

Ἄν σοῦ φανεῖ χρήσιμο αὐτὸ τὸ βιβλίο,
ἀγόρασέ το στήν ἔντυπη μορφή του.

Η ΑΛΛΗ ΖΩΗ

ISBN: 978-0-79480-177-6

ELPENOR IN *print*

information: www.elpenor.org

2nd edition © Γιώργος Βαλσάμης, 2019

Γιώργος Βαλσάμης

Ἡ ἄλλη ζωή

ELPENOR

Ἀθήνα 2019²

Περιεχόμενα

<i>Μετάδοση</i>	<i>11</i>
<i>Άντιστροφή</i>	<i>16</i>
<i>Όραση</i>	<i>22</i>
<i>Σπουδαιότητα τῆς Βίβλου</i>	<i>25</i>
<i>Ἀπώλεια</i>	<i>31</i>
<i>Φωτισμός τῆς ὑπομονῆς</i>	<i>34</i>
<i>Δικαιοσύνη</i>	<i>37</i>
<i>Κάθαρση</i>	<i>39</i>
<i>Πτωχεία τοῦ πνεύματος</i>	<i>44</i>
<i>Ἀποκεκρυμμένος Θεός</i>	<i>46</i>
<i>Πνευματική ὕλη</i>	<i>49</i>
<i>Ἐκστατική δύναμη</i>	<i>51</i>
<i>Οἱ ἄγγελοι</i>	<i>61</i>
<i>Ἄσκηση</i>	<i>67</i>
<i>Ἀποξένωση</i>	<i>73</i>
<i>Μὴ λυπηθεῖς τὸν ἑαυτό σου</i>	<i>77</i>
<i>Διὰ ρήματος Χριστοῦ</i>	<i>84</i>
<i>Ἀρετή</i>	<i>86</i>
<i>Πλοῦτος</i>	<i>92</i>
<i>Σταύρωση</i>	<i>105</i>
<i>Παρουσία</i>	<i>111</i>
<i>Συμμόρφωση</i>	<i>112</i>
<i>Ἐμπιστοσύνη</i>	<i>114</i>
<i>Ἀύπη</i>	<i>119</i>
<i>Φύση τοῦ Πνεύματος</i>	<i>121</i>

Ἡ ὁδός	124
Ποιός εἶναι ἄξιος;	132
Δοκιμή	138
Ἐνωση	155
Φῶς	163
Ἐλευθερία	167
Κλήση	176
Ταπεινοφροσύνη	181
Ἡσυχία	183
Ἄγωνία	189
Χαρά	192
Μέτρο	194
Πλάνη	199
Σημεῖα	200
Νόμος	203
Νοῦς	210
Καρποφορία	216
Ἡ ψυχή	218
Εὐαγγέλιο	224
Ἐκφραση	228
Δύναμη	234
Τὸ ἀπλὸ θεμέλιο	247
Συγγνώμη	261
Δευτέρα Παρουσία	271
Ἀποκατάσταση	277

*Ἐκεῖ ὑπάρχει ἀναπνοή χωρὶς ἀναπνοή, πλάτος χωρὶς πλάτος.
Ἐκεῖ ἡ ψυχὴ γνωρίζει ὅλα τὰ πράγματα, καὶ τὰ γνωρίζει τέλεια,
δὲν τῆς λείπει τίποτα καὶ δὲν περιμένει τίποτα.*

Μάιστερ Ἴκκαρτ

Μετάδοση

Ἄν τὰ πλάσματα ὑπάρχουν ὑποδεχόμενα τὶς κινήσεις τῆς δημιουργίας τους,¹ ἡ ἀλλοίωση εἶναι μιὰ ἔκφραση τῆς ταυτότητας, ὅπως ἐξηγοῦσε ἤδη ὁ Πλάτων. Περαιτέρω, ἂν ὅλα ἔχουν δημιουργηθεῖ ἐκ τοῦ μηδενός, προφανῶς ἡ ἴδια ἡ κίνηση τῆς δημιουργίας γίνεται ὑποδοχή τοῦ ἑαυτοῦ της, ἔστω σὲ μιὰ διαφοροετικὴ τάξη.² Ἐπομένως ἡ ἐνότητα τοῦ γίνεσθαι μὲ τὴν ἀρχὴ του ἀφορᾷ κατὰ κύριο λόγο τὸν ἴδιο τὸν Δημιουργό, εἶναι ἡ μορφή τῆς εισόδου Του στὰ πλάσματά Του ὡς ἄλλο ἑαυτό Του.³ “Ἀντὶ νὰ ποῦμε ὅτι δημιούργησε τὸ σύμπαν ἀπὸ τὸ μηδέν, θ᾿ἄπρεπε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ δημιούργησε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό Του, πὸ εἶναι ἀγάπη”.⁴ Ὅσο ἐμπιστεύεται κανεὶς τὴν κίνηση πὸ ἐπιθυμεῖ τὸν ἴδιο καὶ ὅλα τὰ πράγματα, ὅσο οἰκειοποιεῖται τὶς δυνάμεις τῆς σύνθεσης καὶ ἀλλοίωσης, δὲν σχετίζεται μὲ κάτι ξένο ἀλλὰ μὲ τὸν ἑαυτό του, ἀφήνεται καὶ ἐμπιστεύεται τὴ δημιουργία ὡς τὸν μόνο δυ-

¹ Πάντα ὅσα γέγονε πάσχει τὸ κινεῖσθαι, ὡς μὴ ὄντα αὐτοκίνησις ἢ αὐτοδύναμις, ἐξηγεῖ ὁ Μάξιμος, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν*, PG 91, 1073. (Τὰ εὐκόλως ἐννοούμενα παραλείπονται. Τὸν κανόνα αὐτὸ ἀκολουθῶ καὶ στὴν χρῆση τῶν εἰσαγωγικῶν, τὰ ὁποῖα ἀποφεύγονται ὅποτε εἶναι φανερό ὅτι παρατίθεται ἓνα κείμενο).

² Βλ. Ρίλκε, *Γράμματα γιὰ τὸν Σεξάν*, σ. 90 καὶ 95: μετρᾶμε τὰ χρόνια καὶ κάνουμε τομὲς ἐδῶ κι ἐκεῖ — σταματᾶμε, ἀρχίζουμε, διστάζουμε ἀνάμεσα στὰ δύο, ἀλλὰ πόσο εἶναι ἐνιαῖα ὅσα μᾶς συναντοῦν, πῶς συγγενεύουν μεταξὺ τους, γεννιοῦνται, μεγαλώνουν, διαμορφώνονται, καὶ κατὰ βᾶθος ἐμεῖς δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ εἶμαστε ἐδῶ· μὲ ἀπλότητα, ἔντονα, ὅπως καὶ ἡ γῆ εἶναι ἐδῶ καταφάσκοντας τὶς ἐποχές, φωτεινὴ καὶ σκοτεινὴ, καὶ ὀλόκληρη μέσα στὸν χῶρο, μὴ ζητῶντας νὰ ἀφθεῖ σὲ κάτι ἄλλο παρὰ στὸ δίχτυ τῶν ἐπιρροῶν καὶ τῶν δυνάμεων, πὸ μέσα του τὰ ἀστέρια νοιώθουν ἀσφαλῆ [...] Πρέπει νὰ μπορεῖς κάθε στιγμή νὰ ἀκουμπᾶς τὸ χέρι πάνω στὴ γῆ, ὅπως ὁ πρῶτος ἄνθρωπος.

³ Μὲ τὰ ζητήματα πὸ θίγονται ἐπιγραμματικὰ στὸ εἰσαγωγικὸ αὐτὸ κεφάλαιο, ἀσχολοῦμαι περισσότερο στὸν *Χρόνο καὶ Δημιουργία*.

⁴ Γουέαρ, *Ὁ Ὁρθόδοξος Δρόμος*, σ. 51–52.

νατό και πραγματικό έαυτό του.¹ Οί τρόποι με τούς όποιους τά έλλογα σχετίζονται με τις κινήσεις τής δημιουργίας, έκφράζουν, προσδιορίζουν και διαμορφώνουν περαιτέρω τήν ποιότητα τής συνείδησης και ύπαρξής τους.

Νέα πλάσματα αποκτούν υπόσταση, όμως άρκει αυτό για να είναι κυριολεκτική ή έννοια τής δημιουργίας; "Αν ό Θεός άναλαμβάνει τόν έαυτό Του ή κάτι άπό τόν έαυτό Του σαν μιá σκιά Του μέσα στόν χρόνο, τó επίθετο τοϋ 'Δημιουργοϋ' φαίνεται να προέρχεται άπό τή δική μας έμπειρία, άπό τή δική μας δυνατότητα για έπινόηση. Ός προς τόν Θεό όμως ό κόσμος δέν δημιουργείται αλλά ύπάρχει πάντα, με όποιο τρόπο ύπάρχει, ένωμένος με τόν Ίδιο. Πραγματικός λόγος να άποκαλειτáι Δημιουργός είναι έπειδή ή γένεση τών πλασμάτων δέν άποτελεί άυστηρά μιá ανάγκη. Όμως δέν έχει ιδέες πού θά μπορούσαν να είναι διαφορετικές, άν πράγματι είναι ίκανός μόνο για τó καλύτερο, ούτε έχει κάποτε νέες ιδέες, πού έλειπαν προηγουμένως, άν ή ύπαρξή Του καθεαυτήν δέν ύπάγεται σε άλλωίσεις. Μεταδίδει, σε όποιο βαθμό και με όποιους τρόπους, έπειδή θέλει να μεταδίδει, όμως δέν δημιουργεί.² "Είναι άυτοπηγή και άυτόριζα όλων τών καλών, άυτοζωή, άυτοφώς και άυτοαλήθεια", έξηγει ό Χρυσόστομος, περιγράφοντας τή δημιουργία ως μετάδοση θείων ιδιοτήτων. "Όχι μόνο έπειδή συκρατεί μέσα Του τόν πλοϋτο τών αγαθών, αλλά και έπειδή ύπερχειλίζει και άναβλύζει σε όλους τούς άλλους, και μετά τήν ύπέρβλυσή Του μένει πλήρης, δέν έλαττώνεται καθόλου άπό τή χορηγία στους άλλους, πάντοτε πηγάζοντας και σε όλους μεταδίδοντας τά καλά αυτά, παραμένει στήν ίδια τελειότητα".³ "Οί νοήσεις Του είναι τά όντα. [...] Νοεί τά όντα νοώντας τόν έαυτό Του και συναπτόμενος με όσα ύπάρχουν μέσα Του. Έπειδή ή ίδια ή νόσή Του είναι για τά όντα ή γένεσή

¹ "Όλα, έκτός άπό τόν Θεό, έχουν τó Είναι άπό άλλου και άπό άλλον. Και όμως, τίποτα δέν είναι σε όλα τόσο μύχιο, τίποτα τόσο πρωταρχικό και δικό τους, άπό τó ίδιο τó Είναι", παρατηρεί ό Έκκαρτ, *Είς τήν Γένεσιν LW I*, σ. 49.

² Έπειδή ό Ίδιος είναι ή πηγή και φύση τών χαρισμάτων, άπ' όπου προέρχεται ότιδήποτε δημιουργεί ό άνθρωπος μέσα στόν κόσμο, είναι δυνατό να θεωρηθεί δημιουργός κυριολεκτικά αλλά έμμεσα. Μέσα άπό τήν πράξη τής έλευθερίας τους τά έλλογα συνιστούν μιá ευκαιρία για τόν Ίδιο να γίνει δημιουργός.

³ Χρυσόστομος, *Είς τó Κατά Ίωάννην*, PG 59, 91.

τους”.¹ Ἄν κάθε πλάσμα εἶναι μιὰ σκέψη τῆς θείας νόησης, αἰφνιδιάζου-
ν τὰ βιώματα τῆς ἀποξένωσης πού μπορεῖ νὰ δοκιμάζει κανεὶς.
“Ἐαφνικὰ ἀνακάλυψα τὸν ἑαυτό μου”, γράφει ὁ Αὐγουστῖνος, “νὰ βρί-
σκεται μακριὰ ἀπὸ Σένα, στὸν τόπο τῆς ἀνομοιότητος”.² Πῶς προκύ-
πτουν τέτοια βιώματα, ὅταν τὸ ἴδιο τὸ πολλαπλὸ καὶ ἡ ἀλλοίωση δίνει
ἀπόλαυση, καὶ τόσο περισσότερο ὅσο καθαρότερα ἀναγνωρίζεται ἡ
φύση τῶν πραγμάτων, ὅτι ὁ ἴδιος “ὁ Θεὸς πληθύνεται μὲ τὰ ἐπιμέρους
βουλήματα γιὰ τὴ γένεση τῶν ὄντων, μὲ τις προνοητικὲς προόδους
[...] σὰν ἥλιος πού ἐκπέμπει πολλὰς ἀκτῖνες καὶ παραμένει στὴν ἐνό-
τητα”;³ Ἀποξένωση μέσα στὸ φῶς δὲν δικαιολογεῖται, ἐκτὸς ἂν σὲ πε-
ριβάλλει χωρὶς νὰ τὸ βλέπεις καὶ χωρὶς νὰ νοιώθεις τὴ θέρμη του. Πε-
ραιτέρω, χάρη στὴν ἀνομοιότητα εἶναι δυνατὸ νὰ ἀπολαμβάνω τις κι-
νήσεις μὲ τις ὁποῖες τὰ πλάσματα ἔρχονται στὴν ὕπαρξη, τὴν ἴδια τὴν
ἀρχὴ τους ὡς ἀρχὴ γονιμότητος, καὶ ἀκόμη τις κινήσεις μὲ τις ὁποῖες
τὰ ἔλλογα ἀποκτοῦν ἐπίγνωση τῆς ἀρχῆς καὶ γνωρίζουν τὸν ἑαυτό
τους. Πέρα ἀπὸ προγράμματα, ἰδεολογίες, συμπτώσεις, ἰδιοτροπίες
καὶ ὅλα ὅσα δημιουργοῦν ἢ καταργοῦν σχέσεις στὴν ἐπιφάνεια, πραγ-
ματικὴ ἐνότητα ἐπιτρέπει μόνον ἡ αὐτογνωσία. Γι’ αὐτὸ οἱ σχέσεις μας
εἶναι συχνὰ τόσο ἐτοιμόρροπες, ἀσήμαντες ἀκόμη κι ἂν διαρκοῦν. Πά-
ντως ὁ Αὐγουστῖνος δὲν φαίνεται νὰ παρέμεινε πολὺ στὸν τόπο τῆς
ἀπόστασης καὶ ἐξορίας. “Τὰ δημιούργησε μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε τὰ
πράγματα δὲν ὑπάρχουν ἔξω ἀπὸ τὸν Ἴδιο [...] Στὸ τέταρτο βιβλίο
τῶν Ἐξομολογήσεων ὁ Αὐγουστῖνος λέει, δὲν δημιούργησε καὶ ἔφυγε,
ἀλλὰ τὰ πράγματα πού προσέρχονται ἀπὸ Ἐκεῖνον, εἶναι μέσα σ’
Ἐκεῖνον”.⁴ Ὅ,τι ἀποκαλεῖται δημιουργία ἢ ἀπλῶς ὕπαρξη, δὲν σημαί-
νει ἄλλο ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τῆς θείας σκέψης γιὰ τὴ σκέψη πού ἔχουν
δυνατότητα νὰ ἀναπτύσσουν τὰ πλάσματά της. Γι’ αὐτὸ εἶναι τόσο
κρίσιμη ἡ αὐτογνωσία. Ἄν ἡ ἐπιθυμία γιὰ γνώση εἶναι πραγματικὴ,
τίποτα δὲν ἐμποδίζει καθοριστικά. Ἄρνηση ἢ ἄγνοια τοῦ Θεοῦ ἀποδει-
κνύει μικρὴ καὶ ἀνώφελη νοημοσύνη, γι’ αὐτὸ καὶ ἔτοιμη νὰ ξεπέφτει

¹ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς, *Εἰς τὰ Διονυσίου*, PG 4, 320. Βλ. Ἐκκαρτ, *Ὁμι-
λία 21, DW I*, σ. 363: ὅλα τὰ πλάσματα εἶναι μέσα στὸν Θεὸ καὶ εἶναι ἡ
ἴδια Του ἡ θεότητα, τὸ ὁποῖο σημαίνει μιὰ πλησμονή.

² Αὐγουστῖνος, *Ἐξομολογήσεις*, βιβλ. 7, κεφ. 10, PL 32, 742.

³ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς, *Εἰς τὰ Διονυσίου*, PG 4, 232.

⁴ Ἐκκαρτ, *Εἰς τὴν Γένεσιν 19–20, LW I,1*, σ. 201.

στά αντίθετα — στην κακία, τὸ μῖσος, τὴν ὀργή, τὴν πικρία, τὸν φθόνον, τὴν ὑποκρισία, τὴν ἀπελπισία... “Ὁ Θεὸς κινεῖται ὡς ποιητῆς βαθεῖας καὶ ἐσωτερικῆς σχέσης ἀγάπης καὶ ἔρωτα σὲ ὅσους εἶναι δεκτικοὶ σὲ αὐτά, καὶ κινεῖ, ὡς ἀπὸ τῆ φύση Του ἐλκτικὸς τῆς ὀρμῆς ὅσων κινοῦνται πρὸς αὐτόν [...] Κινεῖ καὶ κινεῖται, ὅπως ὁ διψασμένος γιὰ νὰ τὸν διψοῦν, ἐκεῖνος ποὺ ἐρωτεύεται νὰ τὸν ἐρωτεύονται, ἀγαπάει τὸ νὰ ἀγαπιέται”,¹ δηλαδὴ νὰ χαίρεται μὲ τὴν ἀγαθότητα γιὰ τὴν ὁποία εἶναι ἱκανὰ τὰ πλάσματά Του.

Χάρη στὴν διαφορά καὶ τὴν πληθώρα δημιουργεῖται ἀμέσως ἡ δυνατότητα συμπλήρωσης, συναρμογῆς, συνεργασίας. “Ἐνα βατράχι λύνει τὴ γλῶσσα τοῦ νεροῦ. / Κι εἶναι παλιά, / σοφὴ ἢ λιμνοῦλα”.² Ἡ ἐντύπωση ὅτι “δὲν ὑποφιαστήκαμε ποτὲ πόσο ὑπονομευμένη ἀπὸ θεότητα εἶναι / ἢ γῆ”,³ δὲν ἔχει γενικὴ ἰσχὺ παρὰ μόνο ὡς αὐταπάτη ποὺ μπορεῖ νὰ ἀναπτύσσεται ὅταν ὁ περίγυρος ἀπογοητεύει. Οἱ σημαντικὲς γνώσεις ἐπιτρέπουν μόνο προσωπικὴ, ὄχι ἀντικειμενικὴ, βεβαιότητα, καὶ οὔτε κἂν ἀντάξιά τους συνομιλία. Γι’ αὐτὸ οἱ περισσότεροι πέρασαν καὶ ἔφυγαν χωρὶς νὰ ἔρθουν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴν ἀληθινὴ φύση τῶν πραγμάτων. Περαιτέρω, ἡ πεποιθὴση στὸν Χριστό, ὅποτε εἶναι γνήσια, ἀρχίζει πολὺ πρὶν μάθει κανεὶς τὸ ὄνομά Του. “Αὐτὸς ποὺ δὲν θὰ γνώριζε τίποτα παρὰ μόνο τὰ πλάσματα, δὲν θὰ χρειαζόταν ποτὲ νὰ σκεφετῆ ἐπάνω σὲ καμμιά κατήχηση, γιὰτὶ κάθε πλάσμα εἶναι γεμάτο ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ εἶναι ἓνα βιβλίον”.⁴ Τὰ πλάσματα προηγούνται καὶ ὑπερβαίνουν τὶς κατηχήσεις, δὲν τὶς ἀναιροῦν. Πῶς θὰ γινόταν νὰ ἀρνηθεῖ τὸν Χριστὸ ὅποιος γνωρίζει ἀληθινὰ τὰ πλάσματα;

Χάρη στὴν ἀνομοιότητα ὑπάρχει ἡ ἀπίστευτη πληθώρα τῶν ὄψεων ποὺ κοιτοῦν τὴν ἀρχὴ τους στραμμένες στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ τους. “Μέσα ἀπὸ μένα ὅλα εὐχαριστοῦν τὸν Θεό, κι ἔτσι ὁ δικὸς τους ὕμνος γίνε-

¹ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν*, PG 91, 1260. Βλ. Στανιλοάε, *Εἰσαγωγή καὶ σχόλια εἰς Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ ἐρωτήματα*, σ. 36: μὲ ὅλα τὰ πράγματα ὁ Λόγος μᾶς συναθροίζει βαθμιαῖα μέσα στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ Του. Εἶναι τὸ θετικὸ νόημα τοῦ ὁρατοῦ κόσμου.

² Μπασό, *Μόνο τὰ ὄνειρά μου συνεχίζουν*, σ. 73.

³ Ἐλύτης, *Τὰ ἔλεγεία τῆς ὀξώπετρας*, σ. 36.

⁴ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 9*, DW I, σ. 156. Βλ. ἐπίσης τὴν *Ὁμιλία 53*, DW II, σ. 535, καὶ Νύσσης, *Εἰς τὸ ἄγιον Πάσχα*, τ. 9.1, σ. 257: ὀλόκληρη ἢ ποικίλη καὶ πολυσύνθετη κτίση βοᾷ πρὸς σημαντικὰ ἀπ’ ὁποιαδήποτε κατήχηση.

ται δικός μου, πού ὑμνῶ τὸν Θεό, τὸ παίρνω ἀπὸ αὐτά”.¹ Στὸν ἄνθρωπο ἡ ἐνότητα μπορεῖ νὰ γίνεται συνειδητή, ἀκόμη καὶ ὡς “ἐπιθυμία τῶν πραγμάτων νὰ γίνουν ἡ γλῶσσα μας”,² ὡς ἡ ἐπιθυμία πού δημιουργεῖ τὰ πράγματα. Ἄν ὁ κόσμος περιέχει λόγο τέτοιας δύναμης καὶ ὅμως ἐγὼ ἀκούω θόρυβο, ἡ περιφρόνηση περίσσεψε. “Σ’ ἐλέγχ’ ἡ πέτρα πού κρατεῖς, καὶ κλεῖ φωνή κι’ αὐτήν”.³ “Ἡ θάλασσα τὰ κυπαρίσσια τ’ ἀκρογιάλι πετρωμένα / σ’ ἀκίνησία θανατερή”.⁴ *Ἀμάρτησες; Ἡσύχασε*, λέει ὁ Θεὸς στὸν Κáιν.⁵ Κακία εἶναι τὸ ἀντίθετο τῆς ἡσυχίας καὶ ἀντίληψης, καλωσύνη ἡ ἀνοιχτότητα πού ὑποδέχεται τὸν Λόγο. “Κοντὰ εἶναι, / καὶ δύσκολο νὰ τὸν συλλάβεις, ὁ Θεός”.⁶ Ἡ δυσκολία ἴσως ὀφείλεται ἐν μέρει στὴν ἐγγύτητα: “τὸ καὶ ἐννοεῖ: καὶ γι’ αὐτό. Ὁ Θεὸς εἶναι ὑπερβολικὰ κοντὰ γιὰ νὰ εἶναι εὐκόλο νὰ τὸν συλλάβεις”.⁷ Ὅμως ἡ φράση δὲν σημαίνει καὶ γι’ αὐτό, ἀλλὰ καὶ ὅμως: κοντὰ εἶναι, καὶ ὅμως δύσκολο νὰ τὸν συλλάβεις... “Τὸ πολὺ σιμὰ καὶ ὅμως ἀόρατο”,⁸ συνοψίζει τὴν κυριαρχία τοῦ θορύβου, ἀσθένεια μιᾶς σκέψης πού γεννάει ἀνάγκη καὶ ἀπόσταση τὴν ὥρα ἀκριβῶς πού τὴν κυκλώνει ὁ Θεός. “Ἐνῶ δὲν ὑπάρχει οὔτε μία στιγμή, πού νὰ μὴν ὑπάρχει αὐτὸς ἐδῶ ὁ Λόγος, οἱ ἄνθρωποι χάνουν τὴ σύνεσή τους”.⁹ Γι’ αὐτὸ ἡ προσευχὴ δὲν ζητάει τὸ ἀπὸν ἀλλὰ τὸ παρόν:¹⁰ αἰεὶ ἡμᾶς πρόφθασον,

¹ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, *Εἰς τὴν Καινὴν Κυριακὴν*, λόγος 44, PG 36, 620. Βλ. ἐπίσης τὸν Ρίλκε, *Τὸ βιβλίον τῶν ὥρων*, βιβλίον α’: τοῦ μοναστικοῦ βίου, σ. 39: μὲς σ’ ὅλα αὐτὰ τὰ πράγματα Ἐσένα πάντα βρῖσκω, / στὰ πράγματα πού εἶμαι καλὸς κ’ εἶμαι σὰν ἀδερφός τους.

² Ρίλκε, *Γράμματα σ’ ἓνα νέο ποιητὴ*, σ. 13.

³ Σολωμός, “Ἐλευθεροὶ Πολιορκημένοι” Β 49, εἰς *Διονύσιος Σολωμός*, ἐπιμ. Ν. Γωμαδάκης, σ. 137.

⁴ Σινόπουλος, “Ἐλπήνωρ”, ἀπὸ τὴν *Συλλογὴ I*, σ. 12.

⁵ *Γεν.* 4, 7.

⁶ Χαίλντερλιν, “Πάτμος”, εἰς Τ. Παπατσώνη, *Friedrich Hölderlin*, σ. 112. Δεκαπέντε χρονῶν ὁ Χαίλντερλιν χάραξε στὸ σχολικὸ του θρανίον τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ἡράκλειτου, ἐκ πάντων ἐν καὶ ἐξ ἑνὸς πάντα.

⁷ Χάιντεγκερ, “Τὸ ποίημα” εἰς Χαίλντερλιν, *Ἐλεγείες, ὕμνοι καὶ ἄλλα ποιήματα*, σ. 240.

⁸ Ἐλύτης, *Τὸ Ἄξιον Ἐστί*, σ. 86.

⁹ Ἡράκλειτος DK Β 1.

¹⁰ Ἀμετακίνητος, πού δὲν ὑπάρχω / γιὰ νὰ φύγω καὶ νὰ πιάσω ἄλλο τόπο; / Καὶ ἀεικίνητος, τίποτα δὲν μὲ κλείνει, / πού θαρθεῖς νὰ μὲ ζητήσεις γιὰ νὰ

ἔγγισον ἡμῖν, ἔγγισον ὁ πανταχοῦ. Ἄλλωστε κυριότερα ιδιώματα τῆς θείας φύσης, ὅσοδήποτε πολύτιμα καὶ οὐσιώδη, δὲν εἶναι οὔτε τὸ ἄπειρο οὔτε ἡ αἰωνιότητα οὔτε ἡ ἀπλότητα. “Ὅπως κάθε ὄν ἔχει κάποια ιδιότητα ποὺ χαρακτηρίζει τὴ φύση του, ἔτσι [περισσότερο ὄλων] κύρια ιδιότητα τῆς θείας φύσης εἶναι ἡ ἀλήθεια”,¹ καὶ ἡ ἴδια ἡ ἀλήθεια δηλώνει τὴν ταυτότητά της: εἶμαι ὁ μόνος ποὺ ὑπάρχει, καὶ δὲν βρίσκομαι μακριά.²

Ἀντιστροφή

“Σὰν παράσιτο, σχηματίζοντας σαρκώματα καὶ κακοήθεις ὄγκους”³ — σκληρότητα, μῖσος, ἀναστάτωση, ἀνία, πικρία, περιφρόνηση... — ἡ ἀσημαντότητα χωρίζει τὸν κόσμο ἀπὸ τὴν ἀρχὴ του καὶ προσκολλᾶται πάνω του. Ἡ κακία στὴν πηγὴ της δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ ἀσήμαντο ποὺ προβάλλει τὸν ἑαυτό του γύρω του καὶ μικραίνει τὰ πράγματα. Ἡ προβολὴ αὐτὴ ὀνομάζεται ἐπίσης συκοφαντία. Λέγεται ὅτι τὸν κόσμο ἔχει καταπιεῖ ὁ πονηρός, ἐπειδὴ ὅσοι γεννιόμαστε ἐδῶ προτιμήσαμε τὸ ἀσήμαντο, οἱ περισσότεροι παραμένοντας ἔτσι ὡς τὸ τέλος. Ὁ διάβολος εἶναι ὅ,τι πιὸ ἀσήμαντο, μοχθηρὸ καὶ τυραννικό. Ἡ ἐξουσία του ἐπάνω στὴ φύση καὶ τὰ πράγματα ἀλλὰ καὶ ἐπάνω στὴν ἀνθρώπινη βούληση, εἶναι μηδενική. Δὲν ἐξουσιάζει οὔτε ἕναν παρὰ μόνον ἂν τοῦ μοιάσει μὲ τὴ θέλησή του. “Δὲν λέμε ἄρχοντα τὸν διάβολο ἐπειδὴ ἐξουσιάζει καὶ δεσπόζει στὸν κόσμο [...] ἀλλὰ ἐπειδὴ ὑποδουλώνει καὶ ἐξουσιάζει ἀπόλυτα ὅσους εἶναι προσηλωμένοι στὸν κόσμο, ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τους γιὰ τὰ πράγματα καὶ τὰ ἀντικείμενα τοῦ κόσμου”.⁴

μὲ βρεῖς ἐκεῖ; — Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Ἔγγραφο ΚΒ*, στ. 60–63. Βλ. ἀκόμη τὸν *Ἔγγραφο ΛΑ*, στ. 75 κ.έ.

¹ Νύσσης, *Μέγας Κατηχητικός*, ἐν. 34, στ. 9–11.

² Ἔξ. 3, 13–14. Γιὰ τὴ σημασία τοῦ ἐγὼ εἰμι ὡς δηλωτικοῦ συμπαραστάσης, βλ. ὅσα γράφω στὸν *Χρόνος καὶ Δημιουργία*, σ. 147, σημ. 202.

³ Εὐδοκίμωφ, *Ἡ πάλη μὲ τὸν Θεόν*, σ. 118.

⁴ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Ἠθικός 11*, *ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 341. Θὰ δοῦμε πιὸ μετὰ τί σημαίνει ἡ ἐπιθυμία γιὰ τὰ πράγματα. Καμμιά φορὰ τὰ φαινόμενα ἀπατοῦν.

Εἶναι δυνατόν νά φανερώνηται καί σάν ἄγγελος φωτός,¹ μέ ἓνα τρόπο ὅμως πού τρομοκρατεῖ καί ἀπελπίζει, καί δέν μπορεῖ νά ἐξαπατήσῃ γιά τήν ταυτότητά του. Μὲ τήν ἀπώλεια ἀντί γιά καρδιά, τὸ φῶς του διακρίνεται ἀμέσως ὅτι εἶναι βρώμικο καί τυραννικό.

Εἶδα τὸ δωμάτιό μου νά ἔχει γεμίσει ἀπὸ ἓνα ἀνομοιογενές, τεθλασμένο καί παλλόμενο φῶς. Ἡ ψυχὴ μου ταραχθῆκε. Ἔνοιωσα ἀποστροφή γιά τὸ ὄραμα τοῦτο, ἢ μᾶλλον μιὰ δυσφορία ἀνάμικτη μὲ κάποιο τρόμο, ὅμοιο μὲ τὸν φόβο πού προκαλεῖ φίδι ὅταν εἰσέρχεται ἔρποντας σὲ σπίτι.²

Ὁ διάβολος ἀποκαλεῖται συχνὰ πονηρός, ἀλλὰ τὸν χαρακτηρίζουν πιὸ πρωταρχικὰ ἡ σκληρότητα καί ἡ ἀπόλαυση τοῦ μίσους. “Διαρκῶς ἐπιχειρεῖ νά δεσπόζει τυραννικὰ στὴ φύση μας”.³ Ἐπειδὴ ἡ κακία χωρίζει ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, τείνει νά ταυτίζεται μὲ τὴν κατώτερη φύση, τὰ ὑλικά πράγματα καί τὶς σωματικὲς ἡδονές, ὅμως τὸ κατώτερο γίνεται προβληματικὸ μόνο στὴν ἀποξένωσή του ἀπὸ τὸ ἀνώτερο. Τὴ διαίρεση αὐτὴ δημιουργεῖ ἡ κακία. ‘Σάρκα’ εἶναι ὅσα ὑπάρχουν ὅταν δέν ὑπάρχει ἐνότητα μὲ τὸν Λόγο, ὅτιδήποτε συμβαίνει χωρὶς νόημα, καί πάθη ‘τῆς σάρκας’ οἱ ἐπιθυμίαι γιά τὸ ἀσήμαντο, ἀπ’ ὅπου μεγαλώνει περιφρόνηση τοῦ ἑαυτοῦ καί μῖσος γιά τοὺς ἄλλους. Μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀρχή τους τὰ πλάσματα σάν νά ἀδειάζουν ἀπὸ οὐσία καί νά γεμίζουν ἀπὸ τὸ μηδὲν πού προηγεῖται τῆς δημιουργίας. Ἄν δέν πληθύνει δὲν κόβεται, λείει ὁ λαὸς γιά τὴν ἁμαρτία, νά τὸν ἐφώτιζαν οἱ ἁμαρτίαι του!⁴ Στὶς εἰκόνες τῆς ἀσημαντότητας καί τῆς φρίκης πού γεννάει ἡ δαιμονικὴ

¹ Βλ. *Β’ Κορ.* 11, 14.

² Σαχάρωφ, *Ὀψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστὶ*, σ. 50. Τὸ δέντρο κρίνεται μὲ ἀσφάλεια ἀπὸ τοὺς καρπούς. “Αὐτὸς πού εἶναι σκοτάδι καί μετασχηματίζεται σὲ ἄγγελο φωτός φανταστικὰ καί ὄχι ἀληθινὰ — ἀγαθότητα, γλυκύτητα, χαρά, ἐλευθερία, τὴν ἡσυχία τῆς γαλήνης, τὴ νοερὴ αἴσθησι καί τὸν φωτισμὸ τῆς ψυχῆς, οὔτε ὁ ἴδιος ἔχει οὔτε σὲ σένα μπορεῖ νά μεταδώσει”: Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Ἡθικός* 15, ΕΣΝΘ, τ. 2, σ. 378. Βλ. τὸν Μακάριο, 64 *Ὀμιλίαι*, Ὁμ. 7, κεφ. 18, ἐν. 5: ὁ πονηρὸς δεικνύει ἡμῖν κοινὸν καί ἀκάθαρτον φῶς, καί οὕτως ὀρώμεν ὅτι ὁ πονηρὸς κοινὸς καί ἀκάθαρτός ἐστὶ.

³ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, *Εἰς τὴν Προσευχὴν*, στ. 793–4.

⁴ Λουκάτος, εἰς *ΘΗΕ*, τ. 2, στ. 261. Βλ. ἐπίσης τὴν ὁμιλία τοῦ Μ. Βασιλείου, *Περὶ φθόνου*, PG 31, 372–385.

κατάσταση έχει δυνατότητα ὁ ξεπεσμένος ἄνθρωπος νὰ γνωρίζει τὸν ἑαυτό του καὶ νὰ τὸν ἀλλάζει. “Θὰ σὲ παιδεύσει ἡ ἀποστασία σου καὶ ἡ κακία σου θὰ σὲ ἐλέγξει”.¹ Τὸ δαιμονικὸ πρόσωπο εἶναι σὰν μάσκα, παγωμένο σὲ παράλογη ἀνοίκεια εὐθυμία, φρικτὴ σχισμὴ καὶ παμφάγο χάσμα.

Τὸ στόμα ἔφτανε ἀπὸ τὸ ἓνα αὐτὶ στὸ ἄλλο· τὰ χεῖλη του ἦταν λεπτὰ καὶ ἔμοιαζαν, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα χαρακτηριστικά του, ὀλό-τελα στερημένα ἀπὸ κάθε φυσικὴ εὐκαμψία, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ συνηθισμένη του ἔκφραση νὰ μὴ μεταβάλλεται ἀπὸ τὴν ἐπίδραση κανενὸς αἰσθήματος. Τὴ συνηθισμένη του αὐτὴ ἔκφραση μπορεῖτε νὰ τὴν ἀναπαραστήσετε ἂν λάβετε ὑπόψη σας ὅτι τὰ δόντια του ἦταν τόσο μακριὰ καὶ προεξεῖχαν τόσο, ὥστε νὰ μὴν καλύπτονται σὲ καμμία περίπτωση, οὔτε μέχρι ἐνὸς σημείου, ἀπὸ τὰ χεῖλη. Ὅταν προσπερνοῦσες αὐτὸ τὸν ἄνθρωπο μὲ μιὰ ἀδιάφορη ματιά, μπορεῖ καὶ νὰ ἔμενες μὲ τὴν ἐντύπωση ὅτι ξεκαρδιζόταν στὰ γέλια· ὅταν ὅμως τὸν κοίταζες γιὰ δεύτερη φορά, συνειδητοποιοῦσες ριγῶντας ὅτι, ἂν αὐτὸς ὁ μορφασμὸς ἦταν ἔκφραση ἰλαρότητας, ἐπρόκειτο γιὰ τὴν ἰλαρότητα ἐνὸς δαίμονα.²

Τὴν χαρὰ τοῦ Πνεύματος εἰκόνισε στοχαστικὰ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ τέχνη, πρὸς τὸ δαιμονικὸ ἢ ἰνδική, ἐνῶ τὸ Βυζάντιο ἐπέμεινε στὴ σοβαρότητα τῆς ἐπίγνωσης. Οὐσία τῆς εἶναι ἡ ἀπουσία ὑπεροφίας καὶ περιφρόνησης, ἡ ἀποδοχὴ, ὁ θαυμασμὸς. Ἀλλὰ ὅταν χαίρεσαι πραγματικά, προχωρᾷς καὶ πέρα ἀπὸ τὴ χαρὰ. “Ἡ χαρὰ καὶ ἡ λύπη εἶναι ἓνα μέσο, ὁ φόβος καὶ ἡ ἐπιθυμία, εἶναι ὅλα μέσα. Ὅσο τὰ βλέπετε καὶ σᾶς βλέπουν, δὲν μπορεῖτε νὰ δεῖτε τὸν Θεό”.³ Τὸ ἐνδιάμεσο συνδέει ἀλλὰ καὶ παρεμβάλλεται, ἔχει μόνον μιὰ γεύση ἀπὸ τὸν προορισμὸ του, καὶ περισσότερο ἀπογοητεύει παρὰ ἰκανοποιεῖ. Τὸ ἄπειρο δὲν ἀποκλείει τίποτα ὅμως οἱ μεσολαβήσεις εἶναι καὶ ἀποκλεισμοί, ὅσο δὲν φεύγουν ἀπ’ τὴ μέση. “Ὅπως ὁ ἥλιος ποὺ ἀνέτειλε καὶ κάλυψε τὴ δύναμη καὶ τὴ φύση τῶν ἀστεριῶν, ἔτσι καλύπτει τὴν ὑπαρξὴ τῶν αἰτι-

¹ Γερ. 2, 19 — παραθέτει ὁ Γιέβτιτς, *Χριστός: Ἀρχὴ καὶ Τέλος*, σ. 397, σημ. 19.

² Πόε, *Ἡ ἀφήγηση τοῦ Ἄρθουρ Γκόρντον Πύμ*, σ. 53.

³ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 69, DW III*, σ. 165–7.

ατῶν ἢ αἰτία τους [...] σύμφωνα μὲ τὴ μία δύναμη τῆς σχέσης ποὺ ἔχουν μὲ τὴν αἰτία τους”.¹

“Ὅταν ὑψωθοῦμε στὴν αἰτία τους θὰ δοῦμε τὰ πάντα μέσα στὴν αἰτία ὅλων μὲ ὑπερκόσμια μάτια. Σὲ ἐνιαία ὄψη καὶ ἔνωση θὰ δοῦμε ἀκόμη καὶ τὰ ἀντίθετα, γιὰτὶ ἐδῶ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν ὄντων, ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχονται τὸ ἴδιο τὸ εἶναι καὶ ὅλα τὰ ὄντα ὁποιαδήποτε.”²

“Ἄν καὶ αἰεὶ μένων ἕτερος,³ ὁ τωρινὸς χρόνος ἐπιτρέπει αὔξηση τῆς ταυτότητας καὶ μιὰ ἐπαφὴ μὲ πραγματικότητες τῆς ἄλλης ζωῆς, τὴν παρουσία ἀγγέλων ἢ δαιμόνων, καὶ ἤδη προηγουμένως τὴν ἴδια τὴν θεία παρουσία,⁴ τόσο συχνὰ ὥστε εἶναι νὰ ἀπορεῖ κανεὶς ποὺ ὑπάρχει ἔστω ἓνας ἄθεος! “Ὅσο ἐλευθερώνονται ἀπὸ τὸ ἀσήμαντο — καὶ μποροῦν νὰ ἐλευθερωθοῦν χωρὶς καθυστέρηση — ὅλα γίνονται λαμπρότερα, ἀνοίγονται “στὴ νέα Κυριακὴ [...] ποὺ μένει πάντα ἴδια καὶ συνεχῶς ὑπερβαίνει τὸν ἑαυτὸ της καὶ ὑψώνεται μαζί μας”.⁵ “Νὰ καταπαύσω”, λέει ὁ Γρηγόριος, “ἐκείνη τὴν κατάπαυση, ποὺ κατέπαυσε ὁ Θεὸς ἀπὸ τὰ ἔργα Του”,⁶ “ὅλος δι’ ὅλου πνευματικὸς γινόμενος”.⁷

Ἡ ἕκτη μέρα ὑποδηλώνει τὸν λόγο τῆς ὑπαρξῆς τῶν ὄντων. Ἡ ἔβδομη ὑποσημαίνει τὸν τρόπο τῆς ἀγαθῆς ὑπαρξῆς τῶν ὄντων. Ἡ ὄγδοη ὑπαγορεύει τὸ ἄρρητο μυστήριον τῆς αἰώνιας ἀγαθῆς ὑπαρξῆς τῶν ὄντων.⁸ “Ὅποιος θέλει νὰ ἀνεβεῖ μαζί μὲ τὸν Λόγο στὸ ὄρος

¹ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς, *Μυσταγωγία*, κεφ. 1, στ. 22–30.

² Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, *Περὶ θεῶν ὀνομάτων*, σ. 185.

³ Παλαμάς, *Ὁμιλία ιθ’*, “Ὅτι δεῖ καταφρονεῖν τῶν παρόντων”, PG 151, 261.

⁴ Σχετικὰ διαφορετικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τῶν φαντασμάτων, “ἂν συμβαίνει κάτι τέτοιο (δηλαδὴ ἂν ὑπάρχουν φαντάσματα), ἀποδεικνύεται μὲ αὐτὸ ἢ τωρινὴ ἄμετρη προσκόλλησις τῆς ψυχῆς στὸν βίον τῆς σάρκα, ἔτσι ποὺ καὶ ὅταν ἀκόμη χωρίστηκε ἀπὸ τὴ σάρκα νὰ μὴ θέλει νὰ φύγει καὶ νὰ πετάξει μὲ καθαρότητα, οὔτε νὰ ἀποδεχθεῖ τὴν τέλεια μεταποίησις τοῦ σχήματός της πρὸς τὸ ἀόρατο, ὅποτε, ἂν καὶ βρέθηκε ἔξω [ἀπὸ τὴν ἐδῶ κατάστασις], τὴν κάνει ὁ πόθος της νὰ πλανιέται πάνω ἀπὸ ὕλικους τόπους καὶ νὰ τριγυρίζει ἐκεῖ”: Νύσσης, *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*, PG 46, 88.

⁵ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν*, PG 91, 1388.

⁶ Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἰσμάτων*, τ. 6, σ. 450.

⁷ *Ὁ.π.*, σ. 105.

⁸ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς, *Περὶ θεολογίας*, ἑκατοντὰς 1, κεφ. 56.

τῆς Θεολογίας, χρειάζεται προηγουμένως νὰ περάσει σὰν μιὰ μέρα τὰ ἀντίθετα στὴ φύση, σὰν ἔξι μέρες νὰ περάσει τὴ φύση, κι ἔτσι νὰ φθάσει στὴν πάνω ἀπὸ τὴ φύση μέρα, πού εἶναι ἡ Ὅγδοη. Λέγεται Ὅγδοη γιατί ὑπερβαίνει τὸν τωρινὸ μας χρόνον καὶ χαρακτηρίζει τὴ μελλοντικὴ κατάστασιν.¹

Στὴν Θεία Κοινωνία μεταλαμβάνω τὸ ἴδιον σῶμα καὶ αἷμα μέσα στὸ ὁποῖο καθημερινὰ ἀναπνέω, κινουῦμαι καὶ ὑπάρχω.² “Θὰ εἶναι ἡ ζωὴ

¹ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, *Ἀπορούμενα καὶ ἀμφιβαλλόμενα*, ἐν. 191.

² Βλ. Νύσσης, *Περὶ παρθενίας*, κεφ. 4, ἐν. 4, καὶ τὸν Μ. Βασίλειον, *Εἰς τὸ ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*, PG 31, 480. Τὰ ἔθιμα τῆς ταφῆς ἐνδέχεται καὶ νὰ ἐνισχύουν τὴν ἐμμονὴν στὰ ἐδῶ ἀντὶ νὰ παιδαγωγοῦν γιὰ τὰ ὑψηλότερα. Ἡ ἀποτέφρωση καταργεῖ τὰ λείψανα καὶ φαίνεται νὰ ὑπονομεύει τὴν μορφὴν (βλ. ὅσα γράφω σχετικὰ στὴν *Κιβωτό*, σ. 111 κ.έ.). Αὐτὸ σὲ ἀρχέγονες ἐποχὰς ἴσως εἶχε δραματικὴ σπουδαιότητα, εἴμαστε ὅμως βέβαιοι ὅτι διατηρεῖ τὴν ἀξία του σήμερον, ὅταν οἱ μεταστάντες ἀφήνουν ἀκόμη καὶ ἑκατοντάδες φωτογραφίες; Γιατί χρειάζομαι ὅστ᾽, πού ἀπέχουν ἀπὸ τὴ μορφὴν μὲ τὴν ὁποία συνυπῆρα καὶ τὴν ὁποία ἀγάπησα, ὅταν ἔχω καμμιὰ φορὰ καὶ ἔργα τοῦ μεταστάντος, πού μαρτυροῦν ἴσως ἀκόμη περισσότερο τὴν ποιότητάς με τὴν ὁποίαν συνδέθηκα μαζί του ὅσο ζοῦσε; Ἡ ἴδια ἡ ἵδρυση ναῶν γιατί δὲν μπορεῖ νὰ ἀρκεῖται στὴν Εἰκόνα τοῦ Ἀγίου, ὅταν ἡ χρῆσις ὀσῶν ἀναπόφευκτα περιέχει ἐντονη μαγικὴ διάστασις; Γιατί χρειάζεται ὅπως δὴποτε ἓνα μέρος τοῦ σώματος, σὰν νὰ τὸν ὑποχρεώνομε νὰ βρισκεται μαζί μας; Ἀπὸ αὐτῆς τῆς πλευρᾶς ἡ ἀποτέφρωση μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἐπίσης τρόπος νὰ ἀπαλλαγῇ ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ μαγομηχανικὰ διαστάσεις στὴν ἴδια τὴν ἵδρυση τῶν ναῶν. Ἡ ὑπαρξὴ μνημάτων δίνει εὐκαιρία σὲ ὅσους χρειάζονται τέτοιο τρόπο γιὰ νὰ νοιώσουν ὅτι ἔρχονται πρὸς κοντὰ στὸν ἀγαπημένον τους νεκρὸ. Ὁ τρόπος αὐτὸς δὲν εἶναι ὅμως ἀπαραίτητος γιὰ ὅλους, ὅπως δὲν εἶναι ἀπαραίτητος οὔτε καὶ ἡ Θεία Κοινωνία γιὰ νὰ μετέχεις στὸν Χριστὸ καὶ νὰ ἀπολαμβάνεις τὸ Πνεῦμα Του. Ἡ ἀποτέφρωση πράγματι ἐνδέχεται νὰ σημαίνει περιφρόνησις τοῦ σώματος καὶ τῆς ἄλλης ζωῆς, καὶ διάθεσις ἐθελουφλίας, ὁ θάνατος νὰ λησμονηθεῖ ἀντὶ νὰ γίνῃ ἀφορμὴ σοβαρότητας καὶ περισκέψεως. Εἶναι ὅμως αὐτὴ ἡ μόνη δυνατότητα; Ἴσως γιὰ τοὺς περισσότερους, ἀλλὰ οἱ περισσότεροι ἔχουν χλιαρὴ ἢ καθόλου πίστιν οὕτως ἢ ἄλλως, ἡ δὲ Ἐκκλησία μας κινδυνεύει περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐμμονὴν στοὺς τύπους καὶ τὰ σύμβολα παρὰ ἀπὸ τὴν ὑποτίμησίν τους. Ἡ ἀποτέφρωση ἔχει δύναμιν νὰ σημαίνει μεγαλύτερη οἰκειότητα μὲ τὴν ποιότητάς τῆς ἄλλης ζωῆς, ὅπως ἀκριβῶς τὸ λέει ὁ Νύσσης (*Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 411), συμβουλευόντας “νὰ ξεφορτωνώμαστε τὴν σχέσιν μὲ τὰ ὄρατά καὶ νὰ ὁρῶμε μὲ τὴν ἐπιθυμίαν στὸ ἀόρατον”...

σου κρεμασμένη μπροστά στα μάτια σου, θά φοβᾶσαι μέρα και νύχτα, και δὲν θά πιστέφεις στὴ ζωὴ σου”.¹ Ἄν ἀκόμη και πιστεύοντας παίρνω ἀπλὸ ψωμὶ και κρασί, πῶς θά ζήσω τὸ Σχῆμα πού ἔχουν τὰ ἐπάνω ὅπως συμφύονται μέσα στὸν Λόγο με τὰ κάτω και τὰ πλάγια; Ἄν δὲν τὸ δῶ ἐγώ, κανένα πλάσμα δὲν μπορεῖ. Τὰ κτήνη δὲν ἔχουν τὸν ἀνθρώπινο νοῦ και ὁ ἄγγελος δὲν ἔχει τίς αἰσθήσεις πού μοιράζεται ὁ ἀνθρωπος με τὰ κατώτερα πλάσματα μέσα στὸ σῶμα τῆς ταπείνωσης. Μὲ τὸν ἀνθρωπο ὁ Θεὸς δίνει τὰ πάντα στα πάντα. “Ἐγκωμιάζε τὸν κόσμο στὸν Ἄγγελο [...] Τὰ πράγματα πὲς του. Κι αὐτὸς θά σταθεῖ ἀπορῶντας...”²

Ἐξέστη ἐπὶ τούτῳ ὁ οὐρανός, και τῆς γῆς κατεπλάγη τὰ πέρατα, ὅτι Θεὸς ὤφθη τοῖς ἀνθρώποις σωματικῶς.³

Γι’ αὐτὸ ποτὲ ὁ ἄγγελος δὲν ἀποκλήθηκε Βασιλεὺς, “ἐπειδὴ Βασιλεὺς ὀνομάζεται ὁ Χριστός, και τὸ ἴδιο ἔκανε τὸν ἀνθρωπο [...] Μέσα στὸν Ὑψιστο ὁ ἀνθρωπος ὑπερυψώθηκε, στὸν ἀθάνατο ἔγινε ἀθάνατος, στὸν ἀόρατο ἀόρατος, στὸν Χριστὸ Χριστός, στὸν Κύριο Κύριος”.⁴ Στὴν Ἐκκλησία ὅπως σὲ σχολεῖο “οἱ Ἄγγελοι μαθαίνουν πολλὰς ἀληθινὰς τοῦ Θεοῦ”.⁵ Ὁ ἀνθρωπος φανερώνει στὸν ἄγγελο μυστήρια τῆς ὑπαρξῆς, και ἔχει ἐξουσία ἐπάνω στὸν διάβολο: “σᾶς ἔχω δώσει ἐξουσία νὰ πατᾶτε πάνω σὲ φίδια και σκορπιούς και σὲ ὀλόκληρη τὴ δύναμη τοῦ ἐχθροῦ”.⁶ Ἡ ραββινικὴ γραμματεία ἀναφέρεται στὸν Ἰησοῦ ὡς διαφθορέα και μάγο, ὅμως ἂν οἱ κατήγοροί Του εἶχαν τὴν ἀγαθὴ ἀκεραιότητα πού ἐπαγγέλονταν, θά καταλάβαιναν ἀληθινὰ πῶς ὁ Χριστὸς ἔχει μέσα Του τὸν σατανᾶ, κι ἔτσι δὲν θάλεγαν ὅτι διώχνει τὰ δαιμόνια ἢ κάνει ὅτιδήποτε με τὴ δύναμη τοῦ σατανᾶ.⁷

¹ Δευτ. 28, 65.

² Ρίλκε, *Ἐλεγείες τοῦ Ντουίνο*, σ. 47–48.

³ Ὡδὴ θ’, Ὁρθρος τῆς Κυριακῆς.

⁴ Νύσσης, *Κατὰ Εὐνομίου*, βιβλ. 3, κεφ. 3, ἐν. 44.

⁵ Πόποβιτς, *Ἀνθρωπος και Θεάνθρωπος*, σ. 176, με ἀναφορὰ εἰς *Α’ Πέτρ.* 1, 12.

⁶ Λουκ. 10, 20. Βλ. Γεν. 3, 15 και Ἀποκ. 22, 5.

⁷ Ἀκόμη πιὸ περίεργη κατηγορία, ἂν σκεφεῖ κανεὶς ὅτι γενικῶς “οἱ Ἰουδαῖοι ἦταν ἰδιαίτερα γνωστοὶ ὡς θαυματοποιοί” (Σάντερς, *Τὸ ἱστορικὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ*, σ. 235), τὸ ὁποῖο ἀκριβῶς τοὺς ἀντιτάσσει ὁ Χριστὸς (*Ματθ.* 12, 27): *εἰ ἐγὼ ἐν Βεελζεβούλ ἐβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι*

Όραση

“Όσο μεγαλώνει ή έπαφή με την πραγματικότητα τόσο περισσότερο “διασχίζεις τή ζωή αυτή βλέποντας πρὸς μόνο τὸν οὐρανὸ”.¹ Ἡ μοναδικότητα εἶναι κυριολεκτική, δὲν νοεῖται ἄλλος προορισμός — οἰκογένεια, ἐργασία, περιουσία, υγεία, φήμη, ἢ ὀτιδήποτε.

Στρέψε ὅλη σου τή ζωή νά ἀφήσεις τὸν Θεὸ νά μεγαλώσει μέσα σου, ἔτσι πὸ ὅλη σου ἡ σκέψη καὶ προσπάθεια νά ἀποβλέπει σ’ Ἐκεῖνον, σὲ ὅλα ὅσα κάνεις ἢ δὲν κάνεις [...] Ἄν ζητᾷς τὸν Θεό, θὰ βρεῖς τὸν Θεὸ καὶ ὅλη τὴν καλωσύνη. Πραγματικά, ἂν ἦσουν ἔτσι καὶ πάταγες ἓνα πετραδάκι, θὰ ἦταν πιὸ θεϊκὴ πράξη ἀπ’ τὸ νά μεταλάβεις τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου, ὅταν σὲ νοιάζουν περισσότερο οἱ ὑποθέσεις σου ἢ ὅταν ὁ νοῦς σου εἶναι λιγότερο ἐλεύθερος.²

“Όλα παραμερίζονται μόλις φθάνουν στὰ ὄριά τους καὶ ἐμποδίζουν τὴν ὄραση. Ἡ ἀξία τους εἶναι ταυτόχρονα ἱερὴ καὶ μηδενικὴ. Δὲν ἔχουν καμμιά ἀξία ἀπὸ μόνα τους, ἀλλὰ ἔχουν ἱερὴ ἀξία ὡς χαρίσματα.

Ἡ Κυριακὴ δὲν ἦτανε μιὰ ‘ιερὴ’ μέρα — πὸ νά ‘τηροῦμε’ ἢ νά ‘κρατᾷμε’ χώρια ἀπὸ ὅλες τὶς ἄλλες μέρες καὶ σὲ ἀντίθεση με αὐτές [...] Δὲν ἦτανε μιὰ ‘διακοπὴ’ μέσα σὲ μιὰ ἀσήμαντη διαφορετικὰ σειρὰ ἀπὸ μέρες καὶ νύχτες βαλμένες στὴν ἀράδα.³ Ἀπομένοντας [γιὰ ὅσους θέλησαν νά τὸ γνωρίσουν] μιὰ ἀπὸ τὶς συνηθισμένες μέρες, καὶ ὡστόσο ἀποκαλύπτοντας τὸν ἑαυτὸ τῆς μέσα ἀπὸ τὴν Εὐχαριστία ὡς Ὁγδοὴ καὶ Πρώτῃ μέρα, ἔδωσε σὲ ὅλες τὶς μέρες τὸ ἀληθινὸ νόημά τους. Τὸν καιρὸ τοῦ κόσμου αὐτοῦ τὸν

ἐκβάλλουσι; Ἡ σύνδεση ἰουδαϊσμοῦ καὶ θαυματοποιίας εἶναι ζωντανὴ ἀκόμη σήμερα, ὅπως φαίνεται, γιὰ παράδειγμα, ἀπὸ τὴν ταινία *Φάνν καὶ Ἀλέξανδρος*, τοῦ Μπέργκμαν.

¹ Νύσσης, *Περὶ παρθενίας*, κεφ. 4, ἐν. 4.

² Ἐκχαρτ, *Κατηχήσεις*, DW V, σ. 199 κ.έ. Βλ. Συμεῶν τὸν Νέο Θεολόγο, *Ἡθικὸς 14*, ΕΣΝΘ, τ. 2, σ. 373.

³ Δυστυχῶς γιὰ πολλοὺς δὲν εἶναι κἂν αὐτό, ἀλλὰ μιὰ ἀσήμαντη ‘θρησκευτικὴ’ ὑποχρέωση ἀπέναντι σὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἡμέρες ἀφιερωμένες στὸ μόνο πράγματι σημαντικὸ, πὸ εἶναι οἱ βιοτικὲς μέριμνες.

ἔκανε καιρὸ τοῦ Τέλους καὶ τὸν ἔκανε ἀκόμα καιρὸ τῆς Ἀρχῆς [...] Βρισκόμαστε πάντα ἀνάμεσα πρῶτ' καὶ βράδῳ, ἀνάμεσα Κυριακῇ καὶ Κυριακῇ, ἀνάμεσα Πάσχα καὶ Πάσχα, ἀνάμεσα στοὺς δυὸ ἐρχομοὺς τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἐμπειρία τοῦ καιροῦ ὡς τέλους χαρίζει ἀπόλυτη σπουδαιότητα σὲ ὀτιδήποτε καταπιανόμαστε τώρα· τὸ κάνει τελικὸ, ἀποφασιστικὸ. Ἡ ἐμπειρία τοῦ καιροῦ ὡς ἀπαρχῆς γεμίζει ὅλο τὸ χρόνο μας μὲ χαρά, γιατί τοῦ προσθέτει τὸν 'συντελεστὴ' τῆς αἰωνιότητος.¹

Ἡ πρωταρχικὴ αἰτία εἶναι γιὰ ὅλα ἢ ἴδια, “οἱ πολλοὶ λόγοι εἶναι ὁ ἓνας καὶ ὁ ἓνας οἱ πολλοί”,² “ὑπάρχει μία καὶ μόνη ἀπέραντα εὐκίνητη ἐπιφάνεια ποὺ μεταβάλλεται καὶ μεταμορφώνεται”.³ “Οτιδήποτε κι ἂν σκεφτεῖς”, ἐξηγεῖ ὁ Βασίλειος, “ὅπουδήποτε κι ἂν πορευθεῖς μὲ τὸ πνεῦμα σου, θὰ τὸ βρεῖς νὰ ἔχει γεμίσει ἀπὸ τὸν Θεό, θὰ βρεῖς νὰ ἐκτείνεται μαζί μὲ ὅλα ἢ ὑπόσταση τοῦ Υἱοῦ”.⁴

Καὶ πρὶν δημιουργῆσει τὸν κόσμον ἦταν μέσα στὸν κόσμον. Πῶς; Ἐπειδὴ τὰ πάντα ἔχουν προϋπάρξει κοντὰ Του καὶ μέσα Του. Καὶ ὅσοι δὲν ἔχουν γεννηθεῖ ἀκόμα, εἶναι στὸν Θεὸ ὄχι ὡς ἀνύπαρκτοι, ἀλλὰ ὡς ἤδη γεννημένοι. Ἐπειτα δημιούργησε τὸν κόσμον, ἀλλὰ δὲν ἀπομακρύνθηκε σὲ κάποιον ἄλλο χῶρον. Ὅπως λέει ὁ Εὐαγγελιστής, ἦταν μέσα στὸν κόσμον καὶ ὁ κόσμος δὲν τὸν γνόρισε.⁵

Ἡ γνώση αὐτὴ δὲν παραπέμπει τὰ ὄντα σὲ ἄλλα ὄντα ἀναλύοντας καὶ ταυτίζοντας, ἐπειδὴ ὡς φύση ὅλων ἀναγνωρίζει τὴ σχέση μὲ τὴν ἀρχὴ τους. “Ὅπως ἀκριβῶς θεωρεῖται στὸ κέντρο τελείως ἀδιαίρετη ἢ ἀρχὴ τῶν γραμμῶν ποὺ ἔχουν ἐκταθεῖ κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ ἐκεῖ, ἔτσι ὅποιος ἀξιόθνηκε νὰ φτάσει στὸν Θεό, θὰ μάθει ὅλους τοὺς λόγους ποὺ

¹ Σμέμαν, *Γιὰ νὰ ζήσει ὁ κόσμος*, σ. 82 καὶ 103.

² Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν*, θ', PG 91, 1081.

³ Ρίλκε, *Ροντέν*, σ. 84.

⁴ Μ. Βασίλειος, *Εἰς τὸ Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*, PG 31, 480. Βλ. τοῦ ἰδίου, *Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς*, PG 29, 452, καὶ τὸν Γρηγόριο Θεολόγο, *Ἠθικὰ ἔπη*, PG 37, 524.

⁵ Συμεῶν ὁ Νέος Θεολόγος, *Ἠθικὰς 10*, ESNΘ, τ. 2, σ. 303.

προϋπάρχουν μέσα Του για τὰ πλάσματα, με μία, ἀπλή, και ἀδιαίρετη γνώση”.¹

Στὸ κέντρο ὅλες οἱ γραμμὲς τοῦ κύκλου συνυπάρχουν μοναδικὰ ἐνωμένες, και ἔχει τὸ σημεῖο μέσα του ὅλες τὶς εὐθεῖες ἐνιαῖα ἐνωμένες μεταξύ τους και με τὴ μία ἀρχή τους, ἀπὸ τὴν ὁποία προῆλθαν. Μέσα στὸ ἴδιο τὸ κέντρο εἶναι ἀπόλυτα ἐνωμένες, κι ὅταν λίγο ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ αὐτὸ, λίγο και διακρίνονται, ὅταν ἀπομακρυνθοῦν περισσότερο, διακρίνονται περισσότερο. Και ἀπλά, ὅσο πιὸ κοντὰ στὸ κέντρο βρίσκονται, τόσο και με αὐτὸ και μεταξύ τους εἶναι ἐνωμένες, και ὅσο ἔχουν ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ αὐτὸ, τόσο και μεταξύ τους.²

“Ἄν πάει κανεὶς ἐκεῖ, στὴ χώρα τῆς γνώσης, στὸν Παράδεισο, θὰ μάθει και τὴν αἰτία τῆς τωρινῆς μας κἀθειρξης στὴν καταδίκη και τὴν κακοπάθεια”.³ Ἀληθινὴ γνώση και ἐνότητα με τὸν Λόγο δὲν προκύπτει αἰφνιδίως τὴν ὥρα τοῦ θανάτου, δημιουργεῖται σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ βίου. “Ἄν ἔχει γεννηθεῖ σὲ κάποιον ἢ σοφία, αὐτὸς σκέφτεται τὰ ὑψηλά, ἀγγίζει τὴ γῆ μόνο ὅσο εἶναι ἀναγκαῖο, κατοικεῖ στὶς ἄκρες τοῦ τόπου ὁ ὁποῖος βρίσκεται κάτω ἀπ’ τὸν οὐρανὸ και δὲν βυθίζεται στὸ γήινο φρόνημα”.⁴ Ἄλλη ζωὴ δὲν εἶναι μιὰ κατάσταση ποὺ ἀκολουθεῖ ἀναγκαῖα τὸν θάνατο ἀλλὰ ἡ κατάργηση τῆς ἀποξένωσης. Μιὰ αἰωνιό-

¹ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, *Περὶ Θεολογίας και τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας*, ἑκατοντὰς 2, κεφ. δ’.

² Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, *Περὶ θεῶν ὀνομάτων*, σ. 185. Βλ. τὸν Πλωτῖνο, *Ἐννεάδες*, βιβλ. 4, κεφ. 2, ἐν. 1, και Συμεὼν τὸν Νέο Θεολόγο, *Κεφάλαια πρακτικὰ και θεολογικὰ*, κεφ. να’, *ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 396: “ὁ τυφλὸς στὸ ἕνα, εἶναι τελείως τυφλὸς σὲ ὅλα. Ὅποιος βλέπει στὸ ἕνα, βλέπει τὰ πάντα — και πάντως ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν ὄρασή τους, και μέσα στὴν ὄραση ὄλων γίνεται, και ἔξω ἀπ’ ὅσα βλέπει βρίσκεται. Μέσα στὸ ἕνα βλέπει τὰ πάντα, ἀλλὰ και στὰ πάντα ὅταν βρίσκεται, δὲν βλέπει ἀπὸ κανένα τίποτα”. Βλ. ὁ.π., κεφ. νβ’: “ὅποιος βλέπει στὸ ἕνα μέσα ἀπὸ τὸ ἕνα, βλέπει καθαρὰ τὸν ἑαυτὸ του και ὅλους και ὅλα, και ἀπόκρυφος μέσα στὸ ἕνα, δὲν βλέπει ἀπὸ κανένα τίποτα”. Οἱ διατυπώσεις αὐτὲς και ἄλλες παρόμοιες περιέχουν ἠθελγημένη παραδοξότητα, προσπαθώντας νὰ δείξουν τὴν οὐσία τοῦ φωτισμοῦ ὡς ἐνότητας γνώσης και ἀγνωσίας, τὴν ἀπειρία ποὺ διατρέχει, δημιουργεῖ και ὑπερβαίνει τὰ πράγματα.

³ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν*, *PG* 91, 1373.

⁴ Νύσσης, *Κατὰ Ἐννομίου*, βιβλ. 3, κεφ. 1, ἐν. 58.

τητα μίσους και διαίρεσης είναι εξίσου βέβαιη. Μακριά από την αρχή του ο ένατος χωροχρόνος διαιρείται σε διαστάσεις, και πάλι από τη διαίρεση είναι δυνατή η αναγωγή στην ενότητα. Έτσι νοείται απόσταση και επιστροφή στη μία οδό.¹ Η αποξένωση γίνεται φανερή στην ίδια τη μικρότητα της γνώσης. Τα πιο σημαντικά έχουν καταντήσει τα πιο άγνοια.

Σπουδαιότητα της Βίβλου

Πώς μπόρεσε ο Ιωάννης να πει ότι ο Θεός έχει τρία πρόσωπα, αν όχι επειδή το κατανόησε με φωτισμό του Πνεύματος;² Αν όμως έτσι έφθασε στη γνώση ο μαθητής που αγαπούσε ο Χριστός, τι περιμένουμε εμείς; Μικρή γνώση σημαίνει μικρή φιλία, “γι’ αυτό ούτε τώρα μās εμπιστεύεται ο Χριστός τον έαυτό Του, αλλά τα περισσότερα μās τα κρύβει. Όπως κάνουμε εμείς, που όχι μόνο με τους φίλους, αλλά με τους πραγματικούς φίλους έχουμε θάρρος κι εμπιστοσύνη, έτσι και ο Θεός.”³ Αν μόνο η Βίβλος είναι θεόπνευστη, ή παραίνεση της ίδιας της Βίβλου να έρευνāμε⁴ θά ενίσχυε την πλάνη. Την πιο σημαντική γνώση δεν ανακαλύπτει ούτε η έξυπνάδα ούτε η λογιστική πειθαρχία, το ίδιο το Άγιο Πνεύμα άμεσα φανερώνει και συμπληρώνει την αλήθεια, “γιατί πάντως, Εκείνος που έχει πει να έρευνāμε, θά δώσει και τη δύναμη που χρειάζεται για την έρευνα, όπως έχει γραφεί, ο Κύριος θά δώσει στους ευαγγελιζόμενους ρήμα με μεγάλη δύναμη.”⁵ Δεν είναι μαγική δωρεά, αλλά καρπός ζωής ένωμνης με τον Λόγο, “το περίσσειμα αυτού που ζοῦμε πάνω σ’ αυτό που έχει ήδη λεχθεί”.⁶ Η ανάγνωση έχει τις ίδιες προϋποθέσεις με τη συγγραφή, όποτε είναι πραγματική, άγιω Πνεύματι προσπηγάζει πāσα σοφία. Ο Μπόρχες

¹ Βλ. τον Ήράκλειτο, *DK B 60*.

² Έκκαρτ, *Όμιλία 57, DW II*, σ. 597.

³ Χρυσόστομος, *Εἰς τὸ Κατὰ Ἰωάννην, PG 59*, 143.

⁴ *Ἰω. 5, 39*. Βλ. τον Ἰωάννη Δαμασκηνό, *Διαλεκτική*, έν. 1, περὶ γνώσεως, και τον Μ. Βασίλειο, *Εἰς τὸ έν αρχῆ ἦν ὁ Λόγος, PG 31*, 477.

⁵ Νύσσης, *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν*, τ. 5, σ. 279. Βλ. *Ψαλ. 67*, 12.

⁶ Μερλώ-Ποντύ, *Ἡ πρόξα τοῦ κόσμου*, σ. 155.

εικάζει πώς ἂν κάποιος κατανοῦσε τὸ ἔργο τοῦ Σαῖξπηρ ὅπως ὁ Σαῖξπηρ, δὲν θὰ τοῦ ἔμοιαζε ἀλλὰ θὰ ἦταν ὁ ἴδιος. Ὅμως “πραγματικά ἀκριβῆς ἐπανάληψη εἶναι ἐκτὸς δυνατοτήτων”,¹ κάθε ἀνάγνωση εἶναι δημιουργία, λιγότερο ἢ περισσότερο διαφορετικὴ καὶ σημαντικὴ.

Τὴν ἴδια ἀκριβῶς δύναμη χρειάζονται αὐτοὶ ποὺ προφητεύουν καὶ αὐτοὶ ποὺ ἀκοῦν τοὺς προφήτες. Δὲν μπορεῖ νὰ ἀκούσει τὸν προφήτη κανεὶς, ἂν δὲν τοῦ χαρίσει τὴν κατανόηση τῶν λόγων τὸ ἴδιο τὸ Ἅγιο Πνεῦμα τὸ ὁποῖο καὶ προφήτεψε. Κάτι παρόμοιο βρῖσκεται καὶ στὰ ἱερὰ Γράμματα ὅταν λέγεται πὺς μόνο αὐτὸς ποὺ κλείνει ἀνοίγει, καὶ κανεὶς ἄλλος. Ἀνοίγει τὰ κλειστὰ φωτίζοντας τὰ αἰνίγματα ὁ Θεὸς Λόγος.²

“Αὐτὸ εἶναι τὸ μόνο καὶ μόνιμο παράπονό μου”, ἐξομολογεῖται ὁ Ἐκκαρτ, “ὅτι χυδαῖοι ἄνθρωποι, ἄδαιοι ἀπὸ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, θέλουν νὰ κρίνουν μὲ τὴ γυμνὴ ἀνθρώπινη σκέψη ὅ,τι ἀκοῦν ἢ διαβάζουν στὴ Βίβλο, ἢ ὁποῖα ἔχει εἰπωθεῖ καὶ γραφεῖ ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα καὶ μέσα στὸ Ἅγιο Πνεῦμα”.³ Ὅμως “ἂν ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ Ἅγία Γραφὴ εἶναι ἡ ὕψιστη ἀρχὴ διδασκαλίας τῆς πίστεως στὴν Ἐκκλησία, τότε ποῖό εἶναι τὸ κριτήριό τῆς Γραφῆς;”⁴ “Μήπως ὁ Θεὸς ἔστειλε τὴ χάρι Του μόνο σ’ ἐκείνους (στοὺς συγγραφεῖς τῆς Βίβλου);”⁵ “Στὴν πραγματικότητα δὲν ὑπάρχει παρὰ μόνο μία πηγὴ, ἀφοῦ ἡ Ἅγία Γραφὴ ἐμπεριέχεται στὴν Παράδοση [καὶ ἡ Παράδοση ἔχει τὴν ἀρχὴ τῆς στὴν προσωπικὴ σχέση καθενὸς μὲ τὸν Χριστό]. Φτωχαίνουμε λοιπὸν τὴν ἰδέα καὶ τῶν δύο ἂν τις ξεχωρίσουμε καὶ τις φέρουμε ἀντιμέτωπες [μεταξὺ τους καὶ μὲ τὴν ἴδια τὴν ἀρχὴ τους]”.⁶ Ἡ περιφρόνηση τῆς ἀρχῆς δὲν ζημιώνει ἀπλῶς ἀλλὰ καταδικάζει τὴν κατανόηση.

Ὁ Χριστὸς ὁ Κύριός μας, μόνον αὐτὸς εἶναι τὸ τέλος τὸ ὁποῖο νὰ ἀκολουθοῦμε καὶ ὁ σκοπὸς μέσα στὸν ὁποῖο νὰ διαμένουμε, μὲ τὸν ὁποῖο θὰ ἐνωθοῦμε, ἴσοι μαζί Του σὲ ὅλη Του τὴ Δόξα [...] Δὲν

¹ Καντίνσκυ, *Γιὰ τὸ πνευματικὸ στὴν τέχνη*, σ. 91.

² Γρηγόριος Νεοκαισαρείας ὁ Θαυματουργός, *Χαριστήριος εἰς Ὠριγένην*, ἐν. 15.

³ Ἐκκαρτ, *Βιβλίό τῆς Θείας Παράκλησης*, DW V, σ. 43.

⁴ Σμέμαν, *Εὐχαριστία*, σ. 93.

⁵ Νύσσης, *Εἰς τὸν ἄγιον πρωτομάρτυρα Στέφανον β΄*, PG 46, 736.

⁶ Γουέαρ, *Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία*, σ. 312.

ὕπάρχει κανέννας ἅγιος στὸν οὐρανὸ πού νὰ εἶναι τόσο τέλειος, ὥστε νὰ μὴ μπορεῖς ἔτσι νὰ διασχίσεις τὴν ἀγιότητά του μὲ ἀγιότητα καὶ ζωὴ, καὶ ἀκόμη πιὸ ψηλὰ στὸν οὐρανὸ νὰ ἔρθεις καὶ αἰώνια νὰ παραμείνεις.¹

Ὁ Χρυσόστομος ἐξηγεῖ ὅτι γιὰ τὰ σημαντικότερα δὲν ὑπάρχει ἀληθινὴ σπουδὴ χωρὶς νὰ εἶναι θεόπνευστη, καὶ συμβουλεύει καθένα πού διαβάζει νὰ ζητήσῃ τὸν φωτισμὸ τοῦ Πνεύματος, ὄχι μὲ κάποια εἰδικὴ προσευχὴ ἀλλὰ μὲ τὸν ἴδιο τὸν τρόπο πού διαβάζει. “Ὅταν πάrouμε στὰ χέρια μας πνευματικὸ βιβλίον νὰ ἐντείνουμε τὴν προσοχή μας, κι ἔχοντας λησμονήσῃ κάθε βιοτικὴ μέριμνα, νὰ διαβάζουμε μὲ συγκεντρωμένη σκέψη καὶ πολλὴ εὐλάβεια γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ ὀδηγηθοῦμε ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα στὴν κατανόηση τῶν κειμένων, κι αὐτὸ εἶναι μιὰ μεγάλη ὠφέλεια”.² Ἡ Βίβλος δὲν συστήνῃ τὸν ξένο καὶ ἄγνωστο ἀλλὰ τὸν οἰκεῖο. Στὸν βαθμὸ πού τὸν ἀγνωσοῦμε, ἡ ἀνάγνωση περιττεύει. Διαβάζοντας τὰ ἱερὰ κείμενα κατανοοῦμε αὐτὸ πού ἤδη γνωρίζουμε.

Πόσοι δὲν ἐρμηνεύουν τὶς Γραφές, ἐνῶ Ἐκεῖνον πού μιλάει μέσα στὶς Γραφές τὸν ἀγνωσοῦν τελείως; [...] Πόσοι δὲν ἠσύχασαν, καὶ τώρα δὲν ἠσυχάζουν (ὡς μοναχοί), ἐνῶ δὲν γνωρίζουν οὔτε κἂν τοῦ ὀνόματος τὴ σημασία, γιὰ νὰ μὴν ποῦμε γιὰ τὸ μυστήριον πού συντελεῖται στὴν ἠσυχία; Γνώση τοῦ Θεοῦ δὲν χαρίζει ἢ ἐξωτερικὴ ἠσυχία, ὅπως μερικοὶ παρεξηγοῦν τὴν ἐντολή, *Ἔχετε ἀργία καὶ μάθετε πὼς ἐγὼ εἶμαι ὁ Θεός, ἀλλὰ μᾶλλον ἢ ἴδια ἢ ἠσυχία γεννιέται ἀπὸ τὴ γνώση τοῦ Θεοῦ*.³

Μοῦ φαίνεται πὼς ἡ ἐκπαίδευση ἔχει νὰ ὠφελῆθῃ ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐπιγνώσεις. “Ὁ Κύριος δὲν μακαρίζει ὅσους ἀπλῶς διδάσκουν ἀλλὰ ὅσους προηγουμένως ἐργάστηκαν τὶς ἐντολές Του καὶ ἀξιώθηκαν νὰ ἀναβλέψουν καὶ νὰ δοῦν μέσα στὸν ἑαυτὸ τους τὸ φῶς καὶ τὶς ἀστραπὲς

¹ Ἐκκαρτ, *Ὀμιλία 49, DW II*, σ. 449–50.

² Νύσσης, *Εἰς τὴν Γένεσιν, PG 53*, 321–2.

³ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *15ος Ἡθικός, ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 379–80. Ἡσυχία πνευματικὴ δὲν εἶναι ἡ ἀπουσία ἐξωτερικῶν ἤχων ἀλλὰ βιοτικῶν μεριμνῶν, ἀγωνίας, θλίψης, φόβου, κ.λπ., καὶ γίνεται τόσο πιὸ ἐφικτὴ ὅσο μεγαλώνει ἡ συναίσθηση τῆς ἄλλης ζωῆς.

τοῦ Πνεύματος, κι ἔτσι κατάλαβαν μὲ ἀληθινὴ ὄραση, γνώση καὶ ἐνέργεια τοῦ φωτὸς ὅσα θὰ ποῦν καὶ θὰ διδάξουν καὶ στοὺς ἄλλους.

Ἔτσι λοιπὸν πρέπει, ὅπως εἴπαμε, νὰ ὑψωθοῦν ὅσοι ἐπιχειροῦν νὰ διδάσκουν, ὥστε νὰ μὴ μιλοῦν γιὰ πράγματα ποὺ δὲν γνωρίζουν, πλανῶντας ὅσους πείθονται ἀπὸ τὰ λόγια τους καὶ ἀκόμη τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό τους, ὀδηγῶντας ἔτσι καὶ ὀδηγούμενοι στὴν ἀπώλεια.¹

Ἄς σημειωθεῖ πὼς ἡ πλάνη δὲν ἀφορᾷ μόνο τὸ σχῆμα τῆς γνώσης. Γιὰ παράδειγμα, ἂν νόμιζε κανεὶς ὅτι δὲν ὑπάρχει κόλαση ἢ ὅτι δὲν ὑπάρχουν δαίμονες, αὐτὸ θὰ ἦταν μία πλάνη, ὅμως πλάνη θὰ ἦταν καὶ τὸ ἀντίθετο, ἂν ἔλειπε ἢ προσωπικὴ ἐμπειρία. Τί ἀλλάζει στὸν ἰσχυρισμὸ πὼς ὑπάρχουν οἱ δαίμονες ὅταν τὸ γνωρίζω προσωπικὰ καὶ ὄχι μόνο ὡς πληροφορία ποὺ ἀποδέχομαι ἐμπιστευόμενος τὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση, κ.λπ.; Στὴ δεύτερη περίπτωση γεμίζω τὸ σχῆμα τῆς γνώσης μὲ τὴν ἀδιαφορία ποὺ εὐθύνεται γιὰ τὴν ἀπουσία τῆς προσωπικῆς ἐμπειρίας. Ὅμως αὐτὸ ποὺ βοηθαίει πραγματικὰ καὶ τὸν ἄλλο δὲν εἶναι νὰ ἐνημερωθεῖ μὲ τὰ σχήματα μιᾶς γνώσης ἀλλὰ νὰ μεγαλώσει τὸ ἴδιο τὸ ἐνδιαφέρον του, νὰ ἀποκτήσει καὶ γιὰ τὸν ἑαυτό του τὸ μόνο ποὺ εἶναι πραγματικὰ χρήσιμο καὶ ἀναγκαῖο, γνώση ἀπὸ πρῶτο χέρι. Ἐνισχύοντας τὴν ἀδιαφορία του μὲ τὴ δική μου δημιουργῶ ἐπιπλέον ἀποξένωση, καὶ μάλιστα τὴν κλειδώνω στὴν ψευδαίσθηση ὅτι ἔμαθε κάτι, ἐνῶ δὲν ἔχει μάθει τίποτα. Τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Ἀπόστολοι στὴν πλειοψηφία τους δὲν ὑπῆρξαν μορφωμένοι, σημαίνει ὅτι κανεὶς δὲν εἶναι ἀποκλεισμένος ἀπὸ τὴν ὑψηλότερη γνώση, ἂν δὲν καταδίκασε ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτό του μὲ τὴν ἀδιαφορία του.

Κι ἂν ρωτήσῃ κανεὶς τὴν αἰτία, προβάλλουμε ἀμέσως τὴν παράλογη² αὐτὴ ἀπολογία λέγοντας ἐκεῖνος ἦταν Παῦλος, ἐκεῖνος ἦταν Πέτρος, ἐκεῖνος Ἰωάννης... Τί σημαίνει ἐκεῖνος ἦταν Παῦλος, ἐκεῖνος ἦταν Πέτρος; Πές μου, δὲν εἶχαν κι αὐτοὶ τὴν ἴδια

¹ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Κεφάλαια πρακτικὰ καὶ θεολογικά*, κεφ. δ', *ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 383-4.

² Καὶ ὅμως ἀπὸ μόνη τῆς δὲν εἶναι παράλογη, ἀντιθέτως, ὀφείλεται στὴ σχετικὴ σπανιότητα τῶν ἁγίων. Εἶναι εὐλογο νὰ θεωρῶ τὸν ἑαυτό μου κατὰ πᾶσα πιθανότητα κατώτερο, ἐκεῖνο ποὺ δὲν εἶναι εὐλογο, καὶ σωστὰ τὸ ἐπισημαίνει ὁ Χρυσόστομος, εἶναι νὰ μὴν ἀντιλαμβάνομαι τὴν εὐθύνη μου γι' αὐτό, νὰ περιφρονῶ τὴν ἐλευθερία ποὺ ἔχει δοθεῖ στὸν ἄνθρωπο.

φύση με μᾶς; Δὲν ἦρθαν στὴ ζωὴ ἀπὸ τὴν ἴδια με μᾶς ὁδὸ; Δὲν συντηρήθηκαν με τίς ἴδιες τροφές; Δὲν ἀνάπνευσαν τὸν ἴδιο ἀέρα; Δὲν χρησιμοποίησαν τὰ ἴδια πράγματα; Δὲν εἶχαν μερικοὶ καὶ γυναῖκες καὶ παιδιὰ, ἄλλοι καὶ τέχνες βιοποριστικές, καὶ ἄλλοι δὲν κατρακύλησαν ἀκόμη καὶ στὸ βάραθρο τῆς κακίας;¹

Σὲ ἀλλόδοξους, ἀγνωστικιστὲς καὶ ἄθεους ὁ χριστιανισμὸς εἶναι δυνατὸ νὰ μοιάζει συλλογικὴ πλάνη, ὅμως οὔτε αὐτοί, ἂν δὲν εἶναι φανατισμένοι, δὲν μποροῦν νὰ τὸν παρεξήσουν ὡς ζωὴ. “Ὅταν ἔλεγαν οἱ ἐχθροὶ τους: γιὰ δὲς πῶς ἀγαπιοῦνται αὐτοὶ οἱ χριστιανοὶ (παρατήρηση πού εἶναι μᾶλλον ἀπίθανο νὰ γίνεи σήμερα), εἶχαν ἀσφαλῶς πολὺ πιὸ ζωηρὴ αἴσθηση γιὰ τὸ νόημα τῆς πίστεως τους ἀπ’ ὅ,τι ὅποιαδήποτε ἄλλη ἐποχὴ ὡς σήμερα”.² Ὅσο κυριαρχεῖ ἐμπιστοσύνη σὲ κάποιον σῶμα κειμένων, τόσο ἐνισχύονται οἱ μουσειακὲς ιδιότητες τῆς Ἐκκλησίας, ἀπ’ ὅπου λησμονεῖται ἀκόμα περισσότερο, στὴν πράξη ἂν ὄχι καὶ στὰ λόγια, πῶς “ἡ Ἐκκλησία δὲν γεννήθηκε μετὰ τὴ μεσολάβηση τῆς Γραφῆς. Ἡ Γραφὴ γεννήθηκε μέσα στοὺς κόλπους καὶ πρὸς ὄφελος τῆς Ἐκκλησίας, σὰν καταγραφὴ ἑνὸς μέρους τῆς ἀποστολικῆς Παράδοσης, ἑνὸς μέρους τῆς Ἀποκάλυψης”.³ Ὅπως δὲν ὑπῆρξε ἀντικειμενικὴ ἢ ἀρχή, τὸ ἴδιο προσωπικὴ χρειάζεται νὰ εἶναι ἢ συνέχεια. Ἄν “ἡ Ἐκκλησία εἶναι μιὰ εἰκόνα τῆς Τριαδικῆς ὑπάρξεως, μιὰ εἰκόνα μέσα στὴν ὁποία τὰ πολλὰ πρόσωπα γίνονται μιὰ ὑπαρξη”,⁴ καθένας πού ἔχει προσωπικὴ ἐμπειρία τοῦ Χριστοῦ δὲν μπορεῖ νὰ ἐξαπατηθεῖ ἀπὸ κείμενα. Ἄν ὁ Χριστὸς ἦταν κάποιος ἀγνωστος, ἢ ἀποκαλύφθηκε μόνο στὸ παρελθόν, δὲν θὰ ὑπῆρχε Ἐκκλησία, ὅμως “ἀποκαλύφθηκε καὶ ἀποκαλύπτεται στὸν ἄνθρωπο, κι ἐμεῖς καλούμεθα νὰ δώσουμε τὴ μαρτυρία μας [ὄχι γιὰ κάτι πού πληροφορηθήκαμε ἀπὸ κείμενα ἀλλὰ] γι’ αὐτὸ πού εἶδαμε καὶ ἐξακολουθοῦμε νὰ βλέπουμε”.⁵ Ἡ ἀποστολικὴ παράδοση “δὲν εἶναι ἀπλῶς ἢ συνέχεια τῆς ἀνθρώπινης μνήμης, ἢ ἡ μονιμότητα τῶν ἀκολουθιῶν καὶ τῶν συνηθειῶν [...] Τὸ ἴδιο Πνεῦμα,

¹ Χρυσόστομος, *Περὶ κατανύξεως* 1, PG 47, 406–7.

² Μίλ, *Περὶ ἐλευθερίας*, σ. 81.

³ Στανιλοάε, *Ὁ Θεός, ὁ κόσμος καὶ ὁ ἄνθρωπος*, σ. 100–1.

⁴ Ἀντώνιος Χραποβίτσκι, *Collected Works* II, 2, St. Petersburg 1911. Παραθέτει ὁ Φλορόφσκι, *Δημιουργία καὶ Ἀπολύτρωση*, σ. 43.

⁵ Ὁ.π., σ. 45.

τὸ Πνεῦμα τῆς Ἀλήθειας, τὸ ὁποῖο μίλησε μέσα ἀπὸ τοὺς Προφῆτες, ὁδήγησε τοὺς Ἀποστόλους, φώτισε τοὺς Εὐαγγελιστές, διαμένει ἀκόμη στὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν ὁδηγεῖ σὲ πληρέστερη κατανόηση τῆς θείας ἀλήθειας, ἀπὸ δόξα σὲ δόξα”.¹ Ὁ Χριστὸς εἶναι ἡ Καινὴ Διαθήκη καὶ ἡ ἄλλη ζωὴ, “ὁ ἐρχόμενος αἰῶνας, ἡ ἀνέσπερη μέρα, ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, νυμφῶνας καὶ κλίνη, γῆ πραότητας καὶ θεϊκὸς παράδεισος”.² Ἡ ἐνότητα μαζί Του δὲν εἶναι ὑπόσχεση γιὰ τὸ μέλλον. “Ἄν ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ποὺ σώζει ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, φανερώθηκε μόνο στὰ λόγια καὶ δὲν εἶναι πραγματικὴ, ἀλλὰ νομίζουμε πὼς ἔτσι, στὰ λόγια, δημιουργήθηκε τὸ μυστήριον τῆς πίστεως μας, ποιὸς εἶναι πιὸ ἄθλιος ἀπὸ μᾶς; Ἄν τὸ Φῶς τοῦ κόσμου εἶναι ὁ Χριστὸς καὶ Θεός, ἀλλὰ πιστεύουμε πὼς κανένας ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ τὸν δεῖ ἢ νὰ τὸν βλέπει ἀδιάκοπα, ποιὸς εἶναι ἄραγε πιὸ ἄπιστος ἀπὸ μᾶς;”³ “Νὰ βρεῖς δὲν εἶναι τίποτα”, λέει ὁ Βαλερύ, ἰδίως ὅταν τόσο πολλὰ δίνονται ἔτοιμα, μετὰ ἀπὸ τρεῖς χιλιετίες σκέψης καὶ συζήτησης, “τὸ δύσκολο εἶναι νὰ προσθέσεις στὸν ἑαυτό σου ὅ,τι βρήκες”,⁴ νὰ ζήσεις τὴν ἀλήθεια, νὰ ἀποδείξεις μὲ τὸν ἑαυτό σου στὸν ἑαυτό σου ὅτι εἶναι ζωὴ. Ἄν μόνο ἡ Γραφὴ προέρχεται ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, τότε στὴ δικὴ μας φωνὴ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀκούγεται κάποιο ἄλλο πνεῦμα.

“Τὶς πρῶτες δεκαετίες τῆς ἱστορίας τῆς ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶχε τὶς Γραφὲς τῆς Καινῆς Διαθήκης”,⁵ ὅμως δὲν τὶς εἶχε οὔτε μετὰ τὴ συγγραφή τῶν κειμένων, γιατί δὲν συγκροτήθηκε ἀμέσως τὸ σῶμα ποὺ ἀναγνωρίζουμε σήμερα ὡς Βίβλο. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ προσωπικὴ ζωντανὴ σχέση μὲ τὸν Χριστὸ εἶναι ἡ ἀλήθεια καὶ μαζί ἐγγύηση τῆς ἀλήθειας, ἡ Ἐκκλησία μποροῦσε νὰ προχωράει, νὰ ἀναπτύσσεται, νὰ ἀντιμετωπίζει αἱρέσεις καὶ διαιρέσεις, καὶ νὰ διαμορφώνει τὴν πνευματικότητά της ἐπὶ τὰ ὀλόκληρους αἰῶνες ἔχοντας ἀβέβαιη τὴ συγκρότηση τῶν ἴδιων τῶν ἱερῶν κειμένων της, τῆς ἴδιας τῆς Βίβλου. “Ὁ καθορισμὸς τοῦ κανόνα τῆς Ἁγίας Γραφῆς [...] δὲν ἔλαβε τὴν τελικὴ του μορφή στὴν Ἀνατολὴ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐν Τρούλλῳ Σύνοδο (692)”,⁶

¹ Φλωρόφσκυ, *Τὸ σῶμα τοῦ ζῶντος Χριστοῦ*, σ. 107.

² Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Ἡθικὸς 10*, εἰς *ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 313.

³ *Ὁ.π.*, σ. 314–5.

⁴ Βαλερύ, “Ἡ βραδιά μὲ τὸν κύριο Τέστ”, εἰς Γ. Σεφέρης, *Ἀντιγραφές*, σ. 25.

⁵ Σαχάρωφ, *Ὁ ἅγιος Σιλουανὸς ὁ Ἀθωνίτης*, σ. 109. Βλ. *Β΄ Θεσ.* 2, 15.

⁶ Μέγιεντορφ, *Ἡ Βυζαντινὴ Κληρονομία*, σ. 40.

ἐνῶ καὶ στὴ συνέχεια ἐμφανίζονταν σημαντικὲς ἀποκλίσεις, ὅπως γιὰ παράδειγμα ὅταν ὁ Ἱ. Δαμασκηνός, τὸν ὄγδοο αἰῶνα, “θεωρεῖ τὴν Σοφία Σολομῶντος, τὴν Σοφία Σειράχ καὶ τὸν Ἐκκλησιαστὴ ὡς ‘ἐνάρετα καὶ καλὰ’, ἀλλὰ δὲν τὰ περιλαμβάνει στὸν ἴδιο κανόνα”.¹

Ἀπώλεια

Ποιὸ ἀγαθὸ μὲ ἀφορᾶ, ἂν δὲν μπορῶ νὰ τὸ ἔχω; “Ποιὸ εἶναι τὸ κέρδος νὰ μάθουμε πῶς βλέπεται ὁ Θεός, ἂν ἡ σκέψη μας δὲν ἔχει δύναμη νὰ τὸ κάνει; [...] Ὅσο παραμένει ἀδύνατη ἡ ὑψωσὴ μας, ποιὸ κέρδος φέρουν οἱ πληροφορίες γιὰ τὴν οὐράνια μακαριότητα; Μόνο θλίβουν, ὅσους ἔχουν μάθει ἀπὸ πόσα στερηθῆκαμε”.² Ἡ ἐπαφὴ μὲ τὴν πραγματικότητα διδάσκει ὅτι τὰ πλάσματα δὲν εἶναι τίποτα ἀπὸ μόνα τους, καὶ εἶναι ἱερά μέσα στὸ ἀπόλυτο ποὺ τὰ δημιουργεῖ καὶ ἡσυχάζει μέσα τους. Ἄν δὲν ὑπάρχει ἐπίγνωση τῆς πραγματικότητος τὸ μηδὲν κυριαρχεῖ διαβάλλοντας. Ἄν δὲν ἔχεις τὸν νοῦ σου, νὰ ἔχεις θηλιά, συμβουλεύει ὁ Ἀντισθένης,³ ὅμως στὴν ἐνότητα ὁ νοῦς μοιράζεται. Μὲ ποιὰ κριτήρια θὰ γινόταν νὰ καταδικαστεῖ ἡ αὐτοχειρία ἐκείνου ποὺ ἐπισπεύδει μιὰ ζωὴ ἐρειπωμένη ἀπὸ τὴν ἀπώλεια;⁴ Ὅμως “τελειότητα πραγματικὴ δὲν εἶναι παραίνεση μὰ ἐντολὴ ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν μποροῦμε ποτὲ νὰ ἀπαλλαγοῦμε”,⁵ γι’ αὐτὸ ἡ Ἐκκλησία ἐξωθεῖ στὴν ἡσυχία ποὺ ἐπιτρέπει νὰ ἀκουστεῖ ὁ Λόγος, ὅποτε ὅσο μεγάλη κι ἂν εἶναι ἡ λύπη τοῦ χωρισμοῦ, δὲν καταλήγει στὴν ἀπελπισία.

¹ Ὁ.π., σ. 41.

² Νύσσης, *Εἰς τοὺς μακαρισμούς*, PG 44, 1265. Βλ. ἀκόμη τὸν Σαχάρωφ, Ὁ ἅγιος Σιλουανὸς ὁ Ἀθωνίτης, σ. 248: ποιὰ σημασία μπορεῖ νὰ ἔχει ἡ ἀφηρημένη θεολογία περὶ Τριάδος, ὅταν δὲν αἰσθάνεσαι τὴν ἅγια δύναμη τοῦ Πατέρα, τὴν πραεῖα ἀγάπη τοῦ Υἱοῦ, τὸ ἄκτιστο Φῶς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος;

³ Ἀντισθένης, ἀπ. 67.

⁴ Γιὰ τὴν πώρωση ποὺ δὲν νοιώθει ἀπώλεια καὶ πένθος, διάβασε στὴν Ἀποκάλυψη 18, 7. Βλ. ἀκόμη τὴν διήγηση τοῦ Στήβενσον μὲ τὸν περιπλανώμενο καὶ τὸν ὄντιν. Παραθέτει ὁ Μπόρχες, *Σύντομες καὶ παράξενες ἱστορίες*, σ. 96.

⁵ Φλορόφσκυ, *Χριστιανισμὸς καὶ πολιτισμὸς*, σ. 126.

Μὴ γίνεσαι ὅπως ἐκεῖνοι ποὺ ἔθαψαν νεκρούς, πότε θρηνηῶντας πάνω ἀπ' τὸ μνήμα τους, πότε πίνοντας καὶ μεθῶντας γι' αὐτούς, ἀλλὰ νὰ γίνεσαι ὅπως οἱ δεμένοι μὲ ἀλυσίδες τὴν ὥρα ποὺ τοὺς μαστιγώνουν δῆμιοι.¹

Ἡ ἐπιβίωση, ρηχὲς σχέσεις, κυνικὸς 'ρεαλισμὸς', τυχοδιωκτικὴ 'εὐελιξία', δὲν προφυλάσσουν ἀπὸ τὴν κακοπάθεια ἀλλὰ μετατρέπουν τὸν ἄνθρωπο σὲ κτῆνος, ὁ θάνατός του ἔρχεται σὰν ψόφος καὶ φέρει τάξη καὶ ἀπολύμανση. Διαφορετικὰ ἡ ἀπώλεια σημαίνει ἄπειρη μοναξιά, ἀκόμη καὶ γιὰ ὅποιον πιστεύει στὸν Χριστό, ἀλλὰ δὲν ὀδηγεῖ σὲ θεοδικία οὔτε σὲ ἀπόγνωση, οὔτε κἂν ἀπομακρύνει τὴ χαρὰ γιὰ πολὺ. "Γιὰ τὸν τέλειο ἄνθρωπο θὰ ἦταν τόσο δυσάρεστο νὰ χωριστεῖ ἀπὸ τὸν Θεὸ μία ὥρα, ὅσο χίλια χρόνια. Ὡστόσο, ἂν ἦταν θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ δόξα τοῦ Θεοῦ νὰ στερηθεῖ τὸν Θεό, τότε χίλια χρόνια ἢ ἀκόμη καὶ ἡ αἰωνιότητα θὰ τοῦ ἦταν τόσο εὐκόλα ὅσο μία ἡμέρα ἢ μία ὥρα".²

Πραγματικά, ὅσο λάθος κι ἂν ἔχουμε, ἂν δεχτοῦμε ἀπὸ τὸν Θεὸ ὅ,τι μᾶς κάνει ἢ δὲν μᾶς κάνει, καὶ ὑποφέρουμε γιὰ χάρη τῆς δικαιοσύνης, εἴμαστε εὐλογημένοι. Ἄρα μὴ θλίβετε γιὰ τίποτα, ἀλλὰ μετανοιῶστε μόνο ποὺ ἀκόμη θλίβετε καὶ δὲν εἴστε εὐχαριστημένοι. Θὰ ἔπρεπε νὰ θλίβετε μόνο ἐπειδὴ ἔχετε πάρα πολλὰ. Γιατὶ ἐκεῖνος ποὺ θὰ ἦταν ἐντάξει θὰ τὰ δεχόταν ὅλα μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, τὸ νὰ ἔχει καὶ τὸ νὰ μὴν ἔχει.³

Ἡ ΑΣΚΗΤΙΚΗ τείνει νὰ ὑποπτεύεται τὴν ὕλη, ἂν καὶ ἀργὰ ἢ γρήγορα ὅλα ἐμποδίζουν, ὅτιδήποτε δὲν εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός, ὑλικὸ ἢ πνευματικὸ, κακὸ ἢ ἀγαθό. Ἀπὸ μόνονα τους τὰ πλάσματα γίνονται ἀφορμὲς γιὰ ὅ,τι οἱ Πατέρες ὀνομάζουν *κορεσμό, φρόνημα τῆς σαρκὸς καὶ ἀπώλεια*. Εἶναι κορεσμὸς ἐπειδὴ ὅλα χωρὶς ἐξαίρεση, ἂν ἀπομονωθοῦν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τους, εἶναι ἀνάγκη νὰ φανερώνουν τὰ ὅριά τους καὶ νὰ ἀπογοητεύουν. Εἶναι φρόνημα τῆς σαρκὸς γιὰτὶ ἂν παραμείνει κανεὶς στοὺς περιορισμοὺς ἢ ἀρχὴ καταντάει μακρινὴ σὰν νὰ μὴν ὑπῆρχε. Καὶ εἶναι ἀπώλεια ὡς ἀφορμὲς σκληρότητας καὶ ἀπελπισίας. Ἀπὸ μόνονα τους καὶ ὑπὸ προϋποθέσεις τὰ πλάσματα στὴν καλύτερη περίπτω-

¹ Ἰωάννης ὁ Σιναΐτης, *Κλίμαξ, Λόγος ζ'*, κεφ. 16.

² *Βιβλίον τῆς Θείας Παράκλησης*, DW V, σ. 40.

³ *Κατηχήσεις*, DW V, σ. 305–6. Βλ. τὸν Πλάτωνα, *Φαίδων* 62c.

ση ὁδηγοῦν σὲ ἀπογοητεύσεις, συμβάλλοντας ἔτσι γιὰ τὸ καλύτερο ἢ τὸ χειρότερο, μὲ τὸ ἴδιο τὸ χειρότερο νὰ ἀποτελεῖ τὴν τελευταία δυνατὴ εὐκαιρία γιὰ σκέψη καὶ διόρθωση.

Γιὰ ποιό λόγο θὰ ἀπέφευγε κανεὶς τὸν Χριστό, τὴν ἴδια τὴ ζωὴ; Πῶς δημιουργεῖται ἡ στενόχωρη σκέψη, ποὺ κλείνεται στοὺς περιορισμοὺς τῶν πλασμάτων καὶ ἀσφυκτιᾷ; Σωστὰ εἰπώθηκε ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἓνα ὄν ποὺ πεινάει.¹ Οὔτε ἡ γέννηση οὔτε ἡ ἐπιβίωσή του εἶναι δυνατὴ χωρὶς τὴν ὑπόλοιπη κτίση. Τί θὰ ἦταν πιὸ εὐλογο ἂν τὸ νὰ στρέφει τὴ μέριμνά του στὸν κόσμον, καὶ τί πιὸ τραγικὸ ἀπὸ τὴ θλίψη ποὺ ἀποκομίζει ἔτσι; Ἀκόμη κι ἂν δὲν ὑπῆρχε κορεσμός, ἀπὸ μόνος του ὁ θάνατος θὰ διέβαλλε τὴν προσπάθεια γιὰ ἐπιβίωση. Ὁ θάνατος ἔχει τὸν τελευταῖο λόγο γιὰ ὄλους, ἐπομένως καὶ ἐνδιάμεσο λόγο, διεγείροντας σκέψη καὶ ἀπορία. Ὁ θάνατος, ἡ ματαιότητα, ἡ ἀπελπισία, ἡ πεῖνα ποὺ δυναμώνει, ἡ πεῖνα ποὺ θέλει μιὰ πραγματικότητα πέρα ἀπὸ τὴ θνητὴ ζωὴ, δὲν ἔγιναν μόνον ἀφορμὲς τῆς ὑψηλότερης σκέψης ἀλλὰ, ὅπως εἶναι φυσικό, γιὰ τοὺς ἀναισθητοὺς ἔγιναν ἀφορμὴ ἀκόμα μεγαλύτερης ἀναισθησίας, συκοφαντίας τοῦ φαινομένου τῆς θρησκείας, ὅτι τάχα δὲν εἶναι παρὰ μιὰ φανταστικὴ ἐπινοημένη παρηγοριά. Ὅμως τὰ κίνητρα ἀπὸ μόνον τοὺς δὲν βεβαιώνουν καμμιά ἐξήγηση. Ἄν ἔστω πράγματι ἡ ἀνθρωπότητα ἢ μέρος τῆς παρηγορεῖται μὲ τὴ θρησκεία, αὐτὸ σημαίνει πῶς ἡ παρηγοριά εἶναι ὁ μόνος λόγος γιὰ τὴν γένεση τῆς θρησκείας καὶ ἡ μόνη ἀξία τῆς; Ἀπλῶς ἐπειδὴ μὲ εὐχαριστεῖ καὶ μὲ παρηγορεῖ μιὰ ταινία, μιὰ παράσταση, ἓνα βιβλίο, σημαίνει ὅτι δὲν ἔχει καὶ δὲν λέει καμμιά ἀλήθεια; Δὲν θὰ συνεχίσω. Πραγματικὸ ἐρώτημα ποὺ θὰ ἄξιζε νὰ σκεφτεῖ κανεὶς εἶναι γιὰ ποιὸ λόγο γνώρισε ἔστω καὶ μικρὴ διάδοση μιὰ τόσο ἐπιπόλαιη κριτικὴ τῆς θρησκείας.

Γνωρίζουμε πῶς ἡ ἄλλη ζωὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀσύγκριτη ὑπεροχή, κι αὐτὸ δὲν σημαίνει τὴν ἀπλὴ ἀπουσία φθορᾶς καὶ θανάτου. Ἄρκετοὶ εἶχαν μιὰ ἐμπειρία ἀπὸ ἐκεῖ, καὶ δὲν ὑπῆρξε οὔτε ἓνας ποὺ χάρηκε ὅταν γύρισε πίσω, ἀκόμη κι ἂν τὸν περίμενε οἰκογένεια, φίλοι καὶ ἄνετη ζωὴ. Γνωρίζουμε ἐπίσης ὅτι ἡ ἐρχόμενη κατάσταση στερεῖται δύο ἀπὸ τίς πλέον θεμελιώδεις τώρα συνθῆκες, τὴν διατροφή καὶ τὸν γάμο. Τὸ χάρισμα τῆς ἀθανασίας ἀλλὰ καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀπὸ τὴν τροφή, ἐπιτρέπει νὰ ἀναπτύσσεται ἡ ἐντύπωση μιᾶς αὐτάρκειας.

¹ Σμέμαν, *Γιὰ νὰ ζήσει ὁ κόσμος*, σ. 20 καὶ 25.

Ἄπο ἐδῶ παίρνει ἀφορμὴ ἢ κατάπτωση γιὰ τὴν ὁποία κάθε ἔλλογο ὄν εἶναι ἱκανό, καὶ γίνεται δραματικά φανερὴ στοὺς δαίμονες. Στὴν ἄλλη ζωὴ ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἓνα ὄν ποὺ πεινάει ἀλλὰ ἓνα ὄν ποὺ κατέχει, καὶ τότε ὁ ἴδιος, μὲ τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ ἀμεσότητα, μπορεῖ νὰ καταδικάσει τὸν ἑαυτό του στὴν ἀποξένωση. “Εἶναι τρομερὸ νὰ πέφτεις στὰ χέρια τοῦ ζωντανοῦ Θεοῦ / μὰ εἶναι πολὺ πιὸ τρομερὸ νὰ πέφτεις ἀπὸ τοῦ ζωντανοῦ Θεοῦ τὰ χέρια”.¹ Γι’ αὐτὸ ἔχει τόση σπουδαιότητα ὁ τωρινὸς χρόνος, ἢ σχέση μὲ τὸν Θεὸ στὶς συνθήκες τῆς φθορᾶς καὶ τῆς ἀπώλειας, ὅταν οἱ ταλαιπωρίες δίνουν μιὰ βοήθεια νὰ στρέφεται κανεὶς στὴν ἀρχὴ του καὶ νὰ μεγαλώνει τὴν εὐγνωμοσύνη του. Ὅταν ἀφανιστοῦν οἱ κίνδυνοι, τὸ σῶμα ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ ἀνάγκες, καὶ πληρότητα ἰσχύος ἐπιμένει σὰν αὐτονόητη, ἢ εὐχαριστία δὲν γίνεται νὰ ἔχει ἄλλο περιεχόμενο ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἐνότητα. Οὔτε κὰν ἀρνητικὴ σχέση δὲν εἶναι δυνατὴ μὲ ἓνα Θεὸ ποὺ θὰ προτιμήσει νὰ παραμείνει ἄγνωστος σὰν ἀνύπαρκτος παρὰ νὰ ἐπιβληθεῖ μὲ τὴ βία. Ἡ σχέση μαζὶ Του πέρα ἀπὸ κάθε ἄλλη σχέση δὲν εἶναι ἀπλῶς μιὰ ἀνώτερη, καλύτερη καὶ σπουδαιότερη προοπτικὴ ἀλλὰ ἡ μόνη ἱκανή, χωρὶς τὴν ὁποία ὁ βίος γίνεται ἀβίωτος. Ἀποξενωμένη ἀπὸ τὸ ἄπειρο τῆς θεότητας ἢ ἀθάνατη ὑπαρξὴ καταντᾶει κόλαση.

Φωτισμὸς τῆς ὑπομονῆς

Συχνὰ οἱ πιὸ στερημένοι σὲ ὕλικὰ ἢ πνευματικὰ ἀγαθὰ φθονοῦν τοὺς ‘κατέχοντες’, κανεὶς ὅμως δὲν εἶναι ἀμέτοχος στὴν ταλαιπωρία. Ἄν μποροῦσαμε νὰ γνωρίζουμε ὅλες τὶς λεπτομέρειες τῆς ζωῆς ὄλων, δὲν θὰ ζηλεύαμε κανένα! Καὶ πάλι, ἡ ἴδια ἢ κάμινος γίνεται δροσοβόλος, ἂν κάποιος ἀπέκτησε εὐγνώμονα ὑπομονή, ὅπως τὴν ἀποκαλεῖ ὁ Μάξιμος. “Ἄν τέλος καὶ οὐσία τῆς ἀκηδίας² εἶναι νὰ μὴν εἶσαι εὐχα-

¹ Λῳρενς, “Τὰ χέρια τοῦ Θεοῦ”, *Εἴκοσι ποιήματα*, χ. ἀρ.

² Ἀκηδία ἐστὶν ἀτονία ψυχῆς, ἐξηγεῖ ὁ Εὐάγριος, *Περὶ τῶν ὀκτώ πνευμάτων τῆς πονηρίας*, PG 79, 1157. Ἀνία, νωχέλεια, ἀδιαφορία, σχετίζονται μὲ ὅσους ἔχουν περισσότερα χαρίσματα, ἐπειδὴ συνήθως τὰ ἐκτιμοῦν λιγότερο, ἀντὶ νὰ καταλαβαίνουν ὅτι τοὺς δόθηκαν πιὸ ἀπαιτητικὲς ἐντολές, ἀπ’ ὅπου κανονικὰ θὰ κέρδιζαν μεγαλύτερη ζωηρότητα, γονιμότητα, εὐγνωμοσύνη, ὑπευθυνότητα καὶ ταπεινοφροσύνη.

ριστημένος ακόμη κι όταν ζεις με όλες τις ανέσεις, τέλος και ουσία τῆς ὑπομονῆς εἶναι νὰ βρίσκεσαι σὲ θλίψεις και ὁμως νὰ θεωρεῖς ὅτι ἔχεις ἄνεση και εὐκολία”.¹ Ὁ φωτισμὸς τῆς ὑπομονῆς, γιὰ τὸν ὁποῖο μιλάει ὁ Συμεών, δὲν εἶναι ἀπλὴ ὀλιγάρκεια οὔτε μιὰ ἐλάφρυνση τοῦ πόνου. Ἀκόμα και ὁ πιὸ δύσκολος βίος, παραμένοντας δύσκολος ὁμορφαίνει ἀπὸ τὸν Λόγο τῆς ὑπομονῆς, κάτι ποὺ φυσικὰ ἀδυνατεῖ νὰ διανοηθεῖ ἢ μοχθηρὴ και ἀχάριστη συνείδηση. Τίποτα δὲν σώζει παρὰ μόνο τὸ νόημα, ἢ ἐπίγνωση τοῦ πάντοτε στοὺς πάντες μέσα ἀπὸ τὰ πάντα,² ἢ μετοχὴ τοῦ ἐνός, γιὰτι και οἱ ἄγιοι και οἱ ἄγγελοι δὲν εἶναι τίποτα ἔξω ἀπὸ τὴ θεία παρουσία και δὲν μποροῦν νὰ στερήσουν ἢ νὰ δώσουν ἀξία πουθενὰ και σὲ κανένα. “Ἄν δὲν μείνω στὸν Θεό, δὲν μένω οὔτε στὸν ἑαυτό μου”.³ Στὸν ἑαυτό δὲν ἀνήκει τίποτα ἀπ’ ὅσα θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ‘ἀπολαμβάνει’ χωρὶς τὸν Θεό. Ὅπως εἰδοποιεῖ ὁ Σιλουανὸς με κυριολεξία και ἀκρίβεια, “ἀκόμα και τὸ παιδί θὰ λησμονήσει τὴ μητέρα του, ἀκόμα και ἡ μητέρα τὸ παιδί της, ὅταν Σὲ δοῦν”.⁴

Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ ἀντίθεση εἶναι ἀνάμεσα στὸ ἀληθινὸ και τὸ μὴ ἀληθινὸ ἀγαθὸ, και ἡ ἐναντίωση τῶν δύο εἶναι ἄμεση,⁵ εἶναι φυσικό, ὅσοι χωρίζονται ἀπ’ ὅ,τι δὲν εἶναι ἀληθινὰ καλὸ, νὰ πιστεύουν πὼς ἡ μετάβαση ἀπὸ ἐδῶ γίνεται σὲ ὅ,τι εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του καλὸ — ὅ,τι εἶναι ἀγαθὸ πάντοτε, στοὺς πάντες μέσα ἀπὸ τὰ πάντα, οὔτε κατὰ καιροὺς οὔτε σὲ σχέση με κάτι οὔτε σὲ μερικὸς οὔτε γιὰ κάποιον σκοπὸ, ἀλλὰ πάντα τὸ ἴδιο με τὸν ἴδιον τρόπο.⁶

¹ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος, *Λόγος κθ’*, κεφ. 10.

² Βλ. Νύσσης, *Λόγος εἰς τοὺς κοιμηθέντας*, τ. 9, σ. 34 και *Εἰς Ἐκκλησιαστήν*, τ. 5, σ. 313–4, κ.ά.

³ Αὐγουστῖνος, *Ἐξομολογήσεις*, βιβλ. 7, κεφ. 11, *PL* 32, 742.

⁴ Βλ. τὸ κεφάλαιο “Δίψα Θεοῦ” εἰς Σωφρόνιος Σαχάρωφ, *Ὁ ἅγιος Σιλουανὸς ὁ Ἀθωνίτης*, σ. 370.

⁵ Δηλαδή, δὲν ὑπάρχει κάτι ποὺ νὰ μὴν εἶναι οὔτε καλὸ οὔτε κακὸ, ὥστε φεύγοντας κανεὶς ἀπὸ τὸ κακὸ, νὰ καταλήξει ἐκεῖ ἀντὶ γιὰ τὸ καλὸ: “ἂν λοιπὸν ἡ φυγὴ καθαρῖσει ἀπ’ ὅλες τις κακίες, θὰ βρῖσκεται ὅπως ὅποτε μέσα στὸ καλὸ”: Νύσσης, *Περὶ ψυχῆς και ἀναστάσεως*, *PG* 46, 89. Βλ. ἀκόμη τοῦ ἰδίου, *Κατὰ Εὐνομίου*, βιβλ. 3, κεφ. 10, ἐν. 52.

⁶ Νύσσης, *Λόγος εἰς τοὺς κοιμηθέντας*, τ. 9, σ. 34, Πλάτων, *Συμπόσιον* 210e–211b, Πλωτῖνος, *Ἐννεάδες* 6, κεφ. 9, ἐν. 9, στ. 46 κ.έ., Νύσσης, *Εἰς Ἐκκλησιαστήν*, τ. 5, σ. 313–4.

Προσευχή είναι ή έμπιστοσύνη, όταν μέσα και πέρα από κάθε αίτημα, δέν άνησυχώ τί θά κάνει ο Θεός, άν θά δώσει εκείνο ή τó άλλο ή τίποτα. Κι άν συνέβαινε σε μιá υπερβολή παράνοιας νά νομίσω τó χειρότερο, ότι έγινα παίγνιο τών δαιμόνων, άν είχα πραγματική έμπιστοσύνη στον Θεό θά προσευχόμουν λέγοντας, θά κάνω όλο τó κακό πού θέλεις νά κάνω, και τότε Έκείνος θά άπαντούσε και θά με ήσύχαζε. “Η έπιθυμία τής θεώσεως μπορεί νά γίνει ο τάφος μας”, λένε στο Άγιον Όρος, “όπως έγινε με τούς πρωτόπλαστους: ο δαίμονας τούς χτύπησε στη φτέρνα”.¹ Προσευχή είναι “ο βλαστός τής πραότητας και τής άοργησίας”.² Ο Χρυσόστομος άπορεί με όποιον προσηλώνεται σε πνευματική έστω άμοιβή. “Τί λές, μικρόψυχε άνθρωπε και ταλαίπωρε; Πρόκειται νά κάνεις κάτι από αυτά πού άρέσουν στον Θεό, και σύ έχεις σταθεϊ και φροντίζεις για τόν μισθό σου;”³ Υπέρ σύμπαντος κόσμου εύχεται ή Έκκλησία, και ή προσευχή δέν καταντάει έργαλειό. Η προσευχή μπορεί νά άφορᾷ ότιδήποτε χωρίς νά παύει νά είναι πραγματική, άν δέν άπομακρύνεται από τήν έμπιστοσύνη,⁴ όπως ακριβώς κάθε παιδί ζητάει από τούς δικούς του ό,τι θέλει, και ή σχέση μαζί τους είναι πάντα άσυγκρίτως σπουδαιότερη από όποιοδήποτε δώρο. Τότε ή προσευχή περιέχει όλα τά δυνατά αίτήματα χωρίς νά ταυτίζεται μαζί τους. Χωρίς τήν οικειότητα αυτή, ή προσευχή δέν έχει κανένα πραγματικό νόημα. Άλλά όσο ή οικειότητα μεγαλώνει, προτιμάς νά μη ζητᾷς τίποτα έπειδή σε εύχαριστεί ή ίδια ή σχέση και ένότητα, άν και πάλι τó αίτημα δέν δημιουργεί άπόσταση. Διαφορετικά ή μικρόνοια είναι άναπόφευκτο νά χειροτερεύει.

Χαίρομαι πού δέν ήταν ο Μεσσίας [...] Έπρεπε κανεις νά έγκαταλείψει κάθε ανθρώπινη γνώση, κάθε φιλοδοξία, έπρεπε νά μην κάνει τίποτε με τή δική του θέληση. Μονάχα τó θεικό μπορούσε

¹ Μοναχός Μωϋσήσ, “Λόγοι συγχρόνων Άγιορειτών”, σ. 1190. Βλ. *Ματθ.* 6, 8.

² Νεϊλος ο άσκητής, Άπ. β', *PG* 65, 305.

³ Χρυσόστομος, *Περί κατανύξεως* 2, *PG* 47, 420.

⁴ Έκκαρτ, *Όμιλία* 62, *DW* III, σ. 73: σε όλα όσα κάνει κάποιος πρέπει νά στρέφει τó θέλημά του προς τόν Θεό και κρατώντας μόνο τόν Θεό στον νοϋ του, νά προχωρεί χωρίς άγωνία άν κάνει σωστά ή άν κάνει κάποιον λάθος. [...] Άκολουθήστε λοιπόν τó πρώτο βήμα και συνεχίστε. Θα φτάσετε στο σωστό μέρος και όλα είναι καλά.

νά 'ναι πραγματικό. Ὁ Θεὸς ἔπρεπε νά 'ναι ἀπόλυτος Κύριός μας. Πρέπει νά 'ναι φοβερό νά εἶσαι γέρος, ὁ τάφος νά σέ περιμένει στὴ γωνία, κι ἐσὺ νά σκέφτεσαι ὅλες τὶς φιλοδοξίες πού παραμέρισες νά σκέφτεσαι, ἴσως, τὶς γυναῖκες. Θέλω νά παντρευτῶ καὶ νά'χω παιδιά.¹

Δικαιοσύνη

Σύμφωνα μὲ τὴν ἀθειστικὴ ἐμπάθεια, “ὁ Θεὸς δὲν εἶναι παντοδύναμος, ἀφοῦ δὲν ἐξαλείφει τὸ κακό, ἦ, ἂν δὲν θέλει νά τὸ ἐξαλείψει, δὲν εἶναι ἡ ἀγάπη”.²

Γιατί αὐτὸς ἔχει περισσότερα χαρίσματα ἀπὸ τὸν ἄλλο; Γιατί ὁ ἀδικὸς εὐημερεῖ; Γιατί ὁ ἀθῶος βασανίζεται; Καθηλωμένοι στὴ μικρότητα καὶ ἀδιάφοροι γιὰ τὴν ἄλλη ζωὴ, δύσκολα οἱ δῆθεν δίκαιοι ἐπικριτές Του θὰ συνειδητοποιοῦσαν ὅτι τὸ μόνο πού ἐνδιαφέρει τὸν Θεὸ εἶναι νά δώσει τὸν ἑαυτό Του. Αὐτὸ ἐργάζεται μέσα ἀπὸ τὴν πιὸ ὀδυνηρὴ συμφορὰ καὶ τὴν πιὸ χαρούμενη ἀπόλαυση. “Ἄν πάθουμε κάτι — ἂν χάσουμε παιδί, ἂν στερηθοῦμε ἀπὸ ἐξουσία, ἂν ἀρρωστήσουμε στὸ σῶμα ἢ ὑποστοῦμε ὀτιδήποτε — τίποτε δὲν εἶναι δυνατὸ νά συμβαίνει χωρὶς νά τὸ ἀποφασίζει ὁ Θεός”,³ καὶ ὅταν ἀνέχεται κακοποιούς, τὸ κάνει γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, καὶ μέσα ἀπὸ ἐπιμέρους προθέσεις πού μπορεῖ νά μὴν εἶναι εὐδιάκριτες. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ξεπέφτουν μερικοὶ σὲ μιὰ ἰδιότυπη ‘ἀθωτικὴ’ θεοδικία, καὶ ἀντὶ νά ὑπερβαίνουν τὴν κρίση ἀναγνωρίζοντας τὸ ἀκατάληπτο τῆς θείας βούλησης, κάνουν τὸ ἀντίθετο, καταφάσκουν ἰσοπεδώνοντας τὰ πάντα.⁴ Ἄν ἐνδιαφέρεται

¹ Γέητς, “Ἡ Ἀνάσταση”, ἀπὸ *Μυθολογίες καὶ ὁράματα*, σ. 146.

² Εὐδοκίμωφ, *Ἡ πάλη μὲ τὸν Θεόν*, σ. 23.

³ Ὁριγένης, *Εἰς τὸν Ἰώβ*, PG 12, 1045. Βλ. Ρωμ. 8, 28, τὸν Μ. Ἀθανάσιο, *Κατὰ Ἑλλήνων*, ἐν. 44, τὸν Μάξιμο, *Εἰς τὰ Διονυσίου*, PG 4, 301, καὶ τὸν Πλάτωνα, *Πολιτεία* 613a κ.έ.

⁴ Ὅπως συμβουλεύει ὁ Βασίλειος, *Ὅροι κατ' ἐπιτομήν*, PG 31, 1276, “εἶναι θέλημα Θεοῦ, πολλὰς φορές ἀπὸ πείνα, ἀρρώστια, πόλεμο ἢ κάτι ἀνάλογο, νά χάνονται ἄνθρωποι, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι πρέπει ἐμεῖς νά ὑποβοηθοῦμε ἓνα τέτοιο θέλημα, γιατί γι' αὐτὰ ἔχει ὁ Θεὸς νά χρησιμοποιεῖ καὶ κακοὺς ὑπηρέτες”.

νά είναι συνεπής, ο συλλογισμός συναντάει στη θεία βούληση άνυπέμβλητο όριο του και προτάσσει την έμπιστοσύνη, άποφεύγοντας τον σκανδαλισμό άπ' όσα μοιάζουν άντιφατικά αλλά και άρνούμενος νά ισοπεδώσει τις άξίες. Ή άναγνώριση τών όρίων της δέν ύποτιμάει τή σπουδαιότητα τής διανοητικής δύναμης. Ή λογική είναι χάρισμα, και ό ίδιος ό Χριστός χρησιμοποίησε έπιχειρήματα άκολουθώντας τις λογικές άρχές. Ή μυστική προσέγγιση ύπερβαίνει, δέν περιφρονεί, τήν λογική.

Ή ανθρώπινη διάνοια είναι άπομακρυσμένη άπό τήν άπειρη δύναμη του Θεού, δέν μπορεί νά συνδέσει τις άπειρες άντιφατικές θέσεις τής θείας δύναμης [...] Πρέπει στα θεία πράγματα νά οικειοποιούμαστε τις άντιφάσεις με μία και άπλή έννοια, όσο είναι αυτό δυνατό, άποδεχόμενοι άπροϋπόθετα τις άντιφάσεις κι έτσι προλαβαίνοντάς τις πριν άκόμη έμφανισθούν.¹

Όμως σοφή άγνωσία δέν είναι μόνο αυτό, έξάντληση τής λογικής και ύπέρβασή της στην έμπιστοσύνη, αλλά ή “έλεξη μιās αγάπης τόσο άπειρης και όμως τόσο προσωπικής, που άφοϋ τή γευθούμε, τότε γνωρίζουμε πως ξεπερνά ότιδήςποτε όνομάζουμε άκόμη αγάπη”.² Κάθε νέα έπαφή με τή θεία πραγματικότητα χωρίς νά άρνεΐται ξεπερνάει τήν προηγούμενη έμπειρία και είναι σαν μιá καινούρια ένότητα γνώσης, αγάπης και έλευθερίας. Έτσι βεβαιώνεται κανείς ότι “δέν έχουν καμμιá σημασία τα παθήματα του τωρινού καιρού σέ σύγκριση με τή δόξα που πρόκειται νά μās άποκαλυφθει”,³ σέ σύγκριση με ό,τι προετοιμάζει ό Θεός στην ψυχή. “Μέσα σέ αινίγματα και σκιές”,⁴ σιγά σιγά ή ψυχή μεγαλώνει τή γνώση και τήν αγάπη της και άνοίγεται με δύναμη στον Λόγο,⁵ γίνεται ικανή νά ύποδέχεται αϊφνίδιες άποκαλύψεις

¹ Ν. Κουζανός, *De docta ignorantia* I.4, I.19. Βλ. Διονυσίου Άρεσπαγίτου, *Περί θείων όνομάτων*, σ. 210.

² Παρατήρηση του Λουΐ Μπουγιέ τήν όποία παραθέτει χωρίς άλλα βιβλιογραφικά στοιχεία ό Σμέμαν, *Εύχαριστία*, σ. 88. Για τήν σοφή άγνωσία βλ. και όσα γράφω στην *Κιβωτό*, σ. 133 κ.έ.

³ Μ. Άθανάσιος, *Βίος του άγ. Άντωνίου*, PG 26, 868.

⁴ Γρηγόριος Θεολόγος, *Είς Κυπριανόν, λόγος* 24, PG 35, 1193. Βλ. *Α΄ Κορ.* 13, 12.

⁵ Βλ. Έκκαρτ, *Όμιλία* 6, DW I, σ. 113. Άγαπώντας τον Θεό του έπιτρέπω νά με γνωρίσει. Βλ. Νύσσης, *Περί ψυχής και άναστάσεως*, PG 46, 65.

μεγάλης έντασης, “σ’ ένα ΐνδαλμα τῆς ἀλήθειας πού φεύγει πρὶν προλάβεις νὰ τὸ κρατήσεις, δραπετεύει πρὶν προλάβεις νὰ τὸ κατανοήσεις, λάμποντας στὸ ἡγεμονικὸ τοῦ νοῦ, καὶ πάλι μόνο ἂν ἔχει καθαρῖσει, ὅσο λάμπει ἢ ταχύτητα μιᾶς ἀστραπῆς πού δὲν στέκεται.

Αὐτὸ νομίζω γίνεται γιὰ νὰ μᾶς ἔλκει στὸν ἑαυτὸ Του γινόμενος ληπτὸς [...] ἐνῶ μὲ τὴν ἀκαταληψία δημιουργεῖ θαυμασμό. Θαυμαζόμενος ποθεῖται ἀκόμη περισσότερο, ποθούμενος καθαρῖζει τὴν ψυχὴ, καὶ καθαρῖζοντάς τὴν ἐργάζεται στους ἀνθρώπους τῆ μορφὴ τοῦ Θεοῦ. Ὅταν γίνεῖ αὐτό, μιλάει μαζί τους ὅπως σὲ οἰκείους καὶ δικούς Του.¹

Κάθαρση

Μέσα ἀπὸ προσθῆκες καὶ ἀφαιρέσεις χαρισμάτων δημιουργοῦνται οἱ περιστάσεις πού βοηθοῦν τὴν ψυχὴ νὰ διαμορφώνει τὴ βούλησή της καὶ νὰ μεγαλώνει τὴν αὐτογνωσία, ταπεινοφροσύνη καὶ σύνεσή της. Ὅποτε ὑπάρχει, ἢ προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴ μικρότητα εἶναι ἢ προσπάθεια τοῦ Θεοῦ νὰ τὸν κάνει ἀξιοθαύμαστο. Ἐλεύθερος ἀπ’ ὀτιδήποτε περιορισμένο καὶ περιοριστικό, ὁ νοῦς λαμπρύνεται, ἀπλώνεται καὶ ὑψώνεται στὴ θεία νόηση. Ἡ θεία παρουσία βεβαιώνει ὅσους δέχονται τὶς φανερώσεις της ὄχι μόνο ποιὸς παρουσιάζεται ἀλλὰ καὶ ὅτι δὲν εἶναι καθόλου ὑποχρεωμένος νὰ τὸ κάνει. Δέχομαι πληρότητα πού δὲν ἀξίζω καὶ δὲν θὰ μπορούσα νὰ ἔχω ἀπὸ μόνος μου μὲ κανένα τρόπο. Αὐτὸ σημαίνει ἢ εἰδοποίηση τοῦ Εὐαγγελίου πὼς ἢ ταπείνωση εἶναι ἄλλη πλευρὰ τῆς ὑψωσης. “Τὴ στιγμή κατὰ τὴν ὁποία μᾶς φανερώνεται ὅτι, νά, ἀρχίζουμε κάπως νὰ βλέπουμε, Ἐκεῖνος δείχνει [γίνεται ἀμέσως φανερὸ ἀπὸ μόνη τὴν παρουσία Του] ὅτι εἶναι ἀπείρως ἀπομακρυσμένος. Ἡ ψυχὴ μου ἐντείνεται μέχρι τῶν ὀρίων τῶν δυνάμεών της. Ἐκλείπει τὸ πνεῦμα μου. Κυριεύομαι ὑπὸ τρόμου ἐνώπιον τῶν ἀποκαλυπτομένων ἀβύσσων τῆς θεογνωσίας”.²

¹ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, *Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα*, λόγος 45, PG 36, 625–8.

² Σωφρόνιος Σαχάρωφ, *Ὁψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστι*, σ. 90.

Ἡ διαύγεια τῶν συνειδητῶν μορφῶν ἀπολαμβάνει τόσο μεγαλύτερη ἰσχὺ ὅσο συμφωνεῖ μὲ δυνάμεις βάρους. Τὸ ἴδιο τὸ ἦθος ἔχει στερεότητα ὅταν ἐκφράζει αὐθόρμητες ἀνεξέλεγκτες κινήσεις, καὶ γι' αὐτὸ δὲν διδάσκεται. ἦθος καὶ θρησκεία στὴν γνησιότητά τους εἶναι δημιουργίες τῆς ἐσωτερικότητας, ἀλλιῶς ξένα σώματα ποὺ ἀποβάλλονται ἢ διαφθείρουν. Ὅσο πιὸ πραγματικὴ εἶναι ἡ πίστη τόσο δὲν ἐπιβάλλεται, δὲν περιέχει κανένα 'ἀναγκαῖο κακό'. Ἀρχίζει ὡς ἀνεξήγητη ἐλεύθερη ἐπιλογή, καὶ ἐξελίσσεται μὲ τὴν ἀμοιβαία ἐνίσχυση αὐθορμητισμοῦ καὶ ἐπίγνωσης. Ἀκόμη καὶ ἀντικειμενικὰ στοιχεῖα τῶν ἀποκαλύψεων ἀφοροῦν τὸ συγκεκριμένο πρόσωπο ποὺ τὶς δέχεται χωρὶς νὰ ἀποκτοῦν καθολικὴ ἰσχὺ. Καὶ ὅταν παρίστανται περισσότεροι, ἡ φύση καὶ ἰσχὺς μιᾶς ἀποκάλυψης εἶναι δυνατὸ νὰ παρουσιάζεται μόνο σὲ ἐκείνους στοὺς ὁποίους ἀπευθύνεται, παραμένοντας γιὰ τοὺς ὑπόλοιπους ἀμφίβολη ἢ τελείως ἀόρατη.

Ἐχει δώσει τὸ μέτρο τῆς γνώσης σύμφωνα μὲ τὸ μέτρο τῆς πίστεως [...] Τῇ γνώσῃ αὐτὴ δέχονται οἱ πιστοὶ μέσα ἀπὸ διάφορα πολύτροπα σημεῖα, αἰνίγματα, καθρέφτες, μυστικὲς καὶ ἀπόρητες ἐνέργειες, θεῖες ἀποκαλύψεις, ἀμυδρὲς ἐλλάμψεις, θέαση τῶν λόγων τῆς κτίσης, καὶ πολλὰ ἄλλα ἀπὸ τὰ ὁποῖα μέρα μὲ τὴν ἡμέρα μεγαλώνει ἡ πίστη τους καὶ ὑψώνεται σὲ ἀγάπη γιὰ τὸν Θεό.¹

Μιὰ πορεία εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ νὰ δοκιμάζεται ἡ θέληση, νὰ ἐκφράζεται ἡ ἐλευθερία καὶ νὰ μειώνεται ἡ ἀχαριστία ποὺ ἐρημώνει τὴν ψυχὴ. Γιὰ τὸν ἀπερίσκεπτο καὶ τὸν ἐγωπαθῆ τὸ χάρισμα εἶναι κατόρθωμα. Ἰδίως ἂν στηρίζεται σὲ ἄλλα χαρίσματα καὶ προέρχεται μέσα ἀπὸ μιὰ προσπάθεια, κινδυνεύει ἀκόμα περισσότερο νὰ περναίει γιὰ προσωπικὸ ἐπίτευγμα, μολοντί καὶ ἡ προσπάθεια ποὺ καταβάλλουμε γιὰ κάτι εἶναι ἄλλο ἓνα χάρισμα! Ἀπὸ ἐδῶ προκύπτει ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποία χρησιμοποιεῖται μιὰ τόσο βαρεῖα λέξη ὅπως ἐκείνη τῆς 'αὐτοδημιουργίας'. Μιὰ γραμμὴ δὲν μπορῶ νὰ σύρω στὸ χαρτὶ ἂν δὲν μοῦ δοθεῖ, ἀλλὰ νομίζω πὼς εἶμαι αὐτοδημιουργητός! Καὶ δὲν διαφθείρει μόνο ἡ ἀχαριστία ποὺ περιφρονεῖ τὴν προέλευση τῶν 'κατορθωμάτων' ἀλλὰ καὶ ἡ ἀχαριστία ποὺ οὔτε κἂν τὰ ἀπολαμβάνει! Σύμφωνα μὲ τὸν Γρηγόριο Θεολόγο, "ἀκόμη καὶ ὅταν ἔχουμε ἐλπίσει σὲ μεγάλα, εἶναι ἀνθρώπινη ἀσθένεια ἂν συμβοῦν ὅλα μαζί νὰ τὰ βλέπουμε μικρότερα

¹ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Θεολογικὸς προῶτος*, ΕΣΝΘ, τ. 2, σ. 19.

ἀπ' ὅσο νομίζαμε".¹ Καὶ ἂν τὰ ἴδια τὰ μεγάλα ὑποτιμῶνται, δὲν εἶναι παράδοξο αὐτὸ ποὺ γίνεται μὲ τὰ μικρὰ ἢ τὶς ἀντιξοότητες. "Στὴν ὑπερήφανη ψυχὴ δὲν ἀρέσει τίποτα, ὅμως στὸν ταπεινὸ ἄνθρωπο τὰ πάντα εἶναι ἀνεκτά".² Κανεὶς δὲν ἔχει ἀδικηθεῖ.³

Διηγῆθηκε ἓνας Γέροντας, "Ὅταν βρισκόμουν στὴν Ὁξύρυγχο ἤρθαν φτωχοὶ ἀργὰ τὸ Σάββατο γιὰ νὰ πάρουν ἐλεημοσύνη. Καὶ καθὼς κοιμόμαστε, ἦταν κάποιος ποὺ εἶχε μόνο ἓνα ψαθί, τὸ μισὸ ἀπὸ κάτω καὶ τὸ μισὸ ἀπὸ πάνω του. Ἔκανε πολὺ κρύο. Ὅταν βγῆκα γιὰ τὴν ἀνάγκη μου τὸν ἄκουσα νὰ ὑποφέρει ἀπὸ τὴν παγωνιά καὶ παρηγοροῦσε τὸν ἑαυτὸ του λέγοντας, Σ' εὐχαριστῶ, Κύριε! Πόσοι πλούσιοι δὲν εἶναι τώρα στὴ φυλακὴ φορῶντας σίδερα, ἄλλοι δεμένοι σὲ ξύλο ἀπὸ τὰ πόδια χωρὶς νὰ μποροῦν νὰ κάνουν οὔτε τὴν ἀνάγκη τους, κι ἐγὼ σὰν βασιλιᾶς ἀπλώνω τὰ πόδια μου. Κι ὅταν τ' ἄκουσα αὐτά, τὰ ἀφηγήθηκα στοὺς ἀδελφοὺς καὶ ὠφελήθηκαν".⁴

Εἶναι δυνατὸ κάποιος νὰ δέχθηκε ἀποκαλύψεις, καὶ ὅμως νὰ δοκιμάζει πάλι θλίψη, ἀγωνία καὶ ἀναστάτωση; Ἀκόμη καὶ ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος δὲν εἶναι πάντα ἴσος, δὲν εἶναι τέλειος. Ὁ Παῦλος ἐξομολογεῖται ὅτι ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκί, ἄγγελος Σατανᾶ, ἵνα με κολαφίσῃ, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι,⁵ ὃ γὰρ κατεργάζομαι οὐ γινώσκω· οὐ γὰρ ὃ θέλω τοῦτο πράσσω, ἀλλ' ὃ μισῶ τοῦτο ποιῶ,⁶ βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσίν μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου καὶ αἰχμαλωτίζοντά με ἐν τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσίν μου.⁷ Πέρα καὶ ἀπὸ αὐτό, ὅταν συμπλέκονται ζωὴ καὶ θάνατος, ἢ ὀδύνη πάντα βρίσκει εὐκαιρίες, ἢ ἐμπειρία τοῦ θανάτου ἀπὸ μόνη της δὲν παύει νὰ συγκλονίζει ἀκόμη κι ὅταν δὲν πτοεῖ. Ἔχοντας στὴν ἐνότητα μὲ τὸν Χριστὸ ἱκανὸ λόγον νὰ περιφρονεῖ τὶς ἀδυναμίες καὶ τὶς σκληρὲς

¹ Γρηγόριος Θεολόγος, *Εἰς τὸν Μ. Βασίλειον*, κεφ. 18, ἐν. 2.

² Σιλουανὸς ὁ Ἀθωνίτης, *Περὶ τῶν μοναχῶν* — Σαχάρωφ, σ. 517.

³ Βλ. *Ψαλ.* 81, 6–7.

⁴ *Ἀποφθέγματα γερόντων, ἀνώνυμη συλλογὴ, ROC*, ἀπ. 214.

⁵ *Β' Κορ.* 12, 7.

⁶ *Ρωμ.* 7, 15.

⁷ *Ρωμ.* 7, 23.

ταλαιπωρίες του, ὁ Παῦλος εὐχόταν “θέλω νὰ εἶναι ὅπως γιὰ μένα γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους”.¹

Ἄν ἓνα βουνὸ ὑψωνόταν δύο λεῦγες πάνω ἀπὸ τὴ γῆ κι ἂν κάποιος σχεδίαζε ἐκεῖ χαρακτῆρες στὴ σκόνη ἢ τὴν ἄμμο, θὰ παρέμεναν ἀκέραιοι, ἀνέγγιχτοι ἀπὸ ἄνεμο ἢ βροχὴ. Ἀκριβῶς ἔτσι ὁ γνήσιος πνευματικὸς ἀνθρώπος πρέπει νὰ ὑψωθεῖ στὴν ἀληθινὴ εἰρήνη, ἀκέραιος καὶ ἀναλλοίωτος, ἐνεργούμενος ἀπὸ τὸν Θεό. Κάθε πνευματικὸς ἀνθρώπος ἔχει ἰκανὴ ἀφορμὴ γιὰ ντροπὴ μὲ τὸ νὰ ταράζεται τόσο εὐκολὰ ἀπὸ θλίψη, θυμὸ ἢ ὀργή. Τέτοιος ἀνθρώπος δὲν ἦταν πράγματι πνευματικὸς.²

Ἡ γνώμη τοῦ Ἀριστοτέλη ὅτι σύννεφα καὶ ἄνεμος βρίσκονται πιὸ χαμηλὰ ἀπὸ τὶς ψηλότερες βουνοκορφές, διατήρησε τὸ κῦρος της ὡς τὸν ἔβδομο αἰῶνα καὶ τὸν Ἰσίδωρο Σεβίλλης.³ Δὲν ἀπερρίφθη πλήρως οὔτε στὴ συνέχεια, ὅμως ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ της ἰσχύ, εἶναι ἐντυπωσιακὴ ὡς μεταφορὰ γιὰ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου. Ἀνάγεται στὴν ὁμηρικὴ περιγραφή τοῦ ὑψηλοῦ ὄρους, ὅπου ὑπάρχει μόνον λαμπρότητα, ἡσυχία καὶ μακαριότητα — “οὔτε ἄνεμοι τὸ χτυποῦν οὔτε τὸ μουσκεύει ποτὲ ἢ βροχὴ ἀλλὰ ὑπερίπταται ἀσυννέφιαστη τέλεια αἰθρία καὶ λάμπει λευκὴ αἴγλη, ὅπου αἰώνια χαίρονται οἱ μακάριοι θεοί”.⁴ Ἡ ἴδια μεταφορὰ χρησιμοποιεῖται ἀκόμη σήμερα, ὅπως ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ ἐπανελάβε τὸ αἶτημα γιὰ ἀδιάκοπη ἐλευθερία: “μαζὶ μάθουμε, πάνω ἀπὸ μᾶς, σὲ μᾶς, νὰ ὑψωνόμαστε κι ἀσυννέφιαστα νὰ χαμογελοῦμε [...] ὅταν κάτωθὲ μας ἀχνίζουν σὰ βροχὴ ὁ ἐξαναγκασμὸς, ὁ σκοπὸς καὶ τὸ σφάλμα”.⁵

Ἐπέρβαση τῆς ἀνάγκης δὲν εἶναι ἡ ἐπιπολαιότητα, κατάργηση τοῦ σκοποῦ δὲν εἶναι ἡ χυδαιότητα, ἀποδέσμευση ἀπὸ τὸ σφάλμα δὲν εἶναι ἡ ἀνοησία. Ὁ Νίτσε διακρίνει τὴν ἐλευθερία πέρα ἀπὸ καλὸ καὶ κακό, πέρα ἀπὸ ἀνάγκη καὶ ἐπιλογή, πέρα ἀπὸ σωστὸ καὶ λάθος, σὲ μιὰ

¹ *Α΄ Κορ.* 7, 7.

² Ἐκκαρτ, *Ὀμιλία* 60, *DW* III, σ. 26–27.

³ Βλ. W. Capelle, “Berges- und Wolkenhohen bei griechischen Physikern”, *Stoicheia* V, 1916, καὶ Ἀριστοτέλους, *Μετεωρολογικὰ* 340b. Παραθέτει ὁ Ντόρινγκ, *Ἀριστοτέλης*, τ. Β΄, σ. 148.

⁴ *Ὀδύσσεια* ζ 43–6.

⁵ Νίτσε, *Ἐτσι μίλησε ὁ Ζαρατούστρα*, σ. 229.

ἐμπειρία τῆς ἀπλότητος ποὺ καταργεῖ τὶς ἀντιφάσεις καὶ ἐνοποιεῖ τὴ σκέψη. Ζητούμενο δὲν εἶναι τόσο ἡ ἐξωτερικὴ ὅσο ἡ ἐσωτερικὴ ἀλλαγὴ, ἡ ἀνεξαρτησία ἀπὸ τὶς συνθηκὲς παρὰ ἡ διαμόρφωσή τους σὲ συμφωνία μὲ κάποιον χαρακτῆρα. Ὡς ἄθεος δὲν εἶχε ἄλλο τρόπο ἀναγωγῆς στὴν ἐλευθερία, τὴν αὐτάρκεια καὶ τὴν ἡσυχία τῆς ἀπλότητος ἀπὸ τὸ ‘ἄδειασμα’ τοῦ νοῦ. Ὅμως εἶναι δυνατὸ μὴ νοητικὴ πειθαρχία νὰ ἀντικαταστήσει τὸ ἱερὸ καὶ νὰ ἔχει τὸ ἴδιο ἀγαθὲς συνέπειες; Ἡ προσωπικὴ μυστικὴ σκέψη δημιουργεῖται σὲ μιὰ κατεύθυνση, ἀποκρίνεται σὲ κλήση καὶ βούληση: “κανένας δὲν θέλησε κάτι τόσο πολὺ, ὅσο θέλει ὁ Θεὸς νὰ κάνει ἕναν ἄνθρωπο νὰ τὸν γνωρίσει”.¹ Δὲν ἀναπτύσσει ὀρμὴ ἀποδέσμευσης παρὰ μόνο μέσα στὴν ὀρμὴ μιᾶς νέας ἐνότητος. Εἶναι καλὸ ὁ νοῦς νὰ ἀπολαμβάνει τὸν ἑαυτό του, ἐπειδὴ καὶ ἡ δικὴ του φύση δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἐνότητα μὲ τὴ θεία φύση. Ὅμως ἡ σχέση πολλαπλασιάζει τὴ χαρὰ καὶ τὴν ἡσυχία, ὁ νοῦς ὑψώνεται στὴν ἐνότητα μὲ τὴν ἀρχὴν του “γυμνὸς γυμνὸ συναντῶντας τὸν πρῶτο καὶ καθαρῶτατο νοῦ”,² ἔτσι ποὺ ἡ ἡσυχία σημαίνει σύγκλιση μέσα στὴν ἐξάπλωση καὶ ἔξοδο μέσα στὴν ὑποδοχὴ, ἔχει δυναμικὸ χαρακτῆρα καὶ πληρότητα, ἀπολαμβάνει λόγο καὶ προορισμό, ἀπ’ ὅπου ἐπιτρέπει ἐπίσης τὴν συνεργασία καὶ μεταφέρει τὴν ἰσχὺ τῆς ἐνότητος σὲ κοσμικὲς συνθηκὲς. Ἐφόσον ἡ ἴδια ἡ ἔννοια τῆς σχέσης καὶ τῆς ἀτομικότητος περιβάλλεται μὲ ἀπόλυτη ἀξία, ἡ ψυχὴ δὲν ἀποφεύγει ὀριστικὰ τὸν κόσμον, τὸν ἐντάσσει στὴ σχέση μὲ τὴν ἀρχὴν τῆς καὶ τὸν ὑπερβαίνει κρατῶντας τον. Ἐπιθυμία καὶ νόηση ἐνοποιοῦνται στὴν “ὑπεροχικὴ ἀγάπη τῆς γνώσης τοῦ Χριστοῦ, σὲ ὁλόκληρο τὸ πλήρωμα τοῦ Θεοῦ”.³ “Ἀληθινὰ, εἶναι ἅγιο πρᾶγμα καὶ Ἄγιο τῶν Ἁγίων, ἀκατάληπτο γιὰ τοὺς πολλοὺς καὶ ἀπρόσιτο, ἡ ἀλήθεια τῶν ὄντων [...] μένει στὰ ἄδυτα τοῦ νοῦ ἀπόρρητη”.⁴ “Μὲ τὸ πάχος τῆς σάρκα φτώχηνε ὁ Χριστός, ἂν καὶ εἶναι μέγιστος νοῦς καὶ φύση τοῦ νοῦ ἢ πρωταρχικὴ”.⁵

¹ Ἐκκαρτ, Ὀμιλία 68, DW III, σ. 152, καὶ πιὸ κάτω, στὴν ἴδια ὀμιλία: “ὁ Θεὸς εἶναι πάντα ἔτοιμος, ἀλλὰ ἐμεῖς εἴμαστε ἀνέτοιμοι. Εἶναι κοντὰ μας, ἀλλὰ ἐμεῖς μακριὰ Του. Εἶναι μέσα, ἀλλὰ ἐμεῖς ἔξω.”

² Γρηγόριος Θεολόγος, Ἐπιτάφιος εἰς τὸν πατέρα, λόγος 18, PG 35, 989. Βλ. Ἐκκαρτ, Παρισινὲς ἐρωτήσεις 1,8 LW V, σ. 44.

³ Νύσσης, Περὶ τῆς τριμέρου προθεσμίας, τ. 9.1, σ. 300.

⁴ Νύσσης, Εἰς τὸν βίον Μωϋσέως, κεφ. 2, ἐν. 188.

⁵ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Ἠθικὰ ἔπη, PG 37, 720.

Ἡ συνομιλία αὐτὴ γίνεται ἀνάμεσα σὲ αὐτὸ ποὺ εἶναι ἅγιο καὶ στὸ ἅγιο τῶν ἀγίων, ἀνάμεσα στὸν ἅγιο καὶ τὴν ἀγιότητα, στὸν ἀγαθὸ καὶ τὴν ἀγαθότητα, στὸν δίκαιο καὶ τὴ δικαιοσύνη [...] Τί θὰ ἦταν πιὸ ἀγαπητὸ στὸν δίκαιο ὡς δίκαιο ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ δικαιοσύνη;¹

“Χαρούμενος, ὀδηγῶντας καὶ πάλι στὸν Θεὸ τὴν Εἰκόνα [...] ὀλόκληρος μέσα σὲ ὀλόκληρο τὸν Θεὸ κινούμενος”,² συνειδητοποιεῖς ὅτι ἀκόμα καὶ ἡ εὐχαριστία δὲν ἔχει πιὰ ἓνα δικό της νόημα. Ἡ ἴδια ἡ ἐνότητα εἶναι ἡ τελειότερη εὐχαριστία, γι’ αὐτὸ ἀρκεῖται στὸν ἑαυτό της.

Πτωχεία τοῦ πνεύματος

Ἡ πτωχεία τοῦ πνεύματος ἀναγνωρίζει τὰ ἀγαθὰ καὶ φυσικὰ ἱεραρχῶντας, πηγαίνει ὅμως πέρα ἀπ’ ὅλα καὶ δὲν ἱκανοποιεῖται παρὰ μόνο μὲ τὸ ἄπειρο ἀπ’ ὅπου προέρχονται. Ἡ μακαριζόμενη πτωχεία δὲν εἶναι καταβύθιση στὴ δυνατότητα, στέρηση περιεχομένου ἢ ἀπουσία σκοπῶν, ἀλλὰ κυριαρχία ἐμπιστοσύνης, περιέχοντας ἀγαθὲς βουλήσεις χωρὶς νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ καμμία, χωρὶς νὰ ἔχει κἄν δυνατότητα γιὰ ἀπογοήτευση, καὶ χωρὶς νὰ σκανδαλίζεται ἀπὸ τὴν κακία τοῦ ἑαυτοῦ ἢ τῶν ἄλλων. Ὁ φτωχὸς δὲν ζεῖ ἄψυχα καὶ ἀδιάφορα οὔτε χωρὶς ἀνάγκες ἢ αἰτήματα γιὰ τὸν ἑαυτὸ ἢ ὅποιοιδήποτε, ὅμως τὰ ὑποστηρίζει ὅλα ὑπερβαίνοντάς τα ἢ ἐμπιστοσύνη.

“Ὅσο ἔχετε τὸ θέλημα γιὰ νὰ κάνετε τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅσο ἔχετε τὸ θέλημα γιὰ τὴν αἰωνιότητα καὶ γιὰ τὸν Θεό, τόσο δὲν εἴσαστε φτωχοί. Γιατὶ φτωχὸς εἶναι μόνο ὁποῖος δὲν θέλει τίποτα καὶ δὲν ἐπιθυμεῖ τίποτα.”³

Ἡ πτωχεία τοῦ πνεύματος χαρίζεται στὴν ἀνοιχτότητα καὶ τὴ διαθεσιμότητα, δὲν εἶναι κατόρθωμα. Μεγαλώνει μέσα ἀπὸ ἀγαθὰ καὶ δεινὰ, ἀποχωρισμούς, ἀπολαύσεις, ταλαιπωρίες, καὶ ὀτιδήποτε ἀπο-

¹ Ἐκκαρτ, *Παραβολὲς τῆς Γενέσεως* LW I,1, 3.139, σ. 607.

² Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, *Ἠθικά ἔπη*, PG 37, 745.

³ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 52*, DW II, σ. 491–2.

φασίζει ή θεία βούληση για να καθαρήσει την ψυχή από τη μικρότητά της. Την πτωχεία υποστηρίζει ή υπομονή και ή εύγνωμοσύνη, οί άρετες τής επίγνωσης του Λόγου, όπου υποτάσσονται οί δυνάμεις τής ψυχής και πρώτος ό άποδεικτικός λογισμός,¹ προτάσσοντας ζωντανή έλπίδα και τις αντίστοιχες λογικές άρχές. Χάρη στην έμπιστοσύνη ό λόγος έντάσσει την άυστηρή συγκρότηση μέσα στην έμπνευση μιās γόνιμης μορφής, ή συναίσθηση του υπερβαίνοντος δέν ικανοποιείται παρά μόνο με την διαμόρφωση του λόγου από την ίδια την επίγνωση των όρίων του. Έτσι ό νοϋς “πλήρης από τó φώς και τη δύναμη του άνωτερου λόγου και άκόμη από τó θεϊó φώς, που μέσα από τον άνωτερο λόγο πίνει, με τó να αισθάνεται και να άκούει τó φώς αυτό, καλεϊ με τη σειρά του, διαμορφώνει, πληροφορεί, καθοδηγεί και έλκει τó αισθητικό τής ψυχής, που είναι κατώτερό του, γιατί δέν είναι στην ούσία του έλλογο αλλά ύπηρετεί και άκολουθεϊ τó λογικό...

Ό Θεός δέν καλεϊ μόνο όσα έχουν τη φύση του λογικού, αλλά άκόμη και εκείνα που δέν την έχουν. Και με δυνάμεις προικίζει τó αισθητικό [...] οί όποιες ύπηρετοϋν και βοηθοϋν τó λογικό [...] Τó αισθητικό των άνθρώπων υπερέχει από τó αισθητικό όλων των άλλων ζώων έπειδή μετέχει στο λογικό.² Η ψυχή είναι όλόκληρη σε κάθε μέλος του σώματος.³

¹ Έκκαρτ, *Παραβολές τής Γενέσεως*, *LW I*, 1, 3.140, σ. 607.

² *Ο.π.*, 3.141, σ. 608–9. Ίσως ξενίζει ή παρατήρηση έπειδή άρκετά ζώα έχουν πιο ισχυρές αισθήσεις από τον άνθρωπο. Όμως ή ύπεροχή των άνθρώπινων αισθήσεων αναφέρεται στο περιεχόμενο. Ό άνθρωπος δέν βλέπει καλύτερα και από μεγαλύτερη άπόσταση όσα ό άετός, αλλά έχει δύναμη για πραγματικότητες που ό άετός είναι άνίκανος να δει άκόμη κι αν βρίσκονται άκριβώς μπροστά του. Και δέν πρέπει ποτέ να λησμονείται ότι μέσα από τις αισθήσεις τής ξεπεσμένης κατάστασης, που έχουν άνάγκη τó σωμα τής ταπεινώσης για να διενεργοϋνται, πάλι ή ψυχή με τις δικές της αισθήσεις οικειοποιείται τά δεδομένα τους. Είναι τώρα κάπως σαν να έχει παρεμβληθεϊ ένα πέπλο άνάμεσα στην ψυχή και τά πράγματα, μιá ύποχρεωτική ‘μετρίαση’ των δυνάμεών της.

³ Έκκαρτ, *Όμιλία 71*, *DW III*, σ. 218. Δηλαδή, δέν βρίσκεται ένα μέρος τής ψυχής εδώ και ένα άλλο εκεί, όπως τó σωμα έχει μέρη και διαφορές, αλλά τó σύνολο των δυνάμεών της ‘διαπερνάει’ ένα προς ένα τά ‘σημεία’ του σώματος.

Ἡ ψυχὴ δὲν ζωογονεῖ μηχανικὰ τὸ σῶμα ἀλλὰ ἐνώνεται μαζί του,¹ “δὲν χωρίζεται ὁ Χριστὸς μὲ κανένα ἐνδιάμεσο τεῖχος [...] εἶναι παντοῦ”.² Ὅπως συμβαίνει στὴν ἀνθρώπινη ψυχοσωματικὴ ἐνότητα, τὸ ἴδιο στὴν κοσμικὴ ὑπόσταση, “ὅλα ἔχουν ἄμεσα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Θεὸ ὅτι εἶναι, ὅτι εἶναι ἓνα, ὅτι εἶναι ἀληθινὰ καὶ ὅτι εἶναι ἀγαθὰ”.³

Ἀποκεκρυμμένος Θεός

Ἀκόμη καὶ ὅσα μοιάζουν νὰ μεσολαβοῦν στὴ σχέση μαζί Του ἢ νὰ εἶναι ἄσχετα, ἀποτελοῦν ὄψεις τῆς θείας βούλησης. Γιὰ παράδειγμα, ἡ γέννηση μὲ τὴ διαδικασίᾳ τῆς συνεύρεσης, τῆς σύλληψης καὶ τῆς κύησης δὲν ἔχει μικρότερη ἀμεσότητα ἀπὸ τὴ δημιουργία τοῦ εἶπεν ὁ Θεός, ὅπως περιγράφεται στὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως, δὲν εἶναι παρὰ μόνο ἄλλη μορφή ἀντὶ γιὰ τὸ ἀπλὸ πρόσταγμα,⁴ ὥστε ἐνδιαφέρει πράγματι ὁ σκοπὸς τῆς διαφορᾶς. Ἐνα τουλάχιστον μπορεῖ νὰ γίνῃ σίγουρα ἀντιληπτό, πὼς ἡ τεκνοποίησις ἂν καὶ δὲν μεσολαβεῖ, ἀποκρῦβει τὴν ἀμεσότητα. Ὅσο μειώνεται ἡ ἀποξένωσις ἀπὸ τὰ πράγματα, τόσο μεγαλώνει ἡ ἐπίγνωσις ὅτι δὲν παρεμβάλλεται καμμιά κατώτερη ‘δημιουργὸς’ τάξις γιὰ νὰ μεταφέρει ζωὴ σὲ νέες ὑπάρξεις. Ἡ ἴδια ἡ ἀρχή, ὁ ἴδιος ὁ Λόγος, σὰν νὰ ‘σχηματίζεται’ στὶς σχετικὲς κοσμικὲς διαδικασίαις, ἀποκρύπτοντας τὸν ἑαυτὸ Του, ἐπιτρέποντας στὸν ἄνθρωπο νὰ ἀναπαράγεται καὶ νὰ ἐπιβιώνει ὡς ἐὰν ἦταν ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν προέλευσίν του, μὲ ἀδιόρατη ἐπίσης τὴν προέλευσις τῶν ‘φυσικῶν’ νόμων ποὺ μοιάζουν νὰ στηρίζουν τὴν ἀναπαραγωγὴν. Ἡ κοσμικὴ ὑπόστασις δὲν παρεμβάλλεται σὰν μιὰ τρίτη τάξις, εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἀρχή, ἀλλὰ ἀδιόρατη. “Τὰ πάντα στὰ πάντα εἶναι ὁ Χριστός. Μ’ αὐτὰ ποὺ ξεπερνοῦν τὴ φύσιν καὶ τὸν νόμον δημιουργεῖ μέσα στὸ Ἅγιο Πνεῦμα τὴ

¹ Βλ. Νύσσης, *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν*, τ. 5, σ. 357.

² Νύσσης, *Μέγας Κατηχητικός*, ἐν. 32, στ. 101–2. Βλ. *Κατὰ Εὐνομίου*, βιβλίον 3, κεφ. 10, ἐν. 10.

³ Ἐκκαρτ, *Γενικὸς πρόλογος τοῦ τριμεροῦς ἔργου*, LW I, σ. 42.

⁴ Καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι τόσο ἀπλὸ ὅσο μπορεῖ νὰ μοιάζει. Δὲς ὅσα γράφω στὸν *Χρόνον καὶ Δημιουργία*, σ. 115 κ.έ.

μορφή τῆς προαιώνιας Βασιλείας”.¹ Ἀκόμη καὶ ἐν ἀγνοίᾳ του, ὁ ἄνθρωπος ἔχει στὸ ἀπόλυτο σύνολο τῆς ὑπαρξῆς μιὰ ἀμέσῃ παρουσία τῆς θεότητος, ἔστω μετριασμένη καὶ ἀμφίσημη. Ἔτσι γίνεται ἀντιληπτὴ ἡ σύσταση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἓνας καὶ ἔχει τὴ σύστασή του στὴν ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, συμπεραίνουμε ἀμέσως ὅτι εἶναι μία καὶ κοινὴ ἡ ἀρχὴ τῆς δημιουργίας του, ὥστε νὰ μὴ συμβεῖ νὰ εἶναι ὁ ἴδιος προγενέστερος καὶ νεώτερος ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του, μὲ τὸ σωματικὸ του στοιχεῖο νὰ δημιουργεῖται πρῶτο καὶ τὸ ἄλλο νὰ καθυστερεῖ [...] Δὲν εἶναι ἀλήθεια ἂν ποῦμε ὅτι ἡ ψυχὴ ὑπάρχει πρὶν ἀπὸ τὸ σῶμα οὔτε ἂν ποῦμε ὅτι τὸ σῶμα ὑπάρχει χωρὶς ψυχῆ. Εἶναι μία ἡ ἀρχὴ καὶ τῶν δύο. Ἡ ἀρχὴ τους, σύμφωνα μὲ τὸν ὑψηλότερο λόγο, ἔχει καταβληθεῖ στὸ πρωταρχικὸ βούλημα τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ σύμφωνα μὲ τὸν κατώτερο λόγο συνίσταται σὲς ἀφορμὲς τῆς γέννησης τοῦ ἀνθρώπου.²

Ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ πολύτιμο,³ ὅμως ποῦ ἀποβλέπει ἡ σχέση μὲ τὴν ὕλη, μὲ ὅλες τὶς συνέπειές της, κατώτερες ἀκόμη κι ἂν δὲν εἶναι ὀδυνηρές; Γιατί δὲν θὰ ἦταν προτιμότερη ἤδη τώρα μιὰ νοερὴ φύση, διαυγῆς καὶ ἰσχυρῆ, ὅπως εἶναι ἐκείνη τῆς ἄλλης ζωῆς; Ἄν καὶ ἡ ἀσκητικὴ γραμματεία γιὰ εὐνόητους λόγους δίνει μιὰ ἔμφαση παραπάνω στὴν κατωτερότητα τῆς ὕλης, ἐν τέλει τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ ἀδικήσει τὴν ἀξία τοῦ σώματος σὲ ἓνα πλαίσιο σκέψης ὅπου ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς γίνεται ἄνθρωπος καὶ ἐνώνεται μὲ τὴν πιὸ ὑλικὴ φύση, ποῦ καὶ πάλι ὁ ἴδιος δημιουργεῖ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ Του. Τὸ σῶμα ἀποτελεῖ οὐσιῶδες στοιχεῖο, δὲν εἶναι κάτι σὰν ‘παρενέργεια’, καὶ γενικῶς ἡ ὑλικότητά, σὲ κάποιον βαθμὸ καὶ τρόπο, προσδιορίζει μόνιμα τὴν κοσμικὴ ὑπόστασι τῶρα καὶ πάντα. Τὸ ἀνθρώπινον σῶμα συνοφίξει ὅλη τὴ σωματικὴτητα καὶ συμβολίζει τὴν καθολικὴ ἀποδοχὴ, ὅτι τὰ πλάσματα εἶναι καλὰ λίαν. Ἡ ψυχὴ ἐνώνεται μὲ τὸ σῶμα ἀγαπῶντας το, ὅπως ὅλα τὰ εὐγενῆ μεριμνοῦν γιὰ τὸ πιὸ ἀδύναμον καὶ εὐχαριστοῦν τὸ μεγαλύτερο τους.⁴ Ἐπηρεάζεται ὡς ἓνα βαθμὸ ἀπὸ τὶς σωματικὲς ιδιότητες καὶ

¹ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς, *Εἰς τὴν προσευχὴν*, στ. 485–7.

² Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου*, PG 44, 233–6.

³ Βλ. ὁ.π., ὀλόκληρη τὴν ἑβδομὴ ἐνότητα.

⁴ Βλ. τὸν Νεμέσιο Ἐμέσης, *Περὶ φύσεως ἀνθρώπου*, PG 40, 600.

υποφέρει ή απολαμβάνει, όμως ή ίδια περιέχει τὸ σῶμα, τὸ ζωογονεῖ καὶ τὸ κατευθύνει. Τίποτα δὲν εἶναι ἀπομονωμένο καὶ ἄσχετο ἀλλὰ καὶ ἐντάσσεται σὲ μιὰ ἱεράρχηση. Ὑποταγή καὶ ἡγεσία, ἔχοντας προϋποθέσεις στὴν ἴδια τὴ σύσταση τῶν πραγμάτων, ἀνάγονται στὴν ἀπόφαση τῆς δημιουργίας, ὅπου ὅμως τὰ πάντα ἀπολαμβάνουν ἰσότητα.

Βρῆκε τὴ δικαιοσύνη ἀπὸ μέσα του. Τὸ σῶμα μου εἶναι περισσότερο μέσα στὴν ψυχὴ μου, ἀπ' ὅσο εἶναι ἡ ψυχὴ στὸ σῶμα. Τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ μου εἶναι περισσότερο μέσα στὸν Θεό, ἀπ' ὅσο εἶναι στὸν ἑαυτό τους. Ἡ δικαιοσύνη εἶναι αὐτό, ἡ πρωταρχὴ ὄλων τῶν πραγμάτων στὴν ἀλήθεια.¹

Μέσα στὸν χρόνο ὁ ἄνθρωπος εἶναι Κύριος τῆς αἰωνιότητος γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ τὰ ἔργα του, γι' αὐτὸ ἡ ἴδια ἡ Ἐκκλησία ἰδρύεται σὰν νὰ μὴν ὑπῆρχε, κάθε φορὰ πού ἡ ἐξουσία ἐνὸς ὁδηγεῖ τὸν χρόνο στὴν ἀρχὴ του. Ἡ Ἐκκλησία θεμελιώνεται μοναδικὰ στὴν προσωπικὴ ἐνότητα κάθε γνήσιου μέλους της μὲ τὸν Λόγο. Αὐτὸ ἔχει ἕνα συγκεκριμένο περιεχόμενο στὴν πράξη: *“σκέφτονται μέσα Του καὶ μέσα ἀπὸ Αὐτόν, αἰσθάνονται μέσα Του καὶ μέσα ἀπὸ Αὐτόν, ἐνεργοῦν μέσα Του καὶ μέσα ἀπὸ Αὐτόν”*.²

Τὸ μέσα ἀπὸ σημαίνει τὴν ἐνότητα μὲ τὸν Λόγο ὡς προϋπόθεση τῆς σχέσης μὲ ὅτιδήποτε δὲν εἶναι ὁ ἴδιος. Τὸ μέσα σημαίνει ὅτι καὶ ἡ σχέση μὲ ὅτιδήποτε ἄλλο ποτὲ δὲν εἶναι ‘ἐξωτερικὴ’, ὅλες οἱ σχέσεις περιέχονται στὴ σχέση μαζί Του. Ἐπομένως, γιὰ ὅποιον ζεῖ ἀληθινὰ, ὅλα τὰ πράγματα ἔχουν πάντα μιὰ θεϊκὴ ὄψη, καθαρὴ ἢ ἀμυδρὴ. *Ἐμοὶ τὸ ζῆν Χριστὸς καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος, δηλώνει ὁ Παῦλος.*³ Πόσοι ἄραγε σκέφτονται, αἰσθάνονται καὶ ἐνεργοῦν μέσα στὸν Χριστὸ καὶ μέσα ἀπὸ τὸν Χριστό; Γιὰ πόσους εἶναι ὁ ἴδιος ἡ ζωὴ τους καὶ τὸ πέρα ἀπὸ τὴ ζωὴ τους, ὥστε καὶ ὅποτε ἀφήνουν ἢ χάνουν κάτι, νὰ προχωροῦν ἀπὸ τὸν ἴδιο καὶ πάλι στὸν ἴδιο; Ἀγιότητα δὲν εἶναι ἡ κατοχὴ ὀρισμένων σπάνιων ιδιοτήτων ἀλλὰ ἡ κανονικὴ ἀνθρώπινη φύση καὶ κατάσταση. Στὴν ἐμπιστοσύνη ἢ ἀτομικὴ βούληση καὶ ἡ θεία βούληση δὲν διαφέρουν. Μὲ ἐκείνης ἢ ἀντίθετης ποιότητος ἐνέργεια ὑποχρεῶνω τὸν Θεὸ νὰ μὲ ἀκολουθήσει. Ὅσο τὸ γνωρίζω, τόσο πιὸ συ-

¹ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 10, DW I, σ. 161.

² Ἰουστῖνος Πόποβιτς, *Ἄνθρωπος καὶ Θεάνθρωπος*, σ. 164.

³ Φιλ. 2, 22.

νειδητή γίνεται ἡ ἐνότητα καὶ τότε περισσότερο ἀκολουθῶ παρὰ ἡγοῦμαι, χωρὶς πίεση ἀλλὰ μὲ εὐχαρίστηση.

Οἱ ἅγιες ψυχὲς ἄγονται καὶ ὀδηγοῦνται ἀπὸ τὸ Πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ ποῦ ἡνιοχεῖ. Ὅταν θέλει στὸν οὐρανό, ὅταν θέλει στὸ σῶμα, καὶ ὅπουδῆποτε θέλει ἐκεῖ τὸν ὑπηρετοῦν. Γιατὶ ὅπως τῶν πτηνῶν πόδια εἶναι τὰ φτερά, ἔτσι τὸ οὐράνιο Πνεῦμα τοῦ φωτὸς ἀναλαμβάνοντας τὰ φτερά τῶν λογισμῶν τῶν ἄξιων ψυχῶν ὀδηγεῖ καὶ ἡνιοχεῖ ὅπως θέλει καὶ ὅπως γνωρίζει αὐτός.¹

Ἡ ἡγεσία τοῦ Πνεύματος δὲν μετατρέπει τὸν ἄνθρωπο σὲ μαριονέτα, οὔτε κἂν πιέζει στὸ παραμικρό, καὶ ὄχι μόνο δὲν ἐνθαρρύνει ἀλλὰ καὶ ἐχθρεύεται τὴν πλαστικότητα. Ἐπομένως ὅποτε νοιώθω νὰ πιέζει ἡ σχέση μὲ τὸν Θεό, μὲ ὅποιαδῆποτε ἀφορμὴ καὶ ἔνταση, ἄς γνωρίζω ὅτι ὁ ἴδιος εἶμαι καὶ ἡ ἀφορμὴ καὶ ἡ ἐντάσή της. Δὲν ἔχω παρὰ νὰ κάνω ὅ,τι θέλω — ὅπως, ὅποτε, γιὰ ὅποιο λόγο θέλω.

Πνευματικὴ ὕλη

Ἡ τροφή συμβάλλει νὰ συντηρεῖται τὸ σῶμα τῆς ταπείνωσης, ὅμως τὰ ἐνδύματα ἔχουν διπλὴ χρησιμότητα, προστατεύουν ἀπὸ τὸν καιρὸ, καὶ ἀκόμη περισσότερο προστατεύουν ἀπὸ τὴν ταύτιση τοῦ ὀλόκληρου ἀνθρώπου μὲ τὸ σῶμα. Στὴν ἄλλη ζωὴ δὲν καταργεῖται κάθε ἀξιολογικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο συστατικῶν, ἐπομένως οὔτε ἡ μύηση. Τὸ σῶμα εἶναι ἀφθαρτο καὶ δὲν χρειάζεται τροφή, περιέχει ὅμως δυνατότητες νὰ ταυτίζεται μὲ τὴν ψυχὴ, καὶ ἀπαιτεῖ ἓνα εἶδος κάλυψης ποῦ ὁ Μακάριος χαρακτηρίζει ‘παράξενη’ χωρὶς νὰ προσδιορίζει περισσότερο.²

Ὁ Συμεὼν γράφει ὅτι στὴν ἄλλη ζωὴ γῆ καὶ οὐρανός, ζῶα, φυτὰ, εἶναι ὅλα πνευματικὰ καὶ θεῖα,³ ἔχουν τὴν ὄψη τοῦ φωτός, εἶναι ἀγαθὰ καὶ ἀφθαρτα,⁴ ὅλα εἰς πῦρ καὶ φωὸς βάπτεται καὶ μεταβάλλεται.¹ “Ο

¹ Μακάριος, *Λόγοι*, θ’.

² Μακάριος, *Ὀμιλία* 18, κεφ. 6, ἐν. 2.

³ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Ἠθικός* 1, *ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 71.

⁴ *Ὁ.π.*, σ. 68–71.

οὐρανὸς εἶναι ἀσύγκριτα πιὸ λαμπρὸς, σὰν κάποιος καινούριος καὶ πιὸ φωτεινὸς ἀπὸ αὐτὸν ποὺ βλέπουμε τώρα, ἢ γῆ ἀναλαμβάνει ἀδιανόγητη ὁμορφιὰ καὶ ἀφθαρτο εἶδος χλόης, στολισμένη μὲ ἀνθη σὰν φῶς καὶ ποικιλία πνευματικῆ”.² Ἡ παράξενη κάλυψη, τὸ πνευματικὸ ‘ἔνδυμα’, μοιάζει μὲ φῶς, συμφωνῶντας μὲ τὴν περισσότερο αὐτὴ καὶ πνευματικὴ σύσταση τοῦ ἴδιου τοῦ σώματος. Γνωρίζουμε γιὰ τὸν ἀναστημένο Χριστὸ ὅτι ἡ ὄψη του ἦταν ἐκτυφλωτικὴ καὶ τὸ ‘ἔνδυμά’ του λαμπρὸ σὰν τὸ λευκὸ τοῦ χιονιοῦ.³ Ἄν ἡ ἀνθρώπινη κατάσταση προσδιορίζεται ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτά, εἶναι φανερὸ ὅτι καὶ ἡ μεταξὺ μας ἐπαφὴ ἔχει τότε πολὺ μεγαλύτερη ἰσχὺ. Ἡ παράξενη κάλυψη ἀφορᾷ ἐπίσης τὴ σχέση μὲ τὴν θεία πραγματικότητα. Γιὰ νὰ μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ συνομιλεῖ μὲ τὸν Θεὸ χρειάζεται νὰ τοῦ μοιάζει. “Τὸ σῶμα θεωθήκε μαζί μὲ τὴν ψυχὴ στὴν μετοχὴ τῆς θέωσης ποὺ τοῦ ἀναλογεῖ, ὥστε ὁ Θεὸς μόνος νὰ φαίνεται στὴν ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, ἐπειδὴ τὰ φυσικὰ τους γνωρίσματα μεταβλήθηκαν ἀπὸ τὴν ὑπερβολὴ τῆς δόξας”.⁴ Ἀναστάσιμη κατάσταση εἶναι ἡ ὑπερβολὴ τοῦ νοήματος.

Οἱ Ἕλληνες Πατέρες παρομοιάζουν τὴ συνάντησιν τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεὸ μὲ τὴν ἐμπειρία κάποιου ποὺ περπατᾷ πάνω στὰ βουνὰ μέσα στὴν ὀμίχλη· κάνει ἓνα βῆμα μπροστὰ καὶ ξαφνικὰ βρίσκει ὅτι εἶναι στὴν ἄκρη ἐνὸς γκρεμοῦ, δίχως στέρεο ἔδαφος κάτω ἀπ’ τὰ πόδια του, παρὰ μόνον μιὰ ἀπύθμενη ἄβυσσος. Ἡ, ἀλλοῦ, χρησιμοποιοῦν τὸ παράδειγμα ἐνὸς ἀνθρώπου ποὺ στέκεται τὴ νύχτα σ’ ἓνα σκοτεινὸ δωμάτιο· ἀνοίγει τὸ παραθυρόφυλλο σ’ ἓνα παράθυρο, καὶ καθὼς κοιτάζει ἔξω, μιὰ ξαφνικὴ λάμψη ἀστραπῆς τὸν κάνει νὰ ὀπισθοχωρήσει τρομαγμένος καὶ γιὰ μιὰ στιγμὴ τυφλωμένος.⁵

Τὸ ἐδῶ βάζει τὰ θεμέλια τῆς ἄλλης ζωῆς, νὰ ἀποκτήσει ὅποιος θέλει τὴ δύναμιν νὰ σταθεῖ στὸ πρόσωπο τοῦ Θεοῦ ἀντὶ νὰ φύγει μακριὰ ἀπὸ ντροπὴ καὶ φόβο. Ἡ παιδεία αὐτὴ στὴν ἐκκλησιαστικὴ γραμμα-

¹ Μακάριος, 67 Ὁμιλίαι, ὁμ. 32.

² Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, Ἡθικὸς 1, ΕΣΝΘ, τ. 2, σ. 71.

³ Ματθ. 28, 3: ἦν δὲ ἡ ἰδέα αὐτοῦ ὡς ἀστραπὴ καὶ τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ λευκὸν ὡσεὶ χιῶν.

⁴ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς, Κεφάλαια Θεολογικὰ Β 88.

⁵ Γουέαρ, Ὁ Ὁρθόδοξος Δρόμος, σ. 17.

τεία αποκαλείται σωτηρία, τελειότητα, φωτισμός και ανάσταση. Οι απώλειες, οί θλίψεις, οί ταλαιπωρίες και τὰ αντίθετά τους, ὅλα συνεργάζονται για νὰ μεγαλώσει ἡ ἐπαφή καθενὸς μὲ τὴν πραγματικότητα ὅσο γίνεται περισσότερο. Ὁ κόσμος δὲν παραμερίζεται ἐπειδὴ περιέχει κάποιον κακὸ ἀλλὰ ἐπειδὴ στὸν ἄπειρο χρόνο σώζει μόνο τὸ ἄπειρο τῆς θεότητας. Ἐνωμένος μὲ τὴν ἀρχή του ὁ ἄνθρωπος ἀποκτᾷ ἐπίσης τὸ μέτρο τῆς σχέσης μὲ ὅτιδήποτε ἄλλο.

Ὁλόκληρος Θεός, ὅταν πιά δὲν θὰ εἴμαστε πολλά, ὅπως συμβαίνει τώρα μὲ τίς συγκινήσεις και τὰ πάθη, χωρὶς νὰ φέρουμε οἱ ἴδιοι μέσα μας τίποτα ἢ μόνο λίγο ἀπὸ τὸν Θεό, ἀλλὰ ὅταν θὰ ἔχουμε ὁλόκληροι τὴν Ὁψη τοῦ Θεοῦ, χωρητικοὶ τοῦ Ἰδιοῦ μόνου και ὁλόκληρου. Αὐτὴ εἶναι ἡ τελείωση πρὸς τὴν ὁποία σπεύδουμε.¹

Ἐκστατική δύναμη

Ἡ ἔνωση μὲ τὸν Θεὸ δὲν σημαίνει ἀπομόνωση ἀπὸ τὸν κόσμο. Πῶς θὰ δημιουργοῦσε ἀπομόνωση ἡ σχέση ποὺ περιέχει ὅλες τίς σχέσεις και ἐλευθερώνει ἀπὸ τὴν ἐγωπάθεια; Ὅσο ἡ ἐνότητα γίνεται συνειδητή, στὰ πλάσματα ἀναγνωρίζονται λόγοι, σκοποί, βουλήσεις, ἔργα, μορφές και δυνάμεις τῆς ὑπερβατικῆς φύσης. Ὁ Χριστὸς λαμπρύνει μὲ τὸ φῶς τοῦ Πνεύματος σὰν λαμπάδες ὅσους τὸν πλησιάζουν και τελειοποιεῖ τὴν ἔνωσή τους μέσα Του. *Φτάνει νὰ Τοῦ προσευχηθεῖς, και ἀμέσως σ' ἀνασταίνει*, λέει ὁ Σαμαράκης.

Ὁ ἔρωτας ἔχει τὴν ἀρχή του στὸν Θεὸ και εἶναι ἐκστατικός. Δὲν ἀφήνει τοὺς ἐραστές νὰ ἀνήκουν στὸν ἑαυτό τους, ἀλλὰ σὲ ἐκείνους ποὺ ἀγαποῦν. Αὐτὸ φαίνεται και ἀπὸ τὴ φροντίδα ποὺ ἔχουν οἱ ἀνώτερες ὑπάρξεις για τίς κατώτερες, ἀπὸ τὴ συμπαράσταση ἀνάμεσα σὲ ὄντα τῆς ἴδιας τάξης και ἀπὸ τὴν ἀκόμη πιὸ θεϊκὴ στροφὴ τῶν κατώτερων πρὸς τὰ ἀνώτερα. Γι' αὐτὸ και ὁ μέγας Παῦλος, ὅταν κυριεύθηκε ἀπὸ τὸν θεῖο ἔρωτα και ἔνοιωσε τὴν ἐκστατικὴ δύναμη, εἶπε μὲ στόμα ἔνθεο, δὲν ζῶ πιά ἐγώ, ζεῖ μέσα μου ὁ Χριστός, ἀληθινὸς ἐραστής και ἐκστατικός για τὸν Θεό, ὅπως τὸ λέει ὁ

¹ Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος* 30, ἐν. 6.

ἴδιος, χωρίς νὰ ζεῖ τὴ δική του ζωὴ ἀλλὰ τὴ ζωὴ τοῦ ἐραστῆ του, ἐπειδὴ τὴν ἀγαπᾷ ὑπερβολικά.¹

Οἱ Ἀρχαῖοι γνώριζαν ὅτι τὸ ὅμοιο πλησιάζει στὸ ὅμοιο. Ἡ ἐνότητα δὲν σημαίνει τὴν ὑποστήριξη ποὺ μπορεῖ νὰ προσφέρει κανεὶς ἀκόμα καὶ στὸν ἐχθρό του.² Μιὰ παιδαγωγία ἀναπτύσσεται καὶ διαμορφώνεται συνεχῶς, μὲ τὰ κατώτερα νὰ προσβλέπουν στὰ ἀνώτερα παρουσιάζοντας συνειδητὰ³ ἢ μὴ⁴ τὴν ἀσθένειά τους. Ἡ φανέρωση τοῦ προβλήματος μεγαλώνει τὴ σοβαρότητα καὶ τὴν ταπεινοφροσύνη ἐκείνου ποὺ καταφεύγει στὴ φροντίδα τοῦ ἰσχυρότερου. “Ἄν καὶ ἦταν γυμνός”, λέει ὁ Ὅμηρος γιὰ τὸν Ὀδυσσεά, “ἡ ἀνάγκη τὸν ἔκανε νὰ πλησιάσει (τὴ Ναυσικᾶ καὶ τὶς ἄλλες κόρες γιὰ νὰ ζητήσει βοήθεια)”.⁵ Καὶ μεγαλώνει τὴ σοβαρότητα τοῦ ἴδιου τοῦ ἰσχυρότερου, στὸν βαθμὸ ποὺ ἀναλογίζεται ὅτι ἔχει περάσει ἢ θὰ μποροῦσε νὰ περάσει παρόμοιες δοκιμασίες. Ἦδη τώρα ὁ νοῦς ὑπερβαίνει τὶς διαιρέσεις στὸν βαθμὸ ποὺ ἀφήνεται στὴ θεία παρουσία, ἀπ’ ὅπου πάλι μακραίνοντας διασπᾶται μέχρι διαστροφῆς.⁶ Ὅσο μικρότερη εἶναι ἡ ἐνότητα μὲ τὸν Λόγο, ἡ βιωμένη πραγματικότητα καταντάει ἀσήμαντη, ἡ ψυχὴ βυθίζεται στὸ ἐφήμερο καὶ σκληραίνει. Διαίρεση τοῦ νοῦ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ του εἶναι ὁ ξεπεσμὸς τῆς ψυχῆς καὶ ἰσοδυναμεῖ μὲ νέκρωση. Ἡ ψυχὴ φθάνει νὰ χάσει τὴν πιὸ οὐσιώδη καὶ κρίσιμη ιδιότητά της, ἐκείνη τῆς ἐπαφῆς μὲ τὴν πραγματικότητα. “Ἡ ἀμαρτία βαθμιαῖα μικραίνει τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, τὴν πλησιάζει στὸν θάνατο, τὴν μεταβάλλει ἀπὸ ἀθάνατη σὲ θνητὴ, ἀπὸ ἀφθαρτὴ καὶ ἀπέραντη σὲ φθαρτὴ καὶ πεπερασμένη. Ὅσο περισσότερες ἀμαρτίες ἔχει ὁ ἄνθρωπος, τόσο περισσότερο εἶναι θνητός. Κι ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν αἰσθάνεται τὸν ἑαυτό του

¹ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, *Περὶ Θείων ὀνομάτων*. Παραθέτει ὁ Μάξιμος, *Περὶ Θεολογίας*, ἑκατοντὰς 7, κεφ. 85, ἀπ’ ὅπου μεταφράζω. Βλ. *Γαλ.* 2, 20 καὶ *Β’ Κορ.* 5, 13.

² Βλ. ὅσα γράφω στοὺς *Ἀρχαίους Ἑλληνας*, σ. 141 κ.έ.

³ Γιὰ παράδειγμα ὅταν ὁ Γέροντας ἀντιλαμβάνεται κάποια ἀδυναμία στὸν μαθητὴ του καὶ τὴν συζητᾷ μαζί του.

⁴ Ὅπως ὅταν μιὰ συμφορὰ φέρει κοντὰ ἀνθρώπους.

⁵ Ὀδύσεια ζ 135–6.

⁶ Ἐκκαρτ, *Παραβολὲς τῆς Γενέσεως LW* I,1, 3.144, σ. 612 κ.έ.

ἀθάνατο, εἶναι φανερό ὅτι βρίσκεται ὅλος βυθισμένος στις ἀμαρτίες, σὲ σκέψεις μυωπικές, σὲ αἰσθήματα νεκρωμένα”.¹

Ὅταν ἡ ψυχὴ χωρίζεται ἀπὸ τὸ σῶμα, αὐτὸ εἶναι πολὺ ὀδυνηρό, ἀλλὰ ὅταν ὁ Θεὸς χωρίζεται ἀπὸ τὴν ψυχὴν, ὁ πόνος εἶναι ἀμέτρητος. Ὅπως ἡ ψυχὴ δίνει ζωὴ στὸ σῶμα, ἔτσι ὁ Θεὸς δίνει ζωὴ στὴν ψυχὴ. Ὅπως ἡ ψυχὴ ἀπλώνεται σὲ ὅλα τὰ μέλη, ἔτσι ὁ Θεὸς ἀπλώνεται σὲ ὅλες τὶς δυνάμεις τῆς ψυχῆς καὶ τὶς διαποτίζει, ἔτσι ποὺ ξεχειλίζουν ἀπὸ ἀγαθότητα καὶ ἀγάπη παντοῦ, κι ἔτσι [μέσα ἀπὸ τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ στὴν ψυχὴ] ὅλα τὰ πράγματα καταλαμβάνουν τὸν Θεό.²

Γιὰ τὸν ξεπεσμό δὲν εὐθύνονται οἱ κατώτερες πλευρὲς τῆς ἀνθρωπίνης φύσης, ἀντιθέτως! Ἡ εὐτέλεια δὲν εἶναι λιγότερο ἀνεξήγητη ἀπὸ τὴν ἀγιότητα. “Προφύλαξε τὸν ἑαυτό σου ἀπὸ τὸν ἑαυτό σου, καὶ θᾶχρεις φυλαχτεῖ καλά”, εἰδοποιεῖ ὁ Ἐκκαρτ,³ “ξέχνα τὸν ἑαυτό σου καὶ θὰ τὸν γνωρίσεις”.⁴ “Τὴ ζωὴ μου τὴν ἔχω περάσει ἐμποδίζοντας τὸν ἑαυτό μου νὰ τὴν καταστρέψει”.⁵ Ὁ νοῦς καθρεφτίζει τὴν ἀγαθότητα τῆς σχέσης του μὲ τὴν ἀρχὴ του, ἢ ἀλλιῶς τὴ γύμνια τῆς ὕλης γιὰ τὴν ὁποία ὁ ἴδιος εἶναι ὑπεύθυνος, ὥστε πιά “δὲν φανερώνεται καθαρὴ ἡ Εἰκόνα τοῦ Θεοῦ στὸ πρόσωπο τοῦ πλάσματος”.⁶ Τὸ σῶμα ὡς ὄργανο ψυχολογικῆς διαστροφῆς, μόνο ἔτσι καὶ ὄχι ἀπὸ μόνο του, ἐχθρεύεται τὸ πνεῦμα, γίνεται “ἡ ἐπιθυμία ποὺ βρίσκεται μέσα στὴ σάρκα καὶ πολεμáει τὸ Πνεῦμα”.⁷ Ἡ θεραπεία βρίσκεται συνεχῶς στὴν ἐλευθερία. Ὁ Μπασὸ ἔλεγε στοὺς μαθητὲς του: “μὴ προσπαθεῖτε νὰ μὲ μιμηθεῖτε. Σκεφθεῖτε καλύτερα γιὰτί τὰ δύο μισὰ ἐνὸς καρπούζιου μοιάζουν τόσο πολὺ μεταξύ τους”.⁸ Σκληρότητα, ἐγωπάθεια, δειλία, θράσος, ὀργή, φθόνος, ἀπελπισία, δὲν εἶναι ἀσθένειες ἀλλὰ συμ-

¹ Πόποβιτς, *Ἄνθρωπος καὶ Θεάνθρωπος*, σ. 43.

² Ἐκκαρτ, *Ὀμιλία 37, DW II*, σ. 214.

³ Ἐκκαρτ, *Ὀμιλία 5a, DW I*, σ. 82.

⁴ Βαρσανούφιος. Παραθέτει ὁ Κάλλιστος Γουέαρ, *Ὁ Ὄρθόδοξος Δρόμος*, σ. 66.

⁵ Κάφκα, *Κοιμῆματα ἀπὸ τετράδια καὶ σκόρπια φύλλα*, σ. 106.

⁶ Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου*, PG 44, 161–4.

⁷ Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον Μωϋσέως*, κεφ. 2, ἐν. 276.

⁸ Τὸ ἀναφέρει ὁ Ταρχόφσκυ, *Μαρτυρολόγιο*, σ. 225.

πτώματα και έκδηλώσεις μιᾶς ψυχῆς πού ἀποφεύγει τὴ φύση της. Ὁ Συμεὼν ἐξηγεῖ ὅτι μὲ τίποτε ἄλλο παρὰ μόνο “μὲ τὴν ἐξουσία πού ἔχει ἢ θέληση ἐπάνω στὸν ἑαυτό της, γίνεται καθένas καταφυκτικὸς καὶ ταπεινός, ἢ σκληρόκαρδος καὶ ὑπερόπτης”. Ἡ ἐπαφὴ μὲ τὴν πραγματικότητα δημιουργεῖ ἀβίαστα καὶ φυσιολογικὰ τὰ μέτρα ὄλων τῶν σχέσεων. “Ὅσο μεγαλώνει τὴν αὐτογνωσία του τόσο λιγότερο πρόθυμος γίνεται κανεὶς νὰ ‘βουλευτεῖ’ στὰ ἐδῶ. Ἐνα παράδειγμα εἶναι χαρακτηριστικὸ καὶ ἐπίκαιρο. Ἡ προτεραιότητα πού δίνεται καμμιὰ φορὰ στὴν οἰκολογία στερεῖται προοπτικῆς, ἐφόσον ἀπὸ μόνη της ἢ φροντίδα γιὰ τὴ φύση ἀδυνατεῖ νὰ διαμορφώσει στέρεα ἀξιολογικὰ κριτήρια. Ἡ φύση ἔχει τὴν ἀξία πού ὁ ἄνθρωπος ἀναγνωρίζει ὅτι ἔχει, ἐπομένως μιὰ ἐντιμὴ οἰκολογικὴ προσπάθεια τὸ πρῶτο πού θὰ ἔκανε θὰ ἦταν νὰ ἀναγνωρίζει τὸν ἄνθρωπο στὴν κορυφὴ τῆς δημιουργίας ὡς πηγὴ τῶν ἀξιῶν, ἀλλὰ αὐτὸ βρίσκεται πολὺ κοντὰ στὴ χριστιανικὴ νοοτροπία καὶ ἀπωθεῖ τὸν δῆθεν προοδευτισμὸ τῶν οἰκολόγων, οἱ ὁποῖοι καταλήγουν νὰ προτιμοῦν τὴν ὑποκρισία. Ἄν προσπαθοῦσε κανεὶς νὰ ἀντλήσει ἄμεσα ἀπὸ τὴ φύση τὰ μέτρα μιᾶς ἠθικῆς, στὸν βαθμὸ πού αὐτὸ εἶναι κἂν δυνατὸ, θὰ ἔφθανε στὴν ἀπουσία ἀξιῶν, στὸν νόμο τοῦ ἰσχυροτέρου, στὴν πιὸ ὠμὴ βία καὶ σκληρότητα.

Στὸ ἀχανὲς βασίλειο τῆς ζωντανῆς φύσης κυριαρχεῖ ἡ ἀνοιχτὴ βία, ἓνα εἶδος κεκτημένης μανίας πού ἐξοπλίζει ὅλα τὰ πλάσματα γιὰ τὴν κοινὴ τους μοῖρα: μόλις ἀφήνετε τὸ βασίλειο τῶν ἀψύχων ἀνακαλύπτετε τὴν ἀπόφαση τοῦ βίαιου θανάτου χαραγμένη στὰ ἴδια τὰ σύνορα τῆς ζωῆς [...]. Ἔτσι ὑπάρχουν ἔντομα σαρκοφάγα, ἔρπετὰ σαρκοφάγα, πτηνὰ σαρκοφάγα, φάρια σαρκοφάγα, τετράποδα σαρκοφάγα. Δὲν ὑπάρχει χρονικὴ στιγμή πού κάποιος πλάσμα νὰ μὴν καταβροχθίζεται ἀπὸ κάποιον ἄλλο. Πάνω ἀπ’ αὐτὲς τὶς πολυάριθμες οἰκογένειες ζῶων τοποθετεῖται ὁ ἄνθρωπος, καὶ τὸ καταστροφικὸ χέρι του δὲν φεῖδεται τῆς ζωῆς κανενός [...]. Ὀλόκληρη ἡ γῆ, βαμμένη μονίμως μὲ αἷμα, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἓνα ἀπέραντο θυσιαστήριον ὅπου ὅ,τι εἶναι ζωντανὸ πρέπει νὰ θυσιάζεται ἀκατάπαυστα, χωρὶς μέτρο, χωρὶς τέλος.¹

¹ Ζ. ντὲ Μάιστρ, ἀπὸ τὰ *Ἄπαντα*, τ. 5, σ. 22–25. Παραθέτει ὁ Μπέρλιν, *Τὸ στρεβλὸ ὕλικὸ τῆς ἀνθρωπότητας*, σ. 155–6.

Είναι ανάγκη να αναβληθῆ ἡ οἰκολογία, ἂν πρόκειται νὰ βρεθοῦν τὰ μέτρα καὶ ἡ οὐσία της. Τότε δημιουργεῖται χρόνος νὰ ἀκουστεῖ, γιὰ παράδειγμα, ἡ φράση τοῦ Παύλου ὅτι “ὀλόκληρη ἡ κτίση στενάζει καὶ ὑποφέρει μαζί μας μέχρι σήμερα”.¹ Μὲ μία τέτοια ἀρχὴ προκύπτουν στέρεα κριτήρια, καὶ πρῶτα τὸ πρῶτο μέσα ἀπὸ τὴν ἐπίγνωση τῆς αἰτίας γιὰ ὅλον αὐτὸ τὸν πόνο καὶ τὴν ταλαιπωρία, κι ἔπειτα ἡ διαρκῆς προτεραιότητα μιᾶς ἀξιακῆς διάκρισης. “Ἄν εἶναι θλίψη ἓνας πιθανὸς πὺ κλαίει, / τί εἶναι ἓνα παιδὶ χαμένο / μέσ’ στὴ θύελλα;”²

Τὸ γουρούνι δὲν εἶναι περισσότερο ἀλλὰ λιγότερο αἰσθησιακὸ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ὅμως κάθε ἡδονὴ ὑπάρχει “γιὰ νὰ νοιώθει ὁ ἄνθρωπος μέσα στὴν ἀπόλαυση τὸν Θεὸ ὁ ὁποῖος τὴν χαρίζει [...] Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ ἔνωσε τὸ γήινο μὲ τὸ θεῖο καὶ κατέβαλε στὸν ἄνθρωπο διπλὰ τὰ θεμέλια τῆς δημιουργίας του, γιὰ νὰ ἔχει μέσα ἀπὸ τὰ δύο συγγένεια καὶ οἰκειότητα καὶ μὲ τις δύο ἀπολαύσεις, νὰ ἀπολαμβάνει τὸν Θεὸ μέσα ἀπὸ τὴ θεϊκότερη φύση του καὶ νὰ ἀπολαμβάνει τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς μὲ τὴ γήινη αἴσθησή του”.³ Ὅπως τὸ ἀγαθὸ ἐνώνεται μὲ ὀλόκληρη τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου, τὴν πιὸ ὕλικὴ καὶ τὴν πιὸ πνευματικὴ, ἔτσι συμβαίνει μὲ τὸ κακὸ, “ἡ μετοχὴ στὸ κακὸ εἶναι μία [...] τὴ νοιώθουμε στὴν ψυχὴ καὶ στὸ σῶμα”.⁴ Ἀπὸ τὴν ἀρετὴ δὲν λείπει ἡ αἰσθησιακὴ ἀπόλαυση ἀλλὰ ἡ ἀνάγκη της, ἡ ἀναγωγὴ τῶν αἰσθήσεων σὲ μέτρο τοῦ καλοῦ καὶ ἡ ὑποταγὴ τοῦ βίου στὴν ἱκανοποίησή τους.⁵ “Οἱ πολλοὶ ἔχουν πρηστεῖ σὰν τὰ κτήνη”,⁶ καὶ πρόβλημα δὲν δημιουργεῖ ὁ ἴδιος ὁ κορεσμὸς ἀλλὰ ὅσα προηγοῦνται: “τὸ μέγεθος τῆς ἡδονῆς δὲν λείπει ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο πὺ ἔχει σύνεση καὶ ἀρετὴ, ἀλλὰ τοῦ λείπει ἡ φωτιὰ τῆς λαγνείας, ἡ ἀνησυχία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ ταραχὴ τοῦ πά-

¹ Ρωμ. 8, 22.

² Μπασό, *Μόνον τὰ ὄνειρά μου συνεχίζουν*, σ. 44.

³ Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου*, PG 44, 133. Κάθε ἀπόλαυση εἶναι μιὰ ἐπαφὴ μὲ τὴ θεία φύση, ὥστε θὰ ἔμοιαζε πιὸ σωστὸ νὰ μὴ μιλοῦμε γιὰ δύο ἀπολαύσεις. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ εἶναι τόσο μεγάλη ἡ διαφορὰ τῆς ἀξίας καὶ ποιότητος ὅσο ἡ ἀπόλαυση γίνεται πιὸ νοερὴ, ὥστε δικαιολογεῖται ἡ ἔντονη διάκριση μεταξὺ τῶν δύο.

⁴ Νύσσης, *Μέγας Κατηχητικός*, ἐν. 8, στ. 74–76.

⁵ Βλ. Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 451.

⁶ Ἡράκλειτος, DK B 29.

θους”.¹ Ἐπομένως ὑπάρχει ἐδῶ βέβαιο μέτρο. Ἄρετὴ φορτικὴ, ποὺ δὲν δίνει ἀπόλαυση, δὲν εἶναι πραγματικὴ ἢ δὲν τὴν ἔχω πραγματικά. Ὅσο μεγάλη κι ἂν εἶναι τώρα ἡ ἀπόλαυση τῆς ἀρετῆς, ὑποφέρει ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἀτέλεια τῶν αἰσθήσεων. Ὅλες οἱ τωρινὲς αἰσθήσεις, οἱ ὁποῖες καὶ πάλι μέσῳ τῆς ψυχῆς ἐνεργοποιοῦνται καὶ ἀποκτοῦν νόημα, ἀντιστοιχοῦν σὲ πνευματικότερες ποὺ ἔρχονται σὲ πληρότητα ἰσχύος ὅταν ἀλλάξει τὸ σῶμα τῆς ταπείνωσης καί, ὅπως συμβαίνει ἤδη τώρα, ἀνάλογα μὲ τὴν πνευματικὴ πρόοδο καθενός.

Ὅταν ἡ ψυχὴ ἐγκαταλείπει αὐτὸ ποὺ τώρα τὴν περικλείει, ἀνοίγει ὁ δικὸς τῆς ὀφθαλμὸς [...] μὲ τὸν ὁποῖο διορᾷ τὴν ἀλήθεια τῶν ὄντων. Ἀνοίγει ἀκόμη τὸ ἀκουστικὸ αἰσθητήριο μὲ τὸ ὁποῖο ἀκούει καθαρὰ τὰ ἀπόρρητα ῥήματα, αὐτὰ “ποὺ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ μιλήσει ὁ ἄνθρωπος”, ὅπως λέει ὁ Ἀπόστολος. Ἀνοίγει ἀκόμη τὸ στόμα καὶ ἔλκει τὸ καθαρὸ καὶ ἄυλο Πνεῦμα, μὲ τὸ ὁποῖο συναρμονίζεται μὲ τὴ νοητὴ φωνὴ καὶ τὸν ἀληθινὸ Λόγο, ὅταν ἐνωθεῖ μὲ τὸν ἦχο τῶν ἐορταζόντων στὸν χορὸ τῶν ἁγίων. Ἔτσι ἀξιώνεται καὶ μὲ γεύση θεία, μὲ τὴν ὁποία καταλαβαίνει, ὅπως λέει ὁ Ψαλμωδός, ὅτι “χρηστὸς ὁ Κύριος”, καὶ μὲ τὴν ἐνέργεια τῆς ὁσφρησης ἀντιλαμβάνεται τὴν εὐδοκίαν τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴ δύναμη τῆς ἀφῆς προσλαμβάνει ἡ ψυχὴ, ἀγγίζοντας τὴν ἀλήθεια καὶ ψηλαφῶντας τὸν Λόγο, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Ἰωάννης.²

Τὰ κείμενα μιλοῦν σχεδὸν πάντα γιὰ τὸ ἓνα μάτι τῆς ψυχῆς, κάποτε ὅμως καὶ στὸν πληθυντικὸ. Στὴ δεύτερη περίπτωση ἐννοεῖται ἡ καθαρὴτητα τῶν νοερῶν δυνάμεων ποὺ τελειοποιεῖ ἡ ἴδια ἡ ἐνότητα μεταξὺ τους καὶ μὲ τὴ θεία φύση, καὶ ἡ διπλὴ κίνηση τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν χρόνο καὶ τὴν αἰωνιότητα. Ἡ μοναδικότητα σημαίνει τὸ κυρίως πρόσωπο τῆς ἐνιαίας αἴσθησης τοῦ ἀναστάσιμου βίου, ὅπου θεμελιώνονται ὅλες οἱ ἐπιμέρους δυνάμεις καὶ ἐνέργειες: “νοερὸ καὶ μέσα σὲ πολλὴ ὠραιότητα τὸ μάτι τῆς ψυχῆς [...] αὐτὸ ὑπερυψώνει κάθε γνώση μας”.³ Ἡ ἴδια ἡ τωρινὴ ἐπαφὴ καὶ ἐνωση τῶν νοερῶν δυνάμεων

¹ Ἐκκαρτ, *Παραβολὲς τῆς Γενέσεως* LW I,1, 3.155, σ. 626. Βλ. ἀκόμη τὸν Συμεῶν, *Κεφάλαια γνωστικά τε καὶ θεολογικά κε'*, κεφ. δ', *ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 414.

² Νύσσης, *Λόγος εἰς τοὺς κοιμηθέντας*, τ. 9, σ. 47.

³ Κλιμαξ, *Λόγος κστ'*, κεφ. 72.

δίνει ἀπόλαυση, μέσα στην ὁποία τὸ μεγαλύτερο καλεῖ τὸ μικρότερο καὶ τοῦ φανερώνεται.¹ Ὅπως γνῶριζαν ἐπίσης οἱ Ἀρχαῖοι, ἡ ψυχὴ καμμιά φορά καὶ στὴ διάρκεια τοῦ ὕπνου εἶναι δυνατὸ νὰ ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴν ὑπερβατικὴ φύση,² ἂν καὶ εἶναι προτιμότερο νὰ μὴ δίνει κανεὶς σημασία στὰ ὄνειρα, μιὰ πού οἱ δυνατότητες πλάνης αὐξάνονται χωρὶς νὰ προστίθεται τίποτα τὸ ἀναγκαῖο. Κατάλληλη κατάσταση γιὰ τὴ σχέση μὲ τὸν Θεὸ εἶναι ἡ ἐγρήγορη.

Ἡ ὕπαρξη ὄλων τελειοποιεῖται στὴν κοινὴ τους σχέση μὲ τὸν Λόγο.³ Τὸν σκύλο δὲν τὸν πειράζει πού δὲν εἶναι ἄνθρωπος, ἀντιθέτως, θέλει νὰ ζεῖ ἀπολαμβάνοντας τὴν ἀγάπη τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλιῶς ξεπαγιάζει καὶ τρελαίνεται μὲ τὸν ἑαυτό του. Ἐνότητα δὲν δημιουργεῖ ἡ καθολικὴ ἐξίσωση ἀλλὰ ἡ ἀρμονικὴ συνύπαρξη. Ὅπως στὴν πολιτικὴ προσοδεύουν οἱ κοινωνίες πού ἐμπιστεύονται τὴν δημιουργικότητα καὶ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου, στὴν πνευματικότερη διάσταση τῶν προσωπικῶν σχέσεων ἡ πρόοδος εἶναι μιὰ συνάντηση πού μεγαλώνει τὴ δύναμη καὶ τὴ γονιμότητα ὄλων μέσα στὴν ἐλευθερία καὶ ἰδιαιτερότητα καθενός.

Στὸ σῶμα ὅλα τὰ μέλη εἶναι ἐνωμένα καὶ ἐνιαῖα, ἔτσι πού τὸ μάτι ἀνήκει στὸ πόδι καὶ τὸ πόδι στὸ μάτι. Ἄν τὸ πόδι μποροῦσε νὰ μιλήσει θάλεγε ὅτι τὸ μάτι, πού εἶναι στὸ κεφάλι, εἶναι πιὸ δικό του ἀπ' ὅσο θὰ ἦταν ἂν βρισκόταν στὸ πόδι, καὶ τὸ μάτι θάλεγε ἀντίστοιχα τὸ ἴδιο. Κι ἔτσι σκέπτομαι πῶς ὅλη ἡ χάρη πού ὑπάρχει στὴν Παναγία, ἀνήκει περισσότερο καὶ πιὸ ἀληθινὰ στὸν ἄγγελο, βρίσκεται περισσότερο μέσα του αὐτὸ πού βρίσκεται στὴν Παναγία, ἀπ' ὅσο ἂν βρισκόταν στὸν ἴδιο ἢ στοὺς ἁγίους. Γιατὶ ὅλα ὅσα ἔχει ἡ Παναγία, τὰ ἔχει ἕνας ἅγιος. [Ἡ ψυχὴ δὲν ζεῖ χωρὶς τὸ καλύτερό της,] ἡ χάρη πού ἔχει ἡ Παναγία εἶναι περισσότερο δική του καὶ τὴ χαίρεται περισσότερο, ἀπ' ὅσο ἂν τὴν εἶχε ὁ ἴδιος [...]. Στὸν οὐράνιο τόπο εἶναι ὅλα μέσα σὲ ὅλα, εἶναι ὅλα ἕνα, καὶ εἶναι ὅλα δικά μας. Ἄν εἴμαι ἐκεῖ, ἡ χάρη πού ἔχει Παναγία εἶναι ὁλό-

¹ Ἐκκαρτ, *Παραβολὲς τῆς Γενέσεως* LW I,1, 3.146, σ. 615. Βλ. *Ἐβρ.* 7, 7, καὶ *Παραβολὲς τῆς Γενέσεως*, σ. 616: τὸ ἀνώτερο βλέπει καὶ ἐξετάζει τὸ πρόσωπο τοῦ κατώτερου καθὼς ἐκεῖνο ἀνταποδίδει τὸ βλέμμα.

² Βλ. ὅσα γράφω στοὺς *Ἀρχαίους Ἑλληνας*, σ. 209 κ.έ.

³ Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄγιον Πάσχα*, τ. 9.1, σ. 257–9. Βλ. Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν*, PG 91, 1305 κ.έ.

κληρη μέσα μου, αλλά όχι πηγάζοντας ή αναβλύζοντας από την Μαρία, μάλλον ως δική μου και μέσα μου, όχι σαν να έρχόταν από έξω [...] Ό,τι έχει κάποιος εκεί, αυτό το έχει ο άλλος, αλλά όχι από τον άλλο ή μέσα στον άλλο, μάλλον μέσα στον εαυτό του. Έπομένως λέω, πώς ή χάρη που υπάρχει μέσα σε κάποιον, υπάρχει ολόκληρη μέσα στον άλλο ως δική του χάρη. Έτσι βρίσκεται πνεύμα μέσα σε πνεύμα.¹

Όσο οί σχέσεις απομακρύνονται από τον κοινό Λόγο, τὰ χαρίσματα μταιώνονται, ή πραγματικότητα καταντάει ξένη και άβιώτη, τὰ πόδια χτυπάνε τόν άέρα, τὸ μάτι καρφώνεται στο χῶμα. Έχουν πέσει στο χῶμα και έχει σκοτεινιάσει ή ανόητη καρδιά τους.² “Η μέρα και ὁ δρόμος μάς διαφεύγει ὅπως σε μεθυσμένους”,³ ὅμως ὁ μεθυσμένος συνέρχεται νομοτελειακά ἐνῶ ή περιφρόνηση τῆς Σημασίας μπορεί νὰ φυλακίζει τὴν ψυχή στη χυδαιότητα χωρὶς τέλος. “Νὰ άπαρνίσαι τὸν εαυτό σου”, συμβουλεύει ὁ Βάν Χόχ, “νὰ πραγματοποιεῖς μεγάλα ἔργα, νὰ φθάνεις στὴν εὐγένεια και νὰ ξεπερνᾷς τὴ χυδαιότητα ὅπου σέρνεται ή ζωὴ ὄλων σχεδὸν τῶν ανθρώπων.

Άν συνεχίζεις νὰ αγαπᾷς εἰλικρινά ὅ,τι εἶναι πράγματι ἀξιαγάπητο και δὲν ξεδεύεις τὴν ἀγάπη σου σε πράγματα ἀσήμαντα, τιποτένια και ἀνούσια, θὰ ἀποκτήσεις σιγά σιγά περισσότερο φῶς και θὰ γίνεις πιὸ δυνατός.⁴

Κανείς δὲν έχει ἀποκλειστεί ἀπὸ τὴ Σημασία. Τὰ ἐπιμέρους ἀνήκουν στὴν παιδαγωγικὴ τους προσωρινότητα, συμβάλλοντας ὄχι μόνο στο ἀτομικὸ ἀλλὰ ἐπίσης στο κοινὸ συμφέρον, ὡς χαρίσματα καλλιεργώντας ἐπίγνωση τῆς ἰσότητος ὄλων μέσα στὴν κοινὴ μας προέλευση. Όσο ή πνευματικὴ ζωὴ βαθαίνει τόσο πιὸ ἀδύνατος γίνεται ὁ φθόνος. Ό Έκκαρτ τὸ περιγράφει με ἀπίστευτη ἀκρίβεια.

Ό,τι κι ἂν ἤθελε ὁ Θεὸς νὰ κάνει ή νὰ δώσει σε κάποιον, θὰ ἤμουν τόσο εὐχαριστημένος και δὲν θὰ ἐκτιμοῦσα τὸ θέλημά Του

¹ Έκκαρτ, *Όμιλία 76, DW III*, σ. 317–9.

² Αὐγουστῖνος, *Έξομολογήσεις*, βιβλ. 5, κεφ. 3, *PL 32*, 708.

³ Χαϊλντερλιν, “Στουτγάρδη”, εἰς *Έλεγείες, ὕμνοι και ἄλλα ποιήματα*, σ. 41.

⁴ Ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Βάν Χόχ, παραθέτει ὁ Καμύ, *Σημειωματάρια*, σ. 211.

αὐτὸ καθόλου λιγότερο ἀπ' ὅσο ἂν ἔδινε σὲ μένα τὸ χάρισμα καὶ ἂν ἐνεργοῦσε σὲ μένα ἐκεῖνο τὸ ἔργο. Τότε ὅλα τὰ χαρίσματα καὶ ὅλα τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ θὰ ἦταν δικὰ μου [...] Γιὰ ποιὸ λόγο θ'ἄπρεπε νὰ παραπονοῦμαι, ὅταν τὰ χαρίσματα ὅλων τῶν ἀνθρώπων εἶναι δικὰ μου; Πραγματικά, θὰ ἤμουν τόσο ἰκανοποιημένος μὲ ὅ,τι κι ἂν μοῦ ἔκανε ὁ Θεὸς ἢ μὲ ὅ,τι κι ἂν μοῦ χάριζε ἢ δὲν μοῦ χάριζε, ὥστε δὲν θ'ἄδυνα οὔτε μιὰ πεντάρα γιὰ νὰ ἀποκτήσω τὸ εἶδος τῆς ζωῆς ποὺ μπορεῖ νὰ μοῦ φαινόταν καλύτερο.¹

Ἡ λογικὴ δὲν δυσκολεύεται νὰ βεβαιωθεῖ πὼς δὲν ὑπάρχουν κατορθώματα ἢ συμπτώσεις ἀλλὰ μόνο χαρίσματα. Κυβερνάει τὰ πάντα ἰσότητα, ὅμως γιὰ νὰ τὸ ζήσει αὐτὸ κανεὶς πραγματικά καὶ ὄχι μόνο στὸν συλλογισμό, χρειάζεται νὰ ἔχει ἐμπειρία τῆς Σημασίας ἀπ' ὅπου πηγάζει ἡ ἰσότητα. Καὶ ἡ πιὸ ἄρτια ἰδεολογία ἀπὸ μόνη τῆς δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐμφυχώσει παρὰ μόνο μιὰ χλιαρὴ συνείδηση. Εἶναι ἄλλο νὰ εἰκάζεις τὴν ἰσότητα ἀπὸ τὴν ὑποτιθέμενη κοινὴ μετοχὴ τῶν χαρισμάτων, ἄλλο νὰ ἀνάγεσαι ζωντανὰ στὴν ἀρχὴ τῶν χαρισμάτων, ἀπ' ὅπου ἔχεις βεβαιότητα καὶ ἐπίγνωση ποιὸς συγκρατεῖ ὅσους νομίζουν ὅτι εἶναι 'κακότυχοι' ἢ 'ἀδικημένοι', καὶ μαζί ὅσους νομίζουν ὅτι εἶναι 'ἄξιοι', 'καλότυχοι' ἢ 'προνομιούχοι'. Ὅπως τὸ κοινὸ ἐνδιαφέρον καὶ οἱ κοινὲς ἀρχές τῶν συνομιλητῶν ἐπιτρέπουν νὰ γίνονται κατανοητὰ σὲ μιὰ συζήτηση τὰ ἐπιχειρήματα, οἱ ψυχές συνομιλοῦν σωστὰ μόνο ὅταν ἔχουν ἐμπειρία τῆς Σημασίας. "Τὰ σώματα ἐφάπτονται σὲ κάποιον χῶρο, οἱ ψυχές ἐνώνονται [πραγματικά καὶ ἀληθινὰ μόνο] μέσα στὸ Ἅγιο Πνεῦμα".² Ἀπὸ ἐδῶ ἐπηρεάζεται ἡ ὑπαρξὴ συνολικά, ἐφόσον οἱ ἄνθρωποι συνεχίζουν νὰ βρίσκονται στὸν κόσμον διαμορφώνοντάς τον. Ὅταν οἱ ἐξωτερικὲς σχέσεις ἐκδηλώνουν τὸ περίσσειμα ἐσωτερικῆς ἐνότητας,³ ὁ ἄλλος γίνεται λόγος ὑπαρξὴς καὶ ἀφορμὴ εὐχαριστίας, διαφορετικὰ διαίρεσης καὶ ἀπογοήτευσης. Ἡ εὐχαριστία δὲν δημιουργεῖ ἀλλὰ μόνο ἀναγγέλλει τὴν ἐνότητα. Ἀπὸ τὴν ἔνταση μὲ τὴν ὁποία

¹ Ἐκχαρτ, *Κατηχήσεις*, DW V, σ. 303–4. Βλ. *Α' Κορ.* 12.

² Γρηγόριος Θεολόγος, *Εἰς τοὺς Αἰγύπτου ἐπιδημήσαντας*, λόγος 34, PG 36, 245.

³ Βλ. *Μηναῖον*, 27 Σεπτεμβρίου: ὡς θεόπλοκος σειρὰ ἐξαρτώμενοι ἀλλήλων χάριτι, καὶ πρὸς τὸ ὕψος ἐπανατρέχοντες καὶ ἀγιάζοντες τὴν γῆν.

βιώνεται ακόμη και θεσμικά¹ ή εϋγνωμοσύνη και από την προσήλωση με την όποια γίνεται σεβαστή ως αξία, αποδεικνύεται ο ύπαρκτος βαθμός τῆς ἐνότητας μιᾶς κοινωνίας. Ἀντίστοιχα, ἡ κυριαρχία τοῦ μίσους, τοῦ φθόνου καὶ τῆς ἀπογοήτευσης δείχνει ὅτι, κι ἂν ἀκόμα ὑπάρχει ἐξωτερικὴ ἰσότητα, εἶναι πλαστὴ καὶ ἄδικη. Ἡ ἐνότητα εἶναι πνευματικὸ γεγονός, γι' αὐτὸ σωστὰ οἱ κοινωνίες, στὸν βαθμὸ πού τιμοῦν τὴν κοινὴ συμβίωση, προσπαθοῦν νὰ στηρίζονται σὲ ἀρχές παρὰ σὲ συμπεριφορές, μετὶ τῆς ἴδιας τῆς ἀρχῆς νὰ μὴν προκύπτουν στὸ ἐργαστήριό ἀλλὰ φυσιολογικὰ καὶ αὐθόρμητα. Οὐσία τῆς ἔννοιας τοῦ ἔθνους εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐσωτερικὴ ἐνότητα ὡς ἀντίθετη σὲ συμβατικὲς συμφωνίες πού μποροῦν νὰ συνάπτουν ἀκόμα καὶ οἱ ἐχθροί.

Σὲ ὅσους μοιράζονται [γνήσια, δηλαδή ἐλεύθερα καὶ αὐθόρμητα] τὴ ζωὴ τους, τὸ ἰδιαίτερο χάρισμα καθενὸς [ἀντὶ νὰ καταντᾷ ἀφορμὴ διαιρέσεων καὶ φθόνου] γίνεται κοινὸ ὅλων, ἐπειδὴ σὲ κάποιον δίνεται λόγος σοφίας, σὲ ἄλλον λόγος γνώσεως, σὲ ἄλλον πίστη, σὲ ἄλλον προφητεία, σὲ ἄλλον χαρίσματα θεραπείας, καὶ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα. Καθένα ἀπὸ αὐτά, ὅποιος τὸ ἔλαβε δὲν τὸ ἔχει περισσότερο γιὰ τὸν ἑαυτὸ του ἀπ' ὅσο γιὰ τοὺς ἄλλους. Στὴν κοινὴ ζωὴ ἢ ἐνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος πού ὑπάρχει μέσα σὲ κάποιον, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ διατρέχει μαζὶ καὶ ὅλους τοὺς ἄλλους.²

Στὴν ἐνότητα τὸ ἴδιο τὸ μεγαλύτερο θαυμάζει τὸ μικρότερο — τὴ μοναδικότητα τῆς ὑπαρξῆς του, τὴν ἐμπιστοσύνη του, καὶ τὴν ὑπομονὴ τῶν ὀρίων τῆς δυνάμεώς του, ὅπου τὸ μικρότερο ἔχει ἀσύγκριτο μέγεθος, κι ἔτσι ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς ἀντλεῖ περίσσεια ζωῆς ἀπὸ τοὺς ἁγίους καὶ τοὺς ἀγγέλους Του.

¹ Γιὰ παράδειγμα, πῶς θὰ ἦταν δυνατό κοινωνίες ὅπου ἔχει ἰσὺ ἢ εϋγνωμοσύνη νὰ ὑποτιμοῦν τὴ σημασία τῆς ἐλευθερίας, χωρὶς τὴν ὅποια ἡ εϋγνωμοσύνη εἶναι ἀπλῶς ἀδιανόητη, καταπιέζοντας τὴν πρωτοβουλία καὶ τὴ δημιουργικότητα τῶν πολιτῶν, προτάσσοντας τὴν κρατικὴ αὐθεντία καὶ τὸν δεσποτισμὸ, καλλιεργῶντας φόβο, ὑποκρισία καὶ δουλικότητα;

² Μ. Βασίλειος, *Ὅροι κατὰ πλάτος*, PG 31, 932.

Οἱ ἄγγελοι

Ὀνομάζουμε τοὺς ἄγγελους “λειτουργικά πνεύματα, πού μὲ τὴ βο-
ήθειά τους σώζονται οἱ ἄνθρωποι”,¹ νυμφοστόλους, “λειτουργικά πνεύ-
ματα πού στέλνει ὁ Θεὸς γιὰ νὰ βοηθήσουν ὅσους πρόκειται νὰ κληρο-
νομήσουν τὴ σωτηρία”,² “μέγιστο περιφύλαγμα, τεῖχος καὶ χαράκωμα
ἀδιάπτωτο”,³ ὅμως μέσα καὶ ἀπὸ τοὺς ἄγγελους ἐνεργεῖ πάντα ὁ ἴδιος
ὁ Θεός.⁴ Μεγάλη παρεξήγηση καὶ πολλὰ προβλήματα δημιουργεῖ ἡ
ἐντύπωση πὼς οἱ θεῖες παρεμβάσεις ὑπάρχουν γιὰ τὴν ὑγεία καὶ τὴν
εὐημερία μας. Εἶναι θλιβερὸ ὅτι ξεδεύονται τόσες προσευχὲς μὲ ἀφορ-
μὴ τὴ μία καὶ τὴν ἄλλη συμφορά, καὶ εἶναι φυσικὸ νὰ ἀκολουθοῦν
ἀπογοητεύσεις ὅταν ὁ Θεὸς δὲν ἐνεργεῖ ὅπως περιμένουμε. Ἄν ἤθελε
δὲν θὰ ὑπῆρχε καὶ ἡ κατάσταση τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου, καὶ δὲν
θὰ εἶχαν ἀφορμὴ οἱ προσευχὲς πού τώρα ἀγνοεῖ. Ἄς μὴν ὑποτιμᾶται ἡ
πιὸ προφανὴς πραγματικότητα, ὅτι κάθε φορὰ πού ἓνας ἄνθρωπος
γλυτώνει ἀπὸ κινδύνους, ἓνας ἄλλος ὑποφέρει, μολοντί μπορεῖ νὰ εἶχε
προσευχηθεῖ τὸ ἴδιο ἢ περισσότερο καὶ εἰλικρινέστερα. Ἡ σωτηρία
στὴν ὁποία ἀποβλέπουν οἱ θεῖες ἐνέργειες εἶναι διαφορετικὴ, καὶ μπο-
ρεῖ νὰ περιέχει τὴν ὑγεία ὅσο τὴν ἀρρώστια καὶ τὴν εὐημερία ὅσο τὴν
ἀνέχεια, ὅπως ἐξήγησε καλὰ καὶ σύντομα ὁ Παῦλος ὅταν εἶπε ὅτι ὁ
Θεὸς θέλει ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νὰ σωθοῦν, πρᾶγμα πού δὲν σημαίνει νὰ

¹ Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 24.

² Ὁ.π., σ. 88.

³ *Μηναῖον*, 6 Σεπτεμβρίου.

⁴ Ὅμως προσοχή. Οἱ ἄγγελοι, ὅπως κάθε ἔλλογο πλάσμα, δὲν εἶναι μαριονέ-
τες. Ἡ ἐλευθερία τους θὰ μπορούσε νὰ ἀντισταθεῖ στὴ δύναμη πού τοὺς
διαπερνᾷ, ὅπως ἔγινε μὲ τοὺς δαίμονες, οἱ δὲ ἐνέργειές τους ὡς θεῖες ἐνέρ-
γειες δὲν προκύπτουν σὰν κάτι ξένο, μὲ τὸ ὁποῖο, ἔστω, συμφωνοῦν καὶ τὸ
ὁποῖο ἀποδέχονται, ἀλλὰ σὰν κάτι οἰκεῖο καὶ δικό τους. Δὲν πρέπει νὰ σκε-
φτόμαστε τὸν Θεὸ νὰ ἐνεργεῖ ἀπὸ ἀπόσταση σὲ ἀνθρώπους καὶ ἄγγελους,
ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἐνότητά Του μαζί τους. Ὅταν τὰ διάφορα ἔχουν γίνει ἓνα μέ-
σα στὴν ἐλευθερία τους, τὸ νὰ πείθῃ ὅτι ἐνεργεῖ ὁ Θεὸς ἢ ὅτι ἐνεργεῖ ὁ ἄγγε-
λος, εἶναι τὸ ἴδιο, καὶ τὸ διακρίνουμε μόνο κατ' ἐπίνοιαν, σημαίνοντας τὴ
μία ἀρχή.

γίνουν πιὸ ὑγιεῖς, πλούσιοι καὶ διάσημοι ἀλλὰ νὰ ἔρθουν σὲ ἐπίγνωση τῆς ἀλήθειας...¹

Τὸν καθαρὸ νοῦ, πότε ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς ἔρχεται μέσα του καὶ τὸν διδάσκει, πότε οἱ ἅγιες δυνάμεις ὑποβάλλουν τὰ καλὰ, πότε ἡ θεώρηση τῆς φύσης τῶν πραγμάτων [...] Ὅμως, ἂν θὰ κοινωνήσουν ἢ ὄχι τὴν ἀγαθότητα καὶ τὴ σοφία Του, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ θέληση τῶν ἔλλογων ὄντων.²

Μεταδίδοντας τὴ σχέση τους μὲ τὴν ἀρχὴ τους οἱ ἄγγελοι προσπαθοῦν νὰ φέρουν τὸν ἄνθρωπο σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴν πραγματικότητα. Γι' αὐτὸ πολλοὶ Πατέρες παρομοιάζουν τὸν ἄνθρωπο μὲ τὸν ἄγγελο. Οἱ ἄγγελοι εἶναι ἀγνά, ἰσχυρά, ἐρωτικά, διορατικά καὶ σοφὰ ὄντα, ποὺ μέσα τους ὁ Θεὸς γνωρίζει καὶ ἀπολαμβάνει τὸν ἑαυτὸ Του. Ἐφόσον καὶ ἡ δικὴ τους φύση εἶναι μιὰ ἐνότητα μὲ τὴ θεία φύση, ζοῦν γύρω ἀπὸ τὸν Θεὸ ὡς ἑαυτὸ τους, ἀπ' ὅπου ἀντλοῦν τὴν οὐσία τῆς γνώσης τους, ὥστε καὶ σχετιζόμενοι μὲ τὰ πλάσματα εἰσέρχονται στὸν ἑαυτὸ τους, γνωρίζουν τὴν κοσμικὴ πραγματικότητα ὡς θεία πραγματικότητα μέσα στὸν Θεὸ ὡς ἑαυτὸ τους. Ἡ ὕπαρξί τους χαρακτηρίζεται ἐρωτικὴ, κι αὐτὸ περιέχει δυνατότητες γιὰ παρεξήγηση, στὸν βαθμὸ ποὺ μοιάζει νὰ παραπέμπει σὲ καταστάσεις τῆς ξεπεσμένης ἀνθρωπότητας. Ἡ ἐρωτικὴ ὁρμὴ τῆς αὐθεντικῆς ἔλλογης φύσης δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἢ λιγότερο ἀπὸ τὴν ἀναγνώριση τοῦ μυστηρίου τῆς ὕπαρξης. Ἐρωτας εἶναι ἡ συγκέντρωση στὴν ὑπερβολὴ τοῦ νοήματος.

Ἐλίσσονται γύρω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τους, ὄχι μὲ κάποιους σωματικούς ἐλιγμοὺς ἀλλὰ μὲ μιὰ ὑπερκόσμια νοερὴ περιέλιξη, ὅπως εἶναι στὴ φύση τοῦ νοῦ νὰ ἐλίσσεται, πηγάζοντας ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του μὲ τίς νοήσεις καὶ πάλι ἐπιστρέφοντας στὸν ἑαυτὸ του, κι αὐτὸ χωρὶς νὰ διασκορπίζεται καὶ νὰ διαιρεῖται. Αὐτὸ ὑπαινίσσεται ἡ περιγραφή τους ὡς πολυόμματων τροχῶν, ὅπως τὸ λέει ὁ θεσπέσιος Ἰεζεκιήλ, καὶ ὅτι συγκεντρώνονται στὸν θεῖο ἔρωτα μὲ ταυτότητα καὶ ἀκρότητα. Ὡς ταυτότητα πρέπει νὰ νοήσουμε τὴν σταθερὴ ἀδιάλλειπτη προσοχὴ στὸν Θεό, καὶ ὡς ἀκρότητα κατάλαβε τὴν πρόοδο τῆς νόησης καὶ τῆς οὐσίας τους στὴν θέωση. Ὡς ἐνώ-

¹ Α' Τιμ. 2, 4.

² Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς, *Περὶ ἀγάπης*, Γ 93 καὶ 27. Βλ. ἀκόμη τὰ Β 32 καὶ Γ 92.

σεις τῶν νοητῶν κατάλαβε τὸν μεταξύ τους θεοπρεπῆ ἔρωτα, πὸ ὡς θεῖος καὶ ἐνοποιὸς δὲν τὰ συνάπτει συσσωρεύοντάς τα ἀλλὰ συνδέοντάς τα μὲ τὴν ἀγάπη.¹

Ἡ πρόδος στὴ θεία γνώση εἶναι ἀπεριόριστη χωρὶς νὰ ἀπελπίζει, ἐπειδὴ τὸ περισσότερο δὲν καλύπτει μειονεξία.

Ὁ ἄγγελος λεγόταν Γαβριήλ. Ἐκανε αὐτὸ πὸ ἔλεγε τὸ ὄνομά του. Τὸ ὄνομά του δὲν ἦταν περισσότερο Γαβριήλ ἀπ' ὅσο Κόνραντ. Κανείς δὲν μπορεῖ νὰ γνωρίζει τὸ ὄνομα ἑνὸς ἀγγελοῦ. Κανένας δάσκαλος καὶ καμμιά νόηση δὲν πῆγε ποτὲ ἐκεῖ πὸ ὁ ἄγγελος πῆρε τὸ ὄνομά του. Ἴσως εἶναι χωρὶς ὄνομα. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ ψυχὴ, δὲν ἔχει ὄνομα [...] κανείς δὲν μπορεῖ νὰ βρεῖ τὸ ἀληθινὸ ὄνομα τῆς ψυχῆς, ἀν καὶ ἔχουν γραφεῖ πολλοὶ τόμοι. Ἀλλὰ τῆς ἔχουμε δώσει ἓνα ὄνομα σύμφωνα μὲ τίς ἐνέργειές της.²

Ποιὸ πλάσμα ἔχει νὰ προσφέρει ὅτιδήποτε χωρὶς νὰ τοῦ δοθεῖ; Ὁ ἴδιος Λόγος μιλάει σὲ ἀνθρώπους καὶ ἀγγέλους, καὶ ἡ ἀπόκριση συμφωνεῖ μὲ τὴ φύση καὶ τὴ βούληση καθενός.³ Οἱ 'μεσολαβήσεις' εἶναι τρόποι μὲ τοὺς ὁποίους ὁ ἴδιος προσαρμόζεται στὶς ἀνάγκες τῶν πλασμάτων μειώνοντας ἢ μεγαλώνοντας τὴ δύναμη τῆς παρουσίας Του. Γι' αὐτὸ προσδεύοντας διδάσκεται κανείς ἀπὸ περισσότερα καὶ ἀπὸ πολλὰ πὸ προηγουμένως οὔτε κἂν πρόσεχε.

Ἀποκαλύπτει ὅλα ὅσα ἔχει: 'ὅλα ὅσα ἔχει ὁ Πατέρας εἶναι δικὰ μου', 'ὅλα ὅσα ἄκουσα ἀπὸ τὸν Πατέρα μου, σὰς τὰ εἶπα'. Ἀποκαλύπτει, λοιπόν, ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτό Του. Αὐτὸ εἶναι πὸ λένε οἱ δάσκαλοι, πὸς οἱ ἀνώτεροι ἄγγελοι φωτίζουν τοὺς κατώτερους σὲ ὅλα ὅσα γνωρίζουν ἀπὸ τὴ φύση τους.⁴

Ὅπως ὁ οὐρανὸς ἔγινε συμβολικὸς τόπος τῆς θεότητος δηλώνοντας ὑπεροχὴ, καθαρότητα, λαμπρότητα καὶ ὠραιότητα, τὸ ἴδιο στὶς εἰκόνες οἱ ἄγγελοι παρουσιάζονται σύμφωνα μὲ μιὰ συμβολικὴ περιγραφή, γιὰ νὰ δηλώνεται ἡ ὑπεροχὴ τῆς δικῆς τους κατάστασης σὲ σχέση μὲ

¹ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, *Εἰς τὰ Διονυσίου*, PG 4, 241.

² Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 38*, DW II, σ. 236–7.

³ Βλ. Νύσσης, *Κατὰ Ἐννομίου*, βιβλ. 1, κεφ. 1, ἐν. 330, καὶ *Πρὸς Εὐστάθιον περὶ Τριάδος*, τ. 3.1, σ. 12.

⁴ Ἐκκαρτ, *Παραβολὲς τῆς Γενέσεως* LW I,1, 3.146, σ. 615–6.

μέ υπεροχικές νοήσεις,¹ τὸ ὁποῖο εἶναι ὁ λόγος, ἡ οὐσία καὶ ἡ μόνη προϋπόθεση τοῦ βίου τους.

Φῶτα δεύτερα νοερά, πού φωτίζονται ἀπὸ τὸ πρῶτο καὶ ἀναρχο φῶς. Δὲν χρειάζονται γλῶσσα καὶ ἀκοή, ἐπειδὴ μεταδίδουν ὁ ἕνας στὸν ἄλλο τὰ νοήματα καὶ τὰ βουλήματά τους χωρὶς προφορικὸ λόγο [...] Βλέπουν τὸν Θεὸ ὅσο μπορεῖ καθέννας τους νὰ τὸν βλέπει, καὶ αὐτὸ εἶναι ἡ τροφή τους.²

Τὸ μέγεθος τοῦ σύμπαντος καὶ ἡ πληθώρα ὅσων συμβαίνουν, ὑποστηρίζουν, πέρα ἀπ' ὅτιδήποτε ἄλλο,³ ἐπίγνωση τῆς ἰσχύος τῆς νόησης πού δημιουργεῖ καὶ περιέχει τὴν ὕπαρξη. Ἡ μετάβαση γίνεται ἀπὸ τελειότητα σὲ τελειότητα, ὄχι στὴ συμπλήρωση στερήσεων, ἡ ψυχὴ ἀφήνεται καὶ ὑψώνεται στὴν ἄπειρη θεία ὄψη ἀπὸ ἐνότητα σὲ διαρκῶς μεγαλύτερη ἐνότητα.⁴

Αὐτὸ εἶναι τὸ ζητούμενο: ἤδη τώρα, στὸν λιγιστὸ χρόνο τοῦ ἐδῶ βίου, νὰ φροντίσουμε νὰ πάρουμε ἀξία, δηλαδή νὰ ὑποδεχθοῦμε καὶ νὰ φυλάξουμε στὶς καρδιές μας τὸ ἅγιο Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ὥστε μέσα Του τὴν ἡμέρα τῆς Ἀνάστασης νὰ ντυθοῦν καὶ τὰ σώματά μας μὲ τὴ Δόξα καὶ τὴν Ἀπόλαυση [...] Οἱ ἄνθρωποι αὐτῆς τῆς ἀξίας εἶναι πολύτιμοι λίθοι καὶ διαλεχτὰ μαργαριτάρια ἐπειδὴ

¹ Ὁ.π.

² Ἰω. Δαμασκηνός, *Ἐκθεσις πίστεως*, ἐν. 7.

³ Λειτουργία τῆς κοσμικῆς συγκρότησης ἀκόμη πιὸ σημαντικὴ εἶναι ἡ ἀγαθὴ καὶ διακριτικὴ 'ἐπίδειξη δύναμης', ὅτι συμβάλλει νὰ γίνεται συνειδητὸ σὲ ὅσους θέλουν νὰ τὸ προσέξουν, πῶς ἡ νοημοσύνη πού δημιούργησε ὅλο αὐτὸ καὶ βρίσκεται σὲ ὅλα τὰ μέρη του, γνωρίζοντας καὶ ὑποστηρίζοντας ὅτιδήποτε, μιὰ τόσο ἀπίστευτα ἰσχυρὴ νοημοσύνη, εἶναι εὐλογο καὶ ἀναγκαῖο νὰ γνωρίζει κάθε ἄνθρωπο ξεχωριστὰ καὶ νὰ ἔχει ὅλη τὴ δύναμη πού χρειάζεται καὶ πολὺ μεγαλύτερη γιὰ νὰ ἐπηρεάζει τὶς ἀντικειμενικὲς συνθήκες τοῦ βίου του μὲ τὸν καλύτερο δυνατὸ τρόπο.

⁴ Τὸ ἀντίθετο στὸν δαιμονικὸ βίον. Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ὀδηγηθεῖ στὴν εἰκασία ὅτι ἐπ' ἄπειρον βελτίωση ἀργὰ ἢ γρήγορα ὀδηγεῖ τὰ πάντα στὴν τελειότητα. Ὅμως ἡ κακία ἀνανεώνεται. Δὲν πρέπει νὰ σκεφτόμαστε τὴν βελτίωση σὰν μιὰ συνέχεια, μᾶλλον σὰν κατεύθυνση, πού ὅμως δὲν ἔγινε πραγματικὰ ἐπιθυμητὴ, ὅποτε ἀναδημιουργεῖται καὶ διαιωνίζεται ἀτέλεια, ἐσωτερικὸς καὶ ἐξωτερικὸς διχασμὸς, καὶ ἀπελπισία.

ἔχουν σταθεῖ ἀκριβῶς στήν ὄψη τοῦ Θεοῦ. Γι' αὐτὸ οἱ δίκαιοι ἀποκλήθηκαν πολύτιμοι καὶ ἀετοὶ καὶ περιστέρια.¹

Ὅσο προσδεύει κανεὶς συνειδητοποιεῖ ὅτι μέσα ἀπ' ὅλα προσπαθεῖ νὰ γίνεῖ προσιτὸ ἓνα συγκεκριμένο πρόσωπο. Ἡ πληθώρα ὅμως δὲν εἶναι σὰν ἓνα τσόφλι ποὺ ἀπλῶς παραμερίζεται, κατευθύνει στὸ σύνολο τῆς Δημιουργίας, ὑποστηρίζει τὴν ἐξοικείωση μὲ τὰ θεῖα ἔργα. Σὰν νὰ μᾶς πέρνει ὁ Θεὸς ἀπὸ τὸ χέρι γιὰ νὰ μᾶς μάθει τὸν κόσμον Του καὶ νὰ μᾶς φέρει στὸ πρόσωπό Του. Παντοῦ μέσα ἀπ' ὅλα μοιράζει τὸν ἑαυτό Του, “παντοῦ φέροντας ὁλόγυρα τὴ μία καὶ ἴδια θεότητα — ἄρρηκτη, ἄσχιστη, ἀδιαίρετη — πληρῶντας τὰ πάντα, περιέχοντας τὰ πάντα, εἶναι ὁ ἴδιος μέσα στὰ πάντα δημιουργῶντας, κυβερνῶντας, ἀγιάζοντας καὶ ζωοποιῶντας”.²

Δὲν εὐλογεῖ τοὺς ἄγγελους παρὰ μόνον μὲ τὸν ἑαυτό Του. Ἔτσι καὶ στοὺς ἀνθρώπους, ἂν καὶ στέλνει ἄγγελους γιὰ διάφορους λόγους, δὲν εὐλογεῖ τοὺς ἀνθρώπους μὲ τοὺς ἄγγελους ἀλλὰ ὅπως ἀκριβῶς κάνει καὶ στοὺς ἄγγελους, μὲ τὸν ἑαυτό Του.³

Χρειάζεται λοιπὸν νὰ μὴ παγιδεῦεται κανεὶς σὲ ἐξαρτήσεις ἀπὸ τὰ πλάσματα, κι ἂς εἶναι λίαν καλὰ, ἢ μᾶλλον χρειάζεται ἡ ἐνότητα μὲ τὴ θεία φύση, ἂν πρόκειται νὰ ὑποχωρήσουν οἱ παγιδεύσεις. “Ὅντε κἂν τῆ σωτηρία, οὔτε αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο, παρὰ μόνον τὸν Θεὸ ὡς Θεὸ καὶ τὴν ἴδια τὴ θεότητα, γιὰτὶ μὲ ὀτιδῆποτε ἄλλο κι ἂν ἀσχολεῖστε, ἀναμιγνύετε μ' αὐτὸ τὴ θεότητα”.⁴ Κρατῶντας τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀκέραιου καὶ μεγαλῶνοντας τὴ διαύγεια τῆς συνείδησής του περνᾷ κανεὶς πέρα ἀπ' ὅλα, ἀπ' ὅπου καὶ συνεργάζεται μὲ τὸν Θεό, ἐπιστρέφοντας στὰ πράγματα μ' ἓνα διαφορετικὸ τρόπο.

¹ Μακάριος, *Ὁμιλία 18*, κεφ. 6, ἐν. 7.

² Μ. Βασίλειος, *Κατὰ Εὐνομίον*, PG 29, 760–1.

³ Αὐγουστῖνος, *Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ*, βιβλ. 7, κεφ. 30, PL 41, 220.

⁴ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 77*, DW III, σ. 344.

ται μια ἐπιλογή. Τὸ μέτρο σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ἡ διάκριση αὐτὴ διαμορφώνει τὸν ἀνθρώπινο βίον, τὸ εἰσφέρει ὁ ὀργανωμένος ἀσκητισμὸς.

Πάνω ἀπὸ κάθε ἄλλη ἀξία του, τὸ μοναστήρι συμβολίζει τὴν προσπάθεια τοῦ ἀφυπνιζόμενου ἀνθρώπου νὰ προφυλαχθεῖ ἀπὸ τὸ ἀσήμαντο. Ζητοῦμε τὸν Θεὸ ἐπειδὴ πρῶτος Ἐκεῖνος μᾶς ζήτησε, ὅμως ἀποκάλυψη δὲν συμβαίνει ἂν δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ. Ὁ ἕνας ἐξέρχεται πρὸς τὸν ἄλλο ἐλεύθερα ὅπως δύο ἀρχές. Μόνο μέσα στὴν ἰσοτιμία αὐτὴ ἡ ἀποκάλυψη προηγεῖται ὡς ὁ λόγος καὶ ὁ προσορισμὸς. Συμβολικὰ τὸ μοναστήρι κυρίως ἀλλὰ στὴν πράξη κάθε χῶρος ὑπάρχει γιὰ νὰ ἐγκαταλείπεται μᾶλλον παρὰ γιὰ νὰ φιλοξενεῖ. “Τὸ κελλὶ τοῦ μοναχοῦ εἶναι τὸ καμῖνι τῆς Βαβυλῶνας, ὅπου τὰ τρία παιδιά βρῆκαν τὸν Υἱὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ εἶναι ὁ στύλος τῆς νεφέλης, ἀπ’ ὅπου ὁ Θεὸς μίλησε στὸν Μωϋσῆ”.¹ Ἡ ἀναγωγή δὲν γίνεται ἀπὸ τὸν θνητὸ στὸν ἀθάνατο βίον, δὲν εἶναι λαχτάρια γιὰ τὴν αἰωνιότητα ἀλλὰ γιὰ τὸν Θεό. Γι’ αὐτὸ εἶναι “πιὸ σημαντικὸ νὰ ξενιτευτεῖ κανεὶς παρὰ νὰ φιλοξενεῖ”.²

Βάδιζα κάποτε στὸν δρόμο καὶ εἶδα δύο ἄγγελους ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ νὰ περπατοῦν μαζί μου, καὶ δὲν τοὺς πρόσεχα [...] Οὔτε ἄγγελοι οὔτε πνεύματα θὰ μπορέσουν νὰ μᾶς χωρίσουν ἀπὸ τὴν ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ.³

Ὁ μοναχισμὸς δὲν προμηθεύει τελειότητα ἢ μιὰ πραγματικότητα ἀπρόσιτη σὲ ‘κοσμικούς’, ἀλλὰ εἶναι ἐξ ἀρχῆς πιὸ ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τὸ ἀσήμαντο, γι’ αὐτὸ οἱ Πατέρες εἰδοποιοῦν ὅτι ὁ πραγματικὸς μοναχὸς καθόλου δὲν χρειάζεται τὸ μοναστήρι! Ὁ π. Στρατόνικος ἔλεγε ὅτι “ἔρχεται καιρὸς ποὺ οἱ μοναχοὶ θὰ σώζονται μέσα στὸν κόσμον”.⁴ Σύμφωνα μὲ τὸν Μ. Βασίλειο ὁ ἀληθινὸς μοναχισμὸς δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι καὶ αὐτὸς κοινωνικὸς, γι’ αὐτὸ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Γρηγόριου Νύσσης ἤθελε τὶς μονὲς κοντὰ στὶς πόλεις καὶ ὄχι ἀπομονωμένες, ἐπειδὴ “ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἡμερο καὶ κοινωνικὸ ζῶον, δὲν εἶναι μοναχικὸ οὔτε ἄγριο. Ἐπειδὴ τίποτα δὲν χαρακτηρίζει τὴ φύση μας τόσο πολὺ, ὅσο

¹ *Ἀποφθέγματα γερόντων*, ἀνώνυμη συλλογὴ, ROC, ἀπ. 206.

² *Γεροντικό*, PG 65, 232.

³ Ἀνώνυμο γεροντικό, *Περὶ τοῦ πῶς δεῖ καθίσει*, ἐρωτήσεις 15 καὶ 16.

⁴ Σιλουανὸς ὁ Ἀθωνίτης, *Διηγήσεις ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ βίου* — Σαχάρωφ, σ. 593.

τὸ νὰ ἐπικοινωνοῦμε, νὰ χρειάζομαστε ὁ ἕνας τὸν ἄλλο καὶ νὰ ἀγαπάμε τοὺς ἀνθρώπους”.¹ Τὸ μοναστήρι εἶναι δεύτερος κόσμος, πιὸ ἥσυχος, ἀνανέωση μιᾶς πνευματικῆς εὐκαιρίας ποὺ ἀγνοήθηκε στὶς κοσμικὲς συνθῆκες. “Ἡ μοναχικὴ ὁμολογία ἔφθασε νὰ θεωρηθεῖ ἕνα εἶδος ‘δεύτερου βαπτίσματος’.”² Οἱ ἀσκητὲς ἀναχωροῦν ἀπὸ τὴν πιὸ κοινὴ καθημερινότητα ἐπειδὴ δὲν ἔχουν βρεῖ μέσα της κανένα ὀλόψυχο ἐνδιαφέρον, ἐπομένως ἀντὶ πανικοῦ οἱ γονεῖς χρειάζονται μᾶλλον τὴ μέριμνα τοῦ Παπαδιαμάντη, νὰ μὴν ἀνησυχοῦν ὅτι τὸ παιδί τους πηγαίνοντας στὸ μοναστήρι ἀφήνει πίσω του μιὰ καλύτερη ζωὴ, ἀλλὰ νὰ νοιάζονται μόνο γιὰ τὴν ποιότητα τῆς μονῆς: “ἔρχεται ἐκεῖ ἐπειδὴ ἀποφάσισε νὰ φορέσει τὸ Ἀγγελικὸ Σχῆμα. Ἄν βλέπετε λοιπὸν εὐνοϊκὰ τὰ πράγματα στὸ Κοινόβιο, νὰ τὸν ὑποστηρίξετε ὅσο μπορεῖτε γιὰ νὰ μείνει”.³ Ἐξωτερικὰ οἱ ἀσκητὲς ἴσως δίνουν τὴν ἐντύπωση πὼς ἀρνοῦνται τὴν κοινωνικότητα, ὅμως πράγματι προσπαθοῦν ἀκριβῶς νὰ ἀποφύγουν τὴ μοναξιά — περισσότερο παίρνουν παρά ἀφήνουν. Ὁ μοναχὸς μπαίνει στὸ κελλὶ ὅπως σὲ τάφο, ἀλλὰ ἔχοντας ἐλπίδα γιὰ πιὸ πραγματικὴ ζωὴ, καὶ ἂν τὸ κελλὶ γεμίσει φῶς, γεννιέται ἄνθρωπος στὸν κόσμο. “Χάρη στοὺς μοναχοὺς ἢ προσευχὴ [δηλαδὴ ἢ θεωρία τοῦ Θεοῦ] οὐδέποτε παύει ἐπάνω στὴ γῆ. Σ’ αὐτὸ ὑπάρχει ἡ ὠφέλεια ὅλου τοῦ κόσμου, γιὰτὶ ὁ κόσμος ἴσταται διὰ τῆς προσευχῆς, κι ὅταν ἐξασθενήσει ἢ προσευχῆ, τότε θὰ ἀπωλεσθεῖ ὁ κόσμος [...] Ἄν ὅμως ὁ μοναχὸς εἶναι ἀμελής καὶ δὲν ἔφθασε σὲ ἀδιάκοπη θεωρία τοῦ Θεοῦ, τότε ἄς διακονεῖ τοὺς προσκυνητὲς καὶ ἄς ὑπηρετεῖ τοὺς κοσμικοὺς ἀπὸ τοὺς κόπους του. Καὶ τοῦτο εὐχαριστεῖ τὸν Θεό, ἀλλὰ γνώριζε ὅτι εἶναι μακριὰ ἀπὸ τὸν ἀληθινὸ μοναχισμό.”⁴

Ἡ ἀπλὴ κακοπάθεια εἶναι δύναμη παιδείας, δὲν παιδαγωγεῖ ἀπὸ μόνη της. Παιδεία δὲν εἶναι ἀπλῶς τὸ ἀποθνήσκαι ἀλλὰ τὸ ὑπὲρ τῆς ζωῆς ἀποθνήσκαι,⁵ καὶ γιὰ νὰ συμβεῖ χρειάζεται ἤδη σὲ κάποιον βαθμὸ νὰ ὑπάρχει ζωὴ, σύνεση καὶ εὐγνωμοσύνη. Ἡ δῆλωση Χριστοῦς Ἀνέστη δὲν ἐπαναλαμβάνεται ὡς ἀνοικτὴ ὑπενθύμιση τοῦ πασίγνω-

¹ Μ. Βασίλειος, *Ὅροι κατὰ Πλάτος*, γ', PG 31, 917.

² Φλορόφσκυ, *Χριστιανισμὸς καὶ πολιτισμὸς*, σ. 108.

³ Παπαδιαμάντης, *Ἀλληλογραφία*, ἐπιστ. 158, σ. 133. Βλ. Παῖσιον τὸν ἁγιορείτη, *Ἐπιστολές*, σ. 40 κ.έ.

⁴ Σιλουανὸς ὁ Ἀθωνίτης, *Περὶ τῶν μοναχῶν* — Σαχάρωφ, σ. 511.

⁵ Μακάριος, *Λόγος* λθ'.

στου ούτε ως έθιμική τιμή αλλά έξωθει στην επίγνωση ότι τον πόνο του αναγκαιού θανάτου νικάει άλλος θάνατος, ελεύθερος και χαρμόσυνος, “ή άπειρη αγάπη”,¹ ή ίδια ειπε ότι όπου βρίσκεται το πτώμα, εκεί θα συναχθούν και οι άετοι.² Αν είναι γνήσια, ή πνευματική ζωή σημαίνει μετάθεση τής συνείδησης από τον αναγκαίο θάνατο στον αποφασισμένο.

Πώς εξηγείται ή παράδοξη σχέση, το ίδιο το σημαντικό, χωρίς το όποιο ό βίος καταντάει άβίωτος, να έχει ανάγκη το τίποτα; Η ‘εξάρτηση’ τής θέσης από την άρνηση, τής ζωής από τον θάνατο, μοιάζει παράδοξη αλλά είναι φυσιολογική, παραμένοντας τέτοια άκόμη και στην άλλη ζωή, όπου ούτε καν υπάρχει θάνατος! Η άναστάσιμη κατάσταση προϋποθέτει το αντίθετό της έστω δυνητικά, έπειδή παραμένει πάντα μιá μορφή έλευθερίας. Πόσο κυριολεκτικό νόημα θα μπορούσε να έχει ή άυτοπροσφορά αν ήταν μιá ανάγκη; Στον ίδιο τον άθάνατο βίο, ελεύθερος θάνατος του έαυτου και άρχή πνευματικής ζωής είναι ή ένότητα με τον Λόγο, μαρασμός του πνεύματος και ματαίωση τής έλευθερίας ή ύποταγή στο άσήμαντο. Η άσκητική τής άπεξάρτησης από κοσμικές συνθήκες δέν ύποτιμάει τά πλάσματα και τον κόσμο αλλά έξωθει στην ανακάλυψη τής άληθινής σημασίας τους, πράγματι άναβαθμίζοντας τή σχέση με τον κόσμο.

Ό Ίησους κοίταξε μέσα του και τον αγάπησε, και του ειπε, ένα σου λείπει: πήραινε πούλησε τά υπάρχοντά σου, χάρισέ τα στους φτωχούς και θα έχεις ούράνιο θησαυρό, και έλα άκολουθή με. Άλλά εκείνος δυσφόρησε με την άπάντηση και έφυγε λυπημένος έπειδή ήταν άνθρωπος που είχε μεγάλη περιουσία.³

Η έλαφρότητα, ό δισταγμός, ή περίσπαση είναι οι μεγάλοι αντίπαλοι, έπειδή μεταφέρουν από έπιθυμία σε νέα έπιθυμία, άπαγορεύοντας στην άποτυχία να γίνει όριστική. “Κάθε άφρων άνθρωπος, άμέσως είναι και μικρόψυχος, γιατί δέν είναι σταθερός”.⁴ “Εδω κι εκεί περιφέρεται διαρκώς μέσα στον δισταγμό, γιατί δέν έβαλε το θεμέλιο

¹ Σαχάρωφ, Όψόμεθα τον Θεόν καθώς έστι, σ. 362.

² Ματθ. 24, 28.

³ Μάρκ. 10, 17 κ.έ., Ματθ. 19, 16 κ.έ.

⁴ Τοϋ Πλουτάρχου, κατά παράθεση Μαξίμου του Όμολογητοϋ, Έκ διαφόρων βιβλίων, PG 91, 733.

στην Πέτρα”.¹ Ποιά ήταν η Πέτρα πριν από την Ένανθρώπιση; Ποιά είναι για όσους ακόμη σήμερα δεν έχουν μάθει για τον Χριστό; Ίσως αν υποχωρήσει το σκόρπισμα δεξιά άριστερά, προκύπτει μια έλπίδα παραπάνω να άκουστεί ο Λόγος. Όμως η απομάκρυνση από την περισπαση πρέπει να είναι τέλεια.

Είπε Γέροντας: όπως δεν μεγαλώνει κανένα χόρτο στον δρόμο που περπατούν οι άνθρωποι, ακόμη κι αν το φυτέψεις, επειδή ο τόπος πατιέται, έτσι γίνεται και με μας. ‘Ήσυχασε απ’ όλα, και θα βλέπεις να φυτρώνουν και να μεγαλώνουν αυτά που δεν γνώριζες ότι ήταν μέσα σου, επειδή περπάταγες πάνω τους.’²

‘Η άφροσύνη για τον Ρεμπώ είναι φτωχή έσωτερικότητα και δουλική συνείδηση. Άφρων είναι εκείνος που με ό,τι κάνει και πέρα απ’ ό,τι κάνει, δεν ζει σημαντικά. “Βαριέμαι και να σκοτωθώ”, έκμυστηρεύθηκε ο Μπάυρον,³ αν και εύτυχως δεν πέρασε έτσι το σύνολο του βίου του. ‘Η προτροπή για ήσυχία προϋποθέτει πώς υπάρχει δυνατότητα ανοίγματος στον Λόγο, διαφορετικά η θλίψη αναγκαία μεγαλώνει και μαζί οι ακόμη πιο θλιβερές υπεκφυγές, να διασωθεί ένα ενδιαφέρον για τη ζωή μέσα από τον γάμο, τα παιδιά, την καριέρα, κ.λπ. “Δεν επιθυμούν άλλο παρά μια θέση εξασφαλισμένη. Κερδήθηκε η θέση, καρδιά και όμορφα παραμερίζονται: δεν μένει παρά η παγερή αποστροφή...”⁴ Δεν νοείται μέθοδος που θα δημιουργούσε ή θα καταργούσε μια γόνιμη έσωτερικότητα, κανένας ψυχίατρος, καμμιά πειθαρχία. Στην καλύτερη περίπτωση ζητείται συμβιβασμός με τη μικρότητα και αναβολή της απόγνωσης, έφευρίσκονται τρόποι ‘διασκέδασης’, κοινωνικές ‘σχέσεις’, ‘άποδοχή του έαυτού’, κ.λπ. Φυσικά η Σημασία εξακολουθεί να παραμένει άφαντη, ή ματαιότητα λύνει και δένει.

Ένας άλλος τρόπος ανάπαυσης, αν και είναι πολύ πιο ικανός, δεν ωφελεί ως το τέλος. ‘Ο Σπινόζα αναφέρεται σ’ ένα ευγενικό αισθησιασμό, έστω προσωρινά ικανό για την ήσυχία που χαρακτηρίζει την κα-

¹ Συμεών ο Νέος Θεολόγος, *Κεφάλαια Θεολογικά και πρακτικά*, κεφ. ια’, ΕΣΝΘ, τ. 2, σ. 224.

² *Αποφθέγματα, Συστηματική συλλογή*, κεφ. 2, άπ. 33.

³ Μπάυρον, *Ήμερολόγιο*, 10–12–1813, εις Μπάυρον, *Έπιλογές από έπιστολές, ήμερολόγια και ποιήματα*, σ. 88.

⁴ Ρεμπώ, *Μια έποχή στην κόλαση*, σ. 43–45.

τοχή τοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ ἐρωτισμὸς αὐτὸς “ὑποστέλλει τὸν νοῦ σὰν νὰ ἡσύχαζε στὸ ἀγαθόν”.¹ Μικρότερες ἀπολαύσεις δὲν ἀργοῦν νὰ φανερώσουν τὴν ἀνεπάρκειά τους, ὅμως ἡ συγκεκριμένη κινδυνεύει νὰ περάσει γιὰ τελειότητα, “αὐτὸ περισσότερο ἀπ’ ὅλα ἐμποδίζει τὸν νοῦ νὰ θέλει κάτι ἄλλο”.² Ὁ νοῦς ἡσυχάζει μὲ τὰ μέτρα κυρίως τῶν αἰσθήσεων. Ἐπειδὴ δὲν πρόκειται γιὰ νοσοκεντρικὴ ἀρετὴ ἀλλὰ ἐκμεταλλεύεται τὴ συμφοῖα σώματος καὶ ψυχῆς γιὰ νὰ ἔχει νοερὸ καθρέφτισμα, ἡ ἡσυχία ποὺ δημιουργεῖ εἶναι πρόσκαιρη καὶ χωρὶς ρίζες, μὲ τὴν πάροδο τῆς ἀναδύεται κυρίαρχο τὸ αἰσθημα τοῦ μηδενός. “Μόλις ὁ ἐρωτισμὸς καρποφορήσει, ἀκολουθεῖ ἡ μέγιστη θλίψη, ποὺ κι ἂν δὲν ἀναστέλλει τὴ νοερὴ λειτουργία, πάντως τὴν ἀναστατώνει καὶ τὴ θολώνει”.³ Οἱ καταστάσεις αὐτὲς μοιάζουν νὰ ἀνήκουν στὴν ἐρωτικὴ ἐμπειρία ἀλλὰ μπορεῖ νὰ προκύπτουν ἐπίσης μὲ τὴ χρήση ναρκωτικῶν ἢ κοινῶν φαρμάκων.

Τὸ ὅτι οἱ πόνοι μου εἶχαν ἐξαφανιστεῖ, ἦταν τώρα ἓνα ἀσήμαντο πρᾶγμα στὰ μάτια μου — αὐτὴ ἡ ἀρνητικὴ ἐπίδραση καταβροχθίστηκε στὴν ἀπεραντοσύνη ἐκείνων τῶν θετικῶν συνεπειῶν ποὺ εἶχαν ἀνοιχτεῖ μπροστά μου — μέσα στὴν ἄβυσσο τῆς θείας ἀπολαυσης ποὺ ἀποκαλύφθηκε ξαφνικά.⁴

Ἀπὸ τέτοιες καταστάσεις μποροῦν ἀκόμα καὶ ἄθιοι νὰ ἀποκτήσουν σκιώδη ἐμπειρία πῶς ὑποδέχονται τὴν ἡσυχία οἱ αἰσθήσεις. Ἡ ἔτσι ἀποκτημένη ἡσυχία περιλαμβάνει μιὰ διάσταση ἀγαθῆ, προσωρινὰ ἔστω καὶ σὲ μικρὸ βαθμῷ. Ὅμως μὲ τὸν ἐθισμό στὸν μηχανισμό τῶν ναρκωτικῶν, καὶ ὅση πνευματικὴ εἶχε ἴσως ἀπομείνει, καταρρέει. Ὁ ἐρωτισμὸς εἶναι ἡ πιὸ σημαντικὴ περίπτωση, ἂν ἡ σχέση δὲν ἐξαντλεῖται ἐκεῖ ἀλλὰ εἶναι πραγματικὰ ἐρωτικὴ, ὅποτε ἡ γνήσια ἐνότητα μετράει τὴ θλίψη τοῦ πρόσκαιρου, μεγαλώνει τὴν ἐπίγνωση τῆς ἀλήθειας καὶ μέσα τῆς ζωντανῆ ἐλπίδα, σταθερότητα καὶ βεβαιότητα: “ὅπου εἶναι δύο ἢ τρεῖς συγκεντρωμένοι στὸ ὄνομά μου, ἐκεῖ βρισκομαι ἀνάμεσά τους”.⁵ “Τὸ μέτρο σημαίνει πῶς κάτι κλειδώνεται μέσα καὶ

¹ Σπινόζα, *Πραγματεία γιὰ τὴ βελτίωση τοῦ νοῦ* I, 4–5.

² Ὁ.π.

³ Ὁ.π.

⁴ Κούνσου, *Ἐξομολογήσεις ἐνὸς ἀγγλοῦ ὀπισφάγου*, σ. 71.

⁵ *Ματθ.* 18, 20.

κάτι ἕξω”.¹ Μετράω σημαίνει ἀναγνωρίζω μέρη, ἀποβάλλω τὸ πλήρες ἢ τὸ ἄπειρο. Ὅτι ὁ ἔρωτας μετράει τὴ θλίψη σημαίνει ὅτι ἐμποδίζει τὴν ἀπόγνωση, συνεργεῖ νὰ μεγαλώνει ἢ ἐλπίδα καὶ ἢ ἐπαφὴ μὲ τὴν πραγματικότητα. “Οἱ ἄνθρωποι πού ἀγαπιοῦνται καὶ χωρίζουν μποροῦν νὰ ζήσουν μέσα στὸν πόνο. Ὅτι κι ἂν λένε ὅμως, δὲν ζοῦν μέσα στὴν ἀπελπισία: ξέρουν πῶς ὁ ἔρωτας ὑπάρχει”.² Τὰ ὑπόλοιπα ματαιώνονται, ἰδίως τὰ ναρκωτικά, ἔστω μόνο ἐπειδὴ καταστρέφουν τὴν ἴδια τὴν ὑγεία πού ἔχουν ἀνάγκη γιὰ νὰ δώσουν ἰκανοποίηση.

Τὸ ὄπιο εἶχε ἀπὸ καιρὸ πάψει νὰ θεμελιώνει τὴν αὐτοκρατορία του πάνω στὴ γοητεία τῆς ἀπόλαυσης· διατηροῦσε τὴν ἐξουσία του μόνο καὶ μόνο λόγω τῶν βασανιστηρίων πού σχετίζονταν μὲ τὴν προσπάθεια νὰ τὸ ἀποκηρύξω [...] εἶδα ὅτι σίγουρα θὰ πέθαινα ἂν συνέχιζα τὸ ὄπιο: ἀποφάσισα, λοιπόν, ἂν αὐτὸ ἔπρεπε νὰ συμβεῖ ὑποχρεωτικά, νὰ πεθάνω στὴν προσπάθειά μου νὰ ἀπαλλαγῶ ἀπὸ αὐτό.³

Δὲν εἶναι προτιμότερη, οὔτε ὡς πρὸς αὐτὸ διαφορετικὴ, ἢ μανία τῆς ὑγιεινῆς διατροφῆς καὶ τῆς ἀθλησης. Ἡ ὑγεία καταντᾶει δηλητήριο ἂν ἀποφεύγονται τὰ ναρκωτικά μὲ τίμημα τὴν ἀπώλεια τῆς εὐαισθησίας. “Ὅποιος σπέρνει στὴ σάρκα, θὰ θερίσει ἀπὸ τὴ σάρκα φθορά”.⁴

Ἀποξένωση

Ἄν πράγματι ὁ ἄνθρωπος θέλησε “νὰ ἔχει τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ χωρὶς τὸν Θεὸ καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Θεό”,⁵ πῶς ἔφθασε ὡς ἐκεῖ; Γιατί προτίμησε νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Λόγο τῆς δημιουργίας, χωρὶς τὸν ὁποῖο ὅλα ἀδειάζουν ἀπὸ ἀξία; Δυστυχῶς ἡ Γραφὴ δὲν ἐπιτρέπει βέβαιη γνώση γιὰ τὶς ἀρχές. Ἦδη ὅ,τι φέρεται ὡς ‘Παράδεισος’ στὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως εἶναι μέρος τῆς ξεπεσμένης ὑπαρξῆς, μολοντί δὲν

¹ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 60, *DW* III, σ. 21. Βλ. *Α' Κορ.* 7, 28–31.

² Καμύ, *Σημειωματάρια*, σ. 305.

³ Κούνινς, *Ἐξομολογήσεις ἐνὸς ἄγγλου ὀπιοφάνου*, σ. 131.

⁴ *Γαλ.* 6, 8.

⁵ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν*, *PG* 91, 1156.

ἔχει εἰσαχθεῖ ἀκόμα ἡ φθορά καὶ ὁ θάνατος.¹ Τὸ πιὸ ἐντυπωσιακό, ἀπ' ὅσο μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε, εἶναι ὅτι προσωπικὴ σχέση με τὸν Θεὸ ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ τὴ λεγόμενη 'ἔξορία', συνεχίζεται στὴ διάρκεια τῆς θνητῆς ὑπαρξῆς, καταγράφεται στὴ Βίβλο συνεχῶς, καὶ πέρα ἀπὸ τὴ Βίβλο μαρτυρεῖται στὴ γραμματεία ἄλλων λαῶν, ὅπως στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ, ἐν συνεχείᾳ στὴ χριστιανικὴ περίοδο, ὡς ζωντανὴ ἐνότητα ποὺ κοινοποιεῖται προφορικὰ, καὶ με ὁποιοδήποτε δυνατὸ τρόπο. Ἡ ἄρνηση τοῦ Λόγου δὲν προϋποθέτει πλήρη ἀγνοια, ὡς ἐὰν ὁ ἄνθρωπος εἶχε ἀποβάλλει πλήρως τὴ μνήμη του ἢ μιὰ συγκεκριμένη λειτουργία τῆς ἀντίληψης. Ἀκόμη καὶ τὴν ὥρα τῆς φυγῆς ἀπὸ τὸν 'Παράδεισο' ὁ Θεὸς δὲν παύει νὰ φανερώνεται, νὰ ἀναγνωρίζεται καὶ νὰ συνομιλεῖ, ὅσο ἐπίφοβος κι ἂν μοιάζει.² Μπορεῖ νὰ γίνεῖ ἀποδεκτὸ ὅτι προηγήθη-κε ἀγαθὴ σχέση μαζί Του, κι ἂς μὴ μαρτυρεῖται στὰ ἱερά κείμενα, ἔστω μόνο εἰκάζοντας ἀπὸ τὴν περίπτωση τῶν ἀγγέλων ποὺ ἐπέμειναν στὴ σχέση αὐτή. Τὸ ἴδιο συμπέρασμα εὐνοοῦν ἄλλα κείμενα ὅπως οἱ πλατωνικοὶ διάλογοι.

Ποιές ἦταν οἱ ἀφορμὲς τῆς ἀποξένωσης; Καὶ πρῶτα: ὑπάρχει κάτι στὶς Γραφὲς ἱκανὸ νὰ βεβαιώσει ὅτι τὰ πλάσματα ἄρχισαν νὰ γίνονται γιὰ τὸν ἄνθρωπο περισσότερο ἐπιθυμητὰ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ σχέση με τὸν Δημιουργό, καὶ ἂν ναί, ποιὰ ἀκριβῶς πλάσματα γιὰ ποιό λόγο; Ἡ διήγηση γιὰ τὸ λεγόμενο 'προπατορικὸ ἀμάρτημα' ἴσως βοηθοῦσε ὡς ἓνα βαθμὸ, ἂν καὶ ἀφορᾷ ἤδη ξεπεσμένη κατάσταση, στὴ διάρκεια τῆς ὁποίας εἶναι πιθανὸ νὰ ἔγιναν ἐπιθυμητὰ ἀγαθὰ ἄλλης τάξης, ὄχι ἐκείνης ποὺ ἔδωσε ἀφορμὴ στὴν πρωταρχικὴ ρήξη.

Στὸν 'Παράδεισο', καὶ ἀσφαλῶς ἤδη πιὸ πρὶν, ὁ ἄνθρωπος δὲν κινδύνευε ἀπὸ θάνατο ἢ ἀρρώστιες καὶ δὲν εἶχε λόγο νὰ προσκολληθεῖ στὴν κτίση, μᾶλλον νὰ κορεστεῖ. Ἡ εἰσῆγησις τοῦ Μάξιμου εἶναι σωστὸ νὰ διαβάζεται με μιὰ κυριολεξία ποὺ δὲν γίνεται ἀμέσως φανερὴ, καὶ ἴσως δὲν τὴν εἶχε συνειδητοποιήσει οὔτε ὁ Μάξιμος. Ὁ ἄνθρωπος δὲν προτίμησε τὸν κόσμον ἀπὸ τὸν Θεό, χρησιμοποίησε τὸν κόσμον ὡς τρόπο νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸν Θεό, ἢ δὲ 'ἔξορία' ἀπὸ τὸν 'Παράδεισο' ὄχι μόνο δὲν εἶναι τιμωρία ἀλλὰ ἓνα ἀκόμη δῶρο στὸν ἄνθρωπο, νὰ

¹ Βλ. ὅσα γράφω στὸ κεφάλαιο «Χρόνος καὶ Δημιουργία στὴν Παλαιὰ Διαθήκη»: *Χρόνος καὶ Δημιουργία*, σ. 75 κ.έ.

² Μᾶλλον ὄχι ἰδιαίτερα ἐπίφοβος, ἂν μποροῦσε ὁ ἄνθρωπος νὰ στέκεται ἐνώπιόν Του καὶ νὰ δικαιολογεῖ τὰ ἀδικαιολόγητα.

φύγει ἂν θέλει καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ ζωὴ, μὲ τὸν θάνατο νὰ φέρει τὴν ἀποξένωση στὰ ὄριά της, καὶ μὲ τὸν Θεὸ νὰ εἶναι δυνατὸ νὰ παραμένει ἀφανῆς σὰν ἀνύπαρκτος, ἀπ' ὅπου σήμερα ἀκόμη, δύο χιλιάδες χρόνια μετὰ τὴν Ἐνανθρώπηση, διεκδικεῖ τὴν ἀλήθεια ἕνα πλῆθος κοσμολογικῶν εἰκασιῶν καὶ μαζὶ ἢ ἀθεΐα. Ὁ ἄνθρωπος 'προτίμησε' τὰ κτίσματα γιὰ νὰ ἐκφράσει καὶ νὰ δώσει διέξοδο στὸ μῖσος γιὰ τὸν Θεό, ὀδυνηρὴ καὶ εἰρωνικὴ διέξοδο, ὅπως εἶναι ἐπόμενο, ἀφοῦ ὅλα τὰ ἀγαθὰ καὶ ἡ ζωὴ δὲν παύουν νὰ προέρχονται ἀπὸ τὸν Ἴδιο καὶ νὰ τὸν χρειάζονται ὄχι μόνο γιὰ νὰ ὑπάρχουν ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ εἶναι διαθέσιμα στὸν ἄνθρωπο, ἀκόμη καὶ στὸ μῖσος του. Ἐπομένως ἡ ὑποκρισία καὶ ἡ βαθεῖα δουλικότητα γίνονται οἱ πιὸ θεμελιώδεις ιδιότητες τοῦ ἀνθρώπου. Μόνη ἔντιμη καὶ πραγματικὴ ἄρνηση τοῦ Θεοῦ ἀπὸ ἕνα ὄν ποῦ ὀφείλει στὸν Θεὸ τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξή του, θὰ ἦταν ἡ αὐτοχειρία. Ὁ σεβασμὸς τῆς ζωῆς ὡς δώρου καὶ ἡ ἀγάπη γιὰ τὴν ἀλήθεια, τὴν εὐθύτητα καὶ τὴν ἐλευθερία ὅσο μεγαλώνουν σημαίνουν τὴν ἔμπρακτη μετάνοια ὡς ἐνότητα μὲ τὸν Θεὸ ποῦ ἀποκαθιστᾷ τὴν ἀνθρώπινη φύση, καὶ αὐτὸ εἶναι ἡ Ἀνάσταση.

Μέσα στὸ μῖσος γιὰ τὸν Θεὸ καὶ ὅλη τὴν δουλικὴ καὶ ὑποκριτικὴ ὑπαρξὴ ποῦ προέρχεται ἀπὸ τὸ μῖσος, τὸ σύμπαν γίνεται πιά ὁ χῶρος καὶ ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ποτὲ δὲν τοῦ εἶναι ἀρκετό. “Εἴμαστε αὐτὸ ποῦ τοῦ λείπουν ὅλα τ' ἄλλα”, παρατηρεῖ ὁ Μερλώ-Ποντύ, πλησιάζοντας ἀρκετὰ στὴν ἀλήθεια. Εἴμαστε αὐτὸ ποῦ τοῦ λείπουν ὅλα καὶ πρῶτος ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτὸς του. Ἔτσι φανερώνεται “τὸ κεντρικὸ [ἀπόλυτο] μηδέν μας”, τὸ ὁποῖο δὲν μπορεῖ νὰ “εἶναι μέσα μας μιὰ γενικὴ ἀρχὴ ἀλλοτρίωσης”,¹ ἐφόσον γιὰ νὰ γίνεις κάτι ἄλλο πρέπει πρῶτα νὰ εἶσαι κάτι. Μᾶς λείπουν τὰ ἄλλα ἐν μέρει ἢ συνολικὰ ὅταν ἔχουμε γίνει κάτι ἀνάμεσα στὰ ἄλλα. Ἄν τὸ κάτι αὐτὸ εἶναι τὸ ἀποξενωμένο ἐγώ, ἀναφέρεται στὰ ἄλλα ὡς ξένα, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν παύει νὰ ἔχει ἀνάγκη ἔστω μόνο γιὰ τὴν ἐπιβίωσή του. Στὰ ἄλλα ἀποδίδοντας ἀκόμα καὶ τὴν εὐθύνη της ἡ μικρονοϊκὴ ὑπαρξὴ ἐν τέλει βυθίζεται στὴ διαβολή.

¹ Μερλώ-Ποντύ, *Σημεῖα*, σ. 49.

Ἡ γυναίκα πού ἔδωσες νά εἶναι μαζί μου, αὐτή μοῦ ἔδωσε ἀπό τὸ ξύλο καὶ ἔφαγα [...] Καὶ εἶπε ἡ γυναίκα, τὸ φίδι μὲ ἐξαπάτησε καὶ ἔφαγα.¹

Ποιὸς ἐξαπάτησε τὸ φίδι, σὲ ὅλες τὶς παραλλαγές τῆς θεοδικίας τὸ δηλώνει τὸ ἴδιο τὸ φίδι: ἄς εἶχε προνοήσει ὁ Θεός, ἄς μὴ μὲ εἶχε δημιουργήσει ἱκανὸ γιὰ τὸ κακό, ἄς εἶχε φτιάξει τὸν κόσμον καλύτερο, δικαιότερο, ἰσχυρότερο, ὁμορφότερο... “Ὀλόκληρη ἡ οἰκουμένη στὴν πτώση τῆς μέμφεται τὸν Θεό, ἐνοχοποιῶντας Τον γιὰ τὰ παθήματά της”.²

Σύμφωνα μὲ μιὰ ἄποψη, “ἡ ἀμαρτία καὶ τὸ κακό ἀποτελοῦν τὴν τραγικὴ καὶ παράλογη ἀπόπειρα τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀπομακρύνει τὸν Θεὸ Λόγο ἀπὸ τὰ θεμέλια τοῦ σύμπαντος”.³ Τραγικὸ καὶ παράλογο δὲν συνυπάρχουν, καὶ δὲν νοεῖται τίποτα τραγικὸ στὴν ‘ἐξέγερση’ τοῦ ἀνθρώπινου μίσους, ὅμως ὁ παραλογισμὸς περισσεύει, ἡ φυλάκιση στὸ ἀσήμαντο, ἡ μετάθεση τῆς συνείδησης ἀπὸ τὸν ἐλεύθερο στὸν ἀναγκαῖο θάνατο, ἀπ’ ὅπου δημιουργοῦνται τὰ ἰδιώματα τοῦ ξεπεσμένου βίου καὶ τὴν σύνεση διαδέχεται ἡ βούληση τῶν ‘δικαιωμάτων’... Εἶναι δύσκολο νὰ γίνεῖ ἀντιληπτὸ αὐτὸ ὡς ἔκπτωση, ὑπὸ τοὺς ὅρους πολιτισμῶν ταγμένων στὰ λεγόμενα ἀνθρώπινα δικαιώματα. Σήμερα ἰδίως, ἡ προειδοποίηση τοῦ Συμεὼν κινδυνεύει νὰ φανεῖ ἀκατανόητη.

“Ὅποιος ἀτιμάζεται ἢ ἐξυβρίζεται καὶ νοιώθει μεγάλο πόνον στὴν καρδιά, ἄς γνωρίζει ὅτι ἔχει μέσα στοὺς κόλπους του καὶ περιφέρει τὸ ἀρχαῖο φίδι.”⁴

Ὁ Συμεὼν δὲν ἀναφέρεται κἂν στὴν ἀπάθεια ἐδῶ, ἀλλὰ ἀποδοκιμάζει τὸν μεγάλο πόνον, ὅταν πικραίνεσαι ὑπερβολικὰ ἐπειδὴ ἀτιμάζεσαι. Καὶ πάλι ὅμως ἡ παραίνεση ξενίζει. Γιὰ ποῖο λόγο θὰ ἦταν ἀφύσικο νὰ ἀπωθεῖς ἀκόμη καὶ ὀλόφυχα τὸν ἐξευτελισμὸ σου; “Στὴν ὑπερήφανη ψυχὴ δὲν ἀρέσει τίποτα, ὅμως στὸν ταπεινὸ ἄνθρωπο τὰ πάντα εἶναι ἀνεκτά”.⁵ Ἡ ἀτίμωση δοκιμάζει πιὸ σκληρὰ ἐπειδὴ εἶναι

¹ Γεν. 3, 12–13.

² Σαχάρωφ, *Ὁψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστι*, σ. 378.

³ Πόποβιτς, *Ἄνθρωπος καὶ Θεάνθρωπος*, σ. 31.

⁴ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Κεφάλαια πρακτικὰ καὶ θεολογικὰ*, κεφ. μζ', *ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 395.

⁵ Σιλουανὸς ὁ Ἀθωνίτης, *Περὶ τῶν μοναχῶν* — Σαχάρωφ, σ. 517.

ἀκραία μορφή ἄρνησης, διαβάλλει τὸ πρόσωπο ριζικά, ἐπομένως ἡ θλίψη δικαιολογεῖται, στὴν ὑπερβολή της ὅμως δὲν ὑπάρχει ἓνα βαρὺ ἔστω μειονέκτημα ἀλλὰ νεκρὴ ψυχὴ. Ζητούμενο δὲν εἶναι νὰ καλλιερ-
γηθεῖ ὑπομονὴ οὔτε νὰ καταρρακωθεῖ ἡ ἀξιοπρέπεια ἀλλὰ νὰ γίνε-
ι συνειδητὴ ἡ ἀληθινὴ ἀξία, πὼς ὁ ἄνθρωπος ζημιώνεται πραγματικά
στὸν βαθμὸ πού ὑποχωρεῖ ἡ προσωπικὴ ἐνότητα μὲ τὸν Λόγο, ἀκόμη
κι ἂν δὲν ὑπάρχουν ἐξωτερικὲς προσβολές. Τί θὰ μπορούσε νὰ προ-
σβάλει κάποιον ἀπόλυτα, βαθεῖα καὶ καθοριστικά, ἂν εἶναι ἐνωμένος
μὲ τὸν Χριστό;

“Ἐγὼ εἶπα, εἴσαστε ὅλοι Θεοὶ καὶ παιδιὰ τοῦ Ὑψιστου, ἀλλὰ
ἐσεῖς σὰν ἄνθρωποι πεθαίνετε καὶ σὰν κάποιος ἄρχοντας ξεπέφτε-
τε”.¹

Εὐκόλα μαντεύει κανεὶς τὴν ὑπερβολὴ τῆς δόξας πού ἀπολαμβάνει
πρωταρχικά ὁ ἄνθρωπος, χωρὶς νὰ τὸ ζητήσει, χωρὶς νὰ ἔχει καιρὸ καὶ
τρόπο οὔτε νὰ τὸ διανοηθεῖ. Τὰ πάντα ἀλλάζουν ἂν ὁ σεβασμὸς ἀρχί-
ζει νὰ διεκδικεῖ τὸ ἐπίκεντρο, ὁπότε σκοπὸς γίνεται ἡ λατρεία τοῦ ἑαυ-
τοῦ. Ὁ Λόγος ἐξαφανίστηκε ἀπὸ τέτοιες ‘σχέσεις’ καὶ ἡ ψυχὴ παραδό-
θηκε στὴ μικρότητα καὶ τὴ σκληρότητα. Ἡ παραμικρὴ ἀπομάκρυνση
τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ἀγαθὴν του ἀκεραιότητα μετατρέπει τὴ δόξα σὲ
ἔπαρση καὶ ἀμέσως μετὰ σὲ ἐξαθλίωση, ὅταν ἀνακαλύπτει ὅτι ἀπο-
λάμβανε δωρεὰν μιὰ τιμὴ πού δὲν ἀξίζει, ὅτι δὲν ἀποτελεῖ τὸ κέντρο
τοῦ κόσμου, καὶ ὅτι κανεὶς καὶ εἰδικὰ ὁ Θεὸς δὲν τοῦ ὀφείλει τίποτα.
Ἄλλιῶς ἀναγκαῖα βυθίζεται στὴν παράνοια καὶ τὸ μῖσος τῆς δαιμο-
νικῆς κατάστασης. Δὲν ἐκπλήσσει λοιπὸν ὅτι ἔγινε φορτικὴ ἡ σχέση
μὲ τὸν ἴδιο τὸν Χριστό. Καμμιά σχέση δὲν ἱκανοποιεῖ τὴ διεφθαρμένη
ὑπαρξή, ἂν ἀπὸ τὴ σχέση αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἀντλήσει πάνω ἀπ’ ὅλα
καταξίωση.

Μὴ λυπηθεῖς τὸν ἑαυτὸ σου

Ἡ χρονολόγηση τῆς ‘ἐξέγερσης’ τοῦ ἀνθρώπου δὲν θὰ ἐνδιέφερε
ἀκόμη κι ἂν ἦταν δυνατὴ, ὅπως δὲν ἐνδιαφέρει ἐκείνη τῆς ἐξόδου ἀπὸ

¹ Ψαλ. 81, 6–7.

τὸν 'Παράδεισο' τῆς Γενέσεως, τῆς ἐμφάνισης τῶν γενεῶν, κ.λπ. — ἀλλὰ ὁ τρόπος, ἡ αἰτία, οἱ ἀφορμές, ἀπ' ὅπου ἴσως προκύπτουν ὄροι μιᾶς διαφορετικῆς σκέψης.

Ὅταν ὑπάρχει γνήσια προσωπικὴ ἐνότητα δὲν προλαβαίνουν νὰ ἰδρυθοῦν δικαιώματα καὶ ὑποχρεώσεις. Ἡ λειτουργικὴ παράκληση νὰ διδαχθοῦμε τὰ θεῖα δικαιώματα στερεῖται νοήματος στὴν ἄλλη ζωὴ, μόνο τώρα ἔχοντας ἀξία, καὶ πάλι στὸν βαθμὸ ποὺ γίνεται ἀντιληπτὸ ὅτι δὲν σημαίνει νομικοῦ τύπου χρέη ἀλλὰ τρόπους ἀναγνώρισης τῆς προσωπικῆς διαφθορᾶς, ἀπ' ὅπου ἐπίσης τρόπους ἐπιστροφῆς στὴν ἐπαφὴ μὲ τὰ πράγματα. Οὐράνιος ἀεὶ σε φροντὶς ἀναγέτω πρὸς οὐρανόν, συμβουλεῦει ὁ Μακάριος.¹ Ἡ ὑπόδειξη ὅτι μέσα στὸν Χριστὸ ὁ ἄνθρωπος ἀποκτᾷ μέγεθος καὶ ἀξία ἰκανὴ γιὰ νὰ ἀνέχεται τὰ πάντα, νὰ μὴν ὑποχωρεῖ στὴν ἀπόγνωση ὅσο κι ἂν κακοποιεῖται, καὶ ὅτι ὁ ὑπερβολικὸς πόνος ἀποδεικνύει ἐγωπάθεια, προϋποθέτει ἐπίσης τὴ σημασία τῆς Ἐνανθρώπησης ὡς ταπείνωσης. Ὁ μόνος ἰσχυρὸς περιφρονεῖ ἀκόμα καὶ τὴ δίκαιη ἀξιοπρέπεια μέχρι τοῦ σημείου νὰ ὑποστεῖ τὸν πιὸ ἀκραῖο πόνο καὶ ἐξευτελισμὸ, ἀπαντῶντας στὴν ὑπερβολὴ τῆς διαφθορᾶς μὲ μιὰ ἄλλη ὑπερβολή.

Κανεῖς, ποτὲ δὲν πόνεσε τόσο πολὺ ὅσο Ἐκεῖνος. Τὸ βάθος τῶν παθημάτων βρίσκεται σὲ ἄμεση σχέση πρὸς τὸ μέτρο τῆς εὐαισθησίας καθενός [...]. Ὁ πνευματικὰ εὐαίσθητος ἄνθρωπος στὴν ἐπαφὴ του μὲ κάποιον ἄλλο διακρίνει μέχρι ἐνὸς σημείου τὴν ἠθικὴ του κατάσταση, ἐνῶ πάρα πολλοὶ τίποτα δὲν ἀντιλαμβάνονται. Κι ἂν αὐτὸ ἰσχύει στοὺς χοϊκοὺς ἀνθρώπους, τότε ποιὸς μπορεῖ νὰ καταλάβει τὸν Χριστό, τὸν Δημιουργὸ τοῦ κόσμου; [...] Ὁλόκληρη ἡ συναναστροφή Του μαζί μας δὲν ἦταν κάτι ἄλλο παρὰ ἓνα ἀδιάκοπο μαρτύριο. Ὁ Γολγοθᾶς εἶναι μόνο ἡ τελικὴ πράξη, στὴν ὁποία ἀποκορυφώθηκε καὶ συνενώθηκε τὸ πᾶν: ὁ φυσικὸς πόνος, ἡ ψυχικὴ ὀδύνη ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀπόρριψης ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Εὐαγγελίου τῆς πατρικῆς ἀγάπης, ὁ ἐπονειδιστὸς θάνατος ἐγκληματία, ὁ χαιρέκακος καὶ ἐκδικητικὸς χλευασμὸς ὅσων εἶχε ἐλέγξει γιὰ τὶς ἀδικίες τους [...]. Ὅλοι τὸν καταδίκασαν: τὸ ρωμαϊκὸ κράτος μὲ τὸ κλασικὸ του δίκαιο· ἡ θεμελιωμένη στὴ σιναιτικὴ ἀποκάλυψη Ἐκκλησία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης· ὁ λαὸς τὸν ὁποῖο

¹ Μακάριος, Λόγος ξβ'.

εἶχε εὐεργετήσει, ἀκόμη κι αὐτὸς ἔκραζε ‘σταυρωθήτω’. Σὲ ὅλα αὐτὰ προστέθηκε ἡ ἐγκατάλειψη ἀπὸ τοὺς μαθητές· ἡ προδοσία τοῦ Ἰούδα, ἡ ἄρνηση τοῦ Πέτρου· ἡ Θεία ἐγκατάλειψη...¹

Ἴσως φανεῖ δυσνόητη ἡ εἰδοποίηση τοῦ Σωφρόνιου ὅτι ὅποιος θέλει νὰ ἔρθει σὲ ἐνότητα μὲ τὸν Λόγο ἔχει νὰ καταβάλλει τὸ ἐξῆς τίμημα, ὡς τὸ τέλος νὰ μὴ λυπηθεῖ τὸν ἑαυτὸ του. Ἡ αὐτολύπηση ἔχει πάντα ἀφορμὴ κάποια (πραγματικὴ ἢ μὴ) ἀδικία, ποτὲ ἀπλὴ ταλαιπωρία, γι’ αὐτὸ ὁ Σωφρόνιος τονίζει ὅτι “κάνεις μας δὲν εἶναι ἀδικημένος ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μᾶς τιμᾶει ὅλους μὲ ἴσο μέτρο”. Ἰδανικὸ δὲν μπορεῖ νὰ γίνεи ὅμως οὔτε ἡ ἀναισθησία οὔτε κάποια μορφὴ παράνοιας καὶ ἀποχώρησης ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Μόνον σωτήριο εἶναι νὰ ὑπάρχει ἓνα ἐνδιαφέρον ποὺ ὑπερβαίνει τὶς ταλαιπωρίες καὶ ἀδικίες.

Κάθε λογικοῦ κτιστοῦ ὄντος ἡ ὑπαρξὴ κινεῖται μεταξὺ δύο ὀρίων: τὸ ἔνα, ἡ ἀγάπη γιὰ τὸν Θεὸ ποὺ φθάνει ὡς τὸ μῖσος γιὰ τὸν ἑαυτὸ· τὸ ἄλλο, ἡ ἀγάπη γιὰ τὸν ἑαυτὸ ποὺ φθάνει ὡς τὸ μῖσος γιὰ τὸν Θεό.²

Ὅσο μεγαλώνει ἡ ἐπαφὴ μὲ τὴν πραγματικότητα, ἀγαθὰ καὶ δεινὰ σὰν νὰ πλησιάζουν μεταξὺ τους καὶ νὰ ἐνώνονται, ὅποτε “βαδίζουμε στὴ θάλασσα ὅπως σὲ ἔδαφος”.³

Ὅσο μεγάλος κι ἂν εἶναι ὁ πόνος, ἂν ἔρχεται μέσα ἀπὸ τὸν Θεό, τότε ὁ Θεὸς ὑποφέρει πρῶτος. Πραγματικά, μὲ ὅλη τὴν ἀλήθεια ποὺ εἶναι ὁ Θεός: ὁ παραμικρότερος πόνος ποὺ ἦρθε ποτὲ σὲ ἄνθρωπο, κάθε πόνος ποὺ ὁ ἄνθρωπος ὑποφέρει ἀληθινὰ μέσα στὸν Θεό, ἢ παραμικρότερη συμφορὰ ἢ ἀναποδιά, ταλαιπωρεῖ τὸν Θεὸ ἀσύγκριτα περισσότερο ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, καὶ εἶναι στὴν πραγματικότητα γιὰ Ἐκεῖνον πολὺ περισσότερο ἀναποδιά ἀπ’ ὅσο γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Ἄν ὅμως ὁ Θεὸς πονάει, προνοῶντας γιὰ τὴν εὐεργεσία σου μέσα ἀπὸ τὸν πόνο αὐτό, κι ἂν ἀντέξεις ὅ,τι ὁ ἴδιος ἀντέχει, τὸ ὅποιο ἀπὸ μέσα Του ἔρχεται σὲ σένα, τότε αὐτὸ ἀναγκαῖα γίνεται θεϊκό. Ἡ ἀτίμωση γίνεται σὰν τιμὴ, ἢ πίκρα σὰν γλυκύτητα, καὶ τὸ μεγαλύτερο σκοτάδι σὰν τὸ λαμπρότερο φῶς. Παίρνει ὅλη τὴ

¹ Σαχάρωφ, *Ὁψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστι*, σ. 379–382.

² Σαχάρωφ, *Ὁ ἄγιος Σιλουανὸς ὁ Ἀθωνίτης*, σ. 288–9.

³ *Ἰώβ* 9, 8.

γεύση του από τον Θεό και γίνεται θεικό. Ἀναστοιχειώνεται θεικὰ ὀτιδῆποτε ἔρχεται σὲ ἓνα τέτοιο ἄνθρωπο, ἐπειδὴ αὐτὸς δὲν σκέφτεται τίποτε ἄλλο καὶ δὲν ἔχει αἴσθηση γιὰ τίποτε ἄλλο. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς παίρνει τὸν Θεὸ σὲ ὅλη τὴν πικρία ὅπως ἀκριβῶς στὴν πιὸ ὑψηλὴ γλυκύτητα.¹

Θαυμάζοντας τὴ Μορφὴ ἑνὸς πίνακα ἀπολαμβάνεις ἐπίσης τὰ ἴδια τὰ χρώματα μόνα τους. Κάποιος μπορεῖ νὰ δεῖ ὅλες τὶς ἀποχρώσεις πὸ ὑπῆρξαν ποτέ, χωρὶς νὰ θαυμάσει τὴ ζωγραφικὴ καὶ χωρὶς νὰ ἀσχοληθεῖ ἔστω λίγο μὲ τὴν οὐσία της. Ἔτσι μερικοὶ ἀσκοῦνται στὰ ἔργα μιᾶς ἡθικῆς μὲ ἐπιμέλεια ἀκόμη καὶ πολλὰ χρόνια, χωρὶς νὰ ἀποκτήσουν καμμιά αἴσθηση τῆς θείας παρουσίας. Νὰ περιμένεις ταπεινοφροσύνη ἀπὸ τὴν ἄσκηση εἶναι σὰν νὰ περιμένεις ἀπὸ τὸν ὕπνο νὰ σὲ κάνει ἀθλητῆ. Ἡ ταπεινοφροσύνη ἔχει τὴν αἰτία της στὸν ἑαυτὸ της, εἶναι ἡ αὐθόρμητη ἐκμηδένιση τοῦ ἑαυτοῦ μπροστὰ στὴν θεία παρουσία. “Μόνο αὐτὸ θέλω νὰ μάθω ἀπὸ σᾶς”, λέει ὁ Ἀπόστολος, “πῆρατε τὸ Πνεῦμα ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ νόμου, ἢ ἐπειδὴ ἀκούσατε καὶ πιστέψατε; Τόσο ἀνόητοι γίνατε; Ἐνῶ ἀρχίσατε μέσα στὸ Πνεῦμα, τώρα τελειώνετε στὴ σάρκα;”²

Εἶναι μερικοὶ πὸς [...] ἔχουν ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν ἄσκηση καὶ τὶς ἐξωτερικὲς πράξεις, δίνοντάς τους μεγάλη σημασία. Ὁ Θεὸς νὰ λυπηθεῖ τοὺς ἀνθρώπους αὐτούς, πὸς καταλαβαίνουν τόσο λίγα ἀπὸ τὴ θεία ἀλήθεια [...] Θαυμάζονται πολὺ ἀπ’ ὅσους δὲν γνωρίζουν τίποτα καλύτερο, ἀλλὰ λέω πὼς εἶναι στάχτη καὶ δὲν καταλαβαίνουν καθόλου τὴ θεία ἀλήθεια. Ἴσως κερδίσουν τὸν οὐρανὸ μὲ τὶς καλὲς προθέσεις, ὅμως γιὰ τὴν πτωχεία πὸς θὰ ποῦμε τώρα, δὲν ἔχουν ιδέα.³

Ὁ Μακάριος εἰδοποιεῖ πὼς ὁ διάβολος “καὶ μὲ τοὺς προσευχόμενους παριστάνει τὸν προσευχόμενο, ὥστε μὲ τὴν πρόφαση τῆς προσευχῆς νὰ τοὺς ἐξαπατήσει στηριζόμενος στὴν ἄγνοια καὶ τὴν οἴησή τους· νηστεύει μὲ τοὺς νηστεύοντες γιὰ νὰ τοὺς πλανήσει μὲ τὴν οἴηση τῆς νηστείας· τὸ ἴδιο μηχανεύεται μὲ ὅσους ἔχουν γνώση τῶν Γραφῶν, γιὰ

¹ Ἐκκαρτ, *Κατηχήσεις*, DW V, σ. 229–30.

² Γαλ. 3, 2–3. Βλ. Γαλ. 2, 20–21, Μ. Βασίλειος, *Περὶ βαπτίσματος*, PG 31, 1545.

³ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 52*, DW II, σ. 489–491.

νά τοὺς παρασύρει καὶ νά τοὺς παγιδεύσει μὲ τὴν οἴηση τῆς γνώσης”.¹ Ὅλα τὰ ἀγαθὰ εἶναι δυνατὸ νά φέρουν οἴηση, γιατί ὅλα μπορεῖ νά τὰ ἔχει κανεὶς νομίζοντας πὼς εἶναι κατορθώματα ἢ καὶ ἔπαθλα. Μερικοὶ εἶναι ὑπερήφανοι ἀκόμη καὶ ἐπειδὴ εἶναι ὁμορφοὶ ἢ εὐφυεῖς ἢ ἔχουν τὴν ἐξῆς καταγωγή, καὶ τόσα ποὺ προφανέστατα δὲν εἶναι στὸ χέρι μας. Ὅσα πράγματι ἀποφασίζουμε, ὅπως εἶναι ἡ εὐγνωμοσύνη, ὁ θαυμασμός, ἡ δοτικότητα, δὲν γίνονται ἀφορμὲς γιὰ οἴηση καὶ οὔτε κἂν μποροῦν νά ὑπάρχουν ὅταν ὑπάρχει οἴηση.

Ἡ ἄσκηση ἔχει μιὰ προσωρινὴ χρησιμότητα, ἔστω ἀβέβαιη, στὸν βαθμὸ ποὺ συσπειρώνει τὴ θρησκευτικὴ συνείδηση γιὰ ὅποτε θελήσει νά προχωρήσει στὸ μόνον πράγματι ἰκανὸ βῆμα, ποὺ εἶναι ἡ ἐπίγνωση τῆς θείας παρουσίας. Τὸ βῆμα αὐτὸ εἶναι τελειῶς ἀνεξήγητο, καρπὸς τῆς καθαρῆς ἐλευθερίας, καὶ εἶναι μαζὶ ἀρχὴ καὶ τέλος, βῆμα καὶ σκοπός. Ὅταν αὐτὸ συμβεῖ, μεγαλώνει διαρκῶς περισσότερο καὶ τότε διδάσκεται κανεὶς ἀπ’ ὀτιδήποτε, ὥστε ὄχι μόνον δὲν χρειάζεται τοὺς κανόνες ἐνὸς θρησκευτικοῦ προγράμματος ἀλλὰ τὸ ἀντίθετο, τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ ἀπουσία τους. Ἰδίως ὅποιος συμμετέχει στὴν ἀσκητικὴ, λειτουργικὴ καὶ μυστηριακὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, συμφέρει νά μὴν ὑποτιμάει τὴν ἀλήθεια αὐτή, πὼς “οὔτε ἡ νηστεία οὔτε ἡ ψαλμωδία οὔτε ἡ προσευχὴ μποροῦν ἀπὸ μόνονα τους νά μᾶς σώσουν, ἀλλὰ τὸ νά γίνονται ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Βλέποντάς μας οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ Κυρίου μᾶς ἀγιαζοῦν, ὅπως ὁ ἥλιος θερμαίνει ὅσα φωτίζονται ἀπὸ αὐτόν. Τὰ ἔργα μας γίνονται ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὅταν ὁ νοῦς μας ἐνορᾷ Ἐκεῖνον ἀτενωῶς”.² Κι ἐπειδὴ μὲ ὅλα ὅσα κάνεις μπορεῖς νά βρίσκεισαι ἐνώπιόν Του, καμμία θρησκευτικὴ πράξη δὲν εἶναι ἀναγκαία, οὔτε ἡ λειτουργία, οὔτε τὰ Μυστήρια, οὔτε τίποτα ἀπολύτως.

Ἡ ἀφοσίωση στὴν προσευχὴ, τὴ νηστεία, τὶς ἀγρυπνίες καὶ σὲ ὅλα τὰ εἶδη τῶν ἐξωτερικῶν ἀσκήσεων καὶ νεκρώσεων, ἡ ἀφοσίωση σὲ ὀποιοδήποτε ἔργο, σοῦ στερεῖ τὴν ἐλευθερία νά ὑπηρετήσεις τὸν Θεὸ σὲ αὐτὸ ἐδῶ τὸ τώρα καὶ νά τὸν ἀκολουθήσεις, τὸν ἴδιο μόνον, μέσα στὸ φῶς μὲ τὸ ὁποῖο σὲ ὀδηγεῖ τί νά κάνεις καὶ τί νά ἀφήσεις — σὲ κάθε τώρα ἐλεύθερο καὶ νέο, σὰν³ νά μὴν εἶχες οὔτε

¹ Μακάριος, *Λόγος* νδ’.

² Παλαμάς, *Ὀμιλία θ’*, *Ἐν τῷ καιρῷ τῆς νηστείας καὶ προσευχῆς*, PG 151, 109.

³ Χωρὶς τὸ σὰν, ὅπως ὁ Παῦλος.

νά ἤθελες οὔτε νά μποροῦσες νά κάνεις ὅτιδήποτε ἄλλο.¹ Ὅπως ὁ Παῦλος, πού κάθε μέρα πέθαινε, ἐπειδὴ συνεχῶς προχωροῦσε σέ κάποια νέα ζωὴ, συνέχεια νεκρὸς γινόταν γιὰ τὸ παρελθὸν καὶ ἄφηγε στὴ λήθη τὰ περασμένα.²

Ἄν ἀκόμη καὶ τὸ μοναστήρι καταντάει ἐμπόδιο, τί θὰ ἔκανε ἡ ‘κοσμικὴ’ ἐργασία; Καὶ ὅμως, ἡ ‘ταπεινὴ’ ἐργασία τῆς ἐπιβίωσης ἐμποδίζει λιγότερο ἐπειδὴ ἀκριβῶς δὲν ἔχει θρησκευτικὴ λειτουργία καὶ δὲν κινδυνεύει νά ὑποκαταστήσει τὴν πνευματικὴ ζωὴ. Πηγαίνοντας στὴν ἐκκλησία ἢ νηστεύοντας ἴσως νομίζει κανεὶς ὅτι ἐκπληρώνει ἀπαιτήσεις τῆς σχέσης μὲ τὸν Θεό. Ἀκόμη καὶ ἔχοντας συναίσθηση τῆς θείας παρουσίας στὴν Ἐκκλησία, καὶ ἰδίως τότε, ἴσως φανταστεῖ ὅτι ὁ Λόγος ὑπάρχει κυρίως στὶς ἱεροπραξίες, ὁπότε ἰδρύεται διαφθείροντας ὁ νοσηρὸς διαχωρισμὸς ἀνάμεσα στὸ ‘ἱερὸ’ τῶν θρησκευτικῶν καὶ τὸ ‘βέβηλο’ τῶν κοσμικῶν πραγμάτων. Ἡ διάκριση τοῦ Εὐαγγελίου ἀνάμεσα στὸν κόσμον καὶ τὸν Θεὸ εἶναι κάτι πολὺ διαφορετικὸ, σημαίνει ὑψωση τῆς συνείδησης πέρα ἀπὸ κάθε πλάσμα καὶ κάθε σχέση, στὸν ἴδιο τὸν Θεὸ καθ’αυτὸν, δὲν σημαίνει μιὰ σφαῖρα περιθωριακῶν ‘θρησκευτικῶν’ πράξεων. Ὁ φωτισμὸς τῆς συνείδησης εἶναι δυνατὸ νά συμβαίνει συνεχῶς, ὑπερβαίνοντας καὶ μετρῶντας ὅλες τὶς πράξεις, θρησκευτικὲς ἢ μὴ.

Μὲ αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις, πῶς θὰ μποροῦσε νά σκεφτεῖ κανεὶς ὑποδείξεις ὅπως εἶναι ἡ ἀκόλουθη:

“Δόσε — κηρύττω — στὸ ἔργον σου ὅλην τὴν δύναμί σου, / ὅλην τὴν μέριμνα, καὶ πάλι τὸ ἔργον σου θυμήσου / μὲς στὴν δοκιμασίαν, ἢ ὅταν ἡ ὠρα σου πιά γέρνει”.³

¹ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 2, DW I, σ. 28–9.

² Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 366. Βλ. Φιλ. 3, 13 καὶ τὸν Ὀριγένη, *Εἰς Ἱερεμίαν*, ὁμιλία 13, ἐν. 3.

³ Καβάφης, *Νέοι τῆς Σιδῶνος (400 μ.Χ.)*, ἀπὸ τὰ Ἄπαντα, τ. Β', σ. 16. Ἡ ἔρευνα ἀπορεῖ ἂν ὁ Καβάφης ἐδῶ ἐκφράζει δική του ἀποψη, ἂν παραθέτει ἐπικρίνοντας, ἢ ἂν παραμένει οὐδέτερος. Νομίζω ὅτι δύσκολα θὰ κρατοῦσε οὐδετερότητα σὲ ἓνα τόσο κεντρικὸ καὶ γιὰ τὸν ἴδιο θέμα. Ἄν καὶ ἡ θέση του δὲν εἶναι προφανής, τὸ θράσος πού διακρίνεται στὴν κριτικὴ τῶν νέων σημαίνει μᾶλλον ὅτι τοὺς ἀπορρίπτει καὶ συντάσσεται μὲ κάθε μεγάλο ποιητὴ, ὅπως εἶναι φυσικὸ, ἀρνούμενος νά διανοηθεῖ ὅτι τὸ ἔργο του βρίσκεται πάνω ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ ζωὴ καὶ πάνω ἀπὸ τὴν Ἰδέα πού ἀνακαλύπτει στὴ

Ἡ ἔνταση τῆς ἴδιας τῆς διατύπωσης δείχνει τὴ σοβαρότητα μὲ τὴν ὁποία ἀντιμετώπιζε ὁ Καβάφης τὴν ποίηση,¹ ἐνῶ τὸ θράσος ποὺ κρύβεται μέσα τῆς διαβάλλει τὸ περιεχόμενο τῆς εἰσήγησης, ὑποσημαίνοντας τὴν ποίηση ὡς τρόπο θαυμασμοῦ, ὄχι ὑποκατάστασης οὔτε ‘ἀντικατάστασης’ τῆς πραγματικότητας. Ἐκεῖνο ποὺ περισσότερο ἐνδιαφέρει τώρα εἶναι νὰ γίνῃ συνειδητὸ πὼς μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐργάζεται μὲ σοβαρότητα χωρὶς νὰ τραυματίζει τὴ σχέση του μὲ τὸν Λόγο, δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἐγκαταλείπει τὸ ἓνα γιὰ τὸ ἄλλο. Μάλιστα, ὅσο πῶς ἀπαιτητικὴ εἶναι ἡ ἐργασία, τόσο ὠφελεῖται ἀπὸ τὴ σχέση αὐτὴ ἀντὶ νὰ τὴν ὑπονομεύει. Αὐτὸ γίνεταί φανερὸ στὴν ἴδια τὴν ποίηση καὶ σὲ κάθε ἰδιαιτέρως σημαντικὴ τέχνη, ὅπου ἀκόμα καὶ οἱ πῶς ἱκανοὶ δημιουργοί, ἂν συμβεῖ νὰ ξεπέσουν στὸν αἰσθητισμὸ, ἀδικοῦν τὸ ἔργο τους. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι “μὲ τοὺς ἀνθρώπους ζοῦμε ὅλοι μας, ὅμως δὲ ζοῦμε καὶ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους. Πολὺ σπάνια τὸ φέρσιμό μας εἶναι τὸ σημάδι ποὺ κάνει μιὰ ψυχὴ σὲ ἄλλη”.² Ὅμως δὲν ζεῖ κανεὶς πραγματικὰ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, ἂν δὲν ζεῖ γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Λόγο. Καὶ εἶναι ἐπίσης ἀλήθεια ὅτι δὲν σπανίζει ἡ πῶς οἰκτρὴ ἐγωπάθεια, ὄχι πάντα καταδικάζοντας ἀλλὰ μπορεῖ ταπεινώνοντας καὶ καταργούμενη.

Ὁ ὑπηρέτης μοῦ ἔδωσε τὸ πανωφόρι καὶ τὸ καπέλο καί, μέσα σ’ ἓνα φωτοστέφανο βαθύτατης ἱκανοποίησης, βγῆκα στὴ νύχτα. ‘Υπέροχη βραδιά’, σκέφτηκα, ‘ὁ κόσμος πολὺ εὐχάριστος. Αὐτὰ ποὺ τοὺς εἶπα περὶ Οἰκονομίας καὶ Φιλοσοφίας τοὺς ἐντυπωσίασαν’ καὶ τὰ γέλια ποὺ ἔκαναν ὅταν μιμήθηκα τὸ γρόλισμα τοῦ χοίρου!’ Ὅμως, λίγο ἀργότερα ψιθύρισα: ‘Θεέ μου, εἶναι φοβερὸ! Ν’ ἀνοιγε ἡ γῆ νὰ μὲ καταπιεῖ.’³

ζωή. Ἔτσι ἔκανε ὁ Αἰσχύλος, ἐνῶ ρητὰ, ἀκόμη καὶ ὑπὸ τὴν μορφὴ αἰσθητικῆς θεωρίας, τὸ ἴδιο ἐκφράζεται ἤδη μὲ τὸν Πλάτωνα. Βλ. ὅσα γράφω στοὺς *Ἀρχαίους Ἑλληνας*, σ. 295 κ.έ.

¹ *Τὴν ἐργασία μου τὴν προσέχω καὶ τὴν ἀγαπῶ*: Καβάφης, “Ζωγραφισμένα”, *Ἄπαντα*, τ. Α’, σ. 51.

² Ἀποστολάκης, *Ἡ ποίηση στὴ ζωὴ μας*, σ. 219.

³ L.P.Smith, *Trivium*, 1918. Παραθέτει ὁ Μπόρχες, *Σύντομες καὶ παράξενες ἱστορίες*, σ. 100.

Διὰ ρήματος Χριστοῦ

Ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς, ἡ δὲ ἀκοή διὰ ρήματος Χριστοῦ, θύμιζε ὁ Παῦλος στὴν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης.¹ Ὁ Λόγος προφέρεται συνεχῶς, εἶναι διαθέσιμος σὲ ὅλους, καὶ δὲν ἀκοῦν ὅλοι. Αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδὴ προηγούνται οἱ ἐπιθυμίες καὶ οἱ ἀπογοητεύσεις μας, ὀλόκληρη ἡ σχέση μετὰ τὰ πράγματα. Ἡ σχέση αὐτὴ ἀκούει τὸν Λόγο, ἂν ταιριάζει μαζί Του, ἀλλιῶς ἀκούει θόρυβο. Μέσα σὲ κάθε ἄνθρωπο τὸν Λόγο ἀκούει ὁ ἴδιος ὁ Λόγος, στὸν βαθμὸ πού εἶναι ἐνωμένος μετὰ τὸν ἄνθρωπο. Γι' αὐτὸ εἶναι μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες.

Ἄν φανερωθεῖ ὁ Θεὸς δὲν χρειάζεται νὰ πιστέψεις, εἶσαι ἀναγκασμένος νὰ τὸν δεχτεῖς ὅπως κάθε κοινὸ ἀντικειμενικὸ δεδομένο. Ἡ ἐξ ἀκοῆς πίστις σέβεται τὴν ἐλευθερία, προϋποθέτει προσωπικὰ θεμέλια μιᾶς συγγένειας, καὶ δυναμώνει τὴν οἰκεία ποιότητα, ἢ ἀλλιῶς ἀπορρίπτεται. Πιστεύοντας προχωράει κανεὶς στὸ ἴδιο τὸ δικό του, ὅμως στὴ συνέχεια δὲν ἀποκλείεται νὰ δημιουργεῖ τὴν πίστιν καὶ ὡς ἀποξένωση, τηρῶντας θρησκευτικὲς συνήθειες ἐκεῖ πού κανονικὰ θὰ ἀπολάμβανε μιὰ ζωντανὴ προσωπικὴ σχέση. Γι' αὐτὸ εἶναι τόσο σημαντικό νὰ μὴ λησμονεῖται ἡ ἀρχή: ποιὲς ιδέες, ποιά συναισθήματα, ποιὲς ἀπορίες καὶ ποιὲς ἐμπειρίες ὁδήγησαν στὸν Χριστό. Γιὰ παράδειγμα, ἂν προηγήθηκε ἐμπνέοντας ἡ ιδέα πὼς μπορεῖ νὰ ζήσει κανεὶς μιὰ τέλεια ἐνότητα μαζί Του, δὲν πρέπει ποτὲ νὰ γίνῃ ἀνεκτὴ ἡ πίστις ἂν φθάσει νὰ ὑποτιμᾷ στὴν πράξη ἢ ἀκόμη καὶ στὰ λόγια τὴν προσωπικὴ σχέση. Κάθε νέο στοιχεῖο εἶναι ἀνάγκη νὰ συνεργάζεται μετὰ τὸ πρωταρχικόν, ὅχι νὰ τὸ ἀναιρεῖ, διαφορετικὰ ἡ πίστις ἀντὶ νὰ πραγματοποιεῖται καὶ νὰ μεγαλώνει, τραυματίζεται.

Τὸ ἴδιο τὸ Εὐαγγέλιο εἰδοποιεῖ γιὰ τὸν κίνδυνον τῆς δουλικῆς εὐσέβειας, καὶ τὸ φαινόμενο παραμένει ἐνεργόν ὅπως στὶς πρώτες Ἐκκλησίες. Ἀποτελεῖ βέβαια κληρονομία τῆς νομικιστικῆς λατρείας τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ, ὅμως ἂν ἦταν αὐτὸ κυρίως, δὲν θὰ ἐπέμενε, μάλιστα ὅταν ἡ νοοτροπία τοῦ χριστιανισμοῦ τὸ ἀρνεῖται στὴν οὐσία ἀλλὰ καὶ ρητὰ. Ἡ πιὸ λιτὴ ἐθιμικὴ συγκρότηση ἐνδέχεται νὰ ἀσκεῖ ψυχολογικὴ βία, μετὰ μόνον τὴν ὑπαρξή της ὑποβάλλοντας τὴν ἐντύπωση πὼς ἡ παράκαμψή της θὰ ἦταν βλάσφημη καὶ θὰ ζημίωνε. Περαιτέρω, ἡ ἀπό-

¹ Ρωμ. 10, 17.

σταση ανάμεσα στον ύπαρκτο και στον ἐλπιζόμενο 'ιδανικό' ἑαυτό, και ἡ λαχτάρα νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ ἐλπίδα, εὐνοῦν, ἔστω μόνο στήν πράξη και χωρὶς ἐπίγνωση, τὸ αἴσθημα πὼς οἱ ἀρετὲς εἶναι κάτι πὸ μεθοδεύεται. Ὅμως ὁ δρόμος γιὰ τὸ ἐπίτευγμα περιέχει ἐπίσης φόβο ἀποτυχίας, ὅποτε δὲν ἀπομένουν πολλὰ γιὰ τὴν πλήρη ἐγκατάσταση δουλικῆς εὐσέβειας.

Ποιὸς δὲν γνωρίζει, ὅτι αὐτὸς πὸ ἔχει δουλικὴ φύση και εἶναι ἐπιφορισμένος μὲ τὶς ἀνάγκες τοῦ ἀφέντη του, δὲν θὰ ἦταν ἐλεύθερος οὔτε ἀπὸ τὸ πάθος τοῦ φόβου; Ἐπειδὴ ἔχει κάπως συζευχθεῖ στὴ φύση μας ἀπὸ τὴ δουλεία ὁ φόβος. Και τούτου μάρτυρας ὁ θεῖος ἀπόστολος, πὸ εἶπε ὅτι *Δὲν λάβατε πάλι πνεῦμα δουλείας γιὰ νὰ φοβᾶστε.*¹

Ἀκόμη κι ἂν γινόταν καθολικὰ ἀποδεκτὸ πὼς ὅποιαδήποτε ἔργα ματαιώνονται ἂν χαθεῖ ἡ ἂν δὲν ὑπῆρξε ποτὲ ζωντανὴ προσωπικὴ ἐνότητα μὲ τὸν Χριστό, ἡ θεσμικὴ ἔκφραση τῆς Ἐκκλησίας δύσκολα θὰ κλονιζόταν.² Ἡ προειδοποίηση γιὰ τὴ δουλικὴ εὐσέβεια θὰ μοιάζει πάντα ἀφηρημένη ἢ ὑπερβολικὰ ἀπαιτητικὴ, ἐνῶ οἱ ἱεροπραξίες ἔχουν σαφῆ ἀντικειμενικὴ ὑπόσταση και μποροῦν νὰ τελοῦνται ἄνετα ἀπ' ὅλους, ἀκόμη και ὑποκριτικά. Ἡ ζωντανὴ σχέση μὲ τὸν Χριστὸ ἀφοροῦσε πάντα λιγότερους, γιὰ τοὺς ὑπόλοιπους παραμένοντας μᾶλλον ἐξωπραγματικὴ και ἀδιανόητη. Χάρη στὴν εὐκολία τῆς ἡ δουλικὴ πίστη ἀνασυγκροτεῖται και διαρκεῖ, μετατρέποντας ὀλόκληρη τὴν Ἐκκλησία σὲ μιὰ μεγάλη παγίδα.

Τὸ ἔχω πεῖ και ἄλλοτε: ὅσοι νηστεύουν πολὺ, τηροῦν ἀγρυπνίες και κάνουν 'καλὲς πράξεις', ἂν ἀποτύχουν νὰ διορθώσουν τὶς ἀδυναμίες τους και τὸν τρόπο τῆς ζωῆς τους, ἀπ' ὅπου ἐξαρτᾶται ἡ ἀληθινὴ προκοπή, κοροϊδεύουν τὸν ἑαυτό τους κι ἔχουν γίνει παίγνιο τοῦ σατανᾶ.³

¹ Νύσσης, *Κατὰ Ἐννομίον*, βιβλ. 3, κεφ. 8, ἐν. 53. Βλ. *Ρωμ.* 8, 15.

² Βλ. ἐπίσης Μάρκο τὸν ἀσκητή, *Περὶ νόμου πνευματικοῦ*, κεφ. 31, και *Ἐβρ.* 10, 1.

³ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 32, DW II*, σ. 139. Βλ. Συμεῶν τὸν Νέο Θεολόγο, *Ἡθικός 8*, εἰς *ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 269–270: ἐπειδὴ 'ὄχι ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ νόμου, γιὰ νὰ μὴν καυχηθεῖ κανεὶς', σύμφωνα μὲ τὸν θεῖο Ἀπόστολο, συμβαίνει σὲ μᾶς τοὺς πιστοὺς ἡ σωτηρία, χρειάζεται στα ἔργα, ἐννοῶ τὶς νηστείες και τὶς

Ὁ Χρυσόστομος δὲν ἀποφεύγει νὰ γίνεῖ μέχρι προκλητικότητος σαφῆς, προσπαθῶντας νὰ δείξει τὴν οὐσιώδη ἀχρηστία τῆς ἄσκησης: “ἄς καθαιρέσουν τὸν Παῦλο, γιατί εἶχε δειπνήσει προτοῦ χαρίσει τὸ Βάπτισμα στὸν δεσμοφύλακα. Τολμῶ νὰ πῶ, ἄς καθαιρέσουν τὸν ἴδιο τὸν Χριστό, ἐπειδὴ μετὰ τὸ δεῖπνο χάρισε στοὺς Μαθητὲς τὴν Κοινωνία”.¹ Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ ὅλα τὰ Μυστήρια. Ὅμως ἂν δὲν χρειάζονται οὔτε κἂν αὐτὰ γιὰ νὰ εἶσαι μαζί Του, ὅπως δὲν χρειάστηκαν στίς προ-χριστιανικὲς κοινωνίες, γιὰ ποιόν ἀκριβῶς λόγο χρειάζονται σὲ μᾶς σήμερα;

“Νὰ θυμᾶσαι μὲ ποιὸ τρόπο ἔχεις λάβει καὶ ἄκουσες. Κράτα καὶ μετανόησε”.² Μὲ ποιὸ τρόπο ἄκουσε ὁ Αὐγουστῖνος; “Χωρὶς ἀμφιβολία, μὲ βέβαιη τῇ συνειδησὴ μου, Κύριε, σ’ ἀγαπῶ. Ἐκρυσες τὴν καρδιά μου μὲ τὸν λόγο σου καὶ σ’ ἀγάπησα”.³ Καὶ οἱ Εἰκόνες καὶ ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς Ἐκκλησίας, τὰ κεριά, ἡ εὐλάβεια, εἶναι ὅλα ἡ ἀρχὴ μιᾶς ἐγγύτητας καὶ μιᾶς σχέσης, ἐνῶ ματαιώνονται ἂν ἡ σχέση αὐτὴ δὲν δημιουργηθεῖ. Ἄς εἶναι συνειδητὸ ὅτι “ὅποιοιδήποτε, ἂν θέλει νὰ σωθεῖ, δὲν μπορεῖ τίποτε νὰ τὸν ἐμποδίσει, κανένας καιρὸς, τόπος ἢ πράξη [...] Δὲν εἶναι ἀναγκαῖα αὐτὰ ποὺ κάνουμε, ἀλλὰ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο τὰ κάνουμε”.⁴

Ἄρετή

Ἡ ἀρετὴ δὲν ἔχει δεσπότη, ἀνάγκη ἢ μέσα,⁵ εἶναι αἰτία τοῦ ἑαυτοῦ της. Ὅσοι δίνουν μεγάλη ἀξία σὲ ‘θρησκευτικὰ καθήκοντα’, εἶναι δύ-

ἀγρυπνίες ἢ τίς χαμευνίες καὶ τὴν πείνα, τὴ δίψα, καθόλου νὰ μὴν ἐλπίζουμε.

¹ Χρυσόστομος, *Πρὸ τῆς ἐξορίας*, PG 52, 431. Βλ. Ἠσ. 1, 13–15.

² Ἀποκ. 3, 3.

³ Αὐγουστῖνος, *Ἐξομολογήσεις*, βιβλ. 10, κεφ. 6, PL 32, 782.

⁴ Πέτρος Δαμασκηνός, *Βιβλίον Α΄*, προοίμιον, στ. 4–5.

⁵ Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἰσμάτων*, τ. 6, σ. 161. “Σχετικὰ μὲ τὴν ἀπειρὴ προέκταση τῆς ἀλυσίδας μέσα-σκοπός, τὸν ‘Zweck-progressus in infinitum’ καὶ τὴν συμφυῆ σ’ αὐτὸν καταστροφὴ τοῦ νοήματος, βλ. τὸν Ἀφορισμὸ 666 στὸ *Wille zur Macht* τοῦ Nietzsche”. Παραπέμπει ἡ Ἀρέντ, *Ἡ ἀνθρώπινη κατάσταση*, σ. 213, σμμ. 19.

σκολο νὰ πεισθοῦν γι' αὐτὸ στὴν πράξη, ἀκόμη κι ἂν τὸ δέχεται ἡ λογική τους. Ὅμως χωρὶς ἔμπρακτη ἐπίγνωση, τί μπορεῖ νὰ σημαίνει ἡ διάκριση; Πότε θὰ παραβῶ τὸν κανόνα; Τί θὰ συμβεῖ ἂν κάνουν ὅλοι τὸ ἴδιο; “Ρώτησαν τὸν ἄββᾶ Ποιμένα, Ἄν δοῦμε τοὺς ἀδελφούς νὰ νυστάζουν στὴ σύναξη, νομίζεις ὅτι πρέπει νὰ τοὺς ξυπνήσουμε γιὰ νὰ προσέχουν στὴν ἀγρυπνία; Κι ἐκεῖνος τοὺς λέει, Ἐγὼ πάντως, ἂν δῶ ἕναν ἀδελφὸ νὰ νυστάζει, βάζω τὸ κεφάλι του στὰ γόνατά μου καὶ τὸν ἀναπαύω.”¹ Τὸ ἴδιο ὁ Σισόης, πού ὁ μαθητὴς του ἦταν νέος, πείναγε συνεχῶς, καὶ “τοῦ ἔλεγε πολλὰς φορές, Γέροντα, σήκω νὰ φᾶμε. Κι ἐκεῖνος τοῦ ἀπαντοῦσε, Δὲν φάγαμε παιδί μου; Κι ὁ ἄλλος, Ὅχι Πατέρα. Κι ἔλεγε ὁ Γέροντας, Ἄν δὲν φάγαμε, φέρε νὰ φᾶμε.”²

Κάθε ἀφοσίωση ἢ κάθε προσχεδιασμένο ἔργο πού σοῦ στερεῖ τὴν συνεχῶς καινούρια αὐτὴ ἐλευθερία, τὸ ὀνομάζω τώρα ἕνα ἔτος.³ Γιατὶ ἡ ψυχὴ δὲν φέρει κανένα καρπὸ, ὅσο δὲν ἔχει κάνει ἀκόμη τὴ δουλειὰ στὴν ὁποία ἀφοσιώθηκε. Καὶ δὲν ἔχεις ἐμπιστοσύνη στὸν Θεό, οὔτε στὸν ἑαυτὸ σου, μέχρι νὰ ἔχεις τελειώσει τὴ δουλειὰ πού ἔπιασες μὲ ἀφοσίωση. Διαφορετικὰ δὲν θὰ ἡσυχάσεις [...] Ἔτσι πρέπει νὰ γίνεῖ κατανοητὸ τὸ ἔτος. Ἀλλὰ καὶ τότε ὁ καρπὸς εἶναι μικρὸς, γιατί προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀφοσίωση στὴ δουλειὰ καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν ἐλευθερία.⁴

Ὑπάρχουν πολλοὶ τρόποι νὰ εἶναι κανεὶς μοναχός, καὶ συχνὰ τὰ φαινόμενα ἀπατοῦν. “Μοναχός εἶναι ὅποιος ζεῖ γιὰ τὸν Θεὸ μόνον”.⁵ Ἡ προτροπὴ, “πούλησε τὰ ὑπάρχοντά σου καὶ δῶσε στοὺς φτωχοὺς”,⁶ δὲν σημαίνει ὀπωσδήποτε, οὔτε συνήθως, ἀκαριαία πράξη.⁷

¹ Βλ. *PG* 65, 344, ἀπ. ρβ'. Βλ. τὸν Ἀντώνιο, ἀπ. η', *PG* 65, 77.

² Βλ. Σισόης, ἀπ. δ', *PG* 65, 392.

³ Παρομοίωση μὲ τὴν κύηση, πού δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει παρὰ μόνον ἕνα τοκετὸ ἀνὰ ἔτος καὶ δεσμεύει τοὺς ἐνδιάμεσους μῆνες στὴν ὥρα τῆς γέννησης.

⁴ Ἐκκαρτ, Ὅμιλία 2, *DW* I, σ. 28–9.

⁵ Βλ. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, *Εἰς τὸν ἑαυτοῦ βίον*, στ. 329, καὶ Ἔπη ἠθικά, *PG* 37, 958.

⁶ *Ματθ.* 19, 16 κ.έ., *Μάρκ.* 10, 17 κ.έ.

⁷ Καὶ εἶναι φυσικὰ πιθανὸ νὰ χάσω τὸν κοσμικὸ ἑαυτὸ χωρὶς νὰ γίνω μοναχός, ἀπομένοντας ἐλεεινὸς παρὰ πάντας ἀνθρώπους (Μακάριος, *Πνευματικαὶ Ὅμιλῳιαι*, 49), σύμφωνα μὲ τὴν προειδοποίησιν πού οἱ Γέροντες τῆς ἐρήμου ἀπέδιδαν στὸν Μ. Βασίλειο, καὶ ἐπαναλάμβαναν γιὰ νὰ προστατεύουν τοὺς

Ἄλλο ἡ ἀκίνησις τῶν μελῶν τοῦ σώματος καὶ ἀκόμη τῶν ἴδιων τῶν παθῶν τῆς ψυχῆς, καὶ ἄλλο ἡ κτήσις τῶν ἀρετῶν, ἐπειδὴ τὴν πρώτην μπορεῖ νὰ τῆ δώσει καὶ ἡ ἴδια ἡ φύσις μας, ἐνῶ ἡ δεύτερη συνήθως καταστέλλει ἀκόμη καὶ τὶς φυσικὰς κινήσεις ὅλες. Ἄλλο νὰ μὴν ἐπιθυμοῦμε τίποτε ἀπὸ τὰ ἀπολαυστικὰ καὶ εὐχάριστα τοῦ κόσμου, καὶ ἄλλο νὰ ἔχουμε ἐπιθυμία γιὰ τὰ αἰώνια καὶ οὐράνια ἀγαθὰ· ἐπειδὴ τὰ πρῶτα διάφοροι γιὰ διάφορους λόγους καὶ πολλοὶ καταφρόνησαν, ἐνῶ γιὰ τὰ δεύτερα φρόντισαν μόνο πάρα πολὺ λίγοι.¹

Μπορῶ πράγματι νὰ μοιράσω ὅποιαδήποτε ὑλικὴ περιουσία ἀμέσως καὶ τελείως — πῶς θὰ ἔκανα τὸ ἴδιο γιὰ τὴν πνευματικὴν περιουσία, τὴν στιγμήν ποῦ ἡ ἴδια ἡ ἀπόφασις τῆς ἀποταγῆς συνιστᾷ πνευματικὴν περιουσία; Περαιτέρω, ἂν ἡ ἀποταγή ὀφείλει νὰ συμβαίνει ἀκαριαῖα, πῶς θὰ γινόταν αὐτὸ ποῦ εἶπε ὁ Χριστός, “ὅποιοσδήποτε ἀπὸ σᾶς (ἀπὸ ὅλους ὅσοι πιστεύουν — ὄχι μόνο οἱ ἀσκητές²), ἂν δὲν χωρίζεται ἀπὸ ὅλα ὅσα ἔχει, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι μαθητῆς μου”.³ Λοιπόν, τί παραπάνω ἀπ’ ὅ,τι κάνει κάθε πιστός, ἂν πιστεύει πραγματικά, ἀφορᾷ ἰδίως τὸν μοναχό, καὶ πόσο σημαντικὸ εἶναι;

Ὁ Χριστὸς δὲν ὀρίζει οὔτε κοσμικοῦ οὔτε μοναχοῦ ὄνομα, ἡ δικὴ μας διάνοια εἰσήγαγε τὴν διάκριση αὐτή. Ἡ Ἁγία Γραφή δὲν γνωρίζει τίποτα τέτοιο, ἀλλὰ θέλει νὰ ζοῦν ὅλοι τὸν βίον τῶν ἀσκητῶν, ἀκόμη κι ἂν συμβεῖ νὰ ἔχουν γυναῖκες [...] Τὸ ἴδιο ὕψος ἔχουμε νὰ ἀνεβοῦμε ὅλοι, κι αὐτὸ ποῦ ἀνέτρεψε τὴν οἰκουμένη ὀλόκληρη, εἶναι ὅτι νομίζουμε πῶς μόνο ὁ ἀσκητῆς χρειάζεται τὴν μεγαλύτερη ἀκρίβεια ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι μποροῦν νὰ ζοῦν ράθυμα. Ὅμως δὲν ἰσχύει καθόλου αὐτό! Τὴν ἴδια φιλοσοφία χρειαζόμαστε ὅλοι.⁴

ἀπερίσκεπτους. Βλ. Ἰω. Κασσιανοῦ, *Περὶ κοινοβιακῶν θεσμῶν*, βιβλ. 7, κεφ. 19. Βλ. *PG* 65, 245, ἀπ. ζ’, καὶ τὸν Μ. Βασίλειο, *Λόγος ἀσκητικός*, *PG* 31, 625 κ.έ.

¹ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Ἠθικός* 4, *ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 177.

² Βλ. *Λουκ.* 14, 24–32.

³ *Λουκ.* 14, 33.

⁴ Χρυσόστομος, *Πρὸς τοὺς πολεμοῦντας τοῖς ἐπὶ τὸ μονάζειν ἐνάγουσιν*, *PG* 47, 373–4.

Ὁ Μ. Βασίλειος θέτει τὸ ἐξῆς ἐρώτημα, “ἂν αὐτὸ πὸν βεβαίως ἦταν ἀλήθεια, ὅτι ἀπὸ μικρὸς ἀκολούθησες ὅσα ζητάει ἡ ἀγάπη κι ἔδωσες στὸν καθένα τὰ ἴδια πὸν ἔδωσες στὸν ἑαυτὸ σου, ἀπὸ ποῦ σοῦ βρίσκεται αὐτὴ ἡ περιουσία;”¹ Στὴν ἰδανικὴ χριστιανικὴ κοινωνία, ὅλοι θὰ ἐφάρμοζαν τὴν παραίνεση τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ὅλοι θὰ γίνονταν φτωχοί. Τότε ὁ χριστιανισμὸς πρέπει νὰ θεωρεῖται οὐτοπικός, ἢ ἐφαρμόσιμος ἀπὸ λαοὺς πὸν ἀδιαφοροῦν γιὰ εὐημερία καὶ δυστυχία. Καὶ δὲν ἐφαρμόστηκε οὔτε κἂν σὲ ἰδιαιτέρως χριστιανικὲς κοινωνίες ὅπως ἦταν ἡ Βυζαντινὴ. Τέτοια ἀνάγνωση, φαινομενικὰ εὐλογη, θὰ ἦταν ἄστοχη καὶ ἄσχετη. *Δὲν νοοῦνται χριστιανικὰ κράτη.* Ὁ χριστιανισμὸς δὲν θέλησε νὰ ἀποτελέσει πολιτικὴ θεωρία καὶ δὲν δημιούργησε ποτὲ προϋποθέσεις γιὰ κάτι τέτοιο. Ἄν ἀποφάσιζαν καμμιά φορὰ νὰ τὸν χρησιμοποιοῦσαν ἔτσι στὶς ἡμέρες μας, ἀκόμη καὶ ἰδρύνοντας ‘χριστιανικὰ’ κόμματα, πρόκειται γιὰ παρεξήγηση ἢ ἀπάτη.

Μερικὲς ‘ὑποθέσεις ἐργασίας’ φαίνονται ἴσως προκλητικὲς, ἂν ρωτοῦσε κανεὶς, γιὰ παράδειγμα, πόσο γρήγορα θὰ κατέρρεε μιὰ κοινωνία, ἂν ὅλοι ἀκολουθοῦσαν στὰ σοβαρὰ τὶς χριστιανικὲς ἀρχές, ὅμως ἤδη ἡ Καινὴ Διαθήκη προειδοποιεῖ πὸς οἱ περισσότεροι δὲν θὰ πιστέψουν, καὶ οὔτε κἂν αὐτὸ μόνο: ὅσοι πιστεύουν πραγματικά, εἶναι πάντα ἓνα μικρὸ ποσοστὸ ἀνάμεσα στοὺς ἴδιους τοὺς χριστιανούς. Ὅπως κι ἂν τὸ ἀξιολογεῖ κανεὶς, παραμένει γεγονὸς ὅτι ἡ διπλὴ ‘ἐντολὴ’ τῆς ἀγάπης ἀνακοινώθηκε σὲ ὅλους γιὰ νὰ ἀκούσουν λίγοι.

Γιὰ τὸν χριστιανὸ ὁ κόσμος αὐτὸς παρέρχεται, ὅλα εἶναι προσωρινά, κι ἂν κατέρρεαν πιὸ γρήγορα, δὲν θὰ ὑπῆρχε λόγος θλίψης ἀλλὰ γιορτῆς. Αὐτὸ δὲν σημαίνει πὸς ἡ κοινωνικὴ ἰσχὺς πρέπει νὰ ὑπονομεύεται, ἀντιθέτως! Ὁ χριστιανισμὸς θέλει γιὰ ὅλους τὸ καλύτερο, καθέναν νὰ προχωράει ὅπου τὸν ὀδηγεῖ ἡ ἐλευθερία του, ἐπομένως εὔχεται γιὰ τὴν ταχύτερη μεταμόρφωση τοῦ χρόνου, καὶ γιὰ ὅσους προσκολλῶνται στὰ ἐδῶ καθολικὴ εὐημερία καὶ τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ ὑγεία ψυχῶν καὶ σωμάτων. Ἐφόσον ὡς θρησκεία δὲν περιέχει πολιτικὴ πρόταση,² ὅμως εὔχεται γιὰ τὴν ἰσχὺ τῶν κοινωνιῶν καὶ ὄχι γιὰ τὴν κατάρρευσίν τους, τὰ πολιτικὰ συστήματα πὸν θὰ ταίριαζαν στὴ δική του νοοτροπία, δὲν εἶναι ὅποια θὰ ἐπεδίωκαν τὴν διάδοση τοῦ χριστιανισμοῦ ἢ

¹ Μ. Βασίλειος, *Πρὸς τοὺς πλουτοῦντας*, ἐν. 1. Βλ. τὸν Συμεῶν, *Κατήχηση 5*, εἰς *ΕΣΝΘ*, τ. 1, σ. 90.

² Καὶ αὐτὴ μιὰ χαρακτηριστικὴ καὶ πολὺ σημαντικὴ ἀντίθεση μὲ τὸ Ἰσλάμ.

τὴν μετατροπὴ τοῦ σὲ πολιτικὸ σύστημα, ἀλλὰ ὅποια θὰ ἔκαναν περισσότερο ἰσχυρές, ὑγιεῖς καὶ δημιουργικὲς τὶς κοινωνίες. Ἀπ' ὅσα πολιτικὰ συστήματα γνωρίζουμε, ποιά καλλιέργησαν περισσότερο τὴ σκέψη, τὴν ἐλευθερία, τὴ δημιουργικότητα καὶ τὴ συνεργασία; Τὰ συστήματα αὐτὰ ταιριάζουν μὲ τὸν χριστιανισμό, ὅπου ὁ ἴδιος μπορεῖ νὰ εἶναι ἢ νὰ μὴν εἶναι κυρίαρχη θρησκεία, ὅπου ὅμως ὅλες οἱ θρησκείες γίνονται σεβαστές, ἐφ' ὅσον καὶ οἱ ἴδιες σέβονται τὶς συγκεκριμένες ἀρχές καὶ πάνω ἀπ' ὅλα τὴν προσωπικὴ ἐλευθερία καὶ τὴν ἀνεξάρτητη σκέψη καὶ συζήτηση.¹

Περαιτέρω, στὴν ἐντολὴ τῆς ἀγάπης λανθάνει καὶ ἄλλη διάσταση, ποὺ δὲν συμφέρει νὰ ἀγνοεῖται. Ἄν μὲ τὰ χαρίσματά μου συμπαρίσταμαι περισσότερο ἀπ' ὅσο χωρὶς αὐτά, γιατί θὰ ἔπρεπε νὰ τὰ ἐξουδετερώσω ἀντὶ νὰ τὰ ἀξιοποιῶ; Ὁ ἐξισωτισμός, ἀκόμη κι ἂν δὲν ἐπιβαλλόταν ἀλλὰ προέκυπτε ἐθελοντικά, δὲν θὰ ὀδηγοῦσε στὴν εὐημερία καὶ τὴν πρόοδο ἀλλὰ στὸ ἀντίθετο, θὰ ἐξάπλωνε παντοῦ ἀνέχεια, στειρότητα, ἀδυναμία καὶ ἀπελπισία. Ἰδρύνοντας τὴν Microsoft ὁ Bill Gates βοήθησε ἀσυγκρίτως περισσότερο ἀπ' ὅσο μὲ τὸ ἐντυπωσιακὸ φιλανθρωπικὸ του ἔργο, ποὺ καὶ αὐτὸ χάρις στὴν ἐταιρεία του ἔγινε δυνατὸ. Ἡ ἐντολὴ τοῦ Εὐαγγελίου εἶναι τὰ χαρίσματα νὰ ἀξιοποιοῦνται. Περαιτέρω, καθόλου δὲν σπανίζει ἡ διπλὴ κλίση καὶ κλήση. Γιατί θὰ ἔπρεπε νὰ θυσιάσει κάποιος τὰ μισά, ὅταν μπορεῖ μὲ τὴν ἐργασία του νὰ γίνετα καλύτερος γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ τοὺς ἄλλους; “Ὁ μοναχικὸς βίος δὲν χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν σωματικὴ ἀναχώρηση, μᾶλλον ἀπὸ τὴ σταθερότητα σὲ ἓνα συγκεκριμένο τρόπο ζωῆς. Ὅπως ὁ μέγας Δαυὶδ ἦταν ὁ ἴδιος τέλεια πρακτικὸς καὶ τέλεια μοναχικὸς”.² Ἀναχωρητὴς δὲν εἶναι ὅποιος ἀλλάζει τόπους ἢ πηγαίνει ἀπὸ ‘βέβηλο’ σὲ ‘ἱερὸ’ τόπο, ἀλλὰ ὅποιος ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὸν μικρὸ καὶ ἀχάριστο ἑαυτό, τὸν ἀφαιρεῖ ἀπὸ παντοῦ καὶ ἀναγνωρίζει τὴν ἱερότητα ὅλων τῶν χώ-

¹ Περισσότερα γράφω στὴν *Κιβωτό*, σ. 22 κ.έ.

² Γρηγόριος Θεολόγος, *Εἰς Ἀθανάσιον, λόγος 21, PG 35, 1104*. “Συμβούλευε ἀγαπητὲ τοὺς ἀδελφούς”, προτείνει ὁ Γρηγόριος Νύσσης (*Ἐπιστ.* 2, ἐν. 18 καὶ 19) σὲ ἐποχὴ ἐνθερμης καὶ ὄχι χλιαρῆς εὐσέβειας, “νὰ ἀναχωροῦν ἀπὸ τὸ σῶμα πρὸς τὸν Κύριο, ὄχι ἀπὸ τὴν Καππαδοκία στὴν Παλαιστίνη [...] Ἄν τὸ Πνεῦμα πνέει ὅπου θέλει, ὅσοι πίστεψαν στὴ ζωὴ αὐτῆ, γίνονται μέτοχοι τοῦ Πνεύματος μὲ τὴν πίστη τους, ὄχι μὲ τὴν μετάβασή τους στὴν Ἱερουσαλήμ”. Βλ. τὸν Αὐγουστῖνο, *Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ*, βιβλ. 1, κεφ. 10, *PL* 41, 24.

ρων — τὸν ἀφαιρεῖ ἀπὸ τῆ σκέψη του καὶ τὴν καθαρίζει, τὸν ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὰ συναισθήματά του καὶ τὰ ἐξαγνίζει, διώχνει ὀλόκληρο τὸ “ἐπιπόλαιο πνεῦμα, ψεύτικα ἐρεθισμένο ἀπὸ χίλια δυὸ ἀσυνάρτητα καπρίτσια”.¹

Ὅταν κάποιος ἐπισκέπτεται μέρη ποὺ ἔζησε στὸ παρελθόν, ἔρχεται πιὸ κοντὰ σὲ ὀλόκληρες ἐποχές, ἐπειδὴ ἡ μνήμη ἀνακτᾷ κάτι ἀπὸ τὴν ἀκεραιότητα τῆς ζωντανῆς ὑπαρξῆς. Στους Ἁγίους Τόπους εἶναι σὰν νὰ πλησιάζεις τὴν ἐποχὴ τοῦ Εὐαγγελίου, πράγμα πιὸ δύσκολο ἀντιληπτό ἀπὸ “Ἕλληνες, ἐφόσον ἡ ἴδια ἡ Ἑλλάδα εἶναι Ἁγιοί Τόποι, ὅπου συντελέστηκε ἄμεσο ἀποστολικὸ ἔργο. Ἄλλο ἢ προσπάθεια νὰ δώσω στὴ μνήμη κάτι ἀπὸ τὸ σῶμα ποὺ ἔχει στερηθεῖ, καὶ ἄλλο ἢ προσκύνηση ὡς ἀναγκαῖα προϋπόθεση τῆς κοινωνίας τοῦ Πνεύματος ἢ ὡς θρησκευτικὸ καθῆκον. Ὅσο κανεῖς προσκολλᾶται σὲ συγκεκριμένους τόπους, πιὸ ‘ἱερούς’, γιὰ νὰ νοιώθει τὴν ἀγιότητα, δὲν ἔχει ἐγκαταλείψει ἀκόμη ἀρκετὰ τὸν παλιὸ ἑαυτό. “Τὸν μέσα ἄνθρωπο, ποὺ εἶναι ὁ νοῦς [...] δὲν εἶναι μικρὸς ὁ ἀγώνας νὰ κάνεις τὸν μέσα ἄνθρωπο μοναχό”.² “Ἀφῆσα τὴ ζωὴ τῆς πόλης ὡς ἀφορμὴ μυριάδων κακῶν”, γράφει ὁ Μ. Βασίλειος, “τὸν ἑαυτό μου, ὅμως, δὲν μπόρεσα ἀκόμη καθόλου νὰ τὸν ἀφήσω [...] περιφέροντας τὰ πάθη ποὺ κατοικοῦν μέσα μου, παντοῦ μὲ τοὺς ἴδιους θορύβους εἶμαι, ὥστε τίποτα μεγάλο δὲν κέρδισα ἀπὸ τὴν ἐρημιὰ αὐτή”.³

Πῶς ἐξηγοῦνται παρατηρήσεις ὅπως τοῦ Βασίλειου σὲ περίοδο ποὺ ὁ μοναχισμὸς δὲν ἔχει κἂν ὀργανωθεῖ πλήρως, καὶ ὅλα βρίσκονται στὴν πιὸ θερμὴ ἀρχή; Ὅμως ἡ ἴδια ἡ ἔνταση τῆς εὐσέβειας ἀπαιτεῖ ζωντανὲς συνέπειες καὶ ὄχι τυπικὲς συμμορφώσεις. Ὅσο πιὸ ἐνθερμο καὶ γνήσιο εἶναι κάτι, τόσο λιγότερο ἀνέχεται τὴν ἀπάτη στὰ σημαντικά. Οἱ ἀντικειμενικὲς συνθῆκες εἶναι πάντα οἱ καλύτερες δυνατές, καὶ τὸ ἐμπόδιο πάντα ἐσωτερικόν, ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ἐλευθερία καθενός, “τίποτα δὲν ἐμποδίζει, ἀρκεῖ μόνο νὰ θελήσουμε. Καὶ τὸν Θεὸ θὰ δοξάσουμε μέσα στὸν ἑαυτό μας, κι Ἐκεῖνος θὰ πάρει χαρὰ

¹ Μπωντλαίρ, “Τὸ ἔργο καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ντελακρουά”, εἰς Γ. Παππᾶς (ἐπιμ.), *Κείμενα γιὰ τὴν τέχνη*, σ. 63.

² Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς, *Περὶ ἀγάπης* Δ 50.

³ Ἐπιστολὴ 2, ἐν. 1, τοῦ Μ. Βασιλείου στὸν Γρηγόριο Θεολόγο.

ἀπὸ μᾶς. Μαζί Του θὰ εἴμαστε ἤδη τώρα, καὶ πάλι τὸν ἴδιο θὰ βροῦ-
με φεύγοντας ἀπὸ τὴ ζωὴ αὐτή”.¹

Πλοῦτος

Ὁ χριστιανισμὸς συνδέθηκε ἔντονα μὲ τὴν περιφρόνηση τῆς περιουσίας. Ὁ πλοῦτος σὰν νὰ συνοψίζει καὶ συμβολίζει τὴν ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν ξεπεσμένη ὑπαρξη. Γι’ αὐτὸ δὲν γίνεται νὰ ὀριστεῖ ἡ φτώχεια μὲ ἀπόλυτους ἀριθμοὺς. Οὔτε καὶ ὁ σχετικὸς ὑπολογισμὸς δὲν εἶναι ἔγκυρος. Φτωχὸς μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅποιος αἰσθάνεται τὴν περιουσία του ἀνεπαρκῆ, ἀκόμη κι ἂν αὐτὸ συμβαίνει ἀπὸ ἀνασφάλεια ἢ ἀπὸ ἀνάγκη γιὰ ἐπίδειξη. Ἄλλος νομίζει ὅτι ἀπολαμβάνει μιὰ μεγάλη περιουσία ἀκόμη κι ἂν δὲν ἔχει παρὰ μόνον τὸν ‘ἐπιούσιο’. “Φτώχεια δὲν εἶναι αὐτὸ πὸν μειώνει τὴν περιουσία, ἀλλὰ αὐτὸ πὸν μεγαλώνει τὴν ἀπληστία”, ἐξηγεῖ ὁ Πλάτων.² Καὶ ἡ πὸν μικρὴ περιουσία, ἓνα μπισκότο, εἶναι χάρη, ἐπομένως ἄπειρη — δὲν ὑπάρχει μικρὴ καὶ μεγάλη περιουσία. Στὴν καθημερινότητα δύσκολα κρατάει κανεὶς τὴ συνείδηση αὐτὴ ἐπειδὴ οἱ διαφορὲς μεγεθῶν καὶ ποιότητων ἔχουν καὶ μιὰ ἄλλη σημασία. Ὅταν χιονίζει δὲν χαρίζεις σ’ αὐτὸν πὸν ξεπαγιάζει ἓνα πουκαμισάκι ὑπολογίζοντας ὅτι ὡς δῶρο εἶναι ἄπειρο! Παραμένοντας στὴν προφανῆ διάσταση ὅλες αὐτὲς οἱ διαφορὲς χρειάζεται νὰ ἐκτιμῶνται καὶ νὰ μὴ περιφρονεῖται ἡ κοινὴ λογικὴ. Δίνεις ὅσα χρειάζονται, στὸν βαθμὸ πὸν μπορεῖς, καὶ τὰ ἴδια γίνονται ἀσυγκρίτως περισσότερα, ἂν ἀξιωθεῖς νὰ δώσεις μαζί τους καὶ ὅ,τι βρίσκεται πέρα ἀπὸ αὐτά, ὅπου εἶναι ἄπειρα ὡς δῶρα, τίποτε ἀπὸ μόνα τους.

Ἄκουσε ἓνα λόγὸ ἀληθινό. Ἄν ἓνας ἄνθρωπος ἔδινε χίλια χρυσὰ μάρκα γιὰ νὰ χτίσει ἐκκλησίες καὶ μοναστήρια, αὐτὸ θὰ ἦταν κάτι σπουδαῖο. Ὡστόσο, θὰ ἔδινε πολὺ περισσότερα ἐκεῖνος πὸν θὰ θεωροῦσε τὰ χίλια μάρκα σὰν ἓνα τίποτα. Αὐτὸς θὰ ἔκανε πολὺ περισσότερα ἀπ’ ὅσα ὁ ἄλλος.³

¹ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Κατήχηση* 9, εἰς *ΕΣΝΘ*, τ. 1, σ. 182–3. Βλ. *Ρωμ.* 14, 2 κ.έ., *Α’ Τιμ.* 4, 1–5, *Ἦσ.* 58, 3 κ.έ.

² Πλάτων, *Νόμοι* 736d.

³ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία* 4, *DW I*, σ. 71.

Ὁ Θόροου συμβουλεύει, “ὅσο ταπεινὴ κι ἂν εἶναι ἡ ζωὴ σου, κοίτα-ξέ την κατάματα καὶ ζῆσε την. Μὴ τὴν ἀποφεύγεις καὶ μὴ τὴν καταριέσαι. Δὲν εἶναι τόσο κακὴ ὅσο ἐσύ. Καὶ θὰ σοῦ φαίνεται ὅλο καὶ φτωχότερη, ὅσο ἐσύ θὰ γίνεσαι πλουσιότερος”.¹ Ὁ Χρυσόστομος συνήθιζε νὰ ἀναφέρεται στὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία ὡς ἀφορμὴ ἔχθρας. “Ὅπου ὑπάρχει τὸ δικό μου καὶ τὸ δικό σου, ἐκεῖ βρίσκεται κάθε ιδέα διαμάχης καὶ κάθε ὑπόθεση φιλονεικίας. Ὅπου αὐτὸ δὲν ὑπάρχει, οἰκονομεῖται μὲ ὅλη τὴν ἀκριβεία ἡ ζωὴ τῆς ὁμόνοιας καὶ τῆς εἰρήνης”.² Ἡ ἀποψη δὲν εἶναι μόνο τοῦ Χρυσόστομου ἀλλὰ χαρακτηρίζει τὴ χριστιανικὴ νοοτροπία, κι ἂν ἐρμηνευθεῖ ὡς ‘κομμουνιστικὴ’, ἐρμηνεῖα πὸν προέκυψε ἐπίσης γιὰ τὴν πλατωνικὴ κοινοκτημοσύνη, ἡ πλάνη θὰ εἶναι ἀξιοθρήνητη. Κοινὴ περιουσία δὲν δημιουργοῦν ἡ ἴση διανομὴ ἢ τὰ ἴσα δικαιώματα, ὅπως νόμιζε ὁ Ρουσσώ, τὸ δικό μου καὶ τὸ δικό σου δὲν καταργοῦνται μὲ διάταγμα. Ἐφόσον ἐνδιαφέρει ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἐσωτερικότητα, δηλαδὴ ἡ ποιότητα καθενὸς καὶ ὄχι μόνο ἡ συμπεριφορὰ, ζητούμενο δὲν μπορεῖ νὰ γίνεῖ ἡ ἀντικειμενικὴ κατάργηση ἀλλὰ ἡ προσωπικὴ ἀπόφαση. Πῶς θὰ χρησιμοποιήσῃ καθέννας ὅσα ἔχει, πότε, τί, σὲ ποιὸν θὰ δώσει, τὸ κρίνει ὁ ἴδιος, καὶ ὅταν δὲν ἄγεται ἀπὸ τὴν ἀπληστία οὔτε ἀπὸ ἐξισωτικὲς ἰδεοληψίες, δὲν περιμένει νὰ τοῦ δώσουν ἂν εἶναι φτωχός, οὔτε ὀργίζεται ἢ νοιώθει ἀδικημένος. “Ὅσοι κανονίζουν ὅλα τὰ ἔργα τους μ’ ἐκείνη τὴν ὁμορφιὰ καὶ τάξη πὸν βλέπουν στὴν Εἰκόνα τοῦ αἰώνιου φωτός, μένουν ἀνεμπόδιστοι. Τέτοιοι ἄνθρωποι βρίσκονται μαζὶ μὲ τὰ πράγματα καὶ ὄχι μέσα στὰ πράγματα”,³ γι’ αὐτὸ δὲν τοὺς ἐνδιαφέρει νὰ πάρουν κάτι διὰ τῆς βίας. Ἄν θελήσω νὰ μοιραστῶ τὰ δικά μου, καὶ ἀκόμη ἂν αὐτὸ ἀποκτήσῃ εὐρύτερη διάσταση, ἴσως σὲ κάποιον κοινόβιο, καὶ πάλι ἡ κοινοκτημοσύνη θὰ εἶναι πραγματικὴ μόνο στὸν βαθμὸ πὸν ἀναγνωρίζω στὸν ἄλλο τὸν ἑαυτὸ μου, ὥστε ὅ,τι δίνω νὰ τὸ δέχομαι ὁ ἴδιος καὶ ὅ,τι δέχομαι νὰ τὸ ἔχω ἀμέσως δώσει. Ὁ Μακάριος λέει γιὰ τὸν Χριστό, ὅτι “δὲν μᾶς ζητάει τίποτε ἄλλο, παρὰ μόνο νὰ ἔχουμε στὸν ἴδιο τὴν ἐλπίδα μας γιὰ ὅτιδῆποτε”.⁴ Τὸ ἴδιο ὁ Γέρων Ἡσαΐας.

¹ Τὸ ἀναφέρει ὁ Ταρκόφσκυ, *Μαρτυρολόγιο*, σ. 372.

² Χρυσόστομος, *Εἰς τὴν Γένεσιν*, PG 53, 309.

³ Ἐκκαρτ, *Ὀμιλία 86*, DW III, σ. 485.

⁴ Μακάριος, *Λόγος λγ’*.

Ρώτησαν τὸν πατέρα Ἡσαΐα τί εἶναι ἡ φιλαργυρία καὶ ἀπάντησε, *Νὰ μὴν πιστεύεις στὸν Θεό, ὅτι αὐτὸς σὲ φροντίζει, νὰ χάσεις τὴν ἐλπίδα σου γιὰ τὶς ὑποσχέσεις Του, καὶ ν' ἀγαπᾶς τὴν ἐπέκτασή σου στὸν κόσμον αὐτό.*¹

Ἐπομένως σὲ κάθε περίπτωση κάνω ὅ,τι νομίζω καλύτερο, καὶ πέρα ἀπ' ὅσα κάνω ἢ ἀποφεύγω μοῦ ἀρκεῖ ὅτι τὸν γνωρίζω καὶ βρίσκομαι μαζί Του. “Χωρὶς ἐσένα δὲν θὰ γεννιόμουν ἀπ' τὸ τίποτα”, ὁμολογεῖ ὁ ἅγιος Πέτρος ὁ Δαμασκηνός.

Ἐγὼ λοιπὸν δὲν ζητᾶω τίποτα. Εἶμαι μπροστά σου σὰν κάτι ἄψυχο... Ὅ,τι θέλεις κάνε τὸ πλάσμα σου.²

Ὁ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος εἰδοποιεῖ τοὺς μοναχοὺς, ὅτι “ἐκεῖνος ποὺ ἀπαρνεῖται τὸν κόσμον”, ἂν τὸ κάνει “γιὰ ὅποιοδήποτε ὄφελος”, αὐτῆς ἢ τῆς ἄλλης ζωῆς ὄφελος, ἔχει παραδοθεῖ στὴν ἄνοια καὶ τῇ δουλικότητά, “καταντάει μυλόπετρα ποὺ τῇ γυρνάει συνέχεια γύρω γύρω τὸ γαῖδούρι”.³ Ὁ Πέτρος Δαμασκηνός ἐπέμεινε κυρίως στὴ χλιαρὴ συνείδηση, τὴν αἰτία ὅλης τῆς παρακμῆς, ὅτι “ἂν εἶναι κάποιος ποὺ ἀγαπάει τὴν ψυχὴ του, αὐτὸς δὲν ἀγαπάει μὲ ὅλη τὴν ψυχὴ του τὸν Θεό, ἀλλὰ μὲ τὴ μισή”.⁴

Τοῦ λέει (ὁ διάβολος) γλυκά: “μὰ τὰ ἀγαθὰ αὐτοῦ τοῦ κόσμου τὰ ἔχεις. Αὐτὸ ποὺ σοῦ λείπει — ἂν πιστεύεις ὅτι σοῦ λείπει κάτι — πρέπει νὰ τὸ ζητήσεις ἀπ' τὸν Θεό. Θὰ παζαρέψεις μὲ τὸν Θεό καί, γιὰ τὰ ἀγαθὰ τοῦ ἄλλου κόσμου, θὰ τοῦ πουλήσεις τὸ κορμί σου [...] Καὶ αὐτὴ θὰ εἶναι ἡ αἰώνια τιμωρία σου”.⁵

Ἡ ΕΜΦΑΣΗ τῆς χριστιανικῆς γραμματείας στοὺς κινδύνους ποὺ δημιουργεῖ ἡ περιουσία, δίνει τὴν ἐντύπωση πὼς ἡ ἀκτημοσύνη εἶναι μιὰ μεγάλη προϋπόθεση πνευματικῆς προόδου. Περισσότερο γνωστὴ ἔγινε ἴσως ἡ μεταφορὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης γιὰ τὸν πλοῦσιο ποὺ ἀποκλείε-

¹ Πατὴρ Ἡσαΐας, ἀπ. θ', PG 65, 181–4.

² Πέτρος Δαμασκηνός, *Περί τοῦ πῶς κτᾶται τις τὴν ἀληθῆ πίστιν*, Φιλοκαλία, τ. 3, σ. 77.

³ Κλίμαξ, λόγος α', κεφ. 24.

⁴ Πέτρος Δαμασκηνός, *Ὅτι οὐκ ἔστι πολυλογία ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ*, στ. 13–14.

⁵ Καμύ, *Σημειωματάρια*, σ. 89–90.

ται να περάσει στη Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν. Ἔχει δυνατότητα να κάνει πράξη ὅσα ὁ φτωχὸς ὄνειρεύεται, κι ἐνῶ δὲν διαφέρουν ὡς πρὸς τὴν κοινή τους ἐπιθυμία, ἡ πράξη δὲν ἰσοδυναμεῖ ἀπλῶς με τὴν πρόθεση ἀλλὰ καὶ τὴν ἀποδεικνύει, τὴν φέρει στὴν πραγματικὴ ἰσχύ της, πού μπορεῖ να εἶναι μεγαλύτερη ἢ μικρότερη. Ὁ πλούσιος ἀποδεδυμένεται πρὸ δύσκολα γιατί δὲν μπορεῖ να ἔχει βέβαιη ἐπίγνωση τῆς ἀπεξάρτησης ὅσο κρατᾷ τὴν περιουσία του, ὅμως ὁ εὐγενὴς ζηλεύει ὅποιον θέλει να ἔχει τὰ λιγότερα.¹ Αὐτὰ δικαιολογοῦν ἴσως τὴν ἔμφαση στὴν ἀκτημοσύνη ἀλλὰ ἀπέχουν πολὺ ἀπ' τὸ να καταδικάζουν πραγματικὰ τὸν πλοῦτο ἢ να δικαιώνουν τὴ φτώχεια, καὶ καθόλου δὲν ἀπουσιάζουν οἱ σχετικὲς εἰδοποιήσεις ἀπὸ τὰ ἐκκλησιαστικὰ κείμενα. “Οὔτε ὁ πρὸ τυχαῖος δὲν θὰ ἐπαινοῦσε ἄκριτα τοὺς φτωχοὺς”, θυμίζει ὁ Ὁριγένης, “ἐφόσον οἱ περισσότεροι φτωχοὶ ἔχουν τὶς πρὸ αἰσχρὲς συνήθειες”.² Ὁ ἀσκητὴς Μάρκος συμβουλεύει, “μὴν πεῖς ὅτι δὲν μπορεῖ να κυνηγάει τὶς ἀπολαύσεις ὁ φτωχὸς ἐπειδὴ δὲν ἔχει τὰ μέσα, γιατί μπορεῖ καὶ με τὴ σκέψη του μόνο να τὶς κυνηγάει ἀκόμη πρὸ ἄθλια”.³ Σύμφωνα με τὸν Ράσελ, “ἡ κοινωνικὴ ἀστάθεια τοῦ σύγχρονου κόσμου καὶ οἱ θεωρίες τῆς ἰσότητος, τῆς δημοκρατίας καὶ τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἔχουν ἐπεκτείνει σὲ μεγάλο βαθμὸ τὰ ὅρια τοῦ φθόνου”.⁴ Σὰν τὸ ἀσκή τοῦ Αἰόλου, ὁ πλοῦτος δὲν διαφθείρει πάντα ὅποιον τὸν ἔχει ἀλλὰ πάντα ὅποιον τὸν φθονεῖ, καὶ συχνὰ ὁ φτωχὸς καταντᾷ στὴν ὑποκρισία καὶ σὲ ὅλες τὶς κακίες γιὰ χάρη τῆς δύναμης καὶ τῆς καταξίωσης πού παρέχει ὁ πλοῦτος. Ἀκόμη καὶ τὸ δόσιμο γίνεται ἔτσι ἀποκρουστικό.

Συχνὰ φαίνεται κάποιος να δίνει ἐνῶ στὴν πραγματικότητα δὲν δίνει τίποτε ἀπολύτως. Ἄνθρωποι πού δίνουν τὰ ἀγαθὰ τους σὲ ὅποιους ἔχουν μεγαλύτερη περιουσία ἀπὸ τὴ δική τους, ὅπου τὸ δῶρο τους μᾶλλον δὲν χρειάζεται, ἢ τὸ δίνουν ἐκεῖ πού θὰ ἔχουν κάποια ὑπηρεσία γιὰ τὸ δῶρο τους ἢ ὅπου τοὺς δίνουν κάποιο ἀντάλλαγμα ἢ περιμένουν να τοὺς τιμήσουν. Τέτοιων ἀνθρώπων

¹ Βλ. Ἐκκαρτ, Ὀμιλία 74, *DW* III, σ. 271 κ.έ.

² Ὁριγένης, *Κατὰ Κέλσου*, βιβλ. 6, ἐν. 16.

³ Μάρκος ὁ ἀσκητὴς, *Περὶ τῶν οἰομένων ἐξ ἔργων δικαιουῖσθαι*, κεφ. 143.

⁴ Ράσελ, *Ἡ κατάκτηση τῆς εὐτυχίας*, σ. 68.

τὰ δῶρα πιὸ σωστὰ πρέπει νὰ ὀνομάζονται ἐπαιτεία, ὄχι δόσιμο, γιὰτὶ στὴν πραγματικότητα δὲν δίνουν τίποτα.¹

Ἡ ὑπανάπτυκτη σκέψη τείνει νὰ καταδικάζει τοὺς πλούσιους καὶ νὰ θεωρεῖ τοὺς φτωχοὺς περίπου ἥρωες! Ὁ σκύλος δὲν εἶναι πιὸ φτωχὸς ἀπὸ τὸ μυρμήγκι, ὅμως εἶναι πολὺ ἀνώτερος, γιὰτὶ δὲν ζεῖ μόνο στὸ χῶμα ἢ τὴν ἀγέλη ἀλλὰ ἀκόμα περισσότερο στὸν ἄνθρωπο. Ἀποτελεῖ ἓνα μεγάλο ἄλμα νοημοσύνης ἂν συνειδητοποιήσῃ κανεὶς ὅτι δὲν ἐνδιαφέρει παρὰ μόνο τὸ νόημα μὲ τὸ ὁποῖο πραγματικά καὶ ὄχι ὑποκριτικά ἐπενδύεται ὁ πλοῦτος. Ὁ Μάξιμος ἀπορρίπτει τὴν ἐπιθυμία γιὰ περιουσία ὅταν ἔχει τρεῖς ἀφορμές, πὺ μὲχρι σήμερα παραμένουν οἱ συνηθέστερες, τὴν ἐξασφάλιση ἀπολαύσεων, τὴν καταξίωση, καὶ τὴν ὑποστήριξη γιὰ τὰ γηρατεία, τὶς ἀσθένειες, κ.λπ. Ὁ Μάξιμος ἀποδέχεται τὸν πλοῦτο σὲ μία περίπτωση μόνο, ὅταν σκοπὸς εἶναι ἡ στήριξη ὅποιων ἔχουν ἀνάγκη.

Ὁ φιλήδονος ἀγαπάει τὰ χρήματα γιὰ νὰ ἐξασφαλίζει τὶς ἀπολαύσεις του, ὁ κενόδοξος τὰ θέλει γιὰ νὰ δοξαστεῖ, ὁ ἄπιστος γιὰ νὰ τὰ κρύψει καὶ νὰ τὰ φυλάξῃ ἀπὸ φόβο γιὰ τὴν πείνα, τὰ γηρατεία, τὶς ἀρρώστειες ἢ τὴν ξενιτεία. Καὶ ἐλπίζει περισσότερο στὰ χρήματα παρὰ στὸν Θεὸ πὺ δημιούργησε τὰ πάντα καὶ πὺ φροντίζει ἀκόμη καὶ τὰ πιὸ μικρὰ καὶ ἀσήμαντα ζῶα. Τέσσερις εἶναι ἐκεῖνοι πὺ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὰ χρήματα, οἱ τρεῖς γιὰ τοὺς ὁποίους μιλήσαμε πιὸ πρὶν, καὶ ὁ οἰκονομικός. Εἶναι φανερὸ πὺς μόνο αὐτὸς ἐνδιαφέρεται μὲ τὸν σωστὸ τρόπο, ἀφοῦ τὸ κάνει γιὰ νὰ ἔχει συνεχῶς νὰ δίνει σὲ ὅσους βρίσκονται σὲ ἀνάγκη.²

Ὅ,τι λέγεται ἐδῶ δὲν εἶναι ἀπορριπτέο συνολικά, ὅμως ἡ ὑποστήριξη τῆς ἀκτημοσύνης ὡς ἔμπρακτης εὐσέβειας δημιουργεῖ μονομέρεια. Δὲν ἔγινε συνειδητὴ οὔτε ἡ προφανῆς ἀντίφαση, ὅτι ἂν ἐπικρίνεται ὁ πλοῦσιος ἐπειδὴ φροντίζει γιὰ τὶς ἀνάγκες του ἀντὶ νὰ ἐμπιστεῦται τὸν Θεό, γιὰτὶ θὰ πρέπει νὰ στηρίζει τοὺς πάσχοντες ὁ ‘οἰκονομικός’, καὶ νὰ μὴν ἀφήνονται στὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ πὺ φροντίζει καὶ τὰ ἀσήμαντα ζῶα; Κι ἂν μιὰ λαμπρὴ διάνοια ὅπως τοῦ Μάξιμου παγιδεύεται ἔτσι, εἰκάζει κανεὶς τὴν ὑπέρμετρη ἀξία πὺ δινόταν στὴν ἀκτημοσύνη, ἢ ὁποία ὅμως καὶ πάλι δὲν ἀρκοῦσε γιὰ νὰ ἀπορριφθεῖ ἡ ἰδιοκτη-

¹ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 49, DW II, σ. 430.

² Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, *Περὶ ἀγάπης*, Γ 18, 19.

σία, ὅποτε ὁ πλοῦτος συνδυάστηκε μὲ τὴν ἀρετὴ τῆς φιλάνθρωπίας γιὰ νὰ ‘ἐξαγνισθεῖ’! Ἔνα σπουδαῖο πρακτικὸ ζήτημα τῆς νοοτροπίας αὐτῆς, πέρα ἀπὸ τὴν προβληματικὴ ἀξιολόγηση τῆς περιουσίας, εἶναι ὅτι ὑπονομεύει τὴν δημιουργία πλοῦτου, ὅποτε ἐμποδίζει καὶ τὸ ἔργο τοῦ ἴδιου τοῦ ‘οἰκονομικοῦ’.

Χωρὶς μέριμνα γιὰ τὸ προσωπικὸ κέρδος, πόσοι θὰ κατέβαλλαν τὴν προσπάθεια ποὺ χρειάζεται ἢ κερδοφορία, ὥστε μόνις ἔχουν περιουσία νὰ τὴν μοιράσουν στοὺς φτωχοὺς; Ἔστω ἂν αὐτὸ γινόταν, πόσοι ἄλλοι δὲν θὰ προτιμοῦσαν νὰ τοὺς περιποιῶνται οἱ ἄλλοι δωρεάν, ἀντὶ νὰ ἐργάζονται οἱ ἴδιοι γιὰ νὰ συντηροῦν ὅσους ἔχουν ἀνάγκη; Ἡ ‘οἰκονομικὴ θεωρία’ τοῦ Μάξιμου ἴσως δὲν στερεῖται νοήματος σὲ κοινοβιακὲς μονάδες, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστεῖ σὲ μιὰ ὁλόκληρη κοινωνία ποὺ ἐπιθυμεῖ τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ εὐημερία γιὰ ὅλους, ἐκτὸς ἂν γίνῃ σκοπὸς ἢ γενικευμένη ἐξαθλίωση, ἐπομένως καὶ ἡ διαίρεση, τὸ μῖσος, ἢ ἀπόγνωση, ἐν τέλει ἢ ἀντικατάστασή της ὡς κοινωνίας ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς ζούγκλας. Ἡ πρόταση τοῦ Μάξιμου, ὅπως ἢ προηγούμενη τοῦ Χρυσόστομου, ἔχουν μηδενικὴ ἀξία ἂν ἐρμηνευθοῦν ὡς κοινωνικὰ προτάγματα, ἢ ἀξία τους βρίσκεται στὴν προσωπικὴ προοπτικὴ, ὅποτε πράγματι ἢ μέριμνα γιὰ ἀπολαύσεις, ἀσφάλεια καὶ τιμὲς ὑποχωρεῖ ἀπὸ μόνη τῆς *φυσιολογικὰ καὶ μετρημένα* ὅσο μεγαλώνει ἢ ἐνότητα μὲ τὸν Χριστό. Ἄν ἐξακολουθεῖ μέριμνα γιὰ τὴν ἐπιβίωση, τείνει νὰ ἀφορᾷ μᾶλλον τὴν ὑψηλότερη μορφή της, ἐκείνη τῆς φροντίδας γιὰ τὸν ἄλλο, ὁ ὁποῖος γίνεται ἔτσι σὰν ἐσχατιὰ τοῦ κόσμου, τὸ σημεῖο ἐκεῖνο ποὺ ἐγκαταλείπει τελευταῖο. Μιὰ κοινωνία εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ προβλέπει γιὰ ὅλους, ὅπου ὑπάρχουν ἐπίσης ἀπρόσωπες τυπικὲς σχέσεις. Στις συνθηκὲς αὐτὲς ἢ ἐλευθερία γιὰ τὴν ἐπιδίωξη ἀτομικοῦ κέρδους καὶ ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ὄχι μόνον δὲν εἶναι σωστὸ νὰ διαβάλλεται, ἀλλὰ ἀποτελεῖ στέρεη ἐγγύηση εὐημερίας καὶ προκοπῆς. Μὲ τὴ βία ἢ ψυχὴ ἀσφυκτιᾷ, οἱ δυνάμεις τῆς ἀδρανοῦν, δὲν παράγεται ἔργο, καλλιεργεῖται παραίτηση, κυνισμὸς καὶ ἀπελπισία. Ἡ μέριμνα γιὰ τὸν ἄλλο προϋποθέτει ἐλευθερία, γι’ αὐτὸ συμφέρει τὴν πρόοδο μιᾶς κοινωνίας, ἂν οἱ πολῖτες ἐλεύθερα ἀποφασίζουν τί θὰ διαθέσουν γιὰ ὅσους βρίσκονται σὲ ἀνάγκη, εἴτε καθαρὰ προσωπικά, εἴτε ἰδρύνοντας συλλόγους ἢ ἀκόμη καὶ ἀναθέτοντας, ἂν θέλουν, στὸ κράτος κάποιες σχετικὲς λειτουργίες.

Πέρα ἀπὸ αὐτὰ ὅμως ἢ ‘θεωρία’ τοῦ Μάξιμου, ποὺ φυσικὰ δὲν εἶναι μόνον δική του, ὑποτιμᾷ τὴ σημασία τοῦ πλοῦτου, καὶ αὐτὸ ἐνδιαφέρει ἐπειδὴ ἀναδεικνύει προβλήματα τῆς ἀσκητικῆς νοοτροπίας, δηλα-

δη προβλήματα που δημιουργούν μερικές από τις ύψηλότερες και ευγενέστερες ιδέες της ανθρωπότητας. Υπάρχει ή συμβολική περίπτωση της διήγησης του Ευαγγελίου για τον πλούσιο νέο, που όμως σημαίνει ότι ο ίδιος ο Χριστός ζητάει προσωπικά να τον ακολουθήσεις αφήνοντας την περιουσία σου με τον άμεσο δυνατό τρόπο, κι αυτό προϋποθέτει επίσης έσωτερική έτοιμότητα, έστω αμφίβολη. Κι ακόμη αν όλοι οι άνθρωποι δέχονται μυστικά την ίδια κλήση, όμως είναι δική τους ευθύνη πώς θα αποκριθούν. Η άκτημοσύνη δεν θα μπορούσε να επιβληθεί παρά μόνο από μια ολοκληρωτική τυραννία, θεοκρατική ή κοσμική.

Πέρα από αυτά, είναι ή συγκεκριμένη κριτική του πλουτισμού άξιόπιστη, όχι καθολικά έστω αλλά κατά περίπτωση; Τί σημαίνει ή επιθυμία για 'άπολαυσεις' που μπορεί κάποιος να χρηματοδοτήσει για τον έαυτό του ή τους άλλους; Κάθε απόλαυση είναι κακή και ο άνθρωπος χρειάζεται μόνο να υποφέρει; Έπειτα, ή επίδειξη, ή κενοδοξία, ή δουλική συμμόρφωση με τα κριτήρια των πολλών είναι επικριτέα, αλλά είναι κακό να προφυλάσσεις την άξιοπρέπειά σου, έχοντας μια περιουσία που αρκεί για να μην είσαι πεινυμένος, να μην είσαι ρακένδυτος, κ.λπ.; Όμοίως για το ζήτημα της ασφάλειας, του γήρατος, των ασθενειών. Έπειδή έμπιστεύομαι τη φροντίδα του Θεού πρέπει να καθήσω με σταυρωμένα χέρια και ό,τι βρέξει ως κατεβάσει;¹

Άλλά δεν είναι μόνο αυτά τα κριτήρια προβληματικά, χρειάζεται προσοχή επίσης για όσα ο Μάξιμος δεν λέει, διότι προφανώς ή χρήση του πλούτου δεν αφορά μόνο αυτές τις τέσσερις περιπτώσεις, της απόλαυσης, της καταξίωσης, της ασφάλειας και της φιλανθρωπίας. Φυσικά ή περιγραφή του Μάξιμου άντανακλά και τα περιορισμένα

¹ Να καθήσεις ακίνητος περιμένοντας ότι ο Θεός θα βρει τρόπο, που μπορεί να είναι και ιδιαίτερα θαυμαστός, για να σε συντηρεί, δεν είναι μόνο άστοχο αλλά βλάσφημο, είναι σαν να τον δοκιμάζεις τί θα κάνει για σένα. Ο Ίδιος φροντίζει ούτως ή άλλως και όσους νομίζουν ότι τους συντηρεί ή εργασία τους. Ο Ίδιος φροντίζει και εκείνους στους οποίους ο Ίδιος στέρησε ικανότητες ή ευκαιρίες να εργαστούν. Ο Ίδιος φροντίζει και όσους έκαναν έπαγγελματικά λάθη, και όσους προτίμησαν να παραμελήσουν την αυτοσυντήρησή τους για να είναι ή προσοχή τους περισσότερο στραμμένη στον Ίδιο. Προσπάθησε για ό,τι σε εύχαριστεί, υλικό ή πνευματικό, προχώρησε με επιμέλεια και όχι νωχελικά, και Έκείνος θα κάνει το δικό Του, που δεν αποκλείεται να είναι διαφορετικό απ' ό,τι θα ήθελες.

ένδιαφέροντα τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας, θὰ μπορούσε ὅμως ἀκόμη καὶ ὁ ἴδιος νὰ γνωρίζει ὅτι χρήματα ἀπαιτοῦν καὶ οἱ σπουδές, ἂν ὄχι γιὰ ἄλλο λόγο, πάντως ἐπειδὴ μὲ τὴν περιουσία ἐπεκτείνεται ὁ ἐλεύθερος χρόνος, χρήματα ἀπαιτοῦν τὰ ταξίδια, ποὺ καὶ αὐτὰ μπορεῖ νὰ μὴ γίνονται μόνο γιὰ ‘ἀπολαύσεις’, χρήματα ἀπαιτεῖ ἓνα σπίτι, ἂν δὲν ἐξαντλεῖται στὴν κάλυψη τῶν πιὸ στοιχειωδῶν ἀναγκῶν, καὶ πάλι χωρὶς νὰ ὀδηγεῖται κἂν στὴν πολυτέλεια, κ.λπ.

Πιὸ σωστὰ προσεγγίζει τὰ πράγματα ὁ Μάξιμος ὅταν ἐξηγεῖ ὅτι “τὸ πάθος τῆς φιλαργυρίας ἐλέγχεται ἀπὸ τὸ ἐξῆς, ἂν κάποιος χαίρεται νὰ παίρνει καὶ λυπᾶται νὰ δίνει”.¹ Καὶ δὲν εἶναι καθόλου σπάνιο ὁ πλούσιος νὰ χαίρεται ὅταν δίνει, καὶ ὁ φτωχὸς νὰ φθονεῖ ἀκόμη καὶ ὅταν παίρνει, καὶ νὰ μισεῖ τὸν εὐεργέτη του περισσότερο ἀπ’ ὅποιον-δήποτε. Ὅμως ἂν κάποιος χαίρεται νὰ ἐπινοεῖ, νὰ δημιουργεῖ, νὰ κάνει καλύτερη τὴ ζωὴ τῶν ἄλλων μὲ ὅ,τι παράγει, θὰ πρέπει νὰ καταδικαστεῖ ἂν ἀπολαμβάνει τὴν περιουσία του; Δὲν ὑποστηρίζει τὴν ἴδια τὴν ποιότητα τῆς ἐργασίας ἀκόμα καὶ ἡ πέρα ἀπὸ τὴν ἐργασία ἀπόλαυση τοῦ ἀτομικοῦ βίου;

Ἄσκησις δὲν εἶναι νὰ ὑποφέρεις, ἀλλὰ νὰ προχωρᾷς πέρα ἀπὸ χαρὰ καὶ λύπη, κι ἔτσι ὅποιοιδήποτε σκαλοπάτι τὸ περνᾷς χωρὶς νὰ τὸ καταστρέφεις. Αὐτὸ ποὺ κάθε φορά προσκαλεῖ στὴν ἄσκησις δὲν εἶναι τὸ ἐπόμενο βῆμα μετὰ τὴν ὀλοκλήρωσις ἑνὸς ἔργου. Προχωρᾷς σωστὰ ὅταν βρῖσκεσαι πέρα ἀπὸ σκοπούς, κατορθώματα καὶ ἀποτυχίες, ἐπειδὴ κάθε σημεῖο στηρίζεται σὲ ἄπειρη ἀξία, καὶ κάθε κατόρθωμα δὲν εἶναι παρὰ ἓνα χάρισμα, ποὺ δὲν καλεῖ σὲ νέο χάρισμα ἀλλὰ στὴν προέλευσις τῶν χαρισμάτων. Ἐπομένως ἡ τελειότητα εἶναι πάντα ἐδῶ καὶ τώρα, σὲ χαρὰ ἢ λύπη καὶ πέρα ἀπὸ χαρὰ καὶ λύπη, ὄχι στὸ τέλος ἑνὸς Μαραθῶνιου.

Κι ἂν ἔστω ἀντάξιο / τίμημα σκεφτεῖς / ὅτι κατέβαλες, καὶ λές,
/ δῶστε μου τὸ μαργαριτάρι / γιατί ἔχω μοιράσει ὅλα τὰ δικά μου,

¹ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, *Περὶ ἀγάπης*, Γ 76. Βλ. *Κλίμαξ*, κθ', κεφ. 9: ἂν τέλος [προορισμὸς καὶ ὀλοκλήρωσις] τῆς φιλαργυρίας εἶναι νὰ μὴ σταματᾷς ποτὲ νὰ μαζεύεις ἢ ποτὲ νὰ μὴ φτάνεις σὲ κορεσμό, αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἄλλη εἶναι τῆς ἀκτημοσύνης, νὰ μὴ λυπᾷσαι οὔτε κἂν τὸ σῶμα σου.

/ ἀμέσως αὐτὸ θ' ἀκούσεις / νὰ σοῦ λέει ὁ Κύριος: / Ποιά δικά σου ἐννοεῖς;¹

Ἡ ἀσκητικὴ δὲν προμηθεύει ἀλλὰ προϋποθέτει γνώση καὶ ὑποστηρίζει τὴν ἐπίγνωση. Σὲ μοναστήρι ἢ στὸ σπίτι, στὴν ἐργασία ἢ στὴν ἔρημο, ὑπάρχει ἡδὴ ὅ,τι ἐνδιαφέρει τὴν ἄσκησι, ἀλλιῶς ἡ ἄσκησι δὲν θὰ δώσει τίποτα! Ἡ ἄσκησι (ἢ ὀτιδήποτε) δὲν ἔχει δύναμη νὰ μεταμορφώνει τὴ βαρβαρότητα. Πολὺ ὥραϊα ἀποτυπώνεται αὐτὸ σὲ μιὰ χιουμοριστικὴ διήγησι πού ἀντιγράφει ὁ Μπόρχες,² ἂν ἀλλάξει κανεὶς λίγο τοὺς ὅρους, γιὰ τὸν ἄνθρωπο πού ζητάει νὰ πάει στὸν παράδεισο καὶ ἐξομολογεῖται, *Ἄχ Κύριε, ποτέ μου δὲν σὲ γνώρισα, πάντοτε ὅμως σὲ πίστευα!* Τότε ὁ Θεὸς τοῦ ἀπαντάει, *Ἐντάξει, τέκνον μου, θὰ σὲ φέρω κοντὰ μου ἀλλὰ ποτὲ δὲν θὰ ἴσῃ βέβαιος πὼς εἶμαι ἐγώ!* Ὡς λογοπαίγνιο ἀκούγεται εὐχάριστα ἀλλὰ εἶναι ἀπλῶς φρικτὸ ἂν τὸ σκεφτεῖς στὴν πραγματικότητά του. Ἐτσι τὸ Εὐαγγέλιο ἐπιμένει στὸ αὐθόρμητο δόσιμο, πού δίνει χαρὰ καὶ δὲν γίνεται ἀπὸ καθῆκον καὶ ὑστεροβουλία, στὸ δόσιμο πού δὲν ἀποβλέπει μόνον στὴν ἀντικειμενικὴ ἰσχὺ, τὴν ὁποία ἄλλωστε θὰ μποροῦσε νὰ δώσει πολὺ καλύτερα ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς μεταφέροντας ἀμέσως ὀλόκληρη αὐτὴ τὴ ζωὴ στὴν ἀθανασία καὶ τὴν ἀφθονία. Τὸ Εὐαγγέλιο ἀφορᾷ τίς προσωπικὲς σχέσεις, ὅπου ὁ ἴδιος δὲν μπορεῖ παρὰ μόνον νὰ προσκαλεῖ.

Ρωτάει τότε ἓνας μαθητῆς, ὁ Ἰούδας Ἰσκαριώτης, ὁ γιὸς τοῦ Σίμωνα, αὐτὸς πού θὰ τὸν παρέδιδε, *Γιατί τὸ μύρο αὐτὸ δὲν πωλήθηκε τριακόσια δηνάρια καὶ δὲν δόθηκε στοὺς φτωχοὺς; [...]* Τότε τοῦ εἶπε ὁ Ἰησοῦς, *Ἄφησέ την, τὸ ἔχει φυλάξει γιὰ τὴ μέρα τῆς ταφῆς μου, ἐπειδὴ τοὺς φτωχοὺς θὰ τοὺς ἔχετε πάντα μαζί σας, ἐμένα δὲν θὰ μὲ ἔχετε πάντα.*³

¹ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Ἔμνος ΙΖ'*, στ. 606–613.

² “Ὁ κερδισμένος παράδεισος”: Μπόρχες, *Σύντομες καὶ παράξενες ἱστορίες*, σ. 87.

³ Βλ. Ἰω. 12, 3–8 καὶ Λουκ. 5, 33–35. Βλ. Μάμφορντ, *Ἡ προσωπικότητα στὴν ἱστορία*, σ. 14 καὶ 17: ὁ Ἰησοῦς τοὺς ἐπισήμανε πὼς ἡ γυναίκα πού τὸν εἶχε χρίσει ἔτσι, εἶχε κινηθεῖ ἀπὸ ἀγάπη: ἡ παρόρμησή της ἦταν ἱερή. Ἡ ὑπακοὴ σ' αὐτὴ τὴν παρόρμησι ἦταν πρὸ σημαντικὴ ἀπὸ τὴν ἐγνοια γιὰ φαῖ ἢ ροῦχα — ἀκόμη καὶ γιὰ τὸ φαῖ καὶ τὰ ροῦχα τῶν φτωχῶν. Ἐπειδὴ ἡ ἀγάπη ἦταν ἡ ὑψηλότερη ἐκδήλωσι τῆς ζωῆς. Γιατί θὰ ἔπρεπε νὰ τραφοῦν

Ὁ Πρόδρομος “ἐθεωρεῖτο, ὡς γνωστό, στήν ἐποχή του φανατικός ὑποστηρικτής τοῦ νόμου Μωϋσέως”,¹ καλλιεργοῦσε ἀνυπόκριτη ἀλλά πάντως δικανική εὐσέβεια, οἱ μαθητές ὑποτάσσονταν σέ ἐντολές πού μπορεῖ καί νά μὴν καταλάβαιναν καί οὔτε κἂν συζητοῦσαν μαζί του, ὅποτε ἔφθασαν νά ρωτήσουν τὸν ἴδιο τὸν Χριστό, σχεδὸν σὰν ἀντίπαλοι: “γιατί ἐμεῖς καί οἱ Φαρισαῖοι νηστεύουμε πολὺ, ἀλλὰ οἱ μαθητές σου δὲν νηστεύουν;”²

Ὁ Πρόδρομος παρέμενε δέσιμος τοῦ καθήκοντος, τῆς ἠθικῆς, μιᾶς συμμόρφωσης ἀδιάφορης γιὰ τὴν οἰκειότητα. Αὐτὸ εἶναι ὅ,τι κάνει ἀκόμη καί τὸν μικρότερο στὴ Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν, εἴτε ‘μετὰ’ Χριστὸν ἔζησε εἴτε ‘πρὸ’ Χριστοῦ, νά εἶναι μεγαλύτερός του,³ καί γι’ αὐτὸ ὁ ἴδιος λέει γιὰ τὸν Χριστό, οὗ ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἄξιος ἵνα λύσω αὐτοῦ τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος.⁴ Καί δὲν εἶναι δυνατὸ νά εἰπωθεῖ πὼς “εἶναι ὁ μεγαλύτερος διότι εἶναι ὁ μικρότερος!”⁵ Ἡ φράση τοῦ Χριστοῦ δὲν ἀφορᾷ τὸν ἐδῶ ἔσχατο ἀλλὰ τὸν ἐκεῖ, ὅπου παραμένει ἔσχατος σέ σύγκριση μὲ ὅσους θέλησαν νά βρῖσκονται ἐγγύτερα στὴν θεία παρουσία.

Παρὰ τὸ σημαντικὸ λογοτεχνικὸ μέγεθός του, ὁ Τολστόυ δὲν μπόρεσε νά κατανοήσει τὴν προειδοποίηση τοῦ Χριστοῦ καί παρέμεινε ἐγκλωβισμένος στὴν ἀφηρημένη ἠθικολογία ἀντὶ τῶν προσωπικῶν σχέσεων, μέχρι πού μοίρασε τὴ μεγάλη περιουσία του καί ἔνοιωσε ἀπὸ πρῶτο χέρι τὴν ματαιότητα αὐτοῦ τοῦ εἶδους τῆς προσφορᾶς στὴν

οἱ φτωχοί, ἂν ἦταν νά χαθεῖ ἀπὸ τὸν κόσμον ἢ ἀγάπη; [...] Ἡ ἀποτυχία τῆς ἀγάπης δὲν ἦτανε τάχα ὑπεύθυνη γιὰ τὴ φιλαυτία τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὴν ὁποία πήγαζε ἡ ἀδιαφορία του γιὰ τὴν κατάσταση τῶν φτωχῶν καί ταπεινῶν; Βλ. ἐπίσης τὸν Μ. Βασίλειο, *Περὶ βαπτίσματος*, PG 31, 1568, καί *Ὅροι κατὰ πλάτος*, PG 31, 928, 1025: ὁ Θεὸς ὄρισε νά χρειαζόμαστε ὁ ἓνας τὸν ἄλλο, ὅπως ἔχει γραφεῖ, καί γιὰ νά δενόμαστε μεταξύ μας [...] Καί κανεὶς μὴ νομίζει ὅτι ὁ Ἀπόστολος δὲν συμφωνεῖ ἐπειδὴ εἶπε, νά ἐργάζονται καί νά τρῶνε τὸ δικό τους ψωμί, γιὰτὶ αὐτὸ εἰπώθηκε σέ ἀπειθάρχητους καί τεμπέληδες, ὡς προτιμότερο ἀπὸ τὴν ἀργία νά ἐξυπηρετοῦν τοὺς ἀδελφούς τους καί νά μὴ βαρύνουν ἄλλους.

¹ Γ. Πατρῶνος, *Ἡ ἱστορικὴ πορεία τοῦ Ἰησοῦ*, σ. 236.

² *Ματθ.* 9, 14.

³ *Ματθ.* 11, 11.

⁴ *Ἰω.* 1, 27.

⁵ Εὐδοκίμωφ, *Ἡ πάλη μὲ τὸν Θεόν*, σ. 198–9.

ἀντικειμενική διάσταση, ἀφοῦ καθόλου δὲν νικήθηκε ἡ φτώχεια, ἡ γενική ἀθλιότητα παρέμενε.

Ὁ Συμεὼν τονίζει πὼς οὕτως ἢ ἄλλως σκοπὸς δὲν εἶναι ἡ καθολικὴ εὐημερία.¹ Ὁ Λόγος γεννήθηκε ἐνδεὴς γιὰ νὰ καταλάβῃ ὅτι ἐκεῖνοι ποὺ ὑποφέρουν δὲν ὑπάρχουν γιὰ νὰ τοὺς σώσω ἀλλὰ δίνουν σὲ μένα εὐκαιρία νὰ σωθῶ. Ὅπως ἔλεγε ὁ Εὐάγριος, “ὁ ξένος καὶ ὁ φτωχὸς εἶναι κολλύριο τοῦ Θεοῦ: αὐτὸς ποὺ τὸν δέχεται, γρήγορα θὰ ἀναβλέψῃ. Καλὸ νὰ εὐεργετεῖς τοὺς πάντες καὶ περισσότερο αὐτοὺς ποὺ δὲν μποροῦν νὰ στῶ ἀνταποδώσουν”.² Γι’ αὐτὸ ἀπογοήτευε ὁ λεγόμενος ‘ἐπαιτικὸς’ μοναχισμὸς. Σὲ πόλεις γεμάτες ἐξαθλιωμένους, νὰ βλέπει κανεὶς μοναχοὺς ἀφιερωμένους σὲ ὀργανωμένη ἐπαιτεία, μετέτρεπε τὴν παρωδιὰ μοναχισμοῦ σὲ κανονικὸ ἐφιάλτη. Ὁ φτωχὸς βοηθάει τοὺς ἄλλους εἴτε τὸν ἑαυτὸ του, ὅταν εἶναι πραγματικὸς φτωχὸς, ὄχι ιδεολογικὸς. “Νὰ εὐεργετεῖς ὅσους ἔχουν πραγματικὰ ἀνάγκη, καὶ τροφή σου θὰ γίνῃ ὁ Χριστὸς”,³ σημαίνει νὰ εὐεργετεῖς εἴτε εἶσαι φτωχὸς εἴτε πλούσιος ἀλλὰ ποτὲ ἀπὸ ὑποχρέωση, ἐπειδὴ τότε λείπει τὸ δέος μὲ τὸ ὁποῖο περιβάλλεις ὅποιον βοηθᾷς, ἡ συναίσθηση τῆς ἀναξιοτήτάς σου καὶ τῆς βούλησής ποὺ σοῦ ἔδωσε τὴν περιουσία ἀπὸ τὴν ὁποία ἔχεις δυνατότητα νὰ δίνεις. “Τὸ νὰ δοθεῖς στὸν Θεὸ εἶναι ἀκριβῶς τὸ νὰ πάρεις, κι ὅσο ἂν εἰσφέρεις πάντα περισσότερο αὐτὸ ποὺ ὑπολείπεται, καὶ τίποτα δικό σου δὲν θὰ δώσεις γιὰ τὰ πάντα εἶναι ἀπ’ τὸν Θεό”.⁴

Αὐτὰ καταλαβαίνοντας, ὅπως ἀκριβῶς τοὺς εὐεργέτες κι ἐκεῖνους ποὺ μποροῦν νὰ μᾶς δώσουν τὰ μέσα τῆς σωτηρίας μας, ἔτσι νὰ βλέπουμε τοὺς φτωχοὺς. Καὶ νὰ τοὺς βοηθᾶμε πλούσια καὶ μὲ χαρὰ, χωρὶς ποτὲ νὰ ἐπαιρόμαστε ποὺ δίνουμε, ἀλλὰ νὰ μιλάμε μαζί τους μὲ πολλὴ ἐπιείκεια καὶ νὰ ἔχουμε μεγάλη πραότητα. Σκύψε τὸ αὐτί σου στὸν φτωχὸ καὶ ἀπάντησέ του εἰρηνικά, μὲ πραότητα, ὥστε καὶ πρὶν ἀκόμη τοῦ δώσεις, μὲ τὴν ἴδια τὴν προσήγεια

¹ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Κεφάλαια Θεολογικά*, κεφ. 97–99, εἰς *ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 452.

² Εὐάγριος Ποντικός, *Παράινέσεις*, κεφ. 38–39.

³ Ὁ.π., κεφ. 66.

⁴ Γρηγόριος Θεολόγος, *Περὶ φιλοπτωχίας*, λόγος 14, *PG* 35, 885.

τῶν λέξεων, τὴν ψυχὴν του, ποὺ τὴν ἔχει καταβάλει ἡ μεγάλη ἔνδεια, νὰ τὴν ἀναστήσεις.¹

Ἄν ὅμως ἡ μέριμνα γιὰ τοὺς φτωχοὺς ἦταν κάτι ἀναγκαῖο, ἡ δυστυχία θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχει καὶ στὴν ἄλλη ζωὴ. Ὁ Θεὸς ἀγαπάει τὸν ἱλαρὸ δότη. Ὅπως εἶναι φανερὸ ἤδη τώρα, κύρια ἀξία ἔχει ἡ ἐνότητα ὄχι ἡ εὐεργεσία. Ἡ ἀσκητικὴ γραμματεία τείνει νὰ ἐξιδανικεύει τὴν ἀκτημοσύνη, ὅμως στὴν μονότροπον τῆς ἐν Χριστῷ πολιτείας εὐθύτητα,² ἄνεση καὶ δυσκολία ταυτίζονται. Ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ἐπιθυμία του δημιουργεῖ ἀπλῶς ἓνα πειρασμὸ παραπάνω γιὰ φτωχοὺς καὶ πλούσιους.

Μερικοὶ δοξάζουν τὸν Θεὸ κι ἔχουν πίστη ὅταν ὅλα πᾶνε καλὰ γι' αὐτούς, ἐσωτερικὰ ἢ ἐξωτερικὰ, ὅπως ὅταν κάποιος λέει, *Τὴ χρονιὰ αὐτὴ εἶχα δέκα τέταρτα καλαμπόκι καὶ ἄλλα τόσα κρασί: ἐμπιστεύομαι τὸν Θεό!* — *Ναί, λέω ἐγώ, ἐμπιστεύεσαι πολὺ τὸ κρασί καὶ τὸ καλαμπόκι!*³

¹ Χρυσόστομος, *Εἰς τὴν Γένεσιν*, PG 53, 315–6. Βλ. τὸν Γρηγόριο Θεολόγο, *Περὶ φιλοπτωχίας*, Λόγος 14, ἐν. 26–27, PG 35, 892: “γίνε Θεὸς γιὰ ὅποιον δυστυχεῖ, ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει τίποτα τόσο θεϊκό, ὅσο τὴν εὐεργεσία”. Τὸ ἐπισημαίνει ὁ Κωνσταντέλος, *Byzantine Philanthropy and Social Welfare*, ὅπου σύνδεση τῆς βυζαντινῆς μετὰ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλανθρωπία.

² Μακάριος, *Λόγος μ'*.

³ Ἐκκαρτ, Ὀμιλία 62, DW III, σ. 63. Βλ. ἐπίσης Ὁσκαρ Γουάιλντ, *De profundis*, σ. 74–75: δὲ θὰ μὲ νοιάξει καθόλου νὰ κοιμηθῶ στὸ ὑγρὸ χορτάρι τὸ καλοκαίρι, κι ὅταν θὰ μπαίνει χειμώνας, νὰ βρῶ καταφύγιο κοντὰ στὴ ζεστὴ θημωνιά ἢ κάτω ἀπ' τὸ προστέγασμα μιᾶς μεγάλης ἀποθήκης, φτάνει νᾶχω τὴν ἀγάπη στὴν καρδιά μου. Τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα τῆς ζωῆς, μοῦ φαίνονται τώρα νὰ μὴν ἔχουν καμιά σημασία [...] Ἄν δὲν ὑπῆρχε οὔτε ἓνα σπίτι ποὺ νὰ μ' ἀνοίξει φιλεύσπλαχνα τὴν πόρτα του [...] καὶ τότε ἀκόμα, ὅσο δὲ θὰ μ' ἔχει κυριαρχήσει ἡ ἀγανάκτηση, ἡ σκληρότητα κι ὁ σαρκασμὸς, θὰ μποροῦσα νὰ ἀντιμετωπίσω τὴ ζωὴ μὲ πολὺ περισσότερὴ ἡρεμία καὶ ἐμπιστοσύνη ἀπ' ὅσο θὰ τὴν ἀντιμετωπίζα ἂν τὸ κορμί μου ἦταν ντυμένο στὸ λινὸ καὶ στὴν πορφύρα καὶ ἡ ψυχὴ μου εἶχε ἀρρωστήσει ἀπ' τὸ μῖσος.

Τὴν ἐλευθερία του χάνει ὁ δογματικός, μὴ ἀφήνοντας τὸν ἑαυτό του νὰ πάρει ἄλλο ἀπὸ ὀρίσμούς,¹ ἢ ὁ ἠθικολόγος, ποὺ παρακαλᾷ γιὰ κανόνες καὶ φόβο.² Ἔτσι τὰ θεῖα δῶρα γίνονται ἀνάγκες καὶ λαμβάνονται σὰν κάτι ξένο. “Εἶναι καλὸ νὰ δύσω ἀπὸ τὸν κόσμος γιὰ τὸν Θεό, ὥστε σ’ Ἐκείνον ν’ ἀνατείλω”.³ Ὁ κόσμος περιέχει ἓνα θέλημα ποὺ δὲν εἶναι ὁρατὸ ὅταν κοιτᾷς τὸν ἴδιο τὸν κόσμο. “Θὰ δεῖ καθαρὰ μέσα στὴ φύση τῆς ψυχῆς τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ γιὰ μᾶς καὶ τὸ θέλημα τῆς δημιουργίας Του”.⁴ Ὁ Συμεὼν ἰσχυρίζεται ὅτι “ὅποιος ἀφιέρωσε τὸν χρόνο του νὰ σπουδάζει τὴν ἐρχόμενη ζωὴ, πρῶτα ὀφείλει νὰ στερηθεῖ ὅλα τὰ παρόντα”.⁵ Ἡ ἐξάρτηση ἀναχαιτίζει τὴν προσοχή, οἱ περισπάσεις μειώνουν τὴν προθυμία. “Ὅπως σβύνει κάποιος τὴ φλόγα στὸ καμίνι ποὺ καίει, ρίχνοντας χῶμα ἐπάνω της, ἔτσι οἱ φροντίδες τῆς ἐπιβίωσης καὶ ὅποιαδήποτε ἐξάρτηση, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸ πιὸ εὐτελὲς καὶ μικρὸ πρᾶγμα, ἐξαφανίζει τὴ θέρμη τῆς καρδιᾶς ποὺ εἶχε ἀνάψει στὴν ἀρχή”.⁶ Καὶ ὅσο ἀγγελικὸς γίνεται ὁ βίος τοῦ πλούσιου, ἂν ἀποβάλλει τίς ἐξαρτήσεις, τόσο δαιμονικὸς καταντάει ὁ ἀσκητικὸς, ἂν δὲν ἐλευθερωθεῖ καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἄσκηση. Τέλεια ἐλευθερία εἶναι μόνο ἡ προσωπικὴ σχέση μὲ τὸν Χριστό.⁷ Ὁ Γρηγόριος Θεολόγος δὲν ἀποφεύγει νὰ παραδεχτεῖ ὅτι “ὅπως πολλοὶ δικοὶ μας δὲν εἶναι μαζί μας, αὐτοὶ ποὺ μὲ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς τους χωρίζονται ἀπὸ τὸ κοινὸ σῶμα, ἔτσι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἔξω [ἀπ’ ὅσους δὲν εἶναι χριστιανοὶ] εἶναι κοντά μας”.⁸

Ὁ Γέρων Σιλουανὸς καθόταν κάποτε μὲ ἀδελφούς, καὶ ἤρθε σὲ ἔκσταση, χαμήλωσε τὸ πρόσωπό του καὶ μετὰ ἀπὸ πολλὴ ὥρα σηκώθηκε καὶ ἔκλαιγε. Οἱ ἀδελφοὶ τὸν παρακαλοῦσαν λέγοντας, *Τί*

¹ Κι ἂς εἰδοποιεῖ ὁ Ἀπόστολος (*Α΄ Κορ.* 13, 8) ὅτι ὅλα τὰ δόγματα θὰ καταργηθοῦν.

² Κι ἂς ἐξηγεῖ ὁ Ἀπόστολος (*Ρωμ.* 8, 15) ὅτι αὐτὸ εἶναι ἄρνηση τοῦ Χριστοῦ.

³ Ἰγνάτιος ὁ Θεοφόρος, *Πρὸς Ρωμαίους*, κεφ. 2, ἐν. 2.

⁴ Νύσσης, *Περὶ τοῦ κατὰ Θεὸν σκοποῦ*, τ. 8.1, σ. 40.

⁵ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Κεφάλαια πρακτικὰ καὶ θεολογικά*, κεφ. ιγ΄, *ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 386.

⁶ *Ο.π.*, κεφ. ιδ΄, σ. 424.

⁷ Γιὰ τὴν ἐνότητα μὲ τὸν Χριστὸ ‘πρὸ’ Χριστοῦ, δὲς ὅσα γράφω στοὺς *Ἀρχαίους Ἑλληνες*.

⁸ Γρηγόριος Θεολόγος, *Ἐπιτάφιος εἰς τὸν πατέρα*, *PG* 35, 992.

ἔχεις Πάτερ; ἀλλὰ ἐκεῖνος σιωποῦσε κι ἔκλαιγε. Ἐκεῖνοι ὁμως τὸν ἀνάγκασαν νὰ τοὺς μιλήσει καὶ τότε τοὺς εἶπε, *Ἀρπάχτηκα στὴν Ἡμέρα τῆς Κρίσης καὶ εἶδα πολλοὺς ἀπὸ τὸ γένος μας νὰ φεύγουν στὴν κόλαση καὶ πολλοὺς κοσμικοὺς νὰ πηγαίνουν στὴ Βασιλεία.* Καὶ πενθοῦσε ὁ Γέροντας καὶ δὲν ἤθελε νὰ βγεῖ ἀπ' τὸ κελλί του.¹

Σταύρωση

Ἵτιδῆποτε, ὁσοδῆποτε σπουδαῖο, ἂν ἐμποδίζει τὴ σχέση μὲ τὸν Θεὸ τὸ κόβεις γρήγορα καὶ ἀδίστακτα, ἀπὸ τὴν πιὸ ἀπλὴ νηστεία ὡς τὴν Ἐξομολόγηση, τὴ Λειτουργία, τὴν Θεία Κοινωνία.

Εἶναι μεγάλη βλακεία αὐτὸ ποὺ συμβαίνει συχνά, ὅταν κάποιος νηστεύει πολὺ, προσεύχεται, κάνει μεγάλα ἔργα καὶ μένει μοναχὸς του ὅλο τὸν χρόνο, ἂν δὲν προκόβει καὶ εἶναι ἀνήσυχος καὶ θυμωμένος. Θάπρεπε νὰ βρεῖ ποιὰ εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἀδυναμία του καὶ νὰ στρέψει ὅλη τὴν προσοχή του ἐκεῖ, πῶς θὰ ξεπεράσει τὴν ἀδυναμία αὐτή.²

Ὅπως χωρίζει ἀπὸ τὸν Θεὸ ἀκόμα καὶ ἡ φιλανθρωπία, ἂν κατάντησε καθῆκον, τὸ ἴδιο ἡ λαχτάρα γιὰ ἐπιβίωση. Ἄν ἡ στοιχειώδης βιοτική μέριμνα ἀνήκει στὴν κακία τῆς ἡμέρας³ καὶ δὲν γίνεται νὰ τὴν ἀποφύγω, ἡ μεγάλη μέριμνα σημαίνει πῶς ἡ κακία τῆς ἡμέρας ἔγινε ἐπίσης δική μου, “θάλασσα τῆς πικρίας τῶν πονηρῶν δυνάμεων”,⁴ καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι ἀναγκαῖο. Πόσους φίλους πρέπει νὰ χάσω μέχρι νὰ καταλάβω στὰ σοβαρὰ ὅτι εἶμαι θνητός; Εἶμαι ἤδη νεκρός, ἢ ἀκολουθεῖ μιὰ ἄλλη ζωὴ; Δὲν ἐνδιαφέρει νὰ γνωρίζω ἂν ὑπάρχει συνέχεια, τί σχέση ἔχει μὲ τὰ ἐδῶ, γιὰ ποιὸ λόγο βρίσκομαι ἐδῶ; Λίγη εὐαισθησία παραπάνω δὲν θὰ μὲ ἔκανε δυστυχῆ, τὸ ἀντίθετο, λέει ὁ Μακάριος: *εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν καὶ ἀράτω τὸν*

¹ Γέρων Σιλουανός, ἀπ. β', *PG* 65, 408.

² Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία* 33, *DW* II, σ. 154–5.

³ *Ματθ.* 6, 34.

⁴ Μακάριος, *Πνευματικαὶ Ὁμιλίαι*, 30.

Σταυρόν αὐτοῦ καθ' ἡμέραν χαίρων καὶ ἀκολουθεῖτω μοι,¹ ἐν κουφότητι πολλῇ καὶ εὐθυμίᾳ...²

Νὰ ἀρνηθεῖς τὸν ἑαυτό σου καὶ νὰ σηκώσεις τὸν Σταυρό σου.³ Οἱ δάσκαλοι λένε πὼς αὐτὸ σημαίνει ὅτι θὰ πονέσουμε, μὲ τὴ νηστεία καὶ ἄλλους πόνους. Ἐγὼ λέω πὼς αὐτὸ σημαίνει ὅτι θὰ ἀπομακρύνουμε τὸν πόνο, ἐπειδὴ τίποτε ἄλλο δὲν ἀκολουθεῖ τὴν πράξη αὐτὴ παρὰ μόνο χαρά.⁴

Γιὰ ποιὸ λόγο ὁ Σταυρὸς ἀποκαλεῖται τίμιο καὶ ζωοποιὸ ξύλο, τρισμακάριστο ξύλο, ζωηφόρο δένδρο, θεῖο ὄπλο, ἀήττητη δύναμη, ὁμορφιὰ τῆς Ἐκκλησίας... — ἐνῶ ἦταν ὁ πιὸ ἀτιμωτικὸς τρόπος θανάτου; Γιὰ τὸν χριστιανὸ ἢ Σταύρωση συμβολίζει τὴ μεταμόρφωση ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχει τὸ πάθος, τὴν ὑπομονὴ τοῦ ξεπεσμένου κόσμου τῆς ἀνθρώπινης κακίας, καὶ πάνω ἀπ' ὅλα μιὰ συγγνώμη ποὺ δὲν ἀξίζει κανεὶς οὔτε ἐλάχιστα. “Κανένα πλῆθος ἀμαρτιῶν δὲν εἶναι τόσο μεγάλο ποὺ νὰ μὴ τὸ διώχνει ἢ μετάνοια γρήγορα καὶ νὰ μὴ τὸ μετατρέπει σὲ ἀγαλλίαση”.⁵ Σὲ ποιόν, πότε, μὲ ποιῆς προϋποθέσεις φέρει χαρὰ, ὁμορφιὰ καὶ ἀγιότητα τὸ ξύλο τῆς ἀτίμωσης; Πῶς εἶναι δυνατό νὰ δοκιμάζεσαι, νὰ πονᾷς, νὰ βασανίζεσαι, καὶ ὅμως νὰ ἔχεις μεγαλύτερη ἱκανοποίηση ἀπὸ τὸν πλούσιο, τὸν ἐνδοξο καὶ τὸν ὑγιῆ; Ἀπελπισία ἢ ὀργὴ δὲν θὰ νοιώσει ὅποιος σηκώνει τὶς συμφορὰς ὅπως Σταυρό, ὅ,τι κι ἂν συμβεῖ, τὸ κενὸ ποὺ μετατρέπει τὸν ἄνθρωπο σὲ ἔρημο δὲν θὰ γεννηθεῖ στὴν ψυχὴ του, κι ὅταν ὑπάρχει ζωντανὸ πραγματικὸ νόημα, ἡ χαρὰ δὲν ἀπομακρύνεται πολὺ. “Νομίζουμε πὼς οἱ θλίψεις εἶναι δυσχερεῖς, βαρεῖες καὶ φορτικὲς καὶ χάνουμε τὴν ὑπομονὴ μας μόνο ἂν δὲν ἔχουμε συνέχεια στὴ σκέψη μας τὸν θάνατο ποὺ ὀδηγεῖ στὸν Χριστό, ἂν ἡ καρδιά μας δὲν ποθεῖ ἀκατάπαυστα μὲ δύναμη Ἐκεῖνον”.⁶ Μακριὰ ἀπ' ὅλους καὶ ὅλα, αὐτὴν ἐδῶ τὴ στιγμὴ, ἡ σκέψη ποὺ ἀφήνεται στὴν παρουσία τοῦ Λόγου, περνάει πέρα ἀπὸ συμφορὰς, ἀπολαύ-

¹ Μακάριος, Λόγος μῆ'.

² Μακάριος, Ὁμιλία 16, ἐν. 1.

³ Λουκ. 9, 23.

⁴ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 59, DW II, σ. 630. Βλ. Ματθ. 11, 30: εἶναι χρηστός ὁ ζυγός μου καὶ τὸ φορτίο μου ἔλαφρό.

⁵ Μ. Ἀθανάσιος, *Εἰς Ψαλμούς*, PG 27, 156.

⁶ Μακάριος, Ὁμιλία 9, ἐν. 4.

σεις και ασκήσεις, πέρα απ' όλες τις υποθέσεις, τὰ προβλήματα, τις φιλίες και τις διαμάχες. Τίποτα δὲν δίνει χαρὰ ὡς τὸ τέλος. Στὸν ἄπειρο χρόνο τὸ ἴδιο καταρρέουν τὰ χειρότερα και τὰ καλύτερα. “Ἡ πενία και ἡ ἔνδεια εἶναι ἐμπόδιο και ἀγώνας για ὅσους ζητοῦν τὴν αἰώνια ζωή, και ὁμοίως ἐμπόδιο εἶναι ὁ πλοῦτος”.¹ Νηστεῖες και ασκήσεις, ἀκόμη και ὅταν δὲν γίνονται ὑποκριτικά ἢ ἀπὸ δουλικότητα, δὲν εἶναι τίποτα παραπάνω ἀπὸ ἐνδείξεις καλῆς και συχνὰ μικρῆς και ἀνώφελης προαίρεσης. Τὴν πραγματική ἀσκησι και δοκιμασία στέλνει ὁ ἴδιος ὁ Θεός, και αὐτὴ συνήθως ἀντιμετωπίζεται μὲ τὸν πιὸ λαθεμένο και ἀνυποψίαστο τρόπο, σὰν μιὰ ἀκατανόητη συμφορὰ...

“Ὅποιος κατάλαβε καλά νὰ χρησιμοποιεῖ τὸν τωρινὸ χρόνο, ὅποτε τὸν χτυπήσουν θλίψεις, αἰσχύνες, ἀτιμώσεις και πειρασμοί, ἐπειδὴ γνωρίζει τὰ πράγματα και προβλέπει καθαρά τὸ κέρδος ποῦ φέρνουν, τὰ ἀρπάξει, τὰ σηκώνει στοὺς ὤμους του και πορεύεται χαρούμενος, πληρώνοντας ὄχι μὲ χρυσάφι ἀλλὰ μὲ ὑπομονή, κι ἔτσι ‘ἐξαγοράζει’ τὸν χρόνο σὲ μιὰ στιγμή, τὸν ὁποῖο ἄλλοι για πολλὰ χρόνια, μὲ νηστεῖες, ἀγρυπνίες, χαμευνίες και ἄλλους πολλοὺς ἀποφασισμένους κόπους, δὲν μποροῦν οὔτε νὰ βροῦν οὔτε νὰ πάρουν ἢ νὰ κερδίσουν. Ὅποιος δὲν ἔχει μάθει νὰ κερδίζει μὲ τὸν τρόπο αὐτό, χάνει τὸν καιρὸ τῆς σωτηρίας του.”²

Ἐπάρχει πένθος ποῦ ἀντιστρέφεται. Μακάριοι εἶναι ὅσοι “θλίβονται περισσότερο για τις δικές τους ἀδυναμίες και ἀμαρτίες, παρά για τις ἀδικίες και τοὺς ἐξευτελισμοὺς ποῦ δέχτηκαν”.³ Ὁ Νίτσε συμβουλεύει ὅτι “ἂν ἡ πίστη δὲν σὲ κάνει εὐτυχῆ, δὲν πρέπει νὰ τὴν πιστεῦεις”.⁴ Ὅμως γιατί εἶναι ἀπαραίτητο ὁ κόσμος νὰ ἔχει νόημα, και γιατί εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ Θεός, ἀκόμη κι ἂν ὑπάρχει, εἶναι ἀγαθός;

Ἐξ ὀρισμοῦ ἡ πίστη ἀναφέρεται σὲ ὑποθέσεις. Τί λόγο ἔχω νὰ βάλω ὁ ἴδιος στὰ θεμέλιά μου τὴ χειρότερη δυνατὴ ἐκδοχή; Μπορῶ νὰ περάσω πέρα ἀπὸ ὁποιαδήποτε πίστη, νὰ προσπαθῆσω για τὴ βέβαιη γνώση, ἀλλὰ γιατί θὰ ἔκανα κεντρικὴ ὑπόθεση τοῦ βίου και νόημα χωρὶς νόημα τὴν ἀπλή εἰκασία πὼς ἡ ὑπαρξὴ εἶναι τὸ κακὸ ἔργο ἐνός

¹ Μακάριος, *Λόγος* νζ'.

² Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *12ος Ἡθικός*, ΕΣΝΘ, τ. 2, σ. 350.

³ Γκόγκολ, *Στοχασμοὶ στὴ Θεία Δειουργία*, σ. 52.

⁴ Νίτσε, *Ἀνθρώπινο πολὺ ἀνθρώπινο*, τ. Α', ἐν. 120, σ. 148.

μοχθηροῦ Θεοῦ ἢ μιὰ ἀνόητη σύμπτωση; Ὑπάρχει ὁμως καὶ ἄλλη ἐκδοχὴ τῆς ματαιότητος ἐξίσου θλιβερή, ἢ πίστη ὡς ὑποχρέωση! Ποιὸς θὰ ἦταν μεγαλύτερος παραλογισμὸς ἀπὸ αὐτόν, νὰ ζῶ φόβος καὶ ἀποξένωση ἀντὶ γιὰ ἐκείνη τὴ φιλία ποὺ ὁ ἴδιος ὑποθέτω ὅταν πιστεῦω στὸν Θεὸ ποὺ γίνεται ἄνθρωπος καὶ σταυρώνεται γιὰ τὸν ἄνθρωπο;

Ἔνας ἄγγελος ἐκτελεῖ τὸ πρόσταγμά Του, καὶ εἶναι μακάριος γιὰ τὸ ἐκτελεῖ· ἓνα Σεραφεῖμ ὑμνεῖ τὸ τέλειο κάλλος Του, καὶ εἶναι μακάριο γιὰ τὸ ὑμνεῖ· ἓνας ἅγιος, στὸν οὐρανό, προσεύχεται γιὰ τοὺς ἀδελφούς του στὴ γῆ, καὶ εἶναι μακάριος γιὰ τὸ προσεύχεται γι' αὐτούς [...] Ἑκατομμύρια τέλεια ὄντα βγαίνουν ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ Θεοῦ, γιὰ νὰ γίνουν μέτοχα τῆς ὑπέρτατης καὶ ἀτελεύτητης θείας μακαριότητος.¹

Ὅσοι ἐζήσαν τὴν ἐπαφὴ αὐτὴ καὶ προσπάθησαν νὰ μοιραστοῦν κάτι, χρησιμοποιοῦν ἐμπειρίες ποὺ ἔχουμε ὅλοι, ὅπως τὴν ἀγάπη γιὰ τὴν οἰκογένειά μας ἢ τὴν ἀπόλαυση τῶν φίλων, τὶς ὑψηλότερες τέχνες καὶ ὅλη τὴ δημιουργικότητα, τὸ πιὸ ὠραῖο τοπίο, τὰ σπουδαῖα καὶ ἀπολαυστικά ποὺ μπορούμε νὰ κάνουμε ὅταν ἔχουμε μιὰ μεγάλη περιουσία, τὰ ταξίδια, τὰ δῶρα, τὴ γνώση, καὶ μὲ ὅλα ὅσα ἀπολαμβάνουμε, μὲ ὅλα ὅσα μᾶς συγκινοῦν καὶ μᾶς συναρπάζουν συγκρίνοντας, προειδοποιοῦν ὅτι τὰ ξεπερνάει ὅλα. Ὅπως ἓνας πατέρας δὲν διανοεῖται ὅτι θὰ ἀφῆνε τὸ παιδί του γιὰ νὰ κρατῆσει ὅτιδήποτε, ἔτσι ὅποιος γνώρισε τὸν Χριστό, δὲν θὰ ὑπολογίσει οὔτε τὸ παιδί του, καὶ αὐτὸ χωρὶς δυσκολία, χωρὶς δισταγμό, χωρὶς ἐλάχιστο γογγυσμὸ ἀλλὰ καὶ μὲ θέρμη καὶ ἐτοιμότητα.

Ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἀγαπάει τὸν Θεὸ θὰ μπορούσε νὰ ἀφήσει ὅλο τὸν κόσμον τόσο εὐκόλα ὅσο ἓνα αὐγό. Ὅσο περισσότερα ἀφήνει τόσο πιὸ εὐκόλο γίνεται νὰ ἀφήνει, ὅπως οἱ Ἀπόστολοι, ὅσο πιὸ σκληρὸς ἦταν οἱ λύπες τους τόσο πιὸ εὐκόλα τὶς ὑπέμεναν.²

Ἄν ἔχω ζωντανὴ πίστη, ὅσο πιὸ σημαντικὸ εἶναι αὐτὸ ποὺ χάνω τόσο πιὸ γρήγορα σκέφτομαι ποιὸς τὸ ζήτησε καὶ τόσο περισσότερο θέλω νὰ τὸ δώσω. Ὅμως ὅ,τι κι ἂν συμβεῖ, τὸ πιὸ ὀδυνηρὸ ἢ τὸ πιὸ ἥπιο, οἱ θλίψεις σὰν νὰ ἀλλάζουν φύση, ἂν θυμηθῶ τὴν ἀρχὴ τους. Εἶναι

¹ Γκόγκολ, *Στοχασμοὶ στὴ Θεία Λειτουργία*, σ. 144.

² Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 30, DW II*, σ. 106.

ὅπως ἐκεῖνος πού ἔβαζε “ὄλες τίς λύπες στό ἀριστερό του χέρι καί τὸ ἀριστερό του χέρι ἦταν πάντα γεμάτο. Τότε ἀπὸ πνεῦμα ταπεινώσεως ὅ,τι ἔπεφτε στό ἀριστερό του χέρι τὸ ξανάβαζε στό δεξί, καί ἡ ζωὴ του ἔγινε ὅλη φῶς καί χαρά”.¹ Γιὰ νὰ συμβεῖ αὐτὸ χρειάζεται ἡ ἡσυχία τῆς ἐμπιστοσύνης πού ἔχει ἓνα παιδί ὅταν βρίσκεται μὲ τὸν πατέρα του, ἐπειδὴ τίποτα δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ συμβεῖ χωρὶς τὴ θεία βούληση.

Γενικὰ ὅσα ἔχουν γίνεи, ὅσα γίνονται καί ὅσα θὰ γίνουν, εἶναι ὅλα δῶρα πού μᾶς ἔχουν δοθεῖ καί μᾶς δίνονται συνεχῶς, ὥστε νὰ ἐπιβιώνει τὸ σῶμα καί νὰ σώζεται ἡ ψυχὴ μας, ἂν τὰ χρησιμοποιοῦμε σύμφωνα μὲ τοὺς σκοποὺς τοῦ Θεοῦ κι ἂν μέσα ἀπὸ αὐτὰ τὸν σκεφτόμαστε μὲ ἀπεριόριστη εὐγνωμοσύνη. Διαφορετικὰ ξεπέφτουμε καί καταστρεφόμαστε, καί ὅλα στὴ ζωὴ αὐτὴ μᾶς ὀδηγοῦν στὴ θλίψη, ἀλλὰ καί σὲ αἰώνια κόλαση στὴν ἐρχόμενη ζωὴ.²

Ὁ Χριστὸς μπορεῖ νὰ γίνεи τὸ πρότυπο σὲ κάθε πράξη,³ ὅμως αὐτὸ εὐνοεῖ καί πλαστότητα, ἴσως ὄχι μεγάλη ἢ ἐπικίνδυνη. Προτιμότερη οὕτως ἢ ἄλλως ἡ συμβουλὴ τοῦ Αὐγουστίνου, *ἀγάπα καί κάνε ὅτιδήποτε θέλεις*.⁴ Καλύτερα νὰ ὑπάρχει ἐνότητα στὴν ἀρχή, ὄχι στὴ συμπεριφορά, γιατί ζοῦμε κυρίως στὴν ἐσωτερικότητα. “Γι’ αὐτὸ γεννήθηκε ὁ Χριστὸς, γιὰ νὰ καθαριστεῖς ἐσὺ μὲ αὐτὸ πού *συγγενεύεις*”, ἐξηγεῖ ὁ Βασίλειος.⁵

Διχὴ σου μία μόνον μέρημα: *συνέχεια* νὰ βλέπεις πρὸς τὸν Θεό [...]. Ἐν ἑνὲ ἔργῳ ἔχει ἡ ψυχὴ, *φυσικὸ καί μοναδικό*, νὰ ὀδηγεῖται

¹ Εὐδοκίμωφ, *Ἡ πάλη μὲ τὸν Θεόν*, σ. 200.

² Πέτρος Δαμασκηνός, *Περὶ τῆς κατὰ Θεὸν ἀναγνώσεως*, εἰς Φ3, σ. 71.

³ Βλ. Πόποβιτς, *Ἀνθρώπος καί Θεάνθρωπος*, σ. 65: ἂν ἔρθεις σὲ ἀπορία μπροστὰ σὲ κάποιο πρᾶγμα ἢ βρῖσκεσαι σὲ ἀμηχανία τί νὰ κάνεις, στρέψε τὸ βλέμμα σου στὸν Κύριο Ἰησοῦ καί ρώτησε τὸν ἑαυτὸ σου: τὸ πρᾶγμα αὐτό, θὰ τὸ ἔκανε Ἐκεῖνος; Κι ἂν θὰ τὸ ἔκανε Ἐκεῖνος, κάνε το καί σύ, γιατί θὰ εἶναι αὐτὸ ἅγιο καί θὰ ἀγιάζει καί φωτίζει. Ἄν ὅμως δὲν θὰ τὸ ἔκανε Ἐκεῖνος, μὴ τὸ κάνεις καί σύ, γιατί θὰ εἶναι ἀνόσιο, καί θὰ ὀδηγεῖ στό σκοτάδι καί τὸν θάνατο.

⁴ Τὴν παραίνεση τοῦ Αὐγουστίνου σχολιάζω περισσότερο στὴν *Κιβωτό*, σ. 71 κ.έ.

⁵ Μ. Βασίλειος, *Εἰς τὴν ἀρίαν τοῦ Χριστοῦ γέννησιν*, PG 31, 1473.

ψηλά και να αγγίζει τον Θεό, να ένώνεται μαζί Του και πάντα να βλέπει το συγγενές της.¹

*Πτωχεύσαι πάντων τῶν φαινομένων και μὴ ἔχειν μέριμναν γηϊνήν.*² Ὁ Θεὸς εἶναι πλοῦτος πᾶσι πτωχεύουσι και ἀπορούντων ἀντίληψις.³ Ἄν μοῦ ἀρκεῖ ὁτιδήποτε ἄλλο, δὲν χρειάζομαι τὸν Ἴδιο. Πράγματι ὅμως κανεὶς δὲν ἔχει τίποτα, γιατί αὐτὸ ποὺ ἀγαπᾶμε σὲ ἀνθρώπους, ἀσχολίες, τόπους, ἢ ὅπουδήποτε, στὸν βαθμὸ ποὺ τὸ ἀγαπᾶμε, εἶναι ὁ Ἴδιος. Ἀπὸ μόνα τους τὰ πλάσματα εἰσφέρουν περιορισμούς και ἀτέλειες, αὐτὸ εἶναι τὸ δικό τους ἔργο, και ὅσο γίνεται συνειδητὴ ἡ φύση τους τόσο μαθαίνει κανεὶς νὰ ὑπερβαίνει τοὺς περιορισμούς τῶν πραγμάτων και νὰ βρίσκει σὲ ὅλα και πέρα ἀπὸ ὅλα τὸν Ἴδιο.

Ἄν κάποιος νομίζει ὅτι θὰ πάρει περισσότερο ἀπὸ τὸν Θεὸ μὲ τὴν ἐνδοσκόπηση,⁴ τὴν κατάνυξη, τὴν γλυκύτητα ἢ μὲ εἰδικὴ ἀποκάλυψη, ἀπ' ὅσο κοντὰ στὴ φωτιὰ ἢ μέσα στὸν στάβλο, αὐτὸ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπ' τὸ νὰ πάρω τὸν Θεό, νὰ τυλίξω τὸ κεφάλι Του μ' ἓνα μανδύα και νὰ τὸν χῶσω κάτω ἀπ' τὸν πάγκο. Γιατί ὅποιος ψάχνει τὸν Θεὸ σ' ἓναν εἰδικὸ τρόπο, παίρνει τὸν τρόπο και χάνει τὸν Θεό, τὸν κρύβει μέσα στὸν τρόπο. Ἀλλὰ ὅποιος ψάχνει τὸν Θεὸ χωρὶς κανένα εἰδικὸ τρόπο, τὸν βρίσκει ὅπως εἶναι στὸν ἑαυτό Του, και ὁ ἀνθρώπος αὐτὸς ζεῖ μὲ τὸν Ἴδιο και εἶναι ἡ ἴδια ἡ ζωή.⁵

¹ Γρηγόριος Θεολόγος, *Ἠθικά ἔπη*, PG 37, 639 και 685.

² Μακάριος, *Λόγος νγ'*.

³ Βλ. π.χ. *Μηναῖον*, 22 Σεπτεμβρίου. Βλ. ἐπίσης τὸν Ρίλκε, *Τὸ βιβλίον τῶν ὠρῶν*, σ. 29: εἶμαι στὸν κόσμον πολὺ μόνος / κι ὅμως ὄχι τόσο μόνος, / ἱερὴ γιὰ νὰ κάνω τὴν κάθε μου ὥρα [...] / Νὰ σὲ καθρεφτίσω θέλω σ' ὅλη τὴ μορφὴ Σου [...] / Πουθενὰ σκυμένος, πουθενὰ κρυμμένος / νὰ μὴν εἶμαι.

⁴ Innerkeit, ἐσωτερικότητα.

⁵ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 5b*, DW I, σ. 91.

Παρουσία

Κύριος σκοπός των εκκλησιαστικῶν ἐθίμων εἶναι ἡ μύηση, καὶ γίνονται ἀχρείαστα ὅσο μεγαλώνει, ἂν ὑπάρχει, προσωπικὴ ζωντανὴ σχέση μὲ τὸν Θεό, διαφορετικὰ οὔτε τὰ ἔθιμα οὔτε ἄλλη παιδεία, ἐκκλησιαστικὴ ἢ ὁποιαδήποτε, ἔχει δυνατότητα νὰ βοηθήσει. Ἐπομένως ἐδῶ βρίσκεται τὸ μέτρο, ἀπλὸ καὶ ἀσφαλές, ὅτι ὅσο χρειάζομαι τὴ Λειτουργία γιὰ νὰ γίνει ἱερός ὁ χρόνος, τόσο δὲν ἀξιοποίησα ἀκόμη οὔτε τὴ Λειτουργία.

Ἡ προσευχὴ εἶναι καλύτερη ἀπὸ τὸ τρέξιμο καὶ ὁ ναὸς εἶναι πιὸ εὐγενικὸς τόπος ἀπὸ τὸν δρόμο. Ἀλλὰ στὶς πράξεις σου ἔχε ἴσο νοῦ, ἴση πίστη, ἴση ἀγάπη γιὰ τὸν Θεό σου, καὶ ἴση σοβαρότητα. Νὰ εἶσαι βέβαιος, ἂν κράταγες τὸν νοῦ σου ἔτσι ἴσο, κανεὶς δὲν θὰ ἐμπόδιζε νὰ ἔχεις συνέχεια τὴν παρουσία τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ ἂν ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἔτσι ἀληθινὰ στὸν ἄνθρωπο ἀλλὰ πρέπει νὰ μπεῖ ἀπὸ ἔξω, ἀπὸ αὐτὸ καὶ ἀπὸ ἐκεῖνο, ἂν ψάχνει τὸν Θεὸ χωρὶς ἴσο νοῦ, εἴτε σὲ συγκεκριμένες πράξεις εἴτε σὲ ἀνθρώπους ἢ σὲ τόπους, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν βρῆκε τὸν Θεό [...] κι ἔτσι δὲν ἐμποδίζεται μόνο ἀπὸ τὴν κακὴ παρέα, ἀκόμα καὶ ἡ καλωσύνη τοῦ εἶναι ἐμπόδιο, ὄχι μόνο ὁ δρόμος ἀλλ' ἀκόμα καὶ ἡ ἐκκλησία, καὶ ὄχι μόνο οἱ κακὲς κουβέντες καὶ πράξεις, ἀλλὰ καὶ οἱ καλὲς κουβέντες καὶ πράξεις, ἐπειδὴ τὸ ἐμπόδιο εἶναι μέσα του, ἐπειδὴ μέσα του ὁ Θεὸς δὲν ἔχει γίνει ὅλα τὰ πράγματα.¹

Γνωρίζει κανεὶς ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ βρίσκεται στὸν προορισμό, ὅταν καλὰ καλὰ δὲν ἄρχισε τὸ ταξίδι. Ἡ ἀπόρριψη τῆς θρησκείας μὲ τὴν ἐξήγηση ὅτι ὁ Θεὸς ἂν ὑπῆρχε θὰ παρουσιαζόταν, εἶναι προσχηματικὴ. Ἄλλωστε μεγάλο πλῆθος ἀποκαλύψεων συμβαίνει κάθε στιγμή, κι ἂς μὴν εἶναι ἡ καθολικὴ φανέρωση, ἤδη τώρα ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς παρουσιάζεται σὲ πολλοὺς καὶ συχνά. Ἡ θεότητα θὰ παρέμενε ἀπρόσιτη χωρὶς τὸν Χριστό. “Αὐτὸν ποὺ δὲν ἔχει δεῖ κάποιος, πῶς μπορεῖ νὰ τὸν ἀγαπήσει;”² Καὶ ὅμως “ἡ σωτήρια παρουσία τοῦ Χριστοῦ γιὰ πολλοὺς ἔγινε προσθήκη κόλασης,” θυμίζει ὁ Χρυσόστομος.

¹ Ἐκκαρτ, *Κατηχήσεις*, DW V, σ. 203 κ.έ. Βλ. τὸν Μακάριο, *Λόγος* νζ'.

² Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Ἠθικὸς* 4, *ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 194.

“Τί νομίζεις; Τὸ φῶς ἔγινε αἰτία ἀναπηρίας; [...] Τὸ ἄρρωστο μάτι τῆς ψυχῆς τους δὲν ἄντεξε νὰ δεχτεῖ τὸ φῶς. Κατάλαβες τώρα γιατί ὁ ἄρρωστος ἀπὸ παντοῦ ζημιώνεται ἐνῶ ὁ ἰσχυρὸς ἀπὸ παντοῦ ὠφελεῖται;”¹

Γιατί εἶναι τόσο δύσκολο νὰ σταθεῖς μπροστὰ Του; Ἡ ἀπάντηση βρίσκεται ἤδη στὸ Εὐαγγέλιο: “καὶ ἐλθόντος αὐτοῦ εἰς τὸ πέραν εἰς τὴν χώραν τῶν Γαδαρηνῶν ὑπήντησαν αὐτῷ δύο δαιμονιζόμενοι ἐκ τῶν μνημείων ἐξερχόμενοι, χαλεποὶ λίαν, ὥστε μὴ ἰσχύειν τινὰ παρελθεῖν διὰ τῆς ὁδοῦ ἐκεῖνης. καὶ ἰδοὺ ἔκραξαν λέγοντες, *Τί ἡμῖν καὶ σοί, υἱὲ τοῦ θεοῦ; ἤλθες ὧδε πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς;*”² Μᾶς χωρίζει ἐπομένως ἡ σκληρότητα. Προκαλοῦμε φόβο στοὺς ἀσθενέστερους καὶ φοβόμαστε οἱ ἴδιοι μπροστὰ στὸν ἰσχυρό. Ὅσο ἀφομοιώνεται κανεὶς στὴ δαιμονικὴ φύση τόσο λιγότερο ἀντέχει τὴ θεία παρουσία, γιατί τόσο λιγότερο μετέχει στὴν θεία δύναμη. Γι’ αὐτὸ εἰπώθηκε πῶς ὅσοι δὲν στραφοῦν νὰ ἀλλάξουν, οὔτε κἂν θὰ ἀντιληφθοῦν τὴν Δευτέρα Παρουσία, ἐπειδὴ ὁ φόβος τους θὰ ἦταν ἀφόρητος. Ἀφήνονται λοιπὸν νὰ συνεχίσουν παραμένοντας στὴν ἀποξένωση καὶ ἀμφιβολία ἢ ἄρνηση ποὺ ἔχουν ἤδη ἀποφασίσει γιὰ τὸν ἑαυτό τους.

Συμμόρφωση

Δὲν ἔχει ἐρείσματα στὴν Βίβλο ἡ κυριαρχία τῆς τυπικῆς συμμόρφωσης, ὅταν οἱ συνήθειες συνεργοῦν ὥστε “νὰ ὑποσκάψουν τὴν πρωτοβουλία καὶ τὴν ἀνεξαρτησία τοῦ νέου [...] ὅλες τὶς ἀποφάσεις του τὶς ἔπαιρναν οἱ μεγαλύτεροί του [...] κανονικά, κανένας Ἰνδὸς δὲν μποροῦσε νὰ θεωρήσει τὸν ἑαυτό του ἐνήλικο ὅσο ἦταν ζωντανὸς ὁ πατέρας του”.³ Φυσικά, πλήρης ἐκμηδένιση τῆς ἐλευθερίας δὲν εἶναι δυνατή, “κάτω ἀπὸ τοὺς πειθήνιους κι εὐγενικοὺς τρόπους μπορεῖ νὰ κρύβεται ἓνας φοῦρνος καταπιεσμένου πάθους, ποὺ ὀδηγεῖ σὲ ἀπρόσμενα ξεσπάσματα ἢ στὶς χρόνιες, τυραννικὲς συγκρούσεις ποὺ βασανίζουν

¹ Χρυσόστομος, *Πρὸς τοὺς λέγοντας ὅτι δαίμονες*, PG 49, 261. Βλ. Φιλ. 4, 7, Α΄ Κορ. 10, 31 καὶ 16, 14.

² *Ματθ.* 8, 28–29.

³ Καϊσλερ, *Ὁ Λωτὸς καὶ τὸ Ρομπότ*, σ. 138.

τούς αναποφάσιστους”.¹ Ὁ Μιλ ἐκφράζει καλὰ τὴ χριστιανικὴ παράδοση μὲ τὴ συμβουλὴ αὐτή, πὼς “ὅταν ἓνα ἄτομο διαθέτει κάποιον ἀνεκτὸ ποσοστὸ κοινῆς λογικῆς καὶ ἐμπειρίας, ὁ δικὸς του τρόπος νὰ διαμορφώνει τὴν ὕπαρξή του εἶναι ὁ καλύτερος: ὄχι ἐπειδὴ αὐτὸς καθ’αυτὸν εἶναι ὁ καλύτερος, ἀλλὰ ἐπειδὴ εἶναι ὁ δικὸς του τρόπος...

Τὰ ἴδια πράγματα ποὺ βοηθοῦν ἓνα ἄτομο νὰ καλλιεργήσει τὴν ἀνώτερη φύση του, ἓνα ἄλλο τὸ ἐμποδίζει [...]. Ὅλα τὰ σφάλματα ποὺ εἶναι πιθανὸ νὰ διαπράξει, παρὰ τὶς συμβουλές καὶ τὶς προειδοποιήσεις, εἶναι ἀσήμαντα ἐν συγκρίσει μὲ ἓνα ὀλέθριο, πραγματι, σφάλμα: νὰ ἐπιτρέψει, δηλαδή, στοὺς ἄλλους νὰ τοῦ ἐπιβάλουν αὐτὸ ποὺ ἐκεῖνοι κρίνουν ὅτι εἶναι τὸ καλὸ του.²

Δὲν νοεῖται κἂν ἀντικειμενικὸς ὀρισμὸς, “πολύτιμα καὶ εὐχάριστα εἶναι ὅσα ὁ σπουδαῖος ἄνθρωπος ζεῖ ὡς τέτοια”,³ πὼς θὰ μπορούσε νὰ προμηθεύει τὴ Σημασία μιὰ μέθοδος; Ἡ διάνοιξη στὴν παρουσία τοῦ Λόγου δὲν προέρχεται ἀπὸ ἄρτια θρησκευτικὴ ἀγωγή ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀνεξήγητη καὶ συνεχῆ ἐσωτερικὴ ἀπόφαση ποὺ διαμορφώνει τὸν χαρακτῆρα, γι’ αὐτὸ “ὁ Θεὸς μᾶς ἐγκαταλείπει, γιὰ νὰ ἐκδηλωθεῖ τὸ αὐτεξούσιό μας [...] νὰ δείξει ἡ ψυχὴ τὴ σύνεση καὶ τὴν προαίρεσή της”.⁴

Δὲν πρέπει νὰ ἀνησυχοῦμε τόσο τί πρέπει νὰ κάνουμε, ἀλλὰ νὰ ἀνησυχοῦμε μᾶλλον τί εἴμαστε. Ἄν οἱ ἄνθρωποι καὶ οἱ δρόμοι τους ἦταν καλοὶ, οἱ πράξεις τους θὰ ἦταν πολὺ φωτεινές. Ἄν εἶσαι δίκαιος τότε οἱ πράξεις σου θὰ εἶναι δίκαιες. Μὴ σκέφτεσαι πὼς θὰ βάλεις ἀγιότητα στὴν πράξη, θᾶπρεπε νὰ βάζεις ἀγιότητα στὸ νὰ εἶσαι, γιὰτὶ δὲν εἶναι τὰ ἔργα ποὺ μᾶς ἀγιάζουν ἀλλὰ ἐμεῖς ἀγιάζουμε τὰ ἔργα [...] εἴτε πρόκειται γιὰ τὸ φαγητὸ εἴτε γιὰ τὸν ὕπνο, τὸ ξύπνημα ἢ ὀτιδήποτε. Ὅσοι δὲν ζοῦν σημαντικὰ, ὀτιδήποτε κι ἂν κάνουν ἀξίζει ὅσο τὸ τίποτε.⁵

¹ Ὁ.π.

² Μιλ, *Περὶ ἐλευθερίας*, σ. 118, 132.

³ Ἀριστοτέλης, *Ἠθικὰ Νικομάχεια* 1176b25–26. Βλ. τὸν Πλωτῖνο, *Ἐννεάδες* 1, κεφ. 5, ἐν. 10.

⁴ Σωφρόνιος Σαχάρωφ, *Ὁψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστι*, σ. 344.

⁵ Ἐκκαρτ, *Κατηγήσεις*, *DW V*, σ. 197–8.

Ὁ Γέροντας, ὁ ‘Πνευματικὸς’ ἢ ὁποῖος εἶναι σὲ θέση νὰ βοηθήσει, διακρίνει ἐσωτερικὲς διαθέσεις καὶ ποιότητες, καλλιεργεῖ αὐτογνωσία καὶ εἰδοποιεῖ γιὰ τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους εἶναι δυνατὸ νὰ προδίδει κα- νεὶς τὸν ἑαυτό του καὶ νὰ παγιδεύεται μόνος του. Ὅπως δὲν χρειάζεται νὰ πιέσεις τὸν ἐρωτευμένο γιὰ νὰ συναντήσῃ ὁποῖον ἀγαπάει, ἔτσι ἀρ- κεῖ νὰ ὑπάρχει πραγματικὴ ἐπιθυμία γιὰ τὸν Χριστό, καὶ ὁ ἴδιος οὔτε θέλει οὔτε ἂν μπορεῖ νὰ ἀδιαφορήσῃ. Καὶ πάλι, ὁ πόθος τῶν ἐρωτευ- μένων δὲν χάνεται ἀκόμη κι ἂν τοὺς χωρίζῃ ἡ μεγαλύτερη δυνατὴ ἀπόσταση. Ὅμως δὲν λαχταρᾷς νὰ πᾶς κάπου μήπως νοιώσεις ἐρω- τευμένος, ἀλλὰ ἐπειδὴ εἶσαι ἤδη. Ἡ σχέση μὲ τὸν Θεὸ δὲν θὰ βρεθῇ σὲ ἀντικειμενικὸς κανόνες μιᾶς ἐξωτερικῆς συμμόρφωσης ἀλλὰ στὴν προσωπικὴ σκέψη, στὴν αὐθόρμητη ἀπόφαση, στὴν ἐπιθυμία καὶ τὴ διάθεση.

Σπούδασε νὰ ἀρέσεις στὸν Θεὸ πάντοτε ἀπὸ μέσα σου, ἐπιθυ- μῶντας τὸν ἀπὸ τὸν βαθυτέρο ἑαυτό σου, ζητῶντας τὸν ἀδιάκοπα καὶ ὀλόψυχα ἀπὸ μέσα σου, στὴ σκέψη σου, καὶ μὲ βία, στρέφοντας τὴ θέληση καὶ τὴν προαίρεσή σου νὰ εἶναι διαπαντὸς πρὸς αὐτόν, καὶ θὰ δεῖς τότε πῶς καὶ ὁ ἴδιος μὲ τὴ θέλησή Του ἔρχεται σὲ σένα καὶ φτιάχνει τὸ σπίτι Του κοντὰ σου. Γιατὶ ὅσο ἀναγκάζεις ἐσὺ τὸν νοῦ σου στὴ ζήτηση τοῦ Θεοῦ, πολὺ περισσότερο αὐτὸς ἀναγκάζεται ἀπὸ τὴν εὐσπλαχνία καὶ τὴν ἀγαθότητά Του νὰ ἔρθῃ σὲ σένα καὶ νὰ σὲ ἀναπαύσει πνευματικά.¹

Ἐμπιστοσύνη

Ἡ αὐτοκατάκριση εἶναι ἀμετανοησία, καὶ καλὸ νὰ τὴν ξεπερνάει κανεὶς ὅσο γίνεται πιὸ γρήγορα. Γι’ αὐτὸ καὶ τὸ μυστήριον τῆς Ἐξομο- λόγησης ματαιώνεται, ἂν παραδέχομαι σφάλματα πού μπορεῖ νὰ μὴ μὲ νοιάζουν ἰδιαίτερα ἐνῶ ἐξακολουθῶ νὰ κρύβω ὅσα καλῶς ἢ κακῶς θεωρῶ πιὸ σοβαρά, γιὰ τὰ ὁποῖα ἀρνοῦμαι νὰ ἀναλάβω τὴν εὐθύνη καὶ

¹ Μακάριος, *Λόγοι*, δ’.

νά δεχτῶ συγγνώμη.¹ Δὲν γίνεται νά ἐλπίζω στή θεία παρουσία ὅταν ἔχω ἀφήσει νά μέ καταβάλουν οἱ ἐνοχές.

Ποῖός ἦταν πιό ἀγαπητός Του καί εἶχε πιό στενή σχέση μέ τόν Κύριο ἀπό τοὺς Ἀπόστολους; Καί ὅμως κανένας τους δὲν γλύτωσε ἀπό τή θανάσιμη ἁμαρτία, ἦταν ὅλοι θανάσιμα ἁμαρτωλοί. Τὸ ἔχει δείξει αὐτὸ συχνά στήν Παλαιά καί στήν Καινή Διαθήκη, γιά ὅσους κατόπιν θὰ ἀγαποῦσε πολὺ περισσότερο. Καί τώρα ἀκόμη σπάνια βρῖσκει κανεὶς ἀνθρώπους πού νά φτάνουν στή μεγαλωσύνη χωρὶς πρῶτα νά σφάλουν. Ἡ πρόθεση τοῦ Κυρίου σὲ αὐτὸ εἶναι νά καταλάβουμε τὸ μεγάλο Του ἔλεος. Θέλει νά μᾶς παρακινήσει ἔτσι σὲ μεγάλη καί ἀληθινὴ ταπεινοφροσύνη καί πίστη. Γιατί ὅταν ἀνανεώνεται ἡ μετάνοια, ἡ ἀγάπη ἐπίσης μεγαλώνει πολὺ καί ἀνανεώνεται.²

Ἡ ἁμαρτία εἶναι ἓνα χάρισμα, καί τὸ ἀποδέχομαι πραγματικά, δηλαδὴ γίνομαι ἀντάξίός του, μόνο ἂν τὸ χρησιμοποιήσω γιά νά γνωρίσω τί θέλω, τί μπορῶ, τί μέ βοηθάει καί τί μέ ἐμποδίζει.

ἽΟποιος ἔχει στεριώσει ἀληθινὰ στὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, δὲν θὰ ἤθελε νά μὴν ἔχει κάνει τὴν ἁμαρτία στήν ὁποία ἔπεσε. Ὅχι μέ τὴν ἔννοια ὅτι στρεφόταν ἐναντίον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ γιατί ἀπὸ αὐτὴν ἀφοσιώθηκε σὲ μεγαλύτερη ἀγάπη καί ἔγινε ταπεινότερος [...] Μπορεῖς μέ ἀσφάλεια νά ἐμπιστευτεῖς τὸν Θεό, ὅτι δὲν θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἁμαρτία αὐτὴ ἂν δὲν ἤθελε νά τὴ στρέψει σὲ ὄφελός σου.³

¹ Πιθανῶς καί ἀπὸ φόβο μήπως ὁ Ἱερέας μέ προδώσει, ἀλλὰ τότε δὲν ἔχω κάνει σωστὴ ἐπιλογή σὲ ποιὸν ἐξομολογοῦμαι.

² Ἐκκαρτ, *Κατηχήσεις*, DW V, σ. 235. Βλ. *Ματθ.* 26, 31.

³ Ὁ.π., σ. 233. Βλ. Ὁσκαρ Γουάιλντ, *De profundis*, σ. 105–6: ἡ πρωταρχικὴ ἐπιθυμία τοῦ Χριστοῦ δὲν ἦταν νά ἀναμορφώσει τοὺς ἀνθρώπους οὔτε νά ἀπαλύνει τὸν πόνο. Ὁ σκοπὸς του δὲν ἦταν νά μεταβάλλει ἓναν ἐνδιαφέροντα κλέφτη, σὲ ἓνα βαρετὸ τίμιο ἄνθρωπο. Ἀσφαλῶς δὲ θᾶχε μεγάλη ἐκτίμηση στήν Ἑταιρία Προστασίας τῶν φυλακισμένων κι ἄλλες τέτοιες σύγχρονες κινήσεις. Ἡ μεταβολὴ ἐνὸς Τελώνη σὲ Φαρισαῖο, δὲ θὰ τοῦ φαινόταν καί μεγάλο κατόρθωμα [...] Φυσικά, ὁ ἁμαρτωλὸς πρέπει νά μετανοήσει. Γιατί ὅμως; Ἀπλῶς καί μόνο γιατί ἀλλιῶς θᾶταν ἀνίκανος νά καταλάβει τί ἔκανε. Ἡ στιγμή τῆς μεταμέλειας εἶναι ἡ στιγμή τῆς μύησης. Κάτι παραπάνω μάλιστα: εἶναι ὁ τρόπος πού μ' αὐτὸν μεταβάλλει κανεὶς τὸ παρελθόν του

Μετά από τόσους αιώνες χριστιανοσύνης ο Θεός για πολλούς ή τους περισσότερους είναι ο Κριτής, Ίσως, στην καλύτερη περίπτωση, Πατερούλης, που φροντίζει να υπάρχει ο κόσμος και να μη μᾶς λείπει τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο. Κι ἐνῶ δὲν ἔχουμε ἰδιαίτερο ἢ κανένα ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν Ἰδιο, καμμιὰ φορὰ παριστάνουμε ὅτι ἀποροῦμε ἐπειδὴ παραμένει ἀόρατος σὰν ἀνύπαρκτος. Ἡ μήπως πράγματι δὲν ὑπάρχει, καὶ εἶναι ὅλα μιὰ φαντασία, σκέφτονται πολλοί, ἀκόμη κι ἂν δὲν τὸ παραδέχονται.¹ Ὅμως δὲν εἶναι γιὰ ὅλους ἀόρατος. “Ἡ ἀγάπη δὲν ἔχει μόνο ἐμπιστοσύνη, ἔχει ἀληθινὴ γνώση καὶ βεβαιότητα χωρὶς ἴχνος ἀμβολίας”.² Ποιὸς θέλει νὰ πηγαίνει ἐκεῖ που δὲν τὸν θέλουν; Πῶς περιμένω νὰ τὸν συναντήσω, ὅταν δὲν ὑπάρχει τίποτα που νὰ μ’ ἐνδιαφέρει λιγότερο ἀπὸ τὸν Ἰδιο; Ὅλη ἡ προσπάθεια τώρα εἶναι αὐτὴ ἀκριβῶς, νὰ βεβαιωθεῖ κανεὶς τί θέλει, τί τὸν ἐνδιαφέρει πραγματικά, καὶ πῶς θὰ γίνεῖ νὰ τὸ ἔχει.

Ἄν κάποιος μὲ ρώταγε, γιατί προσευχόμαστε, γιατί νηστεύουμε, γιατί κάνουμε ὅλα τὰ ἔργα μας, γιατί βαπτίζομαστε, γιατί ἔγινε ὁ Θεὸς ἄνθρωπος, που εἶναι καὶ τὸ ὑψηλότερο, θὰ ἀπαντοῦσα: γιὰ νὰ γεννηθεῖ ὁ Θεὸς στὴν ψυχὴ, καὶ νὰ γεννηθεῖ ἡ ψυχὴ στὸν Θεό. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἔχει γραφεῖ ὅλη ἡ Βίβλος, γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ὁ Θεὸς δημιούργησε τὸν κόσμον καὶ ὅλες τὶς ἀγγελικὲς φύσεις.³

Πολλὰ τὰ δεινὰ, καὶ προκύπτουν συνήθως αἰφνιδιαζοντας, ἔτσι που μπορεῖ νὰ νοιώσει κανεὶς ἀδύναμος, ἀνυπεράσπιστος, παρατημένος, ἀπειλούμενος καὶ ἀσήμαντος. Καὶ οἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς καθενὸς εἶναι

[...] Ἄν ρωτοῦσαν τὸν Χριστό, θᾶλεγε — εἶμαι ἀπολύτως βέβαιος γι αὐτὸ — πῶς τὴ στιγμὴ που ὁ ἄσωτος υἱὸς ἔπεσε στὰ γόνατα καὶ ἔκλαψε, ἔκανε τὴ σπατάλη τῆς περιουσίας του μὲ τὶς πόρνες, τὴ βοσκὴ τῶν χοίρων καὶ τὴ λαχτάρα γιὰ τὰ ξυλοκέρατα που τρώγανε οἱ χοῖροι, ὁμορφες καὶ ἅγιες στιγμὲς τῆς ζωῆς του.

¹ Ὅσοι μικραίνοντας τὸν ἑαυτὸ τους κατάντησαν νὰ ἔχουν μικρὴ ἰδέα γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἀπορρίπτουν τὸν χριστιανισμό ἂν ὄχι γιὰ ἄλλους λόγους πάντως γιὰ τὴν προβολὴ τῆς φιλαυτίας στοὺς οὐρανούς, ὅπως τοὺς μοιάζει ἡ χριστιανικὴ ἐπίγνωση τῆς ἰσοθεΐας τοῦ ἀνθρώπου.

² Ἐκκαρτ, *Κατηχήσεις*, *DW V*, σ. 239.

³ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 38*, *DW II*, σ. 227–8.

ἀριθμημένες¹ ἀπὸ μιᾶ νοημοσύνη ποῦ βρίσκεται σὲ ὅλα καὶ δὲν ἐγκατέλειψε τίποτα. “Δὲν πωλοῦνται δύο σπουργίτια ἕνα πενηνταράκι; Καὶ ὅμως, οὔτε ἕνα δὲν θὰ πέσει στὴ γῆ ἂν δὲν τὸ θέλει ὁ Πατέρας σας”.² Τὸ κείμενο δὲν εἰδοποιεῖ γιὰ κάποιας μορφῆς νομοτέλεια, οὔτε σημαίνει ὅτι ὁ Θεὸς ἐνδιαφέρεται μόνο γιὰ τὴν ὑγεία, τὴν ἀρρώστια, τὴ γέννηση καὶ τὸν θάνατο. Δὲν πρέπει νὰ διαβάζονται τὰ κείμενα αὐτὰ σὰν νὰ προέρχονταν ἀπὸ μιᾶ συστηματικὴ πραγματεία περὶ εὗρους καὶ ἰσχύος τῆς θείας πρόνοιας. Μπορεῖ κανεὶς νὰ πάρει ἀφορμὴ καὶ ἀπὸ ἐδῶ γιὰ νὰ σκεφτεῖ συστηματικὰ ζητήματα, ἀρκεῖ νὰ στηρίζει τὰ συμπεράσματά του σὲ πιὸ ἀρμόδιες πηγές. Τὸ Εὐαγγέλιο ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν οἰκειότητα Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Ἡ Ἐκκλησία ἰδρύεται στὴ συνείδηση αὐτῆ, ἀπ’ ὅπου διακρίνει κανεὶς συνεχῶς περισσότερο ὅτι δὲν ὑπάρχει κἄν μιᾶ γενικὴ πρόνοια γιὰ τὰ πάντα, ἔστω μὲ ἰδιαίτερο ἢ κύριο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ‘ἀνθρωπότητα’: “ἐσὺ ἀγαθὲ καὶ παντοδύναμε φροντίζεις τὸν καθένα μας σὰν νὰ μὴν ὑπῆρχε παρὰ μόνον αὐτός”.³ Χωρὶς τὸ σὰν ἢ ἀκρίβεια μεγαλώνει.

*Ὁ Θεὸς ἔστειλε στὴ γῆ τὸν μονογενῆ Υἱό του, γιὰ σένα μόνον καὶ γιὰ τὴ δική σου σωτηρία.*⁴

Ὅταν βρίσκεσαι μὲ δύο κοιτᾶς καὶ τοὺς δύο, ἢ πότε τὸν ἕνα, πότε τὸν ἄλλο, ὅμως ὅταν βλέπεις τὸν ἕνα δὲν βλέπεις τὸν ἄλλο, ἂν πρόκειται νὰ ὑπάρχει μοναδικότητα. Δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο μὲ τὸν Θεό, γιατί δὲν εἶναι ἕνα ὄν. Στὸν Χριστὸ οἱ δύο γνώσεις εἶναι ἐνωμένες. Ὡς ἄνθρωπος περιορίζεται σὲ τόπο καὶ χρόνο, καὶ γνωρίζει τὰ πράγματα ὅπως ἐμεῖς, ἐνῶ ταυτόχρονα ὡς Θεὸς βρίσκεται μὲ καθέναν γνωρίζοντας, δημιουργῶντας καὶ στηρίζοντας αὐτὸν μόνον καὶ κανέναν ἄλλο. Ἀπὸ τὸν βαθμὸ τῆς εὐφυΐας μας, τὸν τόπο καὶ τὸν χρόνο τῆς γέννησής μας, ὡς ἀκόμη ἐκ γενετῆς ἀσθένειες, ὅλα εἶναι χαρίσματα, καὶ ἔχει σὲ μεγάλο βαθμὸ προσωπικὴ εὐθύνη καθέναν μὲ ποιά διάθεση θὰ τὰ δεχτεῖ καὶ πῶς θὰ διαμορφώσει μέσα ἀπὸ αὐτὰ τὸν χαρακτήρα του. Κανεὶς δὲν εἶναι ‘παρατημένος’, οἱ ἀντιξοότητες δὲν σημαίνουν ἐγκατάλειψη, ὁ Θεὸς δὲν εἶναι μακρινός, μέσα ἀπ’ ὅλα προσπαθεῖ νὰ διε-

¹ *Ματθ. 10. 30.*

² *Ματθ. 10, 29. Βλ. Ἰω. 5, 30.*

³ *Αὐγουστῖνος, Ἐξομολογήσεις, βιβλ. 3, κεφ. 11, PL 32, 692.*

⁴ *Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, Ἠθικὸς 2, ΕΣΝΘ, τ. 2, σ. 119.*

γείρει τὴ γνώση αὐτοῦ ποὺ ἐν τέλει δὲν εἶναι παρὰ τὸ πλησίασμα τῆς ἄλλης ζωῆς.

Ἔχετε ἄραγε καταλάβει καλὰ ποιά Βασιλεία μᾶς λέει νὰ ζητᾶμε; Τοῦ ὕφους τῶν Οὐρανῶν, ποὺ θὰ γίνεи μετὰ τὴν Ἀνάσταση ἢ σὰν νὰ ἦταν κάπου μακριά, ἐκείνη μᾶς λέει νὰ ζητᾶμε; Καθόλου! [...] Αὐτὴν ἐδῶ τὴ Βασιλεία μᾶς λέει νὰ ζητᾶμε, ὥστε, ὅπως βασιλευσε ὁ Θεὸς στὰ ἔθνη, ὅπως ἔχει γραφεῖ, ἔτσι νὰ βασιλεύσει καὶ σὲ μᾶς, γιατί ἀπὸ τὰ ἔθνη προερχόμαστε. Καὶ πῶς θὰ βασιλεύσει; Ὅπως ἐπάνω σὲ κάποιο ὄχημα, ἐποχοῦμενος σὲ μᾶς καὶ κρατῶντας στὸ χέρι του σὰν ἡνία τὰ θελήματα τῶν ψυχῶν μας, ὥστε ὁ Ἰδιος νὰ μᾶς ὀδηγήσει ὅπου θέλει, ἂν μᾶς βρεῖ εὐήνιους¹ [...] Ἔτσι, καὶ Χερουβεὶμ γίνονται οἱ ἄνθρωποι, φέροντας στὰ νῶτα τῆς ψυχῆς τους τὸν Θεὸ τῶν ὄλων, ἤδη σ' αὐτὸν ἐδῶ τὸν κόσμο. Ποιὸς λοιπὸν ἔχει φτάσει σὲ τόση βλακεία καὶ ἀναισθησία, ποὺ πρὶν νὰ δεῖ καὶ νὰ τοῦ συμβεῖ ἡ δόξα αὐτή, θὰ ἐπιθυμήσει ἐξουσία, κοσμικὴ δόξα ἢ πλοῦτο; Ἡ μᾶλλον, ποιὸς εἶναι τόσο παράφρων καὶ ἄθλιος, ὥστε νὰ διανοηθεῖ πῶς εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ τὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ καὶ τὴ Δόξα Του, κάποια ἄλλη δόξα ἢ βασιλεία ἢ πλοῦτος ἢ τιμὴ ἢ ἐξουσία ἢ ἀπόλαυση ἢ ὅτιδήποτε ἀπὸ τὰ ἄλλα ποὺ λέγονται καὶ νομίζονται καλὰ στὴ γῆ εἴτε στὸν οὐρανό, ὥστε νὰ προτιμήσει ἐκεῖνα ἀντὶ γι' αὐτήν; Πραγματικά, τίποτα δὲν εἶναι πιὸ ἐπιθυμητό, γιὰ ὅσους βέβαια δὲν ἔχουν ἀποβλακωθεῖ.²

¹ Βλ. τὸν Μακάριο, *Πνευματικαὶ Ὁμιλίαι*, 46, καὶ *Λόγος* μα': τί γὰρ ὠφέλιμον; Τῶν ἐπιθυμιῶν ἐμπλησθῆναι ἢ καθαρισθέντας μὴ ἐπιθυμῆσαι; Καὶ πάλιν τί συμφέρον; Τοῦ ἐχθροῦ ἀνθρώπου κατακυριεῦσαι ἢ μᾶλλον ἀγαπήσαι; Καὶ τί βέλτιον; Διαλογίζεσθαι καὶ μεριμνᾶν καὶ συνεχῶς ἀποτυγχάνειν, ἢ πιστεῦειν καὶ ἐλπίζειν καὶ εὐοδοῦσθαι; Γίνεται γάρ, ὅτι πρᾶγμα τι βιαίως ἢ ἀλόγως ἀφέλκει ἡμᾶς τῆς εὐχῆς καὶ τῆς νοεραῆς ἡσυχίας καὶ ἀφέντες τὴν ἐλπίδα ἐπεξερχόμεθα γυμνῇ τῇ διακρίσει καὶ οὐ νοοῦμεν τὰ μεγάλα ζημιούμενοι. Ὁ δὲ πρὸ πάντων τὴν βασιλείαν προκρίνων καὶ πιστεῶν τῷ Κυρίῳ, τὰ παρ' αὐτοῦ οἰκονομούμενα ὑπομονητικῶς καταδέχεται. Οἶδε γὰρ ὅτι τῷ ἐλπίζοντι τὰ πεμπόμενα εἰς τὸ συμφέρον εἰσὶ, μόνον μὴ ἡμεῖς αὐτὰ τῇ ἀπιστίᾳ μεταβάλλωμεν. Κἂν γὰρ πρὸς παρὸν λυπηρὰ εἶναι δοκῆ, ὕστερον διὰ τῆς ὑπομονῆς σωτηρίους καρποὺς ἀποκυΐσκει.

² Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Ἠθικὸς 3*, *ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 172, ἐξήγηση τῆς προτροπῆς, *ζητεῖτε πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.*

Λύπη

Γιατί ὁ Θεὸς λυπᾶται μὲ τὸν θάνατο, ὅταν γνωρίζει ὅτι ὁ ἐδῶ νεκρὸς ἀπολαμβάνει ἤδη μιὰ ἀνώτερη κατάσταση; Γιατί νοιώθουμε λύπη ἐμεῖς; Τὸ ἄψυχο σῶμα εἶναι μιὰ παρουσία τοῦ μηδενός, ἀπ' ὅπου μένει ἀνεπηρέαστη μόνο ἡ ἀπλή λογική, ἡ ὁποία στὴν λύπη αὐτὴ διακρίνει ἄτοπο πάθος.¹ Μὲ τὸν θάνατο ἀναδύεται ἐδῶ καὶ τώρα ἡ δυνατότητα τῆς δημιουργίας νὰ μὴν ἔχει ὑπάρξει. Αὐτὸ ποῦ διαφορετικὰ θὰ ἦταν ἀπλῶς ἰσχυρισμὸς μιᾶς ἀμφίβολης κοσμολογίας, γίνεται ἀπτὴ πραγματικότητα μὲ τὸν πρὸ ἔντονο καὶ ἀκραῖο τρόπο: θὰ μποροῦσε ἀντὶ γιὰ τὰ ὄντα νὰ ὑπάρχει τὸ τίποτα. Ἀπὸ ἐδῶ μεγαλώνει ἡ χαρὰ καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη γιὰ τὴ δημιουργία καὶ ἀκόμα περισσότερο γιὰ τὴν Ἀνάσταση, ὅμως ἡ δυνατότητα τοῦ μηδενός, δραματικὰ παίρνοντας τὴ στιγμή τοῦ θανάτου σάρκα καὶ ὀστέα, πῶς θὰ παρέμενε ἀδιάφορη; Ἡ παράλογη λύπη γιὰ τὴν ἀπώλεια εἶναι ἡ ἴδια ἡ δυνατότητα τῆς χαρᾶς. “Ὁ Ἰησοῦς λοιπόν, μόλις τὴν εἶδε νὰ κλαίει, καὶ τοὺς Ἰουδαίους ποὺ εἶχαν ἔρθει κοντὰ της νὰ κλαῖνε, στέναξε μὲ τὸ Πνεῦμα Του καὶ ταραχθῆκε μέσα Του”.²

Στὸν τάφο τοῦ Λάζαρου ὁ Θεὸς συναντᾷ τὸν Θάνατο, τὴν πραγματικότητα ποὺ εἶναι ἀντι-ζωή, ποὺ εἶναι διάλυση καὶ ἀπόγνωση [...] Καὶ ὅλοι ἐμεῖς ποὺ ἀκολουθοῦμε τὸν Ἰησοῦ Χριστὸ καθὼς πλησιάζει στὸν τάφο τοῦ Λάζαρου, μπαίνουμε μαζί Του στὴ ‘δικὴ Του ὥρα’ [...] Ἀγαποῦσε τὸν φίλο Του Λάζαρο, καὶ γι’ αὐτὸ εἶχε τὴ δύναμη νὰ τὸν φέρει πίσω στὴ ζωὴ. Ἡ δύναμη τῆς Ἀνάστασης δὲν εἶναι ἀπλὰ μιὰ θεϊκὴ ‘δύναμη αὐτὴ καθ’ ἑαυτὴ’, ἀλλὰ εἶναι δύναμη ἀγάπης, ἡ μᾶλλον ἡ ἀγάπη εἶναι δύναμη [...] Ἡ Ἀγάπη, λοιπόν, εἶναι ἐκείνη ποὺ κλαίει μπροστὰ στὸν τάφο καὶ ἡ Ἀγάπη εἶναι ἐκείνη ποὺ ἐπαναφέρει τὴ ζωὴ [...] Ἀκριβῶς γι’ αὐτό, τὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου εἶναι τὸ προοίμιο καὶ τοῦ Σταυροῦ, σὰν τὴ μέγιστη θυσία τῆς ἀγάπης καὶ τῆς Ἀνάστασης, σὰν τὸν τελικὸ θρίαμβο τῆς ἀγάπης.³

¹ Βλ. τὸν *Φαίδωνα* τοῦ Πλάτωνος, 59a.

² Βλ. *Μάρκ.* 14, 33–36, *Ἰω.* 11, 33–38.

³ Σμέμαν, *Μικρὸ ὁδοιπορικὸ τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος*, σ. 7–8.

Ὁ φόβος τοῦ θανάτου ὅσο καὶ ἡ ἀδιαφορία, ὄχι ἡ λύπη, προϋποθέτουν νεκρὴ ψυχὴ. Γι' αὐτὸ ἀποκαλεῖται ἐπικατάρατος ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἔχει τὴν ἐμπιστοσύνη του σὲ ἄνθρωπο. Ἀγνοῶντας τὴν ἀληθινὴ ἀξία τῶν πραγμάτων ὑποχρεώνεται νὰ ὑποστεῖ τὰ ὄριά τους, ποὺ εἶναι καὶ δικά του ὄρια. “Ὁ φόβος εἶναι ἀπουσία ἐπίγνωσης. Ὑπερήφανη ψυχὴ, δούλη τῆς δειλίας, ἔχει τὴν ἐμπιστοσύνη της στὸν ἑαυτὸ της κι ἔχει τρομάξει ἀπὸ τοὺς κρότους τῆς πλάσης καὶ ἀπὸ σκιές”.¹ Ὁ ὑπερήφανος ὑπερεκτιμᾷ τὸν ἑαυτὸ, ὁ δειλὸς τὸν ὑποτιμᾷ, ὅμως ὁ Ἰωάννης δὲν κατανοεῖ τὴν ὑπερηφάνεια ὡς ἀναπλήρωση τῆς δειλίας ἀλλὰ ὡς αἰτία της. Ὑπερεκτιμῶντας τὸν ἑαυτὸ κλειδώνομαι ἔξω ἀπὸ τὴ μόνη ἰσχυρὴ πραγματικότητά, ὅποτε εἶναι φυσικὸ νὰ νομίζω ὅτι κινδυνεύω ἀκόμη καὶ χωρὶς νὰ ὑπάρχει λόγος. *Τὴν κάθε στιγμή ὁ Χριστὸς νὰ εἶναι φίλος σου καὶ νὰ τὴ ζεῖ μαζί σου*, συμβουλεύει ὁ Ὁριγένης,² δηλαδή, νὰ κοιτάξω πῶς θὰ γίνῃ νὰ ζῶ ἐγὼ μαζί Του, γιατί Ἐκεῖνος δὲν ἔφυγε.

Ἡ ἡσυχία τοῦ Θεοῦ εἶναι καθαρὴ καὶ χωρὶς προσμίξεις, τέλεια καὶ πλήρης, καὶ θέλει τόσο νὰ στή δώσει, ποὺ ἀνυπομονεῖ νὰ σοῦ δώσει τὸν ἑαυτὸ Του πρῶτον ἀπ' ὅλα. Ὁ Θεὸς ἔχει τόσο μεθύσει στὴν ἀγάπη Του γιὰ μᾶς, εἶναι ἀκριβῶς σὰν νὰ εἶχε ξεχάσει τὸν οὐρανὸ καὶ τὴ γῆ, ὅλη Του τὴ μακαριότητα καὶ ὅλη Του τὴ θεότητα, καὶ νὰ μὴν εἶχε τίποτε ἄλλο νὰ κάνει, παρὰ νὰ ἀσχολεῖται μόνο μαζί μου, νὰ μοῦ δώσει ὅτιδήποτε γιὰ νὰ μὲ ἡσυχάσει, καὶ τὸ δίνει πλήρες, τὸ δίνει τέλεια, τελείως ἀγνά, ὅλο τὸν χρόνο συνεχῶς, καὶ τὸ δίνει σὲ ὅλα τὰ πλάσματα.³

¹ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος, *λόγος κ'*, κεφ. 3.

² Ὁριγένης, *Εἰς Παροιμίας*, PG 17, 200.

³ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 79*, DW III, σ. 367. Πρόσεξε τὴν ἀλλαγὴ τοῦ προσώπου ἀπὸ τὸ δεύτερο ἐνικὸ στὸ πρῶτο πληθυντικὸ, τέλος στὸ πρῶτο ἐνικὸ καὶ στὸ τρίτο πληθυντικὸ, σὲ μιὰ κίνηση ποὺ ἀρχίζει ὡς προσωπικὴ συμβουλὴ ἀπαιτῶντας μέγιστη προσοχή, γίνεταί σχεδὸν ἀφηρημένη ἐξηγήση ἐστιάζοντας στὴ γενικὴ εἰκόνα, καὶ κορυφώνεται ὡς προσωπικὴ μαρτυρία γιὰ τὸν ἑαυτὸ καὶ γιὰ τὸ σύνολο τῆς ὑπαρξῆς. Φανερὸ καὶ ἐδῶ πόσο ἡ μορφή εἶναι τὸ περιεχόμενον. Σύγκρινε τὰ ἀνώφελα κηρύγματα τῆς ρουτίνας μὲ τὸ πάθος τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ νὰ ἐμπνεύσει μὲ τὴν ἐμπειρία του καὶ νὰ καλέσει περισσότερους, πάθος ποὺ δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ βρεῖ τὴν κατάλληλη μορφή στὸν λόγο, ἀνάλογη βέβαια καὶ μὲ τὴν ὅλη παιδεία καὶ εὐφυΐα του.

Φύση τοῦ Πνεύματος

Γιὰ τὸν ξεπεσμένο ἄνθρωπο ἓνας Θεὸς ἀγάπης εἶναι ἀπλὴ ἀντίφαση στοὺς ὅρους. Τί εἶδους ἀγάπη ἐπιτρέπει τόση ταλαιπωρία, ἀρρώστιες, πόνο, ἀδικία, θάνατο... Τί χειρότερο θὰ ἔκανε ἂν δὲν μᾶς ἀγαποῦσε! Ἀκόμη καὶ ὅσων πιστεύουν στὸν Χριστὸ ἢ κατάσταση εἶναι συχνὰ θλιβερὴ ἐφόσον οἱ περισσότεροι δέχονται τὶς ταλαιπωρίες σὰν τιμωρίες. Θυμίζω πὼς ἡ ἐξήγηση τῶν Βυζαντινῶν γιὰ τὴν ἄλωση τῆς Πόλης ἦταν ὅτι ἐπετράπη ὡς τιμωρία γιὰ τὶς ἁμαρτίες τους. Ἄς εἶναι ξεκάθαρο ὅτι ὅποιοι ἐρμηνεύουν τὰ δεινὰ ὡς τιμωρίες δὲν ἔχουν ἰδέα σὲ τί Θεὸ πιστεύουν, κι ἂς νομίζουν ὅτι εἶναι εὐσεβεῖς. Ὑπάρχει καὶ ἐδῶ ἓνα μέτρο ποῦ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀκολουθεῖ μὲ ἀσφάλεια. Πραγματικὴ πίστη μεγαλώνει μόνο ὡς ἐπίγνωση τῆς εὐλογίας ὅσων συμβαίνουν, ἀκόμη καὶ τῶν πιὸ ὀδυνηρῶν. “Θὰ ἦταν ἀφύσικο Ἐκεῖνος ποῦ ἔχει ἀγαθὴ φύση νὰ κάνει κάτι ἄλλο ἀπὸ τὸ ἓνα ποῦ εἶναι στὴ φύση Του νὰ κάνει”.¹ Ὁ ἀναίσθητος γιὰ τὴν ἀγαθότητα, ‘εὐσεβής’ εἶτε ἄθεος, δὲν ἔχει ἀγαπήσει πραγματικὰ οὔτε τὸν ἑαυτό του. Δὲν ὑπάρχει τίποτα παράδοξο στὴ συμβουλή, μακριὰ ἀπ’ ὅλους καὶ ὅλα.² Εἶναι μισάνθρωποι οἱ Πατέρες; Μᾶλλον τὸ ἀντίθετο, γνωρίζουν ἀρκετὰ καλὰ τὴν ἀξία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὶς δυνατότητές του. Γνωρίζουν ὅτι ὅπως δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἀγαπήσουμε τὸν ἑαυτό μας, ἔτσι οὔτε τοὺς ἄλλους. Ἐνας μόνο ἀγαπάει τοὺς πάντες, καὶ αὐτὸ ποῦ μποροῦμε νὰ ἔχουμε γιὰ τοὺς ἄλλους ἀπὸ μόνοι μας εἶναι ἀκριβῶς ὅ,τι ἔχουμε γιὰ τὸν ἑαυτό μας, ἀποδοχὴ, συγγνώμη, φροντίδα, συναίσθηση ὅτι τοὺς ἀγαπάει ἄλλος, μέσα Του συμμετέχοντας στὴ δικὴ Του ἀγάπη. Τὸν ἑαυτό μας δὲν τὸν ἀγαπᾶμε, τὸν νοιαζόμαστε. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀνώτερη σχέση ποῦ μποροῦμε νὰ ἔχουμε ἀπὸ μόνοι μας γιὰ ὅποιοδήποτε πλάσμα ὅπως γιὰ τὸν ἑαυτό μας, κι ἂς τὴν ὀνομάζουμε ἐσφαλμένα ἀγάπη, ἐπειδὴ μπορεῖ νὰ συνεπάγεται μιὰ ἰδιαίτερη ἀφοσίωση. Ὅταν ὅμως ξεπερνᾷ τὴν αὐθόρμητη καὶ ὀλόφυχη φροντίδα, δηλαδὴ ὅ,τι ἀκριβῶς ἔχουμε γιὰ τὸν ἑαυτό μας, τὸ ἐπιπλέον ποῦ ἀποκαλοῦμε τότε ἀγάπη καὶ ἔρωτα, μποροῦμε νὰ εἴμαστε βέβαιοι ὅτι ἀφορᾷ κάποιον ἄλλο.

¹ Νύσσης, *Εἰς τὰς ἐπιγραφάς*, τ. 5, σ. 53.

² Βλ. π.χ. Ἐκκαρτ, *Κατηγήσεις*, DW V, σ. 245–7, Νύσσης, *Εἰς τὰς ἐπιγραφάς*, τ. 5, σ. 47, καὶ *Εἰς τὸν βίον Μωϋσέως*, κεφ. 1, ἐν. 46.

Ἡ υπόδειξη ἀκούγεται ἤδη τὸν καιρὸ τῆς Βίβλου: “ἐγὼ εἶπα, εἴσα-
στε ὅλοι Θεοὶ καὶ παιδιὰ τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλὰ ἐσεῖς σὰν ἄνθρωποι πε-
θαίνετε καὶ σὰν κάποιος ἄρχοντας ξεπέφτετε”.¹ Στὴν τωρινὴ κατά-
σταση ἢ ἀθανασία ἐκφράζεται ὡς ἐλπίδα καὶ θάρρος, ὅταν ἡ ἀπώλεια
δὲν ποτεῖ καὶ ὁ θάνατος δὲν τρομάζει, ὅταν ὑπάρχει ἐπίγνωση ὅτι τὸ
προσωρινὸ δὲν εἶναι οἰκειῶ. Ἔτσι ἡ προσευχὴ τῶν αἰτημάτων ὑποχω-
ρεῖ καὶ δίνει τὴ θέση τῆς στῆν ἀπλὴ ἐνότητα.

Δὲν θὰ προσευχηθῶ ποτὲ στὸν Θεὸ γιὰ τὰ δῶρα Του [...] ἐπει-
δὴ πρέπει νὰ δίνει, ὅμως σίγουρα θὰ προσευχηθῶ νὰ μὲ ἀξιώσει νὰ
πάρω τὰ δῶρα Του, καὶ θὰ τὸν εὐχαριστήσω ἐπειδὴ εἶναι τέτοιος
ποὺ πρέπει νὰ δίνει.²

Ἡ διάκριση τῆς πίστεως σὲ τρεῖς μορφές, στὴν πίστη ἐκείνου ποὺ
φοβᾶται τὸν Θεό, ἐκείνου ποὺ ζεῖ ἠθικὰ γιὰ νὰ ἀνταμοιφθεῖ, καὶ ἐκεί-
νου ποὺ βρίσκεται σὲ ἐνότητα μαζί Του, δηλαδὴ στὴν πίστη ὡς δου-
λεία, μισθωτὴ ἐργασία εἴτε υἰοθεσία, δὲν περιγράφει μιὰ ἀναγκαιότη-
τα ἀλλὰ παρουσιάζει σχηματικὰ τὴ δυνατότητα τῆς συνειδήσεως νὰ ξε-
περνᾷ τὴ δαιμονικὴ πίστη τοῦ φόβου καὶ τῆς ὑστεροβουλίας. Ἡ ἀπό-
σταση ἀπὸ τὴν ἀρχὴ δημιουργεῖ ἀνάγκη καὶ καλλιεργεῖ φόβο, ἀπ’
ὅπου δουλικὴ ἀναφορά. Ἡ λέξη παιδί σημαίνει τὸν ὑπηρέτη καὶ μαζί
τὸν ὁμογενῆ καὶ τὸν κληρονόμο, ὅποτε ἀπὸ μόνη τῆς περιέχει στὴν
ἀγνότερη δυνατὴ μορφή τοὺς ἀνώφελους τρόπους τῆς πίστεως.³ Ὡς
παιδί ὑπακούω αὐθόρμητα, παίρνω μὲ χαρὰ καὶ ὄχι ἐμπορευόμενος τὰ
ἀγαθὰ ποὺ δίνονται, καὶ καθόλου δὲν περιορίζομαι οὔτε στὴν ὑπακοή
οὔτε στὴν ἀμοιβή. Καὶ πάλι, τί σπουδαῖο θὰ μπορούσε νὰ ἔχει ἡ ὑπο-
ταγὴ σὲ μιὰ ξένη βούληση; Ὅσο μεγαλώνει ἐνότητα καὶ ἐμπιστοσύνη
φθάνει κανεὶς νὰ ἀποδέχεται τὰ πάντα μὲ οἰκειότητα, συχνὰ διακρίνο-
ντας καὶ τοὺς ἐνδιάμεσους σκοποὺς μιᾶς παιδείας.

Ἀλλὰ μπορεῖ νὰ πεῖτε, *Πῶς γνωρίζω ἂν εἶναι ἢ δὲν εἶναι θέλημα
τοῦ Θεοῦ;* Νὰ εἶστε σίγουροι: ἂν δὲν ἦταν θέλημα τοῦ Θεοῦ δὲν
θὰ συνέβαινε. Δὲν ἔχετε οὔτε ἀρρώστια οὔτε τίποτε, ἂν δὲν τὸ θέ-

¹ *Ψαλ.* 81, 6–7.

² Ἐκκαρτ, *Ὀμιλία* 63, *DW* III, σ. 81.

³ Βλ. τὸν Μ. Βασίλειο, *Ὅροι κατὰ πλάτος*, *PG* 31, 896: αὐτὸς ποὺ ἐργάζεται
τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ ὄχι μὲ τὸν τρόπο ποὺ ἀρέσει στὸν Θεό, ἂν δὲν ἐρ-
γάζεται μὲ ἀγάπη γιὰ τὸν Θεό, θὰ ἔχει ἀνώφελο τὸν κόπο του γιὰ τὸ ἔργο.

λει ὁ Θεός [...] Θᾶπρεπε νὰ τὸ δεχόσαστε ἀπὸ τὸν Θεό, ὡς τὸ πιὸ καλὸ ἀπ' ὅλα, γιατί δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ μόνο τὸ πιὸ καλὸ γιὰ σᾶς. Γιατί ἡ ἴδια ἢ ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ ἐξαρτᾶται ἀπὸ αὐτό, ἀπ' τὸ νὰ θέλει τὸ καλύτερο [...] Ἀλλὰ μερικὲς φορὲς σκεφτόσαστε καὶ λέτε, θὰ ἦταν καλύτερα ἂν γινόταν ἀλλιῶς, ἢ, ἂν δὲν γινόταν αὐτό, τὰ πράγματα μπορεῖ νὰ ἦταν καλύτερα. Ὅσο σκέφτεστε ἔτσι, ποτὲ δὲν θὰ βρεῖτε εἰρήνη. Πρέπει νὰ καταλαβαίνετε πὼς ὅλα εἶναι τὰ καλύτερα.¹

Ἡ ὁδός

Γιὰ τὸν ἀνθρωπάκο, ἂν κάτι δὲν χωράει στὰ μέτρα τῆς γνωμούλας του, ἀπορρίπτεται! Πεινᾶνε παιδιὰ; Ἄρα δὲν ὑπάρχει Θεός! Ὑπάρχουν ἄστεγοι, ἀνάπηροι, ἀδικημένοι, κατατρεγμένοι; Ἄρα δὲν ὑπάρχει Θεός! Ὑπάρχει ὁ θάνατος; Ἄρα δὲν ὑπάρχει ὁ Θεός! Ἀκόμη καὶ σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο θὰ προσέβαλε λιγότερο τῆ νοημοσύνη μας μιὰ ἐρμηνεία πού τουλάχιστον θὰ διατεινόταν ὅτι ὁ Θεὸς μπορεῖ νὰ ὑπάρχει, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀγαθός. Ἡ 'ἄποψη' πὼς ὑπάρχει καὶ εἶναι ἀγαθός, ὅμως δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ μᾶς, προφανῶς εἶναι βλακωδέστερη. Ἡ θεωρία τῆς μοχθηρίας δὲν μπόρεσε νὰ στεριώσῃ σὲ χριστιανικὸ περιβάλλον ἐπειδὴ ἀποκρούεται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Ἐνανθρώπηση. Ὅση ἀδικία καὶ ὅσος πόνος ἂν χαρακτηρίζῃ τὴν ἀνθρώπινη κατάσταση, ὅταν σταυρώνεται ὁ ἴδιος ὁ Θεός, γίνεται πιὸ δύσκολο νὰ κατηγορηθεῖ ὡς μοχθηρός, ὅποτε τὸ παράδοξο ἐξωθεῖ στὴν ἀπλή ἀπορία. Στὸν ἀνθρωπάκο ὅμως, πού δὲν τὰ πηγαίνει τόσο καλὰ μὲ τὴ σκέψη καὶ τὴν ἀπορία, δὲν ἀπομένει ἄλλο ἀπὸ τὴν πλήρη ἄρνηση τοῦ Θεοῦ, γιατί μόνο ἔτσι μπορεῖ νὰ ἐκφράσῃ αὐτὸ πού δὲν εἶναι παρὰ μόνο ἡ δική του μικρότητα καὶ μοχθηρία.

Ἡ σύνεση καταφάσκει τὴν ὑπαρξὴ συνολικά, καὶ χωρὶς νὰ ἰσοπεδώσῃ τις ἀξίες. Δὲν εἶναι τὰ πάντα ἀγαθὰ, οὔτε τὸ ἴδιο ἀγαθὰ, ὅμως συμβάλλουν στὸ ἀγαθό. "Ὅποιος σκέφτεται, κακῶς ἔγινε αὐτὸ καὶ

¹ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 4, DW I, σ. 62–64. Βλ. *Εἰς τὸ Κατὰ Ἰωάννην* 1.14, LW III, σ. 112, τὸν Μάξιμο, *Εἰς Ἐκκλησιαστήν*, ἐν. 7, στ. 67–74 & ἐν. 11, στ. 89–90, καὶ τὸν Χρυσόστομο, *Πρὸς Σταγείριον* 1, PG 47, 441.

παράλογα εκείνο, ἤ, γιατί ἔγινε αὐτὸ καὶ τοῦτο, καὶ δὲν ἔγινε ἐπίσης ἐκεῖνο, μὴ πλανᾶται: εἶναι συκοφάντης καὶ θὰ κριθεῖ ὡς κατήγορος”.¹ Ἡ εἰσήγηση αὐτὴ μοιάζει νὰ δικαιώνει τὸ κακὸ καὶ νὰ εὐνοεῖ τάσεις μοιρολατρείας. Ἄν ὅλα εἶναι στὸ θεῖο θέλημα, συμβάλλοντας στὸ ἀγαθότερο δυνατὸ ἀποτέλεσμα, ὅ,τι κάνω ἢ παθαίνω ἔχει ἀμέσως δικαιωθεί, δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ κάνω ἢ νὰ μὴν κάνω τὸ παραμικρό, ὅλα ἔχουν κριθεῖ, τὸ τέλος τῆς ἱστορίας εἶναι βέβαιο, μετατιθέμενη σὲ ἀγαθὴ προοπτικὴ ἀκόμα καὶ ἡ χειρότερη πράξη σὰν νὰ χάνει τὴν κακία της.

Ἄν ὅλα μὲ κάποιον τρόπο ἐντάσσονται στὸ θεῖο θέλημα, δὲν ἔχει κανεὶς λόγο ἀνησυχίας. Ἡ ἀγωνία χάνει τὴν ὑπερβολὴ της, ἡ ἐμπιστοσύνη στὴ θεία βούληση μεγαλώνει, ἡ ὁρμὴ γιὰ δράση μειώνεται. Πολλὰ μποροῦν νὰ γίνονται καὶ ἰδίως ἐκεῖνα γιὰ τὰ ὁποῖα αἰσθάνεται κανεὶς μιὰ ἰδιαίτερη κλίση ἢ κλήση, ὅμως οἱ συνέπειες δὲν πρόκειται νὰ εἶναι δραματικές, παρὰ μόνο ἴσως προσωρινὰ καὶ ἀφορῶντας κάποια μερικότητα. Ὁ ἀναχωρητὴς μεταθέτει τὸ σύνολο τοῦ βίου του στὴν τελευταία στιγμή, ἐπεκτείνει καὶ ζεῖ σὲ ὀλόκληρο τὸν χρόνον του τὴν ὥρα τῆς μετάβασης στὴν ἄλλη ζωή. Ἔτσι ἀποτρέπεται ἡ δυνατότητα μοιρολατρείας, ὅχι τόσο ἐπειδὴ ὁ ‘κοσμικὸς’ χρόνος ἐπενδύεται μὲ σχετικὴ ἀδιαφορία ἀλλὰ κυρίως ἐπειδὴ καταργεῖται ἡ ἀποξένωση, ὁ ἄνθρωπος συνεργάζεται μὲ τὸν Θεὸ καὶ ἀποφασίζει τίς πράξεις του μαζὶ Του καὶ πρὸς τὸν Ἴδιο. Ὁ ἀναχωρητισμὸς δὲν εἶναι μιὰ ἰδιαίτερη μορφή ἢ πλευρὰ ἢ ἀκόμα καὶ ὑπερβολὴ τῆς χριστιανοσύνης, ἀλλὰ ἡ οὐσία της. Κάθε χριστιανός, ἂν πιστεύει πραγματικά, εἶναι ἀναχωρητὴς.²

¹ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Κατήχηση 3*, εἰς *ΕΣΝΘ*, τ. 1, σ. 54.

² “Δὲν πλησιάζεις τὸν Θεὸ ἀλλάζοντας τόπον. Ὅπουδῆποτε κι ἂν εἶσαι θὰ ἔρθει ὁ Ἴδιος σὲ σένα, ἂν τὸ βάθος τῆς ψυχῆς σου βρεθεῖ τέτοιο πού νὰ μπορεῖ νὰ κατοικήσει ὁ Κύριος καὶ νὰ βαδίσει μέσα σου. Ἄν ὅμως ἔχεις τὸν μέσα ἄνθρωπο γεμᾶτο πονηριά, ἀκόμη κι ἂν βρίσκεσαι στὸν Γολγοθᾶ ἢ στὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, ἀκόμη κι ἂν βρίσκεσαι κάτω ἀπ’ τὸ μνημα τῆς Ἀνάστασης, τόσο ἀπέχεις ἀπ’ τὸ νὰ δεχτεῖς μέσα σου τὸν Χριστό, ὅσο ἀκριβῶς ἐκεῖνοι πού δὲν ἔχουν κἄν πιστέψει καὶ τὸν ἀρνήθηκαν”: Νύσσης, *Ἐπιστ.* 2, ἐν. 16–18. Τέτοιες προειδοποιήσεις τὸν 4ο αἰῶνα, μόλις μετὰ τοὺς διωγμούς, κι ἔπειτα σὲ μιὰ συνέχεια πού διατρέχει τὸ Βυζάντιο, τόσο χαρακτηριστικὰ μὲ τὸν Συμεὼν, καὶ φθάνει ὡς τίς μέρες μας, δείχνουν ὅτι πάντα ὑπῆρχε καὶ παρέμενε συνειδητὸς ὁ μεγάλος πνευματικὸς κίνδυνος.

Μιά ἐξωτερική πράξη μπορεῖ νὰ γίνεται ἀκόμη καὶ προσχηματικά, δημιουργῶντας τὴν πίστη ὡς ἀποξένωση. Οἱ ἀντιξοότητες τοῦ βίου προετοιμάζουν οὕτως ἢ ἄλλως παραίτηση ἀπὸ τὴ σχέση μετὰ τὸν Θεό, ἂν ἡ σχέση αὐτὴ εἶναι πλαστή, καὶ ἡ παραίτηση καμμιά φορά τείνει στὴν ἀμφισβήτηση ἢ τὴν ἄρνηση. Ἡ ἀπουσία νοημοσύνης ἐντυπωσιάζει! Δημιουργῶ μιὰ θεολογικὴ ἔννοια καὶ ἀντὶ νὰ ἀναθεωρήσω ὅταν διαψεύδεται, προσπερνᾶω τὸν Θεὸ ἐπειδὴ δὲν ταιριάζει στὰ μέτρα μου! Σκανδαλίζει ἢ ὑπαρξὴ τῆς ἀρρώστιας καὶ τοῦ πόνου, ἐπειδὴ δὲν θέλω τὸν ἴδιο ἀλλὰ τὴν υἰεῖα μου. Καταβάλλει ἢ ἀτίμωση ὅταν δὲν θέλω τὸν ἴδιο ἀλλὰ τὴν τιμὴ μου. Ὅταν θελήσω τὸν ἴδιο, θὰ μάθω ἂν εἶναι ἀληθινὸς καὶ θὰ ἀρχίσω νὰ διακρίνω τί ἔδωσε καὶ τί στέργησε γιὰ ποιὸν λόγο. Διότι ἀπ' ὅσους τὸν γνώρισαν δὲν ἀπογοητεύτηκε οὔτε ἓνας. Δὲν εἶχαν αἰσθημα δικαισύνης; Μήπως δὲν εἶχαν ἐπιθυμί-ες, ἀσθένειες, προβλήματα καὶ ἀνάγκες;

Μὴ λέμε πὼς ἡ φτώχεια, ἡ ἀρρώστια καὶ ἡ παρουσία κινδύνων μᾶς κάνουν νὰ τὰ βάζουμε μετὰ τὸν Θεό. Ὅχι ἡ φτώχεια ἀλλὰ ἡ βλακεία, οὔτε ἡ ἀρρώστια ἀλλὰ ἡ περιφρόνηση, οὔτε ἡ παρουσία κινδύνων ἀλλὰ ἡ ἄγνοια τοῦ Θεοῦ, ὀδηγοῦν σὲ ὕβρι καὶ σὲ κάθε εἶδους κακία ὅσους χάνουν τὴν προσοχὴ τους.¹

Ἡ ταλαιπωρία τοῦ δὲν ἐμπόδισε τὸν ἓνα ληστὴ νὰ ἀκούσει ὅτι σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ.² Τί ἐμπόδισε τὸν ἄλλο; Ἀνοησία εἶναι νὰ μὴν ἔχω βεβαιωθεῖ πὼς “οὔτε μποροῦσε οὔτε μπορεῖ ὁ ἄριστος νὰ κάνει ὅτιδήποτε ἄλλο ἀντὶ γιὰ τὸ πιὸ καλό”,³ καὶ ἄγνοια εἶναι νὰ μὴν ἔχω προσωπικὴ ἐμπειρία ὅτι με σκέφτεται περισσότερο ἀπ' ὅσο σκέφτομαι ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτό μου.

Κατ' ἀρχὴν τὸ ἓνα αὐτὸ πρέπει νὰ ἔχουμε βέβαιο στὴ σκέψη μας, ὅτι ὅπως δημιουργηθήκαμε ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ μᾶς μεγαλώνει ὁ ἴδιος, φροντίζοντας γιὰ μικρὰ καὶ μεγάλα, δὲν θὰ μπορούσαμε ποτὲ νὰ πάθουμε κάτι ἂν δὲν τὸ ἤθελε, οὔτε ἀπ' ὅσα παθαίνουμε

¹ Χρυσόστομος, *Εἰς τὸν Λάζαρον*, PG 48, 1002.

² Λουκ. 23, 43.

³ Πλάτων, *Τίμαιος* 30a.

εἶναι κάτι βλαβερό, ἢ ἔστω τέτοιο πού νά μπορούμε νά φανταστοῦμε κάτι καλύτερο.¹

Ἐνωμένος μαζί Του, ἀκόμη κι ἂν συνέβαινε νά δοκιμάσει κανεὶς ὅλη τὴ λύπη πού ὑπῆρξε ποτέ, δὲν θὰ ξέπεφετε στὴν ἄρνηση — χωρὶς νά προσπαθῆσει, τόσο φυσιολογικά ὅσο ἀναπνέει, κι αὐτὸ εἶναι ὁ ὀρισμὸς τῆς ἀληθινῆς ὑπομονῆς. Ἄλλο ἢ ἰδεολογικὴ ὑπακοή, τὸ καθήκον καὶ ἡ ἀναγκαστικὴ συμμόρφωση, ἄλλο ἢ ὑπομονή.

Ἄν ἤθελα νά εὐχαριστήσω κάποιον καὶ νά γίνω ἀρεστὸς σὲ αὐτὸν εἰδικά, ὅ,τι θὰ ἤθελε γιὰ νά εὐχαριστηθεῖ μαζί μου, θὰ τὸ ἐπιθυμοῦσα περισσότερο ἀπ' ὅλα. Κι ἂν τὸν εὐχαριστοῦσα μὲ φτωχὰ ροῦχα περισσότερο ἀπ' ὅσο μὲ τὸ μετὰξι, τότε σίγουρα θὰ φοροῦσα τὸ φτωχὸ ροῦχο μᾶλλον παρὰ ὅτιδῆποτε ἄλλο. Ἔτσι συμβαίνει μὲ ὅσους χαίρονται μὲ τὸ θεῖο θέλημα. Ὅ,τι κι ἂν τοὺς δίνει ὁ Θεός, ἀρρώστια ἢ φτώχεια ἢ ὅτιδῆποτε, τὸ προτιμοῦν περισσότερο ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα. Ἐπειδὴ εἶναι τὸ θέλημά Του, τοὺς ἀρέσει πιὸ πολὺ ἀπ' ὅλα.²

Ἡ πτόηση χρειάζεται ἐπαρση. Ἄν δὲν εἶσαι 'κάποιος', ὅσο κι ἂν λυπηθεῖς ἀπὸ τὴ μικρότητα πού μπορεῖ νά ὑπάρχει γύρω σου, νά ἀπελπιστεῖς ἀποκλείεται. Τὸ ἴδιο ἂν ἔχεις ἐπίγνωση τί σημαίνουν τὰ δεινά, πῶς προέρχονται, πού θέλουν νά ὀδηγήσουν.

Ἄν μᾶς φροντίζει καὶ μᾶς σκέφτεται ὁ ἴδιος ὁ Θεός, ἀγαθὸς ὅπως γνωρίζουμε ὅτι εἶναι, τί λόγο ἔχει ὁ πολὺς πόνος, γιατί δὲν καταλαβαίνουμε χάρη εἴτε ἔτσι εἴτε ἀλλιῶς οἰκονομοῦνται γιὰ μᾶς τὰ πράγματα; Ἀχαριστία καὶ γογγυσμὸς ταιριάζουν στὴν ψυχὴ πού ἔχει μεγάλῃ σκληρότητα, ἀκόμη κι ἂν πιστεύει στὸν Θεό.³

Ἐγκυρὴ ἐρμηνεία ὅσων συμβαίνουν προϋποθέτει ὅτι τουλάχιστον τὸ γενικὸ νόημα τῆς ὑπαρξῆς ἔγινε ἀντιληπτό, διαφοροετικὰ θὰ ὑποχρεωθεῖ νά περιορίζεται σὲ σχετικῶς ἀσήμαντες πλευρές. Γιὰ παράδειγμα, ὅταν βλέπω ἀνθρώπους πού ὑποφέρουν, ἂν οἰκειοποιηθῶ ἄμεσα τὴν ταλαιπωρία τους ἀσχολοῦμαι ὅσο μπορῶ νά βοηθήσω καὶ οὔτε

¹ Μ. Βασίλειος, Ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός, PG 31, 332.

² Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 41, DW II, σ. 290–1. Βλ. Ματθ. 7, 11, Λουκ. 11, 13.

³ Μανουήλ Β' Παλαιολόγος, Ὑποθῆκαι βασιλικῆς ἀγωγῆς πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἰωάννην, PG 156, 361.

προλαβαίνει να προκύψει διάθεση για θεοδικία. Στοχαζόμενος όμως συμπεραίνω πώς ή ταλαιπωρία τους δεν είναι απλά ένα κοινωνικό ή πολιτισμικό πρόβλημα, όπως θα το εξηγοῦσε ή μικρονοϊκή προσέγγιση, αλλά δεν είναι ούτε το νόημα τοῦ βίου τους, γιατί δεν ἔχω για τὸν Θεὸ τὴν ἔννοια βασανιστῆ. Ἀκόμη κι ἂν τὰ δεινά τους ὑποστηρίζουν τὴν ἀρχὴ μιᾶς ταπεινοφροσύνης, δὲν μπορῶ νὰ τὸ γνωρίζω καὶ οὕτως ἢ ἄλλως δὲν εἶμαι ἐγὼ ἐκεῖνος ποὺ θὰ τοὺς ταπεινώσει. Ἐπομένως, ἂν μπορῶ νὰ κάνω κάτι για νὰ βοηθήσω καὶ δὲν μὲ εὐχαριστεῖ, ὁ βασανισμὸς τους εἶναι δικό μου θέλημα, καὶ εἶναι θέλημα ἐπίσης τοῦ Θεοῦ ὅσο τὸν ἐπιτρέπει, δίνοντας ὅ,τι δίνει στοὺς ἴδιους, καὶ σὲ μένα εὐκαιρία νὰ ξεφορτωθῶ τὴ σκληρότητα.

Πολλὰ εἶναι αὐτὰ ποὺ θέλει ὁ Θεός, ἄλλα μέσα σὲ μακροθυμία καὶ χρηστότητα, τὰ ὁποῖα εἶναι καὶ λέγονται ἀγαθὰ, ἄλλα μέσα σὲ ὀργὴ ἁμαρτιῶν, τὰ ὁποῖα ὀνομάζονται δεινά [...] Δὲν εἶναι τιμωρία ἀλλὰ παιδεία. Ὅσα παιδεύουν καὶ μέσα ἀπὸ τὴν κάκωση ὁδηγοῦν στὴν ἐπιστροφή, γίνονται για ἀγαθό. Ὅσα λοιπὸν θέλει ὁ Θεός μέσα σὲ μακροθυμία καὶ χρηστότητα, αὐτὰ πρέπει κι ἐμεῖς νὰ θέλουμε καὶ νὰ ἀκολουθοῦμε [...] Ἐπειδὴ εἶναι θέλημά Του πολλὲς φορὲς ἀπὸ πείνα ἢ ἀρρώστια ἢ πόλεμο ἢ κάτι ἀνάλογο νὰ χάνονται ἄνθρωποι, δὲν σημαίνει ὅτι πρέπει ἐμεῖς νὰ ὑποβοηθοῦμε τὸ θέλημα αὐτό. Γιατὶ γι' αὐτὰ ἔχει ὁ Θεός νὰ χρησιμοποιεῖ καὶ κακοὺς ὑπηρέτες.¹

Ἡ μοιρολατρεία εἶναι ἀπροσεξία, τὸ νευρόσπαστο ποὺ δὲν σκοτώσαμε.² Ὅταν ἡ ὄραση στενεύει, ὅλα γίνονται σὰν ξένα καὶ σὰν ἀνάγκες, προχωροῦμε ἀκόμη καὶ “ἀσφυκτιῶντας ἀπὸ τὸν παροξυσμὸ τοῦ τρόμου”,³ μὲ σφιγμένα δόντια ἢ καὶ μὲ τὸν σαρκασμὸ τῆς ἀπελπισίας: “γελᾶμε μ' αὐτὸν ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὸ δωμάτιό του τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ ἥλιος βγαίνει ἀπὸ τὸ δικό του, καὶ λέει: *Θέλω νὰ βγεῖ ὁ ἥλιος*”.⁴ Ὅμως τὸ γέλιο δὲν κράτησε πολὺ. Ὁ ξεχαρβαλωτῆς μπῆκε στὸ ἴδιο δωμάτιο, καὶ ὅπως ἄνοιγε τὴν πόρτα διάβασε τὴν ἐπιγραφή: a m o r

¹ Μ. Βασίλειος, *Ὅροι κατ' ἐπιτομήν*, PG 31, 1273–6.

² Βαλερύ, “Ἡ βραδιά μὲ τὸν κύριο Τέστ”, μτφρ. Γ. Σεφέρης, *Ἀντιγραφές*, σ. 24.

³ Πόε, *Ἡ ἀφήγηση τοῦ Ἄρθουρ Γκόρντον Πύμ*, σ. 32.

⁴ Νίτσε, *Ροδανγῆ*, ἀπ. 124, σ. 98.

fati, ανακούφιση από την αιώνια επιστροφή και την ανάγκη. Ἄν ὅμως βλέπω ἀνάγκη, μπορῶ νὰ εἶμαι δημιουργὸς καὶ νὰ ἔχω χαρούμενη γνώση; “Οἱ ἀσύνετοι κι ὅταν ἀκούσουν μοιάζουν μὲ τοὺς κουφούς, ἢ παροιμία μαρτυρεῖ γι’ αὐτούς, ὅτι κοντὰ μας στέκονται κι ὅμως δὲν εἶναι”.¹ Ὁ ἀσύνετος τοῦ Ἡράκλειτου, ὁ καὶ παρῶν ἀλλότριος τοῦ Πλωτίνου,² εἶναι ὁποῖος ἀπολαμβάνει μόνο ἢ ὑποφέρει, ὅμως αὐτὸς ποὺ χαίρεται μὲ τὸ θεῖο θέλημα καὶ τὸ ἀκολουθεῖ, διδάσκεται τὰ πράγματα, προσπαθεῖ νὰ βλέπει καὶ νὰ ἀκούει τὸν Λόγο τους.

Κι ἂν εἶναι ἀτίμωση, δουλειὰ ἢ ὁποιοδήποτε εἶδος πόνου, νὰ τὸ δεχόμαστε μὲ χαρὰ καὶ εὐχαριστία, ἀφήνοντας τὸν ἑαυτὸ μας νὰ τὸν ὀδηγεῖ ὁ Θεὸς μᾶλλον, παρὰ νὰ εἶμαστε κολλημένοι στὸν ἑαυτὸ μας. Ἄρα, ἀπλῶς διδαχθεῖτε ὅλα τὰ πράγματα μὲ χαρὰ ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ ἀκολουθεῖστε τον, καὶ ὅλα θὰ πᾶνε καλὰ μὲ σᾶς.³

Τὰ θηρία συκοφαντοῦν τὴν ὑπαρξή, κλονίζουν βεβαιότητες, παρουσιάζουν δυνατότητες. Τὸ ἴδιο ἢ προσωπικὴ κακία. Στὴν πρόθεση μπορῶ νὰ καταντάω ὁ χειρότερος, ὅμως γίνομαι κακὸς χωρὶς νὰ γίνεται κακὸ: “οἱ ἀδικοῦντες πολλοί, ἀδικούμενος οὔτε ἓνας”, ἔλεγε ὁ Χρυσόστομος.⁴ “Τὸ ἓνα αὐτὸ νὰ θεωρεῖτε ἀληθινὸ, πὼς δὲν ὑπάρχει γιὰ τὸν ἀγαθὸ ἄνθρωπο κανένα κακὸ ἀπολύτως, οὔτε ὅσο ζεῖ, οὔτε ὅταν πεθάνει”.⁵ Χωρὶς νὰ ἀναιρεῖται ἢ προσωπικὴ εὐθύνη, τὸ οἰκεῖο κακὸ γίνεται μέρος τῆς θείας βούλησης. *Δαιμόνων τὰ ἀνίσχυρα θράση*, εἶναι ἀκριβῶς ἢ ἀδυναμία τους νὰ ἀποσπάσουν τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ἀλήθεια. “Δὲν ὑπάρχει καμμιά δύναμη ποὺ ἀπὸ ψηλὰ ἀναγκάζει τὸν ἓνα νὰ βρεθεῖ στὸ σκοτάδι καὶ τὸν ἄλλο στὸ φῶς, ἀλλὰ μέσα μας, στὴ φύση μας [δηλαδή στὸ ποιοὶ γινόμαστε] καὶ τὴν προαίρεσή μας, ἔχουμε

¹ Ἡράκλειτος, *DK* 34.

² Βλ. Πλωτίνου *Ἐννεάδες* 1, κεφ. 2, ἐν. 4.

³ Ἐκκαρτ, *Κατηγήσεις*, *DW* V, σ. 256–7.

⁴ Χρυσόστομος, *Εἰς Ματθαῖον*, *PG* 57, 177. Τὸ χρησιμοποεῖ ὁ Παπαδιαμάντης, *Ἀλληγογραφία*, ἐπιστ. 152, σ. 129.

⁵ Πλάτων, *Ἀπολογία Σωκράτους* 41d.

οί άνθρωποι τις αιτίες για τὸ φῶς καὶ τὸ σκοτάδι, σὲ ὅτιδήποτε θέλου-
με, ἐκεῖ νὰ βρεθοῦμε”.¹

Ὁ ἄνθρωπος κάνει ὅσα μπορεῖ ὅπως νομίζει, καὶ ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ
τις ἐκβάσεις τῶν πράξεων αὐτῶν σύμφωνα μὲ τὴ δικαιοσύνη Του
[...] Ὁ ἄνθρωπος συμβουλεύει τὸν διπλανό του σύμφωνα μὲ ὅσα
ἔχει μάθει, καὶ ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ σ’ ἐκεῖνον ποὺ ἀκούει, σύμφωνα μὲ
ὅσα ἔχει πιστέψει.²

“Γιὰ νὰ διορθώσεις τὰ βήματά μου”, λέει ὁ Αὐγουστῖνος, “χρησι-
μοποιῶσες μυστικά καὶ τὴ δική τους καὶ τὴ δική μου διαστροφή [...] Ἐσὺ ποὺ
κάνεις ἀπ’ ὅλους κάτι χρήσιμο, τὸ γνωρίζουν ἢ δὲν τὸ γνωρί-
ζουν”.³ Γιὰ τὴν κυνική συνείδηση, ὁ ἴδιος ὁ κεκρυμμένως καὶ σοφῶς
οἰκονομῶν πάντα Λόγος,⁴ μοιάζει “πανουργία τῆς πρόνοιας ποὺ με-
ταστρέφει τις ἀκούσιες συνέπειες τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας σὲ
παράγοντες ἐκπλήρωσης τοῦ θεϊκοῦ σχεδίου”.⁵ Ὅμως ἡ σύνεση ὁδηγεῖ
σὲ πιὸ πραγματικὴ γνώση. “Στὴ διάρκεια χρόνων ἐπίμονης ἄσκησης
γιὰ νὰ ζήσουμε σύμφωνα μὲ τὸ θέλημά Του, πολλές φορὲς θὰ μείνου-

¹ Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον Μωϋσέως*, κεφ. 2, ἐν. 80. Βλ. Ἰω. 19, 11, Γαλ. 1, 15–16, καὶ Ματθ. 18, 7: εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔρθουν τὰ σκάνδαλα, ὅμως ἀλί-
μονο στὸν ἄνθρωπο ποὺ φέρνει τὸ σκάνδαλο.

² Μάρκος ὁ ἀσκητής, *Περὶ νόμου πνευματικοῦ*, κεφ. 71 καὶ 78. Τὸ ἴδιο στὴν
ἀνάγνωσι. Ὡς πρὸς τὰ κύρια καὶ οὐσιώδη, καθέννας διαβάζει ὅ,τι ὁ ἴδιος βάλ-
λει στὸ κείμενο, γι’ αὐτὸ προκύπτουν τόσες ἐκδοχὲς στὴν ἐρμηνεία καὶ τόσο
διαφορετικὲς συνέπειες στὴν πράξη. Κοινὸ ἔδαφος ἀσφαλῶς ὑπάρχει, ἀλλὰ
δὲν ἐμποδίζει τις πιὸ οὐσιώδεις κυρίως διαφορὲς. Χάρη στὶς κοινὲς παραδο-
χὲς μιλοῦμε γιὰ κατανοητὲς ἀποκλίσεις καὶ ὄχι γιὰ συνονθύλευμα. Ἡ με-
γάλη ἀξία τῆς ἀνάγνωσις εἶναι ἀκριβῶς ἡ προσωπικότητα ποὺ τὴν διαμορ-
φώνει, ὅτι πέρα ἀπὸ τις ἀντικειμενικὲς καὶ σχετικῶς ἀσήμαντες πληροφο-
ρίες, μελετῶντας αὐτὸ ποὺ μαθαίνουμε τελικὰ εἶναι ὁ ἑαυτός μας.

³ Αὐγουστῖνος, *Ἐξομολογήσεις*, βιβλ. 5, κεφ. 8, PL 32, 712, VI.7.12, PL
32, 725. Βλ. Νύσσης, *Εἰς τοὺς ἀγίους τεσσαράκοντα μάρτυρας β’*, PG 46,
785.

⁴ *Μηναῖον*, 9 Ὀκτωβρίου.

⁵ Μπέρλιν, *Τὸ στρεβλὸ ὕλικὸ τῆς ἀνθρωπότητας*, σ. 146, φερόμενο ὡς ἄποψη
τοῦ ντὲ Μαίστρ. Ἐπειδὴ ὁ Μπέρλιν δὲν παραθέτει ἀλλὰ παρουσιάζει ἐρμη-
νεύοντας, ἐνδεχομένως ἐκφράζει τὸν ἑαυτό του περισσότερο. Χρησιμοποιῶ
τὸ κείμενο ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν προέλευσή του, ὡς κείμενο χαρακτηριστικὸ
γιὰ τὸ συγκεκριμένο βίωμα τῆς νοσηρῆς συνείδησης.

με ἔκθαμβοι ἀπὸ τῆ μαθηματικῆ ἀκρίβεια τῆς Πρόνοιαι τοῦ Θεοῦ γιὰ μᾶς”.¹ *Τὰ πάντα καὶ πλήθη ἀγγέλων σύνεστι τοῖς τοῦ Θεοῦ δούλοις.*² Ὁ Θεοφάνης Μηδεῖαι γίνεται ἀκόμη ἀκριβέστερος: “ὁ Θεὸς μὲ τὴν πρόνοιάν Του, ποὺ προδιαθέτει τὰ πάντα πρὸς τὸ καλὸ, εἶναι ἡ αἰτία τῶν πάντων καὶ δὲν εἶναι ἡ αἰτία κανενός, μὲ τὴν πλήρη ἐλευθερία ποὺ ἀφήνει παντοῦ στὴ θέληση”.³ Ὁ Παῦλος εἰδοποιεῖ ὅτι “σὲ ὅσους ἀγαποῦν τὸν Θεό, τὰ πάντα συνεργάζονται γιὰ τὸ ἀγαθὸ [...] Ἄν ὁ Θεὸς εἶναι μαζί μας, ποιὸς εἶναι ἐναντίον μας;”⁴ Καὶ πάλι ἐδῶ ὑπάρχει τὸ παράδοξο τοῦ Σταυροῦ, τῆς κακοποίησης καὶ τῆς ἀτίμωσης ποὺ γίνεται δύναμη, ἐλπίδα καὶ τιμῆ.

Ἡ ποικιλότητα σοφία τοῦ Θεοῦ μέσα ἀπὸ τὰ ἐνάντια θαυματούργησε τὰ μεγάλα θαυμάσια. Πῶς ἔγινε μέσα ἀπὸ θάνατο ἢ ζωὴ, καὶ δικαιοσύνη μέσα ἀπὸ τὴν ἁμαρτία; Πῶς ἔγινε μέσα ἀπὸ κατάρρα ἢ εὐλογία, δόξα ἀπὸ τὴν ἀτιμία καὶ ἀπὸ τὴν ἀσθένεια δύναμη;⁵

¹ Σαχάρωφ, *Ὁψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστι*, σ. 302–3. Ἴσως ὑπέθετε κανεῖς ὅτι στὴν οὐσία οἱ δύο περιγραφές ταυτίζονται, ἀναγνωρίζουν τὴν ἔνταξη ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ στὸ θεῖο θέλημα. Ὅμως ἡ οὐσία εἶναι αὐτὸ ἀκριβῶς στὸ ὁποῖο διαφέρουν. Οὐσία εἶναι νὰ κατανοεῖς τὸν Θεὸ ἀπὸ κοντὰ καὶ ἐνωμένους μαζί Του ὄχι ἀπὸ ἀπόσταση σὰν ξένος.

² Μακάριος, *Λόγος δ’*.

³ Τὸ σημειώνει, χωρὶς ἀκριβῆ παράθεση, ὁ Τατάκης, *Ἡ βυζαντινὴ φιλοσοφία*, σ. 276–7.

⁴ *Ρωμ.* 8, 28 καὶ 31, μὲ μιὰ διαφορά. Τὰ πάντα συνεργάζονται γιὰ τὸ ἀγαθὸ, ἀκόμη καὶ σὲ ὅσους δὲν τὸν ἀγαποῦν, ὥστε νὰ συνεχίζουν νὰ ὑπάρχουν, νὰ κρατοῦν διάφορες δυνάμεις, κ.λπ. Σὲ σύγκριση ὅμως μὲ τοὺς ἄλλους καὶ τὴν πληρότητα καὶ ὑπεροχὴ τῆς δικῆς τους κατάστασης ἐκεῖνο ποὺ μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ γιὰ ὅσους ἐχθρεύονται τὸν Θεὸ εἶναι ὅτι τὰ πάντα, τὰ χειρότερα καὶ τὰ καλύτερα, συνεργάζονται γιὰ τὸ κακὸ. Ὅχι ἐπειδὴ τιμωροῦνται ἀλλὰ ἐπειδὴ μὲ τὴ μικρότητα καὶ τὴν κακία τους διαστρέφουν τὰ χαρίσματα ποὺ τοὺς δίνονται ἀλλὰ καὶ δὲν ἀφήνονται νὰ πάρουν περισσότερα.

⁵ Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 255.

θηκε ἡ κοιλιὰ μου”.¹ “Σκληρὸς ὁ λόγος, ποιὸς ἔχει δύναμη νὰ τὸν ἀκούει;”² Ὅσοι νομίζουν πὼς ἡ θρησκεία δὲν εἶναι παρὰ ἓνα παυσιπόνο, προφανῶς ἀγνοοῦν τί ἐπικρίνουν. Ἡ θρησκεία ὑπόσχεται χαρὰ μέσα ἀπὸ βαθεῖα ὀδύνη, καὶ μιὰ αἰωνιότητα ποῦ δὲν θὰ εἶναι γιὰ ὅλους παράδεισος, δημιουργῶντας στὸν ἐδῶ χρόνον δραματικὴ αἰτία ἀγωνίας μᾶλλον παρὰ ἐφησυχασμοῦ. Ἀκόμη καὶ ἡ ἰδέα ὅτι θὰ βρεθεῖς ἴσως ἤδη τώρα ἐνώπιος ἐνωπίω μὲ τὸν Χριστό, ἐνῶ συχνὰ οὔτε συνανθρώπους σου δὲν μπορεῖς νὰ συναντήσεις ἐπειδὴ τοὺς ἀδίκησες, τί σχέση ἔχει μὲ τοὺς ‘παραδείσους’ τῶν ναρκωτικῶν;

Σηκώθηκε ὁ Ἰακώβ ἀπὸ τὸν ὕπνο του καὶ εἶπε, *Βρίσκεται ὁ Κύριος στὸν τόπο αὐτό, ἀλλὰ ἐγὼ δὲν τὸ γινώριζα. Καὶ φοβήθηκε, καὶ εἶπε, Πόσο φοβερὸς εἶναι ὁ τόπος αὐτός! Δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ οἶκος τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἡ πύλη τοῦ οὐρανοῦ.*³

Ποιὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ φοβερό; Γιατί δειλίασαν ἀκόμα καὶ οἱ Μαθητές, ἂν καὶ εἶχαν οικειότητα μαζί Του καὶ ἐμπιστοσύνη;

Εἶπε λοιπὸν ὁ Ἰησοῦς στοὺς δώδεκα, *Μήπως καὶ σεῖς θέλετε νὰ φύγετε; Τοῦ ἀπάντησε ὁ Σίμων Πέτρος, Κύριε, σὲ ποιὸν νὰ πάμε; Ἔχεις λόγια αἰώνιας ζωῆς, κι ἐμεῖς ἔχουμε πιστέψει καὶ ἔχουμε καταλάβει, ὅτι ἐσὺ εἶσαι ὁ Χριστός, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος.*⁴

Κανεὶς δὲν συγχωρεῖται νὰ περάσει σὲ ἀγνοὺς τόπους χωρὶς αἱματοχυσία,⁵ καὶ οἱ πιὸ ἀθῶοι ὑποφέρουν περισσότερο.¹ Ὁ ἥλιος μετα-

¹ Ἀποκ. 10, 10.

² Ἰω. 6, 60. Βλ. ἀκόμη στὴν Λειτουργία: *θεουργὸν αἶμα φριξὼν, ἀνθρώπε, βλέπων.*

³ Γεν. 28, 16–17. Ἡσυχὴ παρουσία τοῦ ἀγγελοῦ, καὶ μαζί ἀπειλὴ τῆς ρομφαίας. Ἡ διπλὴ ὄψη κάνει πάλι φανερὴ τὴ φύση τῆς θρησκείας. “Ὁ λόγος δὲν ἔδειξε τὴ ρομφαία νὰ βρίσκεται παντοτινὰ ἀπέναντι σὲ ὅσους εἰσέρχονται, ἀλλὰ καὶ στρεφόμενη τὴν ἔκανε, ἔτσι ποῦ στοὺς ἀνάξιους νὰ προβάλλει μόνο ἡ κόψη ἐνῶ στοὺς ἄξιους νὰ στρέφεται καὶ νὰ γυρνᾷ τὰ νῶτα, ἀνοίγοντάς τους ἀνεμπόδιστη τὴν εἴσοδο στὴ ζωὴ, ὅπου καὶ μέσα προχώρησαν ἐκεῖνοι, ἀφοῦ μὲ τὴν παρρησία τῶν ἀγῶνων τοὺς πέρασαν τὴ φλόγα χωρὶς νὰ βλαφτοῦν”: Νύσσης, *Εἰς τοὺς ἀγίους τεσσαράκοντα μάρτυρας α΄*, PG 46, 772.

⁴ Ἰω. 6, 67–69.

⁵ Ἐβρ. 9, 22.

στρέφεται σὲ σκοτάδι καὶ ἡ σελήνη σὲ αἷμα πρὶν ἔρθει ἡ μέρα τοῦ Κυρίου.² Ἡ δοκιμασία δὲν εἶναι πρακτικὴ ἐξέταση στὰ δόγματα ἀλλὰ οὔτε τὸ σκυμμένο κεφάλι ποὺ τὸ θερίζει ἡ μοῖρα. Πίστη ζωντανή, βέβαιη ἐλπίδα καὶ πραγματικὴ γνώση ὑπάρχει στὴν ἀγάπη, “τὰ τρία αὐτά, καὶ μεγαλύτερή τους ἡ ἀγάπη”,³ περιέχοντάς τα προετοιμάζει τὴν ἄλλη ζωὴ ἤδη τώρα, καταργεῖ τὴν ἴδια τὴ δυνατότητα τῆς ἀπελπισίας.

Ἕνας δάσκαλος λέει, ὅτι γνωρίζει τὸν Θεὸ σωστὰ ὅποιος τὸν γνωρίζει τὸ ἴδιο σὲ ὅλα τὰ πράγματα. Κι ἐγὼ κάποτε εἶπα: εἶναι καλὸ νὰ ὑπηρετοῦμε τὸν Θεὸ μὲ φόβο· νὰ τὸν ὑπηρετοῦμε μὲ ἀγάπη εἶναι καλύτερο· ἀλλὰ ἂν μέσα στὸν φόβο ἔχουμε ἀγάπη, αὐτὸ εἶναι τὸ πιὸ καλὸ ἀπὸ ὅλα. Ἐπειδὴ εἶναι καλὸ νὰ ἔχει ὁ ἄνθρωπος εἰρήνη στὴ ζωὴ του· ἂν ἔχει τὸν πόνο μέσα σὲ ὑπομονὴ εἶναι καλύτερο· ἀλλὰ ἂν ἔχει εἰρήνη μέσα στὸν πόνο, αὐτὸ εἶναι τὸ πιὸ καλό.⁴

Ὁ Γέροντας Ἰωάννης δὲν ἄντεχε πιά τοὺς πειρασμοὺς καὶ τὶς τάλαιπωρίες, “παρακάλεσε τὸν Θεὸ νὰ φύγουν τὰ πάθη του κι ἔτσι ἔγινε ἀμέριμος. Πῆγε λοιπὸν σ’ ἓνα Γέροντα καὶ τοῦ ἀνακοίνωσε, *Βλέπω τὸν ἑαυτό μου νὰ ἀναπαύεται καὶ νὰ μὴν ἔχει κανένα πόλεμο! Κι ὁ Γέροντας τοῦ λέει, Πήραιναι καὶ παρακάλεσε τὸν Θεὸ νὰ σοῦ ἔρθει ὁ πόλεμος, ἐπειδὴ μὲ τοὺς πολέμους προκόβει ἡ ψυχή. Κι ὅταν ὁ πόλεμος ἦρθε, δὲν εὐχήθηκε πιά νὰ φύγει ἀλλὰ ἔλεγε, Δῶσε μου Κύριε ὑπομονὴ στοὺς πολέμους.*”⁵ Ὁ Ὀριγένης, ὁ “καθηγούμενος τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας στὴν ἐποχὴ του”,⁶ πόση ἀγωνία θὰ πρέπει νὰ ἔνοιωσε καὶ πόσο θλιβερά τὴν πολέμησε, μὲ τί ἐφιαλτικὴ κυριολεξία ὁ δεινὸς ἀλληγοριστῆς ἀκολούθησε τὸν λόγο τοῦ Εὐαγγελίου γιὰ τὸν εὐνού-

¹ Ἰω. 15, 19.

² Πράξ. 2, 20. Βλ. Α΄ Κορ. 3, 13.

³ Α΄ Κορ. 13, 13.

⁴ Ἐκκαρτ, Ὀμιλία 68, DW III, σ. 142–3.

⁵ *Ἀποφθέγματα, συστηματικὴ συλλογή*, κεφ. 7, ἀπ. 12. Βλ. *Ματθ.* 26, 31–35 / 27, 45–46, Ἰω. 8, 24 / 13, 36–38, καὶ τὴν ἐξήγηση τοῦ Ἐκκαρτ στοὺς πειρασμοὺς τοῦ Μ. Ἀντωνίου, *Βιβλίον Ἐὐλογημένων*, DW V, σ. 48–49.

⁶ Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον ἀγίου Γρηγορίου τοῦ θαυματουργοῦ*, PG 46, 905.

χισμό. Πίστη δὲν τοῦ ἔλειπε οὔτε νοημοσύνη καὶ ἀσφαλῶς ἡ μεγάλη ἐκεῖνη ἀστοχία ἦταν μέρος τῆς προσωπικῆς του δοκιμασίας. Ὅμως τὸ ἴδιο τὸ ὀλίγημά του γίνεται μάθος στὴν Ἐκκλησία. Ἐπειδὴ ὁ Ὁριγένης εὐνοχίστηκε ἔχω μιὰ δύναμη παραπάνω νὰ φυλάγομαι ἀπὸ μηχανές τῆς σωτηρίας, καὶ ἀκόμη νὰ συνειδητοποιῶ ὅτι καὶ οἱ πιὸ λαμπρὲς διάνοιες δὲν εἶναι πάντα ἰσχυρὲς οὔτε καὶ ἀπέναντι σὲ προφανῆ σφάλματα. Ἐπειδὴ ὁ Πέτρος πρόδωσε ἀλλὰ μετάνιωσε, ὁ Ἰούδας κρεμάστηκε, παίρνω ἐπιπλέον δύναμη νὰ σκέφτομαι τὴ δική μου προδοσία: “τί σημαίνει στήριξε τοὺς ἀδελφούς σου; Μάθε τους, λέει, μὲ τὸ δικό σου παράδειγμα, νὰ μὴν καταστρέφονται ποτὲ στὴν ἀπόγνωση, ὅποιαδήποτε ἁμαρτία κι ἂν συμβεῖ νὰ κάνουν”.¹ “*Ν’ ἀγαπήσω τὸν θάνατο*”, συμβουλεύουν στὸ Ὅρος, “*τὴν ἀσθένεια, τὸ κελλί — βαθειά, ρεαλιστικά, εἰλικρινά [...] Μέγιστο δῶρο τοῦ Θεοῦ ἡ ἀσθένεια*”.² “Ἦταν ἓνας Γέροντας ποὺ εἶχε συνεχῶς συμφορὲς καὶ ἀρρώσταινε. Τοῦ συνέβη μία χρονιὰ νὰ μὴν ἔρθει καμμιά συμφορὰ, καὶ δυσφοροῦσε πάρα πολὺ καὶ ἔκλαιγε, λέγοντας, *Μ’ ἐγκατέλειψε ὁ Θεὸς καὶ δὲν μὲ σκέφτηκε*.”³ Ὁ Ἐκκαρτ ἐξηγεῖ ὅτι “ὑποδέχεται κανεὶς τὸν Θεὸ μὲ μιὰ σημασία πιὸ ἀληθινή, ὅταν δὲν ἔχει [τὰ ἀγαθὰ ποὺ ἐπιθυμεῖ], παρὰ ὅταν ἔχει.

Ὅταν ἓνας ἄνθρωπος παίρνει κάτι, αἰτία τῆς χαρᾶς καὶ τῆς παρηγοριᾶς του γίνεται τὸ ἴδιο τὸ χάρισμα, ἂν ὅμως δὲν παίρνει τίποτα, τότε δὲν ἔχει, δὲν βρίσκει καὶ δὲν γνωρίζει τίποτα γιὰ νὰ χαρεῖ, παρὰ μόνο τὸν Θεὸ καὶ τὸ θέλημά Του”.⁴

Ἡ συμφορὰ, ἡ ἀσθένεια, ὁ πόνος εἶναι ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα μυστήρια, καὶ μοιάζουν νὰ ἀντιφάσκουν πρὸς ἠγεμόνα καὶ βασιλέα εἰρηνικὸν καὶ ἡμερον, ἐπὶ εὐεργεσία ἀνθρώπων χαίροντα.⁵ Ἄν κάποιος δὲν δο-

¹ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Ἡθικὸς 11*, *ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 339.

² Μοναχὸς Μωϋσῆς, “*Λόγοι συγχρόνων Ἀγιορειτῶν*”, σ. 1189.

³ *Ἀποφθέγματα γερόντων, ἀνώνυμη συλλογή*, *ROC*, ἀπ. 209. Βλ. τὸν Μακάριο, ἀπ. κ’, *PG* 65, 269, πολὺ πέρα ἀπὸ τὴν ἀπλή ὑπομονή, “ἂν σοῦ ἔγινε ἡ ἐξουθένωση ἔπαινος, ἡ φτώχεια πλοῦτος καὶ ἡ ἔνδεια δαφίλεια, δὲν πεθαίνεις”, γιατί αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ συμβεῖ παρὰ μόνο ὅταν ζεῖ κανεὶς μέσα στὸν Λόγο.

⁴ Ἀπὸ τὸ *Βιβλίον τῆς Θείας Παράκλησης*, παραθέτει ὁ Γούντς, “*Eckhart, Suffering and healing*”, σ. 20.

⁵ Μακάριος, *Λόγος λγ’*.

κιμαζόταν από συμφορές, δὲν θὰ εἶχε τὴν πεῖρα ποὺ χρειάζεται για νὰ συμπαρασταθεῖ σὲ ἄλλους,¹ ὅμως αὐτὸ δὲν εἶναι τὸ πιὸ σημαντικό οὔτε ἀναγκαῖο. Ὁ Θεὸς ἔλκει καὶ ἀπωθεῖ, φανερώνεται καὶ κρύβεται, χαρίζει καὶ ἀποστερεῖ, περιθάλλει καὶ ἐγκαταλείπει, χρησιμοποιοῦντας τὰ πάντα για νὰ βοηθήσει τὴν ψυχὴ νὰ ἀποβάλει τὸν μικρὸ ἑαυτό. “Καὶ ὅσο κανεὶς προκόβει, τόσο φθάνει στὴν ἀρχὴ καὶ ἄλλων πραγμάτων, προχωράει σὲ μεγαλύτερο βᾶθος τῶν μυστηρίων τοῦ Πνεύματος καὶ τῶν ἀπόκρυφων θησαυρῶν τῆς Σοφίας, καὶ ὅσο αὐξάνει καὶ προκόβει στὴ χάρη καὶ πλουτίζει στὴ γνώση τοῦ Θεοῦ, τόσο συνειδητοποιεῖ καὶ τὰ νοήματα καὶ πανουργεύματα τοῦ διαβόλου, ὅπως λέει ὁ Ἀπόστολος, *καθόλου δὲν ἀγνοοῦμε τίς σκέψεις του*”.²

Θὰ ἀξίζε νὰ ἀνακρίνει κανεὶς ὅσους δηλώνουν ὅτι πιστεύουν στὸν Χριστό, “πές μου, προχωρᾷς στὰ μυστήρια τοῦ Πνεύματος”; Ὅλοι ἢ σχεδὸν ὅλοι θὰ σὲ πέρασαν για παλαβό! Ὑπάρχει κανεὶς ποὺ δὲν ὑποφέρει δεινά; Πόσοι τὰ βιώνουμε ὡς αὐτὸ ποὺ εἶναι, δηλαδή ὡς εὐκαιρίες καὶ εὐεργεσίες; Τί εἶναι πιὸ ἀξιολύπητο, ἂν τὸ πλάσμα μὲ τὴν ἰσχυρότερη εὐφυΐα ἔχει τόσο μικρὴ προθυμία για κατανόηση; Τὸ χειρότερο ὅμως θὰ ἦταν νὰ ἀφεθεῖ κανεὶς ἀβοήθητος στὴν κακιὰ μοῖρα ποὺ φτιάχνει για τὸν ἑαυτό του. “Εἶναι τρομερὸ νὰ πέφτεις στὰ χέρια τοῦ ζωντανοῦ Θεοῦ / μὰ εἶναι πολὺ πιὸ τρομερὸ νὰ πέφτεις ἀπὸ τοῦ ζωντανοῦ Θεοῦ τὰ χέρια”.³ Οἱ συμφορὲς μεγαλώνουν τὴ δύναμη τῆς παιδείας, δημιουργῶντας ἀκόμη καὶ προοπτικὴ δώρου μεγαλύτερου ἀπὸ τὸ ἀρχικό, μεγαλύτερης ἐνότητας, ἔτσι ποὺ ἡ ἴδια ἢ κατάπτωση νὰ παίρνει τελικὰ τὴ θέση ἀγαθοῦ! Ἡ εὐχαριστία τιμᾷ τὸν ἄνθρωπο, ὅμως τὸν Θεὸ δὲν ἐνδιαφέρει παρὰ μόνο ἢ σχέση μαζί Του, ἢ οἰκειότητα καὶ ἢ ἐνότητα, “ἀποσκοπεῖ στὴν ἐκ θελήματος καὶ προαιρέσεως ἀγάπη”.⁴

Τίποτα μὴ φοβᾶσαι, ὅσα θὰ ὑποφέρεις [...] Θὰ ἔχετε θλίψη δέκα ἡμερῶν. Γίνου πιστὸς μέχρι θανάτου, καὶ θὰ σοῦ δώσω τὸ στεφάνι τῆς ζωῆς. Ὅποιος ἔχει αὐτὶ ἄς ἀκούσει τί λέει τὸ Πνεῦμα

¹ Βλ. τὸν *Λόγο* κ' τοῦ Μακάριου.

² Ὁ.π.

³ Λῶρενς, “Τὰ χέρια τοῦ Θεοῦ”, *Εἴκοσι ποιήματα*, χ. ἀρ.

⁴ Μακάριος, *Λόγος* λα'.

στις Ἐκκλησίες. Ὁ νικητὴς δὲν θὰ βλαφτεῖ ἀπ' τὸν δεύτερο θάνατο.¹

Πρῶτος θάνατος εἶναι οἱ ἀπώλειες καὶ ὅλες οἱ ταλαιπωρίες ποὺ κάνουν τὸν βίον ἀβίωτο.² Πόσο χαμηλὰ εἶσαι διατεθειμένος νὰ ξεπέσεις, μὲ πόσο ντροπιαστικὲς συναλλαγές καὶ παραχωρήσεις, γιὰ νὰ ἔχεις τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ ὑγεία, φήμη ἢ περιουσία;

Καὶ ὁ Ἰησοῦς πλήρης Πνεύματος Ἁγίου ἄφησε πίσω Του τὸν Ἰορδάνη καὶ ὁδηγεῖτο μέσα στὸ Πνεῦμα στὴν ἔρημο, σαράντα μέρες πειραζόμενος ἀπὸ τὸν διάβολο.³

*Πᾶν φυσικὸν ἐπὶ Χριστοῦ, συνημμένον ἔχει τῷ κατ' αὐτὸ λόγῳ καὶ τὸν ὑπὲρ φύσιν τρόπον.*⁴ Λέγεται ἔρημος ἐπειδὴ ὅλα κινδυνεύουν νὰ ἀδειάσουν ἀπὸ νόημα. Ἡ ἑξοδος⁵ στὴν ἔρημο συμβολίζει τὴν ἐρήμωση ποὺ δοκιμάζει κανεὶς καὶ μέσα στὴν πόλη, στὴν οἰκογένεια, ὅπουδήποτε. Ἡ ἀποδέσμευση ἀπὸ τὸν μικρὸ ἑαυτὸ μεγαλώνει ὅλες τὶς κινήσεις τῆς ψυχῆς. “Ἐλευθερωνόμαστε ἀπὸ τὶς συνέπειες τῆς πτώσης· μὲ τὰ παθήματα πλατύνεται τὸ εἶναι μας καὶ διανοίγουμε τὸν ἑαυτὸ μας γιὰ ἄλλους μεγάλους κόσμους. Ὑπερνικᾶμε τὴν φίλαυτη ἀπομόνωση τοῦ θηριώδους ἀτόμου: ἐξερχόμαστε ἀπὸ τὴν ἡμι-κτηνώδη κατάσταση, ἡ ὁποία συνίσταται στὴν ἄγνοια τοῦ Δημιουργοῦ μας”.⁵ Γι' αὐτὸ ἀπὸ μόνον του τὸ πάθος δὲν σώζει ἀλλὰ ἴσως γίνεαι ἀφορμὴ ἀπελπισίας. Οἱ ἀντιφάσεις ἐπιλύονται στὴν ἀρχὴ τους.

¹ Ἀποκ. 2, 10–11. Βλ. Ὀδύσσεια μ. 22.

² Βλ. ὅσα γράφω στὴν *Κιβωτό*, σ. 143: ὁ στενὸς καὶ σκληρὸς δρόμος τῆς παιδείας, ὁ ‘πρῶτος θάνατος’, εἶναι τὸ βάπτισμα σὲ πνεῦμα καὶ φωτιὰ, ἄσκηση τῆς ψυχῆς γιὰ νὰ ἐμπιστευθεῖ τὸν Θεὸ ποὺ προσπαθεῖ νὰ μεγαλώσει μέσα της. Πρὶν ἔρθει μιὰ δοκιμασία ὁ Θεὸς εἶναι φύλακας τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν, Θεὸς καλωσύνης, χαρᾶς, εἰρήνης. Μὲ τὶς δοκιμασίες ἡ ψυχὴ καθαρίζει, μεγαλώνει καὶ ὑψώνεται κατανοῶντας ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἐπίσης Θεὸς τοῦ κακοῦ, τοῦ πόνου καὶ τοῦ πολέμου. Ἡ ψυχὴ ποὺ θέλει νὰ ζήσει στὸν Λόγο ἔχει νὰ κατεβεῖ μαζί Του στὸν ἄδη, στὴν κόλαση, παντοῦ — καὶ παντοῦ νὰ μείνει στὸν ἴδιο τὸν Λόγο.

³ Λουκ. 4, 1–2. Βλ. *Ματθ.* 4, 1–2, *Μάρκ.* 1, 12–13.

⁴ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς, *PG* 91, 300. Παραθέτει ὁ Στανιλοάε, *Εἰσαγωγή καὶ σχόλια εἰς Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ Μυσταγωγίαν*, Εἰσαγωγή, σ. 57.

⁵ Σαχάρωφ, *Ὀψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστι*, σ. 395.

Θάνατος πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατο, καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν Ἀνάστασι τῶν σωμάτων γίνεται Ἀνάστασι τῆς ψυχῆς στὴν πράξι, τὴ δύναμι, τὴν ἐμπειρία καὶ τὴν ἀλήθεια. Ἀφανίζεται τὸ θνητὸ φρόνημα ἀπὸ τὸν ἀθάνατο νοῦ καὶ διώχεται ἡ νεκρότητα ἀπὸ τὴ ζωή. Ἡ ψυχὴ πραγματικὰ βλέπει τὸν ἑαυτὸ της σὰν νὰ ἀναστήθηκε ἀπὸ τοὺς νεκρούς, ὅπως βλέπει τὸν ἑαυτὸ του κάποιος ποὺ ξύπνησε. Καὶ νοιώθει τὸν Θεὸ ποὺ τὴν ἀνέστησε, τὸν καταλαβαίνει καὶ τὸν εὐχαριστεῖ, κι ἔτσι βγαίνει ἔξω ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις καὶ ἀπ' ὄλο τὸν κόσμο, γεμίζει ἀπὸ ἀδιανόητη ἡδονή, καὶ μέσα Του σταματᾷ τελείως ὅλες τὶς νοερὲς κινήσεις της.¹

Τὸ ἴδιο εἶναι 'σταμάτημα' καὶ ἐκπλήρωση. Κατάργησι τῆς στέρησης, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχουν σκοποὶ καὶ χαρίσματα πιὸ ἰσχυρὰ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἔνωσι.

Ὅλα ὅσα ἔδωσε ποτὲ ὁ Πατέρας στὸν Υἱὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, μέσα στὴν ἀνθρώπινη φύσι Του, τὰ ἤθελε περισσότερο γιὰ μένα, καὶ μὲ ἀγάπησε περισσότερο. Τὰ ἔδωσε σὲ μένα μᾶλλον παρὰ σ' Ἐκεῖνον. Πῶς αὐτό; Τὰ ἔδωσε σ' Ἐκεῖνον γιὰ χάρι μου, ἐπειδὴ ἐγὼ ἤμουν ποὺ δὲν τὰ εἶχα [...] Δὲν ἐξαιρῶ τίποτα, οὔτε τὴν ἔνωσι, οὔτε τὴν ἀγιότητα τῆς θεότητος, οὔτε τίποτε ἄλλο. Ὅλα ὅσα Τοῦ ἔδωσε ποτὲ στὴν ἀνθρώπινη φύσι Του, δὲν εἶναι περισσότερο μακρινὰ ἢ ξένα γιὰ μένα ἀπ' ὅσο γιὰ Ἐκεῖνον, γιὰτὶ ὁ Θεὸς δὲν μπορεῖ νὰ δώσει λίγα, πρέπει νὰ δώσει ὅλα ἢ τίποτα. Τὸ δόσιμό Του εἶναι ἀπόλυτα ἀπλὸ καὶ τέλειο, ἀδιαίρετο, ὄχι μέσα σὲ χρόνο ἀλλὰ ὀλόκληρο στὴν αἰωνιότητα.²

Δοκιμὴ

“Αὐτὸ ποὺ ἐξολοθρεῖ καὶ διαφθείρει εἶναι τὸ κάθε κακό, αὐτὸ ποὺ σώζει καὶ ὠφελεῖ εἶναι τὸ ἀγαθόν”, σύμφωνα μὲ τὴν κλασικὴ πλατω-

¹ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Κεφάλαια Θεολογικὰ καὶ πρακτικὰ*, κεφ. λη', *ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 431–2.

² Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 5α*, *DW I*, σ. 77–8.

νική διατύπωση,¹ με την οποία η Βίβλος φαίνεται να διαφωνεί: “κάνω ειρήνη και χιτίζω συμφορές — ἐγώ, Κύριος ὁ Θεός, ποὺ κάνει ὅλα αὐτά”.²

Καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτὰ εἶδα καὶ ἄνοιξε ὁ ναὸς τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου στὸν οὐρανό, καὶ βγῆκαν ἀπὸ τὸν ναὸ οἱ ἑπτὰ ἄγγελοι ἔχοντας τὶς ἑπτὰ πληγές, ντυμένοι λινάρι καθαρὸ λαμπρὸ καὶ περιζωσμένοι στὰ στήθη χρυσές ζῶνες. Καὶ τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ τέσσερα ζῶα ἔδωσε στοὺς ἑπτὰ ἀγγέλους ἑπτὰ χρυσές φιάλες, ξέχυλες ἀπὸ τὸν θυμὸ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος στοὺς αἰῶνες τῶν αἰώνων [...] Καὶ κήκαν οἱ ἄνθρωποι καῦμα μέγα, καὶ βλαστήμησαν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ποὺ ἐξουσιάζει τὶς πληγές αὐτές, ἀντὶ νὰ πάρουν γνώση καὶ σύνεση.³

Ὁ Πατέρας γεννάει τὸν Λόγο στὸν παράδεισο, τὴν κόλαση, καὶ παντοῦ.⁴ Ὁ σατανᾶς εἶναι ράβδος τῆς παιδείας, “μέσα ἀπὸ πειρασμοὺς καὶ διάφορες θλίψεις ὅλοι οἱ ἅγιοι τελειοποιῦνται καὶ πορίζονται μεγάλη δόξα καὶ περισσότερη τιμὴ, καὶ πάλι ὁ σατανᾶς παρασκευάζει γιὰ τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὴν κακὴ του προαίρεση ἀκόμα περισσότερη κόλαση τῆς γέεννας [...] Καὶ δοῦλος ὅπως εἶναι, καὶ κτίσμα δεσποτικὸ, δὲν πειράζει ὅσο θέλει οὔτε ἐπιφέρει τὶς θλίψεις στοὺς ἀνθρώπους ὅσο ἐκεῖνος ἐπιθυμεῖ ἀλλὰ ὅσο τὸ δεσποτικὸ νεῦμα παραχωρήσει γιὰ νὰ δοκιμαστεῖ ἡ ψυχὴ”.⁵ Δοκιμασία εἶναι ἡ ἐνίσχυση τοῦ ἐλαττώματος, νὰ γίνῃ φανερὴ ἡ φύση καὶ ἡ δύναμή του, νὰ ἀποφασίσει ὁ ἄνθρωπος τί θὰ κάνει μ’ αὐτό.

Ὅταν ἔρθουν οἱ δαίμονες, ὅποιους μᾶς βροῦν, τέτοιοι γίνονται γιὰ μᾶς [...] ἂν δοῦν ὅτι φοβόμαστε καὶ εἴμαστε ταραγμένοι, τότε

¹ Πλάτων, *Πολιτεία*, 608e.

² Ἦσ. 45, 7. Βλ. *Κριτ.* 9, 23, καὶ Ἄμώς 3, 6: ἄρα γίνεται καμμία κακία σὲ πόλη, ποὺ νὰ μὴ τὴν ἔκανε ὁ Θεός;

³ *Ἀποκ.* 15, 5–7 καὶ 16, 9.

⁴ Τὴν Κυριακὴ τοῦ Πάσχα ἡ Ἐκκλησία ὑμνεῖ, ἐν τάφῳ σωματικῶς, ἐν Ἄδου δὲ μετὰ ψυχῆς ὡς Θεός, ἐν Παραδείσῳ δὲ μετὰ Ἀηστοῦ καὶ ἐν Θρόνῳ ὑπῆρχες Χριστὲ μετὰ Πατρὸς καὶ Πνεύματος, πάντα πληρῶν ὁ ἀπερίγραπτος.

⁵ Μακάριος, *Λόγος β’*.

ἀμέσως, σὰν ληστὲς ποὺ βρῆκαν ἀφύλακτο μέρος, μπαίνουν μέσα μας καὶ ὅ,τι σκεπτόμαστε ἀπὸ μόνοι μας, αὐτὸ ἐνισχύουν.¹

Ἡ ψυχὴ δὲν ἐνώνεται μὲ τὸν Λόγο ἂν δὲν εἶναι ἀκέραιος,² ὅταν διακαιοσύνη καὶ ἀγάπη ταυτίζονται. “Ἔτσι συμβαίνει σὲ ὅποιον ἔχει ἐνωμένο τὸ θέλημά του μὲ τὸν Θεό: κακὸ καὶ καλὸ, χαρὰ καὶ λύπη εἶναι γι’ αὐτὸν ὅλα ἓνα [...] Μὲ τὴν ἀγάπη μπορεῖ νὰ τὸ πετύχει αὐτὸ κανεὶς, γιατί μέσα της περιέχει ὅλα τὰ πράγματα, φίλους καὶ ἐχθρούς. Ἀγαπάει τοὺς φίλους μέσα στὸν Θεό, τοὺς ἐχθρούς γιὰ τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅλα ὅσα ἔχει δημιουργήσει ὁ Θεός, τὰ ἀγαπάει στὴ σχέση τους μ’ Ἐκεῖνον, τὸν Κύριό μας, στὸν βαθμὸ ποὺ ὁδηγοῦν στὸν Ἴδιο”.³

¹ Μ. Ἀθανάσιος, *Βίος τοῦ ἁγ. Ἀντωνίου*, PG 26, 905. Βλ. τὸν Ἐκκαρτ, *Γιὰ τὸν Εὐγενῆ*, DW V, σ. 109–110: ὁ ἅγιος Ἱερώνυμος λέει, καὶ ἐπίσης οἱ δάσκαλοι γενικὰ συμφωνοῦν, ὅτι κάθε ἄνθρωπος ἀπὸ τὴ γέννησή του ἔχει ἓνα καλὸ πνεῦμα, ἓναν ἄγγελο, κι ἓνα κακὸ πνεῦμα, ἓνα δαίμονα. Ὁ καλὸς ἄγγελος συμβουλεύει καὶ ἀδιάκοπα βοηθάει στὸ καλὸ, τὸ θεῖο, ἐνάρετο, οὐράνιο καὶ αἰώνιο. Τὸ δαιμονικὸ πνεῦμα συμβουλεύει καὶ ἐξωθεῖ διαρκῶς στὸ ἐφήμερο, παροδικό, ἐφάμαρτο, διαβολικὸ καὶ δαιμονικό. Βλ. Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον Μωϋσέως*, κεφ. 2, ἐν. 45· Μ. Βασιλείου, *Ὅροι κατ’ ἐπιτομήν*, PG 31, 1133–6· Ἱερωνύμου, *Εἰς Ματθαῖον* III, 18, 10–11· Πέτρου Λομβαρδοῦ, *Προτάσεις* II, 11.1, 74.

² Βλ. Ἰω. 8, 37, *Ματθ.* 5, 44–45· 11, 6. Διάβασε ἀκόμη τὸν Ματθαῖο (16, 21–23) καὶ τὸν Μάρκο (8, 31–33), ὅπου ὁ Πέτρος εἶναι σατανᾶς ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἢ ἀγαθὴ του διάθεση ἀρνεῖται τὸ θεῖο πάθος. Ὁ Θεὸς “γνωρίζει τὸ κακὸ ὡς ἀγαθὸ, καὶ γι’ αὐτὸν οἱ αἰτίες τῶν κακῶν εἶναι ἀγαθοποιῆς δυνάμεις”, σημειώνει ὁ Διονύσιος Ἀρεσπαγίτης, *Περὶ θεῶν ὀνομάτων*, σ. 175.

³ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία* 61, DW III, σ. 41 καὶ 44–45. Βλ. *Ματθ.* 5, 43–48, καὶ τὸ κοντάκι τῆς Θεοτόκου: “εἰ καὶ Σταυρὸν ὑπομένεις, Σὺ ὑπάρχεις ὁ Υἱὸς καὶ Θεὸς μου”, ὅπου ὁ Σταυρὸς σκανδαλίζει, ὅμως τὴν Κυριακὴ τοῦ Πάσχα ἢ διαύγεια εἶναι μεγαλύτερη: “ἰδοὺ γὰρ ἦλθε διὰ τοῦ Σταυροῦ χαρὰ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ”. Βλ. *Ματθ.* 5, 43–45: “ἀκούσατε πὼς ἔχει εἰπωθεῖ, νὰ ἀγαπήσεις τὸν διπλανὸ σου καὶ νὰ μισήσεις τὸν ἐχθρό σου. Ἀλλὰ ἐγὼ σᾶς λέω, νὰ ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθρούς σας καὶ νὰ προσεύχεστε γι’ αὐτοὺς ποὺ σᾶς διώκουν, γιὰ νὰ γίνετε παιδιὰ τοῦ Πατέρα σας στοὺς οὐρανοὺς, γιατί αὐτὸς ἀνατέλλει τὸν ἥλιο του σὲ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει σὲ δίκαιους καὶ ἄδικους”. Βλ. τὸν Πλάτωνα, *Πολιτεία* 474c: “γιὰ ὅποιονδήποτε ποῦμε ὅτι ἀγαπάει κάτι, πρέπει νὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι δὲν ἀγαπάει ἓνα μέρος μόνο κι ἓνα ἄλλο ὄχι, ἀλλὰ ὅτι τὸ ἀγαπάει ὁλόκληρο”.

Ὁ συγγραφέας τῆς ἐπιστολῆς *Πρὸς Διόγνητον* εἰδοποιοῦσε ὅτι νίκη τοῦ θανάτου δὲν εἶναι νὰ μὴν πεθάνεις, ἀλλὰ νὰ ἔχεις λόγο νὰ περιφρονεῖς τὸν θάνατο ἀκόμη καὶ σὲ κάθε συμφορὰ καὶ ἀπώλεια.¹ Ὁ χριστιανὸς ζεῖ ὡς πάροικος, “γνωρίζει καλὰ τὸν ἑαυτὸ του ὁδοιπόρο γιὰ τὴν ἐπάνω πατρίδα”,² καμμιά δὲν εἶναι περισσότερο πατρίδα τοῦ ἀπὸ τὴν πιὸ ξένη. “Πάροικος ἔρποντας σὲ ξένη γῆ, / ἀπ’ ὅπου θὰ σὲ ἀναστήσει ὁ Θεὸς στὴ δική σου πατρίδα”.³ Κάθε κοινωνία καταλαβαίνει ὅσους ἀρνοῦνται τὶς ἀξίες τῆς, καὶ τοὺς ἀντιμετωπίζει ἀνάλογα. Ἔτσι παραδεχόταν ὁ Παῦλος, “σὰν καθάρματα τοῦ κόσμου ἔχουμε γίνοι, γιὰ ὅλους σκουπίδια ὡς τώρα”,⁴ καὶ ἔτσι διώχθηκε ὁ Χριστός.

Συγκάλεσαν λοιπὸν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι συνέδριο καὶ ἔλεξαν, *Πῶς θὰ ἀντιδράσουμε, γιατί ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς κάνει πολλὰ σημεῖα. Ἄν τὸν ἀφήσουμε ἔτσι, θὰ τὸν πιστέψουν ὅλοι καὶ θαρροῦν οἱ Ῥωμαῖοι καὶ θὰ μᾶς πάρουν τὸν τόπο καὶ τὴν πατρίδα.*⁵

Τί θὰ φοβόταν περισσότερο ἢ ‘κοινωνία’ τοῦ ἐφήμερου καὶ ἡ ‘εὐσέβεια’ τοῦ ἐθίμου, ὁ ἄνθρωπος ποῦ ἔχει πέσει στὰ τέσσερα καὶ δὲν σκέφεται ἄλλο ἀπὸ τὴν ἐπιβίωση; Ἀναγκαῖα τὸ κτήνος προσεγγίζει τὴν ἀλήθεια μὲ τὸν τρόπο τοῦ κτήνους, ὅπως συνέβη μὲ τοὺς δῆμιους τοῦ Στέφανου, “ὅταν ζωὴ καὶ θάνατος ἔκριναν τὴν ἀλήθεια καὶ ἀπόδειξη τῆς ἀλήθειας γινόταν ὁ θάνατος...

Ὁ κήρυκας τῆς κρυμμένης πρὸς τὸ παρὸν καὶ ἄγνωστης ζωῆς ἐκφωνοῦσε στοὺς ἀνθρώπους ἔμπρακτα τὴ θεία διδασκαλία, γιατί ἦταν ἔτοιμος νὰ ἐγκαταλείψει τὴ ζωὴ, κι ἔτσι ἔδειχνε σὲ ὅσους σκέφτονται σωστά, νὰ ἀλλάξουν μὲ τὴν πιὸ πολύτιμη ζωὴ ἀντὶ γι’ αὐτὴν ἐδῶ ποῦ ἐγκαταλείπεται. [...] Οἱ ἄλλοι εἶχαν τὸ μυαλό τους στὸν φόνο καὶ ἤδη ὄπλιζαν τὰ χέρια τους μὲ τὶς πέτρες, καὶ τὸ βλέμμα τους, ἡ ἀνάσα τους καὶ τὸ σφίξιμο τῶν δοντιῶν ἔδειχναν

¹ Βλ. *Πρὸς Διόγνητον*, κεφ. 5, ἐν. 5.

² Μανουῆλ Β΄ Παλαιολόγος, *Ἐπιτομὴ βασιλικῆς ἀγωγῆς...*, PG 156, 361.

³ Γρηγόριος Θεολόγος, *Ἡθικὰ ἔπη*, PG 37, 590. Βλ. τὸν Αὐγουστῖνο, *Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ*, βιβλ. 1, κεφ. 15, PL 41, 30.

⁴ *Α΄ Κορ.* 4, 13. Βλ. *Ματθ.* 24, 9, *Ἰω.* 15, 19.

⁵ *Ἰω* 11, 47–48. Βλ. *Α΄ Κορ.* 7, 17–24, *Γαλ.* 1, 10, *Ἐβρ.* 13, 14, *Ἰακ.* 3, 18–4.4, *Α΄ Ἰωάν.* 2, 17.

τὴν κακία τους, ἀλλὰ ἐκεῖνος τοὺς ἔβλεπε σὰν ἀδελφοὺς καὶ τοὺς ἀγαποῦσε σὰν πατέρες του.¹

Ἄν πρόκειται νὰ πάψει τὸ μῖσος δὲν ἀρκεῖ ἀνοχή, χρειάζεται νὰ μὴ βλέπεις μῖσος. “Νὰ μὴ ζητᾶμε τὸ δίκιο μας ὅταν ἀποστεροῦμαστε, νὰ ἀπαντᾶμε στὸ μῖσος μετρῶντας το μὲ τὴν ἀγάπη μας [...] νὰ μεταθέσουμε στὸν Θεὸ μόνο τὴν ἀγάπη μας ὀλόκληρη”.² Χρειάζεται ὅμως προσοχή. Ἄν προσεγγίζεις κάποιον ὡς ἐὰν τὸν ἀγαποῦσες, περισσότερο κλείνεις παρὰ ἀνοίγεις δυνατότητες ἀληθινῆς σχέσης μαζί του, στὴν πράξη τὸν ὑποτιμᾶς, τὸν ἀπορρίπτεις καὶ τὸν ἐμποδίζεις νὰ γίνει καλύτερος. Γι’ αὐτὸ ὁ Μάξιμος εἰδοποιεῖ, νὰ μεταθέσουμε στὸν Θεὸ μόνο τὴν ἀγάπη μας ὀλόκληρη. Δὲν μειώνω τὶς ἀποστάσεις προσπαθῶντας νὰ ἀγαπήσω τὸν ἄλλο οὔτε προσποιούμενος ἀλλὰ ἀγαπῶντας τὸν Θεὸ ποὺ κατανοεῖ καὶ συγχωρεῖ τὰ πάντα. Στὴν ἐνότητα μὲ τὸν Ἴδιο ὅλες οἱ μικρότητες ὑποχωροῦν καὶ ἀποκτᾶ γεύση ἀλήθειας ἀκόμα καὶ ἡ ἀπλὴ ἀνοχή. Στὴν ἀγάπη ὑπάρχει ἀμοιβαιότητα, ἀλλὰ αὐτὸ βρίσκεται πέρα ἀπὸ ἐντολές, δὲν τὸ κατορθώνει ἡ μίμηση καὶ δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἀπαιτήσῃ κανένας Θεός, γιὰ τὸν ὁποῖο ἄλλωστε γνωρίζουμε ὅτι “μέσα στὸν κόσμον ἀγάπησε [ἄλλους] μποροῦσαν νὰ νοιώσουν ἀγάπη, δηλαδὴ] τοὺς δικούς Του, καὶ τοὺς ἀγάπησε ὡς τὸ τέλος”.³ Τὴν ἀγάπη ἐκφράζει καὶ ἀποδεικνύει ἡ αὐτοθυσία καὶ ἡ μετοχή στὴν τελειότερη καὶ ὑψηλότερη δυνατὴ γνώση.

Κανεὶς δὲν ἔχει ἀγάπη μεγαλύτερη ἀπὸ αὐτή, νὰ βάλῃ τὴν ψυχὴ του γιὰ χάρη τῶν φίλων του [...] Σᾶς ἔχω ἀποκαλέσει ἐσᾶς φίλους μου, γιὰτὶ ὅλα ὅσα ἄκουσα ἀπὸ τὸν Πατέρα μου σᾶς τὰ γνώρισα.⁴

Αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη σχέση γιὰ τὴν ὁποία μπορεῖ νὰ προσπαθεῖ κανεὶς, καὶ οἱ ὑπόλοιπες ἀναγνωρίζονται μέσα της. Χωρὶς τὴν παρρησία καὶ ἡσυχία τῆς ἐγρήγορησης, προσπαθῶντας νὰ ὑποτάσσω τὴ θεία χά-

¹ Νύσσης, *Εἰς τὸν ἅγιον πρωτομάρτυρα Στέφανον α'*, σ. 6–8 καὶ 26.

² Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, *Ἐκθesis σύντομος*, PG 91, 508. Βλ. *Α' Κορ.* 4, 12, *Ματθ.* 5, 44–45. Ἴσως περιττεύει νὰ σημειώσω ὅτι ὅσα λέγονται ἐδῶ ἀφοροῦν αὐστηρὰ τὸν ἑαυτό. Δὲν νοεῖται παρόμοια ἀνοχή ἀνάμεσα σὲ κράτη, οὔτε ὅταν ὑπερασπίζεται κανεὶς τὴν οἰκογένειά του, κ.λπ.

³ *Ἰω.* 13, 1.

⁴ *Ἰω.* 15, 13–15.

ρη στις διαιρέσεις τῶν οἰκείων χαρισμάτων, ἡ διαφορὰ καταντάει μειονέκτημα. “Μέσα σέ κάθε ἀπαίδευτο οἱ ψυχές γίνονται πολλές”.¹ Πῶς θά ὑπῆρχε ἰκανοποίηση μέ τήν ἀπόσταση καί τή διáιρεση; “Στή θέα τοῦ ἑνός, καί ἡ ψυχὴ γίνεται μία, γιατί δὲν μερίζεται σέ διάφορες διαθέσεις”,² καί ὄχι μόνο, ἀλλὰ γνώση της εἶναι ἡ ὁρμὴ τῆς ἐπιθυμίας της, καί ἡ ἐπιθυμία της εἶναι γνώση.

Ἡ ψυχὴ ἔχει νὰ ὑψωθεί στήν ταυτότητα πού βρίσκει στὸν Θεό, γιατί ἐκεῖ δὲν ὑπάρχει διαφορὰ. Σοφία καί ἀγαθότητα εἶναι τὸ ἴδιο στὸν Θεό. Τὸ ἴδιο πού εἶναι ἡ σοφία, εἶναι ἐπίσης ἡ ἀγαθότητα, καί ὅ,τι εἶναι τὸ ἔλεος, αὐτὸ εἶναι ἐπίσης ἡ δικαιοσύνη. Ἄν ἦταν στὸν Θεὸ ἄλλο ἢ ἀγαθότητα καί κάτι ἄλλο ἢ σοφία, ἡ ψυχὴ δὲν θά ἔβρισκε καμμιά ἰκανοποίηση στὸν Θεό.³

Ἡ ἀκεραιότητα τῆς ψυχῆς, ἡ ἀκεραιότητα τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι καρπὸς τῆς Βάπτισης πού τελεῖ ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς σέ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ βίου: ἡ ζωὴ μας εἶναι ἡ ἀληθινὴ Βάπτιση. “Εἶναι εὐλογητὸς στὸν αἰῶνα ὁ Θεὸς ὁ ζωντανὸς καί ἡ βασιλεία Του, γιατί ὁ ἴδιος μαστιγώνει καί ἐλεεῖ. Ὁ ἴδιος βυθίζει ὡς τὸν ἄδη, στὰ ἔγκατα τῆς γῆς, καί ὁ ἴδιος ἀνυψώνει ἀπὸ τὴ μεγάλη ἀπώλεια”.⁴ Γιὰ ποιὸ λόγο ὁ Βασίλειος ἀποκαλεῖ ἔπαρση κατὰ τοῦ Πνεύματος τὴν ἐμπιστοσύνη στήν ἐθιμικὴ ἢ συμβολικὴ βάπτιση;

Βάπτισμα τῆς φωτιᾶς ἐννοεῖ τὴ δοκιμασία πού συμβαίνει στὴν κρίση, σύμφωνα μέ τὸν Ἀπόστολο, ὅτι Καθενὸς τὸ ἔργο ποιὸ εἶναι, ἡ φωτιὰ θά τὸ δοκιμάσει. Καί πάλι, Ἡ ἡμέρα θά φανερώσει, ἐπειδὴ ἀποκαλύπτεται μέσα σέ φωτιὰ. Καί ἤδη μερικοὶ στοὺς ἀγῶνες γιὰ τὴν εὐσέβεια ὑπέμειναν ἀληθινὰ καί ὄχι μιμητικὰ τὸν θάνατο γιὰ τὸν Χριστό, καί δὲν χρειάστηκαν γιὰ τὴ σωτηρία τους κανένα ἀπὸ τὰ σύμβολα πού ἀνήκουν στὸ νερό, γιατί βαφτίστηκαν στὸ αἷμα τους. Δὲν τὰ λέω αὐτὰ ἀθετῶντας τὸ βάπτισμα στὸ νερό

¹ Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 259.

² Ὁ.π., σ. 260.

³ Ἐκκαρτ, *Ὀμιλία 84, DW III*, σ. 459. Βλ. *Γεν.* 3, 22.

⁴ *Τωβ.* 13, 3. Βλ. *Β' Κορ.* 4, 8–10 / 5, 18–21 / 6, 4–13.

ἀλλὰ γὰρ νὰ καθαρίσω τις σκέψεις ὧσων ἐπαίρονται κατὰ τοῦ Πνεύματος.¹

Συναποθνήσκειν, συνθάπτεσθαι, συνεγείρεσθαι. Ἔτσι συνοψίζει ὁ Γρηγόριος τὴν πρόοδο στὴν πνευματικὴ ζωή.² Τίποτα δὲν ἔχει ἀξία ἂν δὲν τὸ κάνεις μαζί Του, ὅπως ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο ληστές.³ Ἡ ἀναγνώριση τῆς θείας φύσης τοῦ Χριστοῦ τὴν ὥρα ἀκριβῶς τῆς ἀτίμωσης, μολονότι παραδοσιακὰ ἡ θεότητα συνδέεται μὲ τὴ δόξα καὶ τὴν ἰσχύ, δὲν εἶναι κάτι ποὺ μποροῦσε νὰ προκύψει αἰφνίδια. Ἡ τελευταία στιγμή ἦταν μόνο ἡ πιὸ δραματικὴ ἔκφραση μιᾶς συνείδησης ποὺ διαμορφωνόταν σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ βίου.

Καμμιά ψυχὴ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι χωρὶς ἁμαρτία, ἐκτὸς ἂν ἡ χάρη τοῦ Θεοῦ ἔρθει μέσα της [...] Ἔργο τῆς χάριτος εἶναι νὰ κάνεις τὴν ψυχὴ γρήγορη καὶ ἔτοιμη γιὰ ὅλα τὰ θεῖα ἔργα, γιατί ἡ χάρη πηγάζει ἀπὸ τὴ θεία πηγὴ καὶ εἶναι μιὰ ὁμοίωση μὲ τὸν Θεό, ἔχει τὴ γέυση τοῦ Θεοῦ καὶ κάνεις τὴν ψυχὴ ἴδια μὲ τὸν Θεό.⁴

Ἡ δὴλωση γιὰ τὸν ἐκ γενετῆς τυφλὸ πῶς “οὔτε αὐτὸς ἁμάρτησε, οὔτε οἱ γονεῖς του”,⁵ δὲν σημαίνει πῶς ἦταν ὁ μόνος ἀναμάρτητος,⁶ ἀλλὰ ὅτι δὲν ἔκανε τίποτα χειρότερο σὲ σύγκριση μὲ ὄσους γεννήθηκαν ὑγιεῖς. Εἶχε μεγαλύτερη συμφορά, ὄχι μεγαλύτερη ἁμαρτία, γιὰ νὰ φανερωθεῖ περισσότερο ἡ θεία χάρη, ὅπως μὲ τὸν Ἰώβ, “νὰ φανερωθοῦν μέσα του τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ”.⁷ Δὲν ὑπολόγισε τοὺς Φαρισαίους, ποὺ οἱ ἄλλοι ἔτρεμαν,⁸ ὅποτε ὁ Θεὸς τὸν πλησίασε ἀκόμη περισσότερο, τελειοποίησε τὴν ὄρασή του καὶ τοῦ μετέδωσε τὴ θεία μορφή.

Ἀπὸ καταβολῆς κόσμου δὲν ἀκούστηκε ὅτι ἄνοιξε κανεὶς τὰ μάτια ἐκ γενετῆς τυφλοῦ. Ἄν αὐτὸς δὲν ἦταν ἀπὸ τὸν Θεό, δὲν θὰ μποροῦσε νὰ κάνει τίποτα. Ἀπάντησαν (οἱ Ἰουδαῖοι) καὶ τοῦ εἶ-

¹ Μ. Βασίλειος, *Περὶ τοῦ ἀγ. Πνεύματος*, κεφ. 15, ἐν. 36.

² Νύσσης, *Πρὸς τὰ Ἀπολλινναρίου Ἀντιρρητικούς*, τ. 3.1, σ. 177–8.

³ Βλ. *Λουκ.* 23, 39 κ.έ.

⁴ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 33, DW II*, σ. 152.

⁵ *Ἰω.* 9, 3.

⁶ Βλ. τὸν Χρυσόστομο, *Εἰς τὸ Κατὰ Ἰωάννην*, PG 59, 306.

⁷ *Ἰω.* 9, 3. Βλ. τὸν Ὀλυμπιόδωρο διάκονο, *Εἰς Ἰώβ*, σ. 4.

⁸ *Ἰω.* 9, 22–23.

παν, Ἐσὺ γεννήθηκες ὀλόκληρος σὲ ἁμαρτίες, καὶ διδάσκεις ἐσὺ ἐμᾶς; Καὶ τὸν πέταξαν ἔξω. Ἄκουσε ὁ Ἰησοῦς ὅτι τὸν ἔδιωξαν καὶ τὸν βρῆκε καὶ τοῦ εἶπε, Πιστεύεις στὸν Υἱὸ τοῦ ἀνθρώπου; Ἀπάντησε ἐκεῖνος καὶ εἶπε, Καὶ ποιὸς εἶναι κύριε γιὰ νὰ πιστέψω σ' αὐτόν; Τοῦ εἶπε ὁ Ἰησοῦς, Καὶ τὸν ἔχεις δεῖ, καὶ αὐτὸς ποὺ μιλάει μαζί σου εἶναι ἐκεῖνος. Καὶ αὐτὸς προσκύνησε λέγοντας, Πιστεύω Κύριε.¹

Ἀκόμα καὶ στὴ λεγόμενη χρυσὴ ἐποχὴ τῆς χριστιανοσύνης, ὅταν ὑπῆρχαν τόσες σημαντικὲς μορφὲς ποὺ ἔβαλαν τὰ ἴδια τὰ θεμέλια τῆς Ἐκκλησίας, ὁ ἐθιμοτυπισμὸς ἐπικρατοῦσε. Ὁ ἐθιμοτυπισμὸς πάντα θὰ κυριαρχεῖ κι ἂς μὴν ὀδηγεῖ σὲ κανένα καλὸ, ἐπειδὴ εἶναι ὁ δρόμος χωρὶς ἀπαιτήσεις. Δὲν χρειάζεται προσπάθεια γιὰ νὰ μεταλάβεις, πέρα ἀπὸ μιὰ περίοδο δῆθεν νηστείας, εἶναι ὅμως δύσκολο, καὶ τὸ μόνο ποὺ ἔχει νόημα, νὰ παρακολουθεῖς τὸν ἑαυτό σου, νὰ μεγαλώνεις τὴ σκέψη σου, νὰ ἠσυχάζεις καὶ νὰ δημιουργεῖς ζωντανὴ προσωπικὴ σχέση μὲ τὸν Χριστό. Τὸ ἴδιο γιὰ ὅλα. Ἄν τὸ Μυστήριον τοῦ Βαπτίσματος εἶχε ἀντικειμενικὲς συνέπειες δὲν θὰ προέκυπταν ἀκόμα καὶ ἄθεοι! Δῶσε αἷμα καὶ πάρε Πνεῦμα, συμβουλευεῖ ὁ ὅσιος Λογγῖνος.² Συμβουλή χωρὶς συμβουλή, δηλαδὴ προφητεία. “Ὅποιος βρῆκε τὴν ψυχὴν του θὰ τὴν χάσει, καὶ ὅποιος τὴν ἔχασε γιὰ μένα, θὰ τὴν βρεῖ”.³

Εἶναι εὐκόλο καὶ ἀπλὸ γιὰ ὅλους νὰ παρατηρήσουν ἢ νὰ ἀκούσουν, καὶ πάλι νὰ ποῦν σὲ ἄλλους ὅσα ἄκουσαν. Ὅμως γιὰ νὰ ἀποκτήσουν οἱ ἴδιοι κάτι τέτοιο πρέπει νὰ τὸ ἀγοράσουν καταβάλλοντας τίμημα. Ὅ,τι δίνεται γιὰ τὴν ἀγορὰ αὐτὴ δὲν εἶναι χρυσὸς οὔτε ἀσήμι, ἀλλὰ αἷμα. Γιατὶ μὲ αἷμα καθέννας ποὺ θέλει τὰ ἀγοράζει αὐτὰ ἕνα πρὸς ἕνα. Εἶναι ἀλήθεια: ἂν δὲν σφαγιαστεῖς σὰν πρόβατο γιὰ τὴν ὅποια ἀρετὴ, ἂν δὲν χύσεις τὸ αἷμα σου, δὲν θὰ τὴν ἀποκτήσεις ποτέ. Φρόντισε ὁ Θεὸς νὰ παίρνομε τὴν αἰώνια ζωὴ μὲ τὸν ἐκούσιο θάνατο: πέθανε καὶ θὰ ζήσεις. Δὲν θέλεις; Καὶ ἰδοῦ, εἶσαι νεκρός.⁴

¹ Ἰω. 9, 32–38.

² Βλ. PG 65, 257, ἀπ. ε΄.

³ Ματθ. 10, 39.

⁴ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, Ἠθικὸς 11, ΕΣΝΘ, τ. 2, σ. 323–4.

Πῶς λοιπὸν νὰ μὴ φοβᾶμαι ἢ νὰ μὴν πονάω τὴν ὥρα τῆς Βάπτισης; Ἔτσι ἔχασε τὴν ψυχὴ του ὁ Συμεών.

Ἔχω γίνεи φονιᾶς, μάθετέ το ὅλοι [...] ἔκανα ὅλες τὶς κακίες ποὺ ὑπάρχουν. Νὰ μὲ πιστέψετε, λέω τὴν ἀλήθεια, δὲν προσποιῶμαι οὔτε σοφίζομαι [...] Πῶς δὲν ἄνοιξε ἡ γῆ νὰ γλυτώσει ἀπ' τὸ βάρος μου; [...] Πῶς δὲν ἔπεσε ὁ οὐρανὸς ἐπάνω μου καὶ δὲν ἔσβησε ὁ ἥλιος καὶ τὰ ἄστρα;¹

Ἔτσι ἔγινε μὲ τὸν Ἰώβ, καὶ καταράστηκε τὴ μέρα ποὺ γεννήθηκε. Ἔτσι ἀπόρησε ὁ Πέτρος ἐπειδὴ ἀρνήθηκε τὸν Χριστὸ τρεῖς φορές, καὶ τὸ ἴδιο Ἐκεῖνος ποὺ λυπήθηκε μέχρι θανάτου.² “Κανεῖς δὲν ὑποδέχεται τὴ θεία Δόξα, ἂν πρῶτα δὲν πάρει τὴ μορφὴ ποὺ ἔχει τὸ ὁμοίωμα τοῦ θανάτου”.³ Δὲν εἶναι τιμωρία σφαλμάτων ἀλλὰ αἷμα ποὺ γίνεται Λόγος, πέρασμα στὸ ἓνα Δέντρο — ἀγλαόκαρπο, εὐσκιόφυλλο, πέρα ἀπὸ καλὸ καὶ κακό, ποὺ μεγαλώνει, δὲν κόβεται,⁴ ὁπότε κανένα φορτίο, σωματικὸ ἢ πνευματικὸ — κούραση, ἄγνοια, ἀμφιβολία, ἀρρώστια, λύπη, φόβος... — δὲν συντρίβει, γιατί ὑπάρχει στὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ σηκώνει ὁ ἴδιος ὁ Χριστός.

¹ Συμεών ὁ Νέος Θεολόγος, Ἕμνος ΚΔ', στ. 71–93: Ἕμνοι θείων ἐρώτων, σ. 59 κ.έ. Βλ. *Ματθ.* 3, 11, *Λουκ.* 3, 16.

² Βλ. *Ματθ.* 8, 20, *Ἰωνᾶ* 4, 8–9.

³ Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 290. Βλ. *Ρωμ.* 6, 3–4: ἢ μήπως ἀγνοεῖτε ὅτι ὅσοι βαπτιστήκαμε στὸν Ἰησοῦ Χριστὸ, βαπτιστήκαμε στὸν θάνατό Του; Μὲ τὸ βάπτισμα ἐνταφιαστήκαμε μαζί Του στὸν θάνατο, ὥστε ὅπως ὑψώθηκε ὁ Χριστὸς ἀπὸ τοὺς νεκροὺς μὲ τὴν Δόξα τοῦ Πατέρα, ἔτσι κι ἐμεῖς νὰ βαδίσουμε σὲ καινούρια ζωὴ. Βλ. καὶ ὅσα γράφω στὴν *Κιβωτό*, σ. 143–4: στὴν τελετὴ τοῦ βαπτίσματος ὁ Θεὸς ρωτᾷ τὸν ἀνάδοχο ἂν χωρίστηκε ἀπὸ τὸν σατανᾶ, κι αὐτὸς ἀπαντᾷ ἀπεταξάμην: χωρίστηκε. Ὅ,τι λέει ὁ ἀνάδοχος τὸ λέει ἐκεῖνος ποὺ βαπτίζεται. Ὅταν βαπτίζομαι ἀπὸ ποιὸν χωρίζομαι ἂν δὲν εἶμαι ἐνωμένος μαζί του; Γιὰ νὰ μπορέσει ὁ ἅγιος Συμεών νὰ δεῖ στὸ χέρι ποὺ ἔγραφε τοὺς Ἕμνους τῶν θείων ἐρώτων, τὸ χέρι τοῦ Χριστοῦ, ἔπρεπε νὰ τὸ δεῖ πρῶτα μὲ γαμφὰ νύχια νὰ σκαλίζει τὴ στάχτη τῆς κόλασης. Αὐτὸ ἔγινε σὲ ὅλους τοὺς ἀγίους, καὶ εἰς ὄροσον τοῖς παισὶ τὸ πῦρ μετεβάλλετο. Ἐπλυναν τὶς στολές τους καὶ τὶς λεύκαναν στὸ αἷμα τοῦ Ἀρνίου.

⁴ *Β' Κορ.* 13, 10.

Κι αὐτὸς ἔχει κακοποιηθεῖ καὶ δὲν ἀνοίγει τὸ στόμα. Σὰν πρόβατο στὴ σφαγὴ ἔχει συρθεῖ καὶ σὰν ἀρνὶ ἄφωνο ἀπέναντι σ' αὐτὸν ποὺ τὸ κουρεύει, ἔτσι δὲν ἀνοίγει τὸ στόμα του. Στὴν ταπείνωση ἢ κρίση του χάθηκε. Ποιὸς θὰ ἱστορήσει τὴ γενιά του; Γιατὶ χάνεται ἀπὸ τὴ γῆ ἢ ζωὴ του, ἀπὸ τίς ἀνομίες τοῦ λαοῦ μου σύρθηκε σὲ θάνατο.¹

Ἔρχονται σὲ χωριὸ ποὺ τὸ ἔλεγαν Γεθσημανί, καὶ λέει στοὺς μαθητὲς Του, *Καθῆστε ἐδῶ μέχρι νὰ προσευχηθῶ*· καὶ παίρνει μαζί Του τὸν Πέτρο, τὸν Ἰάκωβο καὶ τὸν Ἰωάννη, καὶ ἄρχισε νὰ φτάνει σὲ ἀπόγνωση, καὶ νὰ χάνει τὴν ὑπομονή Του, καὶ τοὺς λέει, *Εἶναι λυπημένη ἡ ψυχὴ μου ὡς τὸν θάνατο· μείνετε ἐδῶ, μὴν κοιμηθεῖτε· καὶ προχώρησε λίγο πρὸ πέρα, ἔπεσε στὴ γῆ καὶ προσευχόταν, ἂν εἶναι δυνατό, νὰ τελειώσει ὁ χρόνος Του.*²

Καὶ εἶδα τὸν οὐρανὸ ἀνοιγμένο, καὶ ἰδοῦ, ἵππος λευκὸς καὶ ὁ καθήμενος ἐπάνω του καλεῖται ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινός [...] ντυμένος μὲ ροῦχο ποτισμένο μὲ αἷμα καὶ ἔχει κληθεῖ τὸ ὄνομά Του, ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ [...] Καὶ ἔχει ἐπάνω στὸ ροῦχο κι ἐπάνω στὸν μηρό Του ὄνομα χαραγμένο, Βασιλεὺς Βασιλέων καὶ Κύριος Κυρίων.³

Ὁ ἅγιος Μάρκος ὁ ἀσκητὴς συμβουλεῖ “νὰ προσεύχουσαι νὰ μὴ σοῦ ἔρθει κανένας πειρασμός, ἂν ὅμως ἔρθει νὰ τὸν ἀντιμετωπίσεις σὰν δικό σου, ὄχι σὰν ξένο”,⁴ γιατί μόνο ἔτσι ὑπάρχει δυνατότητα νὰ ξεπεράσεις τὴ διαφθορά σου. “Τὸ νὰ ἀρνεῖται κανεὶς τὴν ἐμπειρία του εἶναι σὰ νὰ βάζει ἓνα φέμα στὰ χεῖλη τῆς ἴδιας του τῆς ζωῆς. Εἶναι ταυτόσημο μὲ τὸ ν’ ἀπαρνιέσαι τὴν ψυχὴ σου [...] Κι ὅταν ντρέπεται κανεὶς ἐπειδὴ τιμωρήθηκε, εἶναι σὰν νὰ μὴν τιμωρήθηκε ποτέ”.⁵ Ὅμως δὲν ὑπάρχουν τιμωρίες ἀλλὰ μόνο στηρίγματα, ὑποδείξεις καὶ προσκλήσεις.

¹ Ἦσ. 53, 7–8.

² Μάρκ. 14, 32–35. Βλ. Λουκ. 22, 44: γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ ἐκτενέστερον προσήχετο, ἐγένετο δὲ ὁ ἰδρῶς αὐτοῦ ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος καταβαίνοντες ἐπὶ τὴν γῆν.

³ Ἀποκ. 19, 11–16.

⁴ Μάρκος ὁ Ἀσκητῆς, *Περὶ νόμου πνευματικοῦ*, κεφ. 164.

⁵ Γουάιλντ, *De profundis*, σ. 77–78. Βλ. *Α’ Πέτρ.* 4, 12–13, *Ματθ.* 12, 43–45.

Ἡ κακία γεννιέται ἤδη προτοῦ γίνει πράξη. “Ὅποιος θέλει νὰ εἶναι φαῦλος, ἀμέσως ἔγινε, μὲ μόνη τὴ θέλησή του, ἀκόμη κι ἂν δὲν κάνει οὔτε ἓνα κακό”.¹ Οἱ ἴδιοι οἱ Μαθητὲς “ἦταν ὅλοι θανάσιμα ἀμαρτωλοί”.² Ἀκόμη καὶ ὁ Μαθητὴς ποῦ περισσότερο ὁμολόγησε τὴν ταυτότητα τοῦ Χριστοῦ, τὸν ἀρνήθηκε! “Ὅ,τι ὀνομάζεται συνήθως ἀμαρτία, δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ ἄγνοια καὶ ἀποξένωση, ἀρχίζει ὅταν ἡ ψυχὴ δημιουργεῖ τὴν “παράσταση καὶ συνάμα ἐπένδυση ἑνὸς Ἐαυτοῦ ποῦ εἶναι τὸ Πᾶν”.³ Καθένας ξεχωριστὰ ἰδρύει τὴν κακία μόνος του γιὰ τὸν ἑαυτό του. Σύμφωνα μὲ τὴν παρομοίωση τοῦ Γρηγόριου, ὅπως τὸ σίδηρο μετατρέπεται σὲ φωτιά μέσα στὴ φωτιά, ἔτσι ἐξουθενώνεται ὁ ἄνθρωπος ὅταν πέφτει στὸ ρεῦμα πονηρὸν τοῦ βίου αὐτοῦ, ποῦ πηγάζει ἀπὸ τὴν κατάντια ὄλων.⁴

Δὲν εἶναι σπάνια ἀκόμη σήμερα ἡ παρεξήγηση πὼς ἡ ἀνθρώπινη κακία προέρχεται ἀπὸ τὸν σατανᾶ! “Δὲν γίνεται”, ἐξηγεῖ ὁ Χρυσόστομος, “ἄλλος νὰ κάνει τὴν ἀμαρτία καὶ ἄλλος νὰ τιμωρεῖται”.⁵ *Αὐτὸς καθ’ ἑαυτὸν ὁ σατανᾶς αἴτιος γενέσθαι τινὶ ἀμαρτίας οὐ δύναται.*⁶ Καμμιά φορὰ ἔχει δυνατότητα νὰ ἐμποδίζει ἐξωτερικὲς πράξεις, ἀλλὰ ὄχι προθέσεις καὶ κρίσεις.⁷ “Μὴ γυρεύεις ἔξω ἀπὸ σένα τὸ κακό”, συμβουλεύει ὁ Βασίλειος, “οὔτε νὰ φαντάζεσαι κάποια ἀρχέγονη πονηρὴ φύση, ἀλλὰ καθέννας νὰ καταλαβαίνει ὅτι ὁ ἴδιος εἶναι ἀρχηγὸς ὅσης κακίας βρίσκεται μέσα του”.⁸ Ἀρχηγὸς σημαίνει πλήρη ἐξουσία: “αὐτὸ εἶναι τὸ πραγματικὸ αὐτεξούσιο, ὅταν δὲν κυριαρχεῖσαι ἀπὸ κανένα μὲ κανένα τρόπο”.⁹ Ἄραγε, πόσο αὐτεξούσιος εἶμαι, ὅταν τόσο πολλὰ καὶ σημαντικὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ συνθηκὲς ποῦ δὲν ἐλέγχω, ὅπως εἶναι ἡ

¹ Μανουὴλ Β΄ Παλαιολόγος, *Περὶ ἀρετῆς καὶ ἀγαθοῦ ἀρχοντος πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἰωάννην*, λόγος γ΄, PG 156, 421.

² Ἐκκαρτ, *Κατηγήσεις*, DW V, σ. 235. Βλ. *Ματθ.* 26, 31.

³ Καστοριάδης, *Ἡ φαντασιακὴ θέσμιση τῆς κοινωνίας*, σ. 406. Βλ. ἀκόμη ὅσα γράφω στὴν *Κιβωτό*, σ. 107 κ.έ.

⁴ Νύσσης, *Εἰς τὰς Ἐπιγραφάς*, τ. 5, σ. 63.

⁵ Χρυσόστομος, *Εἰς τὸ Κατὰ Ἰωάννην*, PG 59, 306.

⁶ Μ. Βασίλειος, *Ὅροι κατ’ ἐπιτομήν*, σε΄.

⁷ *Ὁ.π.*, σοε΄.

⁸ Μ. Βασίλειος, *Εἰς τὴν ἐξαήμερον*, ὁμιλία 2, ἐν. 5. Βλ. τὸν Μακάριο, *Ὅμιλία στ΄*.

⁹ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Κατήχηση 5*, εἰς *ΕΣΝΘ*, τ. 1, σ. 101.

ἐποχή πού γεννήθηκα, ἡ πόλη, οἱ γονεῖς, τὰ χαρίσματα καὶ οἱ ἱκανότητες πού ἔλαβα ἢ δὲν ἔλαβα; Νὰ ἀποκαλεῖται κυρίαρχος τοῦ βίου του ὁ ἄνθρωπος εἶναι παράλογο. Ἄν ὑπάρχει αὐτεξούσιο, φαίνεται νὰ ἀφορᾷ μιὰ μικρὴ περιοχὴ ἐπιλογῶν πού περικλείεται ἀπὸ ἓνα τεράστιο πλῆθος περιορισμῶν, ἀλλὰ αὐτὸ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἐξουσίας.

Ἡ Ἐκκλησία ἀποδέχεται τὸ αὐτεξούσιο μὲ κυριολεξία, ὅμως διευκρινίζοντας ὅτι δὲν εἶναι ἰδιότητα σταθερῆς ἰσχύος. Τουλάχιστον ὅποιος ζεῖ ἀποξενωμένος ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση του, δὲν παρέμεινε αὐτεξούσιος. Τὸ γεγονὸς ὅτι παραδόθηκε ἐκούσια σὲ κατώτερες ὁρμὲς δὲν ἀλλάζει τὸ κύριο, πού εἶναι ἡ ἀπώλεια τῆς ἐξουσίας. “Ἀπὸ τὸν φόβο τοῦ θανάτου ἦταν ὅλη τὴ ζωὴ τους ἔνοχοι δουλείας”.¹ Συνήθης μεταφορὰ γιὰ τὴν κατάσταση αὐτὴ εἶναι ἡ ἀμαύρωση τῆς Εἰκόνας, σὰν μιὰ σκόνη πού καλύπτει καὶ διαβρώνει τὴν αὐθεντικὴ ἀνθρώπινη φύση. Οἱ περιορισμοὶ δίνουν ἀφορμὴ σὲ ὅσους ἰσχυρίζονται ὅτι ὁ Θεός, τὸν ὁποῖο μερικοὶ ὀνομάζουν ἀπερίσκεπτα ἢ ἀπὸ ἐμπάθεια ‘φύση’, ‘τύχη’, ‘μοῖρα’, κ.λπ., δημιουργεῖ ἄδικες ἀνισότητες, γιὰ παράδειγμα ὅταν ἄλλα παιδιὰ ἔχουν οἰκογένειες ὅπου ἀπολαμβάνουν καλὴ ἀγωγή καὶ ἄλλα οἱ ἴδιοι οἱ γονεῖς τὰ κακοποιοῦν. Τὸ πλῆθος τέτοιων διαφορῶν εἶναι ἀμέτρητο καὶ ἀφορᾷ ὅλες τὶς ἡλικίες. Οἱ Πατέρες δὲν φαίνεται νὰ μίλησαν ποτὲ γιὰ τὸν ἀνθρώπινο βίον ὡς αὐτοδημιουργητό, ἀντιθέτως, ἀναγνωρίζουν πόσοι ἐξωτερικοὶ παράγοντες συνεργάζονται γιὰ νὰ διαμορφώσουν τὴν πορεία καθενός, καὶ αὐτὸ δὲν τὸ ἀποδίδουν στὴν τύχη ἢ τὸ

¹ Ἐβρ. 2, 15. Βλ. Γιάσπερς, *Μαθήματα φιλοσοφίας*, σ. 192, καὶ τὸν Νύσσης, *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*, PG 46, 13: εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο μέσα στὴ φύση ὅλων συκοφαντημένος ὁ θάνατος καὶ δὲν ἀντέχουν εὐκόλα νὰ βλέπουν τοὺς ἐτοιμοθάνατους ὅσοι εἶναι κοντὰ τους, καὶ σὲ ὅποιους πλησιάζει ὁ θάνατος τὸν ἀποφεύγουν ὅσο μποροῦν. [...] Ὅλη ἡ μέριμνα τῶν ἀνθρώπων σ’ αὐτὸ ἀποβλέπει, πῶς θὰ γινόταν νὰ κρατηθοῦμε στὴ ζωὴ. Γιατὶ αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος πού καὶ σπίτια ἐπινοήσαμε γιὰ νὰ μένουμε [...] Καὶ ἡ γεωπονία τί ἄλλο εἶναι ἀπὸ φροντίδα γιὰ τὴν ἐπιβίωση; Ἄλλὰ πάντως, ἡ φροντίδα γιὰ τὴν ἐπιβίωση γίνεται ἀπὸ φόβο γιὰ τὸν θάνατο. Καὶ ἡ ἰατρικὴ ἀπὸ ποῦ πῆρε τὴν τιμὴ τῆς ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους; Ὅχι ἐπειδὴ μοιάζει νὰ μάχεται κάπως τὸν θάνατο μὲ τὴν τέχνη τῆς; Θώρακες, θυρεοί, κνημίδες, κράνη καὶ τὰ φυλάκια μὲ τὰ ὅπλα, τὰ περιτειχίσματα, οἱ σιδερόφρακτες πύλες, ἡ ἀσφάλεια τῶν τάφρων καὶ ὅλα αὐτά, γιὰ τί ἄλλο γίνονται, ἂν ὄχι γιὰ τὸν φόβο τοῦ θανάτου;

πεπρωμένο αλλά στην θεία πρόνοια. Ἡ ὁδὸς ποὺ προετοιμάζεται γιὰ καθένα, ἡ ὁποία καὶ ἀναδιαμορφώνεται ἀνάλογα μὲ τὶς ἀποφάσεις του, εἶναι ἡ κατάλληλη γιὰ νὰ τὸν τοποθετεῖ συνεχῶς στὸ εὐνοϊκότερο δυνατὸ σημεῖο ἀπ’ ὅπου νὰ ἀποφασίζει ἂν θέλει ἢ ὄχι καὶ σὲ ποῖο βαθμὸ νὰ ἔρθει σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴν πραγματικότητα. Αὐτὸ μόνον ἐνδιαφέρει τὸν Θεό, καὶ δὲν ἔχει λόγο νὰ ἀρνεῖται χαρίσματα καὶ δυνάμεις ὅποιεσδήποτε. Ὁ ἕνας γεννιέται ὑγιῆς καὶ ὁ ἄλλος ἀνάπηρος, ὁ ἕνας ὁμορφος ὁ ἄλλος ἀποκρουστικός, ὁ ἕνας ἱκανὸς ὁ ἄλλος ἄχρηστος, ὄχι ἐπειδὴ ὁ Θεὸς μεροληπτεῖ ἀλλὰ ἐπειδὴ χρησιμοποιεῖ τὰ πάντα καὶ τὰ πιὸ ἀντίθετα ἀνάλογα μὲ τὸν χαρακτῆρα καθενός, μήπως μπορέσει νὰ τὸν ἀφυπνήσει στὴν ἐνότητα μαζί Του. Μιὰ στέρηση ἀκολουθεῖ τὴν ἄρνηση, ἀπόσταση ποὺ ἐπιτρέπει στὴν ψυχὴ νὰ ἀπομακρυνθεῖ τελείως ἢ νὰ ἐπιστρέψει. Γι’ αὐτὸ γεννιόμαστε χωρὶς νὰ ἔχουμε οὔτε μνήμη τοῦ Θεοῦ, ἐπειδὴ θὰ ἦταν σαρωτική. Καὶ στὴ συνέχεια ὁ Χριστὸς δὲν φανερώνεται καθόλου, παρὰ μόνον ἂν εἶναι βέβαιος ὅτι τὸν ἐπιθυμεῖς. Ὁ Θόροου παραδεχόταν ὅτι “πάντα λυπόμουν ποὺ δὲν ἤμουν τόσο σοφός, ὅσο τὴ μέρα τῆς γέννησής μου”.¹ Δὲν βοηθαίει νὰ ἐξιδανικεύεται ἡ κατάσταση μιᾶς ἀγνῆς αὐθορμησίας ἐπειδὴ στὴ συνέχεια εἶναι πιθανὴ ἀκόμη μεγαλύτερη διαφθορά. Ἄν ὑπῆρχε σοφία τὴ στιγμή τῆς γέννησης, ὁ ἄνθρωπος δὲν θὰ εἶχε κἂν γεννηθεῖ στὴ ζωὴ αὐτή.² Ἡ ἐνότητα μὲ τὸν Χριστὸ μεγαλώνει μέσα ἀπὸ τωρινὲς πραγματικότητες ποὺ μοιάζουν νὰ μὴν ἔχουν τὴν παραμικρὴ σχέση μαζί Του, ὥσπου ἀρχίζει κανεὶς μέσα ἀπ’ ὅλα, ἂν θελήσει, νὰ διακρίνει τὴ θεία μορφή, συχνὰ καὶ ἀνεξάρτητη ἀπὸ ἄλλα πρόσωπα, καὶ ἔχοντας μεγάλη ἔνταση.

Ἦψωσε πατέρες, ἀνέδειξε προφήτες, ἐτέλεσε σημεῖα, ἔδωσε νόμο, ἐπέστησε ἀγγέλους, ἀλλὰ ἐπειδὴ κι αὐτὰ δὲν ἀρκοῦσαν γιὰ τὴν ἀκατάσχετη ὁρμὴ τῆς κακίας μας, ἡ ἴδια ἡ μεγάλη θεραπεία, ποὺ καταπαύει τὶς μεγάλες ἁμαρτίες, ὁ ἴδιος ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, λύγισε τοὺς οὐρανοὺς καὶ ἦρθε στὴ γῆ. Σὲ ὅλα ἔγινε ὅπως ἐμεῖς ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἁμαρτία, κατάργησε τὴν ἁμαρτία στὸν ἑαυτὸ Του, κι ἐνῶ μᾶς ἔδωσε δύναμη, ἀμβλῆνε τὸ κέντρο τῆς ἁμαρτίας καὶ

¹ Τὸ ἀναφέρει ὁ Ταρκόφσκυ, *Μαρτυρολόγιο*, σ. 369.

² Οἱ περιπτώσεις νεογέννητων ἢ καὶ ἔμβρυων ποὺ πεθαίνουν, προφανῶς χωρὶς νὰ περάσουν μέσα ἀπὸ τὶς δοκιμασίες οὔτε κἂν τῶν παιδικῶν χρόνων, σημαίνουν μεγαλύτερη ἐτοιμότητα τῆς ψυχῆς νὰ ἐπιστρέψει στὸν γνήσιο ἑαυτὸ της.

παραδειγμάτισε τούς ἀρχηγούς και τούς συνεργούς της στόν Σταυρό, καταργώντας με τόν θάνατο αὐτόν πού ἔχει τήν ἐξουσία τοῦ θανάτου [...] Καί ὅταν ἀναστήθηκε και ἀναλήφθηκε στούς οὐρανούς, ἔδωσε σέ ὅλη τήν οἰκουμένη ἀποστόλους, προέβαλε ἀναρίθμητο στίφος μαρτύρων, προέστησε πλήθος δασκάλων, ἀνέδειξε Ἐκκλησίες ὁσίων.¹

Ἐν τῷ Ἀδάμ πάντες ἀποθνήσκουμεν, ὄχι διὰ τόν Ἀδάμ. “Ἡ ἀμαρτία τοῦ Ἀδάμ, δηλαδή ἡ δική μου”, λέει ὁ Σωφρόνιος.² Κανείς δὲν ἐκπληρώνει κληρονομική ἀνάγκη ἀλλὰ δημιουργεῖ “ὁμοίωμα τῆς παράβασης τοῦ Ἀδάμ, ὁ ὁποῖος εἶναι τύπος τοῦ μέλλοντος”.³ “Καθένας μέσα στοῦ αὐγὸ του / σὰν Μοῦρα ἔχει ξαπλώσει”.⁴ Ἡ ἀμαρτία τῆς Εἰκόνας εἶναι λάθος νὰ ἐρμηνεύεται ὡς ἐξωτερικὴ ἐπιβολὴ στοῦ αὐτεξούσιου. Κάθε ἀπόφαση, στὸν βαθμὸ πού εἶναι δική μου, δημιουργεῖ περιορισμούς γιὰ τούς ὁποῖους εἶμαι ὑπεύθυνος και στούς ὁποῖους ὑποχρεώνομαι νὰ ὑποταγῶ. Δὲν παύω ὅμως νὰ εἶμαι ὑπεύθυνος ἀκόμη και ὅταν δὲν τοὺς θέλω, και θὰ χρειαστεῖ νέα σειρὰ ἀποφάσεων γιὰ νὰ τοὺς ὑπερβῶ. Καί πάλι κάθε ἀπόφαση, στὸν βαθμὸ πού δὲν εἶναι δική μου, δὲν εἶναι μιὰ κακοτυχία οὔτε κληρονομία ἢ ἀδικία, ἀλλὰ πάντοτε μόνο εὐλογία. “Μοῦ δόθηκε ἀγκάθι στοῦ σώμα, ἄγγελος τοῦ σατανᾶ, γιὰ νὰ

¹ Παλαμᾶς, Ὁμιλία δ', *Εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας*, PG 151, 52.

² Σαχάρωφ, Ὁψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστι, σ. 333.

³ Ρωμ. 5, 14. Γιὰ τὴν ἀμαρτία ὡς γεγονός πού δὲν μαρτυρεῖται στὰ ἱερά κείμενα και προηγεῖται τῆς παράβασης στὸν λεγόμενον Παράδεισο, βλ. ὅσα γράφω στοῦ κεφάλαιο “Χρόνος και Δημιουργία στὴν Παλαιὰ Διαθήκη”: *Χρόνος και Δημιουργία*, σ. 75 κ.έ.

⁴ Σίτγουελ, “Τὸ τραγούδι τῆς Ἄνας Μπόλεϋν”, μτφρ. Γ. Παυλόπουλος, εἰς Λαϊνᾶ (ἐπιμ.), *Ἐνὴν ποίηση τοῦ 20οῦ αἰῶνα*, σ. 107. Βλ. Συμεῶν τὸν Νέο Θεολόγο, *Ἡθικὸς 10, ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 292: Οἱ πρωτόπλαστοι ὑπάκουσαν πρῶτοι στοῦ ἐχθρικοῦ θέλημα [...] και ὄχι μόνο ξέπεσαν ἀπὸ τὴν ἐλπίδα γιὰ τὸ μεγαλύτερο, δηλαδή ἀπὸ τὴν εἰσοδὸ στοῦ ἀνέσπερο Φῶς, ἀλλὰ κι ἔφτασαν στὴ φθορὰ και τὸν θάνατο, ξέπεσαν στοῦ ἀφώτιστο σκοτάδι, ἔγιναν δοῦλοι τοῦ ἄρχοντα τοῦ σκοταδιοῦ πού τοὺς φυλάκισε γερά, ἔφτασαν με τὴν ἀμαρτία στὰ σκοτάδια τοῦ θανάτου, και ὕστερα ἐμεῖς, οἱ ἀπόγονοί τους, ὑποκύψαμε και δουλωθήκαμε στὸν ἴδιο τύραννο με τὴν θέλησή μας και ὄχι ἀναγκαστικά, ὅπως ἀπέδειξαν καθαρὰ και ὅσοι πρὶν ἀπὸ τὸν νόμο και μέσα στὸν νόμο εὐχαρίστησαν τὸν Θεό.

μὲ χαστουκίζει νὰ μὴν ὑπερυψώνομαι”.¹ Μὲ τὴ δοκιμασία, στὸν βαθμὸ πὸ ἀξιοποιεῖται καὶ δὲν ματαιώνεται, καταλαβαίνω ὅτι ἀπὸ μόνος μου οὔτε κἂν θὰ ὑπῆρχα, στὴν ἐπίγνωση τῆς ἀσθενείας ἢ δύναμη κερδίζει τελειότητα καὶ δημιουργεῖται καιρὸς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τὸν μικρὸ ἑαυτό, ὁπότε ἀρχίζω νὰ διακρίνω τὰ θεῖα δῶρα. Ἀλλὰ μὲ τὴ δοκιμασία ἐπιτρέπεται ἐπίσης στοὺς δαίμονες νὰ ὑπάρχουν μὲ τὸν δικό τους τρόπο, κι ἔτσι ἐκδηλώνεται σὲ μία καὶ τὴν ἴδια κίνηση ἢ ἄπειρη ἀγαθότητα.

Αὐτὸ συνέβη καὶ στὸν Παῦλο, πὸ πεινοῦσε, διψοῦσε, ἦταν γυμνός, τὸν χαστούκιζαν, κόπιαζε καὶ κινδύνευε. Δὲν χαιρόταν μ’ αὐτὰ ὁ ἐχθρὸς ἀλλὰ τὸ ἀντίθετο, συντριβόταν βλέποντάς τον νὰ ὑπομένει τὰ ἀγωνίσματα ἔτσι πὸ νὰ λέει καταφρονητικά, *Ποιὸς θὰ μᾶς χωρίσει ἀπὸ τὴν ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ;*²

¹ *Β' Κορ.* 12, 7.

² Μ. Βασίλειος, *Εἰς Φαλμούς*, PG 29, 309. Βλ. *Ρωμ.* 8, 35.

Ἑνωση

Ἄν ὅλα εἶναι στοὺς θεῖο θέλημα καὶ μαζὶ ἡ ἄρνηση τῆς ἀλήθειας,¹ γιατί ὁ κανόνας; Γιατί ὁ Ἡράκλειτος ἔπρεπε νὰ δηλώσει τί κάνουν οἱ πολλοί;² — γιατί ὁ Γρηγόριος,³ γιατί ὁ Βασίλειος,⁴ γιατί ὁ Συμεών,⁵ γιατί ὁ Χριστός;⁶ Ἡ ἀπάντηση βρίσκεται στὴ φράση τῆς Βίβλου ποὺ μὲ διάφορες μορφές ἐπαναλαμβάνεται: ὁ ἔχων ὧτα ἀκουέτω. Καθολικὴ μεταστροφή εἶναι ἀνέφικτη, μόνος σκοπὸς ἡ συμπαράσταση σὲ ὅσους τὴ χρειάζονται: “περισσότερα μὴ ζητᾶς / φρόντιζε νὰ σώσεις τὸν ἑαυτὸ σου κι ὅσους σ’ ἀκοῦνε, / ἂν γίνῃ καὶ βρεθεῖ στὴ γῆ κανεὶς ποὺ γιὰ ν’ ἀκούει / ἔχει αὐτιὰ καὶ καταλαβαίνει τὰ λόγια σου”.⁷ “Ο,τι

¹ Διάβασε τὸ ἔννατο κεφάλαιο τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς.

² Ἡράκλειτος, *DK B 2*: ὁ Λόγος εἶναι κοινός, ἀλλὰ ζοῦν οἱ πολλοὶ σὰν νὰ ἦταν δική τους ἡ φρόνηση. Βλ. ἀκόμη *DK B 121*: ἀξιζοῦν οἱ Ἐφέσιοι, νέοι καὶ γέροι, νὰ κρεμαστοῦν ὅλοι καὶ νὰ ἀφήσουν τὴν πόλη στὰ παιδιὰ. Ἐπειδὴ ἔδιωξαν τὸν Ἑρμόδωρο, τὸν καλύτερο ἀνάμεσά τους, λέγοντας: ἀνάμεσά μας κανεὶς μὴ ξεχωρίζει, ἀλλιῶς ἄς πάει ἀλλοῦ καὶ μὲ ἄλλους.

³ Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον Μωϋσέως*, κεφ. 2, ἐν. 158.

⁴ Μ. Βασίλειος, *Ἐπιστολὴ 257*, ἐν. 2.

⁵ Ἔτσι κι ἐμεῖς, θείας καὶ ἄφραστης / φύσης κοινωνοὶ ἔχουμε γίνῃ ὅλοι [...] ἀλλὰ πάντως δὲν καταλάβαμε ὅλοι τὴ χάρη, / οὔτε τὴν ἔλλαμψη, οὔτε τὴν κοινωνία, οὔτε πῶς / ἔτσι γεννηθήκαμε, ἀλλὰ μόλις τοῦτο / ἕνας στοὺς χίλιους ἢ στοὺς ἑκατομμύριο / τὸ κατάλαβε στὴ μυστικὴ θεωρία μέσα [...] Ὅμως ὅλοι οἱ ἄλλοι [...] ὅπως οἱ νεκροὶ ἂν βυθιστοῦν στοὺς νερὸ / εἴτε στὴ φωτιὰ δὲν καταλαβαίνουν καμμιά διαφορά, / ἔτσι κι αὐτοί, περιφέρονται νεκροὶ μέσα στὴν ἀπιστία καὶ στὴν ἀργία τῶν ἐντολῶν: Συμεών ὁ Νέος Θεολόγος, *ᾠμος Ν'*, στ. 152 κ.έ.

⁶ *Ματθ. 6, 23 καὶ 22, 14*.

⁷ Συμεών ὁ Νέος Θεολόγος, *ᾠμος ΜΓ'*, στ. 147–150. Βλ. *Κεφάλαια πρακτικὰ καὶ θεολογικὰ*, κεφ. πε', *ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 408: ὅποιος δὲν ἔχει νικῆσει τὰ πάθη του, δὲν γνωρίζει οὔτε κἄν πῶς ὑπάρχει ἀπάθεια ἀλλὰ οὔτε καὶ νὰ πιστέψει μπορεῖ πῶς ὑπάρχει ἐπάνω στὴ γῆ ἀπαθὴς ἄνθρωπος. Γιατὶ αὐτὸς ποὺ δὲν ἀρνήθηκε πρῶτα τὸν ἑαυτὸ του, δὲν ἔχουσε πρόθυμα τὸ δικό του αἷμα γιὰ τὴν πράγματι μακάρια αὐτὴ ζωὴ, πῶς νὰ διανοηθεῖ ὅτι ὑπάρ-

στά κείμενα διατηρεῖ τὸ ὄνομα ἐντολῆς, τονίζοντας τὴν προσωπικὴ εὐθύνη, στὴν πραγματικότητα δὲν εἶναι παρὰ ὁ ἕνας Λόγος. “Ὁ ἀνεξερεῦνητος καὶ ἀνείπωτος, ὁ ἴδιος ἔκανε τὸν ἑαυτό Του ἐντολὴ σύμφωνα μὲ τὴν πρόνοιά Του, ὅταν γιὰ χάρη μας ἀπέστειλε ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτό Του”.¹ Οἱ ἠθικὲς ἀρχὲς δὲν ἐνδιαφέρουν ἀπὸ μόνες τους. Καμμιά πειθαρχία δὲν ἐξαναγκάζει τὴ σχέση μὲ τὸν Χριστό, καὶ περιττεύει ὅταν ὑπάρχει ἡ σχέση αὐτή.

Λέγε τους, / ὅπως κι ἐγὼ εἶπα τότε, σ’ ἐκείνους ποὺ ἀπόρησαν,
/ Σκληρὸς ὁ λόγος σου, καὶ ποιὸς ν’ ἀκούει θὰ μπορέσει; / τοὺς
εἶπα: Ἄν δὲν θέλετε ἔτσι, πηγαίνετε, / καὶ κάνετε καθέννας ὅ,τι
θέλετε· / στὴν ἐξουσία τους καὶ τὴν προαίρεσή τους / ἀφήνοντας
τὰ πάντα, νὰ πάρουν θάνατο ἢ ζωή.²

“Κεντρὶ τοῦ θανάτου εἶναι ἡ ἁμαρτία καὶ δύναμη τῆς ἁμαρτίας ὁ νόμος”.³ Ὁ Χριστὸς εἰδοποιεῖ, “ἂν εἷσασταν τυφλοὶ δὲν θὰ εἶχατε ἁμαρτία ἀλλὰ λέτε βλέπουμε, ἡ ἁμαρτία σας μένει”.⁴ Ἀπὸ τὴν κατάρρα τοῦ νόμου, τὸν φόβο, τὴν ὑποχρέωση, τὴ δουλικὴ εὐσέβεια, δὲν ἐλευθερώνει ὁ τυχοδιωκτισμὸς ἀλλὰ ὁ ἴδιος ὁ Λόγος. Ὁ ἀπλὸς ἀντινομισμὸς ἐτοιμάζει σκληρότερες δομὲς καὶ πιὸ ἀνελέητους νόμους. Ἄν ὅμως παραμένει ἀμετακίνητη ἡ ἀναισθησία, ὅλα ἔχουν κριθεῖ. “Σὲ ὅλους ὅσοι ἔχουν θὰ δοθεῖ καὶ θὰ περισσέψει, ἀλλὰ ἀπ’ αὐτὸν ποὺ δὲν

χει ἄλλος ποὺ τὰ ἔκανε αὐτὰ κι ἔχει τὴν ἀπάθεια; Τὸ ἴδιο ὅποιος νομίζει ὅτι ἔχει Ἅγιο Πνεῦμα, ἐνῶ δὲν ἔχει τίποτα. Ἀκούγοντας ὅτι γίνονται οἱ ἐνεργειές Του σὲ ὅσους ἔχουν τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, ποτὲ δὲν πιστεύει πὼς ὑπάρχει κάποιος στὴν τωρινὴ γενιά, ὁ ὅποιος τὸ ἴδιο μὲ τοὺς ἀπόστολους τοῦ Χριστοῦ καὶ τοὺς ἅγιους ὅλου τοῦ χρόνου ἐνεργεῖ καὶ κινεῖται ἀπὸ τὸ θεῖο Πνεῦμα ἢ βλέπει μὲ τὸν νοῦ καὶ τίς αἰσθήσεις του τὴν Εἰκόνα τοῦ Πνεύματος.

¹ Μακάριος, *Λόγος* 3, κεφ. 5, ἐν. 7. Δηλαδή, ἐντολὴ ἔγινε τὸ ἴδιο τὸ ἄγνωστο καὶ ἀδιανόητο, τὸ πρόσωπο ὡς πέρασμα πέρα ἀπὸ κάθε γνώση.

² Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Ἕγνωνος ΜΓ*, στ. 130–136: *Ἕγνωνοι θείων ἐρώτων*, σ. 93.

³ *Α’ Κορ.* 15, 56. Διάβασε τὸ 7ο κεφάλαιο τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς. Βλ. ἀκόμη *Γαλ.* 3, 10, καὶ τὸν Γρηγόριο Θεολόγο, *Λόγος* 27, κατὰ *Ἐὐνομιαῶν*, ἐν. 2.

⁴ *Ἰω.* 9, 39–41.

ἔχει, θὰ ἀφαιρεθεῖ καὶ ὅ,τι ἔχει”.¹ Ἐκδιδάσκει πάνθ’ ὁ γηράσκων χρόνος,² ἀλλὰ δὲν διδάσκει τοὺς πάντες. Ἄν “δὲν μπορῶ νὰ πάρω οὔτε νὰ δώσω παρηγοριά”, ἀκόμη καὶ νομίζοντας ὅτι αὐτόματα “ὁ χρόνος θὰ τὸ κάνει γιὰ μᾶς”,³ ὅτι “ἴσως μὲ τὰ γεράματα νὰ ῥθει ἡ γαλήνη”,⁴ μὲ περιμένει μοιρολατρικὸς μηδενισμὸς καὶ παραλήρημα: “ἡ ζωὴ εἶναι ματαιότης, ἡ ζωὴ εἶναι ἀξιοθαύμαστη, ἡ ζωὴ εἶναι ἀξιοθαύμαστη, εἶναι ματαιότης”.⁵ Πῶς γίνεται νὰ θεωρήσεις μάταιο τὸ ἴδιο τὸ θαυμαστό, ἢ πῶς θὰ περιμένεις ὁ χρόνος νὰ ‘παρηγορήσει’ αὐτόματα μὲ κάτι ἄλλο ἀπὸ ἄνοια καὶ θάνατο; Ὁ Χρυσόστομος ἐρμηνεύει τὸ φαινόμενο ὡς ἐξῆς: “δὲν εἶναι ἄνθρωπος ὅποιος ἔχει σῶμα καὶ φωνὴ ἀνθρώπου ἀλλὰ μόνο ἂν ἔχει ψυχὴ καὶ διάθεση ἀνθρώπινη. Κα μ μ ι ἂ ἀπόδειξη ἀνθρώπινης ψυχῆς δὲν εἶναι τόσο μεγάλη ὅσο ὁ ἔρωτας γιὰ τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ, ὅπως κανένα δὲν εἶναι τόσο μεγάλο δεῖγμα καὶ σημεῖο κτηνώδους καὶ ἄλογης ψυχῆς, ὅσο τὸ νὰ περιφρονεῖ τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ”.⁶ Περιφρόνηση καὶ χυδαιότητα εἶναι νὰ μὴ νοιώθεις, ἀκόμη κι ἂν δὲν πιστεύεις, οὔτε κἂν τὸ ὕψος τῆς ἔκφρασης, νὰ ἔχεις τὴ Βίβλο γιὰ ἀσήμαντο παραμῦθι. Ὁ Βασίλειος ἀπορεῖ, “πῶς θὰ εἶμαι μαζί μὲ τὸν Ἰώβ ἐγὼ πού δὲν δέχτηκα οὔτε τὴν ἐλάχιστη θλίψη μὲ εὐχαριστία;”⁷ Νουθεσίες δὲν ὠφελοῦν, ἂν δὲν ἀφυπνίζουν τὴν ψυχὴ οὔτε κἂν ὅσα συμβαίνουν στὴ ζωὴ καθενός. “Κάθε ἄνθρωπος ὅποιοσδήποτε, ἂν εἶναι ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, ἀκούει τὴ φωνὴ μου”.⁸

¹ Ματθ. 25, 29. Βλ. Ἀποκ. 22, 11: ὁ ἄδικος ἄς ἀδικήσει κι ἄλλο, ὁ βρώμικος ἄς βρωμίσει κι ἄλλο, ὁ δίκαιος ἄς γίνῃ πιὸ δίκαιος, ὁ ἅγιος ἄς ἀγιάσει περισσότερο.

² Αἰσχύλος, Προμηθεὺς δεσμώτης, στ. 981.

³ Ἐπιστολὴ στὸν Τζὼν Χόμπχάουζ, 10–8–1811, εἰς Μπάυρον, Ἐπιλογὲς ἀπὸ ἐπιστολές, ἡμερολόγια καὶ ποιήματα, σ. 34.

⁴ Π. Ζὰν Ζούβ, “Στοχάσου”, μτφρ. Γ. Σεφέρης, Ἀντιγραφές, σ. 75.

⁵ Ὁ.π., σ. 77.

⁶ Χρυσόστομος, Ἀναγνωσθεῖσης περικοπῆς, ‘Σαῦλος δὲ ἔτι ἐμπνέων’, PG 51, 113–4. Βλ. Ἰω. 18, 37–38, καὶ τὸν Ρίλκε, Τὸ βιβλίον τῶν ὥρων, σ. 63: ἐσύ ’σαι ὁ Ἀπαλός’ πού μίλησες μονάχος, / κι ὅμως: κάθε πού ἕνας δειλὸς θὰ σὲ ρωτῆσει / μὲς στὴν ἀπόλυτη τυλίγεσαι σιγῇ.

⁷ Μ. Βασίλειος, Ὅροι κατὰ πλάτος, PG 31, 897. Μοιάζει παράδοξη ἡ εὐχαριστία γιὰ τὴ θλίψη, καὶ ὅμως εἶναι φυσιολογική, συμβαίνει ὡς ἐπίγνωση τῆς ἐνιαίας ἀγαθῆς προέλευσης ὅλων καὶ τῶν δεινῶν.

⁸ Ἰω. 18, 37.

ΟΣΟ ΜΕΓΑΛΩΝΕΙ ἡ ἐπαφή μὲ τὰ πράγματα τόσο διακρίνεται ἡ ταυτότητα τῆς ἀρχῆς τους, ὥστε “ὅποιος δὲν ἀκούει ἄλλα οὔτε κάτι ἄλλο, ἀκούει τὸν ἴδιο τὸν Θεό”.¹ Καὶ ἀντιστρόφως, γιὰ ὅποιον παραδόθηκε στὸ ἐφήμερο, τὰ ἴδια τὰ πιὸ σπουδαῖα γίνονται ἀφηρημένα καὶ ἀδιάφορα. “Ἐθίστηκαν στίς ἀπάτες τῆς κακίας κι ἔτσι ὅποτε ἀκούσουν γιὰ τὸν Θεό, ὁ λόγος αὐτὸς τοὺς ἀπωθεῖ, ἐνοχλεῖ καὶ ἀηδιάζει τὴ σκέψη τους”.²

Τὸ νὰ μιλήσουμε στὸν Θεὸ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπ’ τὸ νὰ ἀκούσουμε καὶ νὰ ὑπακούσουμε στὸν Θεὸ καὶ στὸ Πνεῦμα ποῦ μᾶς στέλνει. Νὰ ἀποστραφοῦμε ὅλα τὰ ἄλλα καὶ νὰ στραφοῦμε σ’ Ἐκεῖνον καὶ στὴν ἔνωση μ’ Ἐκεῖνον, ἀκριβῶς σὰν κάποια βουναὶ καὶ τόπους, ποῦ ἀπαντοῦν καὶ μιλοῦν σὲ ὅσους τοὺς μιλοῦν, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸν ἦχο ποῦ ὁ Ἀριστοτέλης ὀνομάζει ἡχώ.³

Τὰ βουναὶ ἀπαντοῦν παθητικά, ὅμως ἡ ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὸν κόσμος καὶ ἡ ἐνότητα μὲ τὸν Χριστὸ εἶναι μιὰ ἐνέργεια. “Ὅτι γεννᾶει εἶναι ἡ ὁμιλία τοῦ Πατέρα, ὅτι γεννιέται εἶναι ἡ ἀκοή τοῦ Υἱοῦ”.⁴ Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀπηχεῖ αὐτόματα τὸν Λόγο, Θεὸς καὶ ἄνθρωπος “συνομιλοῦν μὲ ἀρμονικὴ φωνὴ μέσα στὴν ἴδια τὴν Εἰκόνα ποῦ γεννιέται σὰν ἀπόγονός τους, γιὰ νὰ εἶναι τὰ δύο σὲ κοινὸ ἀπόγονο, πνευματικὰ καὶ ἀληθινὰ, ὅπως ἀκριβῶς ἡ γυναίκα καὶ ὁ ἄνδρας γίνονται ‘οἱ δύο σὲ σάρκα μιὰ’ σωματικά”.⁵

Τὸν αἰσθητὸ ἥλιο τὸν βλέπουμε, ἀλλὰ ὁ ἴδιος δὲν μᾶς βλέπει. Τὸν νοητὸ τὸν βλέπουν ὅσοι ἀξίζουσιν, καὶ ὅλους τοὺς βλέπει ὁ ἴδιος, καὶ περισσότερο ὅσους τὸν βλέπουν. Ὁ αἰσθητὸς δὲν μιλάει οὔτε δίνει σὲ κανένα δύναμη νὰ μιλάει. Ὁ νοητὸς ἥλιος μιλάει στοὺς φίλους Του, καὶ σὲ ὅλους δίνει δύναμη νὰ μιλοῦν.⁶

¹ Ἐκκαρτ, *Παραβολὲς τῆς Γενέσεως* LW I,1, 3.149, σ. 619.

² Μακάριος, *Πνευματικαὶ Ὁμιλίαι*, 46.

³ Ἐκκαρτ, *Παραβολὲς τῆς Γενέσεως* LW I,1, 3.150, σ. 619–20.

⁴ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία* 27, DW II, σ. 53.

⁵ Ἐκκαρτ, *Παραβολὲς τῆς Γενέσεως* LW I,1, 3.150, σ. 620–1. Βλ. ἐπίσης *Α’ Κορ.* 6, 16–17.

⁶ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Κεφάλαια γνωστικὰ καὶ θεολογικὰ*, κεφ. κδ’, *ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 420.

Ὁ ἴδιος μιλάει στὰ πάντα καὶ καθένα ἀποκρίνεται σύμφωνα μὲ τὴ φύση του.¹ Στὴν συνομιλία αὐτή, ἡ θεία κλήση καὶ ἡ ἀπάντηση τῆς ψυχῆς εἶναι ἓνα καὶ τὸ ἴδιο χωρὶς διαφορά, “καθρεφτίζοντας Ἐκεῖνον ποὺ λάμπει μέσα σου, μὲ τὸ φῶς ποὺ ἀντιλάμπει ἀπὸ τὴ δική σου καθρότητα”.²

Ὅπως γίνεται συχνά, μέσα σὲ μικρὸ φῆγμα ἀπὸ γυαλί νὰ βλέπουμε τὸν κύκλο τοῦ ἡλίου ἂν συμβεῖ νὰ βρίσκεται στραμμένο σὲ ἀκτῖνα τοῦ ἡλίου [...] ἔτσι μέσα στὴ βραχύτητα τῆς φύσης μας ἀναδύουν φῶς οἱ εἰκόνες τῶν ἀδιανόητων ἰδιωμάτων τῆς θεότητας.³

Νοοῦν καὶ νοούμενο ἐνώνονται στὴν ἀλήθεια τοῦ κοινοῦ τους Λόγου: “ὅταν ὁ νοῦς γίνεται μέσα στὸν Θεὸ χάνει κάθε σχῆμα καὶ μορφή· βλέποντας Ἐκεῖνον ποὺ ἔχει μία καὶ τὴν ἴδια ὄψη, ἀποκτᾶ μία μόνο ὄψη, καὶ ἔχει ὁλόκληρος τὴν ὄψη τοῦ φωτός”.⁴

Ἕνας δάσκαλος λέει πὼς ἂν χανόταν κάθε τι ἀνάμεσα σὲ μένα καὶ τὸ τεῖχος αὐτό, θὰ βρισκόμουν ἐπάνω στὸ τεῖχος καὶ ὄχι πιὰ στὴ μέσα πλευρά. Δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο στὰ πνευματικὰ πράγματα, γιατί ἐδῶ τὸ ἓνα βρίσκεται πάντα μέσα στὸ ἄλλο — αὐτὸ ποὺ περιχließtει εἶναι αὐτὸ ποὺ περιχließtεται, γιατί δὲν περιχließtει τίποτε ἄλλο παρὰ μόνον τὸν ἑαυτὸ του. Αὐτὸ εἶναι λεπτὸ ζήτημα. Ὅποιος τὸ κατανοεῖ δὲν χρειάζεται ἄλλη διδασχά.⁵

¹ Νύσσης, *Κατὰ Ἐννομίον*, βιβλ. 1, κεφ. 1, ἐν. 330, καὶ *Πρὸς Εὐστάθιον περὶ Τριάδος*, τ. 3.1, σ. 12.

² Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 68.

³ Νύσσης, *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*, PG 46, 41.

⁴ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, *Περὶ ἀγάπης* Γ 97. Βλ. *Εἰς τὰ Διονυσίου*, PG 4, 314, καὶ τὸν Νύσσης, *Περὶ τοῦ ἀγ. Πνεύματος*, τ. 3.1, σ. 107: ὅποιος δέχτηκε ἀληθινὰ τὸ Πνεῦμα, εἶδε μέσα στὸ Πνεῦμα τὴ δόξα τοῦ Μονογενοῦς, καὶ ὅταν εἶδε τὸν Υἱό, εἶδε τὴν εἰκόνα τοῦ ἀορίστου.

⁵ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 16a*, DW I, σ. 258. Βλ. ἀκόμη Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 68 (DW)* — παραθέτει ὁ Φόρμαν, *Meister Eckhart: Mystic as theologian*, σ. 4: ἡ ψυχὴ στὴν ὁποία ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀνατέλλει, καταλαβαίνει πὼς εἶναι κοντὰ τῆς ἡ Βασιλεία Του καὶ δὲν χρειάζεται κατηγήσεις καὶ διδασχές· τὴν ὁδηγεῖ ἡ Βασιλεία, κι ἔχει βεβαιωθεῖ γιὰ τὴν αἰώνια ζωὴ· γιατί νοιώθει καὶ ἔχει ἐπίγνωση πόσο κοντὰ εἶναι ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ μπορεῖ νὰ πεῖ

Αὐτὸ εἶναι κάτι ποῦ πρέπει νὰ καταλάβετε, ὅτι πραγματικὰ εἶναι τὸ ἴδιο νὰ γνωρίζεις τὸν Θεὸ καὶ νὰ σὲ γνωρίζει ὁ Θεός, νὰ βλέπεις τὸν Θεὸ καὶ νὰ σὲ βλέπει ὁ Θεός. Γνωρίζουμε καὶ βλέπουμε τὸν Θεό, ὅποτε Ἐκεῖνος μᾶς κάνει νὰ γνωρίσουμε καὶ νὰ δοῦμε. Καὶ ὅπως ὁ ἀέρας εἶναι φωτεινός, χωρὶς νὰ γίνεται κάτι ἄλλο ἀπὸ ἀέρας ἐπειδὴ δέχεται τὸ φῶς καὶ εἶναι φωτεινός, ἔτσι γνωρίζουμε μὲ τὸ νὰ μᾶς γνωρίζει καὶ νὰ μᾶς κάνει νὰ γνωρίζουμε.¹

Τὸ μάτι μὲ τὸ ὁποῖο βλέπω τὸν Θεό, εἶναι τὸ ἴδιο μάτι μὲ τὸ ὁποῖο μὲ βλέπει ὁ Θεός: τὸ μάτι μου καὶ τὸ μάτι τοῦ Θεοῦ εἶναι ἓνα μάτι, μίᾳ ὄραση, μίᾳ γνώση, μίᾳ ἀγάπη.²

Ἡ πέρα ἀπὸ τὰ πάντα ἀγάπη τοῦ ἐνὸς δὲν εἶναι ἡ ἀγάπη γιὰ τὸν ἓνα Θεό, ἀλλὰ ἡ ἀγάπη τοῦ Ἰδιοῦ γιὰ τὰ πλάσματά Του. Καὶ ἀλιεῖς ἀνθρώπων³ γίνονται οἱ ἄνθρωποι ἐπειδὴ ἀλιεῦει Ἐκεῖνος, καὶ ὅλα ἐπειδὴ τὰ ἐργάζεται ὁ Ἰδιος. Ὅσοι πῆραν βοήθεια νὰ ἐμπιστευθοῦν τὸ ἄορατο, ὅπως ἀναλογίζονταν ὅτι κάποιος ζεῖ ἔχοντας ἐκεῖ ὅλη τὴν προσοχή του, καταλαβαίνουν τί Ἀπόστολος εἶναι ὁ γιὰ πολλοὺς ἀνώφελος μοναχικὸς βίος. “Καὶ μόνο αὐτὴ ἡ προφητικὴ φωνὴ τοῦ μοναχοῦ, ποῦ καλεῖ σὲ μιὰ διακριτικὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν κόσμος, θὰ μποροῦσε νὰ δικαιολογήσει τὴ φυγὴ τοῦ μοναχοῦ ἀπὸ τὸν κόσμος”.⁴

Εἶπε κάποιος στὸν πατέρα Ἀρσένιο, *Οἱ σκέψεις μου μὲ καταθλίβουν λέγοντάς μου, δὲν μπορεῖς νὰ νηστεύεις, οὔτε νὰ ἐργαστεῖς, τουλάχιστον ἄς βοηθᾷς τοὺς ἀρρώστους, γιατί κι αὐτὸ ἀγάπη εἶναι. Ὁ Γέροντας κατάλαβε τὴ σπορὰ τῶν δαιμόνων καὶ τοῦ λέει, Πήγαινε φάε, πιές, κοιμήσου, καὶ μὴν ἐργαστεῖς. Μόνο μὴ φύγεις ἀπ’ τὸ κελλί σου.*⁵

μαζί μὲ τὸν Ἰακώβ, ὁ Θεὸς βρίσκεται στὸν τόπο αὐτὸ ἀλλὰ ἐγὼ δὲν τὸ γνώριζα — ὅμως τώρα τὸ γνωρίζω.

¹ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 76, DW III, σ. 310–12. Ἡ μεταφορὰ τῆς φωτεινότητος τοῦ ἀέρα εἶναι συνηθῆς, ὅπως καὶ ἡ μεταφορὰ τοῦ πυρακτωμένου σιδήρου.

² Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 12, DW I, σ. 201. Βλ. ἀκόμη Ὁμιλία 10, DW I, σ. 162, Νύσσης, Πρὸς Ὀλύμπιον περὶ τελειότητος, τ. 8.1, σ. 205 καὶ Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως, PG 46, 41, Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ, Περὶ ἀγάπης Δ 70.

³ Μάρκ. 1, 17.

⁴ Γιέβτιτς, Χριστός – Ἀρχὴ καὶ Τέλος, σ. 358.

⁵ Πατὴρ Ἀρσένιος, PG 65, 89.

Πάρε τὸν Θεὸ μέσα σὲ ὅλα τὰ πλάσματα,¹ γιατί τὸ "Ἐνα ἴσως γίνει ἰδεολόγημα. Δὲν ἀληθεύει πὼς "ὁ χριστιανὸς ζεῖ στὸν Χριστὸ μέσα ἀπὸ τὴν πίστη, στὸν συνάνθρωπό του μέσα ἀπὸ τὴν ἀγάπη",² παρὰ μόνο ἂν ἡ ψυχὴ μίκρυνε, πίστη καὶ ἀγάπη ξέπεσαν, ὁ Θεὸς ἐξορίστηκε στὸ ὑπερπέραν, ἡ ἀγάπη γιὰ τὸν ἄνθρωπο κατάντησε χρέος κι ἐξαφανίζεται. Κύρια καὶ πρωταρχικὰ δὲν εἶναι σωστὸ ὅτι ἕνας χριστιανὸς σημαίνει κανένας χριστιανός (*unus christianus, nullus christianus*). Ἄν αὔριο κατέρρεαν τὰ πάντα καὶ δὲν ἔμενε παρὰ μόνο ἕνας ἄνθρωπος στὸ ἀπόλυτο κενό, θὰ μπορούσε νὰ ἔχει μιὰ τέλεια κοινωνία μὲ τὸν Θεό, ὅσο ἀκριβῶς ἂν βρισκόταν ἀνάμεσα σὲ χιλιάδες ἀγίους καὶ ἀγγέλους. Ἐφόσον ὅμως ὑπάρχουν τὰ πλάσματα, εἶναι φυσικὸ νὰ συμμετέχουν λιγότερο ἢ περισσότερο, καὶ μάλιστα ἐξ ἀρχῆς. Ἀπὸ γνῶση σὲ γνῶση, φανοτάται ἀναβάσει τὸν νοῦν ἐλλαμπόμενος, κατανοῶ κάποιον τόσο τελειότερα, ὅσο πιὸ καθαρὰ διακρίνω ποιὸς μὲ κοιτάει μέσα του καὶ πέρα ἀπὸ αὐτόν. Τότε συμβαίνει ὅ,τι ἔλεγε ὁ Ἀπολλῶς: εἶδες τὸν ἀδελφό σου, εἶδες Κύριο τὸν Θεό σου.³ Τόσο φίλοι δικοί Του ὅσο μεταξύ μας, καὶ ὅσο μεταξύ μας τόσο ἔχουμε ἤδη προηγουμένως γίνει δικοί Του. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο νὰ τὸν ἀρνηθῶ χωρὶς νὰ ἀρνηθῶ ἀμέσως τοὺς ἀγίους καὶ τοὺς ἀγγέλους Του. Ἡ ψυχὴ μπορεῖ νὰ τὸ κάνει αὐτὸ ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή, γιατί ἔχει τὴν Εἰκόνα καὶ μέσα της περιέχει ὅλη τὴ δημιουργία. Στὸν βαθμὸ πού ἡ ἀρνηση περισσεύει, τὰ ἴδια τὰ καλύτερα διώχνουν καὶ ἀπελπίζουν. Στὴν Ἀνάσταση ὁ λειτουργὸς λέει, *Δεῦτε λάβετε φῶς ἐκ τοῦ ἀνεσπέρου φωτός*. Δὲν ἀνάβει καθένας μόνος του οὔτε χρησιμοποιεῖ λάμπα μὲ μπαταρία, ὅσο κι ἂν φυσάει ἢ βρέχει. Ἐπομένως τί μπορῶ νὰ κάνω ὅταν κάθε βῆμα ὀδηγεῖ στὸ χειρότερο; "Ἐνας ἀδελφὸς ρώτησε τὸν πατέρα Ἰωσήφ, λέγοντας, *Τί νὰ κάνω; Οὔτε νὰ κακοπαθήσω μπορῶ, οὔτε νὰ ἐργαστῶ καὶ νὰ δώσω ἀγάπη*. Τοῦ λέει ὁ Γέροντας, *Ἄν δὲν μπορεῖς τίποτα ἀπὸ τὰ δύο, τουλάχιστον κράτησε τὴ συνείδησή σου ἀπὸ τὸν διπλανό σου ἀπὸ ὅποιοδήποτε κακό, καὶ θὰ σώξῃσαι*".⁴

¹ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 5α, *DW I*, σ. 81, Ὁμιλία 30, *DW II*, σ. 100 κ.έ.

² Λούθηρος, *The Freedom of a Christian, Basic Theological Writings*, σ. 623. Παραπέμπει ὁ Κύνγκ, *Great Christian Thinkers*, σ. 152.

³ Ἀπὸ τὸ *Γεροντικό*. Παραθέτει ὁ Γιέβτιτς, *Χριστός – Ἀρχὴ καὶ Τέλος*, σ. 52.

⁴ *Γεροντικό*, Ἄπ. δ', *PG 65*, 229.

Φίλαυτος εἶναι ὅποιος δὲν ἀγαπάει πραγματικά τὸν ἑαυτό του. Καταλαβαίνει πὼς εἶναι φίλαυτος, ἂν ὅσα κάνει τὰ κάνει γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἀκόμη κι ἂν τὸ ἔργο του δὲν παραβαίνει καμμιά ἐντολή. Γιατὶ ἂν γιὰ χάρη τῆς δικῆς του ἀνάπαυσης στερῆσει κάτι ποὺ χρειάζεται ὁ ἀδελφός του, στὴν ψυχὴ ἢ τὸ σῶμα, αὐτὸ φανερώνει ἤδη καὶ στοὺς ἄλλους τὴν κακία τῆς φιλαυτίας, τέλος τῆς ὁποίας εἶναι ἡ ἀπώλεια.¹

Δὲν προσεγγίζω τὸν ξένο ὑποκριτικά, ὡς ἐὰν ἦταν οἰκεῖος, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ καλὸ ποὺ δὲν ἔχει.

Οἱ περισσότεροι γενικὰ λένε πὼς θὰ ἔπρεπε νὰ ἀγαποῦν τὸν ἀδελφὸ τους γιὰ τὸ καλὸ ποὺ ἔχει, γιὰ τὸ ὁποῖο ἀγαπᾶμε καὶ τὸν ἑαυτό μας. Δὲν εἶναι καθόλου ἔτσι! Θᾶπρεπε νὰ τὸν ἀγαπᾶμε ἀκριβῶς τὸ ἴδιο ὅπως τὸν ἑαυτό μας, κι αὐτὸ δὲν εἶναι δύσκολο [...] Νὰ χαίρεται μὲ τὴ χαρὰ τοῦ ἀδελφοῦ του σὰν νὰ ἦταν δική του,² νὰ θέλει τὴν τιμὴ ἐκείνου ὅσο θέλει τὴ δική του τιμὴ, νὰ ἀγαπάει τὸν ξένο ὅσο τὸν δικό του.³

Τὸ βούλεσθαι *prāxis* ἐστίν, ὅμως στὴν ἔνταση διαφέρει ἀρκετὰ γιὰ νὰ ἐπιμένει ἢ διακρίσει, καὶ μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ πὼς ἡ πράξις εἶναι μιὰ μεγαλύτερη ἐπιθυμία καὶ ἡ ἐπιθυμία μιὰ μικρότερη πράξις. Χρειάζεται νὰ ἔχει ξεπέσει κανεὶς ὑπερβολικά, ἂν δὲν περιορίζει τὸ κακὸ στὴν φαντασία του ἀλλὰ τὸ πραγματοποιεῖ.

Ὁ πρωθιερέας, ποὺ ἔσκισε τὰ ἐνδύματά του, ὅταν ἐκστομίστηκαν οἱ λέξεις, οἱ ὁποῖες, σύμφωνα μὲ τὶς ἰδέες τῆς χώρας του, συνιστοῦσαν τὴν ἔσχατη βλασφημία [ὅτι ὁ Χριστὸς ἀποκαλοῦσε Πατέρα Του τὸν Θεό⁴],⁵ ἦταν κατὰ πᾶσα πιθανότητα τόσο εἰλικρινῆς ὡς πρὸς τὴ φρίκη καὶ τὴν ἀγανάκτησή του, ὅσο εἶναι σήμερα καὶ

¹ Μ. Βασίλειος, *Ὅροι κατ' ἐπιτομήν*, PG 31, 1120.

² Τῆς ἀγάπης ἐξαίρετα δύο, ἡ λύπη καὶ ἡ ἀγωνία γιὰ ὅσα βλάπτουν ὅποιον ἀγαπᾶμε, ἡ χαρὰ καὶ ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν ὠφέλειά του. Ὅπως ἔχει γραφεῖ, μακάριος ὅποιος πενθεῖ γιὰ ἐκεῖνον ποὺ σφάλλει καὶ βρίσκεται σὲ φοβερὸ κίνδυνο, καὶ χαίρεται γιὰ ἐκεῖνον ποὺ νικάει καὶ ἔχει ἀσύγκριτο κέρδος: Μ. Βασίλειος, *Ὅροι κατ' ἐπιτομήν*, PG 31, 1197.

³ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 4*, DW I, σ. 67–68.

⁴ *Ἰω.* 5, 18.

⁵ Βλ. *Ματθ.* 26, 63 κ.έ.

οί περισσότεροι ἀξιοσέβαστοι καὶ εὐσεβεῖς ὡς πρὸς τὰ θρησκευτικὰ καὶ ἠθικὰ συναισθηματά τους· καὶ οἱ περισσότεροι ἀπ' ὅσους φρίττον σήμερα μὲ τὴ συμπεριφορά του, ἂν εἶχαν ζήσει στὴν ἐποχὴ του καὶ ἦταν ἐβραῖοι, θὰ εἶχαν ἐνεργήσει ἀκριβῶς ὅπως αὐτός. Οἱ ὀρθόδοξοι χριστιανοί, ποὺ θέλουν νὰ πιστεύουν πῶς ὅσοι λιθοβόλησαν μέχρι θανάτου τοὺς πρώτους μάρτυρες πρέπει νὰ ἦταν χειρότεροι ἀπ' ὅ,τι αὐτοί, ὀφείλουν νὰ θυμηθοῦν, πῶς ἕνας ἀπὸ ἐκείνους τοὺς διώκτες ἦταν καὶ ὁ ἅγιος Παῦλος.¹

Ὅσο ἀγαπᾷς ἔστω ἕναν ἄνθρωπο λιγότερο ἀπὸ τὸν ἑαυτό σου, ποτὲ δὲν ἔμαθες πραγματικὰ νὰ ἀγαπᾷς τὸν ἑαυτό σου.²

Φῶς

Ὁδηγούμενος ἀπὸ τὸ Πνεῦμα τοῦ Λόγου³ δὲν ἀναγνωρίζει κανεὶς τόσο τὸν Θεὸ μέσα στὰ πλάσματα ὅσο τὰ πλάσματα μέσα στὸν Θεό.⁴ Οἱ δύο τρόποι ἐναλλάσσονται, καὶ σὲ κάθε περίπτωση “τὸ φῶς ἐκείνων ποὺ ἔχουν καθαρῶς τὸν νοῦ, δηλαδὴ ὁ Θεός, τὸν ὁποῖο βλέπουν καὶ γνωρίζουν ἀνάλογα μὲ τὴν καθαρότητά τους, αὐτὸ εἶναι ποὺ ὀνομάζουμε ἐπίσης Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν”⁵ ἢ Ἀνάσταση, Σωτηρία καὶ Παράδεισο.

Πνευματικὸς ἄνθρωπος ὀνομάζεται αὐτὸς ποὺ δὲν βρίσκεται πιά στοὺς ὅρους τῆς σάρκας ἀλλὰ ὠδηγεῖται ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα καὶ εἶναι Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἔχοντας πάρει τὴν ἴδια τὴ μορφή τῆς εἰκόνας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Ὅπως εἶναι ἡ δύναμη τῆς ὄρασης στὸ ὕγιες μάτι, ἔτσι εἶναι ἡ ἐνέργεια τοῦ Πνεύματος στὴν καθαρὴ ψυχή. Γι' αὐτὸ ὁ Παῦλος εὐχεταί στοὺς Ἐφέσιους, νὰ ἔχουν φωτιστεῖ τὰ μάτια τους μέσα στὸ Πνεῦμα τῆς σοφίας [...] Τὸ Πνεῦμα εἶναι ἀληθινὰ ὁ χῶρος τῶν ἁγίων, καὶ ὁ ἅγιος εἶναι ὁ οἰκεῖος χῶρος τοῦ

¹ Μίλ, *Περὶ ἐλευθερίας*, σ. 55–56.

² Ἐκκαρτ, *Ὀμιλία 12, DW I*, σ. 195.

³ Νύσσης, *Περὶ παρθενίας*, κεφ. 11, ἐν. 4. Βλ. *Πράξ.* 10, 38.

⁴ Ἐκκαρτ, *Παραβολὲς τῆς Γενέσεως LW I,1*, 3.154, σ. 625.

⁵ Γρηγόριος Θεολόγος, *Εἰς τὸ ἅγιο Βάπτισμα, λόγος 40, PG 36*, 424.

Πνεύματος, προσφέροντας τὸν ἑαυτό του στὴν ἐνοίκηση μὲ τὸν Θεὸ καὶ ὑπάρχοντας ναὸς τοῦ Θεοῦ.¹

Σωστά παρατηρεῖ ὁ Ράσελ ὅτι “κανένα καλὸ δὲν προέκυψε ποτὲ σὲ κανένα μὲ τὴν ἀπώλεια τοῦ αὐτοσεβασμοῦ του”,² ἀλλὰ ἔχει σημασία ὁ λόγος τοῦ αὐτοσεβασμοῦ, μιὰ πού κανένα καλὸ δὲν προέκυψε οὔτε ἀπὸ τὴν κενοδοξία. “Εἶναι πολὺτιμη ἡ ψυχὴ πάνω ἀπ’ ὅλα τὰ δημιουργήματα, ἐπειδὴ μόνον ὁ ἄνθρωπος ἔγινε κατ’ εἰκόνα καὶ ὁμοίωση τοῦ Θεοῦ [...] σὲ αὐτὸν μόνον εὐδόκησε ὁ Κύριος, ἂν καὶ τὰ κήτη τῆς θάλασσας καὶ τὰ ὄρη καὶ τὰ θηρία μοιάζουν νὰ εἶναι μεγαλύτερά του”.³ Πόση ἀναισθησία χρειάζεται γιὰ νὰ διαφεύγει ἡ ἴδια ἡ μεγαλύτερη ἀξία; *Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν*. Ἀνάμνησις δ’ ἐστὶν ἐπιρροὴ φρονήσεως ἀπολειπούσης,⁴ καὶ πραγματοποιεῖται ὡς μύηση στὸ περισσότερο.⁵ Οἱ ἅγιοι δὲν τιμῶνται ἐπειδὴ ἔχουν κάτι διαφορετικὸ, ἀλλὰ ἐπειδὴ δὲν ἔχουν. *Χρῆσμα περικείμενοι στολήν τε θείαν*, διασώζουν τὸ

¹ Μ. Βασίλειος, *Περὶ τοῦ ἁγ. Πνεύματος*, κεφ. 26, ἐν. 61–2.

² Ράσελ, *Ἡ κατάκτηση τῆς ἐντυχίας*, σ. 80.

³ Μακάριος, *Λόγοι*, δ’. Βλ. ἐπίσης τὸν Μ. Βασίλειο, *Εἰς τοὺς Ψαλμούς*, PG 29, 452: *κι ἂν δὲν ἔχεις θυμηθεῖ τὴν πρώτη σου γέννηση, ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν τιμὴ πού καταβλήθηκε γιὰ σένα, πάρε ἰδέα τοῦ ἀξιώματος, γύρισε καὶ δὲς τὸ ἀντάλλαγμα πού δόθηκε γιὰ σένα, καὶ κατάλαβε τί ἀξία ἔχεις.*

⁴ Πλάτων, *Νόμοι* 732b–c.

⁵ Βλ. τὸν Λόσκυ, *Ἡ μυστικὴ θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, σ. 223, καὶ Συμεὼν τὸν Νέο Θεολόγο, *Κατήχηση* 13, εἰς *ΕΣΝΘ*, τ. 1, σ. 212–13: *ἐπειδὴ καὶ ἡ ἱερὴ φράση πού συνεχῶς ἔχουμε στὸ στόμα, δὲν λέει Ἀνάστασιν Χριστοῦ πιστεύσαντες, ἀλλὰ τί; Ἀνάστασιν Χριστοῦ θεασάμενοι, προσκυνήσωμεν ἅγιον Κύριον Ἰησοῦν, τὸν μόνον ἀναμάτητον. Πῶς λοιπὸν μᾶς προτρέπει τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, τώρα, σὰν νὰ τὴν εἶχαμε δεῖ, αὐτὴ πού δὲν εἶδαμε, ‘τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ ἔχοντας δεῖ’, ὅταν μιὰ φορὰ πρὶν ἀπὸ χίλια χρόνια ἀναστήθηκε ὁ Χριστός, καὶ οὔτε τότε δὲν τὸν εἶδε κανεὶς νὰ ἀνίσταται; Μήπως θέλει νὰ λέμε φέματα ἢ θεία Γραφή; Ἀλλὰ μᾶλλον ἐγγυᾶται τὴν ἀλήθεια, ὅπως εἶναι φανερό, ὅτι σὲ ὅσους πιστεύουμε, σὲ καθένα μας, γίνεται μέσα του ἡ Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ. Κι αὐτὸ ὄχι μιὰ φορὰ, ἀλλὰ διαρκῶς [...] Γιατὶ ὅταν τὸ Πνεῦμα Του φέρει μέσα μας τὸν Χριστό, μᾶς ἀνασταίνει ἀπὸ τοὺς νεκρούς, μᾶς δίνει ζωὴ, μᾶς δίνει νὰ βλέπουμε τὸν ἴδιο αὐτὸν ὀλόκληρο ζωντανό, τὸν ἀθάνατο καὶ ἀνώλεθρο — καὶ ὄχι μόνον, ἀλλὰ μᾶς χαρίζει νὰ καταλαβαίνουμε μὲ τρανὴ νόηση, ὅτι μᾶς ὑψώνει κοντὰ Του καὶ μᾶς δοξάζει μέσα Του.*

θεοειδές ἀταπεινώτω.¹ “Εἶναι οἱ ἄνθρωποι διὰ τῶν ὁποίων συνεχίζεται ἡ ἅγια θεανθρώπινη ζωὴ τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος”.²

Ἡ μόνη ἀληθινὴ πίκρα εἶναι ‘ἡ πίκρα νὰ μὴν εἶσαι ἅγιος’, καὶ πόσες φορές οἱ ‘ἡθικοὶ’ Χριστιανοὶ εἶναι αὐτοὶ ποὺ ποτὲ δὲν αἰσθάνονται, ποτὲ δὲ δοκιμάζουσι αὐτὴ τὴν πίκρα, ἐπειδὴ ἡ δικαίαν τους ‘ἐμπειρία τῆς σωτηρίας’, τὸ αἶσθημα πὼς εἶναι ‘σωσμένοι’, τοὺς γεμίζει μετὰ αὐτοϊκανοποίηση.³ Καὶ ὅποιος ‘ικανοποιήθηκε’ ἔχει λάβει κιόλας τὴν ἀνταμοιβή του καὶ δὲν γίνεται νὰ πεινάει καὶ νὰ διψάει γιὰ ἐκείνη τὴν ὀλοκληρωτικὴ μεταβολὴ καὶ τὴ μεταμόρφωση τῆς ζωῆς ποὺ μονάχη γεννάει [τοὺς ἀνθρώπους, δηλαδὴ] τοὺς ἁγίους.⁴

“Βδελυγμία καταντᾷ ἡ βλακεία μου”.⁵ Ὁ ἕνας Λόγος ἀκούγεται ὡς θόρυβος, τὰ πλάσματα συνωστίζονται μάταιες καὶ ἐνοχλητικὲς παραλλαγές καὶ ἐπαναλήψεις τοῦ τετριμμένου, ἡ ἄσκηση ἀλυσοδένει στὴν βία, τὴν φυσίωση ἢ τὴν ἀγωνία, μέχρι νὰ χαλαρώσει στὴν ἀπλὴ ἀνία. Τὰ Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας καταντοῦν μάγια καὶ μηχανισμός, κατόπιν ὑποχρέωση καὶ συνήθεια, στὸ τέλος τίποτα. Ἐνὸς κακοῦ μύρια ἔπονται. Ἡ ἐγκατάλειψη στὴν ἄλογη συνήθεια εἶναι τόσο ἀποκρουστικὴ, ὥστε δὲν χρειάστηκε κανένας ‘Διαφωτισμός’ γιὰ νὰ ἐπισημαίνεται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Ἐκκλησίαν ὡς αὐτοκριτικὴ της, ἤδη τοὺς πρώτους αἰῶνες. Ἔτσι παρατηροῦσε ὁ Γρηγόριος ὅτι “πολλοὶ ἄνθρω-

¹ *Μηναῖον*, 20 Σεπτεμβρίου.

² Πόποβιτς, *Ἄνθρωπος καὶ Θεάνθρωπος*, σ. 87.

³ Κι αὐτὸ ποὺ λέει ὁ Σμέμαν πολὺ εἶναι! Οὔτε κἂν αἶσθημα σωτηρίας δὲν ὑπάρχει συνήθως, ἀλλὰ φόβου καὶ εὐσεβισμοῦ. Πῶς θὰ αἰσθανόσουν πραγματικὰ ‘σωσμένος’ ἀπὸ κάποιον ποὺ δὲν ἔχεις δεῖ καὶ ἀγνοεῖς;

⁴ Σμέμαν, *Γιὰ νὰ ζήσει ὁ κόσμος*, σ. 126–7. Βλ. *Ματθ.* 11, 18–19: ἤρθε ὁ Ἰωάννης (ὁ Βαπτιστῆς) χωρὶς νὰ τρώει καὶ χωρὶς νὰ πίνει, καὶ λένε ἔχει δαιμόνιο. ἤρθε ὁ Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου τρώγοντας καὶ πίνοντας, καὶ λένε, *Νὰ ἕνας ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, φίλος τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν.*

⁵ Ρεμπώ, *Μιὰ ἐποχὴ στὴν κόλαση*, σ. 35. Ὁ πράγματι μόνον χαλὸς δὲν γίνεται ἀντιπαθὴς, ἀλλὰ αὐτὸς ποὺ περιφρονεῖ τὴ σκέψη ἀκόμη καὶ χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζει. Περιφρόνηση τῆς σκέψης φανερώνει κυρίως τὸ νὰ μὴ σὲ ἐνδιαφέρουν ὀλόψυχα τὰ πιὸ πρωταρχικὰ ἐρωτήματα, ἀπ’ ὅπου παίρνει νόημα ἡ ἴδια ἢ ὑπαρξὴ τῶν πραγμάτων.

ποι δὲν κρίνουν μόνοι τους ποιὰ εἶναι ἡ φύση τῶν πραγμάτων ἀλλὰ βλέποντας καὶ ἀκολουθῶντας τὴ συνήθεια ὅσων ἔζησαν πρὶν ἀπὸ αὐτούς, σφάλλουν στὴν ὑγιῆ ἐκτίμηση, [ὄχι ἀπαραιτήτως ἐπειδὴ ἔχουν κακὴ πληροφόρηση, ἀλλὰ ἐπειδὴ δὲν ζοῦν τὴν ἀλήθεια, κι ἔτσι δὲν μποροῦν νὰ τὴν ὑποστηρίξουν μέσα ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ἐμπειρία τους, ὁπότε] προβάλλουν γιὰ κριτήριο τοῦ καλοῦ ὄχι κάποια συνετὴ σκέψη ἀλλὰ τὴν ἄλογη συνήθεια”.¹ Ὁ Νίτσε ἐκφράζεται ὀξύτερα ἀλλὰ ἐξίσου δίκαια: “ὁ συνηθισμένος χριστιανὸς εἶναι μιὰ ἀξιολύπητη μορφή, ἓνας ἄνθρωπος ποὺ πραγματικὰ δὲν μπορεῖ νὰ μετρήσει ὡς τὸ τρία, καὶ ποὺ δὲν ἀξίζει τὴν τόσο σκληρὴ τιμωρία ποὺ τοῦ ὑπόσχεται ὁ χριστιανισμὸς, ἀκριβῶς λόγῳ τῆς πνευματικῆς του ἀνεπάρκειας”.² Ὅμως ὅταν ἡ ἐσωτερικότητα εἶναι ἀσήμαντη, γιὰ νὰ μὴν κλονιστεῖ ἡ ἰδεολογία ἀπὸ τὶς ἀθετήσεις ποὺ ἀναγκαῖα πολλαπλασιάζονται, μετατρέπει σὲ δικαιοσύνη τὴν ὑπεκφυγή.

Κι ἂν μᾶς ἔρθει ἓνας φτωχός, μετὰ βίας μιλῶντας ἀπὸ τὴν πεῖνα, ἀποστρεφόμεστε τὸν ἄνθρωπο μὲ βδελυγμία, βιαζόμεστε νὰ τρέξουμε μακριά, σὰν νὰ φοβόμαστε ὅτι ἂν βαδίσουμε πιὸ ἀργὰ θὰ μᾶς μεταδόσει κάτι ἀπὸ τὴ συμφορὰ του. Ἄν γύρει τὸ βλέμμα του στὴ γῆ ἀπὸ ντροπὴ γιὰ τὴ συμφορὰ του, λέμε ὅτι προσποιεῖται καὶ ὑποκρίνεται· ἂν πάλι μᾶς κοιτάζει μὲ παρρησία γιὰτὶ τὸν θερίζει ἡ πεῖνα, τὸν λέμε θρασὺ καὶ ἄγριο· ἂν συμβεῖ νὰ φοράει καλὰ ροῦχα ποὺ κάποιος θὰ τοῦ ἔχει δώσει, τὸν διώχνουμε ὡς ἄπληστο, καὶ ὀρκιζόμεστε ὅτι παριστάνει τὸν φτωχό, ἐνῶ ἂν σκεπάζεται μὲ σάπια κουρέλια, καὶ πάλι τὸν διώχνουμε ὡς βρωμερό. Κι ἂν βάζει στὶς ἱκεσίες του τὸ ὄνομα τοῦ Δημιουργοῦ, κι ἂν μᾶς ἐξορκίζει συ-

¹ Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 65. Βλ. τὸν Αὐγουστῖνο, *Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ*, βιβλ. 1, κεφ. 22, *PL* 41, 36, καὶ Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ, *Περὶ τῶν παραχθέντων*, *PG* 90, 149: ἂν νομίζετε ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀνακρίνομε τὰ λόγια τῆς Γραφῆς καὶ τῶν Πατέρων, ἄς τὴν πετάξουμε τὴ Γραφὴ ὀλόκληρη, τὴν Παλαιὰ καὶ τὴν Καινὴ [...] Ἄς μάθει ὁ δεσπότης μου, ὅτι δὲν ἀνέχομαι νὰ δεχτῶ οὔτε μία φράση χωρὶς νὰ ζητήσω τὴ σημασία ποὺ βρῖσκεται μέσα της.

² Νίτσε, *Ἀνθρώπινο πολὺ ἀνθρώπινο*, τ. Α', ἐν. 116, σ. 147.

νέχεια νὰ μὴ μᾶς βροῦν τὰ δικά του παθήματα, οὔτε τότε δὲν μπορεῖ νὰ λυγίσει τὴν ἀνελέητη προαίρεση.¹

“Ὅσο ἐπικρατεῖ μικρόνια, ὑποκρισία καὶ ἐθιμοτυπισμός, ἡ εὐσέβεια ἀδειάζει ἀπὸ πραγματικὴ ἀξία καὶ ἡ ψυχὴ νεκρώνεται. “Ἐτσι συμβαίνει μὲ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ζοῦν στὴν ἄγνοια. Δὲν γνωρίζουν τί εἶναι ὁ Θεός, καὶ ὅμως νομίζουν καὶ φαντάζονται πὼς εἶναι ζωντανοί”.²

Ἐλευθερία

Ὁ Χριστὸς μπῆκε σ’ ἓνα χωριό, καὶ μιὰ γυναίκα ποὺ τὴν ἔλεγε *Μάρθα* τὸν ὑποδέχθηκε. Σχολιάζοντας τὴ φράση αὐτὴ ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιο,³ ὁ Ἐκκαρτ ἀρχίζει διαβάζοντας τὸ λατινικὸ κείμενο καὶ συνεχίζει: “εἶπα ἓνα λόγο, πρῶτα στὰ λατινικά, ποὺ εἶναι γραμμένος στὸ Εὐαγγέλιο καὶ στὰ γερμανικά σημαίνει: ὁ Κύριός μας Ἰησοῦς Χριστὸς ἀνέβηκε σ’ ἓνα κάστρο, καὶ ἔγινε δεκτὸς ἀπὸ μιὰ παρθένο ποὺ ἦταν νόμφη.” Ἡ ὁμιλία ἀπευθύνεται σὲ ἀνθρώπους ποὺ μᾶλλον δὲν γνώριζαν λατινικά καὶ πάντως δὲν σπούδαζαν οὔτε μὲ στοιχειώδεις φιλολογικὲς ἀξιώσεις τὸ Εὐαγγέλιο, ἀφοῦ ὁ ὁμιλητὴς δὲν ἔνοιωσε τὴν ἀνάγκη νὰ ἐξηγήσει γιατί ἀποδίδει τὸ *Martha nomine* ὡς “μιὰ παρθένος ποὺ ἦταν νόμφη”. Ἄν καὶ οὕτως ἢ ἄλλως τὸ ἀκροατήριό του δὲν ἦταν περὶ σπούδαστο,⁴ ἀποφεύγει τὴν ἐκλαίκευση καὶ πάντα γιὰ τὰ ὑψηλὰ μιλάει μὲ τὸν ἀνάλογο τρόπο: “ἦταν ἀναγκαῖο νὰ εἶναι παρθένος ὁ ἀνθρώπος ποὺ ὑποδέχθηκε τὸν Ἰησοῦ. Παρθένος σημαίνει ἓναν ἀνθρώπο ἐλεύθερο ἀπ’ ὅλες τὶς ξένες εἰκόνες, τόσο ἐλεύθερο, ὅσο ἦταν ὅταν ἀκόμα δὲν ἦταν”.⁵

¹ Μ. Βασίλειος, *Περὶ τοῦ μὴ προσηλωθῆσαι τοῖς βιωτικοῖς*, PG 31, 553. Βλ. *Ματθ.* 11, 18–19.

² Ἐκκαρτ, *Ὅμιλία 10*, DW I, σ. 164.

³ *Λουκ.* 10, 38, στὴν *Ὅμιλία 2* τοῦ Ἐκκαρτ, DW I, σ. 21 κ.έ.

⁴ Βλ. τὴν *Ὅμιλία 36b*, DW I, ὅπου ὁ Ἐκκαρτ αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ ἐξηγήσει ὅσο πιὸ ἀπλὰ γίνεται ποιὸς ἦταν ὁ Πλάτων: “ὁ Αὐγουστῖνος λέει, καὶ ὁ Πλάτων, ἓνας ἐθνικὸς δάσκαλος, λέει ἐπίσης...”

⁵ Ἐκκαρτ, *Ὅμιλία 2*, DW I, σ. 24–25. Βλ. τὸν Συμεών, *Ῥυμος ΝΓ'*, στ. 84, ὁ Κύριος λέει: “στὰ πάντα ἤμουν χωρὶς νὰ εἶμαι.” Εἶναι ξένες εἰκόνες, ὅχι

Ἄς σκεφτοῦμε πάλι τὴν ἀρχή, τὸ Εὐαγγέλιο, τὴ χρήση τῶν λατινικῶν καὶ τὴν ἐπισημότητα ποὺ καλλιέργησε στὸ περιβάλλον τῆς μεσαιωνικῆς μονῆς, κι ἔπειτα τὴν ἀναφορὰ στὸ κῦρος τῆς Γραφῆς, στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, στὴ μετάβαση στὴν παρθενία, στὴν ἴδια τὴ ζωὴ καὶ τὸν ὄρκο τους. Ὁ Ἔκκαρτ πῆρε ὅ,τι ὑψηλότερο μποροῦσαν νὰ νοιώθουν καὶ ὅ,τι πιὸ πολὺ τιμοῦσαν — τὴ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ, τὸν ἴδιο τὸν Χριστό, τὴν ὑποδοχὴ Του ἀπὸ τὸν ἀγνὸ ἄνθρωπο, τὸν ὄρκο τους στὴν παρθενικὴ ζωὴ — τὰ πῆρε ὅλα καὶ τὰ ἐκτίναξε ἐκεῖ ποὺ ἦταν ὅταν ἀκόμα δὲν ἦταν! Τουλάχιστον γιὰ μιὰ στιγμή μπόρεσε νὰ τοὺς δείξει, ζωντανὰ καὶ πραγματικά, τὸ ἀδιανόητο ὡς θεία ἐντολή. Στὴν εὐλάβεια, λαμπρότητα καὶ ἀπορία ποὺ δημιούργησε, κατάλληλες συνθῆκες γιὰ τὴν ἐργασία του, ἐξηγεῖ τὶς προϋποθέσεις τῆς ἐντολῆς ὡς ἀσκησης, καὶ πρῶτα τὴ φύση τῆς εὐσέβειας, ὅτι τὸ ὑψηλότερο ἀφορᾷ τοὺς πάντες, δὲν εἶναι γιὰ τοὺς λίγους ὁ φωτισμὸς καὶ γιὰ τοὺς πολλοὺς ἡ δειλία καὶ ἡ τυποκρατία. Ἡ διαφθορὰ προτιμᾷ τὸ ἀπαράδεκτο, ὅτι ἓνα κατώτερο εἶδος πιστῶν εἶναι ἀναπόφευκτο καὶ μάλιστα πρέπει νὰ γίνεται σεβαστό! Ὁ ‘πολὺς λαὸς’ καὶ ἡ ἐξάιρεση δὲν εἶναι ἀνάγκες. Ὅποιοσδήποτε, “ἂν γιὰ μόνη τὴν πίστη, δηλαδή τὴν ἄμεση ἔνωση μὲ τὸν Θεό, ζητάει ὅσα χρειάζονται γιὰ τὴν ἔνωση αὐτή, δὲν γίνεται παρὰ νὰ τὰ λάβει ὅλα. Ἀλλὰ ὅποιος δὲν ζητάει γιὰ τὸν λόγο αὐτό, [...] δὲν θὰ λάβει. Ἐπειδὴ δὲν πιστεύει [ἀληθινά,] καὶ γι’ αὐτὸ θέλει μὲ τὰ θεῖα πράγματα νὰ ἀγοράζει τὴ δική του δόξα”.¹

Ἄν ὑπάρχει κάποιος ποὺ παρεξηγεῖ τὰ λόγια μου, τί σημαίνει αὐτὸ γιὰ ἐκεῖνον ποὺ λέει τὴν ἀλήθεια ἀληθινά; Ὁ ἅγιος Ἰωάννης διηγεῖται τὸ ἅγιο Εὐαγγέλιό του γιὰ ὅλους τοὺς πιστοὺς καὶ ἐπίσης γιὰ ὅλους τοὺς ἄπιστους, γιὰ νὰ πιστέψουν, καὶ ὅμως, ἀρχίζει τὸ Εὐαγγέλιο μὲ τὶς πιὸ ὑψηλές σκέψεις ποὺ μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ

ἐπειδὴ δὲν ἀνήκουν στὸν ἑαυτὸ ἀλλὰ ἐπειδὴ ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὴν ἀπλὴ ἐνιαία φύση τῆς νόησης. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἔχουν καμμία ἀξία. Ζητούμενο δὲν εἶναι νὰ καταργηθοῦν οἱ ἔννοιες ἀλλὰ νὰ χρησιμοποιοῦνται χωρὶς νὰ περιορίζουν, χωρὶς νὰ ταυτίζονται μὲ τὸ σύνολο τῶν δυνατοτήτων τῆς σκέψης, χωρὶς νὰ διαμορφώνονται ἀψηφῶντας τὴν ὑψηλότερη νόηση.

¹ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, *Πρὸς Θαλάσσιον*, ἐν. 34. Βλ. ἀκόμη Ἰω. 16, 7. Ἡ ἀμεσότητα σημαίνει τὴν ὑπέρβαση τῆς κτιστῆς ὑπαρξεως, ὅλων τῶν πλασμάτων.

προφέρει για τὸν Θεό. Καὶ συχνὰ τὸν λόγο του καὶ τὸν λόγο τοῦ Κυρίου μας δὲν τὸν καταλαβαίνουν ἀληθινά.¹

Ἡ ΠΑΡΘΕΝΙΑ εἶναι προϋπόθεση τῆς ἔνωσης μὲ τὸν Λόγο, καὶ φυσικὰ δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν ἀγαμία.² “Ἄν ἡ Μαρία δὲν εἶχε πρῶτα γεννήσει τὸν Θεὸ πνευματικά, ποτὲ δὲν θὰ τὸν εἶχε γεννήσει σωματικά”.³ Παρθενία εἶναι ἡ ἐλευθερία ἀπὸ τὴ γνώμη γιὰ ὀτιδήποτε, ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ πνεύματος ἀπέναντι σὲ ὅλες τὶς ἔννοιες, ἀκόμη καὶ τὶς πιὸ ἔγκυρες καὶ ἀκριβεῖς.

Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ρωτήσῃ, πῶς ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἔχει γεννηθεῖ καὶ ἔχει ἔρθῃ στὴν ἔλλογη ζωὴ, θὰ μπορούσε νὰ εἶναι τόσο ἐλεύθερος ἀπὸ εἰκόνες ὅσο ἦταν ὅταν δὲν ἦταν, ὅταν δὲν ὑπῆρχε, ἀφοῦ πιά γνωρίζει τόσο πολλά, καὶ ὅλα αὐτὰ εἶναι εἰκόνες; Πῶς μπορεῖ νὰ εἶναι τόσο ἐλεύθερος ἀπὸ τὶς εἰκόνες;⁴

Καὶ ὅμως! Ἀκόμη κι ἂν εἶχα ὅλες τὶς ἔννοιες καὶ γνώσεις ποὺ θὰ μπορούσαν ποτὲ νὰ ὑπάρξουν, “ἂν ἤμουν χωρὶς ἐξάρτηση,⁵ ἔτσι ποὺ καθόλου νὰ μὴ τὶς ἔχω μὲ ἐξάρτηση, νὰ μὴν κάνω ἢ νὰ μὴν ἀφήνω τίποτα στὸ πρὶν ἢ τὸ μετὰ τους, ἀλλ’ ἂν ἔμενα σ’ αὐτὸ ἐδῶ τὸ τώρα, ἀδέσμευτος καὶ ἐλεύθερος γιὰ τὸ πιὸ ἀγαπητὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, νὰ τὸ πραγματοποιῶ χωρὶς διακοπὴ, τότε ἀληθινὰ θὰ ἤμουν παρθένος, χωρὶς νὰ μὲ ἐμποδίζει καμμιά εἰκόνα — τόσο ἀληθινὰ, ὅσο ἤμουν ὅταν ἀκόμα δὲν ἤμουν”.⁶

Ἡ κάθειρξη στὴν εἰκονικὴ πραγματικότητα ‘ἀναβάλλει’ τὰ ὄντα. Πιὸ πρωταρχικὰ ἀπὸ τὴν ἀνακρίβεια καὶ μόνιμα ἡ μεσολάβηση μετατρέπει τὸν συλλογισμό σὲ ἐμπόδιο. Ὅμως ἀποδέσμευση ἀπὸ τὶς ἔννοιες δὲν συνιστᾷ ἢ καταβύθιση στὸ ἀπρόσωπο. Ὅπως ἐξηγεῖ ὁ Σωφρόνιος Σαχάρωφ, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐμπλακεῖ ἕνα διάστημα σὲ τεχνικὲς διαλογισμοῦ, “ξαφνικὰ μοῦ ἔγινε σαφὲς μέχρι ὀφθαλμοφανείας, ὅτι ἡ τε-

¹ Ἐκκαρτ, *Βιβλίον τῆς Θείας Παράκλησης*, DW V, σ. 61.

² Ὅπως ἤδη ὁ Παῦλος εἰδοποιοῦσε. Βλ. *Α’ Κορ.* 10, 17.

³ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 22*, DW I, σ. 375.

⁴ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 2*, DW I, σ. 25.

⁵ *Äne eigenschaft*, χωρὶς νὰ ταυτίζομαι μαζί τους, χωρὶς ἢ σκέψη νὰ ἀρκεῖται στὶς ἔννοιες.

⁶ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 2*, DW I, σ. 25–26.

χρητή κατάδυσή μου στην άφηρημένη νοητή σφαῖρα δὲν θὰ μὲ ὀδηγοῦσε στὴν αὐθεντικὴ γνώση τῆς Πρωταρχικῆς Ἀρχῆς ὄλων τῶν ἀρχῶν [...] Ἐνώπιόν μου δὲν ἐμφανιζόταν τὸ Ἐκθαρόν Εἶναι, ἀλλὰ ὁ θάνατος ὀλόκληρου τοῦ εἶναι μου, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ὑποστατικῆς μου ἀρχῆς”.¹ Γνώση εἶναι ἡ ὄραση τοῦ Λόγου.² “Τείνουμε νὰ φθάσουμε σὲ μιὰ τάξη πέρα ἀπὸ μᾶς, πού ἐντούτοις βρίσκεται σὲ παρόμοια γραμμὴ μὲ τὴ δική μας προσωπικὴ ὕπαρξη, καὶ ὄχι νὰ βυθιστοῦμε σὲ κάποιον ἀπρόσωπο ἐπίπεδο πού βρίσκεται γιὰ κάποιον διάστημα στὴν περιορισμένη διάθεσή μας καὶ μετὰ νὰ ἐξαφανιστοῦμε μέσα του”.³ Ἡ ἐξαφάνιση αὐτή, γιὰ παράδειγμα στὸν βουδδιστικὸ ἢ τὸν μουσουλμανικὸ μυστικισμό, μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ ὡς ἓνας ἥπιος πνευματικὸς θάνατος, *κόλαση χωρὶς κόλαση καὶ παράδεισος χωρὶς παράδεισο*, “καταβρόχθισμα” τῆς ἀνθρώπινης φύσης ἀπὸ μιὰ βαθμίδα πού λέγεται ἄνωτερη, ἀλλὰ πού εἶναι οὐσιαστικὰ κατώτερη τῆς, ἐφόσον τῆς λείπει ἡ αὐτοσυνειδησία”,⁴ καὶ ἔχει μειωμένη ἐπαφὴ μὲ τὴν πραγματικότητα.

Ἡ πνευματικὴ διαύγεια δὲν ἀποφεύγει τὴ γνώση ἀλλὰ τὸ πρὸς τὴν κτίσιν βλέπειν,⁵ καταργεῖ τὴν προσήλωσιν στὸν κόσμον, καὶ ἀφορᾷ ὅλες τὶς ἔννοιες καὶ ἐπιθυμίες, ὅσοδήποτε ἀξιόλογες καὶ στέρεα συγκροτημένες. *Φοβοῦ τὸ σύστημα ὡς λέοντα*, λένε οἱ Πατέρες,⁶ ἐπειδὴ χρειάζεται “νὰ ξεφορτωνόμαστε⁷ τὴ σχέση μὲ τὰ ὄρατα καὶ νὰ ὀρμᾶμε μὲ τὶς ἐπιθυμίες στὸ ἀόρατο”.⁸ Ὀλόκληρη ἡ κοσμικὴ πραγματικότης

¹ Σαχάρωφ, *Ὁψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστίν*, σ. 90.

² Τίποτα περισσότερο δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε ἢ νὰ ἐξηγήσουμε: τώρα πιά ἐμφανίζεται καθαρά, γνωρίζεται μὲ ὑπερβολή, ἀόρατα μέσα σὲ τρανὴ Ὅραση ὁ ἀόρατος μιλάει καὶ ἀκούει, καὶ ὅπως ἓνας φίλος, πρόσωπο μὲ πρόσωπο μὲ τὸν φίλο του, ἔτσι μόνον μιλάει ὁ Θεός: Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Κατήχησις 35, ΕΣΝΘ*, τ. 1, σ. 444 — *Ἕμνοι Θεῶν Ἐρώτων*, σ. 29.

³ Στανιλοάε, *Ὁ Θεός, ὁ κόσμος καὶ ὁ ἀνθρώπος*, σ. 35.

⁴ *Ὁ.π.*, σ. 37.

⁵ Νύσσης, *Κατὰ Ἐὐνομίον*, βιβλ. 3, κεφ. 3, ἐν. 2 κ.ε. Βλ. ἀκόμη Νύσσης, *Εἰς Πουλχερίαν*, τ. 9.1, σ. 467, *Ματθ.* 6, 21, *Β' Κορ.* 5, 7.

⁶ Βλ. Νέλλας, *Ζῶν θεούμενον*, σ. 8.

⁷ Ἀποσκευάζεσθαι

⁸ Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 411. Βλ. ἀκόμη Νύσσης, *Εἰς τὰς ἐπιγραφάς*, τ. 5, σ. 123, καὶ *Μέγας Κατηχητικὸς* ἐν. 35, στ. 28–31: ἔτσι κατάλαβέ μου τὸν λαβύρινθο αὐτῆς τῆς ζωῆς, ὅτι εἶναι ἀδιέξοδος γιὰ τὴν

ἀποτραβιέται κάθε φορά που ὁ ἄνθρωπος πλησιάζει στὴν ἀρχή του, στὸν βαθμὸ που πλησιάζει. Τὸ ἴδιο τὸ σύνολο τῶν χαρισμάτων — θεῖο δῶρο, ἀφορμὴ δοκιμασίας, εὐκαιρία προόδου — πρέπει νὰ ξεπεραστεῖ σὰν νὰ μὴν ὑπῆρχε.

Μέσα ἀπὸ αὐτοὺς λοιπὸν τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς πίστεως, δηλαδὴ τοὺς φωτισμοὺς, ὀδηγοῦμαστε καὶ συγκεντρωνόμαστε στὴν θεία Μονάδα τῆς σοφίας, μέσα ἀπὸ τὶς ἐπιμέρους ἀναβάσεις τῶν ἀρετῶν συγκεντρώνοντας στὴν αἰτία τους [καὶ ἔτσι ὑπερβαίνοντας] τὴν διαίρεση τῶν χαρισμάτων που ἔχει γίνεῖ γιὰ μᾶς.¹

“Ὅ,τι νόμιζα ταυτότητά μου εἶναι ἡ πρώην ἄγονος χώρα, τὸ κτιστὸ θῆλημα, ὅπως τὸ λέει ὁ Ἔκκαρτ, τὸ μεῖγμα ἀνάγκης καὶ τύχης, ὅπως τὸ περιέγραφε ὁ Κίρκεγκωρ, μιὰ ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν περίσταση καὶ τὴν προσωρινότητα, που ἄλλοτε ὀνομάζεται κάρμα ἢ πεπρωμένο — δὲν ἔχω λόγος νὰ φοβᾶμαι μήπως τὸ χάσω. “Μοῖρα καὶ εἰμαρμένη γίνεταὶ ἡ προαίρεση καθενός, διαλέγοντας μὲ ἐξουσία ὅ,τι νομίζει”.² Ζητούμενο δὲν εἶναι ἡ ἀπώλεια τῆς ἐξουσίας ἀλλὰ ἡ τελειότητά της. Τὸ αἷτημα ὡς αἷτημα ἰδρύει τὴν ψυχὴ στὸ προσωρινό, στὴν ἀναβολή, τὴ στέρηση καὶ τὴν προσμονή. “Γιὰ ὅσα ἔχουν κάποιους ἄλλους στόχους καὶ δὲν εἶναι σκοπὸς οἱ ἴδιες οἱ πράξεις, εἶναι φυσικὸ τὰ ἔργα τους νὰ εἶναι καλύτερα ἀπὸ τὶς ἐνέργειές τους”.³ Ἀδιάκοπη ἐπιθυμία τοῦ ἀπεριόριστου ἔχουν ἀκριβῶς τὰ ὄντα μὲ τὴ μεγαλύτερη εὐαισθησία καὶ ἀντίληψη.⁴

“Ἀεὶ τὸ παρὸν εἶ διατίθεσθαι”, συμβουλεύει ὁ Γρηγόριος,⁵ νὰ μὴν ἀναβάλλεταὶ ἡ πραγματικότητα. “Δύσκολο νὰ πολεμήσεις τὴ δίψα τῆς ψυχῆς, ἐπειδὴ ὅ,τι θέλει τὸ ἀγοράζει μὲ τίμημα τὴν ἴδια τὴν ψυχὴ”.⁶

ἀνθρώπινη φύση, ἂν δὲν πάρει κανεὶς τὸν ἴδιο δρόμο, ἀπ’ ὅπου Ἐκεῖνος που γεννήθηκε στὴ ζωὴ αὐτή, ἔφθασε ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη της.

¹ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, *Πρὸς Θαλάσσιον*, ἐν. 54.

² Νύσσης, *Κατὰ εἰμαρμένης*, τ. 3.2, σ. 56.

³ Ἀριστοτέλης, *Ἠθικὰ Νικομάχεια* 1094a5–6.

⁴ Τὰ τέσσερα ζῶα, καθένα ἔχοντας ἕξι φτεροῦγες, εἶναι γεμάτα γύρω καὶ μέσα τους ἀπὸ μάτια, καὶ δὲν σταματοῦν νύχτα καὶ μέρα νὰ λένε, Ἅγιος, Ἅγιος, Ἅγιος, Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ ὁ Ἦν καὶ ὁ Ὄν καὶ ὁ Ἐρχόμενος: *Ἀποκ.* 4, 8.

⁵ Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον Μωϋσέως*, κεφ. 2, ἐν. 282.

⁶ Ἡράκλειτος, *DK* 85.

“Ὅμως δὲν εἶναι δύσκολο, εἶναι ἀδύνατο. Ἡ ψυχὴ ἀλλάζει μόνο ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της, ὅση ἀφορμὴ καὶ βοήθεια ἂν παίρνει ἀπὸ ἄλλοῦ.

Τὸ ἐρώτημα, *τί ἐμοὶ καὶ σοί, γύναι;*¹ ἐξωθεῖ σὲ μεγαλύτερη ἐπίγνωση.² Ἡ γέννηση ἀπὸ παρθένο δὲν καταδικάζει ἀπλῶς τὶς προϋποθέσεις τῆς ἀναπαραγωγῆς στὸν ξεπεσμένο χρόνο,³ σημαίνει καταχρηστική καὶ προσωρινή τὴν ἀξία συνολικὰ τῆς οἰκογένειας, σημαίνει τὸν ἕνα Πατέρα ὅλων.⁴ Ὡς πνευματικὸ γεγονός παρθενία εἶναι ἡ ἀναγωγὴ στὴν ἀρχή.⁵ Αὐτὸ συμβολίζει ἡ ἴδια ἡ δομὴ τῆς ὀρθόδοξης λατρείας παρεμβάλλοντας θεοτοκία στὶς ἀκολουθίες τῶν Ἁγίων. “Ὅταν οἱ ἀνθρώποι ἀρνοῦνται νὰ τιμήσουν τὴ Θεοτόκο, τὶς περισσότερες φορές τὸ κάνουν ἐπειδὴ δὲν πιστεύουν πραγματικὰ στὴ Σάρκωση”,⁶ ἄρνηση ποῦ ἄλλοτε ἐκφράζεται μὲ ὑπερβολὴ τιμῆς στὴν Θεοτόκο. Δὲν ἀληθεύει οὔτε κἂν αὐτό, ὅτι “ἀνάμεσα σὲ ὅλα τὰ δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ, εἶναι τὸ ὑψηλότερο παράδειγμα συνέργειας μεταξὺ τοῦ θεϊκοῦ σχεδίου καὶ τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας”.⁷

¹ Ἰω. 2, 4.

² Χρυσόστομος, *Εἰς τὸ Κατὰ Ἰωάννην*, PG 59, 130–131.

³ Βλ. καὶ ὅσα γράφω στὸ κεφάλαιο “Ἀξίες τοῦ γάμου”, *Κιβωτός*, σ. 81 κ.έ.

⁴ Γιατί χρειάζεται ἡ γέννηση ἀπὸ Παρθένο καὶ δὲν εἶναι προτιμότερη πλήρης ἀπεξάρτηση ἀπὸ τὰ φύλα; Ὁ συμβολισμὸς τῆς γνήσιας ἕνωσης μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση καὶ τὴν ὅλη ἀνθρώπινη κατάσταση στὶς συνθήκες τῆς πτώσης — ἀπ’ ὅπου εὐλογία καὶ ἡ παρθενία, ἡ συμβολικὴ ἀνάθεση τῆς ἐκπροσώπησης τοῦ θείου στοιχείου στὴν πατρότητα ὡς ἐνεργητικὴ, ἰσχυρὴ καὶ ἡγετικὴ — χρειάζεται γιὰ τὸν λόγο ποῦ χρειάζεται ἡ ἴδια ἡ Ἐνανθρώπηση ἀντὶ τῶν ἐμφανίσεων μὲ πνευματικὸ σῶμα οἱ ὁποῖες συμβαίνουν ‘πρὸ’ Χριστοῦ καὶ μέχρι σήμερα. Ἡ Ἐνανθρώπηση πραγματοποιεῖ καὶ μαζὶ συμβολίζει καὶ ἀναδεικνύει τὴν οὐσία καὶ ἀναγκαίᾳ προϋπόθεση τῆς ἀποδέσμευσης ἀπὸ τὸν ξεπεσμένο βίο, ὅτι σώζει μόνο ἡ γνήσια προσωπικὴ ἐνότητα μὲ τὸν Λόγο. Ἐνῶ αὐτὸ εἶναι φανερὸ στὴ Γέννηση, συσκοτίζεται κάπως μὲ τὰ Μυστήρια, ἐπειδὴ περιέχουν δυνατότητα νὰ προσεγγίζονται ὡς μαγικὲς τελετές.

⁵ Βλ. Νύσσης, *Περὶ τοῦ κατὰ Θεὸν σκοποῦ*, τ. 8.1, σ. 49.

⁶ Γουέαρ, *Ἡ Ὄρθόδοξη Ἐκκλησία*, σ. 409.

⁷ Ὁ.π. Βλ. ἀκόμη *Ματθ.* 12, 48: *ποιὰ εἶναι ἡ Μητέρα μου καὶ ποιὰ εἶναι τὰ Ἀδελφία μου; Καὶ ἀπλώνοντας τὸ χέρι Του πρὸς τοὺς μαθητὲς Του εἶπε, ἡ Μητέρα μου καὶ τὰ Ἀδελφία μου εἶναι αὐτοί.*

Ἄν τὸ εἶχα πεῖ ἐγὼ κι ἂν ἦταν δικές μου οἱ λέξεις, ὅτι ὅποιος ἀκούει τὸν Λόγο τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν κρατάει εἶναι πιὸ εὐλογημένος ἀπὸ τὴν Μαρία πού τὸν γέννησε καὶ ἦταν ἡ σαρκική μητέρα τοῦ Χριστοῦ, ἂν ἐγὼ τὸ εἶχα πεῖ, οἱ ἄνθρωποι θὰ εἶχαν μεγάλη ἐκπληξη. Ὅμως τὸ ἔχει πεῖ ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς, καὶ νὰ πιστεύουμε πὼς εἶναι ἀληθινό, γιατί ὁ Χριστὸς εἶναι ἡ ἀλήθεια [...] Ἄν ἡ ἅγια χριστιανοσύνη τιμᾶει τόσο πολὺ τὴ Μαρία, ὅπως πραγματικὰ ταιριάζει, ὡστόσο θᾶπρεπε νὰ τιμᾶει ἀκόμη περισσότερο καὶ νὰ δοξάζει ἀκόμη περισσότερο τὸν ἄνθρωπο πού ἀκούει τὸν Λόγο τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν κρατάει, ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς μᾶς τὸ εἶπε, γιατί ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς εἶναι πιὸ εὐλογημένος ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴ Δέσποινά μας, πού ἔγινε ἡ σαρκική Του μητέρα. Ὅλη αὐτὴ ἡ τιμὴ καὶ ἀσύγκριτα μεγαλύτερη ταιριάζει στὸν ἄνθρωπο πού ἀκούει τὸν Λόγο τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν κρατάει.¹

Ὁ Χριστὸς δὲν γεννήθηκε μόνο στὸ “ἄγνωστο καὶ κρυμμένο μέσα στοὺς λόφους τῆς Γαλιλαίας χωριὸ τῆς Ναζαρέτ”, ὅπου “πέρασε τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωῆς του”,² ἀλλὰ ἔρχεται συνεχῶς, κυρίως αὐτὴν ἐδῶ τὴ στιγμή, στὴ ζωὴ καθενὸς μέσα ἀπὸ τὶς ‘εἰσόδους’ πού

¹ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 49, DW II*, σ. 428 καὶ 432. Βλ. ἐπίσης *Λουκ.* 11, 27–28, καὶ τὸν Μάξιμο, *Εἰς τὴν προσευχὴν τοῦ Πάτερ ἡμῶν*, στ. 395–400.

² Γ. Πατρῶνος, *Ἡ ἱστορική πορεία τοῦ Ἰησοῦ*, σ. 178–9. Τὸ τέλος ἦταν ἀρκετὰ διαφορετικό, “ἡ ἔνταση καὶ ἡ συχνὴ παρακολούθηση ἀπὸ ἐκπροσώπους τῶν Φαρισαίων ἀνάγκαζε τὸν Ἰησοῦ νὰ μετακινεῖται συνεχῶς γιὰ ν’ ἀποφύγει τὰ προσκόμματα πού προσπαθοῦσαν νὰ τοῦ δημιουργήσουν οἱ ἐπικριτές του. Γι’ αὐτὸ κατὰ τὴ διάρκεια καὶ μόνο τῶν ὀλίγων μηνῶν τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ δευτέρου ἔτους τῆς δημόσιας δράσης του, τὸν συναντοῦμε ν’ ἀλλάζει συνεχῶς τόπο δράσης καὶ ἄλλοτε νὰ βρίσκεται στὶς περιοχὲς Τύρου καὶ Σιδῶνος, ἄλλοτε στὶς περιοχὲς τῆς λίμνης Γεννησαρέτ, ἢ ἀκόμη καὶ νοτιότερα κατὰ μῆκος τῆς κοιλάδας τοῦ Ἰορδάνη ποταμοῦ. Αὐτὲς οἱ ἀναγκαστικὲς μετακινήσεις κάνουν τὸν Ἰησοῦ νὰ πεῖ: *αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσιν καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσεις, ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλῖνῃ*”: ὁ.π., σ. 419. Βλ. *Μάρκ.* 7, 24 κ.έ., *Μάρκ.* 7, 31 καὶ 8, 22, *Λουκ.* 9, 58. Βλ. τὸν Σάντερς, *Τὸ ἱστορικὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ*, σ. 194: “ὁ Ἰησοῦς ἦταν οὐσιαστικὰ ἄστεγος [...] εἶχε ὀρισμένες φορὲς τὴ δυνατότητα νὰ τρώει καὶ νὰ κοιμᾶται μὲ σχετικὴ ἄνεση, ἀφοῦ εἶχε κάποιους εὐκατάστατους ὑποστηρικτές, εἰδικὰ γυναῖκες”.

δημιουργοῦν οἱ ἀρετές Του.¹ Ὅσο καταργεῖται οποιαδήποτε προσκόλληση,² σὲ κακία ἢ ἀγαθότητα, σὲ ὑλικά ἢ πνευματικά πράγματα, σὲ οποιοδήποτε ἔργο, σκοπό, καιρὸ καὶ χρόνον, ὁ Λόγος προσέρχεται μὲ δύναμη καὶ φανερώνεται. Μοιάζει ἀφηρημένο στὴν ἴδια τὴν περιγραφή του, ἐπειδὴ δὲν ἀφορᾷ συνηθισμένες γνώσεις καὶ ἐμπειρίες. Ὅποιος τὸ ἔζησε γνωρίζει καλὰ πόσο συγκεκριμένο εἶναι.

Τὸ τώρα εἶναι τὸ ἐλάχιστο τοῦ χρόνου. Δὲν εἶναι τμῆμα χρόνου ἢ μέρος χρόνου. Εἶναι μόνο μιὰ γεύση ἀπὸ χρόνον, ἴχνος καὶ τέλος τοῦ χρόνου. Ὡστόσο, ἂν καὶ μικρὸ πού εἶναι, πρέπει νὰ φύγει [...] Τὸ ἐδῶ σημαίνει τὸ ἴδιο ἀλλὰ στὸν χῶρον. Ὁ χῶρος πού στέκομαι εἶναι μικρός, ὅσο μικρός κι ἂν εἶναι, καὶ πάλι πρέπει νὰ φύγει προτοῦ μπορέσω νὰ δῶ τὸν Θεό.³

Ὁ χωροχρόνος δὲν ἀποσύρεται ἀντικειμενικά ἀλλὰ ἐσωτερικά. Μὲ τὴν ἀρπαγὴ ἀπὸ τὴν παρουσία τοῦ Λόγου, καὶ ὅσο διαρκεῖ ἡ παρουσία Του, ὅσο ἀντέχει κανεὶς νὰ σταθεῖ ἐνώπιόν Του, καταρρέει ἡ ἐξάρτηση ἀπ' ὀτιδήποτε κτιστό, φυσιολογικά καὶ ἀβίαστα, χωρὶς τὴν παραμικρὴ προσπάθεια. Ἴσως τὴν πιὸ εὐγλωττὴ εἰκόνα γιὰ τὸ ἀντίθετο δίνει ὁ Ντοστογιέφσκυ, μ' ἐκεῖνον πού ἔχασε τὰ πάντα καὶ βρέθηκε σ' ἓνα γκρεμό, σὲ πολὺ μικρὸ πλάτωμα πού μόλις τὸν χωράει, ἓνα βῆμα ἀπ' τὸ κενό, ὅπου ἀνακαλύπτει ὅτι ἐπιθυμεῖ τὸν ἐλάχιστον αὐτὸ χῶρον ὅσο τίποτε ἄλλο. Ὅμως ἡ ὑποδοχὴ τοῦ Λόγου ποτὲ δὲν εἶναι βουτιά στὸ κενό. «Οὔτε κἂν τὴ σωτηρία οὔτε αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο, παρὰ μόνο τὸν Θεὸ ὡς Θεὸ καὶ τὴν ἴδια τὴ θεότητα. Γιατὶ μὲ ὀτιδήποτε κι ἂν ἀσχολεῖστε, ἀναμιγνύετε μ' αὐτὸ τὴ θεότητα. Ἐπομένως, σκορπίστε ὅλες τὶς προ-

¹ Βλ. ἀπὸ τὰ ἀποδιδόμενα στὸν Ὁριγένη σχόλια, *PG* 12, 1268: πύλες λείει τὶς ἀρετές, γιατί λείει ἀνοίξετε μου πύλες δικαιοσύνης. Καὶ ὅπως ἀνοίγονται πύλες δικαιοσύνης, ἔτσι σωφροσύνης, ἀνδρείας, ἀγάπης καὶ μακροθυμίας, ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶναι στὴ φύση της νὰ εἰσέρχεται ἡ γνώση τοῦ Θεοῦ, σὰν νὰ προπορευόταν ἀπὸ αὐτὲς ὁ Θεός, γιατί ἔλυσε τὴν αἰχμαλωσία καὶ ἀνέδειξε νικητὲς τοὺς αἰχμαλώτους. Καὶ μπαίνοντας σὲ λαμπρὴ πόλη γιὰ νὰ ἐπιδειχθοῦν τὰ τρόπαια, διατάσσονται οἱ λαοί, Σηκῶστε τὶς πύλες σας ἄρχοντες.

² Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 408.

³ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία* 69, *DW* III, σ. 170. Βλ. Μ. Βασιλείου, *Περὶ πίστεως*, *PG* 31, 465, Ἀριστοτέλους, *Φυσικά* 220a.

σμίξεις ἀπὸ τῆ θεότῃτα καὶ πάρτε τὴν γυμνὴ ὅπως εἶναι στὸν ἑαυτὸ τῃς”.¹

Ἄν ἔμπαινε τὸ παραμικρὸ ἀνάμεσα στὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴ, ἀκόμη καὶ τὸ μέγεθος μιᾶς τρίχας, δὲν θὰ μπορούσαν ποτὲ νὰ ἐνωθοῦν σωστά. Ἄν αὐτὸ συμβαίνει μὲ τὰ σωματικὰ πράγματα, ἰσχύει πολὺ περισσότερο γιὰ τὰ πνευματικὰ. Ὁ Βοήθιος λέει, ἂν εἶναι νὰ μάθεις καθαρὰ τὴν ἀλήθεια, διῶξε χαρὰ καὶ λύπη, τὸν φόβο, τὴν ἐπιθυμία ἢ τὴν ἐλπίδα.² Ἡ χαρὰ καὶ ἡ λύπη εἶναι ἕνα μέσο, ὁ φόβος καὶ ἡ ἐπιθυμία, εἶναι ὅλα μέσα. Ὅσο τὰ βλέπετε καὶ σᾶς βλέπουν, δὲν μπορεῖτε νὰ δεῖτε τὸν Θεό.³

Τὸ πιὸ εὐκολο, τὸ πιὸ δύσκολο! “Στὸ θέλημά μας βρίσκεται ἡ σωτηρία μας”,⁴ ἡ ἐνότητα δὲν ἔχει καμμιά ἐξωτερικὴ αἰτία.

Καρδιά καθαρὴ ἔχω καταλάβει πὼς εἶναι [...] ὅταν [ἐλεύθερα καὶ ἀβίαστα θελήσεις νὰ] κρατᾶς στὴ σκέψη σου μόνο τὸν Θεὸ μὲ ἀσυγκράτητο ἔρωτα. Μέσα σὲ καθαρὸ φῶς ὁ ὀφθαλμὸς βλέπει καθαρὰ τὸν Θεό, χωρὶς τίποτε ἄλλο νὰ παρεμβάλλεται στὴν ὄραση [...] Πέρα ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς, ἔξω ἀπ’ ὅλα τὰ ὀρατὰ καὶ τὰ αἰσθητὰ, σὰν νὰ ἔκλειναν οἱ αἰσθήσεις καὶ νὰ εἰσερχόταν ὁ νοῦς στὰ πέρα ἀπὸ τὴν αἴσθηση, μὲ τὴ δύναμή του φέροντας μαζί του τὶς αἰσθήσεις ὅπως ὁ ἀετὸς τὶς φτεροῦγες.⁵

Πτήση χωρὶς κίνηση τῶν φτερῶν εἶναι μιὰ μεταφορὰ γιὰ τὴ νόηση ὡς μύηση, ὅταν ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἀφήνεται στὴν ἴδια τὴ θεία νόηση,

¹ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 77, *DW* III, σ. 344.

² Ὁ Κουίντ (Ἐκκαρτ, *DW* III, σ. 166) ταυτίζει τὴν ἀναφορὰ στὸν Βοήθιο μὲ τὸ *I m. VII, CSEL LXVII 20,3–10* ἀπὸ τὴν *Παράκληση Φιλοσοφίας*: “καὶ σύ, ἂν θέλεις / σὲ καθαρὸ φῶς / νὰ δεῖς τὴν ἀλήθεια, / [...] διῶξε τὴ χαρὰ, / διῶξε τὸν φόβο / κι ἂν φύγει ἡ ἐλπίδα / οὔτε ὁ πόνος μένει”. Ὁ Ἐκκαρτ τὸ ἀλλάζει ἐλαφρά, ὥστε νὰ γίνει φανερὸ ὅτι ζητούμενο δὲν εἶναι τὸ παυσιπνοο.

³ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 69, *DW* III, σ. 165–7.

⁴ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῃς, *Λόγος ἀσκητικὸς*, ἐν. 42, στ. 14–15.

⁵ Συμεῶν ὁ Νέος Θεολόγος, *Κεφάλαια Θεολογικὰ καὶ πρακτικὰ*, κεφ. λβ’–λγ’, *ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 430–1.

και υπερβαινει τις αισθησεις χωρις να τις καταργει, χωρις καν να το προσπαθει.¹

‘Οτιδηποτε εκανε ποτε ο Θεος η θα κανει, αν το εδινε ολο αυτο στην ψυχη μου και μαζι τον εαυτο Του, και αν απεμενε μονο μιās τριχας το πλατος, η ψυχη δεν θα ειχε ικανοποιηση, δεν θα ημουν ευτυχισμενος. ‘Αν ειμαι ευτυχισμενος, ολα τα πραγματα ειναι μεσα μου και μαζι ο Θεος. ‘Οπου ειμαι, εκει ειναι ο Θεος — τότε ειμαι μεσα στον Θεο, και οπου ειναι ο Θεος, εκει ειμαι εγω.²

Κλήση

Στον ιδιο τον ταπεινο κύκλο των βιολογικων λειτουργικων, με το ελαχιστο παξιμαδι που χρειάζεται για την επιβιωσή του και ο πιο εγκρατης καλειται να υποταγει στην ανάγκη. ‘Οσο πιο αυστηρη ειναι η ασκηση τόσο πιο τυραννικη μπορει να γίνει, αν πραγματοποιειται ως τεχνικη. Δεν αρκει να γνωρίζω οτι πιστεύοντας έχει κανεις την καρδια του στον ουρανό, χρειάζεται να προσέχω ποια ακριβως φωνη ακουγεται στον ουρανό. ‘Η αλήθεια δεν μπορει να υπάρχει χωριστά από την ελευθερία. ‘Αν θέλει να επιβληθει με την βία, δεν ειναι αληθινή η δεν τη γνωρίζω αληθινά. ‘Ομως ο,τι κι αν πιστεύω, με καλές η κακές προθέσεις, προϋποθέσεις και συνέπειες, και είτε αναχωρω σε μοναστηρι είτε παραμένω στον κόσμο, ο ιδιος ο Λόγος δεν μεταβάλλεται.

¹ Βλ. Μάξιμο τον ‘Ομολογητή, *Μυσταγωγία*, κεφ. 5, στ. 196–198: επειδή η ψυχη μορφώθηκε σε μία μόνο οψη και συγκεντρώθηκε στον εαυτο της και τον Θεο, δεν θα υπάρχει ο λόγος που τη διαιρει τώρα σε πολλά στη φαντασία.

² ‘Εκκαρτ, ‘Ομιλία 65, *DW III*, σ. 100, και ‘Ομιλία 44, *DW II*, σ. 342: ‘Εργάζεται ο Θεος και επιθυμει η ψυχη. ‘Ο ‘Ιδιος έχει το εργο και η ψυχη την επιθυμία και τη δύναμη να γεννηθει μέσα της ο Θεος και εκείνη μέσα Του. ‘Εργάζεται ο Θεος για να γίνει ομοια μαζι Του η ψυχη. Ειναι ανάγκη να έχει υπομονη η ψυχη για να γεννηθει μέσα της ο Θεος, για να έχει στον ‘Ιδιο το στήριγμά της, και πρέπει να θέλει την ένωση, αν ειναι να στεριώσει μέσα Του.

Τοῦ εἶπε, Ἀβραάμ· Ἀβραάμ.¹ Κι ἐκεῖνος εἶπε, Ἰδοὺ ἐγώ. Καὶ εἶπε, Πάρε τὸ παιδί σου τὸ ἀγαπημένο, αὐτὸ ποὺ ἀγάπησες, τὸν Ἰσαάκ, βάδισε στὴν ὑψηλὴ γῆ, καὶ πρόσφερε το ἐκεῖ σὲ ὀλοκάρι-
πωση, ἐπάνω σ' ἓνα ἀπὸ τὰ βουνά, σὲ ὅποιο σοῦ πῶ ἐγώ.²

Ἡ ἐντολὴ ἀπευθύνεται στὴ θερμὴ σχέση τοῦ Ἀβραάμ μετὰ τὸ παιδί του. Τὸ θέμα δὲν μπορεῖ νὰ παρακολουθῆσει στὸ ἐπίπεδο ποὺ ἐνδιαφέρει οὔτε ὁ ἄθεος οὔτε ὅποιος διανοεῖται τὸν βίον του ἂν χάσει τὸ παιδί του. Χωρὶς πίστη ἀκολουθεῖ ἀπελπισία ἢ ὀργή, ὅμως μετὰ ἀνοιχτὴ δυνατότητα γιὰ μεταστροφή. Χωρὶς ἀγάπη δὲν ὑπάρχει τίποτα νὰ χάσω ἢ νὰ ζήσω μετὰ τὴν πίστη. Μετὰ πραγματικὴ πίστη καὶ ἀγάπη, ἡ λύπη δὲν καταντάει ἐμπόδιο ὡς τὸ τέλος. Διαφορετικὰ ὁ Λόγος ἀναγγέλλει μόνο μιὰ μοῖρα. Ὅσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ ἐνόητα μετὰ ὅ,τι χάνω, ἀκούω τὴν κλήση ποὺ δέχθηκα ὁ Ἀβραάμ νὰ φανερώσει τὸ μηδὲν τῆς δημιουργίας, τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὸν Θεὸ καὶ τὰ πλάσματά Του. “Ἄν φύγω, ὅ,τι βρίσκειται πάνω μου θὰ φύγει μαζί μου. Σὲ ὅτιδήποτε κι ἂν ἀκουμπάει τὸ πνεῦμα ἢ συνδέεται μαζί του, ὅποιος τὸ τραβήξει τραβάει μαζί καὶ τὸ πνεῦμα”.³

Ὁ Χριστὸς εἶναι κύκλος ὅλων τῶν δυνάμεων, ἐπειδὴ συγκεντρώνονται καὶ ἐνώνονται στὸ ἓνα. Γι' αὐτὸ ἔχει ὀνομαστεῖ ὁ Λόγος ‘τὸ Α καὶ τὸ Ω’. Ἐπειδὴ μόνο σ' Ἐκεῖνον τὸ τέλος γίνεται ἀρχή, καταλήγει πάλι στὴν ὑψηλὴ ἀρχή, χωρὶς νὰ ἔχει διαιρεθεῖ πουθενά. Ἀκριβῶς αὐτὴ εἶναι ἡ αἰτία ποὺ κάνει τὴν πίστη σ' Ἐκεῖνον καὶ μέσα ἀπὸ Ἐκεῖνον, νὰ σημαίνει ὅτι γίνεται κανεὶς μοναδικός, ὅτι

¹ Ὁ διπλασιασμὸς τοῦ ὀνόματος συμβολίζει τὴν ὀλόφυχη στροφή τοῦ Ἀβραάμ, ὅπως ταιριάζει στὴ σοβαρότητα τῆς κλήσης: “τί θέλει ὁ διπλασιασμὸς τοῦ ὀνόματος; Εἶναι σημεῖο τῆς μεγάλης εὐνοίας γιὰ τὸν πατριάρχη, ἀλλὰ καὶ δείχνει μετὰ τὴν κλήση αὐτὴ, ὅτι πρόκειται νὰ τὸν προστάξει κάτι ἀπὸ τὰ ἀναγκαῖα. Χρησιμοποίησε λοιπὸν τὸν διπλασιασμὸ τῆς κλήσης, προετοιμάζοντας τὸν νὰ συγκεντρώσει τὸν ἑαυτό του καὶ νὰ σκεφεῖ μετὰ προσοχὴ ὅσα θὰ τοῦ ἔλεγε”, ἐξηγεῖ ὁ Χρυσόστομος, *Εἰς τὴν Γένεσιν*, PG 54, 429.

² Γεν. 22, 1–2.

³ Ἐκκαρτ, *Ὀμιλία 69, DW III*, σ. 173–4. “Τὸ νόημα τῆς θυσίας τοῦ Ἀβραάμ ἐγκτεῖται στὸ ὅτι αὐτός, στὰ γηρατεῖά του, τόσο πολὺ προσκολλήθηκε στὸν ‘κατ’ ἐπαγγελίαν υἱόν’ του Ἰσαάκ, ὥστε ἡ ἀγάπη γιὰ τὸν Θεὸ ἔχασε τὴν πληρότητά της”, σύμφωνα μετὰ τὸν Σαχάρωφ, *Ὀψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστι*, σ. 383.

πρόβατο για τὴν ὁποία ἀρετὴ [...] δὲν θὰ τὴν ἀποκτήσεις ποτέ”.¹ Καὶ ὁ πιὸ μεγάλος πόνος ματαιώνεται ἂν καταντῆσει καθῆκον. Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ σημαίνει τὴν ἀμεσότητα καὶ ἰσχύ τῆς ἐμπιστοσύνης πρὸς τὴν ὑπάρχει στὴ ζωντανὴ σχέση μετὰ τὸν Θεό, δὲν σημαίνει τὴν ὑπακοή! Ἡ ἀμεσότητα δὲν εἶναι ‘πολυτέλεια’, κάτι πρὸς τὸ μῆδεν ἂν λείπει χωρὶς νὰ δημιουργεῖται σοβαρὸ πρόβλημα.

Ἄν εἶναι νὰ γνωρίσω τὸν Θεό χωρὶς μέσα, εἰκόνες ἢ ὁμοιώματα, πρέπει ὁ Θεὸς νὰ γίνῃ πολὺ πρὸ ἐγώ, καὶ ἐγὼ νὰ γίνω πολὺ πρὸ Θεός — τόσο τέλεια ἓνα, ὥστε νὰ ἐργάζομαι μαζί Του, καὶ νὰ μὴ τὸ κάνω ἔτσι ὥστε αὐτὸς νὰ μὲ κινεῖ καὶ ἐγὼ νὰ ἐργάζομαι, ἀλλὰ νὰ ἐργάζομαι μετὰ τὸ δικό μου. Τόσο ἰδιαίτερα ἐργάζομαι μαζί Του, ὅσο ἰδιαίτερα ἐργάζεται ἡ ψυχὴ μετὰ τὸ σῶμα. Αὐτὴ εἶναι μιὰ τέλεια παρηγοριὰ γιὰ μᾶς, ὥστε καὶ ἂν δὲν εἴχαμε τίποτε ἄλλο, θὰ ἀρκοῦσε αὐτὸ νὰ μᾶς ὑψώσει νὰ τὸν ἀγαπήσουμε.²

Ἄν εἶχα νὰ διαλέξω ἀνάμεσα στὸν Θεό καὶ τὴν ἐλευθερία, θὰ διάλεγα τὴν ἐλευθερία χωρὶς δευτέρη σκέψη. Τί θὰ ἄξιζε ὁ Θεὸς σὲ ἀπόσταση καὶ διαίρεση; Ὅπως ἂν ἤθελες νὰ πιεῖς νερό, καὶ τὸ χέρι ἀποφάσιζε νὰ μείνῃ ἀκίνητο σὰν παράλυτο, ἔτσι εἶναι ἡ σχέση μετὰ τὸν Θεό χωρὶς ἐνότητα, ἀμεσότητα καὶ ἐλευθερία. Πηγαίνει κάπου χωρὶς νὰ ἔχεις καὶ ξεκινήσει, ὥσπου σὲ καταβάλλει ἡ ματαιότητα. Ἄν γίνεται σωστά, εἶναι ἐργασία χωρὶς ἐργασία. Κάνεις ὅ,τι ἐπιθυμεῖς περισσότερο καὶ πιὸ αὐθόρμητα, ὥσπου μέσα ἀπ’ ὅλα ἀρχίζεις νὰ συνειδητοποιεῖς ὅτι δὲν εἶσαι μόνος σου. “Ὁ Ἡσαΐας τολμάει καὶ λέει, βρέθηκα ἀπὸ αὐτοὺς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐξήραμαι, φανερώθηκα σ’ αὐτοὺς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐψαχνῆσα”, “ὅπως ἔχει γραφεῖ, αὐτοὶ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐδοξολογήθησαν καὶ τὸν δοῦν καὶ αὐτοὶ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐκούσει καὶ καταλάβουν”.³

Γι’ αὐτὸ ὁ Μωϋσῆς εἶπε, μετὰ ἔχει στείλει ὁ Ὄν — Ἐκεῖνος πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι χωρὶς ὄνομα, ἡ ἄρνηση ὅλων τῶν ὀνομάτων, ὁ ὁποῖος ποτὲ δὲν εἶχε ὄνομα — καὶ ἔτσι ὁ Προφήτης εἶπε: πραγματικά, εἶσαι ἓνας ἀποκεκρυμμένος Θεός, στὸ βάθος τῆς ψυχῆς, ὅπου τὸ βάθος τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ βάθος τῆς ψυχῆς εἶναι ἓνα καὶ τὸ ἴδιο. Ὅσο πιὸ πολὺ

¹ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Ἡθικός 11*, ΕΣΝΘ, τ. 2, σ. 324. Βλ. ἐπίσης Ἰωάννη τὸν Σιναΐτη, *Κλίμαξ*, Λόγος ζ’, κεφ. 16.

² Ἐκκαρτ, *Ὀμιλία 70*, DW III, σ. 194–5.

³ Ρωμ. 10, 20 καὶ 5, 21.

σὲ ζητοῦμε τόσο λιγότερο σὲ βρίσκουμε. Πρέπει νὰ τὸν ζητᾶτε μὲ τέτοιο τρόπο ποὺ ποτὲ νὰ μὴ τὸν βρίσκετε: ἂν δὲν τὸν ζητήσετε, θὰ τὸν βρεῖτε.¹

Ὁ ἄνθρωπος γίνεται δημιουργὸς τῆς οἰκουμένης ὡς πατέρας τοῦ ἴδιου τοῦ Λόγου, “ὀλόκληρου τοῦ φωτὸς καὶ ὅλων ὅσα βρίσκονται μέσα στὸ φῶς”.² Δὲν ἀνήκει περισσότερο στὴν κτίση ἀπ’ ὅσο στὴ θεότητα. Χάρη στὸν ἴδιο ἐξήνθησεν ἡ ἔρημος ὡσεὶ κρίνον. Τὸ σύνολο τῆς ὑπαρξῆς δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Λόγο.

Ὡστε ἤδη νὰ εὐφραίνεται ἐκεῖνος ποὺ συντέλεσε μέσα του τὴν οἰκουμένη τοῦ Θεοῦ, χαρούμενος γιατί δὲν ἔγινε πατέρας κάποιων θηρίων ἢ ἀλόγων ἀλλὰ ἀνθρώπων. Ἄνθρωποι θὰ πρέπει νὰ εἶναι οἱ σκέψεις ποὺ ἔχουν τὴν ὄψη τοῦ Θεοῦ, ποὺ ἀντλοῦν ἀπὸ τὴν Εἰκόνα τοῦ Θεοῦ στὴν ψυχὴ, μέσα ἀπὸ τὴν πίστη σ’ Ἐκεῖνον ποὺ πλάστηκε μέσα μας καὶ γεννήθηκε καὶ θεμελιώθηκε μέσα μας. Ἐπειδὴ ἡ πίστη, ὅπως λέει ὁ Παῦλος, εἶναι ὁ θεμέλιος, καὶ μὲ τὴ βοήθειά της γεννιέται στοὺς πιστοὺς ἡ σοφία καὶ ἐργάζεται ὅλα ὅσα εἶπαμε.³

Ἀκόμη καὶ τὸ πιὸ ὑλικὸ πρᾶγμα εἶναι μιὰ σκέψη καὶ μιὰ ἐπιθυμία. “Ἄν ἔχεις καρδιά μπορεῖς νὰ σωθεῖς”,⁴ “ἡ σωτηρία μας βρίσκεται στὸν νοῦ”,⁵ “στὴν ὑψηλότερη φύση, τὴ νοερὴ καὶ ποιητικὴ δύναμη [...] τὴν πνευματικὴ, μέσα στὴν ὁποία γίνεται ὁρατὴ ἡ τελειότητα τῆς θείας ζωῆς”.⁶ Διηγησόμενος ταῖς ἀρεταῖς εἶναι ὁ πεφωτισμένος τὸν λογι-

¹ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 15, *DW I*, σ. 253.

² Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Ἡθικός 1*, *ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 108.

³ Νύσσης, *Κατὰ Ἐννομίου*, βιβλ. 3, κεφ. 1, ἐν. 60.

⁴ Παμβώ, ἀπ. ι', *PG 65*, 372.

⁵ Γρηγόριος Θεολόγος, *Εἰς ἑαυτόν*, *PG 37*, 1186.

⁶ Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου*, *PG 44*, 145–8. Βλ. Ἠλία τὸν πρεσβύτερο, *Γνωστικά*, κεφ. 13: “μέχρι νὰ δεῖ ὁ νοῦς μὲ ἀκάλυπτο πρόσωπο τὴ Δόξα τοῦ Θεοῦ, δὲν μπορεῖ ἡ ψυχὴ νὰ λείει καὶ νὰ νοιώθει, Ἐγὼ θὰ ἀγαλλιάσω μὲ τὸν Κύριο, θὰ ἀπολαύσω τὸ σωτήριο θέλημά Του (*Ψαλ.* 34, 9). Γιατὶ ἔχει καλύψει τὴν καρδιά της ἡ φιλαυτία, κι αὐτὸ ἐμποδίζει νὰ τῆς φανερωθοῦν τὰ θεμέλια τῆς Οἰκουμένης, ποὺ εἶναι οἱ λόγοι τῶν πραγμάτων”. *Μὲ ἀκάλυπτο πρόσωπο*, σημαίνει χωρὶς νὰ παρεμβάλλονται ἔννοιες, ἐπιθυμίες καὶ ὁποιοσδήποτε σχέσεις μὲ τὰ πλάσματα. Βλ. *Ἰακ.* 1, 23–25: “ἂν κάποιος εἶναι ἀκροατὴς λόγου καὶ ὄχι ποιητῆς, αὐτὸς μοιάζει μὲ ἄν-

σμόν.¹ Δὲν πρόκειται γιὰ ἐξωτερικὴ πράξη ἀλλὰ γιὰ τὴ δημιουργία τῆς πραγματικότητας στὴν ψυχὴ ἐνωμένη μὲ τὸν Λόγο.

Ταπεινοφροσύνη

Στὸ Ἅγιον Ὅρος λένε ὅτι “ὁ Θεὸς εἶναι ὅ,τι πιὸ εὐαίσθητο μποροῦμε νὰ φανταστοῦμε. Εἶναι τόσο ὑπάκουος, τόσο κοντά μας. Τὸν ἔχουμε γιὰ σκληρό, πέρ’ ἀπὸ τὰ σύννεφα χωμένο, χαμένο”.² Ὁ ἀγιορείτης μοναχὸς Γρηγόριος ὁ ‘βοτανολόγος’, ὅπως τὸν φώναζαν στὴ μονὴ Ξενοφῶντος, “ἐκαυχᾶτο ὅτι εἶχε τὸν καλύτερο ὑποτακτικό. Ὅταν τὸν ρωτοῦσες ποιὸς εἶναι, σοῦ ἀπαντοῦσε: Ὁ Χριστός! Ὅ,τι τοῦ ζητήσεις στὸ κάνει.”³ Μὲ ὑπακούει περισσότερο ἀπ’ ὅσο ὑπακούω τὸν ἑαυτό μου, κι ἂν μέσα ἀπ’ ὅλες τὶς ἐπιθυμίες θελήσω τὸν ἴδιο, φανερώνεται καὶ τὸν γνωρίζω. “Ἡ ὑπακοὴ εἶναι ἀντὶ ὑπακοῆς, ἂν κάποιος ὑπακούει τὸν Θεό, ὁ Θεὸς τὸν ὑπακούει”.⁴ Ἐπειδὴ τότε δὲν ἔχω ἄλλη ἐπιθυμία πάνω ἀπὸ τὴ δική Του καὶ ὁ ἴδιος δὲν ἔχει ἄλλη ἐπιθυμία ἀπὸ τὴ δική μου, ὑπακοὴ καὶ ἀνυπακοὴ καταργοῦνται,⁵ θέλω ἀμέσως ὅ,τι ἔχω καὶ ἔχω ἀμέσως ὅ,τι θέλω: “θὰ σᾶς δῶ πάλι καὶ ἡ καρδιά σας θὰ χαρεῖ, τὴ χαρὰ σας κανεῖς δὲν θὰ σᾶς τὴν πάρει, κι ἐκείνη τὴν ἡμέρα δὲν θὰ μοῦ ζητήσετε τίποτα”.⁶ Ἡ ταπεινοφροσύνη εἶναι προϋπόθεση καὶ μαζὶ

ἄνθρωπο ποὺ γνωρίζει τὸ πρόσωπο τῆς γένεσής του μέσα σὲ καθρέφτη. Γιατὶ εἶδε τὸν ἑαυτό του κι ἔχει φύγει, καὶ ἀμέσως ξέχασε τελείως ποιὸς ἦταν. Ἀλλὰ αὐτὸς ποὺ μελέτησε τέλειο νόμο, τὸν νόμο τῆς ἐλευθερίας, καὶ κρατήθηκε ἐκεῖ, δὲν ἔγινε ἀκροατὴς λησμονιᾶς ἀλλὰ ποιητὴς ἔργου· αὐτὸς θὰ εἶναι μακάριος μέσα στὴν πράξη του”.

¹ Βλ. π.χ. *Μηναῖον*, 16 Σεπτεμβρίου.

² Μοναχὸς Μωϋσῆς, “Λόγοι συγχρόνων Ἀγιορειτῶν”, σ. 1189.

³ Χατζηφώτης, *Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὸ Ἅγιον Ὅρος*, σ. 142.

⁴ Πατῆρ Μιώς, ἀπ. α’, *PG* 65, 301. Βλ. ἐπίσης τὸν Ὅμηρο, *Ἰλιάδα* Α 218.

⁵ Βλ. Ἐκκαρτ, *Γιὰ τὴν ἀπόσπαση*, *DW* V, σ. 426–7.

⁶ *Γω.* 16, 22–23. Βλ. τὸν Μακάριο, *Πνευματικαὶ Ὀμιλίες*, 49: ὅπως ὁ Θεὸς δημιούργησε τὸν οὐρανὸ καὶ τὴ γῆ γιὰ νὰ κατοικήσει ὁ ἄνθρωπος, ἔτσι δημιούργησε τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου γιὰ νὰ κατοικήσει ὁ ἴδιος, γιὰ νὰ ἔρθει καὶ νὰ ἀναπαυθεῖ στὸ σῶμα μας ὅπως σὲ δικό Του σπίτι, ἔχοντας ὁμορφὴ νύμφη τὴν ἀξιαγάπητη ψυχὴ, ποὺ δημιουργήθηκε ὡς εἰκόνα

ἀποτέλεσμα, εἰκόνα τοῦ μυστηρίου τῆς ἐνότητος Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, δὲν εἶναι μιὰ συμπεριφορά, “ἡ ταπεινοφροσύνη εἶναι μιὰ ρίζα στὸ ἔδαφος τῆς θεότητος, καὶ φυτρώνει ἔτσι πὺ ἐχει τὴν οὐσία της μόνο στὸ αἰώνιο ἓνα, πουθενὰ ἄλλοῦ”.¹

Παράδοξο λόγο σοῦ λέω καὶ μὴν ἀπορεῖς.² Ὑπάρχει ἓνα μυστήριο πὺ τελεῖται κρυφὰ ἀνάμεσα στὸν Θεὸ καὶ τὴν ψυχὴ. Ἀνήκει στὰ πιὸ ὑψηλὰ μέτρα καὶ στὴν τέλεια καθαρότητα, ἀγάπη καὶ πίστη. Ὅταν κάποιος συμφιλιωθεῖ τελείως, καὶ μέσα ἀπὸ τὴν οἰκειότητα ἐνωθεῖ μὲ τὸν Θεὸ [...] μέσα στὸν ἄνθρωπο αὐτὸ ὁ Ἡλίας κλείνει τὸν οὐρανὸ μὲ ἀβροχία, καὶ φλέγει μὲ οὐράνιο πῦρ τὴ θυσία, ὁ Μωϋσῆς χωρίζει τὴ θάλασσα, μὲ τὴν ἔκταση τῶν χειρῶν κατατροπώνεται ὁ Ἀμαλήκ, καὶ ὁ Ἰωνᾶς διασώζεται ἀπὸ τὸ κῆτος καὶ τὸν βυθό. Γιατὶ μὲ βία ὁδηγεῖ τὸν φιλανθρωπότατο Θεὸ ὅπου θελήσει, ὅποιος ἀξιώθηκε νὰ ἐνωθεῖ μαζί Του. Ἄν καὶ βρίσκεται στὸν κόσμο αὐτὸ μέσα σὲ σῶμα, ὅμως ξεπέρασε τὸ μέτρο τῆς φθορᾶς καὶ τῆς θνητότητας.³

Ὅ,τι κι ἂν κάνω στὴ σχέση μὲ τὸν Θεὸ, τὸ πιὸ ἀνώφελο καὶ τὸ πιὸ ἐσφαλμένο, ἂν κίνητρό μου δὲν εἶναι μιὰ τυπικὴ συμμόρφωση ἀλλὰ ἡ λαχτάρα γιὰ τὸν ἴδιο, προχωρᾶ σωστά. “Ἐπιδιώκοντας τὴν ἀπάθεια ἀπὸ μόνος του ὁ ἄνθρωπος, μὲ τὴν ἄσκηση καὶ τοὺς ἀγῶνες, δὲν κατορθώνει τίποτα. Ἄν ὅμως ἀποδειχθεῖ καλὰ, ὅτι ἔχει ὑπερβολικὴ ἐπιθυμία γι’ αὐτό, κι ἔχει σὲ αὐτὸ στρέψει τελείως τὴν προσοχὴ του, τότε μὲ τὴν προσθήκη τῆς θείας δύναμης τοῦ συμβαίνει. Γιατὶ ἂν οἱ ψυχὲς ἔχουν τὴ βούληση, συγκατανεύει ὁ Θεός, ἐνῶ ἂν ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὴν προθυμία, ἀκόμη καὶ τὸ Πνεῦμα πὺ ἤδη τοὺς ἔχει δοθεῖ, μειώνεται [...] Ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι γιὰ παραδομένους στὸν ὕπνο

Του [...] Ὅπως ὁ ἄνδρας θησαυρίζει στὸ σπίτι του μὲ ἐπιμέλεια ὅλα τὰ ἀγαθὰ, ἔτσι ὁ Κύριος στὸ δικό Του σπίτι, στὴν ψυχὴ καὶ στὸ σῶμα, ἀποθέτει καὶ θησαυρίζει τὸν οὐράνιο πλοῦτο τοῦ Πνεύματος.

¹ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 15, DW I*, σ. 247. Βλ. τὸν πατέρα Ἐθίο τὸν Θηβαῖο, ἀπ. β’, *PG 65*, 312–3, καὶ τὸν Σισόη, ἀπ. ιβ’, *PG 65*, 396.

² *Μὴν ἀπορεῖς*, σημαίνει ὅτι ὁ λόγος θὰ παραμένει πάντα παράδοξος, δὲν ὑπάρχει δυνατότητα ἐξήγησης, δὲν γίνεται νὰ καταλάβεις ἂν δὲν συμβοῦν αὐτὰ καὶ σὲ σένα.

³ Ὅσιος Θεόγνωτος, *Περὶ πράξεως καὶ θεωρίας καὶ περὶ ἱερωσύνης*, κεφ. 69.

και τή βλακεία, [για τόν λόγο αυτό εϊπώθηκε ὅτι μόνο] βιαστές τήν ἀρπάζουν.¹ Αὐτή εἶναι ἡ μόνη ἀγαθή βία, νά βιάσεις τόν Θεό και ἀπό τόν Θεό νά ἀρπάξεις ζωή”.² Ἔτσι γίνεται ὅ,τι λέει ὁ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος, πῶς “οὔτε κἂν ἡ μητέρα τόσο στο παιδι πού θηλάζει ὅσο πάντοτε ἀπό τή φύση του τὸ παιδι πού γέννησε ἡ ἀγάπη προσκολλᾶται στον Κύριο”.³

Αὐτός πού εἶναι πραγματικά ταπεινός δὲν ἔχει ἀνάγκη νά προσευχηθεῖ στον Θεό για τίποτα. Μπορεῖ νά διατάξει τόν Θεό, γιατί τὸ ὕψος τῆς θεότητας δὲν ζητάει τίποτα, παρὰ μόνο τὸ βάθος τῆς ταπεινοφροσύνης [...] Ὁ ταπεινός ἄνθρωπος και ὁ Θεός εἶναι ἕνα. Ὁ ταπεινός ἄνθρωπος ἔχει τόση δύναμη ἐπάνω στον Θεό, ὅση ἔχει ὁ Θεός ἐπάνω στον ἑαυτό Του, και ὅ,τι ὑπάρχει στοὺς ἀγγελους, αὐτὸ ὁ ταπεινός ἄνθρωπος τὸ ἔχει δικό του. Ὅ,τι ἐνεργεῖ ὁ Θεός τὸ ἐνεργεῖ ὁ ταπεινός ἄνθρωπος, και ὅ,τι εἶναι ὁ Θεός εἶναι αὐτός: μία ζωή και μία ὕπαρξη. Γι’ αὐτὸ ὁ ἀγαπημένος μας Κύριος εἶπε: Ἐμάθετε ἀπὸ μένα, ὅτι εἶμαι πρᾶος και ταπεινός στὴν καρδιά.^{4, 5}

Ἑσυχία

Στις εἰκόνες μὲ τόν δράκο, τὸ θηρίο ἐξοντώνεται χωρίς προσπάθεια. Ἄν δὲν ἔβλεπα οὔτε τὸ χέρι ἀλλὰ μόνο τὴν ἔκφραση τοῦ προσώπου, θὰ ἤμουν βέβαιος ὅτι ἀντιμετωπίζεται κάτι πού δὲν εἶναι κἂν ὀρατό. Μία γνώση πού δὲν προέρχεται ἀπὸ τὰ πράγματα διαπερνάει τόν κόσμο και γίνεται πηγὴ δύναμης και ἀγιότητας. Τὸ πρόσωπο ἔχει τὴ θεία μορφή και καθρεφτίζει τὸ ἕνα μυστήριό τῆς ὕπαρξης.⁶ Τὸ θηρίο εἶναι

¹ *Ματθ.* 11, 12.

² Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς, *Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος*, κεφ. 21, ἐν. 1–3.

³ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος, *Λόγος λ’*, κεφ. 5.

⁴ *Ματθ.* 11, 29.

⁵ Ἐκκαρτ, *Ὀμιλία 14, DW I*, σ. 235–6.

⁶ Ὅσοι ἔχουν καθαρὴ τὴν καρδιά τους βλέπουν τέλεια και καθαρὰ μέσα σὲ λαμπρὴ αἰθρία τὴν ἀπερίγραφτη Δόξα τοῦ Θεοῦ. Τὸ νερὸ τῆς ζωῆς κυλάει παντοῦ ὀλόγυρα, ὅχι ἀπὸ ξένες πηγές, χαρίζει ὁ Χριστὸς αὐτὸ πού ἀναβλύ-

έσωτερικό, είναι τὸ μῖσος, ἡ ὀργή, ὁ φθόνος, ἡ πικρία, ὅλος ὁ μικρὸς καὶ ἀχάριστος ἑαυτός.

Ὁ ἅγιος Ἰωάννης λέει στὸ βιβλίον τῶν μυστικῶν, *Αὐτοὶ ἀκολουθοῦν τὸ Ἀρνίον ὅπου κι ἂν πηγαίνει*.¹ Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἀκολουθοῦν τὸν Θεὸ ὅπουδῆποτε τοὺς ὀδηγεῖ, σὲ ἀρρώστια ἢ υἰεία, σὲ εὐημερία ἢ δυστυχία. Ὁ ἅγιος Πέτρος πῆγε μπροστὰ ἀπὸ τὸν Θεό, καὶ τότε ὁ Κύριος τοῦ εἶπε, *Πῆγαινε πίσω μου σατανᾶ*.² Ὁ Κύριος λέει, *Εἶμαι μέσα στὸν Πατέρα μου καὶ ὁ Πατέρας μου εἶναι μέσα σὲ μένα*.³ Ἔτσι εἶναι ὁ Θεὸς μέσα στὴν ψυχὴ καὶ ἡ ψυχὴ μέσα στὸν Θεό.⁴

Ἀπόσπαση, ἴσος νοῦς, ἐλευθερία γιὰ τὸ θεῖο θέλημα, ταυτίζονται μὲ ὅ,τι ὀνομάζουμε ἐπίσης ἡσυχία, νήψη, καθαρότητα, ἀπάθεια, παρρησία καὶ ἐγρήγορη. Εἶναι ἀπόσπαση ἀπὸ κακὸ καὶ καλό, ἀπ' ὅλες τὶς γνώσεις καὶ ἐπιθυμίες. Τὴν πνευματικὴ ἐγρήγορη δὲν χαρακτηρίζει ἡ ἔνταση τῆς προσοχῆς ποὺ ἔχει ὁ σκύλος οὔτε διαρκῆς φόβος παρὰβασης, ἀλλὰ τὸ μετὰ συνέσεως ἄπλαστον,⁵ γνώση ποὺ δὲν κλείνει τὸν ὀρίζοντα καὶ αὐθορμησία ποὺ δὲν προέρχεται ἀπὸ ἄγνοια.⁶ “Ὁξυδερκῆς καὶ διορατικὸς εἶναι ὅποιος μὲ τὸ ἕνα μάτι τῆς ψυχῆς βλέπει μόνον τὸ ἀγαθόν”.⁷ Ὅταν ὑπάρχει ἡσυχία, διάνοιξη στὴ θεία δύναμη,⁸ “ὅταν ἡ ψυχὴ χαίρεται μόνον μὲ τὴ θεωρία τοῦ ὄντος [...] ἔχει γυμνὴ καὶ καθαρὴ τὴ σκέψη, καὶ μέσα στὴ θεία αὐτὴ ἐγρήγορη ὑποδέχεται

ζει ἀπὸ μέσα μας, εἴτε τὶς πηγές τῶν ὀφθαλμῶν θὰ ἔλεγε κανεὶς εἴτε τὴν καθαρὴ συνείδηση τῆς καρδιᾶς: Νύσσης, *Εἰς τὴν προσευχήν*, σ. 228.

¹ Ἀποκ. 14, 4.

² Βλ. *Ματθ.* 16, 23.

³ Ἰω. 14, 11.

⁴ Ἐκκαρτ, *Ὀμιλία 59, DW II*, σ. 634–5.

⁵ Ἰσίδωρος Πηλουσιώτης, ἀπ. δ', *PG 65*, 224.

⁶ Βλ. Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον Μωϋσέως*, κεφ. 2, ἐν. 252, Ἡσυχίο τὸν πρεσβύτερο, *Πρὸς Θεόδουλον 5*, καὶ τὸν Μάξιμο, *Ἔτερα κεφάλαια*, κεφ. 1.73, *PG 90*, 1416.

⁷ Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 258.

⁸ Νύσσης, *Περὶ τοῦ κατὰ Θεὸν σκοποῦ*, τ. 8.1, σ. 56–7. Βλ. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, *Ἠθικά ἔπη*, *PG 37*, 526.

τῆ φανέρωση τοῦ Θεοῦ”.¹ Στὸ τέλος τῆς ζωῆς του σὰν διαθήκη ὁ Γέροντας Βησαρίων ἔλεγε ὅτι “ὁ μοναχὸς ὀφείλει νὰ εἶναι ὅπως τὰ Χερουβείμ καὶ τὰ Σεραφεῖμ, ὄλος ὀφθαλμὸς”.² Ὅμως ὁποιοσδήποτε πιστεύει πραγματικὰ στὸν Χριστό, ἢ μᾶλλον ὁποιοσδήποτε ζεῖ πραγματικά, εἶναι μοναχός. Ἡ ἀπλή ἀνοιχτότητα καὶ ἐτοιμότητα τῆς ἐγγήγορσης ὑπερέχει ἀπὸ κάθε προσπάθεια γιὰ εὐσέβεια, ἐπειδὴ παρασύρεται πρὸς δύσκολα ἀπὸ τὴν ἀπερισκεψία καὶ τὴν βιασύνη, καὶ δὲν τὴν ἀπειλεῖ ἢ ἀπογοήτευση, “ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι πρὸς ἑτοίμος νὰ προσαρμόσει τὸν ἑαυτὸ Του σὲ μένα καὶ μπορεῖ πρὸς εὐκολὰ νὰ ἐνωθεῖ μαζί μου ἀπ’ ὅσο μπορῶ νὰ ἐνωθῶ ἐγὼ μαζί Του”.³

Ἄν δὲν ὑπάρχει τότε προαίρεση, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸν φυσικὸ νόμο πρὸς κυριαρχεῖ τώρα,⁴ ἀλλὰ ἔχει ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὰ ὄντα κάθε ἀμφιβολία, θὰ ὑπάρχει μόνον ὄρεξη ἐναργῆς⁵ νοερῆ⁶ σ’ ἐκείνους πρὸς ἔτσι φυσικὰ ὀρέγονται, ἢ ὅποια θὰ ἔχει ἀποκτήσει μὲ ἄρρητο τρόπο τὴ μυστικὴ ἀπόλαυση τοῦ φυσικὰ ὀρεκτοῦ, καὶ μόνον αὐτῆ. [...] Καθένας θὰ ὑπερβεῖ τὴ φύση μέσα στὴ μετοχὴ αὐτῆ ἀνάλογα μὲ τὸν πόθο του, καὶ θὰ ὑπάρχει ἄμεση κοινωνία, μίξις καὶ ἐνωση μὲ τὸ ἴδιο αὐτὸ πρὸς ποθοῦμε φυσικά.⁷

¹ Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 314. Βλ. τὸν Μ. Βασίλειο, *Ἐπιστολὴ 2*, ἐν. 2.

² Βησαρίων, ἀπ. ια’, *PG 65*, 141. Βλ. τὸν Πλωτῖνο, *Ἐννεάδες 3*, κεφ. 5, ἐν. 3 γιὰ τὴν σύνδεση (καὶ ἐτυμολογικὴ) ἔρωτα καὶ ὄρασης.

³ Ἐκκαρτ, *Γιὰ τὴν ἀπόσπαση*, *DW V*, σ. 402–3.

⁴ Στὶς συνθηκῆς τῆς πτώσης ἐπικρατοῦν νόθες καταστάσεις καὶ ἀμφιβολία, ἢ ζωὴ εἶναι θνητὴ, τὸ ἀγαθὸ εἶναι ἀνάμικτο μὲ κακὸ, ἀπ’ ὅπου προκύπτει ἐπίσης ἀνάγκη ἐπιλογῶν. Ὄταν οἱ ἐπιλογές πραγματοποιηθοῦν καὶ ἡ φύση ἀποκτήσει καθαρότητα, τότε ἡ βούληση ἀποβάλλει τὶς προαιρετικὲς κινήσεις καὶ ἀπομένει ὡς καθαρὴ ὄρεξη, πρὸς ἣν μπορεῖ νὰ ἀποκληθεῖ ἐπίσης φυσικὴ, ἐπειδὴ ταυριάζει μὲ τὴν καθαρότητα τῆς ἴδιας τῆς φύσης καὶ πραγματοποιεῖται σὰν μιὰ οἰκειοποίησις τῆς φύσης.

⁵ Διαυγῆς, καθαρῆς, σαφῆς — δὲν εἶναι ἀόριστη διάθεση.

⁶ Δὲν πρόκειται γιὰ πλεονασμὸν. Ὁ Μάξιμος δίνει ἔμφαση γιὰ νὰ βεβαιώσει πὸς ἡ συγκεκριμένη ὄρεξη ἔχει κυρίως νοητικὸ περιεχόμενο, φύση καὶ αἰτίαι τῆς δὲν εἶναι κάτι ὑλικό, οὔτε ἀπλῶς συλλαμβάνει κάτι ἀλλὰ ἡσυχάζει στὴν ἐπαφὴ τῆς μαζί του.

⁷ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς, *Πρὸς Μαρίνον*, *PG 91*, 21.

Χωρίς τὴν ἡσυχία τῆς ἀπόσπασης, ἀντὶ νὰ ἀφήνομαι στὸ ρεῦμα τῆς θείας δύναμης βάζω τὴ δική μου δύναμη καὶ προχωράω μὲ τὴν ψυχὴ στὸ στόμα — κάνω τὸ θεῖο θέλημα καὶ εἶμαι δοῦλος τῆς ἁμαρτίας. “Ἡσυχία εἶναι νὰ λατρεύεις τὸν Θεὸ χωρὶς διακοπὴ καὶ νὰ στέκεσαι ἐνώπιόν Του. Ἄς ἐνωθεῖ μὲ τὴν ἀνάσα σου ἡ μνήμη τοῦ Ἰησοῦ καὶ τότε θὰ μάθεις τὴν ὠφέλεια τῆς ἡσυχίας”.¹ Στὸ Ἅγιον Ὅρος λένε ὅτι ἐμεῖς εἰσφέρουμε μόνον ἓνα: “αὐτὸ ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ δώσει στὸν Θεό, εἶναι ὁ πόνος”.²

Ὁ ἴδιος τελεῖ σὲ μᾶς ὡς ὄργανά του ὁποιαδήποτε πράξη καὶ θεωρία — ἀρετὴ, γνώση, νίκη, σοφία, ἀγαθότητα καὶ ἀλήθεια — χωρὶς ἐμεῖς νὰ εἰσφέρουμε ἄλλο ἀπὸ τὴ διάθεση γιὰ τὰ καλὰ.³

Στὴν ἀποξένωση δὲν μπορῶ νὰ εἶμαι σίγουρος οὔτε κἂν ποιὸ εἶναι τὸ πραγματικό μου θέλημα, “λησμονιὰ τοῦ Θεοῦ βασιλεύει στὰ πάντα”,⁴ καὶ κατάντησαν “τοπιὸ θανάτου καὶ φθορᾶς”.⁵ Ὅσο ἀποκτῶ ἐπίγνωση ποιὸς ἀνοίγει τὰς ἀκοὰς πρὸς πορισμὸν τῆς αἰωνίου ζωῆς, προσεύχομαι δίδαξόν με τοῦ ποιεῖν τὸ θέλημά σου.⁶ “Δίδαξέ μας νὰ νοιαζόμαστε καὶ νὰ μὴ νοιαζόμαστε, / δίδαξέ μας νὰ μένουμε ἀκίνητοι”, προσεύχεται ὁ Ἐλιοτ,⁷ σὲ πληθυντικὸ ποὺ δὲν λείπει ἀπὸ τὰ ἱερά κείμενα. Ἐπειδὴ ἐργάζεται ὁ ἴδιος μέσα σὲ ὅλα καὶ μέσα ἀπ’ ὅλα, στὴ Λειτουργία ζητοῦμε νὰ μᾶς διδάσκει τὸ νόημα ὅσων στέλνει, καὶ ταυτόχρονα προσευχόμαστε γιὰ τὸ σύνολο τῆς ὑπαρξης, ἀποφασίζουμε νὰ εἶμαστε δικοὶ Του καὶ νὰ συνεργαζόμαστε μαζί Του. “Ἡ προσευχὴ

¹ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος, *Λόγος κζ’*, κεφ. 25–26.

² Μοναχὸς Μωϋσῆς, “Λόγοι συγχρόνων Ἀγιορειτῶν”, σ. 1190.

³ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς, *Πρὸς Θαλάσσιον*, ἐν. 54.

⁴ Νύσσης, *Εἰς τὴν προσευχήν*, σ. 204. Βλ. τὸν Πλάτωνα, *Πολιτεία* 621c.

⁵ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς, *Πρὸς Θαλάσσιον*, ἐν. 65.

⁶ Τὸ ὅτι ὑπάρχουμε, μᾶς ἔχει δοθεῖ ἀπὸ τὸν Θεό, καὶ ἀκόμη τὸ νὰ γνωρίζουμε τὸν Θεό, καὶ τὸ ἴδιο τὸ νὰ ἔχουμε κάτι νὰ συνεισφέρουμε. Καὶ αὐτὸ ποὺ εἶναι τὸ πιὸ ὑψηλὸ ἀπ’ ὅλα καὶ τὸ πιὸ φιλόνητο, ὁ Θεὸς δὲν μετράει τὰ δῶρα Του μὲ τὴν ἀξία ὅσων δίνει ἀλλὰ μὲ τὴ δύναμη καὶ τὴ διάθεση ἐκείνου ποὺ μέσα του καρποφοροῦν: Γρηγόριος Θεολόγος, *Εἰς τὸν ἐξισωτὴν Ἰουλιανόν*, λόγος 19, PG 35, 1053. Βλ. ἐπίσης Ἰω. 6, 27.

⁷ “Ash–Wednesday”, ἀπὸ T. S. Eliot, *Collected poems*, σ. 96.

χρειάζεται ἀγῶνες ὡς τὴν τελευταία πνοή”,¹ καὶ πάνω ἀπ’ ὅλα “να ταιριάζουν οἱ σκέψεις μας μὲ τὸ κάλεσμα ποῦ δεχθήκαμε γιὰ οὐρανοὺς”.² “Ὅπως μιλάει ὁ Θεὸς στὸν Μωϋσῆ, ἔτσι ἀπαντάει ὁ ἴδιος στὸν Θεό”.³ Ὁ ὀρθὸς λόγος εἶναι παράσταση χωρὶς παράσταση. *Μυστικῶς τὰ μυστικά φθέγγεσθαι καὶ ἀγίως τὰ ἅγια*.⁴ Ἡ ἐλευθερία, ἡσυχία καὶ ἐμπιστοσύνη τῆς ἐγγήγορσης ἀποκαλεῖται ἐπίσης παρθενικὸς ἢ ἀγγελικὸς βίος, εἶναι ὅπως “ἡ ἄϋπνη φύση τῶν ἀγγέλων, ποῦ καμμιὰ ἀνάγκη φαντασίας δὲν ἀποσπάει ἀπὸ τὴν ἀλήθεια”.⁵ Ἔτσι ἐλεύθερος εἶναι ὁ Χριστός, καὶ “μόνο τὸ ὅμοιο καὶ τὸ ὅμοιο κάνουν τὸ ἓνα, τὴν ἐνότητα. Πρέπει λοιπὸν νὰ εἶναι παρθένος ὁ ἄνθρωπος ποῦ θὰ ὑποδεχθεῖ τὸν παρθένο Ἰησοῦ”.⁶

Ἄδελφός ἐπισκέφθηκε τὸν Μακάριο τὸν Αἰγύπτιο καὶ τοῦ λέει, *Πάτερ, πές μου λόγο πῶς θὰ σωθῶ*. Καὶ λέει ὁ Γέροντας, *Πήγαινε στὸ μνήμα καὶ βρῖσε τοὺς νεκρούς*. Ὁ ἀδελφός λοιπὸν ἔφυγε καὶ πῆγε, τοὺς ἔβρισε, τοὺς πέταξε πέτρες καὶ μετὰ γύρισε καὶ τὸ εἶπε στὸν Γέροντα. Καὶ τοῦ λέει, *Τίποτα δὲν σοῦ εἶπαν*; Κι ἐκεῖνος ἀπάντησε, *Τίποτα*. Τοῦ λέει ὁ Γέροντας, *Πήγαινε πάλι αὔριο καὶ δόξασέ τους*. Ἐφυγε λοιπὸν ὁ ἀδελφός καὶ πῆγε καὶ τοὺς δόξασε λέγοντας, *Ἀπόστολοι, ἄγιοι καὶ δίκαιοι*. Γύρισε λοιπὸν στὸν Γέροντα καὶ τοῦ εἶπε, *Τοὺς δόξασα*. Καὶ τοῦ λέει, *Τίποτα δὲν σοῦ ἀπάντησαν*; Εἶπε ὁ ἀδελφός, *Τίποτα*. Τοῦ λέει ὁ Γέροντας, *Εἶδες, πόσο τοὺς ἀτίμασες καὶ τίποτα δὲν σοῦ ἀπάντησαν, πόσο τοὺς δόξασες καὶ πάλι δὲν σοῦ εἶπαν τίποτα*. Ἔτσι καὶ σύ, ἂν θέλεις νὰ σωθεῖς, γίνε νεκρός. *Οὔτε τὴν ἀδικία ποῦ σοῦ κάνουν οἱ ἄνθρωποι οὔτε τὴ*

¹ Ἀγάθων, *PG* 65, 112. Βλ. ἀκόμη Νύσσης, *Περὶ τοῦ κατὰ Θεὸν σκοποῦ*, τ. 8.1, σ. 67.

² Μ. Βασίλειος, *Περὶ πίστεως*, *PG* 31, 689.

³ Ὁριγένης, *Περὶ ἀρχῶν*, βιβλ. 3, κεφ. 1, ἐν. 22.

⁴ Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος* 27, κατὰ *Εὐνομιανῶν*, ἐν. 5.

⁵ Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἰσμία Ἰσμάτων*, τ. 6, σ. 287. Βλ. τὸν Ἀκάθιστο Ὑμνο: *Χαῖρε!*, Ἀναστάσεως τύπον ἐκλάμπουσα, *Χαῖρε!*, τῶν ἀγγέλων τὸν βίον ἐμφαίνουσα.

⁶ Ἐκκαρτ, Ὀμιλία 2, *DW* I, σ. 26. Βλ. ἀκόμη Νύσσης, *Περὶ τοῦ κατὰ Θεὸν σκοποῦ*, τ. 8.1, σ. 50, καὶ *Εἰς τὸν πρωτομάρτυρα Στέφανον* α', σ. 36–37.

δόξα πού σου δίνουν μὴν ὑπολογίσεις, ὅπως ἀκριβῶς οἱ νεκροί,
καὶ μπορεῖς νὰ σωθεῖς.¹

Ἄν οἱ νεκροὶ εἶχαν δυνατότητα καὶ ἀφορμὴ νὰ ἐπιλέξουν νὰ μὴν ἀπαντήσουν, θὰ ἦταν ἀκόμη πιὸ ἐγκυρο τὸ παράδειγμα, μιὰ πού ἡ σιωπὴ δὲν εἶναι πάντα προτιμότερη οὔτε ἔχει πάντα τὸ ἴδιο κίνητρο. Ὑπάρχουν δύο εἶδη ἀκινήσιος, τοῦ ἔξω καὶ τοῦ μέσα ἀνθρώπου.² Ὅταν κινεῖται ὁ μέσα καὶ ἀκινήτεῖ ὁ ἔξω, ὀνομάζεται ὑποκρισία. Τότε θὰ συνέφερε ἡ ἐκδήλωση μὴπως ὑπάρξει διόρθωση.³ Δὲν ἐνδιαφέρομαι γιὰ τὴν καταξίωση καὶ δὲν κολακεύομαι οὔτε ἀπογοητεύομαι ἀλλὰ ἔχω ἐσωτερικὴ σταθερότητα, ὅχι ἀπλῶς ἀδιαφορῶντας γιὰ δόξα καὶ ἀτιμία ἀλλὰ ἀγαπῶντας ὅ,τι γίνομαι. Ἄν ζῶ πραγματικὰ τὴν ἀλήθεια, δὲν ἀγνοῶ ὅτι “τὸ νὰ ἀνήκεις κάπου, τὸ νὰ μπεῖς σὲ μιὰ ὀποιαδήποτε ἀδελφότητα ἢ στὸ ὅποιο μαγαζάκι, καὶ μάλιστα τὸ νὰ πάρεις τὸν ὅποιο τίτλο, εἶναι σὰ νὰ ἀτιμάζεσαι, νὰ ξεφτιλίζεσαι· τόσο ταπεινὰ εἶναι ὅλα αὐτά”.⁴ Ὁ Παῦλος συμβουλεύει, “νὰ ὀργίζεστε καὶ νὰ μὴν ἀμαρτάνετε”,⁵ καὶ ἐπίσης, “ὅποιος καυχίεται, νὰ καυχίεται μέσα στὸν Κύριο”.⁶ Σωστὴ εἶναι ἡ κίνηση τοῦ ἐκτός καὶ ἡ σταθερότητα τοῦ ἐντός, αὐτὸ πού περιγράφει ὁ Κίρκεγκωρ ὡς διπλὴ κατεύθυνση τοῦ ἱππότη τῆς πίστεως, ταυτόχρονα πρὸς τὸ ἄπειρο καὶ τὸν κόσμο.

¹ Μακάριος, *PG* 65, 272.

² Γιὰ τὴ σχέση τοῦ ἔσω καὶ τοῦ ἔξω ἀνθρώπου μιλάει ὁ Ἐκκαρτ κυρίως στὴν πραγματεία *Γιὰ τὸν Εὐγενῆ*. Βιβλίο *Ἐὐλογημένος*, σ. 109 κ.έ. Σὲ ἄλλα ἔργα του χρησιμοποιεῖ πιὸ διαφορετικὰ σχήματα. Βλ. ἐπίσης Φόρμαν, *Meister Eckhart: Mystic as theologian*, σ. 53 κ.έ. (κεφ. 3).

³ Βλ. π.χ. *Ματθ.* 23, 27.

⁴ Φλωμπέρ, *Ἀλληλογραφία*, σ. 125. Βλ. Ρίλκε, *Οἱ Σημειώσεις τοῦ Μάλτε*, σ. 58–59: τότε δὲν καταλάβαινα ἀκόμα τὴ δόξα, αὐτὴ τὴ δημόσια κατεδάφιση ἐνός πού δημιουργεῖται καὶ πού στὸ οἰκόπεδό του εἰσβάλλει τὸ πλῆθος παραμερίζοντας τὶς πέτρες [...] Κι ὅταν περάσει ὁ καιρὸς καὶ δεῖς, πὼς τ' ὄνομά σου κυκλοφορεῖ μέσα στοὺς ἀνθρώπους, μὴν τὸ παίρνεις αὐτὸ σοβαρότερα ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα πού βρῖσκεις μέσα στὸ στόμα τους. Σκέψου πὼς χάλασε καὶ πέταξέ το. Πάρε ἓνα ἄλλο, ἓνα ὀποιοδήποτε, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ σὲ καλεῖ ὁ Θεὸς τὴ νύχτα. Καὶ κρύψε το ἀπ' ὅλους.

⁵ *Ἐφ.* 4, 26.

⁶ *Α' Κορ.* 1, 31.

στήν τρυφερότητα καὶ τὴν προσευχή, στήν Ἐκκλησία [...] Ἦδη οἱ γιατροὶ ποὺ μελέτησαν λόγια καὶ συμπεριφορὰ προσώπων ποὺ ξαναγύρισαν ἀπὸ τὰ σύνορα τοῦ θανάτου, μᾶς θυμίζουσι ἐκεῖνο ποὺ ὅλοι οἱ πολιτισμοὶ ἤξεραν, ἐκτὸς ἀπ' τὸν δυτικὸν πολιτισμὸν τῶν δύο τελευταίων αἰώνων: ὅτι τὸ πλησίασμα τοῦ θανάτου δὲν προξενεῖ μονάχα μιὰν ἀπότομη ἀλλαγὴν (εἶναι μιὰ στιγμὴ ποὺ δὲν διαρκεῖ πολὺ, τουλάχιστο στοὺς ἡλικιωμένους), ἀλλ' ἀκόμη τὴν εἰρηνικὴν ἀποδοχήν, τὸ ἐνδιαφέρον, τὴν περιέργειαν· ὅτι ἡ ψυχὴ, ἀφοῦ, χωριζομένη τοῦ σώματος, ἀκολουθήσει μιὰ μακριὰ σήραγμα, παρόμοια μ' ἐκεῖνη ποὺ ἀπεικόνισε ὁ Ἰερώνυμος Μπός, βγαίνει σ' ἓνα ὀλότελα διαφορετικὸ φῶς, ὅπου τὴν περιμένουν, γιὰ νὰ τὴν καλωσορίσουν καὶ νὰ τὴν συντροφεύουν, ἀγαπημένες ὑπάρξεις ποὺ πέθαναν πρὶν ἀπ' αὐτήν· ὅτι τότε ἡ ψυχὴ ξαναβλέπει καὶ κρίνει τὸ παρελθόν της μέσα σὲ τοῦτο τὸ φῶς, ὅπου κάθε λέξη, κάθε χειρονομία ἀνακεφαλαιώνονται καὶ βρίσκουν ἓνα ἀπροσδόκητο νόημα. Καὶ μετὰ; Ποτὲ κανεῖς, σ' αὐτὲς τὶς μαρτυρίες, δὲν ὑπερπήδησε τὸ τελευταῖο σύνορο, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ ἄντρες καὶ γυναῖκες ποὺ ξαναγύρισαν στὴ ζωή.¹

Ὁ Λόγος ἔγινε ἄνθρωπος γιὰ νὰ ἀποκαταστήσει τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου, “νὰ ἀπαλλάξει ὅσους ἀπὸ τὸν φόβον τοῦ θανάτου ἦταν ὅλη τὴ ζωὴ τους ἔνοχοι δουλείας”.² Αὐτὸ δὲν μποροῦσε νὰ συμβεῖ ἂν παρέμενε στὸν οὐράνιον θρόνον Του, ἀκόμη καὶ ἐπικοινωνῶντας μὲ τὸν ἄνθρωπον, ἐφόσον ἡ ἴδια ἡ ἰσχὺς τῆς θείας φύσης στὶς συνθῆκες μιᾶς ἐκπτώτης ἀνθρωπότητας θὰ καλλιεργοῦσε δουρικότητα. Ἡ Ἀρέντ σημειώνει πὼς ἤδη “ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Σόλωνα ἡ δουλεία εἶχε καταλήξει νὰ θεωρεῖται χειρότερη ἀπὸ τὸν θάνατον”.³ Ἀπὸ τότε, ἡ φιλοψυχία

¹ Κλεμάν, “Ἡ πνευματικὴ νεύρωση τῆς Δύσης”, σ. 412–3. Βλ. ἐπίσης Γιάσπερς, *Μαθήματα φιλοσοφίας*, σ. 192: πεθαίνοντας συναντοῦμε τοὺς ἀγαπημένους μας νεκροὺς. Μᾶς δέχονται στὸν κύκλον τους. Δὲν μᾶς παραλαμβάνει τὸ κενὸ τοῦ μηδενός, παρὰ ἡ πληρότητα μιᾶς ζωῆς βιωμένης μέσα στὴν ἀλήθεια. Μπαίνουμε σὲ ἓνα χῶρον πληρωμένον ἀπὸ τὴν ἀγάπην καὶ φωτισμένον ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν.

² Ἐβρ. 2, 15. Βλ. ἀκόμη Γιάσπερς, *Μαθήματα φιλοσοφίας*, σ. 192, καὶ τὸν Νύσσης, *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*, PG 46, 13.

³ Robert Schlaifer, “Greek Theories of Slavery from Homer to Aristotle”, *Harvard Studies in Greek Philology* [1936], XLVII.

(ή ‘ἀγάπη για τὴν ζωὴ [τὴν ἐπιβίωση]’) καὶ ἡ δειλία ταυτίζονταν μὲ τὴ δουλικότητα”.¹ Δουλικότητα εἶναι ἡ κακία: “τοὺς ἔβαλες σὲ ἄλλη ζωὴ, ἐλεύθερη ἀντὶ κακῆς”.² “Πελάγη διασχίζουν γιὰ χάρη τῆς ἀκόλαστης κοιλιᾶς τους / τῆς ἀρχέκακῆς κοιλιᾶς”.³ Στὴ ρίζα του, ὁ φόβος τοῦ θανάτου εἶναι φόβος τῆς ἀνάγκης, ἐπομένως δὲν θεραπεύεται μὲ τὴν τεχνικὴ, ἀκόμη κι ἂν εἶναι θρησκευτικὴ. Ὡς εἶνα σημεῖο οἱ ἐπισημονικὲς γνώσεις συμβάλλουν στὴ μείωση τῶν φόβων,⁴ ἀλλὰ ἔχουν ὄριο πού δὲν μποροῦν νὰ ὑπερβοῦν. Ἀκόμη κι ἂν προέκυπτε τὸ ἀπόλυτο ἐμβόλιο, ὁ φόβος δὲν θὰ ἔπαυε ἐφόσον ἡ ἀθανασία θὰ ὀφειλόταν στὴ μηχανὴ καὶ ἄρα στὴν ἀνάγκη, στὴ “δουλικὴ χάρη”, ὅπως τὴν ὀνομάζει ὁ Χρυσόστομος.⁵ Ἡ δημιουργικότητα τῶν πολιτισμῶν προϋποθέτει καὶ ἐκφράζει ἐλευθερία, καὶ ταυτόχρονα ἀλλοτρίωση, στὸν βαθμὸ πού ἡ μηχανὴ δεσμεύει στὸ ἔξω. Μποροῦ νὰ βρισκομαι σὲ λίγες ὥρες στὴν ἄλλη ἄκρῃ τοῦ πλανήτη, κι αὐτὸ εἶναι μιὰ μεγάλη ἐλευθερία, γιὰ τὴν ὁποία ὅμως χρειάζεται τὸ ἀεροπλάνο, καὶ αὐτὸ εἶναι μιὰ μεγάλη ἀνάγκη, ὅσο κι ἂν πραγματοποιεῖ τὴν ἴδια τὴν ἐλευθερία, τὴν πειθαρχία, τὴ φιλομάθεια καὶ τὴ φαντασία πού τὸ δημιούργησε. Στὴν ἀπόλυτη μορφή της ἡ ἐλευθερία δὲν δυναμώνει οὔτε ἐξασθενεῖ ἀνάλο-

¹ Ἀρέντ, *Ἀνθρώπινη κατάσταση*, σ. 56. Τὸ φαινόμενο δὲν χαρακτηρίζει μόνο πρόσωπα ἀλλὰ ἐπίσης τοὺς λαούς, καὶ ἀνήκει σὲ ὅσα καταδικάζει ἤδη ἡ Βίβλος: “μέσα στὴν ἔρημο ὁ λαός, ἀσφαλῶς, θὰ πεινάσει καὶ θὰ διψήσει πολλές φορές. Ὁ βιολογικὸς αὐτὸς κίνδυνος καὶ ὁ μεγάλος πειρασμὸς τῆς οικονομικῆς ἀσφάλειας θὰ κάνει τὸ λαὸ αὐτὸ ν’ ἀγανακτήσει κατὰ τῶν ἡγετῶν του καὶ κατὰ τοῦ Θεοῦ γιὰ τὶς ταλαιπωρίες πού ὑπόκειται στὴν ἱστορικὴ ἔρημό του. Ὅλα αὐτὰ θὰ τὸν κάνουν στὸ τέλος νὰ ἐκφράσει τὴν προτίμησή του στὴ βιολογικὴ βεβαιότητα καὶ ἀσφάλεια πού τοῦ παρεῖχε ἡ παραμονὴ του στὴν κατάσταση τῆς αἰγυπτιώδους δουλείας”: Γ. Πατρῶνος, *Ἡ ἱστορικὴ πορεία τοῦ Ἰησοῦ*, σ. 252–3.

² Γρηγόριος Θεολόγος, *Ἠθικὰ ἔπη*, PG 37, 536.

³ Ὁ.π. Βλ. ἐπίσης τὸν Ὅμηρο, *Ὀδύσσεια* ρ 286–289.

⁴ Ἐλίας, *Περὶ χρόνου*, σ. 210.

⁵ Χρυσόστομος, *Κατὰ Ἰανομοίων*, ὁμιλία 12, PG 48, 803. Τὸ ἀνάλογο συμβαίνει στὶς προσωπικὲς σχέσεις ὅταν στηρίζονται σὲ κάτι ἐξωτερικὸ, ὅπως εἶναι ἡ ἐμφάνιση καὶ ἡ σεξουαλικὴ ἔλξη. Ἡ ζήλεια, μὴπως αὐτὸ πού μᾶς ἀρέσει στὸν ἄλλο ἀρέσει καὶ σὲ ἄλλους, ὁ φόβος, μὴπως ἐμεῖς δὲν ἀρέσουμε, κ.λπ., εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἴδια δέσμευση στὸ ἔξω καὶ στὸν μηχανισμό, ἀπ’ ὅπου δημιουργεῖται ἀνάγκη καὶ φόβος.

για με έξωτερικές συνθήκες. Όσο απομακρύνεται κανείς από τον Λόγο, ακόμα και η εύτυχία αρχίζει να ματαιώνεται, όπως γίνεται φανερό τόσο χαρακτηριστικά στις περιπτώσεις που η ίδια ή χαρά δίνει αφορμή για προκαταβολική λύπη και αγωνία ότι θα χάσουμε το αγαθό που απολαμβάνουμε.¹

Χαρά

Αναστάσιμη δὲν εἶναι ἡ ἀθανασία ἀλλὰ ἡ ἐνότητα μετὸν Χριστό. Ὅταν μιλοῦμε γιὰ ἄλλη ζωὴ, ἐννοοῦμε τὴν ἐνότητα αὐτῆ, διαφορετικὰ διαιωνίζεται ἡ ἀποξένωση, τὸ ὁποῖο ἀκριβῶς εἶναι ἡ κόλαση. “Ἡ μεγάλη χαρὰ ποὺ δοκιμάσανε οἱ μαθητὲς ὅταν εἶδαν τὸν ἀναστημένο Κύριο, αὐτὴ ἡ ‘καιομένη καρδιά’ ποὺ νοιώσανε μέσα τους, πορευόμενοι πρὸς τὸ χωριὸ Ἐμμαούς, δὲν ἦταν ἐπειδὴ τοὺς ἀποκαλυφτήκανε τὰ σκοτεινὰ μυστήρια ἐνὸς ‘ἄλλου κόσμου’. Ἦταν ἐπειδὴ εἶδαν τὸν Κύριο”.² Τὴν κόλαση ὡς ἀπλὴ διαιώνιση συμβολίζει στὶς ἐδῶ συνθήκες ἡ βία τοῦ βρυκόλακα καὶ τοῦ λυκάνθρωπου, μετὰ κύρια ἰδιώματα τὴν οἴηση, τὴν πεισματικὴ ἐπιβίωση, καὶ τὴν τύφλωση ποὺ ὑπάρχει στὴ βουλιμία, τὴν πονηριὰ καὶ τὸ μῖσος.

Ὅταν ὁ Θεὸς προστάζει τὸν ἄνθρωπο, προστάζει τὴν ἐλευθερία: ὁ Λόγος δὲν γεννιέται ἂν δὲν θέλω. Ἡ τελεσιουργία τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ θελήματι τοῦ ἀνθρώπου κεῖται.³ Στὴν ἴδια τὴ γέννησή του καθέννας προσωπικὰ συνεργάζεται μετὸν Δημιουργό,⁴ ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἀναπαγωγὴ στὸν ξεπεσμένο βίον, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή: ἂν δὲν ἤθελα δὲν θὰ εἶχα γεννηθεῖ σὲ καμμιά ζωὴ. Περαιτέρω, ἀντὶ μοιραίας ὑπαγωγῆς στὶς συνθήκες ὁ ἄνθρωπος ἀναπτύσσει δημιουργικὲς δυνάμεις, καὶ διατηρεῖ πάντα τὴν ἐλευθερία νὰ ὑπερβαίνει τὴν ἴδια τὴ ρίζα ὅλων τῶν ἔργων του, τὸν κατηγορικὸ καὶ συμβολιστικὸ οὐρανὸ, ὀλόκληρη τὴν εἰκονικὴ πραγματικότητα καὶ μάλιστα συνεχῶς, ἐπειδὴ συνεχῶς

¹ Βλ. Πιραντέλλο, *Ὁ φόβος τοῦ νὰ ᾿σαι εὐτυχισμένος*, σ. 191 κ.έ.

² Σμέμαν, *Γιὰ νὰ ζήσει ὁ κόσμος*, σ. 172.

³ Μακάριος, *Πνευματικαὶ Ὁμιλίες*, 37.

⁴ Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς, *Παιδαγωγὸς* 2, 10, PG 8, 497. Παραθέτει ὁ Νέλλας, *Ζῶον Θεούμενον*, σ. 24.

γεννιέται ὁ Λόγος. Οὐσία τῆς ἴδιας τῆς προσευχῆς εἶναι ἡ ἐνότηता ποῦ ὑπάρχει μέσα, πρὶν καὶ μετὰ τὴν προσευχή, σὲ ὅλες τὶς μορφές καὶ σὲ ὅλους τοὺς βαθμούς.

Ἡ ψυχὴ δὲν πρέπει ποτὲ νὰ σταματήσῃ, μέχρι νὰ φτάσῃ νὰ ἐργάζεται μὲ τὴ δύναμη ποῦ ἔχει ὁ Θεός. Τότε ἐργάζεται μὲ τὸν Πατέρα ὅλα τὰ ἔργα τῆς. Ἐργάζεται ἐνωμένη μαζί Του, καὶ μὲ σοφία καὶ ἀγάπη.¹

Στὴν οἰκογένεια προσευχὴ πραγματικὴ εἶναι ἡ συζήτηση καὶ ἡ ἐγκαρδιότητα, καὶ ὅταν ὑπάρχουν προβλήματα, προσευχὴ γίνεται ἡ ὑπομονή, ἡ πραότητα καὶ ἡ ἀμοιβαία συγγνώμη, ὥσπου ἡ φιλία νὰ μεγαλώσῃ καὶ ἡ οἰκογένεια νὰ καταργηθεῖ στὴν Ἐκκλησία. Χωρὶς αὐτά, μάταια σκύβει τὸ κεφάλι, ἡ προσευχὴ καταντᾷ ἀπλὴ προσποίηση. Τὸ ἴδιο στὸν μοναχισμό.

Σύμφωνα μὲ τὸ ὀρθόδοξο ἥθος ποῦ ζεῖ ὁ ἀγιορείτης μοναχός, δὲν χωρίζεται ἡ ὑλικὴ ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ζωὴ. Οἱ ὑλικὲς φροντίδες καὶ μέριμνες γίνονται προσευχὴ. Γνωρίζει ὁ μοναχός πὼς ἂν δὲν ζεῖ καὶ τὴ δουλειά του ὡς προσευχὴ — ἂν δὲν τὸν τρέφει πνευματικά —, τότε οὔτε ἡ προσευχὴ τοῦ χαρίζει τὴν ἀληθινὴ ἀγαλλίαση. Καὶ ἂν δὲν ζεῖ τὴν ἐν ἡσυχίᾳ προσευχὴ ὡς ἔργο ἀγιασμοῦ ψυχῆς καὶ σώματος καὶ συμπαράσταση ὅλων τῶν ἀδελφῶν, τότε οὔτε κι ἂν κάποτε τοὺς βοηθάει πιὸ ἀπτὰ καὶ ὑλικά θὰ τοὺς δώσει κάτι γνήσιο.²

Ἡ κυριότερη διαφορὰ ἀπὸ τοὺς δαίμονες εἶναι ὅτι ἀντὶ ἀσημαντότητας ὁ ἄνθρωπος ἀναγνωρίζει στὴν ὕπαρξη δωρεὰ θείας δύναμης. “Περισσότερο νὰ σκεφτόμαστε τὸν Θεό, παρὰ νὰ ἀναπνέουμε”, συμβουλεύει ὁ Γρηγόριος Θεολόγος,³ καὶ αὐτὸ εἶναι τόσο δύσκολο ὅσο τὸ νὰ θέλουμε νὰ τὸ κάνουμε. “Ὅμως ὅταν ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας δὲν συμβάλλει στὴ Σημασία ἀλλὰ στὴν ἀποξένωση, ὁ βίος καταντᾷ πειρασμός, καὶ τότε κάνω τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ εἶμαι δοῦλος τῆς ἀμαρτίας.

¹ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 31, *DW* II, σ. 125.

² Κυράτσος, “Ἡ θέση τοῦ ἀγίου Ὁρους στὸν σύγχρονο κόσμο”, σ. 1116.

³ Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος* 27, *Κατὰ Εὐνομιανῶν*, κεφ. 4, ἐν. 2.

Αὐτὴ τὴ στάση ὁ Ἰὼβ καταράστηκε ἂν τὴν ἔχει, νὰ τοῦ καταλογισθεῖ ὡς ἡ μεγαλύτερη ἁμαρτία, νὰ φέρει δηλαδὴ τὸ χέρι του στὸ στόμα καὶ νὰ τὸ φιλήσει. Ἐμεῖς τώρα ἔτσι κάνουμε καὶ δὲν φοβόμαστε. Συνηθίζουν οἱ περισσότεροι νὰ φιλοῦν μὲ λατρεία τὰ χέρια τους καὶ νὰ λένε ὅτι μ' αὐτὰ κατορθώνουν νὰ κερδίζουν τὴ ζωὴ τους! Αὐτοὺς ἐνοεῖ ὁ νόμος ὅταν λέει πὼς εἶναι ἀκάθαρτος ὁποῖος βαδίζει μὲ τὰ χέρια του, καὶ εἶναι τελείως ἀκάθαρτος ὁποῖος βαδίζει μὲ τὰ τέσσερα. Μὲ τὰ χέρια περπατάει ὁποῖος στηρίζεται στὰ χέρια του κι ἔχει σ' αὐτὰ ὅλη τὴν ἐλπίδα του. Μὲ τὰ τέσσερα περπατάει ὁποῖος ἀγωνιᾷ γιὰ τὰ ὑλικά πράγματα καὶ ἔχει διαρκῶς ἐκεῖ στραμμένη τὴν προσοχὴ του.¹

Μέτρο

Ὁ Θεὸς εἶναι γιὰ μᾶς τὸ μέτρο ὅλων τῶν πραγμάτων,² ἀρκεῖ νὰ μὴ λησμονεῖται ὅτι, ἂν δὲν νοηθεῖ στὴν ἐλευθερία του, πού ἐπιτρέπει ἀκόμη καὶ νὰ τὸ ἀγνοεῖς, τὸ θεῖο μέτρο προβάλλει στὸ ἄπειρο τὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο καὶ ὁ ἐφιάλτης ἀπογειώνεται. Δὲν πρόκειται ποτὲ νὰ ὑπάρξει ἰδανικὴ πολιτεία, ὁ Θεὸς δὲν μπορεῖ νὰ γίνεῖ καθολικὸ καὶ ἀντικειμενικὸ μέτρο ἀλλὰ μόνον προσωπικὸ, καὶ τόσο ξεπέφτει ἕνας λαός, ὅσο περισσότεροι ἀρνοῦνται τὸ θεῖο μέτρο καὶ φθάνουν νὰ ἔχουν γιὰ φυσιολογικὴ ἀκόμα καὶ τὴν πιὸ μεγάλη κατάντια.

Ἡ θρησκεία καὶ ἡ κοσμικότητα ἐξηγῶντας τὸν θάνατο τοῦ δίνουνε μιὰ 'τοποθέτηση', μιὰ βάση λογικὴ, κάνουνε τὸν θάνατο 'φυσικό'. Μονάχα ὁ Χριστιανισμὸς διακηρύχνει πὼς ὁ θάνατος εἶναι ἀφύσικος [...] Στὸν τάφο τοῦ Λάζαρου ἔκλαψε ὁ Χριστός. Καὶ ὅταν ζύγωσε ἡ ὥρα Του νὰ πεθάνει ἤρξατο ἐκθαμβεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν. Στὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ ὁ κόσμος τοῦτος, ἡ ζωὴ τούτη εἶναι χαμένα καὶ 'ἀβοήθητα' πράγματα, ὅχι ἐπειδὴ ὑπάρχει μέσα τους ὁ φόβος τοῦ θανάτου, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἀποδεχτήκανε τὸ θάνατο καὶ τὸν κάνανε φυσιολογικό [...] Νὰ ζεῖς σὲ ἕνα κοσμικὸ κοιμητήρι καὶ

¹ Νεῖλος ὁ ἀσκητής, *Λόγος ἀσκητικός*, εἰς Φ1, σ. 198. Βλ. ἐπίσης Ἰὼβ 31, 27, *Λευιτ.* 11, 27-42.

² Πλάτων, *Νόμοι* 716c.

κάθε μέρα νὰ ‘ξεφορτώνεσαι’ χιλιάδες πτώματα καὶ νὰ συνεπαίρνεσαι γὰ ‘κοινωνικὴ δικαιοσύνη’ καὶ νὰ νοιώθεις σὲ αὐτὸ εὐτυχία! — αὐτὴ εἶναι ἡ πτώση τοῦ ἀνθρώπου [...] Τὴν ὥρα ποὺ ἡ Ζωὴ θρηνεῖ στὸ μνημα τοῦ φίλου [...] ἐκείνη τὴν ὥρα ἀρχίζει καὶ ἡ νίκη καταπάνω στὸ θάνατο.¹

Διαστημόπλοιο γιὰ τὸν παράδεισο, ἐπιστημονικὸ ἢ ἀποφατικὸ — ἠθικὴ, θρησκεία, τεχνικὴ, ἄσκηση, ὀτιδήποτε — δὲν ὑπάρχει καὶ δὲν νοεῖται. “*Ἡ στείρα κυφορεῖ τὴν Θεοτόκο καὶ τροφὸ τῆς ζωῆς μας*”.² Σύνεση καὶ ἐγγήγορη δὲν εἶναι κατορθώματα.³ “*Τοῦ Θεοῦ εἶναι μόνο, ποὺ ἔκανε τὰ πάντα, / νὰ ἀναστήσει τὴ φύση ὅπως σέρνεται πεσμένη στὰ πάθη*”.⁴ Ὁ Λόγος εἶναι ἀπροϋπόθετος, δὲν ἔχω νὰ κάνω τίποτα ἀπολύτως γιὰ νὰ τὸν κερδίσω. Ἐργάζομαι σωστά, ὅταν κάνω αὐτὸ ποὺ δὲν ἔχω, δὲν γνωρίζω, καὶ δὲν μπορῶ.⁵ Ἀκόμη καὶ ὅποιος εἶναι μαζὶ Του καὶ ἀπολαμβάνει ἀνείπωτη χαρὰ — ἔνδοξος, μακάριος περισσότερο ὄλων, ἰσχυρὸς πέρα ἀπὸ κάθε ἀνάγκη — τὰ χάνει ὅλα ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ, ἂν προσπαθῆσει νὰ τὰ κρατήσῃ ἢ νὰ τὰ κερδίσει.⁶ Ἡ προσπάθεια προϋποθέτει ἤδη ἀπόσταση, κι ἂν τὸ νὰ προσπαθῶ νὰ μὴν προσπαθῶ εἶναι ἐπίσης προσπάθεια, τί θὰ καταργοῦσε τὸ ἀδιέξοδο; “*Τὰ μεγάλα ἀγαθὰ*”, ἐξηγεῖ ὁ Πλάτων, “*μᾶς γίνονται μέσα ἀπὸ τὴ μανία ἐκείνη ποὺ μᾶς χαρίζεται μὲ θεῖο δόσιμο*”.⁷ Εἶναι μιὰ χαρούμενη ἔξοδος ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ,⁸ ὅταν φανερόνεται σὲ κάποιον ὁ Πατέρας του. Πλατωνικὴ μανία καὶ θεῖα μοῖρα ἔχει ὁ παρεστηκῶς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ,⁹ ὁ σφραγίσως ἐνθουσιάζων νοῦς.¹⁰ Καὶ πάλι εἶναι δυνατὸ νὰ ἐμ-

¹ Σμέμαν, *Γιὰ νὰ ζήσει ὁ κόσμος*, σ. 161–3.

² Ρωμανὸς Μελωδός, *Ῥυμος* 35.

³ Νύσσης, *Εἰς τὴν λεγομένην τῶ ἐπιχωρίῳ τῶν Καππαδοκῶν ἔθει*, τ. 9.1, σ. 325.

⁴ Ρωμανὸς Μελωδός, *Ῥυμος* 39, στροφή 22.

⁵ Βλ. Νύσσης, *Εἰς τοὺς ἀγίους τεσσαράκοντα μάρτυρας β΄*, PG 46, 781, Ἰω. 6, 44 / 65, Σοφ. Σολ. 8, 21, καὶ τὸν Αὐγουστῖνο, *Ἐξομολογήσεις*, βιβλ. 6, κεφ. 11, PL 32, 729.

⁶ Συμεῶν ὁ Νέος Θεολόγος, *Ἡθικὸς* 11, *ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 328–30.

⁷ Πλάτων, *Φαῖδρος* 244· βλ. ἐπίσης *Μένων* 98e κ.έ.

⁸ Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 156.

⁹ *Λουκ.* 1, 19.

¹⁰ Ψελλός, *Χρονογραφία*, κεφ. 6, ἐν. 40.

φανίζονται καιροὶ ἀπόστασης, ὅταν ὁ Λόγος δὲν ἀκούγεται σὰν νὰ χάθηκε, ὅμως “ἔφυγε ὄχι γιὰ νὰ ἐγκαταλείψει τὴν ψυχὴν ποὺ προσπέρασε, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὴν ἀποσπάσει καὶ νὰ τὴν φέρει ἀκόμα πιὸ κοντὰ Του. Αὐτὸ καταλαβαίνει καὶ ἡ ἴδια: ἡ ψυχὴ μου ἐξῆλθε ἐν λόγῳ αὐτοῦ”.¹ “Ὅσο “ἡ σκέψη παύει νὰ βλέπει τὰ πρόσκαιρα καὶ ἔχει σταθεῖ στὴν ἄπειρη ταυτότητα [...] παρατείνοντας τὴ διαμονή της στὸν οἶκο τοῦ Θεοῦ”, γίνεται συνειδητὸ πὼς ὅλες οἱ ἀποστάσεις, οἱ στερήσεις, οἱ ταλαιπωρίες καὶ οἱ πειρασμοὶ ἐμποδίζουν προσωρινά — ὄχι μόνο δὲν ἀπειλοῦν τὴν ἐνότητα ἀλλὰ τὴν βεβαιώνουν καὶ συνεργάζονται γιὰ νὰ μεγαλώνει.²

Εἶναι στὴ φύση τοῦ Θεοῦ νὰ μὴ μπορεῖ νὰ κρατήσῃ τίποτα, πρέπει ὅλα νὰ τὰ δώσει, ὅλα ὅσα ἔχει ποτὲ δημιουργήσει, καὶ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ Του.³

Τὴν ὥρα ποὺ ἡ ψυχὴ ἰλιγγιᾷ ἀπὸ τὸ ὕψος, ἀναγνωρίζει ἀκόμη πιὸ καθαρά πὼς εἶναι ὕψος τοῦ Λόγου. Ὁ ξεπεσμένος ἄνθρωπος δὲν ἀντέχει νὰ σταθεῖ στὸ πρόσωπό Του, ὅμως δὲν ὑπάρχει τεχνικὴ πνευματικῆς προόδου, ἡ ἀπλὴ ὑπομονὴ ἀρκεῖ, καὶ δὲν εἶναι καθόλου εὐκολη! “Ἡ ὑπομονὴ δὲν εἶναι τὸ ἀντίθετο τῆς κίνησης ἀλλὰ ἡ πιὸ ἔντονη μορφὴ κίνησης πρὸς τὸν Θεό, τοῦ ἀνθρώπου ποὺ πειράζεται ἀπὸ τὰ πάθη νὰ μείνῃ μακριὰ ἀπ’ Αὐτόν”.⁴

“Ὅλος ὁ πόλεμος γίνεται γιὰ τὴν ταπείνωση. Οἱ ἐχθροὶ ἔπασαν ἀπὸ τὴν ὑπερηφάνεια, καὶ μᾶς ὠθοῦν στὴν ἀπώλεια ἀπὸ τὴν ἴδια ὁδὸ [...] Μερικοὶ γέρασαν στὴν ἄσκηση, καὶ ὅμως δὲν ἔμαθαν τὴν ταπείνωση καὶ δὲν μποροῦν νὰ καταλάβουν γιατί δὲν ἔχουν εἰρήνη καὶ ἡ ψυχὴ τους εἶναι βαρύνουσα.”⁵ Ἄν οἱ θλίψεις ποὺ περνᾶμε μᾶς

¹ Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἰσμία Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 363.

² Νύσσης, *Εἰς τὴν Ἀνάληψιν*, τ. 9, σ. 324.

³ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 40, DW II*, σ. 280–1.

⁴ Στανιλοάε, *Εἰσαγωγή καὶ σχόλια εἰς Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς ἐρωτήματα...*, σ. 89, σὴμ. 8.

⁵ Σιλουανὸς ὁ Ἀθωνίτης, *Διηγήσεις ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ βίου* — Σαχάρωφ, σ. 595.

φαίνονται υπερβολικές, σημαίνει ότι δὲν παραδοθήκαμε στὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ.¹

Ὁ Σιλουανὸς συμβουλεύει ὅσους δοκιμάζονται ἀπὸ τὴν ταπείνωση, “κράτα τὸν νοῦ σου στὸν ἄδη, καὶ μὴν ἀπελπίζεσαι”.² Μὴν ἀποφεύγεις τὴ ζωὴ σου. Γνώρισε τὴν κακία σου χωρὶς νὰ χάσεις τὴν ἐμπιστοσύνη σου. Ὅπως ἐξηγεῖ ὁ Μακάριος, “ὅταν κάποιος εἶναι σὲ θλίψεις καὶ σὲ τρικυμίες παθῶν, χρειάζεται νὰ μὴν ἀπελπιστεῖ, γιατί ἔτσι παχύνεται ἀκόμη περισσότερο ἡ ἀμαρτία καὶ ἐπεισέρχεται, ἐνῶ ὅταν ἔχει πάντα τὴν ἐλπίδα τοῦ Θεοῦ κάπως σὰν νὰ λεπτύνεται τὸ κακὸ καὶ νὰ φεύγει σὰν νερό”.³ “Ὅποιος πόνος κι ἂν σοῦ ἔρθει, ἡ νίκη του εἶναι νὰ σωπαίνεις”.⁴ *Ἐν θλίψει ἐπλάτυνάς με, ἐξομολογεῖται ὁ Δαυίδ.*⁵ Μέσα ἀπὸ τὶς δοκιμασίες ὁ μικρὸς καὶ ἀχάριστος ἑαυτὸς ὑποχωρεῖ καὶ ἐμφανίζονται οἱ ἀληθινὲς διαστάσεις τῶν πραγμάτων. “Τὸ πένθος κρούει στὸν οὐρανό”,⁶ ἢ ρομφαία στρέφεται, καὶ τότε ὁ ἄνθρωπος “ἀναπαύεται, μακάρια ταπεινόφρων, διότι αὐτὸ ποῦ ἐπιθύμησε, τὸ οὐράνιο, τὸν ἀγκαλιάζει ἀπὸ μόνο του, ἀβίαστα”.⁷ Στὴν Ἐκκλησία δὲν ἔχει κυριότητα οὔτε ἕνας κανόνας, ἀλλὰ οἱ πόνοι τῆς γέννας: “ὅπως ἡ γυναίκα ποῦ πονάει καὶ πλησιάζει νὰ γεννήσει καὶ πάνω στὴ γέννα τῆς ἄφησε κραυγὴ, ἔτσι γεννηθήκαμε σ’ Ἐκεῖνον ποῦ ἀγαπᾶς”.⁸ Γι’ αὐτὸ λέει ὁ

¹ Σιλουανὸς ὁ Ἀθωνίτης, *Περὶ τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἐλευθερίας* — Σαχάρωφ, σ. 427.

² Σιλουανὸς ὁ Ἀθωνίτης, *Περὶ προσευχῆς* — Σαχάρωφ, σ. 382. Βλ. ἐπίσης *Ματθ.* 18, 21–22, καὶ 9, 13.

³ Μακάριος, *Πνευματικαὶ Ὁμιλίαι*, 16.

⁴ Ποιμὴν, ἀπ. λζ’, *PG* 65, 332.

⁵ *Ψαλ.* 4, 2.

⁶ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος, *λόγος κε’*, κεφ. 14. Βλ. ἐπίσης *Ψαλ.* 114.

⁷ Χαίλντερλιν, “Ὁ Ρῆγος” εἰς *Ἐλεγείες, ὕμνοι καὶ ἄλλα ποιήματα*, σ. 121.

⁸ *Ἡσ.* 26, 17. Βλ. Μ. Βασίλειος, *Ὅροι κατὰ πλάτος* 2, *PG* 31, 908: ἡ ἀγάπη γιὰ τὸν Θεὸ εἶναι ἀδίδακτη. Οὔτε νὰ χαίρομαστε μὲ τὸ φῶς καὶ νὰ θέλουμε τὴ ζωὴ τὸ μάθαμε ἀπὸ ἄλλον, οὔτε νὰ ἀγαπᾶμε ἐκείνους ποῦ μᾶς γέννησαν ἢ μᾶς μεγάλωσαν τὸ διδαχθήκαμε ἀπὸ ἄλλον. Ἐτσι λοιπόν, ἢ καὶ πολὺ περισσότερο, δὲν μαθαίνει κανεὶς ἀπὸ κάπου ἔξω τὴν ἀγάπη γιὰ τὸν Θεό. Βλ. ὁμοίως Νύσσης, *Πρὸς τὰ Ἀπολλινναρίον Ἀντιρρητικόν*, τ. 3.1, σ. 175: ἐμεῖς γιὰ τὴ σοφία τοῦ Θεοῦ, ποῦ εἶναι ὁ Χριστός, λέμε πῶς δὲν εἶναι διδακτὴ. Ἀλλὰ δὲν ἀμφιβάλλουμε ὅτι τὸ μέρος τῆς σάρκας μας ποῦ ἐνώθηκε μὲ τὴ θεία σοφία, δέχτηκε ἀπὸ τὴ μετοχὴ του τὸ ἀγαθὸ τῆς σοφίας.

Θεόδωρος τῆς Φέρμης, ὅτι ὅποιος βρίσκεται σὲ μετάνοια ἔχει προχωρήσει πέρα ἀπὸ ὑπακοή και ἀνυπακοή, “δὲν δεσμεύεται ἀπὸ καμμιά ἐντολή”,¹ ὅχι ἐπειδὴ τὸ μέτρο τῶν ἐντολῶν δὲν τὸν ἀφορᾷ ἀλλὰ ἐπειδὴ τὸ πραγματοποιεῖ ὀλόκληρο σὲ μιὰ ἀπλή και ἐνιαία πράξη, χωρὶς ἂν προσπάθεια.

Ἐσεῖς θὰ κλάψετε και θὰ θρηγήσετε, ὁ κόσμος θὰ χαρεῖ. Ἐσεῖς θὰ λυπηθεῖτε, και ἡ λύπη σας θὰ γίνεи χαρά. Ὅσο κυοφορεῖ ἡ γυναίκα ἔχει λύπη γιατί ἤρθε ἡ ὥρα της. Ὅταν γεννήσει τὸ παιδί, δὲν θυμᾶται πιά τὴ θλίψη της ἀλλὰ χαίρεται γιατί γεννήθηκε ἄνθρωπος στὸν κόσμο. Κι ἐσεῖς λοιπὸν ἔχετε λύπη τώρα, ἀλλὰ θὰ σᾶς δῶ πάλι και ἡ καρδιά σας θὰ χαρεῖ, τὴ χαρά σας κανεῖς δὲν θὰ σᾶς τὴν πάρει, κι ἐκείνη τὴν ἡμέρα δὲν θὰ μοῦ ζητήσετε τίποτα.²

Οἱ ἀρετὲς δὲν δείχνουν τί κατόρθωσα ἀλλὰ τί ἐπέτρεψα νὰ κάνει ὁ Θεὸς μαζί μου.³ Δὲν μπορεῖ νὰ με βλάψει κανεῖς και δὲν μπορῶ νὰ βλάψω κανένα. “Θὰ δώσω τέρατα στὸν οὐρανὸ και τὴ γῆ, αἷμα, φωτιὰ και ἀτμὸ καπνοῦ”.⁴ “Ὅ,τι θέλεις κάνε τὸ πλάσμα σου”, ἀπαντᾷ ὁ Πέτρος Δαμασκηνός.⁵

Ὅσο μπορεῖτε και κάνετε ὀτιδήποτε ἀντίθετο στὸν Θεὸ και τὴν ἐντολή Του, δὲν ἔχετε τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, κι ἂν ἴσως ξεγελαῖτε τὸν κόσμο νὰ πιστεύει ὅτι τὴν ἔχετε [...] Ὅπως εἶναι κάποιος με δεμένα τὰ πόδια, ἔτσι πού νὰ μὴ μπορεῖ νὰ περπατήσει, ἔτσι ἀκρι-

¹ Θεόδωρος τῆς Φέρμης, *PG* 65, 189.

² *Ἰω.* 16, 20–23.

³ Νύσσης, *Πρὸς Ὀλύμπιον περὶ τελειότητος*, τ. 8.1, σ. 210. Βλ. Συμεὼν τὸν Νέο Θεολόγο, *Ἠθικός* 14, *ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 366: πῶς αὐτὸς πού καταλαβαίνει καλὰ ὅτι εἶναι ξένος, γυμνὸς και φτωχός, ἀκόμη κι ἂν κατέχει τὰ πάντα [...] θὰ ὑπερηφανευτεῖ γιὰ ὅσα κάνει ἢ γιὰ τὴν πολυτέλεια, τὰ ἀρώματα ἢ τίς πολλὰς γνωριμίες ἢ τὸ πλούσιο τραπέζι ἢ θὰ καυχηθεῖ γιὰ τὰ ἀξιώματα τῶν φίλων του και τὴ συναναστροφή με ἀνθρώπους πού εἶναι διάσημοι στὸν κόσμο αὐτό;

⁴ *Ἰωήλ* 3, 3.

⁵ Βλ. Πέτρος Δαμασκηνοῦ, *Περὶ τοῦ πῶς κτᾶται τις τὴν ἀληθῆ πίστιν*, *Φ3*, σ. 77. Βλ. *Ψαλ.* 72, 22–23.

βῶς ὁ ἄνθρωπος ποῦ κάνει τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, δὲν μπορεῖ νὰ κάνει κακό.¹

Ὅσο κι ἂν γνωρίζω πὼς εἶμαι ἀσφαλῆς, τὴν ὥρα τῆς δοκιμασίας δὲν παύω νὰ ὑποφέρω. Τὸ τραγικὸ βίωμα εἶναι τὸ ἴδιο στὴν ἀρχαιότητα καὶ μετὰ τὸν Χριστό. Στὶς ταλαιπωρίες κινδυνεύει νὰ λησμονηθεῖ ἀκόμη καὶ τελείως τὸ νόημα τῶν πραγμάτων, πὼς μὲ ὅ,τι κι ἂν θέλω ἢ δὲν θέλω ζητάω τὸν Θεό, καὶ πὼς ἐκεῖ προσπαθεῖ νὰ μὲ ὀδηγήσει ὅτι-δήποτε μὲ ἔλκει ἢ μὲ ἀπωθεῖ.

Πλάνη

Ἡ μετάθεση τῆς πεποιθήσεως ἀπὸ τὸν Θεὸ στὸν ἑαυτό, ἡ ἐλευθερία τῆς ἀχαριστίας — ὅτι μπορῶ νὰ τηρήσω κάποια ἐντολὴ ἢ νὰ καταλάβω μιὰ λέξη στὴ Βίβλο ἢ ὅπουδήποτε² — γεννάει ἐξάρτηση ἀπὸ τὸν κόσμο, καὶ ἡ διαστροφή ἀνεπαίσθητα ἐξαπλώνεται. “Ἀπὸ μόνοι μας δὲν εἴμαστε ἱκανοὶ οὔτε νὰ δοξάσουμε, ἀλλὰ ἡ ἱκανότητά μας βρίσκεται στὸ Ἅγιο Πνεῦμα, μέσα στὸ ὁποῖο παίρνουμε δύναμη καὶ τελοῦμε τὴν εὐχαριστία μας στὸν Θεὸ γιὰ τὶς εὐεργεσίες Του”.³ Ἡ ἐξάρτηση ἀπὸ τὸν κόσμο μπορεῖ νὰ πραγματοποιεῖται ὑπὸ τοὺς ὄρους αὐτοσχέδιας ἠθικῆς ἢ μὲ κυνικὸ τυχοδιωκτισμὸ, ἢ τὴν πιὸ ἐπικίνδυνη ἀπ’ ὅλα δουλικὴ εὐσέβεια. Ἀκόμα καὶ τοὺς πιὸ ‘ἠθικοὺς’ σκοποὺς διαδέχονται νέοι σκοποὶ εἴτε ἡ ματαίωση καὶ ἐπανάληψη ἢ ἐπιστροφή σὲ παλαιότερους σκοποὺς, μὲ τὴν ἀνάσα νὰ γίνεται βᾶρος καὶ τὸ νόημα νὰ μὴν ἔχει ποῦ νὰ σταθεῖ.

¹ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 29, *DW II*, σ. 79. Βλ. *Α’ Ἰω.* 3, 9, Συμεῶν τὸν Νέο Θεολόγο, *Κατήχηση 5*, εἰς *ΕΣΝΘ*, τ. 1, σ. 125, καὶ *Κατήχηση 6*, εἰς *ΕΣΝΘ*, τ. 1, σ. 133: εἶναι τυφλὸς καὶ μύωπας ὅποιος λέει ὅτι δὲν ἁμαρτάνει. Ὅποιος ἔχει τὸν Θεό, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἁμαρτήσῃ. Γιατὶ μένει μέσα του θεῖο σπέρμα, ὅπως λέει ὁ Ἰωάννης.

² Βλ. Νύσσης, *Κατὰ Ἐννομίον 3.10.13* κ.έ., Ἐκκαρτ, *Βιβλίον τῆς Θείας Παράκλησης, DW V*, σ. 43, τὸν Πέτρο Δαμασκηνό, Ὅτι οὐκ ἔστι πολυλογία, στ. 13–14, τὸν Χρυσόστομο, *Εἰς τὴν Γένεσιν, PG 53*, 321–2, καὶ *Λουκ.* 24, 45, *Β’ Κορ.* 3, 5–6.

³ Μ. Βασίλειος, *Περὶ τοῦ ἁγ. Πνεύματος*, κεφ. 26, ἐν. 63. Βλ. Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ, *Λόγος ἀσκητικὸς κατὰ πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν, γ’*.

Συνεχῶς θὰ τρέχει θελήματα μὲς στὴ ζωὴ, στὴν αἰωνιότητα ποτὲ δὲν θὰ εἰσχωρήσει· γιατί καὶ τὴν ἴδια στιγμή πού βρίσκεται πλησιέστερα πρὸς τὰ ἐκεῖ, θὰ ἀνακαλύψει ξαφνικὰ πὼς κάτι ἔχει ξεχάσει, γιὰ τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ γυρίσει πίσω. Τὴν ἐπόμενη στιγμή θὰ σκεφτεῖ, εἶναι ἄραγε δυνατόν, καὶ εἶναι τάχα ἀπόλυτα ἀλήθεια· ὅμως μὲ τέτοιους στοχασμούς δὲν φτάνει ποτὲ νὰ κάνει τὴν κίνηση κανεῖς, ἀλλὰ μὲ τὴ βοήθειά τους βουλιάζει ὄλο βαθύτερα μέσα στὴ λάσπη.¹

Ὅσο ἐξαπατάω τὸν ἑαυτό μου ὅτι δῆθεν κάνω τὰ ἐξῆς κατορθώματα, καὶ δὲν τὰ ἀναγνωρίζω ὡς αὐτὸ πού εἶναι, δηλαδή μόνο χαρίσματα, ἴσως καὶ νομίζοντας ὅτι ἀξίζω τιμές, κ.λπ., δὲν ἔχω ἰδέα ποῦ βρίσκομαι καὶ τί κάνω καὶ μὲ ὁποιαδήποτε ἀπόφαση πάρω, ἐκείνη ἢ τὴν ἀντίθετη, προετοιμάζω μεγαλύτερη ἐξάρτηση ἀπὸ τὸν κόσμο καὶ διαφθορά.

Γυμνοὶ ἀπὸ τὴν ὄραση τῶν θείων πραγμάτων εἶχαν μεταφέρει τὴ σκέψη τους στὰ ἀντίθετα. Γιατί ἀφοῦ ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ τὴ νόηση τοῦ ἑνὸς καὶ πραγματικὰ ὑπαρκτοῦ, ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ ἀπὸ τὴν ἀγάπη γιὰ τὸν Θεό [...] εἶχαν γιὰ πολλὰ καὶ γιὰ καθένα ἐπιθυμίες καὶ ἐξάρτηση ἀπὸ τὶς ἐπιθυμίες τους, ἔτσι πού φοβοῦνταν νὰ τὶς ἐγκαταλείψουν. Ἀπ' ὅπου προέρχονται οἱ δειλίες, οἱ φόβοι, οἱ ἡδονές, καὶ μαζί μ' αὐτὰ ἔγινε στὴν ψυχὴ νὰ ἔχει θνητὸ φρόνημα. Γιατί μὴ θέλοντας νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὶς ἐπιθυμίες της, φοβᾶται τὸν θάνατο καὶ τὸν χωρισμὸ τοῦ σώματος. Καὶ πάλι, ἔχοντας συνηθίσει στὶς ἐπιθυμίες της, καὶ μὴ μπορῶντας νὰ τὶς ἱκανοποιήσει, ἔμαθε νὰ σκοτώνει καὶ νὰ ἀδικεῖ.²

Σημεῖα

Ἀκόμη καὶ στὸ κάτεργο πού δημιούργησα, ὁ Θεὸς προφέρει τὸν Λόγο του, “ἐν δυνάμει σημεῖων καὶ τεράτων, ἐν δυνάμει Πνεύματος”.³

¹ Κίρκεγκωρ, *Ἡ ἐπανάληψη*, σ. 165.

² Μ. Ἀθανάσιος, *Κατὰ Ἑλλήνων*, ἐν. 3. Βλ. ἐπίσης *Ἰακ.* 4, 1 κ.έ.

³ *Ρωμ.* 15, 18.

Ἔχω τὴν Εἰκόνα Του, ἔχω τοὺς ἁγίους καὶ τοὺς ἀγγέλους, αἰνίγματα νὰ σκεφτῶ, σημεῖα νὰ ἐρμηνεύσω καὶ νὰ κατανοήσω. Ἔστιν δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἅτινα ἐὰν γράφηται καθ' ἕν, οὐδ' αὐτὸν οἶμαι τὸν κόσμον χωρῆσαι τὰ γραφόμενα βιβλία¹ — καὶ γράφτηκαν χιλιάδες καλὰ βιβλία, καὶ συνεχίζουσι νὰ γράφονται. Ἡ ἴδια ἢ ἐντολὴ τῆς πέτρα ἀπὸ καλὸ καὶ κακὸ μίας Ἀρχῆς, εἶναι ἐντολὴ χωρὶς ἐντολὴ, δηλαδὴ πρόσκληση,² ἐλευθερία τῆς σκέψης,³ εὐκαιρία, ποῦ εἶναι δυνατὸ νὰ ἀγνοηθεῖ ἀκόμη καὶ τελείως. “Ὁ νοῦς εἶναι μέσα στὸν καθένα μας Θεός”.⁴ Ἡ νόηση ποῦ ὑψώνεται στὸ καθαρόν τε καὶ αἰεὶ ὄν καὶ ἀθάνατον καὶ ὠσαύτως ἔχον γεννάει φρόνηση,⁵ καὶ μέσα της ἀρχίζει νὰ διακρίνεται ἡ σημασία τῆς ἱστορίας.⁶ Ὁ Θεὸς ποτὲ δὲν καταδίκασε κανένα, ἂν καὶ εἶχε τουλάχιστον ἓνα λόγο νὰ τὸ κάνει γιὰ ὅλους.

Φοβερὸ γιὰ τὸν βασιλιᾶ καὶ μόνο ὅταν ἓνας στρατιώτης τοῦ ἀτιμάζεται. Ὅταν ἀτιμαστεῖ κάποιος ποῦ ἔχει μεγαλύτερο ἀξίωμα, ὑπάσπιστῆς ἢ φίλος, τότε ἡ ὀργή του μεγαλώνει ἀκόμα περισσότερο. Κι ἂν κανεὶς περιφρονῆσει τὸ ἴδιο τὸ μοναδικὸ παιδί τοῦ βασιλιᾶ, ποιὸς θὰ παρακαλέσει πατέρα, ποῦ γιὰ παιδί μοναδικὸ του ἀγανακτεῖ;⁷

Καὶ ὅχι μόνο δὲν καταδικάζει ἀλλὰ ὅταν διακρίνει ἐλάχιστη δυνατότητα νοημοσύνης κάνει τὰ πάντα καὶ τὰ πιὸ ἀντίθετα γιὰ νὰ βοηθήσει τὴν ἐπίγνωση. Ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ὑπαινικτικῆς ἢ μὲ ὅποιο τρόπο ἀβέβαιης ἔκφρασης εἶναι αὐτὴ ἀκριβῶς, ὅτι καλεῖ νὰ εἰσφέρεις νόηση καὶ νόημα. Εἶναι ἀδύνατο νὰ προκύπτει γνήσια ἐπαφή μὲ τὴν πραγματικότητα χωρὶς ἐσωτερικὲς ἀφορμές.

Δὲν ζήτησε νὰ διδαχθεῖ Ἐκεῖνος ποῦ γνωρίζει τὰ πάντα, ἀλλὰ [οὔτε θὰ εἶχε ἀξία ἀπλῶς νὰ φανερώσει τὴν ἀλήθεια, προσπάθησε νὰ ἐνεργοποιήσῃ ὅση ζωὴ ἀπέμενε στὸ πλάσμα Του, δηλαδὴ]

¹ Ἰω. 21, 25.

² Βλ. τὸν Πλάτωνα, *Φαίδων* 79d.

³ Πλάτων, *Φίληβος* 58d.

⁴ Εὐριπίδης, ἀπ. 1018.

⁵ Πλάτων, *Φαίδων* 79d. Βλ. τὸν Ἀριστοτέλη, *Προτρεπτικὸς* 43.

⁶ Βλ. π.χ. Ὀδύσσεια α 322–3.

⁷ Κύριλλος Ἱεροσολύμων, *Κατηγήσεις φωτιζομένων*, 10, κεφ. 1

θέλησε νὰ σκεφτεῖ ὁ Ἀδὰμ καὶ νὰ καταλάβει ποιὸς ἔγινε ἀντὶ γι' αὐτὸ ποῦ ἦταν. Τὸν ρώτησε, *ποῦ εἶσαι*; Ἐννοῶντας, *σὲ τί πτωμα κατάντησες ἀπὸ τόσο μεγάλο ὕψος...*¹

Καὶ ὅταν ρώτησε ποῦ εἶχαν βάλει τὸν νεκρὸ τοῦ Λάζαρου, θέλησε νὰ βεβαιωθοῦν οἱ ἴδιοι γιὰ τὸν Λόγο τῆς ἀνάστασης καὶ νὰ ἐπιστρέψουν μὲ περισσότερη δύναμη στὴν πραγματικότητα.

Ὁ Ἰησοῦς λοιπόν, μόλις τὴν εἶδε νὰ κλαίει καὶ τοὺς Ἰουδαίους ποὺ εἶχαν ἔρθει κοντά της νὰ κλαῖνε, στέναξε μὲ τὸ Πνεῦμα Του καὶ ταραχθῆκε μέσα Του καὶ εἶπε, ‘Ποῦ τὸν ἔχετε βάλει;’ Τοῦ λένε, ‘*Κύριε, ἔλα καὶ δές τον*’.²

Τὸ σκουλήκι δημιουργήθηκε μήπως καταλάβω ποῦ ξέπεσα, νὰ παρηγορηθῶ μὲ τὴ συγγνώμη ποὺ χαρίζεται, καὶ νὰ βεβαιωθῶ ὅτι δὲν εἶναι στὴ δική μου φύση νὰ σέρνομαι καὶ νὰ ζῶ μὲ χῶμα. “Ὅταν ἡ φυχή [...] μὲ τὴ συναίσθηση ὅσων τῆς ἔδωσε ὁ Θεός, ἀναλάβει μέγεθος καὶ ἀξίωμα ταιριαστό της, τότε γίνεται μέσα της ἡ φωνὴ τοῦ Κυρίου”.³ Ὅσο δὲν μοῦ ἀρέσουν τὰ ἐρπετὰ βρίσκομαι στὰ μισὰ τοῦ δρόμου, χρειάζεται ἐπίσης νὰ καταλαβαίνω ὅτι ἐγὼ εὐθύνομαι γιὰ τὴ φύση μου. “Ἐνας ἀδελφὸς ρώτησε τὸν πατέρα Ἀλώνιο, *Τί εἶναι ἡ ἐξουθένωση*; Καὶ ὁ Γέροντας εἶπε, *Νὰ βρίσκεσαι πιὸ κάτω καὶ ἀπὸ τὰ ἄλογα κτήνη, καὶ νὰ καταλαβαίνεις ὅτι αὐτὰ εἶναι ἀκατάκριτα*”.⁴

Χωρὶς πίστη δὲν ὑπάρχει Ἀνάσταση, ἐπειδὴ ὁ θάνατος δὲν εἶναι πραγματικός. “Ἡ ἀλήθεια μόνον ἔναντι θανάτου δίδεται”.⁵ “Ὅποιος δὲν πιστεύει, ποτὲ δὲν ἔχει σταθεῖ ἀλλὰ σέρνεται διαρκῶς στὸ χῶμα μαζὶ μὲ τὸ φίδι. Κι ἐπειδὴ καταβλήθηκε ἀπὸ τὴν ἀπιστία, δὲν ἔχει ἀπὸ ποῦ νὰ πέσει. Πρώτη εὐεργεσία εἶναι αὐτὸς ποὺ μένει στὴν ἀμαρ-

¹ Μ. Βασίλειος, *Εἰς Ψαλμούς*, PG 29, 489. Βλ. ἀκόμη *Γεν.* 3, 9–11.

² Βλ. *Ἰω.* 11, 33–38.

³ Μ. Βασίλειος, *Εἰς Ψαλμούς*, PG 29, 293.

⁴ Ποιμὴν, ἀπ. μα', PG 65, 332. Βλ. Νύσσης, *Εἰς τοὺς μακαρισμούς*, PG 44, 1257: ἀντὶ γιὰ τὸν ὑψηλὸ τρόπο καὶ τὴ ζωὴ μὲ τοὺς ἄγγελους, καταντήσαμε νὰ συγκατοικοῦμε μὲ τὰ θηρία τῆς γῆς, ἀνταλλάξαμε τὴν ἀγγελικὴ ἀτάραχη ζωὴ μὲ τὸν βίον τῶν κτηνῶν.

⁵ Ἐλύτης, *Τὰ ἐλεγεία τῆς ὁξώπετρας*, σ. 37.

τία νὰ πέσει καὶ νὰ πεθάνει, κι ἔπειτα νὰ ζήσει μετὰ τὴ δικαιοσύνη καὶ νὰ ἀναστηθεῖ. Καὶ τὰ δύο τὰ χαρίζει ἡ πίστη στὸν Χριστό”.¹

Νόμος

Ὁ θεῖος νόμος δὲν εἶναι οὔτε εὐνόητος οὔτε δυσνόητος, ὑπερβαίνει ὅλους τοὺς ὅρους του. Ὡς ἡγεμονικὸς ἔχει τὸ ὑπόδειγμά του στὸν ἑαυτό του, ὡς ἄπειρος δὲν κρίνεται καὶ δὲν ἀποτελεῖ κριτήριο καμμιᾶς δίκης.

Αὐτὸ τὸ αἰώνιο Αἴνιγμα: νὰ κρύβεται τὸ Ἀθάνατο Στοιχεῖο στὸν οὐρανό, / νὰ κρύβεται στὴν πράσινη γῆς, ὄρατὸ νὰ μὴ γίνεται, τί νὰ σημαίνει; / Τί ἄλλο σημαίνει εἰμὴ τὴν κίνηση τοῦ Γεωργοῦ, καθὼς τινάζει / μετὰ τοῦ φτυαριοῦ του τὴν ὀρμή, ἀφοῦ ἀλωνίστη, τὸν καρπὸ, / λιχνίζοντάς τον πρὸς τ’ ἀνεμικά, κάτω ἀπ’ τ’ ἁλώνι. / Σωριάζονται μπρὸς στὰ ποδάρια του ὅλα τ’ ἄχυρα· ὅμως / μαζεύεται ἐπὶ τέλους καθαρὸ τὸ στάρι.²

Ὁ Θεὸς δὲν μὲ βλέπει τὴν ὥρα ποὺ ξεπέφτω,³ δὲν γνωρίζει ποιὸς γίνομαι, ἐπειδὴ παρεμβάλλεται ἡ μάσκα τοῦ μέτρου μου, καὶ τὴ μάσκα αὐτὴ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἀφαιρέσει ἂν δὲν θελήσω ὁ ἴδιος. Ἄς σκεφετῆ κανεὶς τὴ χαρακτηριστικὴ ἰδίως γιὰ Ἕλληνες ἀπάτη, ὅταν οἱ ἀριστεροὶ ποὺ βρέθηκαν σὲ κομμουνιστικὲς χῶρες ἐπιστρέφοντας δὲν παραδέχτηκαν τὰ ἐγκλήματα ἀκόμη καὶ ὅταν πιά εἶχαν γίνει πασίγνωστα, προτιμῶντας νὰ κάνουν ὅτι δὲν εἶδαν καὶ δὲν ἄκουσαν. Τὴν φυγὴ αὐτὴ ἀπὸ τὴν πραγματικότητά ὁ Καστοριάδης ἐξηγεῖ ὡς ἀνάγκη γιὰ ‘ζωτικὸ ψεῦδος’, ὅτι ἡ παραδοχὴ τῆς ἀλήθειας θὰ καταργοῦσε τὴν ἰδεολογία κι ἔτσι προτίμησαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν πραγματικότητά γιὰ νὰ κρατήσουν τὴ μάσκα τοῦ μέτρου τους, ὅπως κάνουν ἀκόμη σή-

¹ Μ. Βασίλειος, Ἐπιστολὴ 260, ἐν. 7.

² Χαίλντερλιν, “Πάτμος”, εἰς Παπατσώνης, *Friedrich Hölderlin*, σ. 117–8.

³ Κοινὸς τόπος τῆς πατερικῆς γραμματείας. Βλ. π.χ. Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου*, PG 44, 197: “στὸν Μωϋσῆ λέει, ἐσένα σὲ γνώρισα πάνω ἀπὸ ὅλους, ἀλλὰ σὲ αὐτοὺς ποὺ τοὺς ἀπέρριψε ἡ γνώση Του, λέει ὁ παντογνώστης ὅτι, ποτὲ δὲν σᾶς γνώρισα”. Αὐτὸ ἐπειδὴ “ἡ γνώση σημαίνει μιὰ κοινὴ διάθεση καὶ μιὰ ἀνάκραση”: ὁ.π., στ. 200.

μερα, όταν ο κομμουνισμός έχει καταρρεύσει παντού, αφήνοντας απομεινάρια τύπου Βενεζουέλας του Μαδούρο και Β. Κορέας του Κίμ. Γιατί όμως η προσκόλληση αυτή σε μια αποτυχημένη ιδεολογία; Προσπαθώντας για ένα καλύτερο κόσμο, φυσιολογική είναι η επιθυμία για επαφή με την πραγματικότητα, οι πιο έγκυρες δυνατές ιδέες, για να γίνει έφικτη μια προοπτική αν μή τι άλλο αξιόπιστη. Ποιός θα άρχιζε το ταξίδι του στη γη της Έπαγγελίας, παίρνοντας φόρα για τον γκερμό; Φανερό, για όποιον θέλει να καταλάβει, ότι, αντίθετα με τα λόγια του άερα περί δήθεν ευγενικών οραμάτων, πραγματικός σκοπός τους δεν είναι η δίκαιη και φιλόανθρωπη κοινωνία. "Αν ήταν αυτός ο σκοπός, θα τον σκέφτονταν με περισσότερη σοβαρότητα και θα είχαν έντοπίσει τα προβλήματα που καταδικάζουν τις ήδη παιδαριώδεις ιδέες της άριστερας, θα είχαν οδηγηθεί σε πιο ικανές προτάσεις. Έφθονον απουσιάζει πραγματικό θετικό όραμα, το όραμά τους δεν μπορεί παρά να είναι αρνητικό, όπως κι αν το παρουσιάζουν και όσο αν κατορθώνουν να ξεπατήσουν τους άφελεις ή και τον έαυτό τους. Όμως η όρμη εκείνη που εξαντλείται στην άρνηση και δεν ενδιαφέρεται έστω έσφαλμένα αλλά ειλικρινά για κάτι θετικό και καλύτερο, δεν είναι άγνωστη, καλείται φθόνος και μίσος, και αυτή είναι η πραγματική ουσία χωρίς ουσία της άριστερας. Γι' αυτό παντού απέτυχε, και όσο θα επανέρχεται στο προσκήνιο πάντα θα αποτυχαίνει, επειδή είναι προορισμένη στην αποτυχία, επειδή η αποτυχία είναι ο σκοπός της. "Όσο κι αν συμπαρίσταται κανείς, δεν γίνεται να απομακρύνει μία τέτοια αρρώστια, αν η ψυχή που άγεται και φέρεται από τη σκληρότητα και το μίσος δεν θελήσει μόνη της να χρησιμοποιήσει τη βοήθεια που της δίνεται και να διορθώσει τον έαυτό της. "Πολλές συμβουλές των άλλων είναι για το καλό μας, τίποτα όμως δεν είναι πιο ωφέλιμο για καθένα από την δική του κρίση [...]" Αν θέλεις να γιαντρευτείς, φρόντισε τη συνείδησή σου, ό,τι σου λέει κάνε το, και θα βρείς το φάρμακο".¹

Φόβος, φθόνος, θλίψη, άγριότητα, άγωνία, μίσος, άγνοια, όργη, πικρία..., όλη ή 'καρδιά' της διαφθορας αλλάζει μόνο με τη σκέψη και την αγάπη — "με το φως να βλέπω το φως / και να γίνω όλόκληρος φως".² Ότιδήποτε κάνω αποξενωμένος από τον Λόγο είναι σφάλμα, ή

¹ Μάρκος ο άσκητής, *Περί νόμου πνευματικού* 68–69.

² Γρηγόριος Θεολόγος, *Δογματικά έπη*, PG 37, 512.

άσκησι, ἡ προσευχή, τὰ Μυστήρια.¹ Προσεύχομαι δὲν σημαίνει ζητάω τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο, ἔστω κι ἂν ἔχω αἰτήματα τὴν ὥρα τῆς προσευχῆς καὶ μάλιστα ἐπιτακτικά. Προσεύχομαι στὸν βαθμὸ πού ἀφήνομαι στὴ δύναμη τοῦ Λόγου. “Τὶς ἔννοιες πού ἔχεις γιὰ τὰ ἀνθρώπινα καὶ τὶς ἀπόψεις σου γιὰ ὀτιδήποτε, νὰ τὶς ἀποβάλεις τὴν ὥρα τῆς προσευχῆς, γιὰ νὰ μὴ φαντάζεσαι τὰ μικρότερα καὶ ξεπέσεις ἀπὸ Ἐκεῖνον πού εἶναι ἀσύγκριτα πιὸ ὑψηλὸς ἀπ’ ὅλα”.² Καὶ ὅταν ἀκόμα ἡ ἐνότητα μεγαλώσει, ἡ ἀποξένωση παραμένει πιθανή,³ ἀλλὰ ὄχι ἡ ἀπελπισία οὔτε ἡ διαφθορά. Ἡ οἰκειοποίηση τοῦ θείου νόμου, ὅταν εἶναι πραγματική, δὲν κινδυνεύει καὶ δὲν μεσολαβεῖται — εἶναι “νὰ κάνεις τὰ πάντα μέσα στὸ ἓνα φῶς καὶ νὰ γίνεις φῶς ὁ ἴδιος”.⁴ Καὶ ὅσο “στρέφεις τὴ σκέψη σου στὰ ὑψηλότερα καὶ ἀγγίζεις τὴν ἀλήθεια τῶν ὄντων”,⁵ πόσο ἀνάξια μπορεῖ νὰ εἶναι μιὰ ἐπιθυμία σου;

Ὁ νόμος τῆς ἐλευθερίας διδάσκει ὀλόκληρη τὴν ἀλήθεια [...] μὴ ζητᾶς τὴν τελειότητά του σὲ ἀνθρώπινες ἀρετές, κανεὶς δὲν γίνεται τέλειος μ’ αὐτές. Ἡ τελειότητά του ἔχει κρυφτεῖ στὸν Σταυρὸ τοῦ Χριστοῦ.⁶

Μὲ τὰ τέσσερα αὐτά, *πίστι, ὑπομονή, εὐχαριστία καὶ ἐμπιστοσύνη*, προχωρᾶς ἄφοβα, ὅσα λάθη κι ἂν κάνεις καὶ ὅσο μεγάλη ἂν εἶναι ἡ ἄγνοιά σου. “Ἐπειδὴ ἐσὺ ἀγνοεῖς τοὺς λόγους, δὲν σημαίνει ὅτι τοὺς ἀγνοεῖ καὶ ὁ Λόγος”.⁷ Ἡ ὑπομονὴ παραμένει κεντρική, ἐφόσον στὸν Σταυρὸ σὲ καρφώνουν, δὲν ἀνεβαίνεις μόνος σου οὔτε παραμένεις μὲ τὴ θέλησή σου, ὅπως δὲν τὸ ἔκανε οὔτε ὁ Χριστός, ὁ ὁποῖος καὶ προσευχήθηκε γιὰ τὸ ἀντίθετο.⁸ Ὅσοδήποτε σπουδαία, ἡ ὑπομονὴ δὲν ἀρ-

¹ Βλ. Νύσσης, *Εἰς τὸν ἅγιον Βασίλειον*, ἐν. 11.

² Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, *Περὶ ἀγάπης* Γ 49.

³ Βλ. Νύσσης, *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν*, τ. 5, σ. 404–5.

⁴ Νύσσης, *Πρὸς Ὀλύμπιον περὶ τελειότητος*, τ. 8.1, σ. 185.

⁵ Νύσσης, *Περὶ παρθενίας*, κεφ. 6, ἐν. 2.

⁶ Μάρκος ὁ ἀσκητής, *Περὶ νόμου πνευματικοῦ*, κεφ. 30–31.

⁷ Γρηγόριος Θεολόγος, *Δογματικά ἔπη*, PG 37, 432.

⁸ *Ματθ.* 26, 39. Κι ἐνῶ εἶχε προσευχηθεῖ καὶ εἶχε ἀποφασίσει νὰ ὑπακούσει, βρισκόταν σὲ τόσο μεγάλη ἀγωνία καὶ ἠθέλεε τόσο πολὺ νὰ ἀποφύγει τὸ μαρτύριο, πού προσευχήθηκε πάλι (*δ.π.* 42): *πάλιν ἐκ δευτέρου ἀπελθὼν προσήύξατο λέγων· πάτερ μου, εἰ οὐ δύναται τοῦτο τὸ ποτήριον παρελθεῖν ἀπ’ ἐμοῦ ἐὰν μὴ αὐτὸ πῶ, γερνηθῆτω τὸ θέλημά σου.*

κεῖ ἀπὸ μόνῃ της. Κανείς δὲν πλατύνεται στὸν Σταυρό, ἀντὶ ἀπλῶς νὰ ὑποφέρει, ἀν δὲν εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Λόγος, κι αὐτὸ δὲν τὸ κατορθώνουν οἱ κανόνες καμμιᾶς ἠθικῆς καὶ οἱ τελετὲς κανενὸς Μυστηρίου.

Ὁ Θεὸς δὲν ὀρίζει κανόνες ἀλλὰ ἐκπέμπει ἐκκλησίες, προσκλήσεις: ‘ἄκουε Ἰσραήλ’, ‘εἶ τις θέλει’, ‘εἰ θέλεις τέλειος εἶναι’ [...] Εἶναι ἡ πρόσκληση γιὰ νὰ ξαναβροῦμε τὴν ἐλευθερία: ‘εἶ τις ἔρχεται πρὸς με καὶ οὐ μισεῖ τὸν πατέρα ἑαυτοῦ καί...’. Ἡ κτητικὴ ἀντωνυμία ‘ἑαυτοῦ’ ἐδῶ εἶναι χαρακτηριστικὴ μιᾶς καταστάσεως αἰχμαλωσίας, τὸ ‘μισεῖν’ σημαίνει τὸ νὰ ἐλευθερωθεῖ κανείς ἀπὸ αὐτὴν καὶ νὰ ξαναβρεῖ τὴν ἀληθινὴ ἀγάπη ποῦ δὲν εἶναι κατακτητικὴ.¹

Τὸ κυνήγι τῆς ἀρετῆς εὐνοεῖ τὴ μικρότητα, καλλιεργεῖ δειλὸ καὶ πονηρὸ χαρακτῆρα, γι’ αὐτὸ ἓνας μεγάλος ἀσκητῆς προειδοποιεῖ πὼς “ὁ πρακτικὸς ἄνθρωπος εἶναι σὰν κτηνοτρόφος, ἐπειδὴ τὰ ἠθικὰ κατορθώματα ἔχουν τὴν ἀξία κτηνῶν”.² Πεῖνα τῶν κτηνῶν εἶναι ὁ φόβος, σκοπὸς ὁ κορεσμός, ἀλλὰ “τὴ σχέση με τὸ καλὸ καὶ τὴν ἀγάπη τοῦ καλοῦ δὲν τὴ διακόπτει κορεσμός. Γι’ αὐτὸ ἡ θεία ζωὴ πηγάζει χωρὶς τέλος καὶ ὄριο, μόνο μέσα στὴν ἀγάπη”,³ ἐπειδὴ τότε ὁ μικρὸς ἑαυτὸς ὑποχωρεῖ καὶ ἡ ἐπαφὴ με τὴν πραγματικὴ ἀφήνεται νὰ μεγαλώσει.

Ἡ ἀγάπη ἀνατρέπει τὰ τρία αὐτά: τὴν οἴηση, γιατί δὲν ἐπαίρεται· τὸν μέσα φθόνου, γιατί δὲν ζηλεύει· τὸν ἔξω φθόνου, γιατί ἔχει μακροθυμία καὶ πραότητα.⁴

Πρόκειται γιὰ κανόνα χωρὶς ἐξαίρεση, ὅτι “ὅποιος εἶναι ἐρωτευμένος με κάτι, δὲν θέλει νὰ ἀφιερώνει τὴν ἴδια δύναμη γιὰ ἄλλες ἡδονές”.⁵ Ἀκόμη κι ἂν τὸν στρέψει ἄλλοῦ ἢ ἀνάγκη, βασανίζεται ὅπως ἂν

¹ Εὐδοκίμου, *Ἡ πάλη με τὸν Θεόν*, σ. 178–9.

² Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς, *Περὶ ἀγάπης* Β 55.

³ Νύσσης, *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*, PG 46, 96.

⁴ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς, *Περὶ ἀγάπης* Δ 61. Πρόσεξε τὸν ὀρισμὸ τῆς αὐστηρότητας καὶ καταδίκης τοῦ ἄλλου ὡς ἔξω φθόνου. Μιὰ ιδέα περὶ δικαιοσύνης, συνειδητὴ ἢ μὴ, κινητοποιεῖ καὶ τὰ δύο εἶδη τοῦ φθόνου. Καὶ ὁ μέσα φθόνος ἐξωτερικεύεται, ἀλλὰ ἔχει διαφορετικὴ κατεύθυνση, εἶναι μῖσος γιὰ τὸν Θεό.

⁵ Γρηγόριος Θεολόγος, *Εἰς τὸ ἅγιο Πάσχα*, λόγος 45, PG 36, 649.

ἔχανε τὸν δρόμο του, δὲν πνίγεται στὴν ἀδυναμία νὰ τὰ ἔχει ὅλα ἐδῶ καὶ τώρα, ἐνῶ προσέχοντας τὰ δικά του λάθη ἀποκτᾷ ἐπίσης ἐπιείκεια γιὰ τοὺς ἄλλους. “Ἄν βαστᾷς τὶς ἀμαρτίες σου, δὲν βλέπεις τὶς ἀμαρτίες τοῦ διπλανοῦ σου”.¹ Τὸ λάθος προκαλεῖ τὴ σκέψη καὶ δίνει εὐκαιρία γιὰ ἀναθεώρηση, ὅμως τὴν ὥρα τοῦ πειρασμοῦ ὁ μεγάλος σύμμαχος εἶναι ἡ ὑπομονή.

“Ὅπου κι ἂν βρίσκεσαι, μὴ φεύγεις τὸν καιρὸ τοῦ πειρασμοῦ, διαφορετικὰ ὅπου κι ἂν πᾶς θὰ βρίσκεις μπροστά σου ὅ,τι ἀποφεύγεις. Ἐχε ὑπομονὴ μέχρι νὰ περάσει ὁ πειρασμὸς γιὰ νὰ εἶναι εἰρηνικὴ καὶ χωρὶς σκανδαλισμὸ ἢ ἀναχώρησή σου, καὶ γιὰ νὰ μὴ λυπηθοῦν μὲ τὸν χωρισμὸ σου ὅσοι κατοικοῦν στὸν τόπο ἐκεῖνο.”²

Εἶναι παρανοϊκὸ νὰ πολεμᾷ τὰ πάθη γιὰ νὰ γίνω ἐνάρετος, ὅταν οἱ ἴδιες “οἱ ἀρετὲς χωρίζουν ἀπὸ τὰ πάθη”.³ Γι’ αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος γίνεται καὶ ἀρχέτυπο τῶν ἀρετῶν, “κάνει τὸν ἑαυτὸ του πρότυπο ἀρετῆς γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Θεό, ἂν μπορούμε νὰ τὸ ποῦμε ἔτσι, διατάζει αὐτὸν πού εἶναι πέρα ἀπὸ κάθε μίμηση, νὰ ἔρθει καὶ νὰ μιμηθεῖ τὸν ἴδιο, ὅταν λέει, *Ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν.*”⁴ Οὔτε καταργῶ τοὺς συλλογισμοὺς γιὰ νὰ ὑψωθῶ στὴ θεία γνώση, ἐφόσον ἡ ἴδια ἢ θεία γνώση, “ἡ πνευματικὴ θεωρία χωρίζει ἀπὸ τὶς ψιλὲς ἔννοιες”.⁵ *Καὶ πρὸς ταῦτα τίς ἰκανός;*⁶ “Ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ πάρει οὔτε ἓνα, ἂν δὲν τοῦ δοθεῖ ἀπὸ τὸν οὐρανό”.⁷

Δὲν ζητάει κάτι ἄλλο ὁ Θεός, παρὰ μόνον νὰ μὴν κάνουμε ἀμαρτία. Ὅμως αὐτὸ δὲν εἶναι ἔργο νόμου ἀλλὰ συνεχῆς διαφύλαξη τῆς Εἰκόνας καὶ τοῦ ἀξιώματος πού μᾶς χάρισε, ἐκεῖ ὅπου στεκόμαστε ἀρμονικὰ μὲ τὴν φύση μας καὶ φορᾷμε τὸν λαμπρὸ χιτῶνα τοῦ Πνεύματος, μένουμε στὸν Θεὸ καὶ ὁ ἴδιος μένει μέσα μας, υἱοθε-

¹ Γέρων Μωϋσῆς, *PG* 65, 288, ἀπ. 1στ’.

² *Ἀποφθέγματα γερόντων, ἀνώνυμη συλλογή, ROC*, ἀπ. 200.

³ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, *Περὶ ἀγάπης* Γ 44.

⁴ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, *Εἰς τὴν προσευχὴν*, στ. 651–655.

⁵ Ὁ.π.

⁶ *B’ Κορ.* 2, 16.

⁷ *Ἰω.* 3, 27.

τημένοι Θεοὶ καὶ παιδιὰ τοῦ Θεοῦ, σημειωνόμαστε στὸ φῶς τῆς γνώσης Του.¹

Ἔτσι γίνεται ἀντιληπτὴ ἡ παραβολή, “ἂν σὲ σκανδαλίζει τὸ δεξί σου μάτι, βγάλτο καὶ πέταξέ το. Σὲ συμφέρει νὰ χαθεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ μέλη σου καὶ νὰ μὴν πεταχτεῖ ὅλο τὸ σῶμα σου στὴ γέενα. Κι ἂν σὲ σκανδαλίζει τὸ δεξί σου χέρι, κόψε το καὶ πέταξέ το”.² Πέρα ἀπὸ τὸ προφανές, ὅτι δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ φοβᾶται κανεὶς γιὰ ὅσα θὰ χρειαστεῖ νὰ ὑποφέρει, τὸ νόημα βρίσκεται στὴν ὑπακοή τῆς Εἰκόνας. Ξεφορτώνομαι τὴν κακία ποῦ μὲ ἀπειλεῖ, ὅσοδὴποτε ἐνωμένη κι ἂν εἶναι μαζί μου, ἐπειδὴ ἔχω ἤδη ἓνα καλύτερο ἐαυτό. “Δῶσε τὸν καιρὸ στὴν περιστέρα, ἄσε τη νὰ φτερουγίσει ἐπάνω σου”.³ Καὶ μέσα στὴν ἄγρια νηστεία ποῦ στέλνει ὁ Ἰδιος, ὅποια ἄσκηση ἀποφασίζω ἔχει ἀμφίβολη ἀξία καὶ μηδενικὴ χρησιμότητα. “Στοὺς πόνους καὶ τὶς θλίψεις ποῦ γίνονται ἐκούσια εἶναι πολλοὶ οἱ ὑπήκοοι, ἀλλὰ στοὺς πόνους ποῦ ἔρχονται ἀκούσια δὲν ὑπακοῦν παρὰ μόνο ὅσοι ἔχουν πεθάνει πραγματικὰ γιὰ τὸν κόσμον καὶ τὶς ἀπολαύσεις του”.⁴ Ἡ θεία συγγνώμη ἀπαντᾷ στὴν προσευχὴ “ὄχι τόσο ἀπομακρύνοντας ἀπὸ τὸ κακό, ὅσο στερεώνοντας στὸ καλό, ἀναπληρώνοντας τὸ ἀγαθὸ ποῦ ἀνεπαίσθητα ἔρρευσε κι ἔφυγε”.⁵ Πρὸς τὸ παρὸν “κανένα στοὺς ἀνθρώπους καλὸ δὲν εἶναι καθαρὸ ἀπὸ κακό”,⁶ καὶ δὲν δημιουργεῖ πνευματικὴ ζωὴ τὸ κυνήγι τῆς κακίας μὲ τὸ μικροσκόπιο. “Αὐτὸς ποῦ ζητάει τὴν εἰρήνην, ζητάει τὸν

¹ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Κεφάλαια πρακτικὰ καὶ θεολογικά*, κεφ. ξε', *ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 400. Βλ. ἐπίσης τὸν Ἕγμνο Α', στ. 601–5, Ἕγμνοι Θείων Ἐρώτων, σ. 89: ἂν ἐνωθεῖς μὲ τὸ φῶς / τὰ πάντα αὐτὸ θὰ σοῦ διδάσκει / τὰ πάντα θὰ σοῦ φανερώσει / ὅσα χρειάζεσαι νὰ μάθεις / καλὰ θὰ στὰ ὑποδείξει.

² *Ματθ.* 5, 29–30.

³ Νύσσης, *Πρὸς τοὺς βραδύνοντας εἰς τὸ βάπτισμα*, *PG* 46, 421. Βλ. *Εἰς τοὺς μακαρισμούς*, *PG* 44, 1281: ἡ ἴδια ἡ εἰρήνη ἀπὸ μόνῃ της, γιὰ ὅσους βέβαια ἔχουν μυαλὸ καὶ σκέφτονται, εἶναι προτιμότερη ἀπὸ ὅποιοδὴποτε ἔργο καὶ σπουδὴ. Ἐδῶ λοιπὸν μπορεῖ κανεὶς νὰ καταλάβει καλὰ τὴν ὑπερβολὴ τῆς φιλανθρωπίας! Τὶς ἀγαθὰς ἀμοιβὰς δὲν τις ἔχει χαρίσει ὁ Θεὸς μὲ πόνους καὶ ἰδρώτες ἀλλὰ κατὰ κάποιον τρόπο μὲ ἀναπαύσεις καὶ μὲ χαρὰ.

⁴ Ἡλίας ὁ πρεσβύτερος, *Πρακτικὰ καὶ θεωρητικὰ*, κεφ. 130.

⁵ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, *Περὶ θείων ὀνομάτων*, σ. 206.

⁶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, *Ἠθικὰ ἔπη*, *PG* 37, 779.

Χριστό, γιατί ὁ Ἰδιος εἶναι ἡ εἰρήνη”.¹ “Ἀνοῖξετε μιὰ τρυπίτσα, γιὰ νὰ ἔλθει τὸ φῶς, καὶ τὸ σκοτάδι θὰ φύγει. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ πάθη καὶ τὶς ἀδυναμίες, δὲν εἶναι καλὸ νὰ σφίγγεσαι καὶ νὰ πλήττεις, γιὰ νὰ γίνεις καλός. Ἔτσι θ’ ἀντιδράσετε χειρότερα...

Οὔτε [νὰ κλαιγόσατε γιὰ τὶς ἀδυναμίες σας καὶ] νὰ λέτε, ‘Θεέ μου, ἀπάλλαξέ με ἀπ’ αὐτό,’ παραδείγματος χάριν, τὸν θυμὸ, τὴ λύπη. Δὲν εἶναι καλὸ νὰ προσευχόμαστε ἢ καὶ νὰ σκεπτόμαστε τὸ συγκεκριμένο πάθος. Κάτι γίνεται στὴν ψυχὴ μας καὶ μπλεκόμαστε ἀκόμη περισσότερο [...] Ὁ σκοπὸς εἶναι νὰ ζεῖτε, νὰ μελετᾶτε, νὰ προσεύχεσθε, νὰ προχωρᾶτε στὴν ἀγάπη, στὴν ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ, στὴν ἀγάπη τῆς Ἐκκλησίας.²

Ἀντίδοτο γιὰ τὸν μηχανισμό δὲν εἶναι ἡ χυδαιότητα. Τὴν ‘εὐέλικτη’ συνείδηση, τὴ ‘ρεαλιστικὴ’ καὶ ὑποκριτικὴ, ἀποκαλεῖ ἡ Γραφὴ *χλιαρὴ*: φέρει ἀηδία καὶ ὀδηγεῖται στὴν ἀπώλεια.³ Ἄν “προτιμῶ νὰ πεθάνω ἀπὸ πείνα καὶ λύσσα παρά νὰ κάνω τὴν ἐλάχιστη παραχώρηση”,⁴ ἀκόμη καὶ ἀποβλέποντας στὴν αὐτοδικαίωση, κι ἂν μὲ τὴν ἴδια ἐντιμότητα διαπιστώνω τὸ ἀδιέξοδο, ὑπάρχει ἓνα περιθώριο μεταστροφῆς. Δὲν ὑπάρχει ὅμως στὴ χυδαιότητα ἐπειδὴ τῆς λείπει ἡ ψυχὴ μὲ τὴν ὁποία ζεῖ κανεὶς ἢ πεθαίνει.

Ὅπως εἶναι φυσικό, ὅσο μεγαλώνει ἡ αὐτογνωσία τόσο μειώνεται ἡ κατάκριση. Καὶ μοιάζει περίεργο, ἀλλὰ ὅσο πιὸ φρικτὲς εἶναι οἱ κακίες τόσο δὲν θέλει κανεὶς οὔτε νὰ διανοηθεῖ τί θὰ μπορούσε νὰ σημαίνει στὴν πράξη ἡ καταδίκη τους, γι’ αὐτὸ δὲν καταδικάζει κανένα ὄχι γιὰ τὰ ἀσήμαντα ἀλλὰ ἰδίως ὅταν ἔχει κάνει τὰ πιὸ μεγάλα ἐγκλήματα. Πῶς θὰ ἀναλάβεις τὸ βᾶρος τῆς κατάκρισης; Καὶ μόνο ὅτι ὁ Θεὸς ἐπέτρεψε κάτι φρικτὸ, μετατρέπει τὴν μεγαλύτερη ἰδίως ἁμαρτία σὲ κάτι ἀδιανόητο, πέρα ἀπὸ κάθε κρίση.⁵ Τὸ ἀντίθετο, δηλαδὴ τὸ ἀπάνθρω-

¹ Μ. Βασίλειος, *Εἰς Ψαλμούς*, PG 29, 365. Βλ. ἐπίσης, ὁ.π.: ἂν κάποιος ζεῖ συνεχῶς στὴν ἐπιθυμία γιὰ τὸν Λόγο, σὲ τίποτα δὲν θὰ βάλει τὴν ἐλπίδα του παρά μόνο στὸν Κύριο.

² Πορφύριος Κουσοκαλυβίτης, *Τὸ Μυστικὸ εἶναι ἡ Εὐχαριστία*, σ. 116–117.

³ Ἀποκ. 3, 15–16. Βλ. Λουκ. 16, 13, Ματθ. 6, 24.

⁴ Φλωμπέρ, *Ἀλληλογραφία*, σ. 217.

⁵ Βλ. Μακάριος, ἀπ. λβ’, PG 65, 273: ἔλεγαν γιὰ τὸν Μακάριο τὸν μεγάλο, ὅτι ἔχει γίνει, ὅπως εἶναι γραμμένο, ἐπίγειος Θεός, γιατί ὅπως εἶναι ὁ Θεὸς ποὺ σκεπάζει τὸν κόσμον, ἔτσι ἔγινε ὁ πατέρας Μακάριος, σκεπάζοντας τὰ

πο, εισηγεῖται ἡ νομικιστικὴ εὐσέβεια, γιὰ παράδειγμα στὸν Κάφκα: “ὁ Χριστὸς ὑπέφερε γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνθρωπότητα πρέπει νὰ ὑποφέρει γιὰ τὸν Χριστό”.¹ Χωρὶς ἀγάπη ἡ κριτικὴ εἶναι ἀδίκη ἀκόμη κι ἂν εἶναι σωστή. Ὁ Χριστὸς τὰ ἐγκλήματα ὑποφέρει τὰ ἡμῶν καὶ ἔργω τὴν ἁμαρτίαν παραλύει.² Ἦδη ἡ ἀναγνώριση τῆς εἰκονικῆς πραγματικότητος ὡς πεπερασμένης, προσωρινῆς καὶ περιοριστικῆς ὑπονομεύει τὸν ἐσωτερικὸ διχασμὸ, ἡ μεγάλη ἐμπιστοσύνη ἀποσύρεται ἀπὸ τὶς ἐννοιες, ὁσοδῆποτε βαθεῖες κι ἂν εἶναι στὶς ρίζες τους ἢ ἔγκυρες καὶ χρήσιμες γιὰ διάφορους λόγους καὶ μάλιστα γιὰ νὰ ἀρχίσει κανεὶς νὰ γνωρίζει τὸν ἑαυτὸ του — νὰ θυμᾶται αὐτὸ ποὺ ξέχασε, θᾶλεγε ὁ Πλάτων, νὰ κατανοεῖ αὐτὸ ποὺ ἔγινε, θᾶλεγε ὁ Αἰσχύλος.

Νοῦς

Καὶ εἶπε ὁ Κύριος στὸν Μωϋσῆ, *Φτιάξε μόνος σου ἓνα φίδι καὶ τοποθέτησέ το σὲ σημεῖο, κι ἔτσι θὰ συμβεῖ, ὅταν δαγκώσῃ φίδι ἓναν ἄνθρωπο, ἐκεῖνος θὰ κοιτάξῃ στὸ φίδι καὶ θὰ ζήσει. Κι ἔφτιαξε ὁ Μωϋσῆς χάλκινο φίδι καὶ τὸ ἔστησε σὲ σημεῖο, κι ἔτσι ἔγινε, ὅταν δάγκωνε φίδι ἓναν ἄνθρωπο, αὐτὸς κοίταζε στὸ χάλκινο φίδι καὶ ζοῦσε.*³

Τὸ κοίταγμα σημαίνει τὸ θάρρος καὶ τὴν ἐπίγνωση, ἀπ’ ὅπου μεγαλώνει ἡ δυνατότητα γιὰ μεταστροφή καὶ ἡ ἐμπιστοσύνη. Ὅσο ἡ ψυχὴ τελειοποιεῖται τόσο πιὸ καθαρὰ βλέπει ποιὸς συγχωρεῖ τὸ κακό της καὶ τὴν ὁδηγεῖ στὴν ἐνότητα γνώσης, ἐλέους καὶ χαρᾶς, στὸ ἓνα ἐκείνης τῆς ἐλευθερίας “ποὺ ἡ ὄψη της φανέρωσε τὴν παρουσία τοῦ Πνεύματος”.⁴

ἐλαττώματα ποὺ ἔβλεπε σὰν νὰ μὴν τὰ ἔβλεπε καὶ αὐτὰ ποὺ ἄκουγε σὰν νὰ μὴν τὰ ἄκουγε.

¹ Κάφκα, *Τὰ μπλὲ τετράδια*, σ. 60.

² Μακάριος, *Λόγος λζ’*.

³ *Λριθ. 21, 8.*

⁴ Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 151.

Μὴν εἴσατε φοβισμένοι. Γιατὶ ἡ χαρὰ αὐτὴ εἶναι κοντὰ σας καὶ εἶναι μέσα σας. Δὲν ὑπάρχει οὔτε ἕνας ἀνάμεσά σας τόσο ἄγριος οὔτε τόσο μικρὸς στὸν νοῦ οὔτε τόσο μακριά της, ποὺ νὰ μὴ μπορεῖ νὰ βρεῖ μέσα του τὴ χαρὰ αὐτὴ [...] Προτοῦ ἀκόμη φύγετε ἀπὸ τὴν ἐκκλησία ἢ καὶ προτοῦ τελειώσει ἡ ὁμιλία, μπορεῖ νὰ τὴ βρεῖ μέσα του, νὰ τὴ ζεῖ καὶ νὰ τὴν ἔχει, τόσο ἀληθινὰ ὅσο ὁ Θεὸς εἶναι Θεὸς κι ἐγὼ ἄνθρωπος. Νὰ εἴστε βέβαιοι γι' αὐτό, γιατί εἶναι ἀληθινὸ καὶ τὸ λέει ἡ ἴδια ἡ ἀλήθεια.¹

Ἄλλιωσ ἡ ἀποξένωση καὶ ἡ ἀνασφάλεια ἐπιβάλλονται, ἀκόμη καὶ τὰ πιὸ ἀκίνδυνα μοιάζουν τρομακτικά. “Ὅποιος ἔγινε δοῦλος τοῦ Κυρίου θὰ φοβηθεῖ αὐτὸν μόνο, ἀλλὰ ὅποιος ἀκόμη δὲν τὸν φοβᾶται, ἔχει φοβηθεῖ πολλὰς φορές καὶ τὴ σκιά του”.² “Ἐνα μόνο νὰ φοβηθοῦμε”, συμβουλεύει ὁ Γρηγόριος Θεολόγος, “τὸ νὰ φοβηθοῦμε ὀτιδήποτε περισσότερο ἀπὸ τὸν Θεό”.³ Ἀλλὰ ὁ φόβος εἶναι σωστὸ νὰ μὴν ὑπάρχει καθόλου, ἢ ἂν δημιουργήθηκε, τουλάχιστον νὰ εἶναι προσωρινός, σὰν μιὰ ‘ἀγαθὴ κακία’ ποὺ χρειάζεται νὰ ξεφορτωθεῖ κανεὶς ὅσο γίνεται πιὸ γρήγορα. “Ἐχεις ἐξουσία νὰ βρεθεῖς στὸν οὐρανὸ ἀμέσως τώρα, ἂν πάρεις τὸν Θεὸ στὸν νοῦ σου [...] ὅποιος ἔχει προσκολληθεῖ στὸν Θεό, ἀναγκαῖα βρίσκεται ὅπου βρίσκεται Ἐκεῖνος”.⁴

“Φανερὰ διδάσκει ἡ φωνὴ τοῦ Κυρίου, ὅτι τὸ φίδι ποὺ ὑψώθηκε στὴν ἔρημο συμβολίζει τὸ μυστήριον τοῦ Σταυροῦ”.⁵ Ὅπως συνέβαινε μὲ τὸ χάλκινο φίδι, δὲν ἀρκεῖ ὁ πόνος ἀλλὰ νὰ τὸν οἰκειοποιεῖσαι, νὰ τὸν ρωτᾷς, νὰ τὸν γνωρίζεις καὶ νὰ τὸν ὑπερβαίνεις. Ὁ ἕνας ληστής περιφρόνησε τὴ δύναμη ποὺ τοῦ δόθηκε. Τίποτα δὲν σώζει παρὰ μόνο ὁ νοῦς, καὶ ὅσο αὐτὸ δὲν γίνεται συνειδητό, οἱ ἱεροὶ θεσμοὶ στὸ σύνολό τους ἀντιστρέφουν τὴ δύναμή τους καὶ διαφθείρουν. “Ὅταν δεῖτε νὰ στέκεται σὲ ἅγιο τόπο τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρήμωσης, ποὺ εἶπε ὁ προφήτης Δανιήλ, ὅποιος διαβάξει ἄς καταλάβει”.⁶ Ὅλα κρίνονται στὴν

¹ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 66, *DW III*, σ. 113–4.

² Ἰωάννης τῆς Κλίμακος, *Λόγος κ'*, κεφ. 10.

³ Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος 11, Εἰς Γρηγόριον Νύσσης*, *PG 35*, 837. Βλ. τοῦ ἰδίου, *Εἰς τοὺς Μακκαβαίους*, *λόγος 15, PG 35*, 920.

⁴ Νύσσης, *Εἰς τὴν προσευχὴν*, σ. 242.

⁵ Νύσσης, *Περὶ τοῦ βίου Μωϋσέως*, κεφ. 2, ἐν. 277.

⁶ *Ματθ.* 24, 15.

ἐλευθερία, ἀλλὰ οἱ ἀντικειμενικὲς προϋποθέσεις δὲν θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι πιὸ εὐνοϊκές. Τί θὰ ταίριαζε περισσότερο νὰ προσεγγίξει ὁ νοῦς ἀπὸ μιὰ πραγματικότητα ποὺ ἔχει νοερὴ προέλευση καὶ οὐσία;

Ὁ Ἀναξαγόρας διέκρινε πὼς “ὁ νοῦς εἶναι τὸ πιὸ λεπτὸ ἀπ’ ὅλα καὶ τὸ πιὸ καθαρὸ, κατέχει τὴ γνώση γιὰ τὰ πάντα καὶ τὴ μεγαλύτερη ἰσχύ. Καὶ ὅσα ἔχουν ψυχὴ, τὰ μεγαλύτερα καὶ τὰ μικρότερα, ὅλα τὰ κυριαρχεῖ ὁ νοῦς. Πρωταρχικὰ ἀπὸ τὸ μικρὸ ἄρχισε νὰ περιχωρεῖ, καὶ περισσότερο περιχωρεῖ καὶ θὰ περιχωρήσει ἀκόμα περισσότερο”.¹ Ἡ ἄπειρη νοερὴ οὐσία εἶναι ἡ αἰτία ὁρατῶν, ἀοράτων, ἔμφυτων καὶ ἄφυτων, ὑπάρχει σὲ ὅλα καὶ εἶναι ἐλεύθερη ἀπ’ ὅλα: “μικρὸ δηλαδὴ λεπτὸ λέγεται κυρίως αὐτὸ ποὺ ἔχει προχωρήσει ἔξω ἀπὸ κάθε ὄγκο καὶ διάστημα, καὶ χωρὶς ἐμπόδια διαπερνᾷ τὰ πάντα. Καὶ εἶναι τὸ μικρὸ αἰτία θεμελιωτικῆ τῶν ὄλων, γιατί ἀπὸ πούθεν δὲν θὰ βρεῖς νὰ λύπει ἢ μορφή τοῦ μικροῦ. Ἔτσι λοιπὸν νὰ καταλαβαίνουμε στὸν Θεὸ τὸ μικρὸ, ὅτι στὰ πάντα καὶ μέσα ἀπὸ τὰ πάντα χωράει καὶ ἐνεργεῖ, διαπερνῶντας καὶ φθάνοντας ὡς τὸν μερισμὸ ψυχῆς καὶ πνεύματος, ἀρμῶν καὶ μυελῶν, διακρίνοντας σκέψεις καὶ ἔννοιες τῆς καρδιᾶς² καὶ μᾶλλον τὰ ὄντα ὅλα. Τὸ μικρὸ αὐτὸ εἶναι χωρὶς κανένα ποσόν, ποιότητα, ἀνάμιξη, πέρας καὶ ὄρο. Περιλαμβάνει τὰ πάντα, καὶ τὸ ἴδιο εἶναι ἀπερίληπτο”.³ Καὶ ἡ σταύρωση, πέρα ἀπ’ ὅλα τὰ ἄλλα, εἶναι μιὰ λέπτυνση καὶ μιὰ ἀφαίρεση τοῦ ἑαυτοῦ.⁴ Ὅμως οἱ πιὸ σωτήριες προϋποθέσεις μετατρέπονται σὲ ἀφορμὲς κακίας γιὰ τὴ σκληρὴ καὶ ἀκοινωνητὴ ψυχὴ. Προκαλεῖ κατάπληξη οἱ ἴδιοι οἱ γονεῖς νὰ ἀντιμετωπίζουν τὰ παιδιά τους τόσο ἐπιπόλαια, περιφρονῶντας καὶ τὸ πιὸ προφανές, ὅτι ἤδη τὴ στιγμή ποὺ γεννήθηκαν, ἄρχισαν νὰ πεθαίνουν. Σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ βίου ἡ ψυχὴ χωρίζεται σταδιακὰ ἀπὸ ἓνα σῶμα ποὺ φορ-

¹ Ἀναξαγόρας, *DK B 12*.

² *Εβρ.* 4, 12.

³ Διονύσιος Ἀρεσπαγίτης, *Περὶ Θεῶν ὀνομάτων*, σ. 208.

⁴ Βλ. τὸν Γρηγόριο Θεολόγο, *Λόγος ιζ΄, Εἰς τὰ ἅγια Φῶτα*, *PG 36, 353*: ἂν ὅμως κρίνεις τὴ θεότητα μὲ ὄγκους καὶ χιλιόμετρα, καὶ γι’ αὐτὸ σοῦ φαίνεται ἀσήμαντο τὸ Πνεῦμα, γιὰ τὴ μορφή τῆς περιστερᾶς, μικρόλογε γιὰ τὰ μέγιστα, ὥρα εἶναι νὰ ἀτιμάσεις καὶ τὴ Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν, ἐπειδὴ παρομοιάζεται μὲ κόκκο σινάπεως, καὶ νὰ ὑπερυψῶνεις τὸν ἐχθρὸ πάνω ἀπ’ τὴ μεγαλωσύνη τοῦ Ἰησοῦ, ἀφοῦ ὁ ἓνας καλεῖται μέγα ὄρος, λευϊαθάν καὶ βασιλιᾶς ὅσων εἶναι στὰ ὕδατα, ἐνῶ ὁ ἄλλος προσφωνεῖται ἀμνός, μαργαριτάρη, σταγόνα, καὶ τὰ ὅμοια.

τώθηκε σαν ξένο. “Τώρα δὲν βρισκόμαστε στὴ ζωὴ, ἀλλὰ στὸν θάνατο”.¹ Μὲ τέτοια συμπλοκὴ τῶν δύο ὁ Αὐγουστῖνος διστάζει ποιά περιγραφή νὰ προτιμήσει, ἂν πρέπει νὰ μιλήσει γιὰ θνητὴ ζωὴ ἢ γιὰ ζωντανὸ θάνατο. *Vitam mortalem, an mortem vitalem, nescio.*² Σύμβολο τῆς ὠμῆς ἐπιβίωσης καὶ ἀέναης διαδοχῆς γεννήσεων καὶ θανάτων, ὁ οὐροβόρος ὄφας περικλείει τὴ δήλωση ἐν τῷ πᾶν: δὲν ὑπάρχει ἄλλο ἀπὸ αὐτὸν ἐδῶ τὸν τροχὸ τῆς ματαιότητος.³

Ὅσο πιὸ ζωντανὴ εἶναι ἡ ψυχὴ τόσο βρίσκεται πάσης εὐχῆς καὶ ἐπιθυμίας ἐπέκεινα.⁴ Γιὰ παράδειγμα, ὅταν κάποιος μὲ φροντίζει, κι ἔτσι μαντεύω πὼς ἡ ζωὴ μου ἔχει ἀξία, παίρνω τὸν ἑαυτὸ μου ἀπ’ ἔξω, ἂν καὶ χωρὶς νὰ γίνεταί πλαστός: “αὐτὸς ποὺ ἀγαπῶ / μοῦ εἶπε / ὅτι

¹ Μ. Βασίλειος, *Εἰς Ψαλμούς*, PG 29, 373. Ἡ περίφημη αὐτὴ ἀντιστροφή ἀνάγεται ἤδη στὸν Ἡράκλειτο, τὴν ἐπαναλαμβάνει ὁ Εὐριπίδης καὶ τὴν χρησιμοποιεῖ ὁ Πλάτων, ἀναφερόμενος κυρίως στὸν πνευματικὸ θάνατο (*Γοργίας* 492e), ἀπ’ ὅπου οἱ παρομοιώσεις τοῦ σώματος μὲ τάφο τῆς ψυχῆς, καὶ τῆς ψυχῆς τῶν ἀνόητων μὲ κόσκινο, τὶς τρύπες τοῦ ὁποῖου ἀποτελοῦν ἡ ἀπιστία καὶ ἡ λήθη.

² Αὐγουστῖνος, *Ἐξομολογήσεις*, βιβλ. 1, κεφ. 6, PL 32, 663. Βλ. τὸν Γρηγόριο Θεολόγο, *Ἐπιτάφιος εἰς τὸν πατέρα*, λόγος 18, PG 35, 1041: ζωὴ καὶ θάνατος, αὐτὰ ποὺ λέγονται πὼς εἶναι τέτοια καὶ μοιάζουν νὰ διαφέρουν μεταξύ τους πάρα πολὺ, προχωροῦν ἀμοιβαῖα τὸ ἓνα πρὸς τὸ ἄλλο καὶ ἀντικαθίστανται. Ἐπειδὴ ἡ ζωὴ ἀρχίζει ἀπὸ τὴ φθορὰ τῆς μητέρας μας, βαδίζει μέσα ἀπὸ τὴ φθορὰ τῆς συνεχοῦς ἔκστασης τοῦ παρόντος, καὶ καταλήγει στὴ φθορὰ ὀριστικὰ μὲ τὴν ὀλοκληρωτικὴ διάλυση τοῦ βίου αὐτοῦ.

³ Βλ. Νύσσης, *Ἐπιτάφιος εἰς Πλακίλλαν*, τ. 9, σ. 485: μήπως δὲν γυρίζουμε στὸν μῦλο τοῦ βίου ὅπως τὰ ζῶα ποὺ βασανίζονται στὸν μυλῶνα μὲ καλυμμένα τὰ μάτια, πάντοτε ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ ἴδια παιρνώντας καὶ στὰ ἴδια ἐπιστρέφοντας; Νὰ σοῦ δείξω τὴν κυκλικὴ αὐτὴ περίοδο; Ὁρεξη, κορεσμός, ὕπνος, ξύπνημα, κένωση, πλήρωση. Συνεχῶς ἀπὸ ἐκεῖνα αὐτὰ κι ἀπὸ αὐτὰ ἐκεῖνα καὶ πάλι τὰ ἴδια καὶ ποτὲ δὲν σταματᾶμε νὰ τριγυρνᾶμε, ὥσπου νὰ βγοῦμε ἔξω ἀπὸ τὸν μυλῶνα.

⁴ Νύσσης, *Περὶ παρθενίας*, κεφ. 3, ἐν. 1. Βλ. τὸν Ἀριστοτέλη, *Ἠθικὰ Νικομάχεια* 1097a30 κ.έ., καὶ Νύσσης, *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*, PG 46, 96 / 93: νὰ ἀποβάλλει ἡ ψυχὴ ἀπὸ μέσα της καὶ τὴν ἐπιθυμητικὴ ὁρμὴ καὶ διάθεση, ποὺ γίνεταί μόνο ὅταν δὲν ἔχουμε αὐτὸ ποὺ ζητοῦμε [...] Ὅταν λοιπὸν ἐγκαταλείψει τὶς διάφορες φυσικὲς ὁρμές, πάρει τὴν Ὀψὴ τοῦ Θεοῦ, ὑπερβεῖ καὶ τὴν ἐπιθυμία, καὶ ἐνωθεῖ μὲ αὐτὸ ποὺ ὡς τότε τὴν ἔσπρωχνε ἡ ἐπιθυμία, δὲν δίνει πιά στὸν ἑαυτὸ της κανένα καιρὸ γιὰ ἀνάμνηση ἢ ἐλπίδα.

μέ χρειάζεται. // Γι' αυτό / προσέχω τὸν ἑαυτό μου / βαδίζω με προ-
 φύλαξη / καὶ φοβάμαι κάθε στάλα βροχὴ / μηδὰ καὶ με σκοτώσει".¹
 "Ἀνάγκη γιὰ ἀγάπη, σημάδι πὼς κάποιος διχασμὸς ὑπάρχει κιόλας
 μέσα μας".² Ὅμως ἀγαπῶντας ἔχω πληρότητα, ὁ διχασμὸς δὲν εἶναι
 κἀν δυνατός. Γι' αὐτὸ δὲν βοηθάει νὰ ἀποφεύγω ὅσα με ἀρνοῦνται καὶ
 νὰ ζητῶ ὅσα με θέλουν, ἀλλὰ νὰ προσέχω τί σημαίνουν. Κάθε ἀναπο-
 διὰ προσπαθεῖ νὰ με διώξει σὲ πιὸ σημαντικὴ πραγματικότητα. Ἡ τα-
 λαιπωρία δὲν εἶναι μόνο δύναμη ἀπεξάρτησης ἀλλὰ ἐπίσης ζωντανῆς
 γνώσης καὶ μεγαλύτερης ἐνότητας. Ὅσο ἡ ψυχὴ ὑπερβαίνει τὶς διαιρέ-
 σεις τόσο ἀποδεσμεύεται ἀπὸ τὰ πλάσματα. Ἀκόμη καὶ συμμετέχο-
 ντας στὶς συνθηκὲς τῆς πτώσης, στὴν ἴδια τὴν ἀπελπισία καὶ τὴν ἀπο-
 ξένωση, ὁ Λόγος ἐργάζεται τὴ μεταμόρφωση τοῦ χρόνου καὶ μεγαλώ-
 νει τὴν ἐλευθερία.³ Στὴν ἡσυχία ποὺ δημιουργεῖ ἡ ἐνότητα μαζί Του,

¹ Μπρέχτ, "Διαβάζεται πρωὶ καὶ βράδυ", μτφρ. Π. Μάρκαρης, εἰς Λαϊνᾶ
 (ἐπιμ.), *Ἐνὴν ποίηση τοῦ 20οῦ αἰῶνα*, σ. 203.

² Νοβάλις, "Ἡμερολόγιο": *Ἦμνοι στὴ νύχτα*, σ. 71. Ὁ διχασμὸς σημαίνει
 πὼς ἓνα μέρος τοῦ ἑαυτοῦ ἀρνεῖται ἓνα ἄλλο ἐπειδὴ κοιτοῦν σὲ διαφορε-
 τικὲς κατευθύνσεις. Ἔτσι, γιὰ παράδειγμα, ὅταν ὁ μισὸς σκέφτεσαι τὸν Θεὸ
 καὶ τὶς ἀρχές σου, καὶ ὁ ἄλλος μισὸς τί θὰ πεῖ ὁ κόσμος, κ.λπ. Ὅσο μεγαλύ-
 τερη εἶναι, ἡ ἀγάπη συγκεντρώνει τὴν ἐπιθυμία καὶ ἐνοποιεῖ τὴ συνείδηση.
 Αὐτὸ καὶ ὄχι φθόνος σημαίνει ἡ ὑπόδειξη, "ἀγαπήσεις κύριον τὸν θεὸν σου
 ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου":
Ματθ. 22, 37.

³ Βλ. Νύσσης, *Εἰς τὸ Τότε καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ὑποταγήσεται*, σ. 16, 20, 23,
 28: ἀφοῦ θὰ ἔχει ἐνωθεῖ ὁλόκληρο τὸ σῶμα τῆς φύσης μας με τὴ θεία καὶ
 καθαρὴ φύση, τότε, μέσα ἀπὸ μᾶς γίνεται ἐκείνη ἡ ὑποταγὴ, ποὺ ὀνομάζε-
 ται ὑποταγὴ τοῦ Υἱοῦ. Ἡ ὑποταγὴ ποὺ κατορθώθηκε στὸ σῶμα Του ἀποδί-
 δεται στὸν ἴδιο, γιὰτὶ Ἐκεῖνος ἔκανε πράξη μέσα μας τὴ χάρη τῆς ὑπο-
 ταγῆς [...] Ἐκεῖνος λοιπόν, ποὺ μᾶς ἔνωσε με τὸν ἑαυτό Του, ἐνώθηκε μαζί
 μας, καὶ ἔγινε σὲ ὅλα ἓνα μαζί μας, κάνει δικά Του ὅλα τὰ δικά μας. Ὅμως
 κεφάλαιο τῶν ἀγαθῶν μας εἶναι ἡ ὑποταγὴ στὴ Θεότητα [...] Τότε, ἐπειδὴ
 ὁλόκληρη ἡ κτίση θὰ ἔχει γίνεῖ ἓνα σῶμα, καὶ μέσα στὴν ὑπακοή, ὅλα θὰ
 γεννηθοῦν μαζί μέσα Του, τὴν ὑποταγὴ τοῦ σώματός Του στὸν Πατέρα,
 τὴν ἀναφέρει στὸν ἑαυτό Του [...] Ἡ ὑποταγὴ τοῦ Υἱοῦ στὸν Πατέρα ση-
 μαίνει τὴν ἐπίγνωση τοῦ ὄντος, ποὺ θὰ ἀποκτήσουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, καὶ
 τὴ σωτηρία τους [...] (Ἡ ὑποταγὴ αὐτὴ) δὲν εἶναι δουλικὴ ταπεινότητα,
 ἀλλὰ βασιλεία, ἀφθαρσία καὶ μακαριότητα. Ὁ Χριστὸς, ποὺ ζεῖ μέσα μας,
 λέγεται ἀπὸ τὸν Παῦλο ὅτι θὰ ὑποταγεῖ ὁ ἴδιος, ἐπειδὴ τελειοποιεῖ τὸ

ὕπάρχει σκοπὸς χωρὶς σκοπό, ἡ ἱκανοποίηση δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐκπλήρωση καμμιάς ἐπιθυμίας, ὅμως τὸ κατώτερο δὲν ἐγκαταλείπεται, ἐντάσσεται στὸ ἀνώτερο. Ἡ ἐξαήμερος δὲν παύει ποτὲ νὰ εἶναι καιρὸς ἐργασίας καὶ γονιμότητας, καὶ μάλιστα ὅσο πιὸ ἰσχυρὴ γίνεται ἤδη τὴν ἡμέραν ἡ ἐμπειρία τῆς ἄλλης ζωῆς τόσο ἐμπνέει καὶ ὑποστηρίζει τὴν ἐργασία, δὲν τὴν ἀποφεύγει.

ἽΟποιος δὲν ἔχει ἢ δὲν θέλει νὰ κάνει κανένα ἔργο, θὰ ἦταν καλὸ νὰ ἐξαναγκάσει τὸν ἑαυτὸ του νὰ κάνει ὅτιδήποτε, ἐσωτερικὸ ἢ ἐξωτερικὸ, νὰ μὴν ἀρκεῖται σὲ τίποτε, ὅσο καλὸ κι ἂν φαίνεται ἢ εἶναι. ἽΕτσι, ὅταν καταλαβαίνει τὸν ἑαυτὸ του νὰ πονάει ἢ νὰ πιέζεται, γίνεται φανερὸ ὅτι δὲν ἐργάζεται τόσο ὁ ἴδιος ὅσο τὸν ἐργάζεται ὁ Θεός. Τότε διδάσκεται πῶς νὰ συνεργάζεται μὲ τὸν Θεό του [...] Μόνον ἂν τὸ ἐξωτερικὸ ἔργο πάει νὰ καταστρέψει τὸ ἐσωτερικὸ, χρειάζεται κανεὶς νὰ ἀφήνει τὸ ἐξωτερικὸ καὶ νὰ παραμένει ἀποκλειστικὰ στὸ ἐσωτερικὸ. ἽΑν ὅμως μποροῦν τὰ δύο νὰ εἶναι ἐνωμένα, αὐτὸ θὰ ἦταν τὸ καλύτερο, νὰ εἶχε ὁ ἄνθρωπος συνεργασία μὲ τὸν Θεό.¹

ἽΟ Χριστὸς δὲν ἀπομακρύνεται, ἀλλὰ οὔτε θέλει νὰ ἔρχεται ἀπρόσκλητος. Πρόσκληση δὲν εἶναι μιὰ εἰδικὴ ‘ἱεροπραξία’ οὔτε ἡ ἀπραξία, ἀλλὰ ἡ ἀποδέσμευση καὶ ἐλευθερία μέσα σὲ κάθε πράξη,² “μιὰ κατάσταση τοῦ νοῦ ὑψωμένη στὸν Θεὸ μακριὰ ἀπ’ ὅλα τὰ πράγματα”,³ ὅταν ἡ ψυχὴ εἶναι ἀνοιχτὴ καὶ διαθέσιμη χωρὶς νὰ τὸ προσπαθῆσει, ἀβίαστα καὶ αὐθόρμητα.

ἀγαθὸ μας μέσα Του, καὶ μέσα μας ἐργάζεται στὸν ἑαυτὸ Του αὐτὸ ποῦ Τοῦ ἀρέσει.

¹ ἽΕκκαρτ, *Κατηγήσεις*, DW V, σ. 290–1.

² Βλ. Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 439, καὶ τὴν σ. 465, ὅπου ἀναφορὰ εἰς Γαλ. 4, 30: ἀποκλείεται νὰ κληρονομήσει ὁ γιὸς τῆς σκλάβας μαζί μὲ τὸν γιὸ τῆς ἐλεύθερης.

³ ἽΕκκαρτ, *Κατηγήσεις*, DW V, σ. 245–7. Βλ. Νύσσης, *Εἰς τὰς ἐπιγραφάς*, τ. 5, σ. 47.

Καρποφορία

Τώρα πρόσεξε και δὲς καλά! Ἄν ὁ ἄνθρωπος παρέμενε πάντα παρθένος, δὲν θ'ἄδινε κανένα καρπό. Ἄν πρόκειται νὰ δώσει καρπό, εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ νύμφη. Νύμφη εἶναι ἢ πιὸ εὐγενικὴ λέξις ποὺ μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς γιὰ τὴν ψυχὴ, καὶ εἶναι πολὺ πιὸ εὐγενικὴ ἀπὸ τὴ λέξις παρθένος. Ὅτι ὁ ἄνθρωπος δέχεται μέσα του τὸν Θεό, αὐτὸ εἶναι καλό, καὶ στὴν ὑποδοχὴ αὐτὴ εἶναι παρθένος. Ὅτι ὅμως ὁ Θεὸς καρποφορεῖ μέσα του, αὐτὸ εἶναι καλύτερο. Γιατὶ ἡ καρποφορία τοῦ δώρου εἶναι ἢ μόνη εὐχαριστία γιὰ τὸ δῶρο. Καὶ μόνο ἐκεῖ τὸ πνεῦμα μας εἶναι νύμφη, στὴν εὐχαριστία ποὺ ἀνταποδίδει τὴ γέννηση, ὅταν εὐχαριστεῖ τὸν Θεὸ γεννῶντας μὲ τὴ σειρά του τὸν Ἰησοῦ στὴν πατρικὴ καρδιά.¹

Στὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὸν μικρὸ ἑαυτὸ, ὁ ἄνθρωπος πανδοχεύει ἐν ἑαυτῷ τὸν ἀχώρητον,² ἀπολαμβάνοντας τὸ θεῖο δῶρο, ποὺ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός, μὲ τὸ χάρισμα νὰ ἀναφέρεται κυρίως στὶς κοσμικὲς συνθῆκες — δημιουργεῖται ἡ Ἐκκλησία, γράφεται ἡ Βίβλος, κ.λπ. — ὥστε ἡ ἔνωση δὲν ἔχει ἀκέραιο καρπό. Ἡ ὑπαρξὴ ὑγιαίνει καὶ ὁμορφαίνει ἀπὸ τὴν ὠραιότητα τοῦ Χριστοῦ,³ ἀλλὰ ὁ καρπὸς ἔχει σχετικὴ ἀξία, ἀποκρίνεται σὲ ἀνάγκες, θεραπεύει ἀδυναμίες, βοηθεῖ, προσκαλεῖ, καθρεφτίζει στὸν κόσμον τὴν ἔνωση μαζί Του. “Μέσα του ἦταν ὁ Θεὸς ἀλλάζοντας μὲ τὴν ἀγάπη Του τὸν κόσμον, ὅπως λέει ὁ Παῦλος, ὁ Θεός, ποὺ μέσα σὲ ἀνθρώπινο σῶμα, μὲ δυνάμεις καὶ θαύματα, φανέρωσε τὸν ἑαυτὸ Του”.⁴

¹ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 2, DW I, σ. 27. Ἡ παρθενία ὡς προϋπόθεση τοῦ γάμου ἀναδεικνύεται στὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Ματθαίου — ἡ Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν ἀνήκει στὶς παρθένους ποὺ συναντοῦν τὸν Νυμφίον (βλ. Ματθ. 25, 1 κ.έ. Γιὰ τὴ σημασίαν τῆς παραβολῆς βλ. ὅσα γράφω στὰ Στοιχεῖα, Ἀθήνα 2014², σ. 87 κ.έ.) — στὴν Ἀποκάλυψη καὶ τὴν ἐπίκληση τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς Νύμφης πρὸς τὸν Χριστὸ (βλ. Ἀποκ. 22, 17.), στὸ Ἄσμα Ἀσμάτων, καὶ ἄλλοι.

² Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 428.

³ Ὁ.π., σ. 98.

⁴ Ὁ.π., σ. 407.

Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, πού μιὰ φορά πῆρε σάρκα καὶ γεννήθηκε, ἀπὸ τὴν ἀγάπη Του γιὰ τὸν ἄνθρωπο θέλοντας πάντα νὰ γεννιέται πνευματικὰ μέσα σὲ ὄσους τὸν θέλουν, γίνεται καὶ βρέφος, πλάθοντας τὸν ἑαυτό του μέσα σ' ἐκείνους μὲ τις ἀρετές. Τόσο φανερώνεται, ὅσο γνωρίζει ὅτι θὰ τὸν ἀντέξει ἐκεῖνος πού τὸν ὑποδέχεται. Δὲν μικραίνει τὴ φανέρωσή Του ἀπὸ φθόνο ἀλλὰ σταθμίζοντας καὶ μετρῶντας τὴ δύναμη πού ἔχουν ὅσοι θέλουν νὰ τὸν δοῦν.¹

Ἄν ὁ Χριστὸς γεννιέται σὲ ὄλους, ὅμως τὸ ἀντιλαμβάνονται μόνο λίγοι, οἱ περισσότεροι φαίνεται ὅτι ἀρκοῦνται νὰ πάρουν τὰ λιγότερα, ὅπως τὸ νὰ ὑπάρχουν, νὰ ἔχουν τὶς αἰσθήσεις τους, κ.λπ. Ὅσο μεγαλώνει ἡ ἐνότητα μαζί Του, ὅσο περισσότεροι δέχονται ὑψηλότερα χαρίσματα, τόσο τελειοποιεῖται ἡ Ἐκκλησία. Αὐτὸ συμβαίνει πάντα στὸ παρόν: *ἐπεφάνης σὴ μ ε ρ ο ν τῆ οἰκουμένη [...]* τὸ φῶς τὸ ἀπρόσιτον.

Συνεχῶς σ' αὐτοὺς πού ἔρχονται στὸν κόσμον γεννιέται μαζί τους ὁ Χριστὸς, ὅσο ὑπάρχει τὸ σήμερον. Ὅταν τὸ σήμερον τοῦ κόσμου τούτου συγκεντρωθεῖ στὰ τέλη, δὲν θὰ γεννιέται πιά, ἀλλὰ ἔχοντας γεννηθεῖ μιὰ φορά σὲ ὄλους, κι ἔχοντας γίνει ὄλων κριτῆς καὶ δικαστῆς, ζωντανῶν καὶ νεκρῶν, θὰ βασιλεύει αἰώνια μὲ τὸν Πατέρα.²

Στὴν παρθενία ζεῖ ὁ Χριστὸς ἐνωμένος μὲ τὸν ἄνθρωπο μέσα στὸν κόσμον. Στὸν γάμον ζεῖ ὁ ἄνθρωπος ἐνωμένος μὲ τὸν Χριστὸ στὸς οὐρανούς τῆς πατρικῆς καρδιᾶς.³

¹ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς, *Περὶ Θεολογίας*, ἑκατοντὰς 3, κεφ. 8.

² Νύσσης, *Κατὰ Ἀρείου καὶ Σαβελλίου*, τ. 3.1, σ. 74.

³ Βλ. ὅσα γράφω στὴν *Κιβωτό*, σ. 160 κ.έ., καὶ τὸν Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 2, *DW I*, σ. 31: ἀπὸ τὸ ἴδιο βᾶθος, ἀπ' ὅπου ὁ Πατέρας γεννάει τὸν αἰώνιο Λόγον του, ἀπὸ ἐκεῖ [ἡ ψυχῆ] καρποφορεῖ καὶ τὸν γεννάει μαζί μὲ τὸν Πατέρα. Γιατί ὁ Ἰησοῦς, τὸ φῶς καὶ ἀπαύγασμα τῆς πατρικῆς καρδιᾶς — ὅπως λέει ὁ ἀπόστολος Παῦλος, εἶναι δόξα καὶ ἀπαύγασμα τῆς πατρικῆς καρδιᾶς, καὶ φωτίζει μὲ δύναμη τὴν πατρικὴν καρδιά — ὁ Ἰησοῦς ὁ ἴδιος ἔχει ἐνωθεῖ μὲ τὴν νύμφη καὶ ἐκείνη μαζί Του, καὶ φέγγει καὶ λάμπει μαζί Του σὰν ἓνα ἐνιαῖο Ἔνα, καὶ σὰν ἀγνὸ καὶ καθαρὸ φῶς μέσα στὴν πατρικὴν καρδιά.

Ἡ ψυχὴ

Ἡ Ἐκκλησία αναγνωρίζει στὴν Ἐνανθρώπηση τὸ θεμέλιο ἐκείνης τῆς κατάστασης γιὰ τὴν ὁποία μόνο ἀξίζει κανεὶς νὰ ζεῖ — Θεοῦ μὲν ἐνανθρωπήσαντος, ἀνθρώπου δὲ θεωθέντος.¹ Ὅλα τὰ πλάσματα πηγάζουν ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ δὲν εἶναι καθεαυτὰ ἀπολύτως τίποτα, ἂν ὅμως ὁ ἴδιος οὐσιώνει μέσα Του καὶ μέσα τους τὶς σάρκες τοῦ φθαρτοῦ σώματος, τί θὰ ἔκανε μὲ τὴν ψυχὴ, “τί νομίζεις ὅτι κάνει μὲ τὴν ψυχὴ, ποὺ τὴν ἔχει τιμήσει μὲ τὴν Εἰκόνα Του;”²

Ὁ Θεὸς ἀγαπάει τὴν ψυχὴ μὲ τόση δύναμη, ποὺ εἶναι ἀπίστευτο. Ἄν ἦταν κάποιος νὰ κλέψει ἀπὸ τὸν Θεὸ τὴν ἀγάπη Του γιὰ τὴν ψυχὴ, θὰ Τοῦ ἔκλεβε τὴ ζωὴ καὶ τὴν ὑπαρξή Του, ἢ θὰ σκότωνε τὸν Θεό, ἂν μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ πεῖ αὐτό. Γιατὶ ἡ ἴδια ἀκριβῶς ἀγάπη μὲ τὴν ὁποία ἀγαπάει τὴν ψυχὴ, εἶναι ἡ ζωὴ Του, στὴν ἀγάπη αὐτὴ πηγάζει τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, καὶ ἡ ἴδια αὐτὴ ἀγάπη εἶναι τὸ Ἅγιο Πνεῦμα. Ἄν ὁ Θεὸς ἀγαπάει τὴν ψυχὴ μὲ τόση δύναμη, ἡ ψυχὴ πρέπει νὰ εἶναι κάτι πολὺ μεγάλο.³

Ἡ Εἰκόνα τῆς Τριάδας σφραγίζει τὴν ψυχὴ⁴ μὲ τὴ γνώση τοῦ Θεοῦ γιὰ τὰ πλάσματά Του.⁵ Δὲν εἶναι ἐλπίδα γιὰ τὸ μέλλον ἀλλὰ ἡ ἀρχή,⁶ κι ἂς μὴ νοιώθει ὁ πονηρὸς νοῦς οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο. “Ἀνάμεσά σας ἔχει σταθεῖ Ἐκεῖνος ποὺ ἐσεῖς δὲν γνωρίζετε”.⁷

Ὁ Θεὸς εἶναι μέσα σὲ ὅλα τὰ πράγματα. Ἀλλὰ ὅπως εἶναι θεῖος καὶ νοερός, πουθενὰ δὲν ὑπάρχει τόσο ἀληθινά, ὅσο στὴν ψυχὴ [...] Ἐκεῖ ποὺ δὲν ἦρθε ποτὲ ὁ χρόνος, ὅπου καμμιὰ εἰκόνα δὲν φάνηκε, στὸ ἐσώτερο καὶ ὑψηλότερο μέρος τῆς ψυχῆς, ὁ Θεὸς δημιουργεῖ

¹ Γρηγόριος Θεολόγος, Ἐπιστολὴ 101, ἐν. 21.

² Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 3, DW I, σ. 57.

³ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 69, DW III, σ. 163–4. Βλ. ἐπίσης τὴν Ὁμιλία 7, DW I, σ. 121.

⁴ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 50, DW II, σ. 454 κ.έ.

⁵ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 30, DW II, σ. 96 κ.έ.

⁶ Βλ. Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 101, *Κατὰ Εὐνομίου*, βιβλ. 3, κεφ. 1, ἐν. 51, *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*, PG 46, 145 / 156.

⁷ Ἰω. 1, 26.

τὸν κόσμον αὐτὸν ὁλόκληρον [...] Ὅτι πέρασε, ὅτι ὑπάρχει τώρα καὶ ὅτι πρόκειται νὰ γίνῃ, ὁ Θεὸς τὸ δημιουργεῖ στὸ ἐσώτατο μέρος τῆς ψυχῆς.¹

Ἡ ἀπόσταση πλάσματος καὶ Δημιουργοῦ αἴρεται πρὸς τὴν θεϊαν τε καὶ ἀκήρατον φύσιν μέχρι τοῦ σημείου τῆς ἀπόλυτης ταύτισης στὴν Εἰκόνα, πὺ περιέχει τὸν ἄνθρωπο καὶ ὅλα τὰ πράγματα. “Οὔτε βάρους, οὔτε εἶδος, οὔτε χρῶμα, οὔτε σκληρότητα, οὔτε μαλακότητα, οὔτε ὀρισμὸς ποσότητας, οὔτε τίποτε ἄλλο ἀπ’ ὅσα βλέπουμε τώρα δὲν παραμένει τότε, ἀφοῦ ἡ ἔνωση μὲ τὸν Θεὸ ἀνέλαβε τὸ ταπεινὸ τῆς σαρκικῆς φύσης στὰ θεῖα ιδιώματα”.²

Ἡ ψυχὴ δὲν διαφέρει καθόλου ἀπὸ τὸν Κύριό μας Ἰησοῦ Χριστό, παρὰ μόνο στὸ ὅτι ἔχει πιὸ σκληρὴ φύση. Ἡ φύση τῆς βρίσκεται μέσα στὸ αἰώνιο πρόσωπο. Στὸν βαθμὸ πὺ ἀπομακρύνει τὴ σκληρότητά της — καὶ μπορεῖ νὰ τὴν ἀπομακρύνει τελείως — γίνετα ἀκριβῶς τὸ ἴδιο, καὶ ὅλα ὅσα μποροῦν νὰ εἰπωθοῦν γιὰ τὸν Κύριό μας Ἰησοῦ Χριστό, τὰ ἴδια μποροῦν νὰ εἰπωθοῦν γιὰ τὴν ψυχή.³

Τὴν κλιμάκωση ὁ Μάξιμος συνοψίζει ὡς ἔνωση τῶν φύλων στὸν ἐνιαῖο ἄνθρωπο, ἔνωση παραδείσου καὶ οἰκουμένης στὴν ἐνιαία γῆ, ἔνωση οὐρανοῦ καὶ γῆς στὴν ἐνότητα τῶν αἰσθητῶν, ἔνωση νοητῶν καὶ αἰσθητῶν στὴν ἐνιαία κτίση, ἔνωση κτιστοῦ καὶ ἀκτίστου στὸ ἐν καὶ ταυτὸν, πὺ εἶναι τὸ πλήρωμα τῆς θεώσεως.

¹ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 30, *DW* II, σ. 95–96.

² Νύσσης, *Πρὸς τὰ Ἀπολλιναρίου Ἀντιρρητικούς*, τ. 3.1, σ. 201.

³ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 59, *DW* II, σ. 632. Βλ. Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου*, *PG* 44, 228 (τῷ τοίνυν θεοειδεὶ τῆς ψυχῆς προσφύεται [...] τὸ μόνιμόν τε καὶ ὡσαύτως ἔχον ἐν τῷ καθ’ ἡμᾶς συγκρίματι), καὶ *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 68–69: ὁ οὐρανὸς ὅλος περιέχεται στὴ σπιθαμὴ τοῦ Θεοῦ, ἡ γῆ καὶ ἡ θάλασσα περικλείονται ἀπὸ τὸ χέρι Του. Καὶ ὅμως, ὁ τόσο ἰσχυρὸς, μὲ τέτοια δύναμη, αὐτὸς πὺ περισφίγγει τὸ σύμπαν στὴν παλάμη Του, ὁλόκληρος χωράει μέσα σου, κατοικεῖ μέσα σου, καὶ δὲν νοιώθει στενόχωρα ὅπως διατρέχει τὴ φύση σου, Ἐκεῖνος πὺ εἶπε, *Θὰ ζήσω μέσα τους καὶ θὰ βαδίσω μέσα τους* (*B’ Κορ.* 6, 16). [...] Πῶς λοιπὸν θὰ θαυμάσεις τοὺς οὐρανοὺς ἀνθρωπέ μου, βλέποντας τὸν ἑαυτό σου πιὸ μόνιμο ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς; Αὐτοὶ παρέρχονται ἀλλὰ ἐσὺ μένεις αἰώνια ἴδιος μαζί μὲ Ἐκεῖνον πὺ εἶναι αἰώνιος σὲ ὅλη τὴν αἰωνιότητα.

Ὁλος ὁ ἄνθρωπος ὄλῳ περιχωρήσας ὀλικῶς τῷ Θεῷ καὶ γενόμενος πᾶν ὅ,τι περ ἔστιν ὁ Θεὸς χωρὶς τῆς κατ' οὐσίαν ταυτότητος καὶ ὄλον αὐτὸν ἀντιλαβὼν ἑαυτοῦ τὸν Θεόν, καὶ τῆς ἐπ' αὐτὸν τὸν Θεὸν ἀναβάσεως οἷον ἔπαθλον αὐτὸν μονώτατον κτησάμενος τὸν Θεὸν ὡς τέλος τῆς τῶν κινουμένων κινήσεως καὶ στάσιν βásiμόν τε καὶ ἀκίνητον τῶν ἐπ' αὐτὸν φερομένων καὶ παντὸς ὄρου καὶ θεσμοῦ καὶ νόμου, λόγου τε καὶ νοῦ καὶ φύσεως ὄρον καὶ πέρας ἀόριστόν τε καὶ ἄπειρον ὄντα.¹

Ἡ ἐνότητα μὲ τὸν Θεὸ δὲν εἶναι προϋπόθεση διαιώνισης ἀλλὰ ἀγιότητος, χαρᾶς καὶ ἱκανοποίησης. Ὅ,τι συνήθως νομίζεται θάνατος δὲν εἶναι παρὰ ἢ ἀπαλλαγὴ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα τῆς ταπείνωσης, ἀπ' ὅπου ἀρχίζει ἢ μεταμόρφωση τῆς σωματικότητας ἀπαλλαγμένης πιά ἀπὸ τῆ φθορά. Πιὸ σημαντικὸς εἶναι ὁ θάνατος τῆς ἴδιας τῆς ἀθάνατης ψυχῆς. “Θάνατος τοῦ σώματος εἶναι ἢ φθορὰ καὶ ἢ διάλυση, θάνατος τῆς ψυχῆς εἶναι ἢ ἀποξένωση ἀπὸ τὴν ἀληθινὴ ζωὴ”.² Τὸ σῶμα τῆς ταπείνωσης φθείρεται ἀναγκαῖα μέχρι τελικῆς κατάρρευσης, παραχωρῶντας τὴ θέση του στὸ πνευματικότερο καὶ ἀφθαρτο σῶμα τῆς ἄλλης ζωῆς. Ἡ ψυχὴ ‘φθείρεται’ ἐλεύθερα, ἀποβάλλοντας κατώτερες ἐξαρτήσεις καὶ ἐμπάθειες. Αὐτὸς εἶναι ὁ θάνατος τοῦ μικροῦ καὶ ἀχάριστου ἑαυτοῦ, καὶ πράγματι ἢ μόνη δυνατότητα τῆς ψυχῆς νὰ ἀποφύγει τὸν πνευματικὸ θάνατο. Ὅταν ὁ Παῦλος ἀναφέρεται στὴν ἀντίθεση ψυχῆς καὶ πνεύματος, ψυχικὸ ἄνθρωπο ἐννοεῖ τὸν ἀποξενωμένο ἀπὸ τὸν Λόγον καὶ ὑποταγμένο στὸ ἀσήμαντο. Στὸν βαθμὸ τῆς πνευματικῆς προόδου καταργεῖται ὁ θνητὸς ψυχισμὸς, καὶ ἢ ἀναγνώριση τῆς πραγματικότητας μεγαλώνει. Ὅτιδῆποτε συμβαίνει στὴ ζωὴ αὐτῆ, ὀδυνηρὸ ἢ εὐχά-

¹ Βλ. Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν*, PG 91, 1305–1308.

² Νύσσης, *Περὶ τῆς τριημέρου προθεσμίας*, τ. 9, σ. 292. Βλ. ἐπίσης τὸν Μάξιμο, *Πρὸς Θαλάσσιον, πρόλογος*: μὲ τὴν ἐνεργὸ γνῶση ἢ ἀγάπη μένει μέσα μας ἀμετακίνητη καὶ ὁ Θεὸς μᾶς χαρίζει τὴν αἰώνια, ἀναλλοίωτη καὶ ἀπόρρητη ἀγαλλίαση καὶ σύσταση τῆς ψυχῆς [...] Ὅπως λησμονήσαμε τὸν Θεὸ καὶ μέσα ἀπὸ τίς αἰσθήσεις ἀπολαύσαμε καὶ προσκολληθήκαμε στὴν κτίση, κάναμε Θεὸ τὴν κτίση, ἐπειδὴ ἀπὸ αὐτὴ συγχροτεῖται τὸ σῶμα, ἔτσι, παίρνοντας τὴ σύμφωνη μὲ τὴ δύναμη τῆς νόησης ἐνεργὸ γνῶση τοῦ Θεοῦ, ἐπειδὴ ἀπὸ τὸν Θεὸ ἔχει τὴ σύστασή της ἢ ψυχὴ γιὰ νὰ ὑπάρχει, νὰ ὑπάρχει ἀγαθὴ καὶ νὰ ὑπάρχει αἰώνια, θὰ λησμονήσουμε ὄλα ὄσα δοκιμάζει ὀποιαδῆποτε αἰσθησι.

ριστο και σπάνιο ἢ τετριμμένο, ὑπάρχει γιὰ νὰ στηρίζει ὅποιον θέλει νὰ μεγαλώσει τὴν ἐπαφή του μὲ τὴν πραγματικότητα.

Ὅτι ἐργάζεται ὁ Θεός, ἢ πρωταρχική Του ἀνάβλυση, εἶναι τὸ ἔλεος. Ὅχι μὲ τὴν ἔννοια ὅτι συγχωρεῖ τὶς ἀμαρτίες τοῦ ἀνθρώπου ἢ ὅπως ἓνας ἀνθρωπος δείχνει ἔλεος στὸν ἄλλο. [...] Πῶς τὸ ὑψηλότερο ἔργο Του εἶναι τὸ ἔλεος, σημαίνει ὅτι ὁ Θεὸς στερεώνει τὴν ψυχὴ στὸ ὑψηλότερο καὶ καθαρότερο μέρος ποὺ μπορεῖ νὰ πάει, στὸ διάστημα, σὲ θάλασσα μὲ ἀπέραντο βυθὸ, ἐκεῖ ἐργάζεται ὁ Θεὸς ἔλεος.¹

Ἡ Εἰκόνα τοῦ Θεοῦ στὴν ψυχὴ δὲν εἶναι ἀπομίμηση, ὅπως νόμιζε ὁ Ἀκινάτης, ὅτι “στὸν ἀνθρωπο βρίσκεται κάποια ὁμοιότητα μὲ τὸν Θεό, ποὺ παράγεται ἀπὸ τὸν Θεὸ ὅπως ἀπὸ ἓνα ὑπόδειγμα [...] γι’ αὐτὸ λέγεται πῶς εἶναι στὸν ἀνθρωπο ἢ θεία εἰκόνα, ὅχι ὅμως τέλεια ἀλλὰ ἀτελής”.² Ὅτι ὁ Λόγος εἶναι ἡ πατρική Εἰκόνα μὲ τὴν ὁποία συμφωνεῖ ὁ ἀνθρωπος ὡς εἰκόνα εἰκόνας (κατ’ εἰκόνα), ἀποτελεῖ ἐδραιωμένη διάκριση στὴν ἐκκλησιαστική γραμματεία, ἀφορῶντας τὸν ἀνθρωπο συνολικά, ὅχι τὸν ἀνώτερο λόγο. “Μὲ τὴν ἔνωση καὶ τὴ συνάφεια ὁ Θεὸς Λόγος καὶ ἡ ἀνθρώπινη φύση εἶναι ἓνα, χωρὶς νὰ ἔχει γίνεи οὔτε σύγχυση οὔτε ἀφανισμὸς [τῆς διαφορᾶς] τῶν φύσεων, ἀλλὰ κάποια ἔνωση ἄρρητη, ποὺ δὲν μποροῦμε νὰ περιγράψουμε”, καὶ μόνιμη, “δὲν περιβλήθηκε τὴ φύση μας γιὰ νὰ τὴν ἀφήσει πάλι, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὴν ἔχει πάντα μαζί Του”.³

¹ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 7, *DW I*, σ. 121. Βλ. τὸν Μακάριο, 64 Ὁμιλίαι, ὁμ. 11, κεφ. 5, ἐν. 1: τείνει [ὁ Θεὸς] αὐτὴν [τὴν ψυχὴ] εἰς πλάτος ἄπειρον, ἕως τελειώσει αὐτὴν, καὶ τότε πάντων κυριεύει ἀπολαβοῦσα τὸν ἐπουράνιον νυμφίον. Βλ. Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 84, *DW III*, σ. 462: ὁ ἄπειρος Θεὸς ποὺ εἶναι μέσα στὴν ψυχὴ συλλαμβάνει τὸν Θεὸ ποὺ εἶναι ἄπειρος. Ὁ Θεὸς συλλαμβάνει τὸν Θεὸ καὶ ὁ ἴδιος ἐργάζεται στὴν ψυχὴ τὸν ἑαυτὸ Του καὶ τῆς δίνει τὴ μορφὴ Του.

² Ἀκινάτης, *Θεολογικὴ σούμα I*, ἐρώτηση 93, ἄρθρο 1. Τὸ ἀπόσπασμα ἐπισημαίνει ὁ Γούντς, σ. 36.

³ Χρυσόστομος, *Εἰς τὸ Κατὰ Ἰωάννην*, *PG 59*, 80. Βλ. ἐπίσης τὸν Μάξιμο, *Περὶ ἀγάπης Γ* 25: ὅταν ὁ Θεὸς ἔφερε στὴν ὑπαρξὴ τὴν λογικὴ καὶ νοερὴ οὐσία, ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴ ἀγάπῃ τῆς μετέδωσε τέσσερα θεῖα ιδιώματα ποὺ συνέχουν, φρουροῦν καὶ διασώζουν τὰ ὄντα. Αὐτὰ εἶναι, τὸ ὄν (ἢ ὑπαρξὴ), τὸ αἰεὶ ὄν (ἢ ἀθάνατη ὑπαρξὴ), ἡ ἀγαθότητα καὶ ἡ σοφία. Τὰ δύο πρῶτα χάρισε στὴν οὐσία, ἐνῶ τὰ ἄλλα δύο στὴν προαίρεση. Στὴν οὐσία τὸ ὄν

Ἀπὸ φιλοτιμία ὁ Θεὸς ἔδωσε τὰ ὑπόλοιπα ἀγαθὰ στὴν ἀνθρώπινη φύση. Νοῦ ὅμως καὶ νόηση δὲν γίνεται μὲ κυριολεξία νὰ ποῦμε ὅτι ἔδωσε, ἀλλὰ ὅτι μετέδωσε, ἀποθέτοντας στὴν Εἰκόνα Του, τὴν ὁμορφιὰ τῆς ἴδιας τῆς φύσης Του.¹

Στὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἢ ψυχὴ εἶναι ἐνωμένη τόσο στενὰ μὲ τὸν Θεό, ὥστε οὔτε οἱ ἄγγελοι, Χερουβείμ ἢ Σεραφεῖμ, δὲν μποροῦν νὰ βροῦν ἢ νὰ καταλάβουν τὴ διαφορὰ τους. Γιατὶ ὅπου ἀγγίζουσιν τὸν Θεό, ἀγγίζουσιν τὴν ψυχὴ, καὶ ὅπου ἀγγίζουσιν τὴν ψυχὴ, ἀγγίζουσιν τὸν Θεό.²

Τὸ μεγαλύτερο καλὸ ποῦ ἔκανε ποτὲ ὁ Θεὸς στὸν ἄνθρωπο, εἶναι ὅτι ἔγινε ἄνθρωπος ὁ Ἰδιος.³ Ἔχει δημιουργήσῃ τὴν ψυχὴ σύμφωνα μὲ τὴ δική Του τέλεια πληρότητα, ἔχει πηγάσει μέσα τῆς ὁλόκληρης τὴν καθαρότητά Του μέσα στὴν πρωταρχικὴ ἀγνότητα.⁴

Θεός, ψυχὴ καὶ σῶμα ὁ κατ' εἰκόνα Θεοῦ κτισθεὶς ἄνθρωπος καὶ Θεὸς εἶναι καταξιούμενος.⁵

Ὁ Ἀπολλινάριος νόμιζε ὅτι ὁ θεῖος καὶ ὁ ἀνθρώπινος λόγος εἶναι ἀσύμβατες πραγματικότητες, ἢ ὑπαρξὴ τῆς μίας ἀναιρεῖ τὴν ἄλλη. Κι ἂν ὑπῆρχε στὴν ψυχὴ ἢ Εἰκόνα, δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἐνωθεῖ πραγματικά, θὰ βρισκόταν σὰν ξένο σῶμα. Ἡ ἔτσι φερόμενη ὡς ἔνωση δὲν εἶναι παρὰ συγκόλληση διαρκῶς ἔτοιμη νὰ διαλυθεῖ. Καὶ ὅταν ἀπουσιάζει προσωπικὴ ἐμπειρία τῆς ἐνότητας, δὲν ἀπομένει παρὰ νὰ κυριαρχεῖ ἡ σύμβαση.

Τὰ περὶ Ἀναστάσεως τὰ ἔχει κι αὐτὰ ὁ Ἀπολλινάριος συγκροτημένα μυθικά, ἢ μᾶλλον Ἰουδαϊκά, ἐκεῖ ποῦ λέει ὅτι πάλι θὰ γυρί-

καὶ τὸ αἰεὶ ὄν, στὴν προαίρεση τὴν ἀγαθότητα καὶ τὴν σοφία, ὥστε ὅ,τι εἶναι ὁ Ἰδιος ἀπὸ τὴ φύση Του, αὐτὸ νὰ γίνεται καὶ ἡ κτίση μετέχοντας στὴ φύση Του [...] Ὁ ἄνθρωπος ἔγινε κατ' εἰκόνα Θεοῦ, ὡς ὄν ὄντος Θεοῦ, καὶ ὡς ἀθάνατο ὄν ἀθάνατου ὄντος Θεοῦ. Ἄν καὶ ἡ ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶχε ἀρχή, ὅμως δὲν ἔχει τέλος.

¹ Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου*, PG 44, 149. Βλ. ὅσα γράφω στὸ κεφάλαιο “Ἡ φύση ὡς χάρις”, *Χρόνος καὶ Δημιουργία*, σ. 289 κ.έ.

² Ἐκκαρτ, *Κατηγήσεις*, DW V, σ. 268–9.

³ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 22*, DW I, σ. 377.

⁴ Ὁ.π., σ. 380.

⁵ Συμεῶν ὁ Νέος Θεολόγος, *Ἠθικός 6*, ΕΣΝΘ, τ. 2, σ. 232.

σουμε στη νομική λατρεία, πάλι θά περιτμηθοῦμε, θά σαββατί-
ζουμε, θά ἀπέχουμε ἀπὸ τροφές, θά προσφέρουμε θυσίες στὸν Θεὸ
καὶ θά προσκυνήσουμε στὰ Ἱεροσόλυμα στὸν ναό, καὶ γενικὰ ἀπὸ
χριστιανοὶ θά γίνουμε Ἰουδαῖοι.¹

Ἡ κατάσταση αὐτὴ ἀποκαλεῖται ἐπίσης βλασφημία τοῦ Πνεύμα-
τος, καὶ εἶναι ἡ μόνη ἁμαρτία ποὺ δὲν γίνεταί νὰ ἀφεθεῖ,² ἐπειδὴ φύση
της ἔχει τὴν προκαταβολικὴ μόνιμη ἄρνηση τῆς συγγνώμης. Βλασφη-
μία τοῦ Πνεύματος εἶναι ἡ ‘εὐσεβῆς’ σκληρότητα καὶ ‘ἐντιμη’ ἀναι-
σθησία, περίπου ζωὴ τῆς ἀποξένωσης ἀπὸ τὸν Λόγο, καὶ ἐγκλεισμός
σὲ μιὰ ‘καταξιωμένη’ αὐτάρκεια.³

Γι’ αὐτὸ μεγάλωνε ἡ ἐπιθυμία τῶν Ἰουδαίων νὰ τὸν σκοτώσουν,
γιατὶ δὲν ἔφτανε ποὺ καταργοῦσε τὸ ἔθιμο τοῦ Σαββάτου, ἀλλὰ
καὶ ἔλεγε τὸν Θεὸ πατέρα Του καὶ ἐξίσωνε τὸν ἑαυτὸ Του μὲ τὸν
Θεὸ [...] *Αὐτός δὲν εἶναι ὁ Ἰησοῦς, ὁ γιὸς τοῦ Ἰωσήφ, ποὺ γνω-
ρίζουμε τὸν πατέρα καὶ τὴ μητέρα του; Πῶς λέει τώρα, ‘ἔχω κατε-
βεῖ ἀπὸ τὸν οὐρανὸ’;*⁴

¹ Μ. Βασίλειος, *Ἐπιστολὴ 263*, ἐν. 4.

² Βλ. *Ματθ.* 12, 31: πᾶσα ἁμαρτία καὶ βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώ-
ποις, ἡ δὲ τοῦ πνεύματος βλασφημία οὐκ ἀφεθήσεται.

³ Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἀκριβῶς ἡ ἴδια σκληρότητα διακρίνει τὴν ἐποχὴ ἣ
τις περιοχὲς τῆς δῆθεν ἀπομόθευσης ἢ ἀπομάγευσης ἢ ἐκκοσμίκευσης, ἢ
ἴδια θρησκευτικοῦ τύπου ἰδεολογικὴ πώρωση. Χαρακτηριστικὰ παρατηρεῖ-
ται στὰ μαρξιστικὰ καὶ μεταμαρξιστικὰ ἀριστεριστικὰ κινήματα, ἢ ἀπόλυ-
τὴ ἀποτυχία τῶν ὁποίων νὰ φέρουν πρόοδο στὶς κοινωνίες ποὺ ἔκαναν τὸ
λάθος νὰ τὰ ὑποστηρίξουν, θὰ τὰ εἶχε ὀδηγήσει σὲ ἀναθεώρηση καὶ ἐγκα-
τάλειψη τῶν ἰδεῶν τους, ἂν εἶχαν τὴν ἐλάχιστη ἐντιμότητα.

⁴ *Ἰω.* 5, 18 καὶ 6, 42. Βλ. *Ἰω.* 14, 12, καὶ τὸ σχόλιο τοῦ Κύριλλου Ἀλεξαν-
δρείας στὴ φράση *ὁ πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, κἀγὼ ἐργάζομαι* — *Εἰς*
τὸ Κατὰ Ἰωάννην, σ. 315.

Εὐαγγέλιο

“Όπου εἶναι δύο ἢ τρεῖς συγκεντρωμένοι στό ὄνομά μου, ἐκεῖ βρίσκομαι ἀνάμεσά τους”.¹ Συγκέντρωση τῶν δύο εἶναι τὸ πρωταρχικό, ὁ τρίτος βεβαιώνει τὴν ἀπουσία μεροληψίας καὶ τὴν δυνατότητα ἀπειρης ἐπέκτασης. Ὁ ἀριθμὸς (δύο ἢ τριῶν) σημαίνει τὴν αὐστηρὰ προσωπική φύση τῶν σχέσεων, τὴν ἀπουσία ‘μαζικότητας’, καὶ ἀκόμη τὴν δοκιμασία τῶν σχέσεων μέσα ἀπὸ πολλά. Στὸ ὄνομά μου, δηλαδὴ στὸν Λόγο τῆς σχέσης, ποὺ εἶναι ἡ ἀγάπη. Σημαίνει τὴν ἀσύγκριτη ἐνότητα. Κάθε σχέση μέσα στὸν Λόγο εἶναι καὶ βιώνεται μοναδική, ἐπειδὴ εἶναι πέρα ἀπ’ ὅλα σχέση μὲ τὸν ἴδιο τὸν Λόγο. Φανερῶνεται στὴ γνήσια ἐπιθυμία τοῦ ἐνὸς γιὰ τὸν ἄλλο, ἐπειδὴ ὁ Ἰδιος μᾶς ἐνώνει καὶ τὸν Ἰδιο μόνο εἶχαμε ἐπιθυμήσει χωρὶς ἀκόμη νὰ τὸ γνωρίζουμε, χάρις σὲ ἴγνη τῆς παρουσίας Του μέσα στὸν ἄλλο. Γι’ αὐτὸ λέει ἐπὶ ὀλίγα ἡς πιστός, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω.² Χάρις στὴν ἐπιθυμία γιὰ τὸν Λόγο οἱ μεταξύ μας σχέσεις τελειοποιῦνται μὲ προσαρμογές, συναρμογές, συγκλίσεις, συμμορφώσεις, συλλειτουργίες, συνεργασίες, συμφωνίες καὶ ἐνότητες. “Οἱ χριστιανοὶ εἶναι τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ”,³ ἤδη πρὶν ἀπὸ τὴ Λατρεία, τὴ Βίβλο καὶ ὁποιοδήποτε θεσμὸ τῆς Ἐκκλησίας. Γι’ αὐτὸ στὴ Λειτουργία ὑπάρχει ἡ εὐχή, ἀραπήσωμεν ἀλλήλους, ἵνα ἐν ὁμονοίᾳ ὁμολογήσωμεν, ἐπειδὴ ἔχουμε ἐπίγνωση πὼς ἡ ἀγάπη δὲν εἶναι συνέπεια ἀλλὰ θεμέλιο τῆς πίστεως καὶ ὅλης τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν θεσμῶν της. “Δὲν πρόσταξε νὰ τὸν τιμᾶμε στὰ λόγια, οὔτε νὰ κρίνουμε τὴν εὐσέβεια ἀπὸ τὸν ἦχο τῆς φωνῆς, ἀλλὰ χρειάζεται πρῶτα [μυστικά, πέρα ἀπὸ θρησκείες καὶ ἰδεολογίες,] στὴν καρδιά νὰ πιστεύουμε στὸν Υἱὸ γιὰ νὰ γίνῃ ἡ δικαιοσύνη Του, καὶ τότε θὰ τὸν ὁμολογήσουμε ἐπίσης μὲ τὸ στόμα καὶ θὰ σωθοῦμε”.⁴ Ἡ σημερινὴ διαιρεμένη χριστιανοσύνη δὲν μπορεῖ νὰ γνωρίζῃ γιὰ τί μιλάει καὶ τί κάνει, σωστὰ λένε πὼς βρῖσκεται σὲ “καθολικὴ παρακμὴ”,⁵ δὲν ἔχει δυ-

¹ Ματθ. 18, 20.

² Ματθ. 25, 21.

³ Πόποβιτς, Ἄνθρωπος καὶ Θεάνθρωπος, σ. 87.

⁴ Νύσσης, Κατὰ Εὐνομίον, βιβλ. 3, κεφ. 2, ἐν. 134. Ἡ ρητὴ ὁμολογία σημαίνει τὴν βεβαιότητα καὶ ἰσχύ ποὺ δίνει ἡ ἐπίγνωση.

⁵ Ἀρέντ, Ἡ ἀνθρώπινη κατάσταση, σ. 423.

νατότητα οὔτε λάθος νὰ κάνει, ἐφόσον τῆς λείπει τὸ κριτήριο νὰ τὸ διαγνώσει — ἔχει καὶ δὲν ἔχει οἰκουμενικὲς συνόδους, ἔχει καὶ δὲν ἔχει πίστη, εἶναι καὶ δὲν εἶναι χριστιανοσύνη — ἀπαγόρευσε γιὰ τὸν ἑαυτὸ της τὴν Ἀποστολή: ἓνα σῶμα καὶ ποτήριο ἓνα¹ οὔτε ἔχει οὔτε μπορεῖ ἐπομένως νὰ μεταδώσει, γιὰτὶ μὲ ὅ,τι δίνουν οἱ Ἑκκλησίες, δίνουν μαζὶ καὶ τὴ διαίρεσή τους.

Ὅταν λέει κάποιος ‘ἐγὼ εἶμαι τοῦ Παύλου’, καὶ ἄλλος ‘ἐγὼ τοῦ Ἀπολλῶ’, δὲν εἶστε σαρκικοί; Ποιὸς εἶναι λοιπὸν ὁ Παῦλος καὶ ποιὸς εἶναι ὁ Ἀπολλῶς; Δὲν εἶναι ἀπλοὶ διάκονοι ποῦ μ’ αὐτοὺς πιστέψατε, καὶ καθένας σας ὅπως τοῦ ἔδωσε ὁ Κύριος; Ἐγὼ φύτεψα, ὁ Ἀπολλῶς πότισε ἀλλὰ ὁ Θεὸς σᾶς μεγάλωνε, ὥστε οὔτε αὐτὸς ποῦ φυτεύει εἶναι κάτι οὔτε αὐτὸς ποῦ ποτίζει ἀλλὰ ὁ Θεὸς ποῦ μεγαλώνει. Αὐτὸς ποῦ φυτεύει καὶ αὐτὸς ποῦ ποτίζει, εἶναι ἓνα, καὶ καθένας τους θὰ πάρει τὸν μισθὸ του σύμφωνα μὲ τὸν κόπο του. Γιὰτὶ εἴμαστε συνεργοὶ τοῦ Θεοῦ κι ἐσεῖς εἶστε φρόντισμα τοῦ Θεοῦ καὶ οἰκοδόμημα τοῦ Θεοῦ [...] Γιὰτὶ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ βάλει ἄλλο θεμέλιο ἀπὸ αὐτὸ ποῦ ὑπάρχει, ποῦ εἶναι ὁ Ἰησοῦς Χριστός [...] Κανεὶς λοιπὸν μὴν καυχιέται, γιὰτὶ ὅλα εἶναι δικά σας — Παῦλος, Ἀπολλῶς ἢ Κηφᾶς, κόσμος, ζωὴ ἢ θάνατος, παρόντα ἢ μέλλοντα — ὅλα εἶναι δικά σας, ἐσεῖς τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ.²

Τίποτα δὲν ἔχει δύναμη καὶ ἐξουσία νὰ συνετίσει τὴν ψυχὴ, ἂν ἡ ἴδια δὲν θελήσει νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸν ἀσήμεντο ἑαυτὸ της. Δὲν εἶναι δύσκολο: “δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ εἴμαστε ἐδῶ”,³ γνωρίζοντας, διασχίζοντας καὶ ὑπερβαίνοντας μικρότητες καὶ ἀντιθέσεις. Ὅποτε κάποιος “μέσα ἀπὸ τὶς ἐναντιότητες, ἀκολουθεῖ τὸν δρόμο τῆς μίας ζωῆς, καθόλου δὲν βλέπει προτιμότερο τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο”.⁴

Τί εἶναι ἡ ζωὴ μου; Ἡ ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ζωὴ μου. Ἄν ζωὴ μου εἶναι ἡ ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ, τότε τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ εἶναι τὸ εἶναι μου, καὶ ἑαυτὸς μου ὁ ἑαυτὸς τοῦ Θεοῦ, οὔτε λι-

¹ Χρυσόστομος, *Εἰς τὴν Β' πρὸς Κορινθίους*, PG 61, 527.

² *Α' Κορ.* 3, 4–23.

³ Ρίλκε, *Γράμματα γιὰ τὸν Σεξάν*, σ. 90.

⁴ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, “Ἦμνος ΜΓ”, στ. 137. Βλ. ἀκόμη Νύσσης, *Περὶ παρθενίας*, κεφ. 4, ἐν. 4.

γότερο ούτε περισσότερο [...] Κι έτσι, ἡ δίκαιη ψυχὴ θὰ εἶναι ἴση μὲ τὸν Θεὸ καὶ πλάι στὸν Θεό — ἀκριβῶς ἴση, οὔτε πιὸ κάτω οὔτε πιὸ πάνω. Ποιοὶ ἄνθρωποι εἶναι ἴσοι μαζί Του; *Αὐτοὶ ποὺ δὲν εἶναι τίποτε, δὲν εἶναι ἴσοι μὲ τίποτε, μόνο αὐτοὶ εἶναι ἴσοι μὲ τὸν Θεό.*¹

Δὲν ταυτίζονται μὲ κανένα χάρισμα ἢ ‘κατόρθωμα’, σχέση, ἀξίωμα ἢ ἀπόλαυση, ἐπειδὴ “ὅ,τι εἶναι δικό τους εἶναι πρῶτα τοῦ Χριστοῦ καὶ κατόπιν δικό τους. “Ἄν εἶναι ἡ ψυχὴ, αὐτὴ εἶναι πρῶτα τοῦ Χριστοῦ καὶ κατόπιν δική τους· ἂν εἶναι ἡ ζωὴ, εἶναι πρῶτα τοῦ Χριστοῦ καὶ μετὰ δική τους. Σ’ αὐτοὺς δὲν εἶναι αὐτοί, ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστὸς Κύριος”.² “Ἡ καθαρότητα τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ καθαρότητα ποὺ βλέπουμε σὲ ὅποιον εἶναι ἐνωμένος μαζί Του, ἔχει μία καὶ τὴν ἴδια φύση”,³ ὥστε πράγματι “οἱ ‘Βίοι τῶν Ἁγίων’ δὲν εἶναι ἄλλο, παρά ἡ ζωὴ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ἡ ὁποία ἐπαναλαμβάνεται σὲ κάθε ἅγιο, λίγο ἢ πολὺ, μὲ ἐκεῖνο ἢ τὸν ἄλλο τρόπο. “Ἡ, ἀκριβέστερα, εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ Χριστοῦ ὅπως *παρατείνεται* διὰ τῶν ἁγίων [...] ζωὴ ἄπειρη, ἀτελεύτητη, αἰώνια, ποὺ μὲ τὴ θεία δύναμή της ἀνιστᾶ ἀπὸ κάθε θάνατο...”.⁴

Ἡ ἀνατολικὴ παράδοση ἀγνοεῖ μιὰ τάξη ‘ὑπερφυσική’, ἡ ὁποία θὰ βρισκόταν ἀνάμεσα στὸν Θεὸ καὶ τὸν κτιστὸ κόσμον σὰν μιὰ νέα δημιουργία. Δὲν γνωρίζει ἐδῶ ἄλλη διάκριση ἢ μᾶλλον διαίρεση ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὴ τοῦ κτιστοῦ καὶ τοῦ ἀκτίστου [...] Ἡ Χάρη γιὰ τὴν παράδοση τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὁ ὅλος ὁ πλοῦτος τῆς θείας φύσης, ὁ ὁποῖος μπορεῖ νὰ μεταδοθεῖ στοὺς ἀνθρώπους.⁵

Ἡ δύνατο νὰ τὸ ἀντιληφθεῖ ἡ ψυχὴ ὅσο παραμένει φυλακισμένη στὴ σκληρότητα καὶ τὴν ἀναισθησία, ὅμως ἡ Δημιουργία δὲν σημαίνει τὴν κατασκευὴ μιᾶς σειρᾶς σπουδαίων ἢ μὴ πραγμάτων. Πιὸ σωστὰ θὰ

¹ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 6, DW I*, σ. 106–7. Βλ. τὸν Συμεών, *Ἦμνος Ζ’*, στ. 27–32: πάντως ἐνώνεσαι μαζί μου μὲ τὴν οὐσία τῆς φύσης σου / γιατί δὲν διαίροῦνται τὰ δικά σου καὶ δὲν χωρίζονται καθόλου / ὅμως ἡ φύση εἶναι οὐσία σου καὶ ἡ οὐσία φύση. / Ἀφοῦ λοιπὸν ἐνώθηκα μὲ τὴ σάρκα σου, ἄρα ἐνώθηκα μὲ τὴ φύση σου / καὶ μετέχω ἀληθινὰ στὴ δική σου οὐσία.

² Πόποβιτς, *Ἄνθρωπος καὶ Θεάνθρωπος*, σ. 81.

³ Νύσσης, *Πρὸς Ὀλύμπιον περὶ τελειότητος*, τ. 8.1, σ. 212.

⁴ Πόποβιτς, *Ἄνθρωπος καὶ Θεάνθρωπος*, σ. 81–82.

⁵ Λόσκυ, *Ἡ μυστικὴ θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, σ. 97 καὶ 190.

προσέγγιζε κανείς τὰ ὄντα ὡς δῶρα καὶ μυστήρια, καὶ τὴ Δημιουργία ὡς δωρεὰ καὶ μυσταγωγία.¹ “Ὁ [ἴδιος ὁ] Θεὸς ἐμφανίζεται σὲ μᾶς μὲ τὴν ὑπόστασιν τῶν κτιστῶν πραγμάτων, κάνοντάς τα διάφανα μὲ τὸ Πνεῦμα του, σὰν μιὰ φωτιὰ ποὺ βγάζει φλόγες χωρὶς νὰ κατακαίει, γεγονός ποὺ κορυφώνεται στὴν κατοίκηση τοῦ Θεοῦ μέσα στὸ σῶμα ποὺ πῆρε ἀπὸ τὴν Παρθένου”.²

Ἡ θεία ἔλλαμψις καὶ ἐνέργεια μία οὔσα καὶ ἀπλῆ καὶ ἀμερῆς καὶ ἀγαθοειδῶς ἐν τοῖς μεριστοῖς ποικιλομένη καὶ τούτοις πᾶσι τὰ τῆς οἰκείας φύσεως συστατικὰ νέμουσα μένει ἀπλῆ, πληθυσιομένη μὲν ἐν τοῖς μεριστοῖς ἀμερίστως καὶ τὰ μεριστὰ πρὸς τὴν ἑαυτῆς ἀπλότητα συνάγουσα καὶ ἐπιστρέφουσα (πάντα γὰρ αὐτῆς ἐφίεται καὶ ἐν αὐτῇ ἔχει τὴν ὑπαρξιν), καὶ αὐτὴ τοῖς πᾶσι τὸ εἶναι καθὼς ἔχει φύσεως μεταδίδωσι, καὶ αὐτὴ ἔστι τῶν ὄντων τὸ εἶναι καὶ τῶν ζώντων ἢ ζωὴ καὶ τῶν λογικῶς ὄντων ὁ λόγος καὶ τῶν νοερῶς ὄντων ἢ νόησις, αὐτὴ ὑπὲρ νοῦν οὔσα καὶ ὑπὲρ λόγον καὶ ὑπὲρ ζωὴν καὶ ὑπὲρ οὐσίαν.³

Γιὰ νὰ ὑπάρχουν πλάσματα μὲ ὁποιοδήποτε τρόπο ὅπουδήποτε, μοιράζονται ἄκτιστες ἐνέργειες, τὶς ἴδιες ἔχοντας φύση καὶ οὐσία τους, μολονότι δὲν ἐξαντλοῦν τὴν θεία φύση. Ὅμως ἡ ἀναγωγὴ στὴν προέλευση τῶν χαρισμάτων, στὸν Θεὸ καθ'ἑαυτόν, δὲν εἶναι μιὰ ‘ἐναλλακτικὴ’ μετοχὴ στὴν πληρότητα ἢ ἔστω ἀνώτερη, εἶναι ἡ μόνη ποὺ ἀπομακρύνει τοὺς περιορισμοὺς καὶ διασώζει τὴν ψυχὴ ἀκέραιη καὶ ἀγαθὴ. Ἄν δὲν ὑψωθεῖ στὴν ἀπλότητα τῆς ἴδιας τῆς θείας ὑπαρξίης, ἡ λεγόμενη θέωση δὲν εἶναι κυριολεκτικὴ, καὶ ὁ ἄνθρωπος φυλακίζεται στὶς ἀναπόφευκτες διαιρέσεις καὶ στερήσεις τῆς ἀπόστασης, “ἄχρηστος πάντα / σὰν ἕνα σάν”.⁴

¹ Βλ. ὅσα γράφω στὸ κεφάλαιο “Κυκλικὴ Δόξα”, *Χρόνος καὶ Δημιουργία*, σ. 435 κ.έ.

² Στανιλοάε, *Εἰσαγωγή καὶ σχόλια εἰς Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς ἐρωτήματα...*, σ. 37–38.

³ Ἰω. Δαμασκηνός, *Ἐκδοσις τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, ἐν. 14.

⁴ Ἄρης Ἀλεξάνδρου, “Ἀλεξανδρουστρόι”, *Ποιήματα*, σ. 44. Βλ. ἀκόμη Νύσσης, *Ἀντιρρητικὸς εἰς τὴν Ἐννομίον ἐκθεσιν*, ἐν. 147: ὅμοια λέμε συνήθως αὐτὰ ποὺ ὑποκρίνονται πὼς εἶναι ἄλλα ἀπ’ ὅ,τι εἶναι φυσικὸ νὰ εἶναι, ὅπως ὅταν ἡ ἄψυχη ὕλη μιμηθεῖ μὲ τὴν τέχνη τὴ μορφή κάποιου ζώου, μὲ τὸ σμίλημα, τὴ ζωγραφικὴ ἢ τὸ πλάσιμο, ἢ ἀπομίμηση λέγεται ὅμοια μὲ τὸ ὑπόδειγμα.

Τὸ ὅμοιο εἶναι κακὸ καὶ ἀπατηλό. Ἄν εἶμαι σάν ἄνθρωπος, ἢ ἄν βρῶ κάποιον ποὺ εἶναι σάν ἐμένα, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἐνεργεῖ σάν νὰ ἦταν ἐγώ, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐγώ, κι αὐτὸ εἶναι μιὰ ἀπάτη [...] Ἡ ὁμοιότητα εἶναι αὐτὸ ποὺ δὲν ὑπάρχει στὸν Θεό. Ὑπάρχει ἐνότητα¹ στὴ Θεότητα καὶ τὴν αἰωνιότητα, ἀλλὰ ἡ ὁμοιότητα δὲν εἶναι ἓνα. Ἄν ἤμουν ἓνα, δὲν θᾶπρεπε νὰ εἶμαι ὅμοιος. Στὴν ἐνότητα δὲν ὑπάρχει τίποτα ξένο: μοῦ δίνει ἐνότητα στὴν αἰωνιότητα, ὄχι ὁμοιότητα.²

Ἐκφραση

Ἡ πνευματικὴ ἐμπειρία διαμορφώνει ὅλους τοὺς ἐρμηνευτικούς τρόπους, στὸν βαθμὸ ποὺ προσεγγίζουν τὴν ἀλήθεια, καὶ τοὺς ὑπερβαίνει. Ἡ δύναμη τῆς πνευματικότητας καὶ ἡ θεμελίωση τῆς εὐθύνης τοῦ λόγου μέσα της, στηρίζουν τὴ σοβαρότητα τῆς μελέτης καὶ τοῦ στοχασμοῦ, προφυλάσσοντας ἀπὸ τὸν δῆθεν λυρισμὸ τῶν κούφινων λέξεων, τὸ ἀναμάσημα τῆς παράδοσης καὶ τὴν κυριαρχία τοῦ ὑπολογισμοῦ. “Νὰ φτιάξω πράγματα”, λέει ὁ Ρίλκε, “ὄχι παραστατικά, γραμμένα πράγματα, νὰ φτιάξω πραγματικότητες βγαλμένες μέσα ἀπὸ χειρονακτικὴ ἐργασία”.³

Θάρθει μιὰ μέρα, ποὺ τὸ χέρι μου θᾶναι μακριὰ ἀπὸ μένα, κι ὅταν τὸ προστάξω νὰ γράψει, θὰ γράψει λόγια, ποὺ δὲν τᾶχω στὸ νοῦ μου [...] Καμμιά λέξη δὲ θὰ μείνει στὴ θέση της, καὶ κάθε ἔννοια θὰ διαλυθεῖ σάν σύννεφο καὶ θὰ πέσει σάν βροχή. Μ’ ὄλον τὸ φόβο εἶμαι ἐπιτέλους ἓνας ποὺ στέκει μπροστὰ σὲ κάτι μεγάλο, καὶ θυμοῦμαι, πὼς συχνὰ ἄλλοτε δοκίμαζα τὸ ἴδιο συναίσθημα, προτοῦ ἀρχίσω νὰ γράφω. Ὅμως αὐτὴ τὴ φορά θὰ γραφτῶ. Ἐγὼ εἶμαι ἡ ἐντύπωση ποὺ θὰ μεταβληθεῖ.⁴

¹ Einsîn, εἶναι ἓν.

² Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 13, *DW I*, σ. 215–6.

³ Ρίλκε, *Γράμματα σ’ ἓνα νέο ποιητή*, σ. 21.

⁴ Ρίλκε, *Οἱ Σημειώσεις τοῦ Μάλτε*, σ. 39.

Τῆ διαφορά ἀνάμεσα στὸν ὑπολογισμό, ὅσοδήποτε ἰσχυρό, καὶ τὴν ἀληθινὴ σκέψη μετράει τὸ μέγεθος ποῦ ἔχουν γιὰ μᾶς τὰ πράγματα, γι' αὐτὸ “θᾶπρεπε κανεὶς νὰ περιμένει [...] καὶ νὰ μαζεύει νόημα καὶ γλυκύτητα μιὰ ὀλόκληρη ζωὴ, κι ἂν εἶναι δυνατὸ μιὰ μακριὰ ζωὴ, καὶ ὕστερα, ὀλότελα στὸ τέλος, ἴσως μπορούσε κανεὶς τότε νὰ γράψει δέκα σειρές, ποῦ νᾶναι καλές”.¹

Μὲ τὴ γλῶσσα καὶ μόνο, ὅσο καλὰ καὶ νὰ τὴν ξέρουμε, μπορούμε νὰ κάνουμε περίφημες φράσεις — ‘σὰν τ’ ἄχερο στ’ ἀλώνι’, ὅπως λέει τὸ τραγούδι. Ἀλλὰ χωρὶς τὴν ἀντίσταση καὶ τὸ βᾶρος τῶν πραγμάτων ποῦ πρέπει νὰ ἀρθρώσουμε, ὕφος δὲ θὰ ἔχουμε ποτέ. Ὑφος εἶναι οἱ δυσκολίες ποῦ βρίσκει ἓνας ἄνθρωπος γιὰ νὰ ἐκφράσει κάτι, ὕφος εἶναι ἡ ἀνθρώπινη προσπάθεια, ὕφος εἶναι ὁ ἄνθρωπος’, ὅπως διδάσκει ἓνα σοφὸ ρητὸ [...] Καὶ γιὰ νὰ τελειώσω, θὰ ἤθελα νὰ θυμηθῶ μιὰ φράση τοῦ Πιραντέλλο, ποῦ συλλογίζομαι πάντα ὅταν ἔχω νὰ κρίνω ἓνα κείμενο. ‘Ὑπάρχει’ λέει ‘ἓνα ὕφος πραγμάτων καὶ ἓνα ὕφος λέξεων’...²

Ὁ Γρηγόριος Θεολόγος ἐξηγεῖ ὅτι ὅσοι περιφρονοῦν τὶς χριστιανικὲς ἀρχές, δὲν τὸ κάνουν ἀπὸ χαμηλὴ μόρφωση ἢ ἀνίσχυρη εὐφυΐα, ἀλλὰ ἀπὸ χυδαιότητα. Περιφρονοῦν τὰ πράγματα. “Γιὰ τὶς βέβηλες ψυχὲς κανένα καλὸ δὲν εἶναι ἀξιόπιστο”.³ Βέβηλη ψυχὴ εἶναι ἡ ἄσχετη μὲ τὸν Λόγο τῆς ἀξιόπιστίας, ἡ μίζερη, ἡ καχύποπτη καὶ στενόχωρη, ποῦ δὲν χάνει εὐκαιρία νὰ κατηγορεῖ καὶ νὰ φάχνει γιὰ μιὰ σκοτεινὴ πλευρὰ ἰδίως στὰ καλύτερα. “Ὅταν ὁ Λόγος ὑπάρχει στὴ ζωὴ, εἶναι ἐπόμενο νὰ ἀναγνωρίζεται στὴν Βίβλο. Ἡ ἀναγνώριση δὲν εἶναι ἀπλὴ ἰδεολογικὴ συμφωνία. “Μιὰ θεολογία ποῦ δὲν στηρίζεται στὴν ἀποκάλυψη ὡς πραγματικότητα, ἀλλὰ θεωρεῖ τὸν Θεὸ σὰν μιὰ ἰδέα, θὰ ἦταν τὸ ἴδιο ἀπαράδεκτη, ὅπως μιὰ ζωολογία ποῦ δὲν θὰ ἦταν πιά σίγουρη γιὰ τὴν σωματικὴ, χειροπιαστὴ ὑπαρξὴ τῶν ζώων”.⁴ Χωρὶς ἐνεργὸ γνώση, δηλαδὴ πίστη ποῦ ἀποκτᾶει σιγὰ σιγὰ ζωὴ στὴν ἐμπειρία τῆς θεότητας, ἀναγκαῖα οἱ ἔννοιες διαμορφώνονται ἀναιμικές. Ἐπομένως δὲν δημιουργεῖ ἀπορία ὅταν ὅσοι ἀπλῶς σπουδάζουν, ἔστω μὲ ἰδιαίτερη ἐπιμέ-

¹ Ὁ.π., σ. 16.

² Σεφέρης, *Δοκίμους Α'*, σ. 260–261.

³ Νύσσης, *Ἐπιτάφιος εἰς τὸν πατέρα, λόγος 18, PG 35, 1000.*

⁴ Ἀρέντ, *Τὸ ὀλοκληρωτικὸ σύστημα*, σ. 265.

λεια, “συχνὰ κατορθώνουν τέλεια τὴν ἀλήθεια, κι ὅμως δὲν εἶναι γι’ αὐτὸ καθόλου λιγότερο ἀποξενωμένοι ἀπὸ τὴν πίστη”.¹ Τὸ λογιστικὰ ὀρθὸ ἀπέχει ἀπὸ αὐτὸ ποῦ “διασώζει ὀρθιο τὸν νοῦ”² περισσότερο ἀπ’ ὅσο ἢ σκιά ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, γιατί δὲν μπορεῖ νὰ μεταδώσει οὔτε κὰν σχηματικὴ γνώση παρὰ μόνο σὲ ὅσους ἤδη γνωρίζουν, οἱ ὁποῖοι, πολὺ πέρα ἀπὸ σκιᾶς καὶ σχήματα, χρειάζονται σημεῖα, αἰνίγματα, προσωπικὲς εἰδοποιήσεις καὶ ζωντανὲς προσκλήσεις.

Ἄν λοιπὸν μὲ βιβλία ὅπως εἶναι ἡ Ἁγία Γραφή, αἰσθανόμαστε κάτι νὰ μᾶς ἀφορᾷ οὐσιαστικότερα ἀπ’ ὅτιδήποτε, σημαίνει πὼς ἤδη ἔχουμε συγγένεια, ὁμοιότητα, προσωπικὴ γνώση, κι ἂν ἴσως δὲν ἔγινε ἀκόμα συνειδητὴ. Τὴ συγγένεια αὐτὴ χρειάζεται νὰ φροντίζει καθέννας, νὰ μεγαλώνει σὲ αὐτογνωσία, καὶ νὰ μιλάει ἐπίσης στοὺς ἄλλους γιὰ ὅσα γνωρίζει ἀπὸ πρῶτο χέρι. Ὅσο κι ἂν ἔχει διαδοθεῖ τὸ Εὐαγγέλιο, δὲν ὠφελεῖ ἂν παραμένει τυπικὰ σεβαστὸ χωρὶς νὰ ἀποδεικνύεται ζωντανὰ στὴν προσωπικὴ πράξη. Τί μὲ ἐνδιαφέρει ὅτι οἱ Μαθητὲς συνάντησαν τὸν Χριστό, ἂν ἐγὼ δὲν μπορῶ νὰ τὸν συναντήσω; “Γράφω γιὰ τὸ πῶς δόθηκε σὲ μένα νὰ ζήσω τὴ μετάνοιά μου”, ἐξηγεῖ ὁ Σωφρόνιος.³

Ρώτησε ὁ πατὴρ Ἀμοῦν τῆς Ραιῖθοῦ τὸν πατέρα Σισόη λέγοντας, “Ὅταν διαβάξω τὴ Γραφή ἡ σκέψη μου θέλει νὰ φιλοκαλεῖ κάποιον λόγο γιὰ νὰ ἔχω νὰ ἀπαντήσω ἂν μὲ ρωτήσουν. Καὶ τοῦ ἀπαντᾷ ὁ Γέροντας, Δὲν χρειάζεται αὐτό, καλύτερα ἀπὸ τὴν καθαρότητα τοῦ νοῦ σου ἀπόκτησε μόνος σου γιὰ τὸν ἑαυτὸ σου τὴ σκέψη σου καὶ τοὺς λόγους σου.”⁴

Εἶναι γεγονὸς πὼς οἱ περισσότεροι ἀρκοῦνται νὰ “ἔχουν τύπους τῆς εὐσέβειας ἐνῶ [στὴν πράξη] ἀρνήθησαν τὴ δύναμή της, [...] πάντοτε μαθαίνοντας καὶ πάντοτε ἀνίκανοι νὰ φθάσουν σὲ ἐπίγνωση τῆς ἀλήθειας”,⁵ καὶ ὅσο πιὸ θερμὰ πιστεύουν τόσο πιὸ γρήγορα καταλήγουν στὴν ὑποκρισία, τὴν ἀνασφάλεια καὶ τὸ μῖσος.

Ἐμεῖς γνωρίζουμε πὼς ὁ Θεὸς μίλησε στὸν Μωϋσῆ, γιὰ τοῦτον ὅμως δὲν γνωρίζουμε ἀπὸ ποῦ εἶναι.

¹ Νύσσης, *Κατὰ Ἐὐνομίον*, βιβλ. 3, κεφ. 9, ἐν. 57.

² Νύσσης, *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν*, τ. 5, σ. 278.

³ Σαχάρωφ, *Ὀψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστι*, σ. 393–4.

⁴ Σισόης, *Συστηματικὴ συλλογὴ*, κεφ. 8, ἀπ. 21.

⁵ *Β' Τιμ.* 3, 5 / 7.

Και ὁ τυφλὸς ποὺ ἀνέβλεψε τοὺς ὑποδεικνύει τὸ φυσιολογικό.

Αὐτὸ εἶναι τὸ θαυμασίο! Ἐσεῖς δὲν τὸν γνωρίζετε ἀπὸ ποῦ εἶναι, ἀλλὰ ἐκεῖνος μοῦ ἄνοιξε τὰ μάτια.¹

Στὸ ἴδιο τὸ δόγμα φανερώνονται νέες ὀψεις μέσα ἀπὸ τὰ κριτήρια ποὺ διαμορφώνει ἡ προσωπικὴ ἐμπειρία. Γιὰ παράδειγμα, ἡ ἔννοια τῆς κατ' εἰκόνα δημιουργίας δὲν περιέχει τὶς ἔννοιες τῆς πατρικῆς κίνησης πρὸς τὸν Λόγο καὶ τῆς ἀνθρώπινης μεσολάβησης στὴν κίνηση αὐτή. Ἐπομένως οἱ ἔννοιες αὐτὲς δὲν γίνεται νὰ προκύψουν μὲ ἀπλὴ ἀνάλυση. Ὅμως ἡ Εἰκόνα ὡς ἡ “δύναμη ποὺ ὁ Θεὸς μέσα της φωντῶνει καὶ ἀνθίξει μὲ ὅλη Του τὴ θεότητα”,² παύει νὰ συνιστᾷ σύνολο ἰδιωμάτων καὶ φανερώνεται ‘χῶρος’ ὀλόκληρης τῆς θείας ὕπαρξης, ὅποτε ἀμέσως περιέχει ὅλα τὰ ὄντα καὶ αὐτὰ μέσα στὸν ἄνθρωπο. Ἀπὸ ἐδῶ ὡς τὴ γέννηση τοῦ Λόγου διὰ τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἀπόσταση εἶναι μικρὴ, ἂν ὑπάρχει. Χάρη στὴ συγκεκριμένη μεταφορὰ γίνεται ἐφικτὴ στὸ ἴδιο τὸ αὐστηρὰ δογματικὸ ἐπίπεδο ἡ σύνδεση τῆς κατ' εἰκόνα δημιουργίας μὲ τὴν ἐνανθρώπηση, τὸ ἐνυπόστατο, τὴν ἀντίδοση τῶν ἰδιωμάτων, τὴν ἐλευθερία, τὴν ὑπαρξιακὴ ἀπόφαση καὶ τὴν πλήρη ἐνότητα μὲ τὸν Χριστό, ὅποτε ἡ θεολογία δὲν ἐπαναλαμβάνεται ἀνα-

¹ Ἰω. 9, 29–30. Βλ. τὸν Κύριλλο Ἀλεξανδρείας, *Εἰς τὸ Κατὰ Ἰωάννην*, τ. 2, σ. 189: “ἂν ἰσχύει αὐτὸ ποὺ εἶπαν μερικοὶ ὅτι, *κάθε ζῶο ἀγαπάει τὸ ὁμοίό του καὶ στὸν ὁμοίό του θὰ προσκολληθεῖ κάθε ἄνθρωπος*, πῶς ἦταν ἅγιοι καὶ ἀγαθοί, ἂν δὲν ἀγάπησαν καὶ δὲν προσκολλήθηκαν στὸν ἅγιο καὶ ἀγαθό;” Βλ. Ἰω. 5, 42–46: “ἀλλὰ σᾶς κατάλαβα, τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ δὲν τὴν ἔχετε μέσα σας [...]. Πῶς μπορεῖτε σεῖς νὰ πιστέψετε, ποὺ δοξάζετε ὁ ἕνας τὸν ἄλλο καὶ τὴ δόξα τοῦ μόνου Θεοῦ δὲν τὴ ζητᾶτε; Μὴ σκεφτεῖτε ὅτι θὰ σᾶς κατηγορήσω ἐγὼ στὸν Πατέρα. Ὑπάρχει ὁ Μωϋσῆς ποὺ σᾶς κατηγορεῖ, στὸν ὁποῖο ἐλπίσατε. Γιατὶ ἂν πιστεύατε στὸν Μωϋσῆ, θὰ πιστεύατε καὶ σὲ μένα, γιατί γιὰ μένα ἔγραψε ἐκεῖνος”. Βλ. *Πράξ.* 7, 51–53. “Ἦδη τὸν τέταρτο αἰῶνα ὁ Χρυσόστομος — βλ. *Κατὰ Ἰουδαίων*, PG 48, 847 καὶ 852 — αἰσθανόταν τὴν ἀνάγκη νὰ ἐξηγήσει σὲ μερίδα πιστῶν τῆς περιοχῆς του ὅτι εἶναι ἄλλο νὰ πιστεύεις σὲ κάποια ἀνώτερη δύναμη καὶ ἄλλο νὰ ἀναγνωρίζεις τὸν Πατέρα σου.

² *Diu [...] kraft, dā got inne ist blüejende und grüenende mit aller sīner gotheit*: Ἐκκαρτ, *Ὀμιλία 2*, DW I, σ. 40–41. Βλ. ἀκόμη Heribert Fischer, “Grundgedanken der deutschen Predigten” εἰς Nix–Öchslin, *Meister Eckhart der Prediger*, σ. 26, ὅπου ὁ Ἐκκαρτ περιγράφεται ὡς δάσκαλος Μαρτυρίας.

λυτικά αλλά βαθαίνει. Αυτό δὲν θὰ μποροῦσε νὰ προκύψει μὲ σχολαστικές ἐπεξεργασίες καὶ χωρὶς προσωπικὴ πνευματικὴ πείρα καὶ ἐπίγνωση. Ἡ ἔγκυρη καὶ πραγματικὴ θεολογικὴ προοπτικὴ ποτὲ δὲν εἶναι καθαρὰ δογματικὴ, γι' αὐτὸ δὲν γίνεται νὰ δημιουργηθεῖ μὲ τὴν ἐκπαίδευση, ὅσο ἄρτια κι ἂν εἶναι, ἀλλὰ προέρχεται ἀπὸ καὶ φανερώ-νει τὴν μοναδικὴ προσωπικὴ ἐμπειρία ἀκόμη καὶ τὴν ὥρα ποὺ περιγράφει πεπειθήσεις, ἐπειδὴ ἡ φύση, ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ δύναμη τῆς θεολογίας βρίσκεται στὴν ἐμπειρία, ὄχι στὶς πεπειθήσεις.¹

Ἄλλὰ ἔστω μόνο ἀπὸ τὴν ψυχρὴ πλευρὰ τῆς μεθόδου, ποιά ἐρμηνεία εἶναι ἀπλῶς θεμιτὴ ὅταν κάποιος βάζει τὴν ἀλήθεια μάρτυρα καὶ τὴν ψυχὴ τοῦ ἐγγύηση, καὶ γνωρίζεις ὅτι τὸ ἐννοεῖ; Ἄν ἐνδιαφέρει στοιχειώδης συνέπεια, δὲν χρειάζεται νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐπικαλεσθεῖ τὸν ἴδιο μάρτυρα καὶ νὰ δώσει τὴν ἴδια ἐγγύηση; Ὁ Γρηγόριος δὲν διαστάζει νὰ παραδεχθεῖ ὅτι ἀπὸ μόνη τῆς ἡ διαλεκτικὴ ἀνάπτυξη, ὅσο-δήποτε καλὰ συγκροτημένη καὶ τεκμηριωμένη, εἶναι κάτι “σαθρὸ καὶ ὑποπτο γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῆς ἀλήθειας [...]” γι' αὐτὸ καὶ τὴν ἴδια τὴν ἀλήθεια ὅταν δὲν προάγεται παρὰ μόνο μὲ τέτοια τεχνικὴ, συχνὰ τὴν ὑποφιαζόμαστε”.² Καὶ ὅπως δὲν ἐνισχύουν γνήσια πίστη τὰ ἐπιχειρήματα ἀπὸ μόνον τους, ἔτσι δὲν ὠφελεῖ ἀπὸ μόνη τῆς οὔτε ἡ ἀγνοια τῶν ἐπιχειρημάτων οὔτε ἡ παράκαμψή τους. “Ὅσο γιὰ τὸν ἑαυτό μου”, ἐξομολογεῖται ὁ Ντοστογιέφσκυ, “θὰ σᾶς ἔλεγα ὅτι εἶμαι ἕνα παιδὶ τοῦ αἰῶνα, τὸ παιδὶ τῆς ἀμφιβολίας ποὺ δὲν ἔχει πίστη. Νομίζω ὅτι ὅπως εἶμαι τώρα, θὰ μείνω ὡς τὴν ὥρα ποὺ θὰ μὲ σκεπάσει ἡ πέτρα τοῦ τάφου. Πόσο σκληρὰ μὲ βασάνισε καὶ μὲ βασανίζει, ὡς σήμερα ἀκόμη, αὐτὴ ἡ δίψα μου γιὰ μιὰ πίστη!, ποὺ γίνεται τόσο πιὸ ἐντονη στὴν ψυχὴ μου, ὅσο πολλαπλασιάζονται τὰ ἀρνητικὰ ἐπιχειρήματα”.³

Ἐξω ἀπὸ τὴ ζωντανὴ προσωπικὴ σχέση καὶ ἐνότητα μὲ τὸν Χριστό, ἡ ‘ἐπιστήμη’ τῶν δογμάτων καὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν κειμένων εἶναι “φιλή γνώση ἀνάμικτη μὲ οἴηση”, ἀπ’ ὅπου ἀκολουθεῖ “ἡ τῆς γνώσε-

¹ Βλ. Plotzke, *Meister Eckhart der Prediger* εἰς Nix-Öchslin, *Meister Eckhart der Prediger*, σ. 283.

² Νύσσης, *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*, PG 46, 52. Βλ. τὸν Βασίλειο, *Περὶ πίστεως*, PG 31, 464: μέσα στὴν ἀδυναμία τῶν λέξεων ἴσως φανεῖ νὰ κινδυνεύει τὸ θαῦμα τῆς θεολογίας.

³ Ντοστογιέφσκυ, ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία του. Παραθέτει ὁ Μουρέλος, *Θέματα αἰσθητικῆς καὶ φιλοσοφίας τῆς τέχνης*, σ. 230.

ως σκότωσις και τέλεια έκτροπή τοῦ νοῦ στις ὑλικές μέριμνες”.¹ Τὰ ἐπιχειρήματα χρησιμεύουν ἀκόμη και για τὴ διατύπωση τῆς προσωπικῆς ἐμπειρίας, ἀρκεῖ βέβαια νὰ ὑπάρχει προσωπικὴ ἐμπειρία, ὥστε πέρα ἀπὸ κάθε ἀντικειμενικὴ τεκμηρίωση, “στοὺς λόγους για τὸν Θεὸ νὰ ἡγεμονεύει [...] ὄχι πίστη ἀπὸ γεωμετρικὲς ἀνάγκες ἀλλὰ ἐκείνη πὺ γεννιέται ἀπὸ τὶς ἐνέργειες τοῦ Πνεύματος”.²

Τὸ πρόβλημα αὐτὸ ὑπονομεύει ριζικὰ τὶς θεολογικὲς συζητήσεις. Ἀπλὴ κριτικὴ περιττεύει ὅπου ὑπάρχει λόγος πιστούμενος δι’ ἑαυτοῦ τὴν ἀλήθειαν,³ ἐπειδὴ ποτὲ δὲν βρίσκεται στὴν ἀπλὴ κριτικὴ σημαντικὸς λόγος για τὰ ζητήματα αὐτά, πὺ εἶναι τὰ σπουδαιότερα. “Ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς Λόγος μετὴ δική Του φωνὴ μεταδίδει σὲ ὅποιον ἀκούει, τὴν κοινωνία τῆς ἀγνῆς δυνάμεως”.⁴ Ἡ ἐμπιστοσύνη στὸν Θεὸ, ἡ ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὸ ἀσήμαντο, ἡ ἀνεξαρτησία ἀπ’ ὅσα θεωροῦνται ἀπολαύσεις τοῦ βίου, ἡ διαθεσιμότητα, ἡ φιλία..., αὐτὰ και ὄχι μιὰ καλῶς πειθαρχημένη διάνοια, ἀνοίγουν τὸ μάτι πὺ βλέπει τὸν Λόγο. Γι’ αὐτὸ ἔχουμε ἀγίους σὲ ὅλες τὶς ἡλικίες. Διαφορετικὰ ὁ χριστιανισμὸς δὲν θὰ ἦταν παρὰ μιὰ κοσμοθεωρία, σωστὴ ἢ λαθεμένη, ἀδιάφορο. “Θὰ ἔρθω γρήγορα σὲ σᾶς, ἂν ὁ Κύριος θελήσει”, γράφει ὁ Παῦλος στὴν Ἐκκλησία τῆς Κορίνθου, “και θὰ δῶ ὄχι τὰ λόγια τῶν ἐπαρμένων ἀλλὰ τὴ δύναμη, γιατί δὲν εἶναι στὰ λόγια ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ στὴ δύναμη...

Και ὁ λόγος μου και ἡ διδασχὴ μου δὲν εἶναι στὰ σοφὰ ἐπιχειρήματα ἀλλὰ στὴ φανέρωση τοῦ πνεύματος και τῆς δυνάμεως. Για νὰ εἶναι ἡ πίστη σας ὄχι σὲ ἀνθρώπινη σοφία ἀλλὰ στὴ δύναμη τοῦ Θεοῦ.⁵

¹ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, *Περὶ ἀγάπης* Γ 69.

² Μ. Βασίλειος, *Εἰς τὸν Ψαλμὸν 115*, PG 30, 104.

³ Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 130.

⁴ Ὁ.π., σ. 71. Βλ. ἀκόμη Νύσσης, *Κατὰ Εὐνομίον*, βιβλ. 2, κεφ. 92.

⁵ Βλ. *Α’ Κορ.* 4, 19–20 και 2, 4–5.

Δύναμη

Θὰ πολεμήσουν μετὸ Ἄρνιον καὶ τὸ Ἄρνιον θὰ τοὺς νικήσει.¹

Ἐλευθερία, διαφύλαξη τῆς καρδιᾶς, νόηση, ὄραση, ἐργήγορση, ἀγιότητα, ἡσυχία. Οἱ ἀρετὲς τῆς Εἰκόνας ὀδηγοῦν σὲ ἀκόμη πιὸ ὑψηλὴ θέαση, ὅπου ἡ διαφορὰ Δημιουργοῦ καὶ πλάσματος αἴρεται, καὶ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα συμμετέχει στὴν προαιώνια γέννηση τοῦ Λόγου.

Ἔχω πεῖ μερικὲς φορές, πὼς ὑπάρχει μιὰ δύναμη στὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα, ποὺ μόνο αὐτὴ εἶναι ἐλεύθερη. Κάποτε ἔχω πεῖ, πὼς ὑπάρχει ἓνας φρουρὸς τοῦ πνεύματος. Ἄλλοτε ἔχω πεῖ, πὼς ὑπάρχει ἓνα φῶς τοῦ πνεύματος, καὶ ἄλλοτε ἔχω πεῖ, πὼς ὑπάρχει μιὰ φλόγα. Ἀλλὰ τώρα λέω: δὲν εἶναι οὔτε αὐτό, οὔτε ἐκεῖνο, ὥστόσο εἶναι κάτι, ποὺ εἶναι ψηλότερα ἀπὸ αὐτὸ καὶ ἀπὸ ἐκεῖνο, ψηλότερα ἀπ' ὅσο ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τὴ γῆ. Γι' αὐτὸ τὸ ὀνομάζω τώρα πιὸ εὐγενικὰ ἀπ' ὅσο τὸ ὀνόμαζα πρὶν, ἂν καὶ ἀντιστέκεται στὴν εὐγένεια καὶ σὲ ὅλους τοὺς τρόπους, γιατί τοὺς ξεπερνάει. Εἶναι ἐλεύθερο ἀπ' ὅλα τὰ ὀνόματα καὶ ἄδειο ἀπ' ὅλες τις μορφές. [...] Εἶναι τόσο τέλεια ἓνα καὶ ἀπλό, ὅσο ὁ Θεὸς εἶναι ἓνας καὶ ἀπλός, ἔτσι ποὺ κανεὶς μὲ κανένα τρόπο δὲν μπορεῖ νὰ κοιτάξει ἐκεῖ. Εἶναι ἡ ἴδια δύναμη γιὰ τὴν ὁποία ἔχω πεῖ, ποὺ ὁ Θεὸς μέσα της φουντώνει καὶ ἀνθίζει μὲ ὅλη Του τὴ θεότητα, καὶ τὸ πνεῦμα μας μέσα στὸν Θεό. Σὲ αὐτὴ τὴν ἴδια δύναμη ὁ Πατέρας γεννάει τὸν Μονογενῆ του Υἱό, τόσο ἀληθινά, ὅσο μέσα στὸν ἑαυτὸ Του, γιατί ἀληθινὰ ζεῖ στὴ δύναμη αὐτῆ, καὶ τὸ δικό μας πνεῦμα γεννάει μὲ τὸν Πατέρα τὸν ἴδιο Μονογενῆ Υἱὸ καὶ τὸν ἑαυτὸ του ὡς τὸν ἴδιο Υἱό.² Εἶναι ὁ ἴδιος ὁ

¹ Ἀποκ. 17, 14. Βλ. ἐπίσης Ἰω. 16, 33: στὸν κόσμον ἔχετε θλίψη, ἀλλὰ πάρετε θάρρος, ἐγὼ ἔχω νικήσει τὸν κόσμον.

² Βλ. Ρωμ. 8, 16, Νύσσης, Κατὰ Εὐνομίου, βιβλ. 3, κεφ. 3, ἐν. 44 καὶ βιβλ. 3, κεφ. 4, ἐν. 63, *Εἰς Ἐκκλησιαστικὴν* τ. 5, σ. 380, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 88, καὶ Μάξιμο τὸν Ὁμολογητῆ, *Εἰς τὴν προσευχὴν τοῦ Πάτερ ἡμῶν*, στ. 395–400.

Υἱὸς μέσα σὲ αὐτὸ τὸ φῶς καὶ εἶναι ἡ ἀλήθεια.¹ Ἄν μπορούσατε νὰ τὸ δεῖτε μὲ τὴν καρδιά μου, θὰ καταλαβαίνατε καλὰ τί λέω, γιατί εἶναι ἀληθινό, καὶ τὸ λέει ἡ ἴδια ἡ ἀλήθεια.²

Ὁ νοῦς λαμπρύνεται ἀπὸ τὴν θεία δύναμη καὶ ἐλευθερία, ὅπου ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, “ὁ ἴδιος ἐπίγειος καὶ οὐράνιος, ὁ ἴδιος βλεπόμενος καὶ νοούμενος, ὁ ἴδιος χωρητὸς καὶ ἀχώρητος”.³

Τὸ κάστρο αὐτὸ στὴν ψυχὴ, γιὰ τὸ ὁποῖο μιλάω καὶ τὸ ὁποῖο σκέπτομαι, εἶναι τόσο ἐνιαῖο καὶ ἀπλό, πάνω ἀπ’ ὅλες τὶς διαφορὲς [...] καὶ ἀπ’ ὅλες τὶς δυνάμεις, τὸ ἀπλό ἓνα, ὥστε καμμία δύναμη καὶ κανένας τρόπος δὲν μπορεῖ νὰ κοιτάξει ἐκεῖ, οὔτε κἂν ὁ ἴδιος ὁ Θεός. Τὸ λέω μὲ ὅλη τὴν ἀλήθεια καὶ τόσο πραγματικά, ὅσο ζεῖ ὁ Θεός. Ὁ ἴδιος ὁ Θεός δὲν θὰ κοιτάξει ἐκεῖ οὔτε γιὰ μιὰ στιγμή, καὶ ποτὲ δὲν ἔχει κοιτάξει μέσα ἐκεῖ, ὅσο ἔχει διαφορὲς καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ιδιότητα τῶν προσώπων Του. Αὐτὸ εἶναι εὐκόλο νὰ τὸ καταλάβετε, γιατί αὐτὸ τὸ ἐνιαῖο ἀπλό εἶναι χωρὶς διαφορὰ καὶ χωρὶς ιδιότητα. Καὶ γι’ αὐτό, ἂν ποτὲ ὁ Θεός κοιτάξει ἐκεῖ, θὰ Τοῦ κοστίσει ὅλα τὰ θεῖα ὀνόματά Του καὶ τὶς ιδιότητες τῶν προσώπων Του. Θὰ πρέπει νὰ τὰ ἀφήσει ὅλα αὐτὰ ἔξω, ἂν εἶναι νὰ κοιτάξει μέσα ἐκεῖ. Ἀλλὰ ὅσο εἶναι ἀπλὸς καὶ ἐνιαῖος, χωρὶς καμμιά διαφορὰ καὶ ιδιότητα, τότε, μὲ τὴν ἐννοια αὐτὴ, δὲν εἶναι Πατέρας οὔτε Υἱὸς οὔτε Ἅγιο Πνεῦμα, κι ὡστόσο εἶναι κάτι ποὺ δὲν εἶναι οὔτε αὐτὸ οὔτε ἐκεῖνο. Βλέπετε, ὅσο εἶναι ἐνιαῖος καὶ ἀπλός, ἔρχεται μέσα σὲ αὐτὸ ποὺ ὀνομάζω κάστρο μέσα στὴν ψυχὴ, ἀλλιῶς μὲ κανένα τρόπο δὲν ἔρχεται. Μόνο ἔτσι ἔρχεται μέσα ἐκεῖ, καὶ εἶναι ἤδη μέσα. Μὲ αὐτὸ τὸ μέρος ἡ ψυχὴ ταυτίζεται μὲ τὸν Θεὸ καὶ ὄχι ἀλλιῶς. Αὐτὸ ποὺ σᾶς εἶπα εἶναι ἀληθινό. Βάζω τὴν ἀλήθεια μάρτυρα καὶ τὴν ψυχὴ μου ἐγγύηση. Γιὰ νὰ εἶμαστε ἔτσι ὅπως εἶπα κι ἐμεῖς,

¹ Βλ. Νύσσης, *Κατὰ Ἐννομίον*, βιβλ. 3, κεφ. 1, ἐν. 80, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 240, καὶ Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ, *Πρὸς Μαρίνον*, PG 91, 224.

² Ἐκκαρτ, *Ὀμιλία 2*, DW I, σ. 39–41.

³ Γρηγόριος Θεολόγος, *Ἐπιστ.* 101, ἐν. 15.

ένα κάστρο που άνεβαίνει ο Ίησοϋς, τόν δεχόμεστε και μένει αιώνια μέσα μας, ἄς ἔχουμε τόν Θεό βοηθό μας. Ἀμήν.¹

ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΝΤΑΣ κάποιον οικισμό, τὸ κάστρο εἶναι ἐγγυητῆς ἐπικοινωνίας, εὐταξίας καὶ σταθερότητας. Ἡ μεσαιωνικὴ πόλη προσπάθησε νὰ εἶναι χῶρος τιμῆς τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ κάστρο δὲν ὑποστήριζε μόνο τὴν ἰσχὺ ἀλλὰ τὴν ὁμορφιά. Καὶ μόνη ἢ ὑπαρξὴ του χῶριζε τὸν κόσμο στὸ μέσα τοῦ φωτὸς καὶ τὸ ἔξω τοῦ σκοτὸς. Μὲ τὴν ὁμορφιά καὶ τὴ δύναμή του ὑπέτασσε τὴν ὕπαιθρο, τὴν ἀγάθινε καὶ ἐπέτρεπε τὴν χρησιμότητά της. Ἡ πόλη ἦταν ἐπίσης τόπος ἀφοσίωσης στὸ κέρδος καὶ τὴν ἀπόλαυση, καὶ ἦταν κατ' ἐξοχὴν πεδίο ἀνταγωνισμοῦ ἀνάμεσα στὸν κυρίαρχο τῆς περιοχῆς, συνήθως τὸν ἐπίσκοπο, καὶ τὴν ἀνερχόμενη ἐμπορικὴ τάξη ποὺ ἀφομοίωσε τοὺς εὐγενεῖς καὶ ροκάνιζε τὴ φεουδαρχικὴ ἐξουσία.² Στὴν ἐπόμενη περιγραφὴ ἀσφάλεια καὶ δόξα γίνονται ἀφορμὴ φθόνου. Ὁ Ἔμερου “παρουσιάζει τὸν Καρλομάγνο νὰ βλέπει ἀπὸ ἓνα λόφο τὴν πόλη Ναρμπόν:

Περιστοιχιζόταν γερὰ ἀπὸ τείχη καὶ κολῶνες. Ποτὲ πόλη δὲν ἦταν τόσο σίγουρα σχεδιασμένη [...] ποτὲ ὠραιότερη. Ὑπῆρχαν εἴκοσι πύργοι κτισμένοι μὲ γυαλιστερὴ πέτρα. Στὸ κέντρο τοῦ κύριου τμήματός του πρόβαλε μιὰ ἔξοχη χρυσὴ σφαῖρα. Πάνω της εἶχε τοποθετηθεῖ ἓνα ρουμπίνι, ποὺ ἄστραφτε κι ἔλαμπε μὲ μιὰ λαμπρότητα ὅμοια μὲ κείνη τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου. Μέσα στὴ σκοτεινὴ νύχτα, κι αὐτὸ δὲν εἶναι καθόλου φέμα, μποροῦσες νὰ τὴ δεῖς ἀπὸ τέσσερις λεῦγες μακριά. Ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ ἦταν ἡ ἀκτὴ τῆς θάλασσας κι ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ ποταμὸς Ὄντ ποὺ ἔτρεχε σὰν χεῖμαρρος κι ἔφερνε στοὺς κατοίκους τῆς πόλης ὅ,τι θὰ μποροῦσαν νὰ ἐπιθυμήσουν. Μὲ τὰ μεγάλα σκάφη ποὺ ἦταν ἐκεῖ δεμένα, οἱ ἔμποροι ἔφερναν τόσα πολλὰ ἀγαθὰ, ὥστε δὲν ἔλειπε τίποτε

¹ Ἐκχαρτ, Ὁμιλία 2, *DW I*, σ. 42–44. Ἡ λέξη *Ἀμήν*, λέει ὁ Φραντζῆς, “εἶναι σὰν κάποιο κλειδί ποὺ προστατεύει ἀπὸ τοὺς ἔξω, καὶ μέσα στὴν Ἐκκλησία προστατεύει ὅπως σὲ κάποιο πανέμορφο ταμεῖο τὸν θησαυρὸ τῆς πίστεως, γιὰ νὰ μὴν τοῦ ἀφαιρέσει κανεὶς τίποτα οὔτε νὰ ἐπιθέσει κάτι νόθο”: *Χρονικόν*, σ. 580.

² Βλ. Ραῖριχ, *The Medieval Town*, , σ. 21 κ.έ.

πού θά μπορούσε νά τιμήσει τὸν ἄνθρωπο. Ὁ βασιλιᾶς ἄρχισε νά κοιτάζει προσεκτικά τὴν πόλη καὶ μέσα του τὴν ἐποφθαλμιούσε.¹

Κάστρο ἦταν τὸ ἴδιο τὸ μοναστήρι. Εἰκόνα τῆς οὐράνιας πολιτείας, προσπάθησε νά στηρίξει τὴν ἀνεξαρτησία ἀπὸ τὰ κοσμικὰ πράγματα, νά εἶναι τόπος ἄσκησης μιᾶς κοινότητας πού βίωνε στὰ ἄκρα τους ἀρετὴ καὶ κακία.

Ἀπὸ κάποια σημεῖα, κοιτάζοντας ψηλά, ὁ βράχος ἔμοιαζε νά ὑφώνεται στὰ οὐράνια [...] καὶ ξαφνικά, γινόταν ὄχυρὸ καὶ πύργος [...] Ὅλα καὶ τίποτα. Μιὰ μονὴ εἶναι πάντα ἕνας χῶρος ὅπου διαρκῶς οἱ μοναχοὶ συγκρούονται μεταξύ τους γιὰ νά ἐξασφαλίσουν τὴ διοίκηση τῆς κοινότητας [...] Ἡ ἴδια ἡ γνώση πού εἶχαν συσσωρεύσει τὰ μοναστήρια γινόταν τώρα ἀνταλλάξιμο ἀγαθὸ, αἰτία ὑπεροφίας, κίνητρο ὑπερηφάνειας καὶ γοήτρου. Ὅπως οἱ ἱππότες ἐπίδεικνυαν τὶς πανοπλίες καὶ τὰ λάβαρα, ἔτσι οἱ ἡγούμενοί μας κἀναν ἐπίδειξη τῶν κοσμημένων κωδίκων.²

Ἡ παρομοίωση χρησιμοποιεῖ τὸ κοινὸ ἀγαθὸ τῆς ἀσφάλειας, ὁμορφιάς, ἰσχύος καὶ ἐλευθερίας, ἀποσπῶντας το ἀπὸ τὶς ἐξωτερικὲς συνθήκες γιὰ νά τὸ δείξει καθαρὸ μέσα στὸν ἄνθρωπο. Ἐπειδὴ τὸ ἔξω θεμελιώνεται στὴν ψυχὴ ὡς Εἰκόνα τοῦ Λόγου, πίστη, κοσμολογία καὶ αὐτογνωσία ὅσο τελειοποιοῦνται ἐνώνονται. “Στρέψε ὀλόκληρο τὸν νοῦ σου πρὸς τὰ μέσα”, συμβουλεύει ὁ Μάξιμος.³ Ἔτσι, ἀκόμη κι ἂν ἦταν

¹ Λὲ Γκόφ, “Ἡ πόλη ὡς παράγοντας πολιτισμοῦ (12ος –15ος αἰ.)”, σ. 22–23.

² Ἐκο, *Τὸ ὄνομα τοῦ ῥόδου*, σ. 33, 169, 243. Ἦδη στὴν Καρολίγγεια περίοδο, ἀπὸ δύναμη ζωῆς ἢ μνήμη γινόταν ἐπίσης διαπραγματεύσιμη περιουσία καὶ ἀφορμὴ ὑποκρισίας. Τὰ βιβλία “δὲν γίνονται γιὰ νά διαβαστοῦν. προορίζονται νά πλουτίσουν τοὺς θησαυροὺς τῶν ἐκκλησιῶν, τῶν πλούσιων ἰδιωτῶν. Ἀποτελοῦν οἰκονομικὸ περισσότερο παρά πνευματικὸ ἀγαθὸ [...] Ὁ Καρλομάγνος πουλᾷ ἕνα μέρος ἀπὸ αὐτὰ τὰ ὠραῖα χειρόγραφα γιὰ νά μοιράσει ἐλεημοσύνη. Τὰ βιβλία ἐκτιμῶνται ὅσο τὰ πολυτίμα πιάτα [...] Ἡ ἐπιστήμη γι’ αὐτοὺς τοὺς χριστιανούς, πού μέσα τους ὑπάρχει ἀκόμα ὁ βάρβαρος, εἶναι θησαυρός. Πρέπει νά τὸν διαφυλάξουν μὲ μεγάλη προσοχή. Παιδεία κλειστή, δίπλα σὲ μιὰ οἰκονομία κλειστή. Ἡ Καρολίγγεια Ἀναγέννηση, ἀντὶ νά σπεῖρει, θησαυρίζει. Μπορεῖ νά ὑπάρξει ἀναγέννηση φιλόργουρη;” — Ζ. λὲ Γκόφ, *Οἱ διανοούμενοι στὸν Μεσαίωνα*, σ. 37 καὶ 39.

³ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, *Περὶ ἀγάπης* Δ 63.

δυνατό νά γεννηθεῖ ἀποξένωση καί πλάνη, δὲν θὰ μποροῦσε νά ἐπιμείνει. “Ἐχοντας ἡ ψυχὴ γυρίζει στὸν ἑαυτὸ της, κι ἔχοντας γνωρίζει καλὰ τὸν ἑαυτὸ της, ποιά φύση ἔχει, σὰν σὲ καθρέφτη καί σὲ μιὰ εἰκόνα ἀναγνωρίζει στὴ δική της ὁμορφιὰ τὴν ἀρχὴ τῆς ὁμορφιάς”.¹ Κάστρο εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς νόησης, ὅπου θεμελιώνεται ἡ ἀπόκριση στὴν πατρικὴ κίνηση.² Ἄν ὁ Θεὸς σκεπάζει τὴν ψυχὴ, ἀπόκρισή της εἶναι ἡ ἐνότητα μαζί Του, ἰδρύνοντας πολιτεία ἀγιότητας, θρόνο τοῦ Θεοῦ, οὐρανὸ ἔμψυχο.³

Λέγεται πύργος γιὰ τὸ μέγεθός του. Αὐτὸ τὸν κάνει περίοπτο καί ὄρατὸ σὲ ὅσους βρίσκονται μακριά. Ὅχι μόνο ὁ πόθος γιὰ τὸ οἰκοδόμημα, ποὺ σηκώνει τὸ ὕψος ὅσο γίνεται περισσότερο, ἀλλὰ καί ἡ τοποθεσία, ἐπειδὴ ἔχει φυσικὴ ὑπεροχὴ ἀπέναντι στὶς γειτονικὲς τοποθεσίες. Ὅταν λοιπὸν ὁ πύργος εἶναι βασιλικὸ ἔργο καί συμβεῖ νά ἔχει φτάσει στὴν ὑψηλὴ πολιτεία, τότε φανερώνεται ἀληθινὸ αὐτὸ ποὺ λέει ὁ Κύριος ὅτι δὲν γίνεται νά κρυφτεῖ πόλη ποὺ βρίσκεται πάνω σὲ ὄρος. Κατάλαβέ μου, ὅτι ὁ πύργος σημαίνει τὴν πόλη.⁴

Ὁ πύργος εἶναι ἡ πόλη ἐπειδὴ ἀσφάλεια, ἰσχὺς καί ὁμορφιὰ ἀνήκουν στὴν ἐνότητα. Στὴν ἐνότητα μὲ τὸν Θεὸ κάθε ἄνθρωπος ξεχωριστὰ γίνεται πόλη.

Νὰ εἶσαι πόλη τοῦ Θεοῦ, νὰ ζωγραφηθεῖς στὰ χέρια τοῦ Κυρίου, καί νὰ σταθεῖς ὕστερα μαζί μας κοντὰ στὸν μεγάλο πολιστή, φωτεινὸς μέσα στὸ φῶς.⁵

Τί θὰ μποροῦσε νά ἀποκρούει τὴν θεία ἰσχύ, ἂν δὲν εἶχε συγκρίσιμη ἰσχύ; Τί κάνει τὴν ἀδικία ἀνίκητη ἀκόμα καί ἀπὸ τὴ συγγνώμη; Ὁ ἴδιος ὁ ξεπεσμός του διδάσκει τὸν ἄνθρωπο πὼς δὲν εἶναι τεχνικὴ προσομοίωση τῆς θείας φύσης, μὲ τὸν θάνατο ἀντὶ γιὰ καρδιά, ἀλλὰ παιδί

¹ Νύσσης, *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*, PG 46, 89.

² Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον Μωϋσέως*, κεφ. 2, ἐν. 24.

³ Βλ. Νύσσης, *Κατὰ Ἐννομίον*, βιβλ. 3, κεφ. 1, ἐν. 59.

⁴ Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 238.

⁵ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, *Εἰς ἑαυτόν, λόγος 36*, PG 36, 280. Βλ. ἐπίσης Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, *Πρὸς Θαλάσσιον*, ἐν. 48, Μ. Βασιλείου, *Εἰς Ψαλμούς*, PG 29, 421–4.

τοῦ Θεοῦ, πού συνομιλεῖ μαζί Του. “Ὁ Θεὸς δὲν ὀνομάζεται καταχρηστικά Πατέρας μας οὔτε μεταφορικά, ἀλλὰ κύρια, πρωταρχικά καὶ ἀληθινά, ἐπειδὴ μᾶς ἔφερε ἀπὸ τὸ μηδὲν στὴν ὑπαρξὴ μέσα ἀπὸ τοὺς σωματικούς γονεῖς, καὶ μὲ τις κηδεμονίες Του γίνεται δική μας ἡ φύση Του”.¹ Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὁ ἄνθρωπος “προικίστηκε μὲ τὴν ὁμορφιὰ πού ἔχει τὸ Πρόσωπο τοῦ Θεοῦ”.² Ἡ εἰκόνα τοῦ κάστρου ἀφορᾷ ὅλες τις ἔννοιες — τοῦ φύλακα, τῆς φλόγας, τοῦ φωτὸς καὶ τῆς ἐλευθερίας — ἰδιαίτερα ὅμως τὴν ἐλευθερία καὶ μάλιστα ὡς ἀπόρθητη ἀπλότητα. Ἡ μεταφορὰ ἀναδεικνύει τὴν ἔννοια τῆς ἀδιάπτωτης ἀπλότητας καὶ μόνιμης ταυτότητας, ὅμως τὸ κείμενο περιέχει πιὸ ‘πολεμικὲς’ ἀποχρώσεις...

Ἄν ποτὲ ὁ Θεὸς κοιτάξει ἐκεῖ, θὰ τοῦ κοστίζει ὅλα τὰ θεῖα ὀνόματά Του καὶ τις ιδιότητες τῶν προσώπων Του. Θὰ πρέπει νὰ τὰ ἀφήσει ὅλα αὐτὰ ἔξω, ἂν εἶναι νὰ κοιτάξει μέσα ἐκεῖ.

“Τὸ αὐτοκρατὲς καὶ ἐλεύθερο εἶναι ἰδίωμα τῆς θείας μακαριότητος [...] τὸ αὐτεξούσιο εἶναι ἰσόθεο”,³ ἐπομένως τουλάχιστον ὡς πρὸς αὐτὸ “ἡ ὑπερβατικότης δὲν ὑπερίπταται τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ἄνθρωπος εἶναι κατὰ παράδοξο τρόπο προνομιοῦχος φορέας τῆς”,⁴ ἔτσι ὅμως φορέας καὶ τῆς κακίας πού δημιουργεῖ. “Ὁ νοῦς ἔχει ἐξουσία καὶ δύναμη, σὲ ὁτιδήποτε θέλει, εἴτε νὰ ἀκολουθήσει εἴτε νὰ ἀντισταθεῖ”.⁵ Ὅμως γιατί θὰ ἤθελε νὰ ἀντισταθεῖ στὸ πιὸ δικό του, καὶ νὰ προσβάλλει τὴν ἴδια τὴν ἐλευθερία του; “Αὐτὸν πού ἐποίησε τὰ πάντα, τὸν μόνο ἀθάνατο, / τὸν ἰσχυρὸ γιὰ τὰ πάντα μέσα στὰ πάντα, ποιὸς θὰ τὸν δεῖ καὶ δὲν θὰ τὸν ποθήσει;”⁶ “Τὸ φοβερὸ Αἴνιγμα,

Πῶς, ὕστερ’ ἀπὸ τὴν Ἀνάληψη στοὺς οὐρανοὺς τοῦ θείου Κάλλους, μονάχα μιὰ σκιὰ μνήμης αὐτοῦ τοῦ κάλλους βρῆκε τέτοια δύναμη, ὥστε νὰ τοὺς ξεριζώσει (τοὺς δώδεκα κι ἕκτοτε πολλοὺς

¹ Μ. Βασίλειος, *Κατὰ Ἐννομίου*, PG 29, 624.

² Νύσσης, *Μέγας Κατηχητικός*, ἐν. 21, στ. 4.

³ Νύσσης, *Λόγος εἰς τοὺς κοιμηθέντας*, τ. 9, σ. 54.

⁴ Μερλώ-Ποντύ, *Ἡ πρόζα τοῦ κόσμου*, σ. 120.

⁵ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, *Περὶ ἀγάπης* Γ 91. Βλ. ἐπίσης τὸν Πλάτωνα — *Φαίδων* 81a κ.έ., *Πολιτεία* 618a κ.έ., *Τίμαιος* 89e κ.έ.—, καὶ τὸν Νύσσης, *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστικόν*, τ. 5, σ. 336.

⁶ Συμεῶν ὁ Νέος Θεολόγος, *ᾠμος Η΄*, στ. 69–81.

ἄλλους ὡς μὲ σήμερα) ἀπὸ τὰ σπίτια τους, ἀπὸ τοὺς δικούς τους, ἀπὸ τις δουλειές τους, ἀπὸ τὴν πατρίδα τους καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ναὸ τῆς πίστεώς τους ἀκόμη, καὶ τί μνήμης; Ἀκριβῶς ἐκείνης ποὺ διαιωνίζει, τουλάχιστον στὸν πολὺν ὄχλο, τὴν κατασχύνη θανάτου ἀτιμωτικοῦ, τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ Θεοῦ–Πατρός, τὴν καταδίωξη τῶν μαθητῶν σὰ στοιχείων στασιαστικῶν καὶ ἐπικίνδυνων, τῆς μνήμης τοῦ μετ’ ἀνόμων ἐλογίσθη, τοῦ ἐπικατάρατος ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου καὶ τοῦ Ἑλλησι δὲ μοῦρια. Ἴδου τώρα καὶ ἡ διατύπωση τοῦ σκληροῦ αὐτοῦ καὶ φοβεροῦ Αἰνίγματος: Τί σημαίνει αὕτη ἡ τέλεια ἀπουσία (ἢ ἡ τέλεια ἀδυναμία μας νὰ διακρίνουμε) ἔστω καὶ τοῦ ἐλάχιστου σημείου ἀθανασίας, εἴτε στὸν οὐρανό, εἴτε στὴ γῆ; Αἰνιγματικὸ ἐρώτημα ἀπελπισίας σὲ στιγμὴ ἐγκαταλείφεις, ποὺ φαίνεται αἰῶνας ἀτελεύτητος.¹

Ὁ Μ. Ἀντώνιος προειδοποίησε ὅτι “ἔρχεται καιρὸς ὅταν οἱ ἄνθρωποι θὰ τρελαθοῦν, καὶ ὅταν δοῦν κάποιον ποὺ δὲν εἶναι τρελός, θὰ ξεσηκωθοῦν ἐναντίον του λέγοντας, εἶσαι τρελός, ἐπειδὴ δὲν τοὺς μοιάζει”.² Ἡ παράνοια δὲν εἶναι ἀναγκαία οὔτε γιὰ λίγους οὔτε γιὰ πολλούς. Ἀκόμα καὶ ἡ ἱστορία διακρίνει σωστὰ ὅποιον ὑπερβαίνει τὸ ἐφήμερο, συχνὰ καὶ ἡ ἐποχὴ του ἢ καὶ οἱ ἐχθροὶ του.

Ἀκοῦς ἴσως γιὰ τὸν Διονύσιο, τὸν τύραννο τῆς Σικελίας, ἀκοῦς καὶ γιὰ τὸν Πλάτωνα, τὸν γιὸ τοῦ Ἀρίστωνα. Πῆς λοιπόν: ποιός ἔγινε πιὸ λαμπρός; Ποιὸν ὑμνοῦν; Ποιός βρίσκεται σὲ περισσότερον τὰ στόματα; Ὅχι ὁ φιλόσοφος περισσότερο ἀπὸ τὸν τύραννο; [...] Καὶ δὲν εἶναι ἂν αὐτὸ πιὸ θαυμαστό, ἀλλὰ καὶ πὼς ὅταν πιάστηκε δοῦλος καὶ ὅπως θῆλγησε ὁ τύραννος τὸν ἐδίωξε, τόσο πιὸ λίγο φάνηκε νὰ ἀτιμάζεται ἀπὸ αὐτά, ὥστε ἀκόμη καὶ στὸν τύραννο φάνηκε σεβαστὸς γιὰ τὰ ἴδια αὐτά.³

Καὶ πάλι, γιὰ τὸν Χριστὸ “ἔλεγαν πολλοὶ ὅτι ἔχει δαιμόνιο”.⁴ Καθένας καὶ οἱ ἀξίες του, ὅμως ἡ συκοφαντία χρειάζεται μῖσος. Ὁ Χριστὸς μισήθηκε ἐπειδὴ ἀπειλήσε τὸ ‘βόλεμα’ στὸ ἐφήμερο, ἔθιξε ἀκό-

¹ Παπατσώνης, *Friedrich Hölderlin*, σ. 69.

² Μ. Ἀντώνιος, ἀπ. κε’, *PG* 65, 84.

³ Χρυσόστομος, *Πρὸς τοὺς πολεμοῦντας*, *PG* 47, 339. Βλ. ἀκόμη τὸν Αὐγουστῖνο, *Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ*, βιβλ. 8, κεφ. 3, *PL* 41, 227.

⁴ *Γω.* 10, 20.

μη και τὸν θεσμό τῆς οἰκογένειας, στὸ πρόσωπό Του εἶδαν νὰ ἀνατρέπονται οἱ πιὸ κεντρικὲς ὀρμὲς καὶ ἀξίες τοῦ ἀσήμαντου ἑαυτοῦ.

Θὰ ξυπνήσει ἓνα πρωΐ, κι ὅ,τι θαρροῦσε κάστρο του θὰ τὸ βρεῖ μνηῆμα του. Τοῦ κάκου θὰ ζητήσῃ νὰ βρεῖ κοντά του τὸν φίλο ποὺ διάλεξε, τὸν ὕπουλο χρόνο [...] Μὰ σὲ κόλαση καὶ οὐρανὸ πιστεύουν μόνο τὰ μικρὰ παιδιά, λένε οἱ διανοούμενοι καὶ οἱ φωτισμένοι παιδαγωγοί· κ' ἔχουν δίκιο νὰ τὸ λέν, γιατί ἀπὸ καιρὸ τώρα στὸν τόπο μας ἡ ἀνατροφή τοῦ μεγάλου εἶναι ἡ προσπάθεια ὅσο μπορεῖ τὸ γρηγορώτερο νὰ χάσει κάθε ντροπὴ καὶ κάθε ἀιδώτητα. Ἡ φροντίδα ὄλων εἶναι πότε νὰ λευθερωθοῦν ἀπὸ τὸ τρομερὸ βάρος τῆς λαχτάρας καὶ τῆς ἀνησυχίας, πότε νὰ πετύχουν. Πολὺ κουράζει τὸ ἀέναο φτερούγισμα καὶ τὸ ἀδιάκοπο ζύγισμα τῆς ψυχῆς στὰ ὕψη καὶ ζητᾶ ὁ ἄνθρωπος ν' ἀκουμπήσῃ λίγο στὴ γῆς· ζητᾶ δηλαδή νὰ πετύχει καὶ στὸ τέλος πετυχαίνει. Ἄχ πῶς καμπουριάζει τότες ἡ φλόγα. Οὔτε οὐρανὸς οὔτε κόλαση πιά, παρὰ χῶμα μονάχα, ποὺ δαγκάνουμε ὀλοένα μὲ τὸ στόμα, καθὼς μᾶς σέρνει δεμένους πίσω ἀπὸ τὸ θριαμβικὸ ἄρμα του ὁ ἄρχοντας τοῦ κόσμου τούτου.¹

Ἄραγε πόσο μπορεῖ κανεὶς πράγματι νὰ βολευτεῖ στὸ μῖσος, στὴν παράνοια καὶ τὴ συκοφαντία, προσπαθῶντας νὰ κρατήσῃ τὸ ἐφήμερο χωρὶς τὸν προορισμὸ του; Δὲν εἶναι ἐπόμενο νὰ μεγαλώνει ἡ μικρότητα, ἡ σκληρότητα, ἡ περιφρόνηση καὶ ἡ ὑποκρισία, ὅταν θέλω τὸ χάρισμα χωρὶς τὴν ἀρχὴ καὶ προέλευσή του;²

Ὁ Θεὸς εἶναι μέσα σὲ ὄλους, ἀκόμη καὶ χωρὶς νὰ τὸ ξέρουν. Φεύγουν οἱ ἴδιοι ἔξω ἀπὸ τὸν Θεό, ἢ μᾶλλον ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους. Δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸ νὰ πάρουν αὐτὸν ποὺ ἐγκατέλειψαν οὔτε νὰ ζητήσουν κάποιον ἄλλο ὅταν ἔχουν χάσει τὸν ἑαυτό τους. Πραγματικά, οὔτε κἂν τὸ παιδί, ἂν χάσει τὰ λογικά του, δὲν θὰ γνωρίσει τὸν πατέρα του. Ἀλλὰ ὅποιος γνώρισε τὸν ἑαυτό του, θὰ καταλάβει καὶ ἀπὸ ποῦ προῆλθε.³

¹ Ἀποστολάκης, *Ἡ ποίηση στὴ ζωὴ μας*, σ. 9 καὶ 11.

² Βλ. Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 5b, DW I*, σ. 91, Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ, *Περὶ ἀγάπης* Γ 80, καὶ Νύσσης, *Περὶ τοῦ κατὰ Θεὸν σκοποῦ*, τ. 8.1, σ. 41 καὶ 79, *Περὶ παρθενίας*, κεφ. 11, ἐν. 5, *Εἰς τὰς ἐπιγραφάς*, τ. 5, σ. 123, *Μέγας Κατηχητικός*, ἐν. 32, στ. 65–67.

³ Πλωτῖνος, *Ἐννεάδες* 6, κεφ. 9, ἐν. 7.

Ὁ Συμεὼν ἀπορεῖ, “τὸ σῶμα κινεῖται ἀπ’ τὴν ψυχὴ, / ἀκόμα κι ἂν τυφλωθεῖ. / Ἄν τυφλωθεῖ ἡ ψυχὴ, / ἀπὸ ποῦ θὰ βρεῖ ποιά κίνηση;”¹ Ὡσπου καταντάει κανόνας τὸ ἀσήμαντο, καὶ ὁ ἄνθρωπος κλειδώνεται στὴν παράνοια. Τὸ χειρότερο εἶναι ὅτι ὁ ξεπεσμὸς ἀρχίζει νὰ μοιάζει ‘ρεαλιστικός’. Ἡ φύση του δὲν φανερώνεται παρὰ μόνο στὴ σύγκριση μὲ τὴν κανονικὴ ἀνθρώπινη φύση, σύγκριση ὅμως ποὺ ἡ παράνοια ἀπαγορεύει. Φυσικὰ ὁ ‘ρεαλισμὸς’ τοῦ ἀσήμαντου δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ ἔχει ὁ ἄνθρωπος πραγματικὴ χαρὰ καὶ ικανοποίηση, ἀργὰ ἢ γρήγορα ἡ ἀπόλαυση χάνεται, ἡ πικρία κυβερνάει. “Ἡ ἀποξένωση ἀπὸ τὸν Θεὸ εἶναι πιὸ ἀφόρητη καὶ ἀπὸ τὶς κολάσεις ποὺ ἀναμένονται στὴ γέεσσα τοῦ πυρός [...] ὅπως στὸ μάτι νὰ στερηθεῖ τὸ φῶς ἀκόμη κι ἂν δὲν πο- νάει, ἢ ὅπως στὸ ζῶο νὰ στερηθεῖ τὴ ζωὴ”.²

Ἄν ρωτοῦσες ἓνα δέντρο γιατί ἔφερε καρπούς, ἂν εἶχε σκέψη θὰ σοῦ ἀπαντοῦσε, *Ἀνανεώνω τὸν ἑαυτό μου μέσα σὲ καρπούς, γιατί μὲ τὴν ἀνανέωση πλησιάζω στὴν πηγὴ μου, γιατί ἀγαπᾶω νὰ εἶμαι κοντὰ στὴν πηγὴ μου. Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ πηγὴ καὶ εἶναι ἀγάπη. Γι’ αὐτὸ ἡ ψυχὴ ποτὲ δὲν μπορεῖ νὰ ικανοποιηθεῖ, παρὰ μόνο μὲ τὴν ἀγάπη [...]* Ὁ ἅγιος Αὐγουστῖνος λέει, *Κύριε, ἂν μοῦ ἔδινες ὅλα ὅσα μπορεῖς νὰ δώσεις, δὲν θὰ μοῦ ἀρκοῦσαν, ἂν δὲν μοῦ ἔδι- νες τὸν ἑαυτό Σου.*³

Ἡ μεταφορὰ τοῦ κάστρου χρησιμοποιεῖται ὡς ἓαν ὑπῆρχαμε στὴν ἔξω πλευρὰ μιᾶς πραγματικότητας: “τὸ κάστρο αὐτὸ [...] κανέναν τρό- πος δὲν μπορεῖ νὰ κοιτάξει ἐκεῖ [...] ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς δὲν θὰ κοιτάξει ἐκεῖ [...] μέσα ἐκεῖ [...] νὰ κοιτάξει μέσα ἐκεῖ [...] σ’ αὐτό, ποὺ τὸ ὀνομάζω κάστρο μέσα στὴν ψυχὴ [...] μόνο ἔτσι ἔρχεται μέσα ἐκεῖ...”

Κάποιος ἔρχεται ἐδῶ ἀλλὰ πηγαίνει ἐκεῖ. Γιὰ νὰ πῶ ἔρχεται ἐκεῖ,⁴ χρειάζεται νὰ ἔρχεται πρὸς ἐμένα καὶ νὰ συνεχίζει γιὰ ἐκεῖ ὅπου δὲν βρίσκομαι οὔτε ἐγώ. Ἐκεῖ εἶναι τὸ “ἐλεύθερο ἀπ’ ὅλα τὰ ὀνόματα καὶ ἄδειο ἀπ’ ὅλες τὶς μορφές”. Καμμιά ὑπόσταση δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει μόνη της. Ἄν βρισκόταν ἐκεῖ τὸ πατρικὸ ἴδιον, ἀμέσως θὰ ὑπῆρχαν

¹ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, Ἕγγραφοι ΝΓ’, στ. 184–7: Ἕγγραφοι θεῶν ἐρώτων, σ. 91.

² Μ. Βασίλειος, Ἕγγραφοι κατὰ πλάτος, PG 31, 912. Βλ. Ἕγγραφοι, Α 560–563.

³ Ἕκκαρτ, Ἕγγραφοι 63, DW III, σ. 76–7.

⁴ Kumet er dar in

μαζί όλες οι διαφορές κτιστῶν και ἄκτιστων ὑποστάσεων στην αἰτιώδη ἀναφορά τους πρὸς τὸν Πατέρα. Ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχει τὸ ἐγώ, δὲν μπορεῖ νὰ βρῖσκεται κανένα ἰδίωμα. Ὅποιος ἔρχεται πρὸς ἐμένα, ἐνώνεται μαζί μου και ἐκεῖ βρῖσκεται τὸ ἀπόλυτα ἀπλό, πὸν θεμελιώνει τὴν ἔνωση στην καθαρὴ ταυτότητα.¹ Ἀρχὴ θεότητος και κόσμου εἶναι ὁ Πατέρας, και ἡ πατρικὴ και τριαδικὴ δύναμη εἶναι ἡ ἴδια δύναμη πὸν ὑπάρχει στην ἄκτιστη περιουσία τῆς ψυχῆς, “ἡ μέσα στὸν ἄνθρωπο ὁμορφιά τῆς νοερῆς φύσης τοῦ Θεοῦ, ἀνάμικτη μὲ κάποια ἀκατάληπτη δύναμη”,² ἀκαθαίρετος πύργος, πὸν μέσα του ὁ ἄνθρωπος συμφύεται και ἐνώνεται μὲ τὸν Χριστὸ και ὅλα τὰ πλάσματα. Ἐν γενέσθαι τοὺς πάντας τῶ ἐνὶ και μόνῳ ἀγαθῶ συμφυέντας.³

Στὴ ζωντανὴ ἐπίγνωση τῆς θείας δυνάμεως και ἐλευθερίας ὡς οἰκείας περιουσίας θεμελιώνεται ἡ ἄλλη ζωὴ.⁴ Ὁ Μωϋσῆς ἔπρεπε νὰ μείνει ἐφ’ ἑαυτοῦ γιὰ νὰ ἀποτολμήσει τὴν εἴσοδο στὸν θεῖο γνόφο πὸν καταφλέγει ὀτιδήποτε ὑλικό,⁵ ὅπου τὰ πάντα εἶναι ἀόρατα και ὁ ἄνθρωπος στέκεται στὴ δύναμη τοῦ Θεοῦ,⁶ στὸ “ἀκίνητο σκοτάδι τῆς ἀποκεκρυμμένης πατρότητας [...] στὸ ἀπόκρυφο σκοτάδι τῆς αἰώνιας θεότητας, πὸν εἶναι ἄγνωστο, δὲν ἦταν ποτὲ γνωστὸ και δὲν θὰ γίνεῖ ποτὲ γνωστὸ. Ὁ Θεὸς μένει στὸν ἑαυτὸ Του μέσα ἐκεῖ ἄγνωστος”.⁷

Ἡ πόλη σημαίνει τὴν ἐνότητα τῶν πολιτῶν: εἶναι κλεισμένη γιὰ τὸ ἔξω και ἐνωμένη μέσα. Ἔτσι πρέπει νὰ εἶναι ἡ ψυχὴ πὸν θὰ ἀναβλύσει μέσα της ὁ Θεός: προστατευμένη ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ ἐμπόδια και μὲ ἐνωμένες μέσα της ὅλες τὶς δυνάμεις της [...]

¹ Βλ. Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου*, PG 44, 153: μηδὲν ποικίλον ἐν τῶ ἀπλῶ θεωρεῖσθαι. Βλ. ἐπίσης Heribert Fischer, “Grundgedanken der deutschen Predigten” εἰς Nix-Öchslin, *Meister Eckhart der Prediger*, σ. 27.

² Νύσσης, *Μέγας Κατηχητικός*, ἐν. 6, στ. 50–52.

³ Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 466. Βλ. Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ, *Περὶ ἀγάπης* Δ 80.

⁴ Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 237.

⁵ Ὁ.π., σ. 26. Βλ. Ἰω. 1, 12–14 και Ἐβρ. 12, 29.

⁶ Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον Μωϋσέως*, 1.46. Βλ. ἀκόμη Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον ἀγίου Γρηγορίου τοῦ θαυματουργοῦ*, PG 46, 913.

⁷ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 22, DW I, σ. 388, Α' Κορ. 2, 7–9.

Ἰωάννης λέει πὼς οἱ Ἀπόστολοι εἶχαν ἀσφαλιστεῖ καὶ συγκεντρωθεῖ μαζί, ὅταν ἔλαβαν τὸ Ἅγιο Πνεῦμα.¹

ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ κὰν δυνατὸ νὰ ἀναγγελθεῖ στὸν ἄσχετο ὅτι μέσα στὴν ψυχὴ του ἔχει ἓνα φρούριο ποῦ οὔτε ὁ Θεὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἀντικρύσει χωρὶς νὰ χάσει τὶς ὑποστάσεις Του, δηλαδὴ τὴ φανέρωση, τὴν ἐξουσία καὶ τὴν ὑπαρξή Του. Ἀνακοινώνεται μόνο ἂν ἔχει κανεὶς ἔστω μικρὴ δυνατότητα νὰ ἀντιληφθεῖ ὅτι ὁ κόσμος καὶ ὁ πλοῦτος τῶν ὄντων ποῦ περιέχει, ἔγινε γιὰ τὸν ἄνθρωπο, “τὸ μέγα πρᾶγμα καὶ ὄνομα, τὸ Εἰκόνημα τῆς θείας φύσης”.² Νὰ μὴ μαθαίνουν οἱ ἄλλοι ὅτι νηστεύεις, ἔλεγε ὁ Χριστός, γιατί ὁ Θεὸς βλέπει τὴ νηστεία μόνο ἂν εἶναι κρυφῆ.³ Ἄν ὁ Ἰδιος βλέπει νηστεία ποῦ δὲν φαίνεται, τί κάνουμε ἐμεῖς ὅταν νηστεύουμε πραγματικά; “Τὸ ἐπάγγελμα τοῦ χριστιανοῦ” δὲν ἀναφέρεται σὲ τίποτε ἀπ’ ὅσα θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ μιμηθεῖ.⁴ Ἡ φιλία δὲν διστάζει νὰ χρησιμοποιεῖ κατώτερα ὀνόματα γιὰ νὰ ἐκφράζει ἀκριβῶς τὴν ἀνώτερη οἰκειότητα, δείχνοντας μιὰ ἀξία ποῦ βρίσκεται πέρα ἀπὸ ὀνόματα: “ἦσουν φίλος μου, καὶ σὲ φώναζα γίδι καὶ γουρούνι”.⁵ Ἐντυπωσιάζει ἡ οἰκειότητα μὲ τὴν ὁποία ἀπευθύνονται στὸν Θεὸ οἱ ἅγιοι, ὅμως ἡ ἐπιτεχνημένη προσωπικότητα συντρίβεται. “Εἶναι ἐκπληκτικὴ ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποία καταβαραθρώνεται ἡ ἀξιοπρέπεια ὀρισμένων ὑπάρξεων. Ἄν τὸ καλοσκεφθεῖς, εἶναι φυσικό, μιᾶς καὶ διατηροῦν τὴν ἀξιοπρέπεια αὐτὴ μόνο μὲ ἀδιάκοπες προσπάθειες ἐνάντια στὴν ἴδια τους τὴ φύση”.⁶ Ἐπειδὴ ἡ ἀρετὴ εἶναι ἀπειρη, ἡ μίμηση δὲν μπορεῖ νὰ κατορθώσει οὔτε κὰν ἐπίφαση τελειότητας. Κανεὶς δὲν μπόρεσε μὲ τὴ μίμηση νὰ εἶναι ὁ αὐτὸς ἐν ἅπασιν τοῖς καιροῖς,⁷ ἀντιθέτως, ἡ ἐσωτερικότητα φτωχαίνει καὶ ὁ ἄνθρωπος καταρρέει.

¹ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 81, *DW* III, σ. 396–7.

² Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου*, *PG* 44, 201. Βλ. ἀκόμη ὁ.π., στ. 132 καὶ 204.

³ Βλ. *Ματθ.* 6, 16–18.

⁴ Νύσσης, *Περὶ τοῦ τί τοῦ χριστιανοῦ ἐπάγγελμα*, τ. 8.1, σ. 133.

⁵ Ἀλκαῖος, *Lobel–Page*, 71.

⁶ Καμύ, *Σημειωματάρια*, σ. 111–2. Βλ. *Ματθ.* 6, 1–18.

⁷ Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος, *Υποθήκαι βασιλικῆς ἀγωγῆς*, *PG* 156, 381. Βλ. ἐπίσης Σμέμαν, *Γιὰ νὰ ζήσει ὁ κόσμος*, σ. 186: ὁ Χριστιανὸς ὅπου καὶ νὰ κοιτάξει βρῖσκει παντοῦ τὸν Χριστὸ καὶ χαίρεται μαζί Του. Καὶ ἡ χαρὰ

Ὁ Μακάριος φαίνεται νὰ μὴν ἀπορρίπτει ἀπόλυτα τὴ μίμηση, ἐπειδὴ, ἂν γίνεταί με πίστη καὶ ἀγωνία, “ὁ Θεὸς θεωρῶν τὸν οὕτως ἀγωνιζόμενον καὶ βία ἑαυτὸν ἄγχοντα μὴ θελούσης τῆς καρδίας, δίδωσιν εὐχὴν ἀληθινὴν Πνεύματος, δίδωσιν ἀγάπην ἀληθινὴν, πραότητα ἀληθείας, σπλάγχνα οἰκτιρμῶν, χρηστότητα ἀληθινὴν καὶ ἀπαξαπλῶς πληροῖ αὐτὸν τῶν καρπῶν τοῦ Πνεύματος”.¹ Ἡ ἀντίληψη αὐτή, σὰν μιὰ ἐνθάρρυνση πρὸς ὅσους ἀγωνίζονται στραβὰ ἀλλὰ με καλὴ πρόθεση, εἶναι ἐσφαλμένη, ὅπως δείχνει ἡ ἴδια ἡ κατάστασις τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τοῦ μέσου χριστιανοῦ. Πραγματικὴ ἐνότητα δὲν ἰδρύεται μετὰξὺ ἀσχέτων, ὅ,τι κι ἂν κάνουν. Στὴ χειρότερη ἀποδεκτὴ περίπτωσις ὑπάρχει ἔστω μικρὴ ἐνότητα, πού εἶναι δυνατὸ νὰ ἀναπτύσσεται ἀνάλογα με τὴν πρόοδο καθενός, ἢ νὰ καταργεῖται. Ἡ μίμηση ὡς μορφὴ ὑποκρισίας δὲν μειώνει τὴν ἀπόστασις ἀλλὰ τὴν σφραγίζει.

Ὁ ἄνθρωπος δὲν θάπρεπε νὰ φοβᾶται τὸν Θεό, γιατί ὅποιος τὸν φοβᾶται ἔχει φύγει μακριὰ Του. Τέτοιος φόβος [δὲν εἶναι ἡ ἀρχὴ γιὰ κάτι καλὸ,] εἶναι βλαβερός. Σωστὸς εἶναι ὁ φόβος μήπως χάσεις τὸν Θεό. Δὲν θάπρεπε νὰ τὸν φοβᾶται κανεὶς ἀλλὰ νὰ τὸν ἀγαπάει, γιατί ὁ Θεὸς τὸν ἀγαπάει με ὅλη τὴ δική Του τελειότητα.²

Ὅσο μεγαλώνει κανεὶς πνευματικὰ τόσο βεβαιώνεται ὅτι δὲν ἀπειλεῖται. Στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐμπειρίας, ἡ καρδιὰ τῆς διαφορᾶς με τὸν δαιμονισμό εἶναι ἀκριβῶς ὅτι τὸ ἄλλο πού ἀρχίζει νὰ ὑπάρχει με τὴ γέννησις τοῦ Λόγου στὴν ψυχὴ, εἶναι τὸ πιὸ οἰκεῖο, ὥστε ὄχι μόνο δὲν συμπίεζει πουθενά, σὲ καλὸ ἢ κακό, ἀλλὰ δίνει στὸν ἑαυτὸ ὅλη τὴν ἐξουσία πού μπορεῖ νὰ ἔχει. Τότε φθάνει κανεὶς νὰ περνᾷ τις μεγαλύτερες ἀντιξοότητες με ἀπροσποίητη ἄνεση καὶ εὐγνωμοσύνη. “Καθαρὴ καρδιὰ εἶναι ὅποια ὁδήγησε στὸν Θεὸ τὴ σκέψη της, ἄδεια ἀπ’ ὅλα τὰ σχήματα καὶ τις μορφές, ἔτοιμη νὰ ὑποδεχθεῖ τις θεῖες ὀψεις, πού μέσα τους εἶναι στὴ φύση Του νὰ φανερώνηται Ἐκεῖνος”.³ Στὸν νοῦ λά-

αὐτὴ μεταμορφώνει ὅλα τὰ ἀνθρώπινα σχέδια καὶ τὰ προγράμματα, τις ἀποφάσεις καὶ τις ἐνέργειες, καὶ κάνει ὀλάκαιρη τὴν ἀποστολὴ ἕνα μυστήριον τοῦ γυρισμοῦ τοῦ κόσμου σ’ Ἐκεῖνον πού εἶναι ἡ Ζωὴ τοῦ κόσμου.

¹ Μακάριος, *Πνευματικαὶ Ὁμιλίαι*, 19.

² Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 22, DW I*, σ. 385.

³ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς, *Κεφάλαια Θεολογικά Β πβ’*. Βλ. Ἐκκαρτ, *Παρισινὲς ἐρωτήσεις 2,10, LW V*, σ. 54, καὶ Συμεών, *Ἠθικός 11, ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 328–30, *ᾠμος ΙΕ’*, στ. 141 κ.έ.

μπει ή Εικόνα,¹ πού δέν εἶναι κάποιο σύνολο χαρισμάτων ἀλλά ὅ,τι στηρίζει τὰ χαρίσματα καί τήν ἴδια τή γέννηση τοῦ Λόγου.

Ὁ ἄνθρωπος πού γνωρίζει τόν Θεό, γνωρίζει ὅλα ὅσα γνωρίζει ὁ Θεός. Ὁ ἄνθρωπος αὐτός παίρνει τόν Θεό μέσα στήν ἰδιαιτερότητα τοῦ ἑαυτοῦ του, στή δική του ἐνότητα, στό δικό του παρόν, στή δική του ἀλήθεια. Για τόν ἄνθρωπο αὐτό ὅλα εἶναι σωστά. Ἀλλά ὅποιος δέν ἔχει γευτεῖ τὰ ἐσωτερικά πράγματα δέν γνωρίζει τί εἶναι ὁ Θεός, ἀκριβῶς ὅπως ἐκεῖνος πού ἔχει κρασί στό κελάρι του καί δέν ἔχει πιεῖ καί δοκιμάσει, δέν μπορεῖ νά γνωρίζει πῶς εἶναι καλό [...]. Ἡ ψυχή ἔχει δύο μάτια, ἕνα ἐσωτερικό καί ἕνα ἐξωτερικό. Τό ἐσωτερικό μάτι τῆς ψυχῆς εἶναι αὐτό πού βλέπει πρὸς τό Εἶναι καί ἀντλεῖ τό Εἶναι του ἀπό τόν Θεό χωρίς κανένα μέσο, αὐτό εἶναι τό ἰδιαίτερο ἔργο του. Τό ἐξωτερικό μάτι τῆς ψυχῆς εἶναι στραμμένο πρὸς ὅλα τὰ πλάσματα, καί τὰ παρατηρεῖ μέσα ἀπό εἰκόνες καί μέσα ἀπό τίς δυνάμεις τῆς ψυχῆς [...]. Ὅποιος ἔχει στραφεῖ στόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, ἔτσι ὥστε νά γνωρίζει τόν Θεό μέσα στήν ἴδια τή δική του γεύση καί μέσα στό ἴδιο τό δικό του βάθος, ὁ ἄνθρωπος αὐτός ἔχει ἐλευθερωθεῖ ἀπ' ὅλα τὰ κτιστά πράγματα καί ἔχει κλειστεῖ στόν ἑαυτό του, μέσα σέ ἕνα γνήσιο κάστρο τῆς ἀλήθειας [...]. Στόν ἄνθρωπο αὐτό ὁ Θεός δέν ἔρχεται, ἀλλά ἤδη βρίσκεται ἐκεῖ στό Εἶναι Του.²

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι πιό εὐλογημένος ἀπό μιὰ πέτρα ἢ ἕνα ξύλο, ἐπειδὴ γνωρίζει τόν Θεό καί ἔχει ἐπίγνωση πόσο κοντά του εἶναι ὁ Θεός. Εἶμαι τόσο πιό μακάριος ὅσο περισσότερο τό γνωρίζω αὐτό, καί τόσο λιγότερο μακάριος, ὅσο λιγότερο τό γνωρίζω [...]. Ὁ προφήτης λέει στοὺς Ψαλμούς, μὴν εἴσαστε ἀσύνητοι, ὅπως τό μουλάρι ἢ τό ἄλογο.³ Καί ὁ πατριάρχης Ἰακώβ τό λέει διαφορετικά: βρίσκεται ὁ Θεός στόν τόπο αὐτό, ἀλλά ἐγὼ δέν τό γνώριζα.⁴ Νά ἔχουμε ἐπίγνωση τοῦ Θεοῦ καί νά καταλαβαίνουμε ὅτι ἡ Βασιλεία Του εἶναι κοντά.⁵

¹ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 25, *LW* IV, σ. 236.

² Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 10, *DW* I, σ. 164–5.

³ *Ψαλ.* 31, 9.

⁴ *Γεν.* 28, 16.

⁵ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 68, *DW* III, σ. 142.

Μάταια πασχίζει ή έπιστήμη νά καταλάβει τή φύση τής ψυχής. Όλα τά μοντέλα της αναγκαία έξατμίζονται όσο προσπαθοῦν νά πλησιάσουν τόν καιόμενο λύχνο τής νοερής δύναμης.

Τί είναι ή ψυχή, χρειάζεται ύπερφυσική νόηση για νά τò μάθουμε. Πώς αναβλύζουν από τήν ψυχή οί δυνάμεις μέσα στα έργα, δέν γνωρίζουμε τίποτα γι' αυτό, ή μπορεί νά γνωρίζουμε κάτι, αλλά είναι ελάχιστο. Τί είναι ή ψυχή στο βάθος και τò θεμέλιό της, δέν τò γνωρίζει κανείς.¹

Οὔτε ή έπιστήμη οὔτε ή φιλοσοφία θά μπορέσει ποτέ νά αποφανθει άν ό άνθρωπος δημιουργεί τόν κόσμο με τή σκέψη του ή άν μέσα στον άνθρωπο ό κόσμος σκέφτεται τόν έαυτό του. Ίσχύουν και τά δύο και όχι μόνον αυτά, αλλά ή ψυχή πηγαίνει πέρα απ' όλα, και δέν πηγαίνει μόνη της.

Τò άπλό θεμέλιο

Δέν είμαι πιό έλεύθερος άν μπορώ νά κοιμάμαι Έλληνας και νά ξεπνάω Κινέζος, τότε θά ήμουν κούφιος, όμως ή δύναμη τής ψυχής νά σχετίζεται ή νά αποκρούει, είναι ή δύναμη και έλευθερία τοῦ Λόγου. Πλανάται ή έξαπατᾶ όποιος ισχυρίζεται ότι “όδηγήθηκα στην άπιστία [...] από τή [θρησκευτική] άδιαφορία τοῦ παπποῦ μου και τής γιαγιάς μου”!² Μόνον ό έαυτός απαγορεύει τήν έπαφή με τήν πραγματικότητα.³ Καθένας προσωπικά και τò ίδιο οί κοινωνίες, στον βαθμό πού βιώνουν αποξένωση, έχουν άγωνία άντι για ζωή, απελπίζονται στις περιστάσεις και ξεπέφτουν στις περισσότερες δυνατές άπάτες, αναπτύσσουν σεβασμό άντι για άγάπη, δουλοπρέπεια άντι για σεβασμό, άκοσμία άντι για έλευθερία, φορμαλισμό άντι για παράδοση, έκτονώσεις άντι για χαρά, πεποιθήσεις άντι για αλήθεια, χυδαιότητα άντι για πεποιθήσεις...

¹ Έκκαρτ, Όμιλία 7, *DW I*, σ. 124.

² Σάρτρ, *Les Mots*. Παραθέτει ό Γιέβτιτς, *Χριστός – Άρχή και Τέλος*, σ. 396, σμ. 12.

³ Βλ. τόν Παΐσιο, *Έπιστολές*, σ. 143.

[1]¹ Ἄν ὁ ἄνθρωπος ἀποστραφεῖ ἀπὸ τὸν ἑαυτό του καὶ ἀπ' ὅλα τὰ κτιστὰ πράγματα, ὅσο περισσότερο τὸ κάνετε,² [2] τόσο θὰ ἐνωθεῖτε καὶ θὰ εὐλογηθεῖτε [3] στὴ φλόγα μέσα στὴν ψυχὴ, ὅπου οὔτε ὁ χρόνος οὔτε ὁ τόπος ἄλλαξε ποτέ. Ἡ φλόγα αὐτὴ ἀποστρέφεται ὅλα τὰ πλάσματα καὶ [4] δὲν θέλει παρὰ μόνο τὸν Θεό, ὅπως εἶναι ὁ Ἰδιος. [5] Δὲν ἱκανοποιεῖται οὔτε μὲ τὸν Πατέρα, οὔτε μὲ τὸν Υἱὸ οὔτε μὲ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα οὔτε μὲ [ὅλα μαζί] τὰ τρία πρόσωπα, ὅσο τὸ καθένα τους μένει στὴν ἰδιαιτερότητά του. [6] Μιλᾶω ἀλήθινά, ὅτι [7] αὐτὸ τὸ φῶς δὲν τὸ ἱκανοποιεῖ οὔτε κἀν ἡ ἐνότητα τῆς καρποφόρας ἐνέργειας τῆς θείας φύσης. [8] Ἀκόμη παραπέρα, θέλω νὰ πῶ κάτι ποὺ θὰ φανεῖ ἀκόμη πιὸ παράξενο. Τὸ λέω μὲ ὄλη τὴν ἀλήθεια καὶ μὲ τὴν αἰώνια καὶ παντοτινὴ ἀλήθεια, ὅτι [9] αὐτὸ τὸ φῶς δὲν μπορεῖ νὰ ἱκανοποιηθεῖ οὔτε μὲ τὴν ἀπλή, ἀκίνητη θεία οὐσία, ἡ ὁποία οὔτε δίνει οὔτε παίρνει. Ἀλλὰ [10] μᾶλλον θέλει νὰ γνωρίσει ἀπὸ ποῦ προέρχεται ἡ οὐσία αὐτή.³ [11α] Θέλει νὰ φθάσει στὸ ἀπλὸ θεμέλιο, στὴν ἡσυχὴ ἔρημο, ὅπου καμμιά διαφορὰ δὲν ἔχει ρίξει τὸ βλέμμα της, οὔτε ὁ Πατέρας οὔτε ὁ Υἱὸς οὔτε τὸ Ἅγιο Πνεῦμα. [11β] στὸ ἐσώτατο, ὅπου κανεὶς δὲν ἔχει τὸ σπίτι του, ἐκεῖ ἱκανοποιεῖται τὸ φῶς αὐτὸ [11γ] κι ἐκεῖ εἶναι πιὸ ἀπλό, ἀπ' ὅσο εἶναι τὸ ἴδιο μόνο του. Γιατὶ τὸ θεμέλιο ἐκεῖνο εἶναι μία ἀπλή ἡσυχία, ἀκίνητη μέσα στὸν ἑαυτό της, [12] ἀπὸ τὴν ἀκίνησία τῆς ὁποίας κινεῖνται ὅλα τὰ πράγματα καὶ παίρνουν ζωὴ ὅλα τὰ ἔλλογα ποὺ ἐξουσιάζουν τὸν ἑαυτό τους.⁴

Ἡ ὕψωση δὲν εἶναι σκοπὸς καὶ προοπτικὴ ἀλλὰ συμβαίνει ἀδιάκοπα. Ἄν μία στιγμὴ ἔπαυε, ὁ ἄνθρωπος θὰ χανόταν στὸ τίποτα. Ὑψωση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἴδια ἡ δωρεὰ τῆς Εἰκόνας. Μὲ τὴν πνευματικὴ προκοπὴ ἀναγνωρίζεται, ὁ νοῦς ἀνακτᾷ τὴν πληρότητα τῆς ἐξουσίας του καὶ γίνεται πηγὴ συνολικῆς μεταμόρφωσης τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου. Ἡ πρόοδος δὲν σημαίνει προσθήκη γνώσης ἀλλὰ ἀφαίρεση ἄγνοιας καὶ μεγαλύτερη ἐπαφὴ μὲ τὴν πραγματικότητά.

¹ Οἱ ἀριθμοὶ μέσα σὲ ἀγκύλες διακρίνουν στὸ κείμενο προτάσεις στὶς ὁποῖες ἐν συνεχείᾳ παραπέμπω ἐρμηνεύοντας.

² Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ὑποκειμένου ὑπάρχει στὸ πρωτότυπο: *swenne sich der mensche bekêret [...] als vil als dû daz tuost.*

³ Von wannen diz wesen her kome

⁴ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 48, *DW* II, σ. 419–421.

“Όσο μεγαλώνει έσωτερική διαίρεση, ή ύπαρξη άπειλείται. “Παντοϋ ή γή φαίνεται να είναι ή κοινή για όλους έξορία τής φύσης μας”.¹ Άσκητική άποταγή είναι ή κατάργηση τής διαίρεσης, υπέρβαση τοϋ μηδενός και ύποδοχή εύλογίας [2] — “ό χριστιανισμός έπαγγέλλεται τήν έπαναφορά τοϋ ανθρώπου στην πρωταρχική σχέση του με τον Θεό”.² “Ήδη έχω ό,τι άναζητώ, σαν μιá φλόγα στην ψυχή, όπου δέν υπάρχει παρά μόνο άπλότητα,³ ώστε “πραγματικά, με όλη τήν αλήθεια, ό Θεός ό ίδιος δέν μπορεί να μπει εκεί, όσο έχει όποιοδήποτε τρόπο, είτε ως σοφός, είτε ως αγαθός, είτε ως πλούσιος, ό Θεός δέν μπορεί να μπει εκεί με κανένα ιδιαίτερο τρόπο, παρά μόνο με γυμνή τή θεία φύση”.⁴ “Ό,τι συνήθως επιθυμώ, εκεί τó αποστρέφομαι [3].

Αιτία τής άσκητικής άποταγής είναι ή αγάπη για τήν αιτία τοϋ κόσμου [4]. Δέν περνάει μιá στιγμή που δέν μοιράζεται μαζί μου ό Χριστός. “Έχω μέλη τοϋ σώματος ένωμένος με όλα, χωρίς να ταυτίζομαι όμως με κανένα. “Έτσι μάς έχει και τον έχουμε, μάς βλέπει και τον βλέπουμε, μάς μιλάει και τοϋ μιλάμε.

Λησμονώ τά ιδιώματα τών θείων ύποστάσεων [5], επειδή στην ένότητα δέν υπάρχει τίποτα ξένο: “τό μάτι με τό όποιο βλέπω τον Θεό είναι τό ίδιο μάτι με τό όποιο με βλέπει ό Θεός”,⁵ “είναι άδύνατο να φανταστοϋμε όποιαδήποτε ένάντιωση ανάμεσα στο φώς και τό φώς”.⁶

¹ Νύσσης, *Είς τον άγιον Βασίλειον*, έν. 10.

² Νύσσης, *Πρός Αρμόνιον, περι τοϋ τί τοϋ χριστιανοϋ έπάγγελμα*, τ. 8.1, σ. 136.

³ Η χριστιανική παράδοση δίνει μεγάλη έμφαση στην άπλότητα τής ψυχής αν και δέν έγκαταλείπεται ούτε ή μεταφορά ήνιόχου και άρματος. Βλ. για παράδειγμα, Νύσσης, *Περί παρθενίας*, κεφ. 22, έν. 2, *Περί ψυχής και αναστάσεως*, PG 46, 61, τον Μ. Άθανάσιο, *Κατά Έλλήνων*, έν. 32, τον Μακάριο, *Λόγοι κέ' και λγ'.* Για τήν άπλότητα τής ψυχής στον ίδιο τον Πλάτωνα, βλ. όσα γράφω στον *Χρόνο και Δημιουργία*, σ. 32, σημ. 24. Άρκεϊ έδω να ειπωθεϊ ότι και ή χριστιανική παράδοση όπως ό πλατωνισμός αναγνωρίζει πληθώρα δυνάμεων στην ψυχή, χωρίς έτσι να θίγει τήν άπλότητά της. “Ό ίδιος ό νοϋς σαν να μερίζεται στις έννοιες, χωρίς αυτό να καταργεί τήν άπλότητα τής φύσης του.

⁴ Έκκαρτ, *Όμιλία 42*, DW II, σ. 308.

⁵ Έκκαρτ, *Όμιλία 12*, DW I, σ. 201.

⁶ Μ. Βασίλειος, *Κατά Εϋνομίου*, PG 29, 632. Βλ. επίσης Έκκαρτ, *Όμιλία 59*, DW II, σ. 633: μερικοί τρέχουν μπροστά από τον Θεό, μερικοί πλάι

Υψηλότερη από τὸν ἴδιο τὸν Λόγο εἶναι ἡ ἔνωση μαζί Του, ἐπειδὴ κανένα ἀγαθὸ δὲν εἶναι ἐπιθυμητό, ἂν δὲν μπορῶ νὰ τὸ ἔχω — δὲν θὰ ἦταν δικός μου Λόγος.¹ Στὴν γνήσια ἐνότητα γίνομαι Ἐκεῖνος καὶ γίνεται ἐγώ.

Κανείς δὲν ἐνώνεται πραγματικὰ μὲ τὸν Υἱὸ ὡς Υἱό, παρὰ μόνο ἐκεῖνος ποὺ γίνεται Υἱός, καὶ κανείς δὲν βρίσκεται ἐκεῖ ποὺ εἶναι ὁ Υἱός, ποὺ μέσα στὸν κόλπο καὶ τὴν καρδιά τοῦ Πατέρα εἶναι ἕνα μέσα στὸ ἕνα, παρὰ μόνο αὐτὸς ποὺ εἶναι Υἱός.²

Ἐπάρχει ἀπομάκρυνση σὰν ἐγκατάλειψη, καὶ ἀπομάκρυνση ποὺ τελειοποιεῖ τὴν ἐνότητα. “Ἄν δὲν φύγω δὲν θὰ σᾶς ἔρθει ὁ Παράκλητος, ἂν ὅμως πορευθῶ, θὰ σᾶς τὸν στείλω”.³

Ἄν βρεῖ καθαρὸ τὸ μάτι σου ὁ Παράκλητος σὰν ἥλιος θὰ σοῦ δείξει μέσα Του τὴν Εἰκόνα τοῦ ἀοράτου, καὶ μέσα στὸ μακάριο θέαμα τῆς Εἰκόνας θὰ δεῖς τὴν ἄρρητη ὁμορφιὰ τοῦ Ἀρχέτυπου.⁴

Ὅλη ἡ εὐτυχία μας βρίσκεται στὴ νόηση καὶ θέαση τῆς ἐνότητας. Τὰ ἰδιαίτερα ὁδηγοῦνται στὴν ἔνωσή τους ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη ταυτότητα. “Ὅταν ἀφαιρεθοῦν ὅλες οἱ διαφορὲς ποὺ μὲ ὅποιοδήποτε τρόπο ἰσχύουν, κατ’ ἀνάγκη ἀφαιρεῖται καὶ τὸ πλῆθος τῶν Θεῶν ἀπὸ τὸ δόγμα, ὅποτε ἡ μέσα ἀπ’ ὅλα ταυτότητα συγκεντρώνει τὴν πίστη καὶ τὴν ὁδηγεῖ στὸ ἕνα”.⁵ Ἡ ψυχὴ πηγαίνει πέρα ἀπ’ ὅτιδήποτε μπορεῖ νὰ γνωρίζει ὁ ἄνθρωπος γιὰ τὸν Θεὸ ἢ νὰ ἀπολαμβάνει, πέρα ἀπὸ τίς

Του, ἄλλοι ἀκολουθοῦν ἀπὸ πίσω Του. Ὅσοι τρέχουν μπροστά Του εἶναι ὅσοι ἀκολουθοῦν τὸ δικό τους θέλημα καὶ δὲν νοιάζονται γιὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸ εἶναι τελείως κακό.

¹ Βλ. Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 24, *LW* IV, σ. 264 κ.έ., Ὁμιλία 75, *DW* III, σ. 300, Νύσσης, *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν*, τ. 5, σ. 356, καὶ Ἰω. 14, 2.

² Βλ. Ἐκκαρτ, *Βιβλίον Ἐυλόγημένος*, *DW* V, σ. 46. Βλ. ἐπίσης Ἰω. 7, 39 καὶ 14, 3–7, *Β΄ Κορ.* 3, 15–17, Νύσσης, *Κατὰ Εὐνομίον*, βιβλ. 3, κεφ. 8, ἐν. 23.

³ Ἰω. 16, 7.

⁴ Μ. Βασίλειος, *Περὶ τοῦ ἁγ. Πνεύματος*, κεφ. 9, ἐν. 23.

⁵ Πάσης κατὰ πάντα λόγον διαφορᾶς ὑφαιρουμένης συνυφαιρεῖται κατ’ ἀνάγκη τὸ τῶν θεῶν πλῆθος ἀπὸ τοῦ δόγματος τῆς διὰ πάντων ταυτότητος εἰς τὸ ἐν τὴν πίστιν περιαγούσης: Νύσσης, *Μέγας Κατηχητικός*, προοίμιον, ἐν. 3.

ἐνέργειες καὶ τὰ ἔργα Του, πέρα ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν χαρισμάτων καὶ τῶν φανερώσεών Του, [7] πέρα ἀπὸ τὴν οὐσία Του, ποὺ εἶναι κλεισμένη στὸν ἑαυτὸ της γιὰ ὅποιονδήποτε προσπαθεῖ νὰ τὴν καταλάβει. Θεμέλιο καὶ τῆς οὐσίας εἶναι ἐκεῖ ὅπου κανεὶς δὲν ἔχει τὸ σπίτι του [11β], δὲν συνιστᾷ κανενὸς ἰδίωμα καὶ κανένα ἰδίωμα, κανενὸς οὐσία καὶ καμμιά οὐσία. Ὁ Υἱὸς εἶναι ὅ,τι ὁ Πατέρας ἐκτὸς ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι ὁ Πατέρας.¹ Ἡ θεμέλια ἐλευθερία εἶναι ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχει κανένα ἐκτὸς, ὅπου καὶ ὁ Θεὸς βρίσκεται μόνο ὡς καθαρὴ δύναμη καὶ ἐλευθερία. Ἐκεῖ Εἰκόνα καὶ Ἀρχέτυπο ταυτίζονται [10–12]. “Ἡ ὑπόσταση δὲν ὀρίζεται ἀντιθετικά, μὲ τὴν ἀντιπαράθεση πρὸς αὐτὴν ἐκείνου τὸ ὁποῖο ‘δὲν εἶναι ἐγώ’”.² Ἡ τελειότητα τῆς ἀναγωγῆς στὴν ἀρχὴ δὲν προϋποθέτει ἐκμηδένιση τοῦ προσώπου. Ἀντιθέτως, χάρις στὴν ἴδια τὴ διαφορὰ τῶν ὑποστάσεων ἢ ταύτιση εἶναι ἱκανὴ γιὰ τὴ μορφὴ τῆς ἐνό-τητας.

Ἡ νόηση εἰσδύει μέσα, δὲν ἱκανοποιεῖται οὔτε μὲ τὴν ἀγαθότητα οὔτε μὲ τὴ σοφία οὔτε μὲ τὴν ἀλήθεια, οὔτε κἂν μὲ τὸν ἴδιο τὸν Θεό. Ναί, μὲ ὅλη τὴν ἀλήθεια: ἱκανοποιεῖται μὲ τὸν Θεὸ τόσο λίγο, ὅσο μὲ μιὰ πέτρα ἢ μὲ ἓνα δέντρο. Δὲν ἡσυχάζει καθόλου, ἀλλὰ διασχίζει ὡς τὸ θεμέλιο, ἀπ’ ὅπου ἡ ἀγαθότητα καὶ ἡ ἀλήθεια πηγάζουν, καὶ τὶς παίρνει στὴν Ἀρχὴ τους, ἐκεῖ ὅπου ἀγαθότητα καὶ ἀλήθεια ἀναβλύζουν, προτοῦ ἀποκτήσουν ὁποιοδήποτε ὄνομα, προτοῦ ξεχυθοῦν — σὲ ἓνα πολὺ πιὸ ὑψηλὸ θεμέλιο ἀπὸ αὐτὸ ποὺ εἶναι ὡς ἀγαθότητα καὶ ἀλήθεια. Ἡ ἀδελφὴ τῆς νόησης, ἡ ἐπιθυμία, ἱκανοποιεῖται πολὺ μὲ τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἡ νόηση τὰ προσπερνᾷ ὅλα, εἰσέρχεται καὶ εἰσδύει ὡς τὶς ρίζες, ἐκεῖ ὅπου ἀρχίζει νὰ ἀναβλύζει ὁ Υἱὸς καὶ νὰ ἀνθίξει τὸ Ἅγιο Πνεῦμα.³

¹ Νύσσης, *Κατὰ Εὐνομίον*, βιβλ. 3, κεφ. 1, ἐν. 85–6.

² Σαχάρωφ, *Ὁψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστι*, σ. 303.

³ Ἐκκαρτ, *Ὀμιλία 69, DW III*, σ. 179–180. Ἡ τελευταία φράση στὸ πρωτότυπο: *vernünfticheit diu scheidet diz allez abe und gât in und durchbrichet in die wurzeln, då der Sun üzquillet und der heilige Geist üzblüejende ist.*

ἀγαθός. Ὅποιος θάλεγε ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀγαθός, θὰ τὸν ἀδικοῦσε, ὅσο θὰ ἀδικοῦσε τὸν ἥλιο ἂν τὸν ἔλεγε μαῦρο.¹

Τὸ εἶναι καταφάσκει τὰ πάντα καὶ ὅλα τὸ μοιράζονται, “τὸ εἶναι τὸ ἀγαπᾶω περισσότερο ἀπ’ ὅλα, εἶναι τὸ πιὸ κοινὸ ποῦ ἔχω μὲ ὅλα καὶ τὸ πιὸ ἐσωτερικὸ μου ἀπ’ ὅλα [...] Τὸ εἶναι πηγάζει χωρὶς μέσο ἀπὸ τὸν Θεό, καὶ ἡ ζωὴ πηγάζει ἀπὸ τὸ εἶναι, γι’ αὐτὸ μοῦ ἀρέσει περισσότερο ἀπὸ κάθε τι. Ὅλα τὰ πλάσματα τὸ ἀγαποῦν περισσότερο ἀπ’ ὅτιδήποτε ἄλλο. Ἡ ζωὴ μας εἶναι τόσο καλύτερη καὶ εὐγενικότερη ὅσο περισσότερα τὴ μοιράζονται μαζί μας”,² ἀλλὰ ὁ Θεὸς πηγαίνει πέρα ἀπ’ ὅλα καὶ ἀπὸ κάθε σύγκριση.

Μᾶλλον, ἐγὼ εἶμαι ἀγαθός, ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀγαθός. Θὰ πάω πιὸ πέρα καὶ θὰ πῶ ὅτι εἶμαι ἀγαθότερος ἀπὸ τὸν Θεό, γιὰ αὐτὸ ποῦ εἶναι καλὸ μπορεῖ νὰ γίνῃ καλύτερο, κι αὐτὸ ποῦ μπορεῖ νὰ γίνῃ καλύτερο μπορεῖ νὰ γίνῃ τὸ πιὸ καλὸ ἀπ’ ὅλα [...] Τὰ τρία αὐτά — καλὸ, καλύτερο, τὸ πιὸ καλὸ — εἶναι μακριὰ ἀπὸ τὸν Θεό, γιὰ τὸν Θεὸς εἶναι πάνω ἀπ’ ὅλα. Τὸ ἴδιο ἂν πῶ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι σοφός, δὲν εἶναι ἀληθινό. Εἶμαι πιὸ σοφός ἀπὸ αὐτόν. Τὸ ἴδιο, ἂν πῶ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἓνα ὄν.³

Δημιουργεῖ τὰ πάντα ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ Του, καὶ βρίσκεται πέρα ἀπ’ ὅλα, “εἶναι πανάγαθος καὶ πέρα ἀπὸ κάθε ἀγαθόν”.⁴

Οὔτε καλὸ οὔτε ἀγαθόν, γιὰ αὐτὰ εἶναι σὰν πάθη, ὅπως εἶναι συσχετισμοὶ καὶ τυχήματα, ἀλλὰ τὸ ἴδιο τὸ ἓνα νοεῖται πέρα ἀπ’ ὅλα [...] Οὔτε ὄν πρέπει νὰ ὑποθέσουμε τὸ ἴδιο τὸ ἓνα ἀλλὰ ἀρχὴ τοῦ ὄντος καὶ σπέρμα [...] Γιὰ τὸν Θεὸς εἶναι τὰ πάντα καὶ πέρα ἀπὸ τὰ πάντα.⁵

¹ Ἐκκαρτ, Ὀμιλία 9, *DW I*, σ. 148.

² Ἐκκαρτ, Ὀμιλία 74, *DW III*, σ. 287.

³ Ἐκκαρτ, Ὀμιλία 83, *DW III*, σ. 441.

⁴ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Ἡθικός 3*, *ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 156. Βλ. Νύσσης, *Εἰς τὰς ἐπιγραφάς*, τ. 5, σ. 26 (τὸ ἀληθῶς ἀγαθὸν ἤτοι τὸ ἐπέκεινα τοῦ ἀγαθοῦ), καὶ *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν*, τ. 5, σ. 406: τὸ ἀγαθὸν ἤτοι ὑπὲρ τὸ ἀγαθόν.

⁵ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, *Εἰς τὰ Διονυσίου*, *PG 4*, 412. Βλ. Ἐκκαρτ, Ὀμιλία 9, *DW I*, σ. 149: τί εἶναι ἀγαθόν; αὐτὸ εἶναι ἀγαθόν, ποῦ μοιράζεται τὸν ἑαυτὸ του [...] Κανένα πλάσμα δὲν μοιράζεται τὸ δικό του, γιὰ τὸ ὅλα τὰ

Τὸ θεῖο πρόσωπο διεγείρει φόβο¹ ἐπειδὴ ἡ ἀπειρία διώχνει τὴν κατανόηση,² καὶ πολὺ περισσότερο ἐπειδὴ παρεμβάλλονται οἱ ἔννοιές μας γιὰ τὸν Θεὸ ὡς τρομερό, μακρινό, ἀπειλητικό, κ.λπ. Ὅσο πεθαίνει κανεὶς γιὰ τὸν ἑαυτὸ του καὶ τὶς ἔννοιές του τόσο κερδίζει δύναμη γιὰ μεγαλύτερη ἐνότητα: “μὲ τὴν κατάπαυση κάθε γνώσης, ὅποιασδήποτε, ἐνωνόμαστε μὲ τὸν ἄγνωστο”.³ Μακριὰ ἀπ’ ὅλους καὶ ὅλα...⁴

Ἡ ψυχὴ στὴν ὁποία εἶναι νὰ γεννηθεῖ ὁ Θεός, πρέπει νὰ φύγει ἀπὸ τὸν χρόνο καὶ ὁ χρόνος ἀπὸ ἐκείνη, πρέπει νὰ ὑψωθεῖ καὶ νὰ σταθεῖ ἀτενίζοντας τὸν πλοῦτο τοῦ Θεοῦ. Ἐκεῖ ὑπάρχει ἀναπνοὴ χωρὶς ἀναπνοή, πλάτος χωρὶς πλάτος. Ἐκεῖ ἡ ψυχὴ γνωρίζει ὅλα τὰ πράγματα, καὶ τὰ γνωρίζει τέλεια [...] Ἡ ἐλάχιστη ἀπὸ τὶς δυνάμεις τῆς ψυχῆς μου εἶναι πιὸ πλατεῖα ἀπὸ τὸ διάστημα τῶν οὐρανῶν [...] Σ’ ἐκεῖνο τὸ διάστημα καὶ στὸν πλοῦτο τοῦ Θεοῦ ἡ ψυχὴ εἶναι συνειδητὴ, ἐκεῖ δὲν τῆς λείπει τίποτα καὶ δὲν περιμένει τίποτα.⁵

“Τῆ νύχτα ἀκόμα καὶ ἡ ἐλπίδα εἶναι πονηρὴ”.⁶ Ὁ ἰδεολογικὸς Θεὸς διαιρεῖ ἐπειδὴ φέρει “κούφια οἴηση, πού μᾶς κρεμάει ἀνάμεσα σὲ οὐρανὸ καὶ γῆ”,⁷ ἐπειδὴ πιστεύουμε στὶς ἰδέες μας καὶ ὄχι στὸν Θεό. Διέξοδο δὲν δημιουργεῖ ἡ περιφρόνηση τῶν ἰδεῶν ἀλλὰ ἡ ἐγκυρότερη μορ-

πλάσματα ἀπὸ μόνον τοὺς εἶναι τὸ τίποτα. Ὅ,τι μοιράζονται τὸ ἔχουν ἀπὸ ἀλλοῦ. Οὔτε δίνουν τὸν ἑαυτὸ τοὺς. Ὁ ἥλιος δίνει τὴν ἀκτινοβολία του, ἀλλὰ παραμένει ἐκεῖ πού βρίσκεται [μόνον αὐτὸς εἶναι ἥλιος], ἡ φωτιὰ δίνει θερμότητα, ἀλλὰ παραμένει [μόνον αὐτὴ] φωτιὰ. Ἀλλὰ ὁ Θεὸς δίνει τὸ δικό Του· γιατί ἀπὸ μόνος Του εἶναι ὅ,τι εἶναι, καὶ σὲ ὅλα τὰ χαρίσματα πού δίνει, πρῶτον ἀπ’ ὅλα δίνει τὸν ἑαυτὸ Του [...] στὸν βαθμὸ πού μπορεῖ κάθε πλάσμα νὰ τὸν δεχτεῖ.

¹ Ἐξ. 33, 20.

² Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον Μωϋσέως*, κεφ. 2, ἐν. 234.

³ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς, *Εἰς τὰ Διονυσίου*, PG 4, 421.

⁴ Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον Μωϋσέως*, κεφ. 1, ἐν. 46.

⁵ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 38, DW II*, σ. 232–3.

⁶ Βλ. Ἠσ. 28, 19. Βλ. ἐπίσης Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, *Εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα*, ἐν. 13, PG 36, 376: ὁ Ἡσαΐας λέει πὼς τῆ νύχτα ἡ ἐλπίδα εἶναι πονηρὴ, εἶναι πιὸ ὠφέλιμο νὰ σὲ παραλάβει ὁ Χριστὸς τὸ πρωί.

⁷ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς, *Κεφάλαια Θεολογικὰ καὶ οἰκονομικά*, κεφ. 3.59, PG 90, 1288.

φή τους, πού είναι ή προσφορώτερη για νά υπερβαίνονται. "Όταν όλα φανερώνονται μεγαλύτερα από τόν ἴδιο τόν έαυτό τους στή δύναμη πού τά περιέχει, ἀρχίζει κανείς νά ζεῖ ἀληθινά τόν Λόγο πού ἔκανε τόν Ἀπόστολο νά μιλάει για ἐλπίδα στερεωμένη στήν πίστη, καί πίστη πού είναι ζωντανή καί ἐνεργή μόνο μέσα στήν ἀγάπη.¹

Ἵ ἄνθρωπος δέν θάπρεπε νά ἔχει ἢ νά εἶναι ἱκανοποιημένος μ' ἕνα Θεό τῶν ἐννοιῶν,² γιατί μόλις ἡ ἔννοια χαθεῖ, χάνεται κι ὁ Θεός. Καλύτερο θά ἦταν νά ἔχει κανείς Θεό οὐσιώδη καί ὑπαρκτό,³ πού ξεπερνάει τελείως τή σκέψη τοῦ ἀνθρώπου καί ὅλων τῶν πλασμάτων. Τέτοιος Θεός δέν χάνεται ποτέ, ἐκτός ἂν ὁ ἄνθρωπος θελήσει νά φύγει.⁴

“Κανείς μὴ νομίζει πῶς εἶναι ἀδύνατο νά φτάσει ὡς ἐδῶ — καί τί μὲ νοιάζει πόσο δύσκολο εἶναι, ἀφοῦ τὸ ἐργάζεται ὁ ἴδιος ὁ Θεός;”⁵ “Δέν χρειαζόμαστε τίποτα, παρὰ μόνο νά εἶναι καθαρὴ ἡ σκέψη μας”.⁶ *Νοός μου τὴν ὁμίχλην ἀπέλασον, εὔχεται ἡ Ἐκκλησία.*⁷

¹ Γαλ. 5, 6.

² Einem gedächten Gote

³ Gewesenden

⁴ Ἐκκαρτ, *Κατηχήσεις*, DW V, σ. 205. Βλ. Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 81, DW III, σ. 395, Γρηγόριο τὸν Θεολόγο, *Εἰς τὸν πατέρα σιωπῶντα*, PG 35, 937, Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 183, καί *Εἰς τοὺς μακαρισμοὺς*, PG 44, 1269: ὁ Κύριος λέει πῶς δέν εἶναι μακάριο νά μάθει κάποιος κάτι για τόν Θεό, ἀλλὰ νά ἔχει μέσα του τόν Θεό. Γιατί λέει, *Μακάριοι ὅσοι ἔχουν καθαρὴ καρδιά, ἐπειδὴ αὐτοὶ θά δοῦν τόν Θεό*. Δέν νομίζω πῶς ἐκεῖνος πού ἔχει τὸ μάτι τῆς ψυχῆς του καθαρό, θά ἔστηνε τόν Θεό νά τὸν παρατηρεῖ σὰν κανένα φαινόμενο ἀπέναντί του, ἀλλὰ μάλλον τοῦτο μᾶς λέει ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ ρητοῦ, ὅ,τι καί σὲ ἄλλους ὁ Λόγος παρουσιάζει ἀκόμα πιὸ καθαρὰ, ὅταν εἶπε πῶς ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ εἶναι μέσα μας. Για νά μάθουμε, ὅτι ὅποιος καθάρισε τέλεια τὴν καρδιά του ἀπὸ ὀλόκληρο τὸν κόσμο καί ἀπ' ὅλα τὰ πάθη του, μέσα στήν ἴδια τὴ δική του ὁμορφιά βλέπει τέλεια τὴν Εἰκόνα τῆς θείας φύσης.

⁵ Παραθέτει ὁ Largier, “Interpreting Eckhart’s Incarnation Theology”, σ. 33. Βλ. τὸν δέκατο Πυθιόνικο τοῦ Πίνδαρου, στ. 48–50.

⁶ Ποιμὴν, ἀπ. ρλε', PG 65, 356.

⁷ *Μηναῖον*, 13 Ὀκτωβρίου.

Γι' αυτό, ἄς προσευχηθοῦμε στὸν Θεὸ νὰ μᾶς ἐλευθερώσει ἀπὸ τὸν Θεό. Γιὰ νὰ κερδίσουμε τὴν ἀλήθεια καὶ νὰ χαιρόμαστε αἰώνια τὴν ἀλήθεια, ἐκεῖ ποῦ ὁ ὑψηλότερος ἄγγελος, ἡ μύγα καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι ἓνα. Ἐκεῖ ὅπου στεκόμουν, καὶ ἤθελα αὐτὸ ποῦ ἤμουν καὶ ἤμουν αὐτὸ ποῦ ἤθελα.¹

“Πάντα ἡ φωνὴ τοῦ Λόγου εἶναι φωνὴ δύναμης”.² Τὸ ἴδιο ἀνάξια ἀποδεικνύονται ὅλα τὰ ὀνόματα, ὑψηλὰ καὶ ταπεινά,³ γιὰ νὰ περιγράψουν τὴ δύναμη ποῦ κρατᾷ τὰ πάντα,⁴ περιέχει τὸ πλήρωμα τῆς ὑπαρξης,⁵ καὶ χαρίζεται στὴν ψυχὴ.

Δὲν ὑπάρχει τίποτα δημιουργημένο, ὅπως ἔχω πεῖ, τὸ ὁποῖο νὰ ἔχει τὴν παραμικρὴ πραγματικότητα. Εἶναι ὅμως κάτι ποῦ βρίσκεται πάνω ἀπὸ τὴν κτιστὴ φύση τῆς ψυχῆς· αὐτὸ δὲν τὸ ἀγγίζει τὸ μηδὲν κανενὸς πλάσματος [...] Ἔχει τὸ γένος τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἀπλὸ καθ' ἑαυτό, καὶ δὲν ἔχει τίποτα κοινὸ μὲ τίποτα [...] Εἶναι παράξενο, εἶναι ἐρημικὸ, περισσότερο ἀνώνυμο παρὰ μὲ ὄνομα καὶ περισσότερο ἄγνωστο παρὰ γνωστό. Ἄν μπορούσατε νὰ μηδενίσετε τὸν ἑαυτὸ σας γιὰ μία μόνο στιγμή, λέω, ἀκόμα λιγότερο ἀπὸ μία στιγμή, θὰ γίνονταν δικὰ σας ὅλα ὅσα εἶναι αὐτὸ τὸ ἴδιο.⁶ Ἀλλὰ ἂν νοιάζεστε γιὰ τὸν ἑαυτὸ σας ἢ γιὰ ὁποιαδήποτε πράγματα, τότε γνωρίζετε τόσο λίγο τί εἶναι ὁ Θεός, ὅσο τὸ στόμα μου καταλαβαίνει τὸ χρῶμα καὶ τὸ μάτι μου τὴ γεύση. Τόσο γνωρίζετε καὶ ἔχετε καταλάβει τί εἶναι ὁ Θεός.⁷

Εἶναι στὴ φύση τῆς ψυχῆς μόλις ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ μέριμνες νὰ ὑψώνεται χωρὶς τέλος.⁸ Ἡ Εἰκόνα “ἔχει ἔρωτα γιὰ τὸ ἀληθινὸ καὶ κά-

¹ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 52, DW II*, σ. 493–4. Βλ. ἐπίσης *Ὁμιλία 52, DW II*, σ. 492 καὶ 502–5.

² Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 253.

³ Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον Μωϋσέως*, κεφ. 2, ἐν. 176.

⁴ Νύσσης, *Μέγας Κατηχητικός*, ἐν. 27, στ. 53.

⁵ *Ὁ.π.*, ἐν. 177. Βλ. ἀκόμη Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 83, DW III*, σ. 437–8.

⁶ Βλ. ἀκόμα Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 103, καὶ *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως, PG 46*, 96.

⁷ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 28, DW II*, σ. 66.

⁸ Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον Μωϋσέως*, κεφ. 2, ἐν. 224 κ.έ. Βλ. *Μάρκ.* 5, 25–34, καὶ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 41, DW II*, σ. 297.

νει τὰ πάντα γι' αὐτό".¹ Στὴ δύναμη τῆς θεότητος ἡ ψυχὴ ἔχει τὴν ζωή,² τὴν τροφή,³ τὸ φῶς της,⁴ ὅτιδῆποτε χρειάζεται.⁵ Τὴ γνώση καὶ τὴ θέληση ποὺ ἐγκατέλειψε μέσα στὸν Χριστό, τὴν ἀπολαμβάνει ἐδῶ στὴν τελειότητα μὲ τὴν ὁποία τὴν ἔχει ὁ Ἴδιος.

Βγῆς τελείως ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ σου πρὸς τὸν Θεό, καὶ ὁ Θεὸς θὰ βγεῖ τελείως ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ Του πρὸς ἐσένα. Ὅταν ἔχουν βγεῖ ἕξω τὰ δύο αὐτά, ὅ,τι μένει εἶναι ἓνα καὶ ἀπλό. Στὸ ἓνα αὐτὸ ὁ Πατέρας γεννάει τὸν Υἱὸ Του, στὴν ἐσώτατη πηγῆ. Ἐδῶ ἀνθίξει τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, καὶ πηγάζει στὸν Θεὸ ἓνα θέλημα ποὺ ἀνήκει στὴν ψυχῆ. Ὅσο τὸ θέλημα αὐτὸ μένει ἀνέγγιχτο ἀπ' ὅλα τὰ πλάσματα καὶ ἀπ' ὅλα τὰ δημιουργήματα, εἶναι ἐλευθερο. Ὁ Χριστὸς λέει, *Κανεις δὲν ἔχει ἀνεβεῖ στὸν οὐρανὸ παρὰ μόνον ἐκεῖνος ποὺ κατέβηκε ἀπὸ τὸν οὐρανό.*⁶

Ἄν ἦταν νὰ χρησιμοποιηθεῖ σὰν μιὰ μεταφορὰ τὸ κινουῦν ἀκίνητον τοῦ Ἀριστοτέλη, στὸ ἀκίνητον θὰ βρισκόταν ἡ μία, ἀπλή καὶ καθαρή δύναμη καὶ ἐλευθερία, τοῦ Θεοῦ κατὰ φύσιν, τῆς Εἰκόνας Του κατὰ χάριν, ἡ δύναμη ποὺ θεμελιώνει ὁλόκληρη τὴν ὑπαρξη τῆς θεότητος καὶ τῶν ἔργων της, καὶ στὸ κινουῦν ἡ Τριάδα καὶ ὁ ἐνωμένος

¹ Πλάτων, *Φίληβος* 58d: ἐρᾶν τε τοῦ ἀληθοῦς καὶ πάντα ἕνεκα τούτου πράττειν [...] τὸ καθαρὸν νοῦ τε καὶ φρονήσεως.

² Βλ. ἀκόμη Νύσσης, *Περὶ τῶν πρὸ ὄρας ἀναρπαζομένων νηπίων*, τ. 3.2, σ. 80: νὰ βλέπει τὸν Θεό, εἶναι ἡ ζωὴ τῆς ψυχῆς.

³ Βλ. Γρηγόριο τὸν Θεολόγο, *Πρὸς τοὺς πολιτευομένους Ναζιανζοῦ*, λόγος 17, *PG* 35, 965: ὅ,τι εἶναι γιὰ τὸ σῶμα ἢ τροφή, εἶναι γιὰ τὴν ψυχὴ ὁ Λόγος.

⁴ Βλ. τὸν Αὐγουστῖνο, *Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ*, βιβλ. 8, κεφ. 7–8, *PL* 41, 232–3), καὶ τὸν Μ. Βασίλειο, *Κατὰ Εὐνομίου*, *PG* 29, 604: ὅ,τι ἀκριβῶς εἶναι γιὰ τὸ μάτι τὸ αἰσθητὸ φῶς, εἶναι γιὰ τὴν ψυχὴ ὁ Θεὸς Λόγος.

⁵ Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 33.

⁶ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία* 5b, *DW* I, σ. 93–94. Βλ. Ἰω. 3, 13, καὶ *Γαλ.* 2, 20, καὶ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία* 68, *DW* III, σ. 149: μερικὲς φορές λέω πὼς ἂν ἡ ψυχὴ εἶναι νὰ γνωρίσει τὸν Θεό, πρέπει νὰ ξεχάσει τὸν ἑαυτὸ της καὶ νὰ τὸν χάσει [...] Ὅμως, βρίσκει πάλι τὸν ἑαυτὸ της μέσα στὸν Θεό. Στὴν πράξη της αὐτῆ, γνωρίζοντας τὸν Θεὸ γνωρίζει τὸν ἑαυτὸ της καὶ ὅλα τὰ πράγματα μέσα στὸν Θεό, ὅλα ἐκεῖνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶχε ἀποκοπεῖ.

μαζί της ἄνθρωπος. “Ἦδη προτοῦ κἄν δημιουργηθεῖ καὶ ἔρθει στήν ὑπαρξή, ὁ ἄνθρωπος εἶχε κτῆμα του τὴν ἡγεμονία τῶν ὄντων”.¹

“Ὅποιος ἐλευθερώθηκε ἀπὸ τὸν ἑαυτό του γιὰ τὸν Θεό, δὲν ἀνήκει σὲ κανένα καὶ δὲν ζεῖ γιὰ τίποτα παρὰ γιὰ τὸν Θεὸ μόνον· πραγματικά, εἶναι ἀπὸ τὴ χάρη τοῦ Θεοῦ τὸ ἴδιο πὺ εἶναι ὁ Θεὸς ἀπὸ τὴ φύση Του, καὶ ὁ Θεὸς δὲν καταλαβαίνει καμμιά διαφορὰ ἀνάμεσα στὸν ἑαυτό Του καὶ στὸν ἄνθρωπο αὐτό.”²

Ἡ δημιουργία, ἡ ἀποκάλυψη, ἡ ἐνανθρώπηση, ἡ μεταμόρφωση τοῦ κόσμου, οἱ ἔννοιες, οἱ διακρίσεις, τὰ χαρίσματα, οἱ ἐνέργειες, ἀκόμη καὶ ἡ ἁμαρτία, στὸ βάθος ὅλων αἴρονται ὅλα στήν ἡσυχία καὶ δύναμη τῆς καθαρῆς ἐλευθερίας. “Ὁ Λόγος βρίσκεται κρυμμένος μέσα στήν ψυχή, ἀπαρατήρητος καὶ σιωπηλός, ἐκτὸς ἂν γίνει χῶρος στὸ βάθος τῆς ἀκοῆς, διαφορετικὰ δὲν ἀκούγεται. Ὅμως ὅλες οἱ φωνές καὶ ὅλοι οἱ ἦχοι πρέπει νὰ σταματήσουν καὶ καθαρὴ ἡσυχία νὰ εἶναι ἐκεῖ, ἀκίνητη ἡσυχία”.³

“Ὅταν στεκόμουν στήν πρώτη αἰτία μου, δὲν εἶχα κανένα Θεὸ καὶ ἤμουν αἰτία τοῦ ἑαυτοῦ μου: δὲν ἤθελα τίποτα καὶ δὲν παρακαλοῦσα γιὰ τίποτα, γιατί ἤμουν ἀπλὸ εἶναι καὶ γνώριζα τὸν ἑαυτό μου μέσα στὴ χαρούμενη ἀλήθεια.⁴ [...] Μὲ τὴ γέννησή μου γεννήθηκαν ὅλα τὰ πράγματα, καὶ ἤμουν αἰτία τοῦ ἑαυτοῦ μου καὶ ὅλων τῶν πραγμάτων. Ἄν δὲν ἤθελα, δὲν θὰ εἶχα γίνει, κι ἔτσι κανένα πρᾶγμα δὲν θὰ εἶχε γίνει. Κι ἂν δὲν ὑπῆρχα ἐγώ, δὲν θὰ ὑπῆρχε οὔτε ὁ Θεός. Ἐγὼ εἶμαι ἡ αἰτία πὺ ὁ Θεός εἶναι Θεός [...] Ὅταν πῆγασα ἀπὸ τὸν Θεό, ὅλα τὰ πράγματα εἶπαν: ὑπάρχει

¹ Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου*, PG 44, 133.

² Ἐκκαρτ, *Ὀμιλία 66*, DW III, σ. 109. Βλ. Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ, *Πρὸς Θαλάσσιον*, στ. 344–9: μαζί μὲ τὸν Θεὸ θὰ διαπεράσει μὲ τὴ σκέψη του τὰ πλάσματα καὶ θὰ ἀναλάβει ὡς Θεὸς καὶ ὄχι ὡς ἄνθρωπος τὴ γνώση τους, γιατί τοῦ ἔχει χαριστεῖ ἡ ἴδια μὲ τοῦ Θεοῦ σοφία καὶ πλησμονὴ γνώσης γιὰ τὰ ὄντα, ἐπειδὴ μεταποιήθηκε καὶ ἔγινε θεϊκὸς ὁ νοῦς καὶ ἡ αἴσθησή του.

³ Ἐκκαρτ, *Ὀμιλία 19*, DW I, σ. 312. Βλ. τὸν Μάξιμο, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν*, PG 91, 1380.

⁴ Βλ. ἀκόμη Ἐκκαρτ, *Ὀμιλία 16a*, DW I, σ. 258: ὅταν ἓνα κλαδὶ φυτρώνει ἀπὸ τὸ δέντρο, φέρει καὶ τὰ δύο: τὸ ὄνομα καὶ τὴν οὐσία τοῦ δέντρου. “Ὅ,τι προβάλλει πρὸς τὰ ἔξω εἶναι ὅ,τι μένει μέσα, καὶ ὅ,τι μένει μέσα εἶναι ὅ,τι προβάλλει πρὸς τὰ ἔξω. Ἐτσι τὸ κλαδὶ εἶναι μιὰ φανέρωση τοῦ ἑαυτοῦ του.

Θεός.¹ Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ μὲ κάνει μακάριο, γιατί μὲ κάνει νὰ γνωρίζω τὸν ἑαυτὸ μου σὰν ἓνα πλάσμα. Διασχίζοντας καὶ περνώντας πέρα, ἐκεῖ ὅπου στεκόμουν ἐλεύθερος ἀπὸ τὴ θέλησή μου, ἀπὸ τὴ θέληση τοῦ Θεοῦ, ἀπ' ὅλα τὰ ἔργα Του καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Θεό, ἐκεῖ εἶμαι πέρα ἀπ' ὅλα τὰ πλάσματα καὶ δὲν εἶμαι οὔτε Θεὸς οὔτε πλάσμα, ἀλλὰ εἶμαι ὅ,τι ἡμουν, ὅ,τι εἶμαι καὶ ὅ,τι θὰ μείνω γιὰ πάντα.²

Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν δὲν εἶναι ἡ παντοδυναμία. Ὁ Λόγος γίνεται ἄνθρωπος ἵνα ζωὴν ἔχωσι καὶ περισσόην ἔχωσιν.³ Γι' αὐτὸ ἤδη ὁ Πλάτων δὲν ὀνομάζει ἀθάνατο παρὰ μόνο ὅποιον γίνεται φίλος μὲ τὸν Θεό.⁴ “Πραγματικά, δὲν εἶναι μόνο ἀθάνατοι”, λέει ὁ Αὐγουστίνος, “ἀλλὰ εἶναι ὁμορφοὶ καὶ εὐλογημένοι, καὶ ἡ ὁμορφιὰ καὶ εὐλογία ποὺ ἔχουν, εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς ποὺ τοὺς δημιούργησε. Ἀγάλλονται μὲ τὴν ἀδιάκοπη μετοχὴ καὶ ὄραση τοῦ Θεοῦ”,⁵ τὸ ἓνα γνώσης, ἀγάπης καὶ ἐλευθερίας. “Ἡ γνώση τοῦ Θεοῦ μεταμορφώνει τὴ ζωὴ μας σὲ εὐχαριστία, καὶ ἡ εὐχαριστία μεταμορφώνει τὴν αἰωνιότητα σὲ αἰώνια ζωὴ”.⁶ Ἰδίως ὅταν φθορὰ καὶ ἀπώλεια ἔχουν καταργηθεῖ, εὐχαριστία εἶναι ἡ ἐνότητα. *Μηδεὶς φοβείσθω θάνατον, προτρέπει ἡ πασχαλινὴ Λειτουργία, ὅχι ἐπειδὴ ἡ διαιώνιση ἐξασφαλίστηκε, ἀλλὰ ἐπειδὴ τίποτα δὲν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὸν Χριστό.*

Ἡ ζωὴ αὐτὴ εἶναι ἀνεξήγητη σὲ ὅσους δὲν τὴ γνώρισαν μὲ τὴν ἐμπειρία τους, καὶ γι' αὐτὸ θὰ εἶναι μάταιη κάθε ἀπόπειρα νὰ

¹ Βλ. ἀκόμη Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 40, DW II*, σ. 278–9: ἀποσχηματίζεται, μεταστοιχειώνεται καὶ μεταμορφώνεται στὴν μία καὶ θεία μορφή, ὅπου εἶναι ἓνα μὲ τὸν Θεό [...] Ἐνωμένος μὲ τὸν Θεό ὁ ἄνθρωπος πηγάζει ὅλα τὰ πλάσματα μαζί μὲ τὸν Θεό, εὐλογώντας ὅλα τὰ πλάσματα χάρις στὴν ἔνωσή μαζί Του.

² Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 52, DW II*, σ. 492, καὶ 502–5. Βλ. *Ὁμιλία 52, DW II*, σ. 505: ἐκεῖ εἶμαι ὅ,τι ἡμουν, χωρὶς ἀφαίρεση ἢ προσθήκη, γιατί ἐκεῖ εἶμαι μὴ ἀκίνητη αἰτία ποὺ κινεῖ ὅλα τὰ πράγματα [...] Ὁ Θεὸς τότε εἶναι ἓνα μὲ τὸ πνεῦμα μας, κι αὐτὴ εἶναι ἡ πιὸ αὐστηρὴ πτωχεία ποὺ μπορεῖ νὰ βρεῖ ὁ ἄνθρωπος.

³ *Ἰω. 10, 10.*

⁴ Πλάτων, *Συμπόσιον*, 206b–212a

⁵ Αὐγουστίνος, *Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ*, βιβλ. 9, κεφ. 22, *PL 41*, 274.

⁶ Σμέμαν, *Εὐχαριστία*, σ. 239.

ὑποδειχθεῖ ὁ πνευματικὸς ἐκεῖνος τόπος, στὸν ὁποῖο μεταφέρεται ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴ δύναμη τοῦ λόγου τοῦ Χριστοῦ. Στὸν ἄνθρωπο αὐτὸν ἀποκαλύπτονται καὶ ἡ ἄβυσσος τοῦ ‘σκότους τοῦ ἐξωτερικοῦ’, καὶ τὸ φῶς τῆς Θεότητος [...] ἔτσι ὥστε ἡ λέξη γνώση νὰ σημαίνει ὄχι τὴν ἀφηρημένη διανοητικὴ ἐκμάθηση, τὴ λογιστικὴ κατανόηση, ἀλλὰ τὴν εἴσοδο στὴ θεία ὑπαρξή· γνώση ποῦ ἐννοεῖται ὡς κοινωνία στὴν ὑπαρξή.¹

Ἡ θεμέλια δύναμη δὲν λογίζεται τέτοια ἐπειδὴ τῆς ἀνήκει ὁ Θεὸς ἀλλὰ ἐπειδὴ ἡ ὑπαρξή δὲν εἶναι ὑποταγμένη στὴν ἀνάγκη. Ὁ Πατέρας εἶναι ἀλλὰ δὲν ἔχει αἰτία, ὅμως δὲν νοεῖται ὡς αἰτία παρὰ μόνο οὐσιώνοντας τὰ αἰτιατά της.² Ἄν ὁ Θεὸς ὑπάρχει μόνο στὴν αἰτιώδη σχέση τῶν προσώπων, ὑποβάλλεται ἀπειρη αἰτιακὴ ἀλυσίδα,³ ὅπου αἰτία θεότητος καὶ κόσμου γίνεται ἡ ἴδια ἡ αἰτιότητα, ἡ σχέση ὡς ἀνάγκη. Τὸ πέρα ἀπὸ ἰδιώματα ἀπλὸ θεμέλιο σημαίνει τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν αἰτιότητα τῆς ἀνάγκης καὶ τὴν αἰτιότητα τῆς κοινωνίας ὡς ἐλευθερίας. Θεμέλιο εἶναι τὸ μὴ θεμέλιο. Συνεπῶς καὶ ὅλες οἱ αἰτιώδεις κινήσεις, τριαδικὲς καὶ κοσμικὲς, ἔχουν μέσα τους ἓνα βᾶθος καθαρῆς δύναμης καὶ ἐλευθερίας, ποῦ δὲν εἶναι μιὰ ὑπεραιτία οὔτε ἀπλὴ ἐνδεχομενικότητα, ἀλλὰ κάτι ποῦ ὑπάρχει ὅταν δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη οὔτε ἂν ὡς τυχειότητα. Ὅπως ἔλεγε ὁ Πλάτων, τὰ πάντα συμφύονται μὲ τὸ πέρασ καὶ τὴν ἀπειρία, πέρασ καὶ ἀπειρίαν ἐν ἑαυτοῖς σύμφυτον ἐχόντων.⁴ Ὅταν κάτι θὰ μπορούσε νὰ μὴ γίνε, δὲν ὑπάρχει ἐλευθερία ἀλλὰ ἐνδεχομενικότητα. Ἐλευθερία ὑπάρχει ὅταν κάτι ποῦ ἔγινε εἶναι δυνατὸ νὰ μὴ γίνε ποτέ.

¹ Σαχάρωφ, Ὁ ἅγιος Σιλουανὸς ὁ Ἀθωνίτης, σ. 285 καὶ 287.

² Γιὰ τὴν τριαδικότητα, βλ. ὅσα γράφω στὴν “Κυκλικὴ Δόξα”, *Χρόνος καὶ Δημιουργία*, σ. 435 κ.έ.

³ Βλ. Νύσσης, *Κατὰ εἰμαρμένης*, τ. 3.2, σ. 48.

⁴ Πλάτων, *Φίληβος* 16c. Παραθέτει ὁ Καστοριάδης, *Ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ δημοκρατία*, σ. 43.

Συγγνώμη

Τί μοναδικό θὰ χανόταν, ἂν χανόταν ἓνας ἄνθρωπος; Ὑπάρχει κάποιο χάρισμα πὸν δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἔχει παρὰ μόνο ἓνας; Περαιτέρω, ὅλα τὰ χαρίσματα ἔχουν τὴν ἀξία τους στὸν ἑαυτό τους, ὥστε ἐπιγράφοντας τὴ δική τους ἀξία σὲ ὅποιον τὰ ἔχει, προκύπτει διπλὴ ἀπάτη, ἢ χειρότερη στὸν ἴδιο, ἂν κινδυνεύει ἀπὸ ματαιοδοξία. Κανείς δὲν εἶναι μοναδικὸς γιὰ κανένα χάρισμα. Ὅμως κανείς δὲν ἔχει στὸν ἴδιο βαθμὸ τὰ ἴδια καὶ ὅλα τὰ χαρίσματα πὸν ἔχει κάποιος ἄλλος. Ἡ συγκεκριμένη μοναδικότητα ἔκανε πολλοὺς νὰ ἀντικρύζουν τὴ ζωὴ τους σὰν ἕνα ρόλο πὸν εἶχαν νὰ παίξουν, καὶ ἡ ἐντύπωση αὐτὴ περιέχει σοβαρὴ πλάνη. Τὰ χαρίσματα δίνονται προσκαλῶντας στὴν ἀναγνώριση μιᾶς οἰκειότητας καὶ μόνιμης ἐνότητας, ἔστω ἂν τὰ ἴδια εἶναι ἐν μέρει προσωρινά. Ὁ συνδυασμὸς τῶν χαρισμάτων καὶ ὅ,τι ἰδιαίτερο κάνω μαζί τους, ὁ χαρακτήρας καὶ ὅ,τι προέρχεται ἀπὸ τὴ μοναδικότητα τοῦ χαρακτήρα καὶ τῆς προσωπικότητας, ὁ τρόπος πὸν οἰκειοποιοῦμαι καὶ ἀχρηστεύω ἢ γονιμοποιῶ ὅσα δίνονται, εἶναι μιὰ μοναδικὴ ταυτότητα, ἢ ὁποῖα θὰ χανόταν κάθε φορὰ πὸν θὰ χανόταν ἓνας ἄνθρωπος.

Ὅτι εἶμαι ἄνθρωπος, εἶναι κάτι πὸν ἔχω κοινὸ μὲ τοὺς ἄλλους ἄνθρώπους. Ὅτι βλέπω, ἀκούω, τρώω καὶ πίνω, τὸ κάνουν αὐτὸ καὶ τὰ κτήνη. Ἀλλὰ ὅτι εἶμαι, αὐτὸ δὲν ἀνήκει σὲ κανέναν παρὰ μόνο σὲ μένα — οὔτε σὲ ἄνθρωπο οὔτε στὸν ἄγγελο οὔτε κἂν στὸν Θεὸ παρὰ μόνο στὸν βαθμὸ πὸν εἶμαι ἐνωμένος μαζί Του.¹

Γιὰ νὰ ἀγνοηθεῖ ἡ μοναδικότητα, χρειάζεται πρῶτα νὰ ὑποτιμηθεῖ ἢ ἴδια ἢ ὑπαρξὴ ὡς τέτοια. Τὸ ἀντίθετο εἶναι ἡ συγγνώμη, ἕνα περίσσειμα ἀξίας πὸν περιβάλλει, στηρίζει καὶ ἐνθαρρύνει. “Ὁ Θεὸς δὲν γνωρίζει τίποτα ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἑαυτό Του, ἄρα δὲν μᾶς βλέπει ὅταν εἶμαστε μέσα στὴν ἁμαρτία [...] μᾶς γνωρίζει στὸν βαθμὸ πὸν εἶμαστε μέσα Του, δηλαδὴ στὸν βαθμὸ πὸν δὲν ἔχουμε ἁμαρτία”.² Ἀναγνωρίζει μόνο τὸ ἕνα τῆς θεότητας, δὲν δικάζει.³ Εἶναι Θεὸς ἐλεημοσύνης,

¹ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 28, *DW II*, σ. 63.

² Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 5a, *DW I*, σ. 78.

³ Βλ. τὸν Μάξιμο, *Εἰς τὰ Λιωνσίου*, *PG 4*, 305.

ὄχι σκληρότητας.¹ “Θὰ ἦταν ἀφύσικο Ἐκεῖνος ποὺ ἔχει ἀγαθὴ φύση νὰ κάνει κάτι ἄλλο ἀπὸ τὸ ἓνα ποὺ εἶναι στὴ φύση Του νὰ κάνει”.² “Ὁλη τὴν κρίση τὴν ἔχει δώσει στὸν Υἱό”,³ ὅμως κρίση τοῦ Υἱοῦ εἶναι ἡ συγγνώμη.

Εἶναι ἀδύνατο, ἀλήθεια ἀδύνατο, ἂν τὸ θελήσουμε νὰ μὴ τὸ κατορθώσουμε: ἐπειδὴ δὲν θέλουμε νὰ γιατρευτοῦν τὰ πάθη τῆς ψυχῆς, γι’ αὐτὸ συνηθίζουν νὰ ἐπιμένουν μέσα μας [...] Κανεὶς δὲν βρίσκεται σὲ ἀπόγνωση, παρὰ μόνο ὅποιος νομίζει ὅτι τοῦ ταιριάζει νὰ βρίσκεται σὲ ἀπόγνωση [...] Ἀκόμη κι ἂν κάποιος ξεπεράσει στὴν ἁμαρτία ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ποὺ γεννηθήθηκαν μέχρι σήμερα, καὶ θὰ προσθέσω, καὶ ὅλους ὅσοι θὰ γεννηθοῦν ὡς τὸ τέλος τοῦ κόσμου, καὶ πάλι εἶναι ἀδύνατο νὰ γίνεῖ μισητὸς γιὰ τὸν Θεό.⁴

Ὅταν ὁ Γέρων Ἰσαὰκ ὁ Θηβαῖος κατέκρινε κάποιον ἀδελφὸ στὸ κοινόβιο, τὸν περίμενε μπροστὰ στὸ κελλί του ἄγγελος: “μὲ ἔστειλε ὁ Θεὸς μὲ τὴν ἐντολή, πές του: ποῦ διατάξεις νὰ βάλω τὸν ἁμαρτωλὸ ἀδελφὸ σου ποὺ ἔκρινες;”⁵ Συγγνώμη δὲν εἶναι ἡ ἀφ’ ὑψηλοῦ ἄφεση καὶ τὸ συγχωροχάρτι ἀλλὰ ἡ ἀπουσία καταδίκης καὶ ἡ ὑπομονὴ τῆς ἁμαρτίας.⁶ Ἔργον ἀπόδειξις διαθέσεως.⁷ Ἡ κατάκριση διχάζει ἐπειδὴ ἀρνεῖται τὴν κοινὴ ἀνθρώπινη φύση ποὺ δὲν ἀρνεῖται κανένα.⁸ “Μὲ τὸ νὰ συγκρίνεσαι μὲ τὸν ἄλλο χωρίζεσαι”, λένε στὸ Ἅγιον Ὅρος, γιὰτι “ἂν τὸν διπλανό σου κρίνεις καλὸ, θὰ σὲ χτυπήσει ὁ λογισμὸς σου ὅτι εἶσαι κατώτερος. Καὶ τὸ ἀντίθετο”.⁹ Μὲ τὴ θεία γνώση διενεργεῖται μυστικά, ἤδη τώρα, ἡ κρίση γιὰ κάθε τι.¹⁰ Ὁ Γέρων Ἰσαὰκ εἰδοποιοῦ-

¹ Νύσσης, *Εἰς τὰς ἐπιγραφάς*, τ. 5, σ. 95. Βλ. *Ματθ.* 9, 13, *Ἐφ.* 4, 29–32.

² *Ὁ.π.*, σ. 53. Βλ. *Ἰω.* 12, 47–48.

³ *Ἰω.* 5, 22.

⁴ Μανουὴλ Β΄ Παλαιολόγος, *Περὶ ἀρετῆς καὶ ἀγαθοῦ ἄρχοντος πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἰωάννην*, λόγος στ΄, *PG* 156, 485 / 492 / 505.

⁵ Ἰσαὰκ ὁ Θηβαῖος, *PG* 65, 240. Βλ. *Ματθ.* 7, 1.

⁶ Βλ. *Β΄ Κορ.* 5, 21 / 11, 29–30, καὶ τὸν Συμεών, *Ῥυμος ΚΔ΄*, στ. 71–93.

⁷ Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος* 30, περὶ Υἱοῦ, ἐν. 6.

⁸ Βλ. Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, *Εἰς τὴν Προσευχὴν*, στ. 651 κ.έ.

⁹ Μοναχὸς Μωϋσῆς, “Λόγοι συγχρόνων Ἀγιορειτῶν”, σ. 1190. Βλ. τὸν Βισαρίωνα, ἀπ. ι΄, *PG* 65, 141.

¹⁰ *Ματθ.* 16, 15–19.

σε ότι ο άνθρωπος που καταντάει δικαστής, ούτε να πιστέψει μπορεί και να λατρεύει τον Θεό, ούτε αναπαύεται ή ψυχή του, αλλά είναι βάρος τῆς γῆς.¹ Ἡ θεία δικαιοσύνη, ἂν ἤθελε κανεὶς νὰ μυηθεῖ στοὺς τρόπους τῆς, προϋποθέτει ἐγκατάλειψη τῆς συμβατικῆς ἠθικῆς.

Ρώτησε κάποτε ὁ πατὴρ Ἀγάθων τὸν πατέρα Ἀλώνιο, Πῶς νὰ συγκρατήσω τὴ γλῶσσα μου νὰ μὴ λέει ψέματα; Κι ὁ Ἀλώνιος τοῦ ἀπαντάει, Ἄν δὲν λὲς ψέματα, θὰ κάνεις πολλὲς ἀμαρτίες. Ἐκεῖνος τότε εἶπε, Τί ἐννοεῖς; Καὶ ὁ γέροντας τοῦ λέει, Ἔστω πῶς δύο ἄνθρωποι δολοφόνησαν κάποιον προστά σου, καὶ ὁ ἓνας κρύφτηκε στὸ κελλί σου. Κι ἔστω πῶς ὁ ἄρχοντας πὺν γυρεύει νὰ τὸν βρεῖ σὲ ρωτάει, ἤσουν προστά στὸν φόνο; Ἄν δὲν πεῖς ψέμματα παραδίεις τὸν ἄνθρωπο σὲ θάνατο. Καλύτερα ἄφησέ τον ἐλεύθερο προστά στὸν Θεό, γιατί Ἐκεῖνος τὰ γνωρίζει ὅλα.²

Μπορεῖ κανεὶς νὰ συγχωρήσει καὶ τὸν ἑαυτὸ του, ἂν ἔχει παρρησία μὲ τὸν Θεό, ἀλλὰ τότε συμβαίνει μὲ ἀμεσότητα καὶ δὲν εἶναι ἀκριβῶς συγγνώμη ἀλλὰ ἓνα πλησίασμα στὸν Θεό. Ἡ Ἀρέντ ἐξηγεῖ γιὰ ποιὸ λόγο “κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ συγχωρήσει τὸν ἑαυτὸ του. Ἐδῶ [δηλαδὴ στὸ ζήτημα τῆς συγγνώμης], ὅπως στὴν πράξη καὶ στὴν ὁμιλία γενικά, ἐξαρτιόμαστε ἀπὸ τοὺς ἄλλους, στοὺς ὁποίους ἐμφανίζομαστε μὲ μιὰ σαφήνεια πὺν οἱ ἴδιοι δὲν εἶμαστε σὲ θέση νὰ ἀντιληφθοῦμε. Κλεισμένοι στὸν ἑαυτὸ μας, δὲν θὰ μπορούσαμε ποτὲ νὰ τοῦ συγχωρήσουμε κάποιο ἐλάττωμα ἢ κάποιο παράπτωμα γιατί θὰ μᾶς ἔλειπε ἢ ἐμπειρία τοῦ προσώπου, γιὰ χάρη τοῦ ὁποίου εἶναι δυνατὸ νὰ συγχωρήσει κανεὶς”.³

¹ Ἰσαὰκ ὁ Θηβαῖος, PG 65, 240. Χρειάζεται ὅμως μεγάλη προσοχή. Ἡ ἀπουσία διάκρισης εἶναι χειρότερη ἀπὸ τὴν κατάκριση. Ἄλλο νὰ μὴν καταδικάζεις τὸν ἄλλο, καὶ ἄλλο νὰ ἀναγνωρίζεις τὸ πρόβλημα καὶ ἀκόμη νὰ ἀμύνεσαι. Καὶ στὴν ἄμυνα πάλι ὑπάρχουν περιπτώσεις ὅπου εἶναι περισσότερο ἢ λιγότερο θεμιτὴ.

² Πατὴρ Ἀλώνιος, PG 65, 133. Καὶ ἐδῶ, τί διδάσκει ἡ διάκριση; Ἐκεῖνος πὺν κρύφτηκε στὸ κελλί θὰ μπορούσε νὰ βλάψει καὶ τὸν μοναχό, καὶ ἴσως εἶχε ἤδη ἀρχίσει νὰ μετανιώσει γιὰ τὸν φόνο. Ἐπιπλέον, ἡ τιμωρία του ἂν τὸν ἔπιαναν, δὲν θὰ ἦταν φυλάκιση, στὴ διάρκεια τῆς ὁποίας ἔχει κανεὶς δυνατότητα νὰ σκεφετῆ καὶ νὰ μετανιώσει, ἀλλὰ θάνατος.

³ Ἀρέντ, Ἡ ἀνθρώπινη κατάσταση, σ. 330.

Συγχωρεῖς ὅταν ὁ ἄλλος εἶναι γιὰ σένα μεγαλύτερος ἀπὸ τὸ λάθος του, ὅμως τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὸν ἑαυτό. Στὴν ἀληθινὴ σχέση, πού εἶναι πρωταρχικὰ καὶ θεμελιακὰ ἡ σχέση μὲ τὸν Θεό, ἀκόμη καὶ ὅταν συγχωρεῖς τὸν ἑαυτό σου δὲν τὸ κάνεις μόνος σου, τὴ συγγνώμη δίνει ἡ ἴδια ἡ σχέση. Καὶ ὅταν ἡ συγγνώμη εἶναι ἔτσι ἐκ τῶν προτέρων δεδομένη, ἡ ἐνοχὴ εἶναι δύσκολο νὰ ξεπεραστεῖ, τὸ σφάλμα μοιάζει μεγαλύτερο, ὁ ἑαυτὸς ἀκόμη πιὸ ἀνάξιος. Ὁ Αὐγουστῖνος λέει ὅτι “ἀκόμη καὶ πού ὁ Θεὸς δημιούργησε τὸν κόσμον ἢ τὸ νὰ δημιουργήσῃ ἕνα καινούργιο κόσμον, εἶναι κάτι μικρότερο ἀπὸ τὴ συγγνώμη Του”.¹ Εἶναι μικρότερο, ἐπειδὴ ἡ Δημιουργία εἶναι στὸ χέρι Του ἀλλὰ ὄχι ἡ συγγνώμη. Προσφέρεται σὲ ὅλους, ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ συγχωρήσῃ ὅλους. Συγγνώμη εἶναι ἡ σχέση, καὶ αὐτὸ δὲν τὸ ἐκτίμησε ἀρκετὰ οὔτε ἡ ὀρθόδοξη παράδοση, μὲ τόση ἔμφαση πού δίνει στὴ Δευτέρα Παρουσία ὡς καιρὸ Κρίσης, στὸ φοβερὸ Βῆμα τοῦ Χριστοῦ, κ.λπ. Δὲν ὑπάρχει κανένα φοβερὸ Βῆμα ἂν δὲν τὸ στήσεις ὁ ἴδιος, ἂν δὲν αἰσθάνεσαι ξένος.

Ἡ συγγνώμη ὡς δικανικὴ ‘ἄφεση’ οὔτε κἂν χρειάζεται, ἐκτὸς ἂν πρόκειται νὰ δοξαστεῖ ἢ ἐγωπάθεια. Γιατί θὰ ἔπαυα νὰ νοιώθω ἐνοχος ἂν κάποιος ἀποφάσιζε νὰ μὲ ἀθωώσει; Ζητούμενο στὴ συγγνώμη εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ ἀλλαγὴ, νὰ οἰκειοποιηθῶ τὴν ἀξία πού μοῦ χαρίζει ἡ συγγνώμη, ἐπειδὴ καὶ ἡ καταδίκη τοῦ ἑαυτοῦ εἶναι μιὰ αὐτοδικαίωση, ἔστω ἀνεκπλήρωτη. “Ἡ ἀνάγκη νὰ ἔχεις δίκιο, σφραγίδα ἐνὸς χυδαίου πνεύματος”.² Δὲν μπορεῖς νὰ συγχωρήσεις τὸν ἑαυτό σου οὔτε ἐσὺ οὔτε ἄλλος, ἂν δὲν προχωρήσεις πέρα ἀπὸ σωστὸ καὶ λάθος. Ἡ ἀνάγκη γιὰ καταξίωση ἀπαγορεύει τὶς ἀληθινὲς σχέσεις καὶ πολλαπλασιάζει τὴν ἀσημαντότητα. Μέσα ἀπὸ τὴν ἐπίγνωση τῆς ἀρχῆς, ἀπ’ ὅπου προέρχεται αὐθόρμητη καὶ ἀβίαστη ἀδιαφορία γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τῶν ἄλλων καὶ περιφρόνηση τῆς καταξίωσης τοῦ ἑαυτοῦ, γίνεται συνειδητὸ πὼς ἡ συγγνώμη εἶναι “δῶρο τοῦ Θεοῦ, φανερὰ πάνω καὶ πέρα ἀπὸ τὴ

¹ Παραθέτει ὁ Ἐκκαρτ, *Ὁμιλία 38, DW II*, σ. 241–2. Βλ. ἀκόμη *Κατηχήσεις, DW V*, σ. 243 κ.έ., τὸν Μ. Ἀθανάσιο, *Περὶ ἐνανθρωπήσεως*, κεφ. 30, ἐν. 5 κ.έ., τὸν Γρηγόριο Θεολόγο, *Εἰς Θεοφάνια, PG 36*, 325, καὶ τὸν Χρυσόστομο, *Πρὸς τοὺς μέλλοντας φωτίζεσθαι*. Βλ. *Λουκ.* 7, 47: “σὲ ὅποιον συγχωροῦνται λίγα, ἀγαπάει λίγο.” Ὅχι ἐπειδὴ ὁ Θεὸς ‘ζυγίζει’ πόσο ἀγαπάει καθέναν ἀλλὰ ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὴ συγγνώμη δίνει ἡ ἴδια ἡ σχέση.

² Καμύ, *Σημειωματάρια*, σ. 33.

ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Ἀδάμ, θὰ σᾶς συγχωροῦνταν ὅλες καὶ μαζὶ ἢ τιμωρία τους, ἔτσι πού ἂν ἐπρόκειτο νὰ πεθάνετε τώρα, θὰ ἐρχόσασταν στὸ πρόσωπο τοῦ Θεοῦ. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀληθινὴ μετάνοια [...] μιὰ κατάσταση τοῦ νοῦ ὑψωμένη στὸν Θεὸ μακριὰ ἀπ' ὅλα τὰ πράγματα, καὶ σὲ ὅποια ἔργα βλέπετε πὼς μπορεῖτε νὰ τὴν ἔχετε περισσότερο, καὶ νὰ τὴν ἔχετε ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἔργα, κάντε τα ὅσο θέλετε. Κι ἔπειτα, ἂν κάποιος ἐξωτερικὸ ἔργο σᾶς ἐμποδίζει σ' αὐτό, νηστεία ἢ ἀγρυπνία, ἀνάγνωση ἢ ὀτιδήποτε, μπορεῖτε μὲ ἀσφάλεια νὰ τὸ ἀφήνετε, χωρὶς νὰ σᾶς νοιάζει μήπως ἀθετεῖτε τὴ μετάνοιά σας. Γιατὶ ὁ Θεὸς δὲν νοιάζεται γιὰ τὰ ἔργα ἀλλὰ μόνο γιὰ τὴν ὄψη τῆς ἀγάπης, τῆς ἀφοσίωσης καὶ τοῦ πνεύματος πού εἶναι στὰ ἔργα. Λίγο τὸν νοιάζει γιὰ τὰ ἔργα μας ἀλλὰ μόνο γιὰ τὴν κατάσταση τῆς ψυχῆς μας στὰ ἔργα μας. Νὰ ἀγαπᾶμε Ἐκεῖνον μόνο, μέσα σὲ ὅλα τὰ πράγματα.¹

Ἡ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ εἶναι τὸ μεγαλύτερο μυστήριο. Ἐδῶ στηρίζεται ἡ ἐμπιστοσύνη μας πὼς ἡ θεία ἀγάπη καταργεῖ τὴν ἁμαρτία. Ἐξάλειψον τὸ ἀνόμημά μου, ζητάει ἡ προσευχή. Ἀφανισμὸς δὲν εἶναι ἡ παύση, γιατί αὐτὸ θὰ σήμαινε τουλάχιστον μνήμη. Ὁ ἀφανισμὸς ἀφορᾷ τὴν ἴδια τὴν κρίση. Στὴ δευτερεύουσα διάσταση, ἐκείνη τῶν πολιτισμῶν καὶ τῶν παραδόσεων, ἡ κρίση ὀλοκληρώνεται ὅταν ἓνας λαὸς ξεπεράσει τὸν ἑαυτό του. Τὸ ἴδιο συμβαίνει προσωπικὰ σὲ καθέναν ὅταν μεταστρέφεται. Ἀφανισμὸς, ὅτι ἡ ἁμαρτία συγχωρεῖται, ὅσο ἀδιανόητο κι ἂν εἶναι, σημαίνει ὅτι ποτὲ δὲν ἔγινε ἁμαρτία: *ιδού, καινὰ ποιῶ πάντα.*²

Καὶ ὅσο μεγαλύτερη αἰσθανόμαστε οἱ ἴδιοι πὼς εἶναι ἡ ἁμαρτία μας, τόσο πιὸ ἔτοιμος εἶναι ὁ Θεὸς νὰ τὴ συγχωρήσει καὶ νὰ μπεῖ στὴν ψυχὴ μας νὰ τὴ διώξει. Γιατὶ καθέννας βιάζεται περισσότερο νὰ ξεφορτωθεῖ ὅ,τι τὸν πληγώνει περισσότερο. Ἔτσι, ὅσο πιὸ πολλές καὶ μεγάλες εἶναι οἱ ἁμαρτίες, τόσο πιὸ χαρούμενος χωρὶς μέτρο καὶ γρήγορος εἶναι ὁ Θεὸς νὰ τὶς συγχωρήσει, γιατί Ἐκεῖνον τὸν πληγώνουν ἀκόμη περισσότερο. Καὶ ὅταν ἡ θεία αὐτὴ μετάνοια

¹ Ἐκχαρτ, *Κατηχήσεις*, DW V, σ. 245–7. Βλ. ἀκόμη Νύσσης, *Εἰς τὰς ἐπιγραφάς*, τ. 5, σ. 47.

² *Ἀποκ.* 21, 5.

νοια ύψωθεῖ πρὸς τὸν Θεό, ὅλες οἱ ἁμαρτίες ἔχουν ἐξαφανιστεῖ μέσα στὴν ἄβυσσο τοῦ Θεοῦ, πὶο γρήγορα ἀπ' ὅσο μποροῦ νὰ ἀνοιγοκλείσω τὰ μάτια μου, κι ἔχουν τελείως καταστραφεῖ στὸ τίποτα, σὰν νὰ μὴν ἔγιναν ποτέ,¹ μὲ τὴν προϋπόθεση πὼς ἡ μετάνοια εἶναι τέλεια.²

Χωρὶς ἀνάγκη ἐξωτερικῆς ταπεινώσης.

Δὲν εἶναι αὐτὸ μόνο θαυμαστό, ὅτι μᾶς συγχωρεῖ τὰ ἁμαρτήματα, ἀλλὰ πὼς οὔτε κὰν τὰ ἀποκαλύπτει, δὲν τὰ φανερώνει, οὔτε ἀναγκάζει νὰ βγοῦμε στὸ μέσον καὶ νὰ ὁμολογήσουμε τὰ σφάλματα, ἀλλὰ ζητάει στὸν ἴδιο μόνο νὰ ἀπολογηθοῦμε καὶ νὰ ἐξομολογηθοῦμε.³

Μὲ τὴν ἐξουσία ποῦ σημαίνει ἡ Μεταμόρφωση.

Ἡ μέρα αὐτὴ ἔφερε λησμονιὰ τῆς πρώτης καταδίκης, ἢ μᾶλλον ἀφανισμό, ὄχι λησμονιά, γιατί ἐξάλειψε τελείως κάθε μνήμη τῆς κατάκρισής μας. Τότε σὲ λύπες ὁ τοκετός, τώρα χωρὶς πόνους ἡ γέννηση. Τότε ἀπὸ σάρκα γεννηθήκαμε σάρκες, τώρα τὸ Πνεῦμα ποῦ γεννήθηκε εἶναι ἀπὸ τὸ Πνεῦμα. Τότε γεννηθήκαμε παιδιὰ ἀνθρώπων, τώρα παιδιὰ τοῦ Θεοῦ. Τότε ἀπολυθήκαμε στὴ γῆ ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς, τώρα ὁ ἐπουράνιος μᾶς ἔκανε καὶ μᾶς οὐράνιους [...] Πάλι ἔχει βρεθεῖ μπροστὰ μας νὰ τὸν ἀπολαύσουμε ὁ καρπὸς τῆς ζωῆς, καὶ εἶναι στὴν ἐξουσία μας.⁴

¹ Χωρὶς τὸ σὰν, ὑπάρχει ἀλήθεια: “ὅσα μοιάζουν ὅτι τώρα ὑπάρχουν, ὅταν ὑψωθοῦμε πρὸς τὸ ἀληθινὰ ὑπαρκτὸ θὰ τὰ σκεπάσει τελείως ἡ λήθη”: Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, *Εἰς Ἐκκλησιαστήν*, ἐν. 1, στ. 103–105.

² Ἐκχαρτ, *Κατηχήσεις*, *DW V*, σ. 237–8. Βλ. ἐπίσης τὸν Μ. Βασίλειο, *Περὶ βαπτίσματος*, *PG 31*, 1552.

³ Χρυσόστομος, *Πρὸς τοὺς μέλλοντας φωτίζεσθαι*, *α'*, *PG 49*, 236–7.

⁴ Νύσσης, *Εἰς τὴν Ἀνάστασιν*, *λόγος δ'*, τ. 9.1, σ. 310. Βλ. τὸν Κρόνιο, *ἀπ. β'*, *PG 65*, 248: ἂν φθάσουν οἱ δαίμονες νὰ αἰχμαλωτίσουν τὸν νοῦ τοῦ ἀνθρώπου, τὸν σέρνουν μέσα ἀπὸ τίς ἴδιες τίς δικές του ἀφορμές, ἔτσι ποῦ νὰ τὸν φέρουν ἐπάνω στὸ ἀόρατο πάθος του. Ἀκόμη καὶ στὸν τόπο αὐτὸ λοιπόν, ἂν στραφεῖ ὁ νοῦς, ἂν ζητήσει τὸν Θεὸ καὶ θυμηθεῖ τὴν αἰώνια ἐτυμηγορία, ἀμέσως τὸ πάθος πέφτει καὶ ἀφανίζεται. Γιατὶ ἔχει γραφεῖ, “Ὅταν ἀποστραφεῖς καὶ στεναξῆς, τότε θὰ σωθεῖς καὶ θὰ καταλάβεις ποῦ βρισκόσουν.

Μὲ ὅσα ἤδη καταργοῦνται, ἀφανίζεται τὸ πνεῦμα τῆς ἀπώλειας ποῦ εἶναι κολλημένο πάνω τους: “δὲν φέρει ἡ θεία κρίση τὴν κόλαση σὲ ὅσους ἔχουν ἀμαρτήσῃ, ἀλλὰ ἐνεργεῖ μόνο τὸ ἀγαθὸ, τὸ ξεχωρίζει ἀπὸ τὸ κακὸ καὶ τὸ ἔλκει στὴν κοινωνία τῆς μακαριότητος, ἐνῶ γι’ αὐτὸν ποῦ ἔλκεται, ἡ διακοπὴ τῆς συμφυΐας μὲ τὸ κακὸ γίνεται ὀδύνη”.¹ Γιὰ νὰ μὴ συμβεῖ ταύτιση μὲ τὴν ἀπώλεια καὶ νὰ μὴ γίνῃ ἡ λύπη ἐξουθένωση, ἐνεργοῦν σὰν φυλαχτά, ἂν ἔχουν ὑπάρξει, οἱ ὥρες τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἀλήθειας, ἀπόθεμα ζωῆς ποῦ δὲν χάνεται ἀκόμα καὶ ὅταν ὅλα μοιάζουν παγῖδες.

Ἔνας ἀδελφὸς εἶπε στὸν πατέρα Ἀντώνιο, *Προσευχήσου γιὰ μένα. Τοῦ λέει ὁ γέροντας, Οὔτε ἐγὼ μπορῶ νὰ σὲ βοηθήσω, οὔτε κὰν ὁ Θεός, ἂν ὁ ἴδιος δὲν φροντίσεις τὸν ἑαυτὸ σου καὶ δὲν προσευχηθεῖς.*²

Κανεὶς δὲν σώζεται μὲ ἐκπροσώπηση, γιὰτι κανεὶς δὲν ἐμποδίζει τὴ σωτηρία παρὰ μόνον ὁ ἑαυτός. Ἐπομένως οὔτε ἡ προσευχὴ σώζει διὰ μαγείας, ἐξασφαλίζοντας μιὰ εὐνοια καὶ παρέμβαση ποῦ οὔτως ἢ ἄλλως πάντα ὑπῆρχε. *Ἀληθινὴ προσευχὴ εἶναι ἡ ἐνότητα,* ἀπ’ ὅπου γίνεται συνειδητὸς ὁ ἑαυτός καὶ οἱ ἀποστάσεις ἀπὸ τὰ πράγματα. Δὲν μπορῶ νὰ γνωρίζω πόσο μακριὰ βρίσκομαι, ἂν εἶμαι ἄσχετος, ἂν δὲν ἔχω ἤδη ἀρχίσει νὰ πλησιάζω. Ἡ σωτηρία δὲν εἶναι ρουσφέτι καὶ οἱ ἅγιοι δὲν προστατεύουν ἐπειδὴ μεσολαβοῦν ἀλλὰ ἐπειδὴ προσκαλοῦν μὲ τὸ παράδειγμά τους στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ μας, “εἶναι οἱ φίλοι τοῦ Θεοῦ”,³ ἀνάλωσαν τὸν βίον τους γιὰ νὰ πλησιάσουν στὸν ἴδιο ὡς ἑαυτὸ τους. “Τὸ νὰ προσεύχεσαι γιὰ τοὺς ἀνθρώπους σημαίνει νὰ χύνεις αἷμα”.⁴ Ὁ βίος τῶν ἁγίων διαχέεται στὸν χρόνο ἐμποδίζοντας τὴ συντριβὴ νὰ γίνῃ ἀπώλεια. Ὅπως τὸ περιγράφει ὁ Ἀπόστολος, *θλιβόμενοι ἀλλ’ οὐ στενοχωρούμενοι.*⁵ Ὁ χῶρος στενεύει καὶ δὲν ἔχεις ποῦ νὰ

¹ Νύσσης, *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*, PG 46, 100. Βλ. τὸν Ποιμένα, *Ἀποφθέρματα, συστηματικὴ συλλογὴ*, κεφ. 5, ἀπ. 10: εἶναι πολλὴ ἡ βοήθεια τοῦ Θεοῦ, κυκλώνει ὀλόγυρα τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ δὲν συγχωρούμαστε νὰ δοῦμε μὲ τὰ μάτια μας.

² Μ. Ἀντώνιος, PG 65, 80. Βλ. τὸν Μακάριο, *Ὅμιλία 36*, κεφ. 5, ἐν. 1.

³ Πορφύριος Κουσοκαλυβίτης, *Λόγοι περὶ πνευματικῆς ζωῆς*, σ. 22.

⁴ Σιλουανὸς ὁ Ἀθωνίτης. Παραθέτει ὁ Σαχάρωφ, σ. 312.

⁵ *Β΄ Κορ.* 4, 8.

σταθεῖς, ὅταν ἡ θλίψη ἐμποδίζει τὴ σκέψη καὶ τὴν ἐλπίδα. Ὅμως οἱ ἀντικειμενικὲς συνθηκὲς εἶναι πάντα οἱ πιὸ εὐνοϊκὲς, “ὅπου πλεόνασε ἡ ἁμαρτία, περισσεύει μὲ ὑπερβολὴ ἡ χάρις”,¹ καὶ ἀνάμεσα στὰ μεγάλα χαρίσματα εἶναι τὰ “πάγχρυσά στόματα τοῦ Λόγου”.²

Ὁ ὁμηρικὸς λόγος περισσεύει στὰ συντρίμματα τῆς Ἑλλάδας, ὁ πλατωνικὸς στὴν παρακμὴ τῶν Ἀθηναίων, ὁ προφητικὸς στὴν καταρράκωση τοῦ Ἰσραήλ, ὁ χριστιανικὸς στὸν ‘πολυπολιτισμικὸ’ τυχοδιωκτισμὸ τῆς παγκοσμιότητος. Ἀκόμα καὶ ἡ παράκληση, ἄγιε τοῦ Θεοῦ πρέσβευε ὑπὲρ ἡμῶν, στὴ ζωὴ τῶν ἁγίων ὀφείλεται,³ καὶ ἡ δέηση δὲν εἶναι αἰτία νὰ κάνουν κάτι ποὺ προσηγουμένως ἀμελοῦσαν, παρὰ μόνον ἀνοίγει τὸν δικό μας βίον στὴν ἀγιότητα. Ἐνωμένοι μὲ τὸν Χριστὸ μᾶς στηρίζουν οἱ ἅγιοι ποὺ γνωρίζουμε καὶ οἱ ἄγνωστοί μας, καὶ μαζί οἱ ἄγγελοι, κατὰ κύριο ὅμως λόγο κάθε ἅγια στιγμή τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ μόνον αὐτῆ. Καμμιά διαδικασία δὲν σώζει, ἱερὴ ἢ ‘κοσμικὴ’, προσευχὲς, τελετές, ἀσκήσεις, ἔθιμα, οὔτε κἂν ὁ Θεός, ἀλλὰ ἡ ἐλεύθερη ζωντανὴ προσωπικὴ ἐνότητα μαζί Του. Ὅσο ἀγιότερος γίνομαι, τόσο ἔχω βοηθήσει ἀμέσως ὅλο τὸν χρόνον, καὶ ὁ ἀνευδεὴς καὶ ἀδαπάνητος πλοῦτος τῶν ἁγίων,⁴ ἡ ἀγιότητα ὅλου τοῦ χρόνου συμπαρίσταται μαζί μου τώρα καὶ ὅταν φεύγω.

Ἡ ψυχὴ ποὺ κατοικεῖ μέσα στὴν ἀγάπη εἶναι μέσα στὸν Θεό, ὄχι μισὴ μέσα καὶ μισὴ ἔξω, καὶ ὁ Θεὸς εἶναι μέσα της. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι παντοῦ, καὶ εἶναι μέσα της καὶ ἐκεῖνη μέσα Του, ἡ ψυχὴ πρέπει νὰ εἶναι παντοῦ [...] Ὁ Θεὸς εἶναι παντοῦ μέσα στὴν ψυχὴ, καὶ ἡ ψυχὴ μέσα Του εἶναι παντοῦ.⁵

¹ Ρωμ. 5, 20.

² Δοξαστικὸ τῶν Αἰνῶν τῆς ἐορτῆς τῶν ἁγίων Πατέρων.

³ *Τοῖς ὄμβροισ τῶν χαρίτων σου εὐφραίνεις νῦν ἡμᾶς, ὕμνεϊ ἡ Ἐκκλησία.*

⁴ *Μηναῖον*, 1 Νοεμβρίου.

⁵ Ἐκκαρτ, Ὁμιλία 63, *DW III*, σ. 82. Βλ. Ὁμιλία 69, *DW III*, σ. 173–4, καὶ τὸ Βιβλίον ‘*Εὐλόγημένος*’, *DW V*, σ. 48–49. Βλ. τὸν Πορφύριον, *Λόγοι περὶ πνευματικῆς ζωῆς*, σ. 93: ὁ ἅγιος εἶναι πανταχοῦ παρών. Δὲν τό λεγα ὡς τώρα αὐτό, δὲν τολμοῦσα, ἀλλὰ ἐφόσον ὁ ἅγιος εἶναι στὸν Θεό, εἶναι καὶ ὁ Θεὸς σ’ αὐτόν. Ὁ Θεὸς εἶναι πανταχοῦ παρών, ἄρα καὶ ὁ ἅγιος μπορεῖ νὰ εἶναι πανταχοῦ παρών. Βλ. τὸν Σιλουανό, *Περὶ τῶν ἁγίων* — Σαχάρωφ, σ. 498: μὴν ἀπορεῖτε γι’ αὐτό. Ὁλος ὁ οὐρανὸς τῶν ἁγίων ζεῖ μέσα στὸ Ἅγιο Πνεῦμα, καὶ τίποτα δὲν εἶναι κρυμμένο ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα σὲ ὅλο τὸν κό-

Ὁ Θεὸς ὑπάρχει ἐπειδὴ θέλει καὶ ὅπως θέλει, χαρίζοντας ἀκριβῶς τὴν ἴδια ἐλευθερία στὸν ἄνθρωπο, ὥστε ἀκόμη κι ἂν προτιμήσει κανεὶς τὴν ἀποξένωση, στὸ βᾶθος τῆς καρδιάς του δὲν παύει νὰ καίει καὶ νὰ λάμπει ἡ Εἰκόνα.

Τοῦ λέει ἡ Μάρθα, *Γνωρίζω πὼς θὰ ἀναστηθεῖ (ὁ Λάζαρος) στὴν ἀνάσταση, τὴν τελευταία μέρα. Τῆς εἶπε ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ εἶμαι ἡ ἀνάσταση καὶ ἡ ζωὴ· ὅποιος πιστεύει σὲ μένα, κι ἂν πεθάνει θὰ ζήσει, καὶ ὅποιος ζεῖ καὶ πιστεύει σὲ μένα, δὲν πρόκειται νὰ πεθάνει ποτὲ στὸν αἰῶνα. Τὸ πιστεύεις;* Τοῦ λέει, *Ναί, Κύριε· ἐγὼ ἔχω πιστέψει καὶ ἔχω καταλάβει ὅτι ἐσὺ εἶσαι ὁ Χριστός, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, πὸν ἔρχεται στὸν κόσμος.*¹

“Γιὰ νὰ γίνουν λοιπὸν αὐτὰ καὶ σ’ ἐμᾶς, πρέπει ὁ δημιουργὸς τους νὰ γεννηθεῖ μέσα μας”,² κι αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο, ἂν προτιμᾶω νὰ γεννιέται ἡ ματαιότητα. Τὴν κακία καταστρέφει ἡ ἔνωση μὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Λόγου, ὅποτε τὸ κάστρο τῆς ψυχῆς μεταμορφώνεται σὲ Κιβωτό, διαφυλάσσοντας τὰ πάντα σημαντικὰ καὶ γόνιμα, μὲ τὸν θεῖο κατακλυσμὸ νὰ σκορπίζει τὶς παραισθήσεις.³

Νεκρὴ ἡ νεότητα, νεκρὴ καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ὁμορφιά, νεκρὰ καὶ ὅλα τὰ σωματικὰ αἰσθητήρια, μὲ μόνον τὸν Λόγον νὰ ζεῖ μέσα της, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ὁποίου ἔχει πεθάνει γι’ αὐτὴν ὁλος ὁ κόσμος, καὶ ἔχει πεθάνει ἡ παρθένος γιὰ τὸν κόσμον.⁴ Δὲν φαντασιώνεται καμμιά πλάνη τῶν ἀνύπαρκτων ἀλλὰ στέκεται μὲ σταθερότητα

σμο. Προηγουμένως ἐγὼ δὲν καταλάβαινα πὼς εἶναι δυνατὸ οἱ οὐρανοπολίτες ἅγιοι νὰ βλέπουν τὴ ζωὴ μας. Ὅταν ὅμως ἡ ἁγία Θεομήτωρ μὲ ἤλεγξε γιὰ τὶς ἁμαρτίες μου, τότε γνώρισα ὅτι μέσα στὸ Ἅγιο Πνεῦμα οἱ ἅγιοι μᾶς βλέπουν καὶ γνωρίζουν ὅλη τὴ ζωὴ μας. Βλ. τὸν Μ. Βασίλειο, *Εἰς Φαλαμούς*, PG 29, 421: ὁλόκληρη τὴ νοητὴ κτίση, ἀπὸ τὶς ὑπερκόσμιες δυνάμεις ὡς τὶς ἀνθρώπινες ψυχές, πρέπει νὰ τὴν καταλαβαίνουμε μία καὶ τὴν ἴδια πόλη, τὴν ὁποία εὐφραίνει ἡ διάχυση ἐπάνω της τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

¹ Ἰω. 11, 24–27.

² Νύσσης, *Κατὰ Εὐνομίον*, βιβλ. 3, κεφ. 1, ἐν. 56.

³ Ἐκχαρτ, *Γιὰ τὸν Εὐγενῆ*, DW V, σ. 117 κ.έ. Βλ. Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον Μωϋσέως*, κεφ. 2, ἐν. 224 κ.έ.

⁴ Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 405.

στήν ὀρμῇ τῶν θείων ὑδάτων ὅπως τὸ δέντρο, ποὺ τὸ φυτεύουν στὶς ἐκβολές τῶν νερῶν καὶ δὲν ξεριζώνεται.¹

Δευτέρα Παρουσία

“Δὲν δημιουργοῦμε ἐμεῖς τὸν Θεὸ κατ’ εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ’ ὁμοίωσιν. Μὲ προσευχὴ εὐλαβικὴ ἀναμένουμε ὅτι Ἐκεῖνος θὰ εἰσακούσει τὴν κραυγὴ μας καὶ θὰ μᾶς δώσει γιὰ τὸν ἴδιον σημεῖον. Στὴν ὀδύνη μας διανοίγουμε τὸν ἑαυτό μας γιὰ νὰ πάρουμε ἀπάντηση–ἀποκάλυψη προερχόμενη ἀπὸ τὸν ἴδιο. Θέλουμε Αὐτόν, τὸν Αἴτιο τῆς ὑπαρξῆς μας, νὰ τὸν γνωρίσουμε καθὼς ἐστίν. Ἀποκαλύφθηκε στους πατέρες καὶ προπάτορές μας, κι ἐμεῖς εὐλαβικὰ διαφυλάσσουμε ὡς πολῦτιμο μαργαριτάρι τὴ μαρτυρία ποὺ ἀπὸ αὐτοὺς κληρονομήσαμε. Μὲ τὴν ἐμπιστοσύνη μας σὲ αὐτοὺς δίνουμε πίστη στὴν παρακαταθήκη τους, ἀλλὰ συγχρόνως, ὅπως ὁ Μωϋσῆς, φωνάζουμε πρὸς τὸν ἴδιο: *Δὸς ἡμῖν τοῦ γνωῖναί Σε, καθὼς Σὺ εἶ ἐν τῇ αἰωνιότητί Σου*”.² Σύμφωνα μὲ τὶς μεταφορὲς καὶ τοὺς συμβολισμοὺς ποὺ χρησιμοποιοεῖ ἡ Βίβλος, ὁ Χριστὸς τὴν φορὰ αὐτὴ ἔρχεται ἐνδοξος, οἱ οὐρανοὶ σχηματίζουν τὸ σημεῖο τοῦ Σταυροῦ, οἱ ἄγγελοι σαλπίζουν.³ “Ὅπως ἡ ἀστραπὴ ἐξέρχεται ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ καὶ φαίνεται ὡς τὴ δύση, ἔτσι θὰ εἶναι ἡ Παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ Ἀνθρώπου”.⁴ Εἶναι ἡ ἀνάδυση μιᾶς ἀπόκρυ-

¹ Ὁ.π., σ. 398. Βλ. τὸν Χρυσόστομο, *Πρὸς Σταγείριον* 3, PG 47, 471, καὶ *Α’ Κορ.* 7, 29–31: ἔχει συσταλεῖ ὁ χρόνος, ὥστε ἀπὸ ἐδῶ καὶ στὸ ἐξῆς, ὅσοι ἔχουν γυναῖκες νὰ εἶναι σὰν νὰ μὴν εἶχαν· ὅσοι θρηνοῦν σὰν νὰ μὴ θρηνοῦσαν· ὅσοι χαίρονται σὰν νὰ μὴ χαίρονταν· ὅσοι ἀγοράζουν σὰν νὰ μὴν κατεῖχαν· ὅσοι χρησιμοποιοῦν τὸν κόσμον σὰν νὰ μὴν εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ τὴ χρῆση του· παρέρχεται τὸ σχῆμα αὐτοῦ τοῦ κόσμου.

² Σαχάρωφ, *Ὁψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστίν*, σ. 394. Βλ. *Λουκ.* 21, 8: προσέξτε μὴν πλανηθῆτε, γιατί θὰ ἔρθουν πολλοὶ στὸ ὄνομά μου λέγοντας, *Ἐγὼ εἶμαι καὶ Ὁ καιρὸς ἔφτασε*. Μὴ τοὺς ἀκολουθήσετε.

³ *Ματθ.* 24, 30 καὶ 26, 64, *Μάρκ.* 14, 62, *Ἀποκ.* 1, 7.

⁴ *Ματθ.* 24, 27, *Λουκ.* 17, 24. Βλ. τὸν Παλαμᾶ, *Ὁμιλία δ’, Εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας*, PG 151, 53–56: θὰ φανερωθεῖ λάμποντας ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ ὡς τὴ Δύση, φωτίζοντας τὰ πέρατα μὲ τὶς ἀκτῖνες τῆς Θεότητος, ἐνῶ θὰ ἡγεῖ σὲ ὅλο τὸν κόσμον ζωοποιὸς σάλπιγγα,

φης τώρα πραγματικότητας. Τὸ σάλπισμα τῶν ἀγγέλων συμβολίζει τὴν ἔκχυση Πνεύματος, μὲ τὴν ὁποία ἡ ἀκοή ἀναγνωρίζει ἄλλη διάσταση ἀκόμη καὶ σὲ ἤδη γνῶριμους ἤχους. Ἡ ὄραση τοῦ Σταυροῦ συμβολίζει τὴ χαρμόσυνη κατάρρευση τῆς φθαρτῆς φύσης καὶ μαζί τὴν ὑποχώρηση τῆς μικρῆς καὶ στενόχωρης ἀντίληψης. Ἡ ἔξοδος τῆς ἀστραπῆς ἀπὸ τὴν Ἀνατολή ὡς τὴν Δύση συμβολίζει τὴ φανέρωση τοῦ Λόγου σὲ καθένα προσωπικά. Ἡ ἐνδοξη παρουσία ‘ἐπὶ τῶν νεφελῶν’ σημαίνει τὸ ὕψος πού περιέχει ὅλη τὴν πραγματικότητα μέσα στὸ θεῖο πρόσωπο. Αὐτὸ εἶναι ἤδη τώρα φανερὸ σὲ πολλοὺς καὶ συχνά. “Πνεῦμα τοῦ προσώπου μας Χριστὸς Κύριος”.¹ “Ὅταν λάβουμε τὸ ἀξίωμα τῆς πρόσωπο πρὸς πρόσωπο γνώσης, τότε θὰ δοῦμε καὶ τὶς ἀβύσσους μέσα στοὺς θησαυροὺς τοῦ Θεοῦ”.²

Θὰ ἔρθει πραγματικά, θὰ ἔρθει καιρὸς, ὅταν θὰ βοήσει φοβερὴ σάλπιγγα, θὰ ἠχήσει μὲ ξένη καὶ ἀγνωστη φωνή, καὶ τότε ὅλο αὐτὸ θὰ καταλυθεῖ καὶ θὰ καταρρεύσει ἡ τάξη πού ἔχει τώρα μέσα του. Καὶ ὁ μὲν ὄρατὸς κόσμος θὰ παρέλθει στὴ συντέλεια πού τοῦ ταιριάζει, ἐνῶ ὁ κόσμος τῶν νοητῶν, πού εἶναι τώρα κρυμμένος, θὰ ἀναδυθεῖ, καὶ θὰ μεταφέρει στὰ μάτια, τὰ αὐτιά καὶ τὶς διάνοιες τελείως ξένα καὶ ἀγνωστα μυστήρια.³

ταυτόχρονα καλῶντας τὰ πάντα νὰ συγκεντρωθοῦν κοντά Του [...] Σ’ αὐτὸ ἔβλεπε ἡ ἀπ’ ἀρχῆς καταβολὴ τοῦ κόσμου, καὶ γιὰ τὸ τέλος αὐτὸ ὑπῆρξε ἡ ἐπουράνια καὶ ἀρχαιότατη πατρικὴ βουλή, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ ἄγγελος τῆς μεγάλης βουλῆς τοῦ Πατέρα δημιούργησε τὸν ἄνθρωπο ὄχι μόνο κατ’ εἰκόνα ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴ δική Του ὁμοίωση, ὥστε νὰ μπορέσει κάποτε νὰ χωρέσει τὴ μεγαλωσύνη τῆς θείας βασιλείας, τὴ μακαριότητα τῆς θείας κληρονομιάς, τὴν τελειότητα τῆς εὐλογίας τοῦ Πατέρα στοὺς οὐρανοὺς, γιὰ τὴν ὁποία ἔγιναν ὅλα, τὰ ὄρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα.

¹ Μ. Βασίλειος, *Περὶ τοῦ Ἄγιου Πνεύματος*, κεφ. 19, ἐν. 48. Βλ. *Θρ. Τετ.* 4, 20, *Κολ.* 3, 2–4.

² Μ. Βασίλειος, *Εἰς Ψαλμούς*, PG 29, 337. Βλ. *Λουκ.* 17, 20–21: ὅταν τὸν ρώτησαν οἱ Φαρισαῖοι πότε ἔρχεται ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ, τοὺς ἀπάντησε λέγοντας, *Δὲν ἔρχεται ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ μὲ παρατήρηση, οὔτε θὰ ποῦν, νὰ ἐδῶ, ἢ ἐκεῖ, γιατί νὰ, ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ εἶναι μέσα καὶ ἀνάμεσά σας.*

³ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς, *Πρὸς Γεώργιον λόγος παραινετικός*, PG 91, 389. Βλ. τὸν Χρυσόστομο, *Εἰς Φιλογόνιον*, PG 48, 750: μυριάδες ἀγγέλων, χιλιάδες ἀρχαγγέλων, σύναξη προφητῶν, χορεῖες μαρτύρων, τάγματα ἀποστόλων, σύλλογοι δικαίων, πολιτεῖες διάφορες ὄλων ὅσοι ἔχουν ἀρέσει στὸν Θεό

Κανείς δὲν ἐπιστρέφει στὸ ἀπόλυτο μηδὲν καὶ κανείς δὲν παραμένει θνητὸς στὸ σῶμα, ὅμως δὲν σώζονται ὅλοι.¹ Τί σημαίνει ἡ σωτηρία;

Ἡ ψυχὴ ποῦ δὲν ἔχει μνηθεῖ στὸ Πνεῦμα εἶναι ἀδύνατο νὰ πλησιάσει ἐκεῖ ἢ νὰ κοιτάξει τὴ θεία ἀστραπὴ καὶ νὰ ζήσει μέσα της. Γιατὶ κάθε πρᾶγμα ὑπάρχει καὶ ζεῖ ἐκεῖ ἀπ' ὅπου γεννήθηκε. Τὰ ζῶα τοῦ νεροῦ, ἐπειδὴ ἐκεῖ γεννήθηκαν, ἐκεῖ ζοῦν· τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ ἰπτάμενα στὸν ἀέρα, ἐκεῖ χαίρονται· τὸ ἴδιο καὶ ἡ ζωὴ τῶν ψυχῶν καὶ ὁ ἀέρας ὅσων ἔχουν τὶς φτεροῦγες τοῦ Πνεύματος, εἶναι ἐπάνω, στὰ ὕψη τῆς θεότητας, γιατί ἀπὸ ἐκεῖ γεννήθηκαν.²

Ἡ συμπλήρωση τοῦ ἀριθμοῦ σημαίνει τὴν μοναδικότητα ὅλων, ὅτι κανείς δὲν περισσεύει καὶ κανείς δὲν βρίσκεται ἐδῶ τυχαῖα, ὅχι ὅτι ὁ ἀριθμὸς θὰ εἶναι 'μικρὸς' ἢ 'μεγάλος', ἢ ὅτι ἀπαιτεῖται γιὰ κάποιον λόγο ἓνας συγκεκριμένος ἀριθμὸς. Σωτηρία καὶ ἀπώλεια θὰ ἦταν τὸ ἴδιο ἄπειρες ἀκόμη κι ἂν ὑπῆρχε μόνο ἓνας ἄνθρωπος. Δὲν ἀκούγεται ἴσως εὐχάριστα, ὅμως σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν 'ἀγαθότητα' ποῦ προσβλέπει σὲ γενικὴ 'ἀποκατάσταση', ἂν οὐσία τῆς σωτηρίας εἶναι ἡ φιλία μὲ τὸν Θεό, ἀφορᾷ λίγους ἐπειδὴ λίγοι θέλουν νὰ γίνουν φίλοι Του.

Δὲν φαίνονται νὰ ἀξιῶθηκαν ὅλοι τὴν ἴδια τάξη καὶ θέση, ἀλλὰ ὁ ἓνας ἐκείνη ὁ ἄλλος τὴν ἄλλη, καθέννας, νομίζω, στὸ μέτρο τῆς καθαρότητάς του, ἐνῶ ὅσοι ἐξορίστηκαν τελείως καὶ τοὺς ἐπιτρέ-

[...] Καὶ αὐτὸ ποῦ εἶναι πραγματικὰ τὸ μεγαλύτερο, ὅτι στὸ μέσο τῆς γιορτῆς βλέπει ὅλους ὁ Βασιλεὺς ὅλων [...] καὶ συνεχῶς τὸν βλέπουν, ἀνάλογα μὲ τὴ δύναμη ὀλόκληρης τῆς ὄρασής τους νὰ εἶναι ἐκεῖ καὶ νὰ ὁμορφαίνει ὅλους μὲ τὴ λαμπρότητα τῆς δόξας Του. [...] Ἡ ψυχὴ ἐκεῖ ὅπως σὲ ἱερὰ ἄδυτα καὶ σὲ παράξενα θεῖα μυστήρια τελεῖ τὴ θεία μυσταγωγία.

¹ Βλ. *Λουκ.* 13, 23–2: τοῦ εἶπε κάποιος, *Κύριε, πράγματι λίγοι σώζονται;* Κι αὐτὸς τοὺς εἶπε, *Νὰ ἀγωνίζεστε νὰ μπεῖτε ἀπὸ τὴν στενὴ πύλη. Σὰς λέω, πολλοὶ θὰ ζητήσουν νὰ μποῦν καὶ δὲν θὰ μπορέσουν.*

² Μακάριος, *Ὁμιλία 2*, ἐν. 6. Βλ. τὸν Μ. Βασίλειο, *Εἰς Ψαλμούς*, PG 29, 493–497: ἡ χώρα ἐκείνη εἶναι χώρα ζώντων. Ἐκεῖ δὲν ὑπάρχει νύχτα, δὲν ὑπάρχει ὕπνος, τὸ ὁμοίωμα τοῦ θανάτου, δὲν ὑπάρχουν φαγητὰ καὶ ποτὰ, τὰ στηρίγματα τῆς ἀδυναμίας, δὲν ὑπάρχει ἀρρώστια οὔτε πόνοι, ἰατρεῖα, δικαστήρια, ἐμπόρια, τέχνες, οὔτε χρήματα, ἡ ἀρχὴ τῶν κακῶν, ἡ αἰτία τῶν πολέμων, ἡ ρίζα τῆς ἐχθρας. Ἀλλὰ εἶναι χώρα ζώντων. Ἀνθρώπων ποῦ δὲν πεθαίνουν ἀπὸ τὴν ἁμαρτία, ἀλλὰ ζοῦν τὴν ἀληθινὴν ζωὴ μέσα στὸν Χριστό.

πηκε μόνο να ἀκοῦν τὴ φωνὴ πού ἔρχεται ἀπὸ ψηλά, εἶναι ὅσοι ἔχουν τὸν χαρακτῆρα θηρίων καὶ εἶναι ἀνάξιοι γιὰ τὰ θεῖα μυστήρια.¹

Φοβερώτερη ἀπὸ τὸ σκοτάδι καὶ τὴν αἰώνια φωτιὰ εἶναι ἡ αἰσχύνη μὲ τὴν ὁποία θὰ περάσουν στὴν αἰωνιότητα ὅσοι ἔμειναν στὶς ἁμαρτίες τους [...] εἶναι μόνο γιὰ λίγους νὰ πλησιάσουν, νὰ ἀποκαλύψουν στὸ φῶς τῆς ἀλήθειας, καὶ μετὰ τὴν ἀποκάλυψη τῶν κρυπτῶν νὰ μὴ φύγουν μακριὰ μὲ τὴ ντροπὴ στὰ πρόσωπα.²

Ἀσφαλὲς κριτήριον, ἂν προσπαθεῖ κανεὶς ὡς εὐσεβὴς νὰ διαπιστώσει τίς ἴδιες τίς δικές του προθέσεις, εἶναι νὰ σκέφτεται τὸ εἶδος τῆς σχέσης του μὲ τὸν Θεὸ πάντα στὸ παρόν. Ἐνότητα δὲν δημιουργεῖ ἢ ὑποχρέωση καὶ ὁ τρόμος, κι ἂν δὲν ἔχω τώρα ἐνότητα, γιατί θὰ ἔχω μετὰ τὸν θάνατο;

Δὲν θὰ λάμψει ἀλλοῦ ὁ Θεός, μὴ πλανᾶσθε, παρὰ μόνο στὶς ψυχὰς πού θὰ ἐνωθεῖ μαζί τους πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος. Στους ἄλλους ἀκόμη κι ἂν λάμψει, ὅπως εἶπαν οἱ Ἀπόστολοι, θὰ εἶναι τελείως ἀπρόσιτος σὰν φωτιὰ.³

Οἱ πρῶτες Ἐκκλησίες νόμιζαν πὼς ἡ Δευτέρα Παρουσία πλησίαζε ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ, ἀλλὰ ὅσο χάνεται στὸ παρελθὸν ἡ Γέννηση τόσο φεύγει στὸ μέλλον ἡ Ἀνάσταση, ἀπ' ὅπου ἐγκαταστάθηκαν δύο ἀνώφελοι καιροί, ἀφορῶντας συνεχῶς κάποιους ἄλλους. Καὶ ὅμως ἡ Δευτέρα Παρουσία εἶναι πράγματι ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ, καὶ ἐν μέρει συμβαίνει τώρα καὶ ἔχει ἤδη συμβεῖ. Ὁ Θεὸς δὲν βρίσκεται κάπου μακριὰ περιμένοντας νὰ περάσει ὁ χρόνος. Οἱ προσωπικὲς κοιμήσεις ὁλοκληρώνουν μεγαλύτερες ἢ μικρότερες ἤδη ὑπαρκτὲς ἐνότητες μαζί Του καὶ συμβάλλουν στὸ κοινὸ τέλος. “Ὅλοι ὅσοι γίνονται ἅγιοι, ἀπὸ

¹ Γρηγόριος Θεολόγος, *Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα*, λόγος 45, PG 36, 637.

² Μ. Βασίλειος, *Εἰς Ψαλμούς*, PG 29, 361. Ἡ σωτηρία, ἡ ὁποία εἶναι μόνο προσωπικὴ καὶ ὄχι πολιτισμικὴ, δὲν ταυτίζεται μὲ μιὰ ὀρθὴ δογματικὴ ὁμολογία. Γι' αὐτὸ ὁ ἱερέας στὴν μυστικὴ εὐχὴ τῆς προσκομιδῆς δὲν ζητάει δύναμη προσευχῆς καὶ θυσίας μόνο γιὰ τὰ ἁμαρτήματα, πού εἶναι πιὸ συνειδητά, ἀλλὰ τὸ ἴδιο ἀκριβῶς γιὰ τὰ ἀγνοήματα — ζητάει δύναμη μετανοίας γιὰ τὴ διόρθωση τοῦ χαρακτῆρα, ὄχι γιὰ ἐκεῖνο ἢ τὸ ἄλλο λάθος.

³ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Ῥυμος ΛΔ'*, στ. 59–62. Βλ. Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον Μωϋσέως*, κεφ. 2, ἐν. 218.

τὴν ἀρχὴ τοῦ χρόνου ὡς τώρα καὶ ὡς τὴ συντέλεια, θὰ γίνουν ἓνα σῶμα μαζί μὲ τὸν Χριστὸ καὶ μέσα στὸν Χριστό”.¹ Γι’ αὐτὸ “τὴν ἡμέρα ἐκείνη ἢ τὴν ὥρα δὲν γνωρίζει κανεὶς, οὔτε οἱ ἄγγελοι στὸν οὐρανό, οὔτε ὁ Υἱός, παρὰ μόνον ὁ Πατέρας”.²

“Οὔτε ὁ Υἱὸς θὰ γινώριζε, ἂν δὲν γινώριζε ὁ Πατέρας”, εἶναι ἡ ἐξήγηση ποὺ προτείνει ὁ Βασίλειος προσπαθῶντας νὰ ἐπιλύσει τὸ παράδοξο.³ “Ὅμως, τὸ ἴδιο ἢ περισσότερο παράδοξη μοιάζει ἡ ὁμολογία, “τί μὲ λὲς ἀγαθός; Κανεὶς δὲν εἶναι ἀγαθὸς παρὰ μόνον ἓνας, ὁ Θεός”,⁴ ὅπως καὶ ἡ δῆλωση τοῦ Παύλου ὅτι ὁ Υἱὸς θὰ ὑποταγεῖ στὸν Πατέρα!⁵ Καὶ στὶς τρεῖς περιπτώσεις πρόκειται γιὰ τὸν ἐνωμένο μὲ τὸν ἀνθρωπο Λόγο, ποὺ “κάνει δικά Του ὅλα τὰ δικά μας [...] τελειοποιεῖ τὸ ἀγαθὸ μας μέσα Του, καὶ μέσα μας ἐργάζεται στὸν ἑαυτὸ Του αὐτὸ ποὺ Τοῦ ἀρέσει”.⁶ Ἡ ἐξήγηση τοῦ Βασιλείου εἶναι σωστὴ ἂν σημαίνει ὅτι ὁ Χριστὸς βιώνει ἀληθινὰ καὶ ὄχι ὑποκριτικὰ τὸν χρόνο καθενὸς ἐνωμένος μαζί του. “Ὅχι ἡ ἐγγύτητα στὸν χῶρο ἀλλὰ ἡ πνευματικὴ συνάφεια εἶναι φυσικὸ νὰ γεννάει μέσα μας τὴν οἰκείωση”.⁷ Μοιραζόμενος μὲ καθένα μας τὴν ἀγνοία τῆς τελευταίας ὥρας, φανερώνει καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ πὼς ὁ καιρὸς τῆς μετάβασης εἶναι προσωπικὸς. Καὶ ὅπως πλησιάζει στὸν προσωπικὸ βίο μέσα σὲ δοκιμασίες, ἔτσι καθρεφτίζεται ἐπίσης στὴ δευτερεύουσα διάσταση τῶν πολιτισμῶν καὶ τῶν παραδόσεων.

¹ Συμμεῶν ὁ Νέος Θεολόγος, Ἑθικὸς 1, ΕΣΝΘ, τ. 2. σ. 79. Βλ. Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων*, τ. 6, σ. 256.

² *Μάρκ.* 13, 32.

³ Μ. Βασίλειος, *Ἐπιστολὴ* 236, ἐν. 2.

⁴ *Λουκ.* 18, 19.

⁵ *Α' Κορ.* 15, 28.

⁶ Νύσσης, *Εἰς τὸ Τότε καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ὑποταγήσεται*, σ. 28.

⁷ Μ. Βασίλειος, *Ἐπιστολὴ* 242, ἐν. 1. Ἀπὸ τὴν ‘ἀνικανότητα’ τῆς θείας παντογνωσίας νὰ ἐπηρεάσει καὶ νὰ μεταβάλει τὴ γνώση τοῦ Ἰησοῦ ὡς ἀνθρώπου, συμπεραίνει κανεὶς ὅτι τὰ δύο εἶδη γνώσης καὶ νόησης εἶναι πολὺ διάφορα. Αὐτὸ ἀφορᾷ τὸν ἀνθρωπο μὲ τὸν πιὸ ἄμεσο τρόπο, ἐπειδὴ ἡ παντογνωσία εἶναι ἐπίσης ἰδίωμα τῆς Εἰκόνας, καὶ ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ διώξει τὴν ἀδυναμία καὶ τὴν ἀτέλεια ποὺ χαρακτηρίζει ὅ,τι συνήθως ὀνομάζουμε ἐπιστήμη.

Θὰ ἀκούσετε πολέμους καὶ φῆμες γιὰ πολέμους. Προσέξτε μὴν ἀνησυχῆσετε. Πρέπει νὰ γίνουν, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀκόμη τὸ τέλος. Θὰ σηκωθεῖ ἔθνος ἐνάντια σὲ ἔθνος καὶ βασιλεῖο ἐνάντια σὲ βασιλεῖο, θὰ γίνουν λιμοὶ καὶ σεισμοὶ σὲ διάφορους τόπους. Ὅλα αὐτὰ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν ὠδίνων. Τότε θὰ σᾶς παραδώσουν σὲ θλίψη, θὰ σᾶς σκοτώσουν καὶ θὰ σᾶς μισοῦν ὅλα τὰ ἔθνη γιὰ τὸ ὄνομά μου. Τότε θὰ σκανδαλισθοῦν πολλοί, θὰ παραδώσει ὁ ἓνας τὸν ἄλλο καὶ θὰ μισήσει ὁ ἓνας τὸν ἄλλο. Θὰ ἐμφανιστοῦν πολλοὶ ψευδοπροφήτες καὶ θὰ πλανήσουν πολλούς. Κι ἐπειδὴ θὰ ἐξαπλωθεῖ ἡ ἀνομία θὰ παγώσει ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν. Ὅποιος ὑπομείνει ὡς τὸ τέλος, αὐτὸς θὰ σωθεῖ. Θὰ κηρυχθεῖ αὐτὸ τὸ Εὐαγγέλιο τῆς Βασιλείας σὲ ὅλη τὴν Οἰκουμένη γιὰ νὰ ἀκούσουν τὴ μαρτυρία του ὅλα τὰ ἔθνη, καὶ τότε θὰ ἔρθει τὸ τέλος.¹

Ἡ προσωπικὴ ἐγγύτητα στὸν θάνατο φέρει τὴν πιὸ μεγάλη θλίψη ἢ τὴν πιὸ μεγάλη χαρὰ καὶ προσμονή. Τὸ ἴδιο ὅσο πλησιάζει τὸ τέλος τῆς ἱστορίας, ἐμφανίζονται περισσότερες θλίψεις καὶ πειρασμοί, καὶ γίνεται πιὸ ἰσχυρὴ ἡ πίστη, ἀκόμη κι ἂν τὴν συμμερίζονται λίγοι, ἐπειδὴ ὅλο αὐτὸ ποῦ ὑπάρχει τώρα ἀρχίζει νὰ καταρρέει ὀριστικά. Εἶναι εὐλόγο ἢ ἴδια ἢ θρησκεία νὰ ἀπομένει γιὰ τοὺς περισσότερους καὶ γιὰ τοὺς λειτουργοὺς τῆς χωρὶς πραγματικὸ νόημα. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ τώρα, ὅμως τότε βιώνεται πιὸ ἔντονα καὶ πιὸ καθαρά, ὅπως στὴν προσωπικὴ διάσταση, ὅσο πιὸ χυδαῖος εἶναι ὁ βίος τόσο περισσότερο μεγαλώνει μέσα ἀπὸ τὶς δυσκολίες τὸ αἶσθημα τῆς ματαιότητος.

Στὸ τέλος τῆς ἐβδομάδας θὰ ματαιωθεῖ ἡ θυσία καὶ ἡ σπονδή, καὶ στὸ Ἱερὸ θὰ εἶναι τὸ βδέλυγμα τῶν ἐρημώσεων ὡς τὴ συντέλεια, καὶ ἡ συντέλεια θὰ δοθεῖ στὸν καιρὸ τῆς ἐρήμωσης.²

¹ *Ματθ.* 24, 7–14. Γι' αὐτὸ “κάθε ἱεραποστολικὴ δραστηριότητα γιὰ τὸν εὐαγγελισμό τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἐπέκταση τῆς Ἐκκλησίας πρὸς νέους λαοὺς καὶ ἔθνη, συγκαταριθμήθηκε μεταξὺ τῶν σημείων τοῦ τέλους”: Γ. Πατρῶνος, *Ἡ ἱστορικὴ πορεία τοῦ Ἰησοῦ*, σ. 391.

² *Λαν.* 9, 27. Βλ. *Ματθ.* 24, 15: ὅταν δεῖτε νὰ στέκεται σὲ ἅγιο τόπο τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρήμωσης, ποῦ εἶπε ὁ προφῆτης Δανιήλ, ὅποιος διαβάζει ἄς καταλάβει.

Ἀποκατάσταση

Ἦδη τὸν καιρὸ τοῦ Ὁριγένη μιὰ ἐπιπόλαιη ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀγαθότητα ἐρμηνεύει τὴν ἀποκατάσταση τῶν πάντων κάπως ἔτσι: “τοῦ ἔλεγα πὼς πάω στοίχημα χίλια δολάρια ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν τὸν ἔστειλε ποτὲ στὴν κόλαση τὸ φιλαράκο του τὸν Ἰούδα [...] Νομίζω πὼς ὅποιοι ἄλλος ἀπ’ τοὺς Ἀποστόλους νὰ ’τανε, θὰ τὸν ἔστειλε στὴν κόλαση καὶ τὰ ρέστα ὅσο νὰ πεῖς κύμινο — ἀλλὰ πάω ὅ,τι στοίχημα θέλετε πὼς ὁ Χριστὸς δὲν ἔκανε τέτοιο πρᾶμα”.¹ Κι ὅταν ἐγκαταληφθεῖ ὁ ἐφηβικὸς νοῦς ὄχι πρὸς τὸ παιδικότερο ἀλλὰ πρὸς τὸ θνησιμότερο, ἡ ἐμπιστοσύνη γίνεται τεχνικὴ καὶ παίρνει φωτιά ἢ ὑπερκόσμια μηχανὴ τοῦ καθαρτήριου, μὲ κάποιες σπίνθες νὰ πέφτουν στὴ γῆ καὶ νὰ ἀνάβουν τὶς πυρὲς τοῦ δογματισμοῦ καὶ τῆς Ἱερᾶς Ἐξέτασης. Ὁψη τῆς κόλασης τοῦ δῆθεν ἀγαθοῦ ἀνθρώπου, αὐτοτιμωρία γιὰ τὴν ἀπερισκεψία του ποὺ δὲν καταλαβαίνει τί ἐλευθερία διαπερνάει τὰ πάντα.²

Ὁ Θεὸς καὶ στὸν διάβολο διαρκῶς παρέχει τὰ ἀγαθὰ, ἀλλὰ ἐκεῖνος δὲν θέλει νὰ τὰ πάρει, καὶ στὸν ἐρχόμενο αἰῶνα σὲ ὅλους δίνει τὰ ἀγαθὰ, γιὰτὶ εἶναι πηγὴ τῶν ἀγαθῶν καὶ ἀναβλύζει σὲ ὅλους τὴν ἀγαθότητα, ἀλλὰ καθέννας παίρνει ἀπὸ τὸ ἀγαθό, ὅσο δεκτικὸ ἔκανε τὸν ἑαυτό του. Κι ἐνῶ ἐδῶ, ἔχοντας τὴν ὄρεξή μας στραμμένη σὲ ἄλλα καὶ πετυχαίνοντάς τα, μόλις ποὺ μπορεῖ νὰ πάρουμε μιὰν ἀπόλαυση, ἐκεῖ, ὅπου θὰ εἶναι τὰ πάντα στὰ πάντα ὁ Θεός, χωρὶς νὰ ὑπάρχει οὔτε φαγητό, οὔτε ποτό, οὔτε καμμιά σαρκικὴ ἡδονή, οὔτε καμμιά ἀδικία, ἐκεῖνοι ποὺ δὲν θὰ ἔχουν τὶς συνηθισμένες ἡδονὲς ἀλλὰ καὶ δὲν θὰ μποροῦν νὰ πάρουν οὔτε ὅσα χαρίζει ὁ Θεός, θὰ ἔχουν ἀνίατη ὀδύνη. Ὅχι ἐπειδὴ ἔκανε ὁ Θεὸς τὴν κόλαση ἀλλὰ γιὰτὶ ἐμεῖς ἐτοιμάσαμε γιὰ μᾶς τὴν κόλασή μας,

¹ Σάλιντζερ, *Ὁ φύλακας στὴ σίκαλη*, σ. 122. Βλ. ὁμοίως τὸν Ρόμπερτ Μπιουκάναν, “Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης”, μτφρ. Μ. Οἰκονόμου, εἰς *ΑΜΠ*, σ. 55 κ.έ.

² Βλ. Γρηγόριο τὸν Θεολόγο, *Συντακτῆριος*, λόγος 42, *PG* 36, 468. Ἡ ρωμαιοκαθολικὴ πεποιθήση στὸ καθαρτήριο διατυπώθηκε τὸν 6ο αἰῶνα καὶ τὸν πάπα Γρηγόριο τὸν Μέγα, σημειώνει ὁ Γιαννακόπουλος, *Μεσαιωνικὸς Δυτικὸς Πολιτισμὸς*, σ. 152.

γιατί οὔτε τὸν θάνατο ἔκανε Ἐκεῖνος ἀλλὰ ἐμεῖς τὸν θελήσαμε γιὰ τὸν ἑαυτό μας.¹

Ἡ ἀπουσία τῆς δυνατότητας γιὰ μεταστροφή ἴσως δημιουργεῖ ἀγωνία, ἐπειδὴ τώρα εἶναι ὁ καιρὸς τῆς κάθαρσης. Τὸ πολὺ ἀργὰ γιὰ νὰ κάνω κάτι δὲν συνοψίζει τοὺς νόμους τῆς κόλασης ἀλλὰ ἐκφράζει τὴν παραίτηση ἀκόμα καὶ ὡς πιθανὴ ἀρχὴ τῆς εὐσέβειας ἐδῶ καὶ τώρα — δὲν ὑπάρχει τὸ αἶσθημα αὐτὸ στὴν ἄλλη ζωὴ.² Ὁ διάβολος δὲν παραμένει στὴν κακία ἐπειδὴ τοῦ ἀφαιρέθηκαν ἀφορμὲς νὰ ἀλλάξει καὶ εἶναι πιά ‘πολὺ ἀργά’, ἀλλὰ ἐπειδὴ πῆρε ὅ,τι θέλησε, ὅσο παράλογο κι ἂν εἶναι. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μ. Βασιλείου δίστασε κάπως ἐδῶ ἀλλὰ ποτὲ δὲν ἀρνῆθηκε τὴν αἰώνια κόλαση. Ἡ θεωρία τοῦ καθαρτηρίου, στὸν (μικρὸ) βαθμὸ πού ὑπάρχει στὸ ἔργο του, προϋποθέτει ὅτι “στὸν καθένα φέρει πλησμονὴ καὶ κορεσμὸ ὅ,τι δὲν ἀνήκει στὴ φύση του, μὲ τὸ ὁποῖο δὲν κοινωνοῦσε μέσα της ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἢ φύση, ἐνῶ μόνο τὸ συγγενὲς καὶ ὁμόφυλο εἶναι ποθητὸ καὶ παραμένει γιὰ πάντα ἀγαπητό”.³ Ἔτσι ὁ Γρηγόριος ἔγινε πιὸ πλατωνικὸς ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, ἀφοῦ καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Σωκράτη γνώριζε πόσο δυνατὸ εἶναι νὰ ἀφεθεῖ κανεὶς στὸ παράλογο. Τὸ ἀδιανόητο βᾶρος τῆς ἄγνοιας καὶ τῆς ἀποξένωσης, πού καθέννας κανονικὰ θὰ ἀγωνιοῦσε νὰ ξεφορτωθεῖ ὅσο γίνεται πιὸ γρήγορα, πῶς καταντάει ἐπιθυμητό; Ὅμως αὐτὸ εἶναι τὸ μυστήριον τῆς ἐλευθερίας, καὶ ὁ Γρηγόριος ἀμετακίνητα παραδεχόταν ὅτι μόνο ὁποῖος θέλει, ἂν θέλει, πλησιάζει στὴν ἀλήθεια, δὲν νοεῖται μηχανισμός.⁴ Πρόκειται γιὰ κοινὸ τόπο ἤδη τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος.

¹ Ἰω. Δαμασκηνός, *Κατὰ Μανιχαίων*, ἐν. 71. Βλ. ὅσα γράφω στὴν *Κιβωτό*, σ. 192 κ.έ.

² Βλ. τὸν Συμεών, *Ἠθικὸς 5*, *ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 211: ἂν εἶχες καθαρῖσει ποτὲ τὴν καρδιά σου, θὰ καταλάβαινες ὅτι εἶναι ἀληθινὰ τὰ λεγόμενα. Ἀλλὰ ἐπειδὴ δὲν τὸ ἔβαλες αὐτὸ στὴν καρδιά σου οὔτε πίστεψες πῶς εἶναι ἀλήθεια, γι’ αὐτὸ καταφρόνησες τὴν κάθαρση κι’ ἔχασες τὴ θεία ὄραση. Γιατὶ ἂν ἐδῶ εἶναι ἡ κάθαρση, ἐδῶ θὰ εἶναι καὶ ἡ ὄραση. Ἄν ὅμως πεῖς ὅτι ἡ ὄραση εἶναι μετὰ τὸν θάνατο, θὰ βάλεις πάντως καὶ τὴν κάθαρση μετὰ τὸν θάνατο, κι ἔτσι θὰ σοῦ γίνεῖ νὰ μὴ δεῖς τὸν Θεὸ ποτέ, γιατί μετὰ τὴν ἔξοδο ἀπὸ τὴ ζωὴ αὐτῆ, δὲν θᾶχεις τίποτα νὰ κάνεις πού μέσα του νὰ βρεῖς τὴν κάθαρση.

³ Νύσσης, *Εἰς τοὺς κοιμηθέντας*, τ. 9, σ. 57.

⁴ Βλ. π.χ. Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ θαυματουργοῦ*, *PG* 46, 896, καὶ *Εἰς τοὺς κοιμηθέντας*, τ. 9, σ. 54 κ.έ.

“Τὴν ψυχὴν ποὺ δὲν σώζει τὴ γνήσια καὶ καθαρὴ φύση της, δὲν εἶναι ὁ θάνατος ποὺ θὰ τὴ βλάψει, ἀλλὰ ἡ ζωὴ της”.¹ Ἀπὸ σκοτάδι βγαίνοντας σὲ σκοτάδι θὰ πάει, εἰδοποιεῖ ὁ Συμεὼν,² τὸ δὲ ἀθάνατο σῶμα θὰ παραμείνει φυλακὴ ἐπειδὴ ὡς φυλακὴ θὰ βιώνεται ὅλη ἡ πραγματικότητα: θὰ κατοικήσεις στὸ σῶμα ὅπως σὲ πιθάρι / μετὰ τὴν ἀνάσταση ὅπως καὶ πρίν.³

Δὲν ἀποκλείω ἐπίσης τὴν πιθανότητα ἢ ‘λογικὴ’ τῆς ἀναγκαίας γενικῆς ἀποκατάστασης νὰ συμμετέχει στὰ σχετικὰ σενάρια τοῦ νεότερου φιλοσοφικο-πολιτικοῦ καθαρτηρίου, ὅπως γιὰ παράδειγμα στὸν Κάντ, “γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ Aufklärung εἶναι μιὰ ἐπιβεβλημένη στιγμὴ τῆς παγκόσμιας ἱστορίας”,⁴ ἢ στὸν Τοκβίλ, “ποὺ βλέπει τὴν τάση γιὰ ἰσότητα νὰ δεσπόζει σὲ ὅλη τὴ σύγχρονη ἱστορία καὶ νὰ ὑπερνικᾷ ἀκαταμάχητα ὅλα τὰ ἐμπόδια ποὺ μπορεῖ νὰ συναντήσῃ, μιὰ ἰσότητα ποὺ, ὅπως λέει, ἀντιστοιχεῖ δίχως ἀμφιβολία σὲ σχέδιο τῆς θείας πρόνοιας”,⁵ ἢ στὸν Ἐγγελο, τὸν Μάρξ, κ.λπ.

Κανεῖς δὲν εἶναι μὲ τὴ θέλησή του κακός. Ἡ περίφημη αὐτὴ δήλωση προϋποθέτει καὶ σημαίνει τὴ θέληση ὡς θετικὴ ὁρμὴ, εἴτε θέλω ὅ,τι ἔχω εἴτε αὐτὸ ποὺ δὲν ἔχω. Δὲν ὑποτιμᾶται ἢ προσωπικὴ εὐθύνη ἀλλὰ διακρίνεται ἡ θέληση ἀπὸ τὴν ἄρνηση: κατὰ κύριο λόγο θέλησή μου εἶναι ὅ,τι ἐπιθυμῶ ὅταν δὲν ὑπάρχει τίποτα νὰ ἀρνηθῶ. Ὅ,τι θέλω, ἐπειδὴ τὸ θέλω, γιὰ μένα εἶναι ἀγαθό. Μόνο χωρὶς τὴ θέληση αὐτὴ γίνομαι πράγματι κακός, ἂν ἀποξενωθῶ ἀπόλυτα — μετὰ τὸ ψωμίον, τότε εἰσῆλθεν εἰς ἐκεῖνον ὁ σατανᾶς⁶ — ὁπότε ἡ συνείδηση ὑπάρχει μόνο γιὰ νὰ ἀρνεῖται. “Μετὰ τὸν Μυστικὸ Δεῖπνο ὁ Ἰούδας δὲν εἶχε νὰ πάει πουθενὰ ἄλλοῦ, παρὰ στὸ σκοτάδι τῆς Θεοκτονίας. Ὅταν ἐκτελέστηκε αὐτὴ ἡ ἐπιθυμία, καὶ μὲ αὐτὴν ἐξαντλήθηκε ἡ φυσικὴ του ζωὴ, τότε ὁ Ἰούδας δὲν εἶχε νὰ πάει πουθενὰ ἄλλοῦ, παρὰ στὸν αὐτοαφανισμὸ καὶ τὸν θάνατο”.⁷

¹ Πλωτῖνος, *Ἐννεάδες* 1, κεφ. 7, ἐν. 3.

² Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Ἕγνωνος Α΄*, στ. 87: *Ἕγνωνοι θεῶν ἐρώτων*, σ. 33.

³ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Ἕγνωνος Ν΄*, στ. 260–1.

⁴ Καστοριάδης, *Καιρός*, σ. 108.

⁵ *Ὁ.π.*, σ. 108.

⁶ *Ἰω.* 13, 27.

⁷ Σμέμαν, *Ἐὐχαριστία*, σ. 281.

Ἄν πράγματι ἀνοίγονται τώρα ὅλες οἱ δυνατότητες, δὲν ἔχει νόημα ἡ ἐπανάληψη σὲ ἄλλες ζωές, θὰ ἦταν ὅλες μία ζωή. Ἡ ματαιότητα ταιριάζει στὴν κόλαση, κι ἂν ἔπρεπε κάτι νὰ σκανδαλίζει αὐτὸ θὰ ἦταν μόνο ἓνα, ὅτι μαζί μὲ τὴν κόλαση διαιωνίζεται ἡ λύπη τοῦ Πνεύματος. Ἄλλοτε ὁ Γρηγόριος ἐξηγεῖ ὅτι κόλαση γίνεται ἡ ἴδια ἡ κάθαρση, ἐπειδὴ δὲν ὀλοκληρώνεται. “Σὲ ὅποιον γεννήθηκε βαθεῖα ἡ κακία, ἡ κόλαση παρατείνεται στὸ ἄπειρο μέσα ἀπὸ τὴν κάθαρση”.¹ Ἄπειρη κάθαρση δὲν ὠφελεῖ, ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ δὲν ζεῖ μὲ τὴν κάθαρση ἀλλὰ μὲ τὸν Θεό. “Αὐτὸ πὸ ἀπομένει εἶναι τὸ ἀγαθό, ὄχι ἡ κάθαρση”.²

Προτοῦ εἰσέλθει στὸν γήινο κόσμο μὲ τὴ θέληση τοῦ Ἀδάμ, τὸ κακὸ ἄρχισε στὸν πνευματικὸ κόσμο. Ἡ θέληση τῶν ἀγγελικῶν πνευμάτων, αἰωνίως προσδιορισμένη στὴν ἐναντίον τοῦ Θεοῦ ἐχθρότητα, ὑπῆρξε ἡ πρώτη πὸ γέννησε τὸ κακὸ, τὸ ὁποῖο εἶναι μιὰ ἔλξη τῆς θέλησης πρὸς τὸ χάος, μιὰ ἄρνηση τῆς ὑπαρξῆς, τῆς δημιουργίας τοῦ Θεοῦ, κυρίως ἓνα παράφορο μῖσος ἐναντίον τῆς Χάρης, πρὸς τὴν ὁποία οἱ φύσεις πὸ ἀποστάτησαν ἀντιτίθενται πεισματικά. Ἄν κι ἔγιναν πνεύματα σκότους, οἱ ἔκπτωτοι ἄγγελοι παραμένουν ὅμως δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ θέλησή τους ὡς ἀντίθετη πρὸς τὴ θεία θέληση, γίνεται μιὰ ἀπελπιστικὴ πορεία πρὸς τὸ χάος, τὸ ὁποῖο δὲν θὰ βροῦν ποτέ.³

Ἀκόμη καὶ ὁ Ὁριγένης παραδέχεται πὸς “οἱ ἐντολές, ὡς πρὸς τὸν Θεὸ πὸ τις ἐντέλλεται ὀνομάζονται ἐντολές, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὸν νοῦ πὸ βαδίζει μέσα τους, ὀνομάζονται ὁδοί”.⁴ Καὶ ὅποιος τις φυλάει, κρατᾶει τὴν ψυχὴ του ἀπὸ τὸν θάνατο πρὸς τὴ ζωή, ἐνῶ ἐκεῖνος πὸ τις καταφρονεῖ, θὰ πεθάνει ἄπειρο θάνατο”.⁵ Σύμφωνα μὲ τὴν ἐξήγηση

¹ Νύσσης, *Περὶ τῶν πρὸ ὄρας ἀναρπαζομένων νηπίων*, τ. 3.2, σ. 87. Βλ. τὸν Μ. Βασίλειο, *Ὅροι Κατὰ Πλάτος, Προοίμιον 4*, PG 31, 892.

² Πλωτῖνος, *Ἐννεάδες 1*, κεφ. 2, ἐν. 4.

³ Λόσκυ, *Ἡ μυστικὴ θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, σ. 148.

⁴ Τὴν σημασία τῶν ἐντολῶν ὡς ἀρετῶν βλ. ἐπίσης στὸν Μακάριο, 67 Ὁμιλῖαι, ὁμ. λστ': πέντε οὔσαι πάσας περιέχουσι· πρώτη εὐχὴ, λοιπὸν ἐγκράτεια, ἐλεημοσύνη, πτωχεῖα, μακροθυμία. Ταῦτα πόθῳ καὶ προαιρέσει ἐπιτελούμενα λόγοι εἰσὶ τῆς ψυχῆς ὑπὸ Κυρίου λαλούμενοι καὶ ὑπὸ καρδίας ἀκούμενοι. Ὁ γὰρ Κύριος ἐνεργεῖ καὶ τὸ πνεῦμα τότε νοερῶς λαλεῖ καὶ ἡ καρδία ὅσον ἐπιποθεῖ τοσοῦτον καὶ φανερῶς ἐπιτελεῖ.

⁵ Ὁριγένης, *Εἰς Παροιμίας*, PG 17, 208.

τοῦ Μακάριου, “ἔχοντας φύγει ἀπὸ αὐτὸν ἐδῶ τὸν μοχθηρὸ βίῳ χωρὶς τὴν κάθαρση καὶ τὸν ἀγιασμό, θὰ εἴμαστε ἄδαιοι, σὰν νὰ μὴν ἔχομε ὑπάρξει [...] Γι’ αὐτὸ νὰ ἀγωνιστοῦμε νὰ μᾶς δοθεῖ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ τώρα ποὺ βρισκόμαστε ἐδῶ, ἔχοντας ἐπίγνωση ὅτι ἂν κάποιος δὲν ἔχει τὸ Πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ, δὲν εἶναι δικὸς Του.”¹ Ὁ ἴδιος ὁ Γρηγόριος παραδέχεται ὅτι “ψυχὴ ἀφώτιστη, ποὺ δὲν στολίστηκε μὲ τὴ χάρη τῆς νέας γέννησης [...] εἶναι φυσικὸ νὰ παρασύρεται στὸν ἄερα, νὰ τριγυρνᾷ καὶ νὰ πλανᾶται ἀζήτητη σὰν ἀδέσποτη ποὺ εἶναι. Θὰ ἐπιθυμεῖ ἀνάπαυση καὶ διαμονὴ καὶ ὅπως δὲν θὰ βρίσκει, θὰ οὐδύρεται ἀνώφελα...”² Ὁ Χρυσόστομος τὸ ἴδιο, ἐξηγῶντας καὶ ὅτι δὲν ζημιώνεται κανεὶς ἂν πεθάνει βίαια.

Ὁ βίαιος θάνατος σημαίνει ἀναστολὴ τῆς ἐλευθερίας, συνήθως μὲ ἄγνοια καὶ θλίψη ἢ τρόμο, δηλαδὴ τὸ ἀντίθετο τῆς ἄλλης ζωῆς. Διαισθάνονταν τὸ παράδοξο οἱ ἀκροατὲς τοῦ Χρυσοστόμου ἀλλὰ κακῶς συνδέοντας τὴ σωτηρία μὲ τὴν χρονολογικὰ τελευταία στιγμή, ἔκαναν τὴ διάβαση βουτιά στὸ κενό. Προτοῦ δοθοῦν σὲ καθένα ὅλες οἱ εὐκαιρίες νὰ τελειοποιηθεῖ, δὲν ὑπάρχει ἡ παραμικρὴ περίπτωση νὰ πεθάνει, ἐπομένως δὲν γίνεται νὰ τὸν βλάψει ὁ βίαιος θάνατος ἀπὸ μόνος του. Διαφορετικὰ καὶ οἱ Μάρτυρες θὰ γίνονταν δαίμονες. Ὁ ἠθικισμὸς διέστρεφε τὴν εὐσέβεια στὴ φαντασία τῶν ἀκροατῶν τοῦ Χρυσοστόμου, ἐμφάνιζε τὸν Θεὸ ἕτοιμο νὰ τιμωρεῖ, ποὺ εἶναι τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετο ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, κι ἔτσι ἐμπόδιζε νὰ καταλάβουν ὅτι πρόβλημα δὲν δημιουργεῖ ἡ ἀπειλὴ ὅταν προέρχεται ἀπὸ ἔξω καὶ φοβίζει πρόσκαιρα, ἀλλὰ ἓνας ὀλόκληρος βίος περιφρόνησης, χυδαιότητας, ἄνοιας καὶ σκληρότητας. Ἡ ὁρμὴ τῆς ἀπειλῆς δὲν ἐπιτρέπει νὰ γίνει συνειδητὴ ἡ ἀρχὴ τῆς στῆ θεία βούληση, ὅμως κι ἂν προλαβαίνει νὰ γεννηθεῖ ἄγνοια καὶ φόβος, δὲν διαρκεῖ.

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀφελέστερους νομίζουν πὼς οἱ ψυχὲς ὅσων πεθαίνουν μὲ βίαιο θάνατο, γίνονται δαίμονες. Ὅμως δὲν ἰσχύει αὐτό, δὲν ἰσχύει καθόλου. Δὲν γίνονται δαίμονες οἱ ψυχὲς ὅσων πεθαίνουν βίαια, ἀλλὰ οἱ ψυχὲς ὅσων ζοῦν σὲ ἁμαρτίες. Κι αὐτὸ ὄχι ἐπειδὴ ἀλλάζει ἡ οὐσία τους, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἡ θέλησή τους ἀκολουθεῖ τὴ

¹ Μακάριος, *Λόγος μ’*.

² Νύσσης, *Πρὸς τοὺς βραδύνοντας*, PG 46, 424. Βλ. ἀκόμη *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*, PG 46, 88.

δαιμονική κακία [...] Νόμους συγγένειας ή Γραφή γνωρίζει να λείπει όχι τους βιολογικούς αλλά όσους προέρχονται από την άρετή και την κακία· και όποιος αποκτήσει το ίδιο είδος ζωής με κάποιον άλλο, αυτόν ή Γραφή τον λείπει παιδί του και αδελφό του.¹

Το ίδιο ισχύει για τη λαϊκή δοξασία ότι αν πεθάνει ένα παιδί άβηπτο, γίνεται δαίμονας.² Η τελετή του βαπτίσματος δεν είναι μαγική, δεν έχει την παραμικρή επενέργεια από μόνη της, ή όμολογία είναι προσωπική και μυστική, ή τελειότητα δεν χρειάζεται απαραίτητα δεκαετίες. Αν ή ψυχή ανοίχθηκε στον Λόγο άμέσως, αφού από την πρώτη στιγμή έχει το χάρισμα της Εικόνας και περιέχει όλόκληρη τη δημιουργία, τίποτα δεν εμποδίζει τον Θεό να την καλέσει άμέσως κοντά Του. Και τί θα μπορούσε να συμπεράνει κανείς για τις χώρες που δεν είναι καν χριστιανικές, όταν πολλοί δεν έχουν εύκαιρία όχι να βαπτιστούν αλλά ούτε να ακούσουν στα σοβαρά πως ύπάρχει χριστιανισμός...

Ό Παύλος είδοποιεί ότι *ἀπόκειται τοῖς ἀνθρώποις ἅπαξ ἀποθανεῖν*.³ Αυτό σημαίνει, “να κοιτάσουμε ζωηρά τώρα, να τρέξουμε ἡσυχά, γιατί κανείς δεν γνωρίζει την ώρα του θανάτου”.⁴ “Απ’ όποιον φεύγει από τη ζωή αυτή, έχει αφαιρεθεί μαζί κάθε ελπίδα για μετάνοια και στροφή στο καλύτερο”.⁵

¹ Χρυσόστομος, *Εἰς τὸν Λάζαρον*, PG 48, 983. Βλ. τὸν Πλωτῖνο, *Ἐννεάδες* 4, κεφ. 4, ἐν. 13.

² Πιθανῶς ή δοξασία αὐτὴ ἀναπτύχθηκε ὡς ἔμμεση καὶ ἔντονη ὠθηση νὰ βαπτίζονται τὰ παιδιὰ νωρίς, ἀλλὰ εἶναι δίκοπο μαχαίρι ὅπως ὅλη ή συμβατική καὶ ἐθιμική πλευρὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς.

³ *Ἐβρ.* 9, 27.

⁴ Ἰωάννης ὁ Σιναΐτης, *Κλίμαξ*, λόγος α', κεφ. 43. Βλ. καὶ τὸν λόγο κστ', κεφ. 34: ὅπως εἶναι ἀδύνατο νὰ μὴ θυμᾶται τὸ ψωμί ὁ πεινασμένος, ἔτσι ἀκριβῶς ἀδύνατο εἶναι νὰ μὴ θυμᾶται τὴν ἔξοδο καὶ τὴν κρίση ἐκεῖνος πὺς σπουδάζει νὰ σωθεῖ.

⁵ Νύσσης, *Περὶ παρθενίας*, κεφ. 23, ἐν. 2. Βλ. *Λουκ.* 23, 42–43, τὸν Μ. Βασίλειο, *Ὅροι κατὰ πλάτος*, PG 31, 892, τὸν Αὐγουστῖνο, *Ἐξομολογήσεις*, βιβλ. 6, κεφ. 11, PL 32, 729, *Πολιτεία τοῦ Θεοῦ*, βιβλ. 10, κεφ. 22, PL 41, 300, καὶ τὸν Χρυσόστομο, *Περὶ κατανύξεως*, PG 47, 422, *Εἰς τὸν Λάζαρον*, PG 48, 985, *Περὶ μετάνοίας*, PG 49, 349–50.

Κανένας μὴ σὲ κοροϊδεύει μὲ κενούς λόγους. Γιατί θὰ σταθεῖ μπροστά σου αἰφνίδιος ὄλεθρος καὶ θὰ σοῦ γίνεῖ ἡ καταστροφή σὰν καταιγίδα. Θὰ ἔρθει ἄγγελος κατηφής,¹ παίρνοντας βίαια καὶ σέρνοντας τὴν ψυχὴ σου δεμένη στὶς ἁμαρτίες, ὅπως θὰ κοιτάει συνέχεια πίσω στὰ ἐδῶ πράγματα, καὶ θὰ ὀδύρεται χωρὶς φωνή, ἀφοῦ θὰ ἔχει πιὰ ἀποκλειστεῖ τὸ ὄργανο τῶν θρήνων.²

Ἄν ὑπάρχει ἐδῶ μετάνοια, ἐδῶ εἶναι τὸ καθαρτήριο. Καθενὸς ἡ γέννηση συμβαίνει σὰν ἓνα ἄλμα πρὸς ὅποιο εἶδος ζωῆς θελήσει.³ Γιὰ ὅσους περιφρόνησαν τὴν πραγματικότητα, τὸ ἄλμα γίνεται πτώση στὴ φωτιά — στὴ σκληρότητα, τὴν παράνοια καὶ τὸν φόβο, ὅπου καταδικάζουν οἱ ἴδιοι τὸν ἑαυτό τους.

Γνωρίζω τὸν ἐκτιναγμὸ καὶ ἀνατιναγμὸ, τὸν βρασμὸ, τὸ σπάσιμο τῆς καρδιάς καὶ τὴν παράλυση τῶν γονάτων [...] Καλύτερα νὰ παιδευτεῖ κανεὶς ἐδῶ καὶ νὰ καθαριστεῖ, παρὰ νὰ σταλεῖ σ' ἐκείνη τὴ βάσανο, ὅπου εἶναι καιρὸς κόλασης καὶ ὄχι κάθαρσης. [...] Γι' αὐτοὺς ποὺ ἀποχώρησαν, δὲν ὑπάρχει ἐξομολόγηση καὶ διόρθωση.⁴

Στὴν ξεπεσμένη ἀνθρωπότητα ὁ θάνατος ἐμφανίζεται σὰν κάτι τρομακτικὸ καὶ ζητεῖται συνεχῶς ἡ ἀπομάκρυνσή του ἢ σὰν κάτι ἀσημαντο, ἀπλὸς τερματισμὸς μιᾶς μάταιης ἐπιβίωσης. Στὴ σχέση μὲ τὸν Χριστὸ δὲν ὑπάρχει θάνατος ἀλλὰ μετάβαση καὶ μεταμόρφωση, χρόνος τοῦ Πάσχα, τὸ μεγαλύτερο δῶρο, ποὺ ὁ Θεὸς προετοιμάζει ἀπὸ τὴν ὥρα τῆς σύλληψης τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ χαρίζει συνεχῶς καὶ τὴν τελευταία στιγμή.⁵

Τὰ ἀνθρώπινα γένη εἶναι ἄλλα γιὰ ἄλλους, τὸ πνευματικὸ εἶναι ἓνα γιὰ ὅλους. Ἐπειδὴ κοινὸς Πατέρας τους εἶναι ὁ Θεὸς καὶ εἶναι

¹ Ἡ κατῆφεια δηλώνει πὼς δὲν ὑπάρχει δυνατότητα ἐπαφῆς.

² Μ. Βασίλειος, *Προτρεπτικὴ εἰς τὸ ἄγιον Βάπτισμα*, PG 31, 441–4. Βλ. τὸν Αὐγουστῖνο, *Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ*, βιβλ. 1, κεφ. 11, PL 41, 25 κ.έ. Βλ. τὴν συμβουλή τοῦ Πυθαγόρα, *μηδ' ἀποδημοῦντα ἐπιστρέφεισθαι, μὴ ἔχουσθαι τοῦ βίου τούτου ἀποδηήσκοντα*: Πορφύριος, *Πυθαγόρου βίος*, ἐν. 42.

³ Βλ. τὸν Ἡράκλειτο, DK B 48: τοῦ τόξου ὄνομα εἶναι βίος καὶ ἔργο του ὁ θάνατος.

⁴ Γρηγόριος Θεολόγος, *Εἰς τὸν πατέρα σιωπῶντα*, ἐν. 7, PG 35, 944.

⁵ Βλ. τὸν Συμεών, *Κατήχηση 2*, εἰς *ΕΣΝΘ*, τ. 1, σ. 32–33.

ὄλοι ἀδελφία, μὴ ἔχοντας γεννηθεῖ ἀπὸ ἓνα καὶ μία, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν Ἰοῦθεσία τοῦ Πνεύματος, μὲ τὴν ἀγάπη συναρμόστηκαν μεταξύ τους στὴν κοινὴ τους νόηση.¹

ΟΣΑ ΓΙΝΟΝΤΑΙ τώρα δὲν εἶναι λιγότερο θαυμαστὰ ἀπ' ὅσα βρίσκονται στὴν ἄλλη ζωὴ, οὔτε ἀπολύτως διαφορετικά.² Καὶ θανεῖν πολλὰ χάρις, ὁμολογεῖ ὁ Αἰσχύλος.³ Γιὰ τὸν Πλάτωνα ἡ χάρις τοῦ θανάτου σημαίνει ἔμπρακτη σπουδὴ καὶ ἀνοίγει μὲ δύναμη ὁ ὀρίζοντας σὲ ὑπερουράνιο τόπο. Μὲ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ Χριστοῦ ὁ τόπος φωτίζεται καὶ ἀναγνωρίζεται, τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἐπὶ πᾶσαν ὑπερβολὴν θαύματος τὰς ψυχὰς ἡμῶν ἀνάγει⁴ — καὶ ὅμως, πολλοὶ περιφρονοῦν τὸ Εὐαγγέλιο! Κι ἐνῶ χάνουν τοὺς 'δικούς τους' τὸν ἓνα μετὰ τὸν ἄλλο, τοὺς φαίνεται 'ρεαλιστικὸ' νὰ ἐκπαιδεύονται στὴν ἐπιβίωση μέχρι νὰ γίνουν χῶμα. Δύο χιλιετίες 'μετὰ' τὸν Χριστό, 'ἐξηγοῦν' τὸ σύμπαν σὰν κάτι ἄσκοπο, καὶ τὸ ἔχουν αὐτὸ γιὰ σοφία!⁵ Δὲν ζοῦν οὔτε κόλαση οὔτε παράδει-

¹ Μ. Βασίλειος, *Εἰς τοὺς ἀγίους τεσσαράκοντα μάρτυρας*, PG 31, 509.

² Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα*, τ. 9.1, σ. 258 κ.έ. Αὐτὸ ἀναγνωρίζει κάπως ἦδη ὁ Ὅμηρος. "Οἱ περίφημοι ἁμαρτωλοὶ τῆς ἀρχαίας μυθολογίας (Τιτυός, Τάνταλος, Σίσυφος, Ἴξίωv κ.ἄ.) δὲν ἔχουν τιμωρηθεῖ γιὰ ἐξιλασμὸ τῶν ἁμαρτημάτων τους· ἀπλῶς ἡ τιμωρία ποὺ τοὺς εἶχε ἐπιβληθεῖ στὴ γῆ, γιὰ τὴν ἀλαζονεῖα τους ἀπέναντι στοὺς θεοὺς, συνεχίζεται καὶ στὸν κάτω κόσμος. Καὶ ὁ Μίνως, ξακουστὸς γιὰ τὴ δικαιοσύνη του στὴ γῆ, ἀπλῶς συνεχίζει τὰ δικαστικά του καθήκοντα καὶ στὸν κάτω κόσμος": Λαμπάκης, *Οἱ καταβάσεις στὸν κάτω κόσμος στὴ βυζαντινὴ καὶ στὴ μεταβυζαντινὴ λογοτεχνία*, σ. 17. Στὴν ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία ἡ αἰώνια κόλαση ὡς τιμωρία ὑπάρχει κυρίως σὲ ψευδεπίγραφα βιβλικά καὶ ἐλάσσονα πατερικά κείμενα. Ἡ δημώδης παράδοση ἀκολουθεῖ ἐν γένει τὸν ὀμηρικὸ τρόπο, γιὰ παράδειγμα στὸν Διγενῆ Ἀκρίτα, ἐνῶ γιὰ μεγαλύτερη κόλαση ἔχει τὸ νὰ θέλεις νὰ πεθάνεις καὶ νὰ μὴ μπορεῖς. Βλ. Πολίτου, *Παραδόσεις*, σ. 103 κ.έ., παραδόσεις 184, 185, 186, κ.ἄ.

³ Αἰσχύλος, *Ἀγαμέμνων*, στ. 550.

⁴ Μ. Βασίλειος, *Περὶ τοῦ ἁγ. Πνεύματος*, κεφ. 19, ἐν. 49.

⁵ Εἶναι πιὸ 'ἀπλὸ' τὸ ἄσκοπο παρά ἡ ὑπόθεση τοῦ Θεοῦ, ἰσχυρίζεται ὁ Χώκινγκ, ὡς ἐὰν ἀπλούστερο καὶ ἀληθέστερο ὀφείλαν νὰ ταυτίζονται! Φθάνεις σὲ σημεῖο νὰ ἀπορεῖς πῶς γίνεται ἔξυπνοὶ ἄνθρωποι νὰ εἶναι ἱκανοὶ γιὰ τόσο ἀπίστευτη ἐπιπολαιότητα. Ὅμως ἔστω ἔτσι, εἶναι πράγματι πιὸ ἀπλὴ ἡ αὐτόματη γένεση; Τί ἀπλὸ ὑπάρχει στὴν ἀναγωγὴ ὄλων καὶ μάλιστα τῶν πνευματικῶν φαινομένων σὲ ἓνα ὑποτιθέμενο σωματίδιο, ποὺ μέσα ἀπὸ τὴν

σο ἀλλὰ ἀντὶ καὶ γιὰ τὰ δύο, ἅς γλεντήσουμε γιὰτὶ αὖριο πεθαίνουμε, πού εἶναι ἡ καρδιά τῆς εὐτέλειας, μὲ τὰ παιδιὰ τῆς, λέει ὁ Γρηγόριος, “σὰν τὰ ζῶα στὴ βοσκή...

“Ὅ,τι χαρίζουν στὸν λαίμω, τὴν κοιλιὰ καὶ τὶς ὑπόλοιπες ὀρέξεις τους, κρίνουν πὼς εἶναι καλό, ἢ ἀκόμη τὸ νὰ εἶναι πρῶτοι, νὰ θεωροῦνται πὼς ξεπερνοῦν τοὺς ὑπόλοιπους ἢ νὰ ἐφησυχάζουν στὴν περιουσία τους, καὶ ὅ,τι ἄλλο μπορεῖ νὰ ἀνήκει στὶς ἀπάτες τοῦ βίου. Κι ἂν τοὺς μιλήσει κανεὶς γιὰ τὴν ἐλπίδα τῆς ἐρχόμενης ζωῆς, γιὰ τὸν παράδεισο, τὴ βασιλεία, τὴ ζωὴ τῶν οὐρανῶν καὶ τὰ σχετικὰ, τοὺς μοιάζει αὐτὸ παραλήρημα καὶ φλυαρία.¹

“Γιὰ ἐκεῖνον πού βλέπει προσεκτικὰ τὸν κόσμον, ἡ ἐμπειρία τῆς κόλασης εἶναι ἄμεση”.² Ἡ ἀποξένωση ἀπὸ τὴν πραγματικότητα εἶναι ὁ κανόνας. Ἦδη στὴ ‘φιλοτεκνία’ τῶν ἀρπακτικῶν καταργεῖται ἡ μία κίνηση: ἀρχικὰ τὴ φροντίδα ἔχει ὁ γονιός, ὕστερα τὴν ἔχει τὸ παιδί, ποτὲ δὲν τὴν ἔχει ὁ Θεός. Συμβαίνει σειρὰ διαιρέσεων, μὲ τοὺς παπποῦδες νὰ ἀντιμετωπίζονται ὡς ἀναγκαῖο βάρους, ἂν δὲν στέλνονται σὲ οἴκους εὐγῆρίας, τὰ παιδιὰ νὰ ἐκπαιδεύονται δουλευτῆδες, τὸ ἴδιο τὸ ζευγάρι ἐν τέλει νὰ χωρίζεται ἢ νὰ διαιωνίζει μιὰ συμβίωση χωρὶς νόημα.

πάροδο τοῦ χρόνου μὲ μιὰ ἀναγκαῖα τυχαιότητα ἔδωσε ἀπὸ γαλαξίες καὶ πλανῆτες μέχρι σονάτες καὶ συμφωνίες, πολιτεύματα καὶ θρησκείες; Ποιὰ ἀπλότητα ἔχει ἡ ἀναγωγή τῆς νοημοσύνης στὴν ἀνοησία; Γιατί εἶναι ἀπλὸ νὰ θεωρεῖς τὸ κατώτερο αἰτία τοῦ ἀνώτερου; Τί ἀπλὸ ἔχει ὡς ἀρχὴ τοῦ παντὸς τὸ ἄσκοπο, αὐτὸ πού δὲν καταδέχτηκες οὔτε κἂν γιὰ τὴν προσωπικὴ σου ὑπαρξη, γιὰ τὴν ὁποία φρόντισες νὰ ἔχει κατεύθυνση συνειδητὴ καὶ ἐπιθυμητὴ; Περαιτέρω, ἐφόσον ὁ Θεὸς καὶ ἡ ἄλλη ζωὴ ἀπορρίπτονται ‘ἐπιστημονικότερα’ ὡς ‘πολύπλοκα’, θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ ἐξηγηθεῖ τί ἀπλὸ ὑπάρχει στὸν πόνο, τὴ φθορὰ καὶ τὸν θάνατο. Μοῦ φαίνεται ἄξιο μεγάλης ἀπορίας ἓνας ἀνθρωπος βασανισμένος ὅσο ὁ Χώινγκ, πὼς μπόρεσε νὰ περιφρονήσει τὴν ἴδια τὴ δραματικὴ κατάστασή του, νὰ μὴ διδαχθεῖ τίποτα, καὶ μάλιστα νὰ τὴ θεωρήσει ἀρκετὰ ‘ἀπλὴ’ γιὰ νὰ τὴν ἀναγάγει σὲ κοσμικὸ νόμον, προτείνοντας τὴν ὑπαρξη σὰν μιὰ ἄσκοπη ταλαιπωρία καὶ ἀσημαντότητα.

¹ Νύσσης, *Εἰς τὴν προσευχὴν*, σ. 226.

² Εὐδοκίμωφ, *Ἡ πάλη μὲ τὸν Θεόν*, σ. 130.

Τὸ φοβερὸ δὲν εἶναι μόνο ὅτι προβάλλετε καὶ ὑποδεικνύετε τὰ ἀντίθετα μὲ τὸν Χριστό, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἐξιδανικεύετε τὴν κακία μὲ εὐφημισμούς [...] ἀποκαλῶντας τὸν πλουτισμὸ ἐλευθερία,¹ τὴ ματαιοδοξία μεγαλοψυχία, τὸ θράσος εἰλικρίνεια, τὴν ἀσωτεία ἀνθρωπιά καὶ τὴν ἀδικία ἀνδρεία. Ἐπειτα, σὰν νὰ μὴν ἀρκοῦσε αὐτὴ ἡ ἀπάτη, ἀντιστρέφετε καὶ τὶς σημασίες τῆς ἀρετῆς, ἀποκαλῶντας τὴ σωφροσύνη μισανθρωπία, τὴν ἐπιείκεια δειλία, τὴ δικαιοσύνη ἀνανδρία, τὴν πραότητα δουλοπρέπεια καὶ τὴν ἀνεξικακία ἀδυναμία.²

Ἔσπου ἔρχεται ἡ ἀνακοίνωση τοῦ τέλους, καὶ ὅπως εἶναι φυσικό, ἀφοῦ δὲν εἶχε ἰκανὸ ἢ κανένα λόγο ἡ ζωὴ, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἔχει ὁ θάνατος.

Ἀπλῶς ἀπορῶντας λέω, πῶς γίνεται νὰ ἔχουν τόση σπουδὴ καὶ τόση ἐξάρτηση ἀπ' ὅσα καταργοῦνται καὶ παύουν, ἐνῶ γι' αὐτὰ ποὺ μένουν, καὶ μάλιστα γιὰ τὴν ἀγάπη, τὸ μεγαλύτερο ἀπ' ὅλα, τὸ γνῶρισμα τοῦ χριστιανοῦ, ὅχι μόνο οἱ ἴδιοι δὲν φροντίζουν καθόλου, ἀλλὰ καὶ πολεμοῦν ὅσους τὴν σπούδασαν, κι ὅπως τοὺς μά-

¹ Ὁ Χρυσόστομος δὲν ἀγνοεῖ φυσικὰ τὴ δύναμη τοῦ χρήματος ἀλλὰ προσεγγίζει τὰ πράγματα ὑπὸ τοὺς ὅρους τῆς τελειότητας. Ἡ ἐξάρτηση ἀπὸ τὸ χρήμα ἢ ἀπ' ὀτιδήποτε ἐξωτερικὸ τραυματίζει τὴν ἐλευθερία ἀκόμη καὶ τῶν ἀγαθῶν πράξεων. Τὸ χρήμα ἐνισχύει ὄντως τὴν ἐλευθερία, ἀλλὰ ὡς ἓνα βαθμὸ, τὸν ὁποῖο ἔχει κανεὶς νὰ ξεπεράσει. Ἄν εἶναι ἀνάγκη νὰ διαθέτεις κάτι τόσο ἐξωτερικὸ ὅσο τὰ χρήματα γιὰ νὰ κατορθώσεις ὀτιδήποτε, σὲ ποῖο βαθμὸ μποροῦμε νὰ μιλάμε γιὰ ἐλευθερία; Σύμφωνα μὲ τὸν Μέγιεντορφ, *Ἡ Βυζαντινὴ Κληρονομία*, σ. 203, “ἡ χριστιανικὴ ἐλευθερία δὲν ἀνάγεται σὲ μιὰ ἐλευθερία ἐκλογῆς μεταξὺ καλοῦ καὶ κακοῦ, ἢ μεταξὺ ποικίλων ἐναλλακτικῶν πράξεων μιᾶς γήινης συμπεριφορᾶς. Εἶναι, πρῶτα ἀπ' ὅλα, ἡ δυνατότητα νὰ εἶσαι πλήρως ἀνθρώπινος, δηλ. νὰ κατέχεις πλήρως τὴ ζωὴ σου καὶ τὶς δυνατότητές σου, νὰ εἶσαι ἐλευθερωμένος ἀπὸ τὶς δυνάμεις τοῦ θανάτου καὶ τοῦ κακοῦ”. Ἡ παρατήρηση αὐτὴ περιέχει μιὰ πολὺ ὀρθὴ διάσταση καὶ μερικὰ προβλήματα. Πῶς μπορεῖς νὰ εἶσαι πλήρως ἀνθρώπινος χωρὶς δυνατότητα ἐπιλογῆς ἢ πρὶν ἀπὸ αὐτήν; Ἡ χριστιανικὴ ἐλευθερία δὲν ἀνάγεται ἀποκλειστικὰ στὴ δυνατότητα ἐπιλογῆς, πάντα ὅμως τὴν περιέχει, καὶ μάλιστα ὡς πρωταρχικὴ, δὲν νοεῖται χωρὶς αὐτήν.

² Χρυσόστομος, *Πρὸς τοὺς πολεμοῦντας*, PG 47, 359–360. Βλ. τὸν Θουκυδίδη, *Ἱστορίαι*, βιβλ. 3, κεφ. 82, ἐν. 4–8.

χονται εκπληρώνουν αυτό που ειπώθηκε, ούτε οι ίδιοι εισέρχονται, και όσους εισέρχονται τους εμποδίζουν να μπουν.¹

Ο Θεός είναι απορρόντων αντίληψις,² έπομένως δέν έχει ούτε καν δυνατότητα να βοηθήσει για να φέρι κοντά Του όσους άρχοονται σε ότιδήποτε άλλο έκτός από τον Ίδιο. Όμως για να φθάσει στο σημείο να ζητήσεις τον Ίδιο, στοιχειώδης ευαισθησία είναι απαραίτητη...

Σχεδόν όλόκληρη ή ζωή μας αναλώνεται σε άνούσιες περιέργειες. Αντίθετα, υπάρχουν πράγματα, που θά 'πρεπε να διεγείρουν την περιέργεια των ανθρώπων στον άνώτατο βαθμό, και πού, κρίνοντας από τον ρυθμό τής καθημερινής τους ζωής, δέν τους έμπνέουν καμμία!

Πού βρίσκονται οι πεθαμένοι φίλοι μας;

Γιατί είμαστε εδώ;

Έρχομαστε από πουθενά;

Τί είναι έλευθερία;³

ΑΝ γίνομαι σκοτάδι τώρα, αυτήν έδω τή στιγμή χωρίς στιγμή, γιατί θά γίνω κάτι διαφορετικό σε πέντε λεπτά ή στο τέλος του χρόνου;⁴ Ζοΰμε και υπάρχουμε συνεχώς στον καιρό του Πάσχα.⁵ Όλόκληρη “ή ανθρώπινη ιστορία”, σύμφωνα με τον Κάφκα, “είναι τó δευτερόλεπτο ανάμεσα σε δύο βήματα ένός περιπατητή”.⁶ Όμως τó δευτερόλεπτο είναι ήδη ένα υπερβολικό διάστημα. Είτε πω ένα δευτερόλεπτο είτε δεκατέσσερα δισεκατομμύρια χρόνια, έχω κάνει άκριβώς τó ίδιο λάθος.

¹ Μ. Βασίλειος, *Περί πίστεως*, PG 31, 688. Βλ. *Ματθ.* 23, 13, Πλάτωνος, *Πολιτεία* 504d–e, Άριστοτέλους, *Προτρεπτικός* 53.

² Βλ. π.χ. *Μηναϊον*, 22 Σεπτεμβρίου.

³ Μπωντλαίρ, *Η καρδιά μου ξεγυμνωμένη*, σην. XIII, σ. 39.

⁴ Τó σκοτάδι συμβολίζει άπειρη άπώλεια. “Αν τó φώς που έχεις μέσα σου είναι σκοτάδι, τó σκοτάδι πόσο είναι;” — *Ματθ.* 6, 23.

⁵ Χρυσόστομος, *Είς τήν Α' προς Τιμόθεον*, PG 62, 530.

⁶ Κάφκα, *Τά μπλέ τετράδια*, σ. 22.

“Ο θεῖος ὀφθαλμὸς βλέπει πάντα μόνο τὸ παρὸν, αὐτὸ ποὺ ἔχει περάσει δὲν τὸ ὑπολογίζει”.¹

¹ Νύσσης, *Εἰς τὰς ἐπιγραφάς*, τ. 5, σ. 47. Βλ. Συμεὼν τὸν Νέο Θεολόγο, *Ἠθικός 10, ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 296: ἂν βρίσκομαι τώρα στὸ σκοτάδι, θὰ βρεθῶ στὸ σκοτάδι καὶ μετὰ τὸν θάνατο, πάντως καὶ σὲ μένα ἢ μέρα τοῦ Κυρίου θαρθεῖ σὰν τὸν κλέφτη τῆ νύχτα καὶ σὰν τὸν πόνο τῆς ἐγκύου καὶ δὲν θᾶχω πῶς νὰ ξεφύγω. Βλ. *Α΄ Θεσ.* 5, 1–6, *Ἰω.* 4, 24 καὶ 9, 4, καὶ *Ἀποκ.* 3, 3: ἂν δὲν ξυπνήσεις, θαρθεῖ σὰν τὸν κλέφτη, δὲν πρόκειται νὰ μάθεις ποιὰ ὥρα θὰ σοῦ ἔρθω. Βλ. τὸν Γρηγόριο Θεολόγο, *Εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα*, ἐν. 13, *PG* 36, 376: κάθε στιγμή εἶναι γιὰ σένα καιρὸς κάθαρσης γιατί κάθε στιγμή εἶναι καιρὸς θανάτου [...] Ἄν συνέχεια προσπερνᾷς τὸ τώρα καὶ ἀποβλέπεις στὸ μετὰ, μὲ ὅλες τὶς μικροαναβολές, χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζεις, ἀφήνεσαι νὰ σὲ ἐξαπατάει μὲ τὸν τρόπο του ὁ διάβολος, ποὺ λέει, δῶσε τὸ παρὸν σὲ μένα, τὸ μέλλον στὸν Θεό. Βλ. τὸν Μάξιμο, *Εἰς Ἐκκλησιαστήν*, ἐν. 11, στ. 101–2: ὅτιδῆποτε ἀναβάλλεται γιὰ τὸ αὔριο εἶναι ἀνώφελο, γιατί εἶναι ἀνύπαρκτο.

Βιβλιογραφία

- Arendt H., *Ἡ ἀνθρώπινη κατάσταση (vita activa)*, μτφρ. Στ. Ροζάνης, Γερ. Λυκιαρδόπουλος, Ἀθήνα 1986.
- Bashō M., *Μόνο τὰ ὄνειρά μου συνεχίζονται*, μτφρ. Γ. Μπλάνας, Ἀθήνα 2002.
- Baudelaire Ch., *Ἡ καρδιά μου ξεγυμνωμένη*, μτφρ. Ἰω. Εὐσταθιάδου–Λάππα, Ἀθήνα 1977.
- Berlin I., *Τὸ στρεβλὸ ὕλικὸ τῆς ἀνθρωπότητας*, μτφρ. Γ. Μερτίκας, Ἀθήνα 2004.
- Borges G. L., *Σύντομες καὶ παράξενες ἱστορίες*, μτφρ. Δ. Καλοκύρης–Ἀχ. Κυριακίδης, Ἀθήνα 1988.
- Byron G., *Ἐπιλογὲς ἀπὸ ἐπιστολές, ἡμερολόγια καὶ ποιήματα*, ἐπιμ.–μτφρ. Εἰρ. Βρῆς, Ἀθήνα 1993².
- Camus A., *Σημειωματάρια*, μτφρ. Λ. Παλαντίου, Ἀθήνα 1987.
- Ceronetti G., *Ἡ σιωπὴ τοῦ σώματος*, μτφρ. Ἰρ. Μαραντέι, Ἀθήνα 1998².
- Clément O., “Ἡ πνευματικὴ νεύρωση τῆς Δύσης”, μτφρ. Π. Διαλιάτσης, *Ἐποπτεία* 46, Ἰούνιος 1980.
- Düring I., *Ἀριστοτέλης*, τ. Β', μτφρ. Α. Γεωργίου–Κατσιβέλα, Ἀθήνα 1994.
- Eco U., *Τὸ ὄνομα τοῦ ρόδου*, μτφρ. Ἔ. Καλλιφατιδῆ, Ἀθήνα 1985.
- Elias N., *Περὶ χρόνου*, μτφρ. Θ. Λουπασάκης, Ἀθήνα 2004.
- Eliot T. S., *Collected poems: 1909–1962*, London 1989⁸.
- Evdokimov P., *Ἡ πάλῃ μὲ τὸν Θεόν*, μτφρ. Ι. Κ. Παπαδόπουλος, Θεσσαλονίκη 1972².
- Fischer H., “Grundgedanken der deutschen Predigten” εἰς Nix–Öchslin, *Meister Eckhart der Prediger*, Freiburg 1960.
- Flaubert G., *Ἀλληλογραφία*, μτφρ. Κ. Παπᾶς, Ἀθήνα 1983.
- Florovsky G., *Δημιουργία καὶ Ἀπολύτρωση*, μτφρ. Π. Πάλλης, Θεσσαλονίκη 1983.
- , *Χριστιανισμὸς καὶ πολιτισμὸς*, μτφρ. Ν. Πουρναρᾶς, Θεσσαλονίκη 2000².
- , *Τὸ σῶμα τοῦ ζῶντος Χριστοῦ*, μτφρ. Ἰ. Παπαδόπουλος, Θεσσαλονίκη 1972.
- Forman R. K. C., *Meister Eckhart: Mystic as theologian*, Rockport M.A. 1991.

- Goff J., *Οί διανοούμενοι στὸν Μεσαίωνα*, μτφρ. Μ. Παραδέλλη, Ἀθήνα 2002.
- , “Η πόλη ὡς παράγοντας πολιτισμοῦ (12ος – 15ος αἰ.)”, μτφρ. Ζην. Δρακοπούλου, *Ἐποπτεία* Ἰουνίου 1992.
- Gogol N., *Στοχασμοὶ στὴ Θεία Λειτουργία*, χ. μτφρ., Ὁρωπὸς 1999².
- Hölderlin Fr., “Τρεῖς ὕμνοι”, εἰς Τ. Παπατσώνη, *Friedrich Hölderlin: Ἐγκώμιο, Τρεῖς ὕμνοι, Τρία σχόλια*, Ἀθήνα 1993.
- , *Ἐλεγεῖες, ὕμνοι καὶ ἄλλα ποιήματα*, μτφρ. Στ. Νικολοῦδη, Ἀθήνα 1996.
- Jaspers K., *Μαθήματα φιλοσοφίας*, μτφρ. Χρ. Μαλεβίτσης, Ἀθήνα 1978.
- Jevtić A., *Χριστὸς – Ἀρχὴ καὶ Τέλος*, Ἀθήνα 1983.
- Kafka F., *Κομμάτια ἀπὸ τετράδια καὶ σκόρπια φύλλα*, μτφρ. Γ. Βαμβαλῆς, Ἀθήνα 1982.
- , *Τὰ μπλὲ τετράδια*, μτφρ. Γ. Βαμβαλῆς, Ἀθήνα 1982.
- Kandinsky W., *Γιὰ τὸ πνευματικὸ στὴν τέχνη*, μτφρ. Μ. Παράσχης, Ἀθήνα 1981.
- Kierkegaard S., *Ἡ ἐπανάληψη*, μτφρ. Σ. Σκοπετέα, Ἀθήνα 1977.
- Koch J., “Zur Einführung”, εἰς Nix-Öchslin, *Meister Eckhart der Prediger*, Freiburg 1960.
- Koestler A., *Ἐνα Φάντασμα στὴ Μηχανή*, μτφρ. Ἰω. Χατζηνικολῆ, Ἀθήνα 1977.
- , *Ὁ Ἄωτὸς καὶ τὸ Ρομπότ*, μτφρ. Γ. Κοβαλένκο, Ἀθήνα 1983.
- Küng H., *Great Christian Thinkers*, μτφρ. J. Bowden, London 1994.
- Largier N., “Interpreting Eckhart’s Incarnation Theology: The Sermon Collection *Paradisus anime intelligentis*”, *Eckhart Review* 13, Ἄνοιξη 2004.
- Lawrence D. H., *Εἵκοσι ποιήματα*, μτφρ. Ὁλ. Καράγιωργα, Ἀθήνα 1972, χ. ἄρ.
- Lossky Vl., *Ἡ μυστικὴ θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, μτφρ. Στ. Πλευράκη, Θεσσαλονίκη 1991⁵.
- Merleau-Ponty M., *Ἡ πρόζα τοῦ κόσμου*, μτφρ. Μπ. Λυκούδης, Ἀθήνα 1984.
- , *Οἱ περιπέτειες τῆς διαλεκτικῆς*, μτφρ. Μπ. Λυκούδης, Ἀθήνα 1984.
- Meyendorff J., *Ἡ Βυζαντινὴ Κληρονομία στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία*, μτφρ. Δ. Μόσχος, Ἀθήνα 1999².
- Mill J. S., *Περί ἐλευθερίας*, μτφρ. Ν. Μπαλῆς, Ἀθήνα 1983.
- Mills J. (O.P.), “Comparing Eckhart”, *Eckhart Review* 3, Ἄνοιξη 1994.
- Nietzsche Fr., *Ἔτσι μίλησε ὁ Ζαρατούστρα*, μτφρ. Ἄ. Δικταῖος, Ἀθήνα 1983².

- , *Ροδανγή*, μτφρ. Άγ. Ντόκας, Άθήνα 1978.
- , *Άνθρώπινο πολὺ ἀνθρώπινο*, τ. Α΄–Β΄, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Θεσσαλονίκη ἄ.ἔ.
- Novalis, *Ύμνοι στὴ νύχτα*, μτφρ. Γ. Ν. Πολίτης, Άθήνα 1986.
- Pirandello L., *24 διηγήματα*, μτφρ. Γ. Μπεράτης, Άθήνα 1997.
- Plotzke U., *Meister Eckhart der Prediger* εἰς Nix–Öchslein, *Meister Eckhart der Prediger*, Freiburg 1960.
- Poe E. A., *Ἡ ἀφήγηση τοῦ Ἄρθουρ Γκόρντον Πύμ*, μτφρ. Έ. Ἀθανασοπούλου, Άθήνα 1986.
- Popović J., *Άνθρωπος καὶ Θεάνθρωπος*, μτφρ. Ἀθ. Γιέβτιτς, Άθήνα 1981⁴.
- Quincey T., *Ἐξομολογήσεις ἐνὸς ἄγγλου ὀπισφάγου*, μτφρ. Α.Π. καὶ Σ.Α., Άθήνα χ.ἔ.
- Rilke R. M., *Οἱ Σημειώσεις τοῦ Μάλτε Λάουριντς Μπρίγκε*, μτφρ. Δ. Δήμου, Θεσσαλονίκη 1954.
- , *Ἐλεγεῖες τοῦ Ντουίνο*, μτφρ. Δ. Δήμου, Θεσσαλονίκη 1975.
- , *Τὸ βιβλίον τῶν ὠρῶν, βιβλίον α΄: τοῦ μοναστικοῦ βίου*, μτφρ. Δ. Οἰκονομίδης, Άθήνα 1978.
- , *Γράμματα σ΄ ἓνα νέο ποιητὴ*, μτφρ. Ν. Παπασταϊκούδης, Θεσσαλονίκη χ.ἔ.
- , *Ροντέν*, μτφρ. Ε. Μελά, Άθήνα χ.ἔ.
- , *Γράμματα γιὰ τὸν Σεζάν*, μτφρ. Κ. Ψαρροῦ, Άθήνα 2000.
- Rimbaud A., *Μιὰ ἐποχὴ στὴν κόλαση*, μτφρ. Ν. Σπάνιας, Άθήνα 1981.
- Rörig Fr., *The Medieval Town*, χ. μτφρ., Berkeley 1971³.
- Russell B., *Ἡ κατάκτηση τῆς εὐτυχίας*, μτφρ. Δ. Θεοδωρακάτος, Άθήνα 1975.
- Sakharov S., *Ὅψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστι*, μτφρ. Ἱερομ. Ζαχαρίας, Ἔσσεξ 1993².
- , *Ὁ ἄγιος Σιλουανὸς ὁ Ἄθωνίτης*, Ἔσσεξ 1995⁶.
- Salinger J. D., *Ὁ φύλακας στὴ σίκαλη*, μτφρ. Τζ. Μαστοράκη, Άθήνα 1978.
- Sanders E. P., *Τὸ ἱστορικὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ*, μτφρ. Γ. Βλάχος, Άθήνα 1998.
- Schmemann A., *Γιὰ νὰ ζήσει ὁ κόσμος*, μτφρ. Ζ. Λορεντζάτος, Άθήνα 1970.
- , *Ἐνχαριστία*, μτφρ. Ἱ. Ποηλίδης, Άθήνα 2000².
- Shakespeare W., *Complete works*, ἐπιμ. Α. Η. Bullen, N.Y. 1988.
- Spinoza B., *Tractatus de intellectus emendatione*, ἐπιμ. C. Gebhardt, Heidelberg 1925.
- , *Ἠθικὴ*, μτφρ. Μ. Ζωγράφου, Άθήνα χ.ἔ.

- Staniloae D., *Εἰσαγωγή καὶ σχόλια εἰς Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ ἐρωτήματα φιλοσοφικά καὶ θεολογικά*, μτφρ. Ἄ. Σακαλῆ, Ἀθήνα 1990².
- , *Εἰσαγωγή καὶ σχόλια εἰς Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ Μυσταγωγίαν*, Ἀθήνα 1989.
  - , *Ὁ Θεός, ὁ κόσμος καὶ ὁ ἄνθρωπος*, μτφρ. π. Κων/νος Coman – Γ. Παπαευθυμίου, Ἀθήνα 1995².
- Tarkovsky A., *Μαρτυρολόγιο (Ἡμερολόγια 1970–1986)*, μτφρ. Ἄλ. Ἴσαρη, Ἀθήνα 1990.
- Valery P., *Ποίηση καὶ ἀφηρημένη σκέψη*, μτφρ. Χρ. Λιοντάκης, Ἀθήνα 1980.
- , *Τὸ Παραθαλάσσιο Νεκροταφεῖο — Ἡ Νεαρὴ Μοῖρα*, μτφρ. Ἄν. Γιανναρᾶς, Ἀθήνα 1979.
- Van Gogh V., *Γράμματα στὸν ἀδελφὸ του*, μτφρ. Σ. Σκιαδαρέσης, Ἀθήνα χ. ἔ.
- Ware K., *Ὁ Ὁρθόδοξος Δρόμος*, μτφρ. Μ. Πάσχου, Ἀθήνα 1984².
- , *Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία*, μτφρ. Ἰω. Ροηλίδης, Ἀθήνα 1996.
- Wilde O, *De profundis*, μτφρ. Ἄ. Ἀλεξάνδρου, Ἀθήνα χ. ἔ.
- Woods R., “Eckhart, Suffering and healing”, *Eckhart Review* 14, 2005.
- Yeats W. B., *Μυθολογίες καὶ ὁράματα*, μτφρ. Σπ. Ἡλιόπουλος, Ἀθήνα 1983.

*

- Ἀλεξάνδρου Ἄ., *Ποιήματα (1941–1974)*, Ἀθήνα 1991³.
- Ἀποστολάκης Γ., *Ἡ ποίηση στὴ ζωὴ μας*, Θεσσαλονίκη 1991.
- Βαλσάμης Γ., *Χρόνος καὶ Δημιουργία στὸν Γρηγόριο Νύσσης καὶ τὸν Μάιστερ Ἐκκαρτ*, Ἀθήνα 2018².
- , *Οἱ Ἀρχαῖοι Ἕλληνες*, Ἀθήνα 2017³.
  - , *Κιβωτός*, Ἀθήνα 2019.
- Γιαννακόπουλος Κ. Ι., *Μεσαιωνικὸς Ἀντικὸς Πολιτισμὸς, καὶ οἱ κόσμοι τοῦ Βυζαντίου καὶ τοῦ Ἰσλάμ*, μτφρ. Π. Χρήστου, Θεσσαλονίκη 1993.
- Ἐλύτης Ὁ., *Τὸ Ἄξιον Ἐστί*, Ἀθήνα 1980¹³.
- , *Τὰ ἐλεγεία τῆς ὀξώπετρας*, Ἀθήνα 1996³.
- Καβάφης Κ., *Ἄπαντα*, τ. Α΄–Β΄, ἐκδ. Ἰκαρος, Ἀθήνα 1978¹³.
- Καστοριάδης Κ., *Ἡ φαντασιακὴ θέσμιση τῆς κοινωνίας, ὁμάδα μεταφραστῶν ὑπὸ τὴν καθοδήγηση τοῦ συγγραφέα*, Ἀθήνα 1981.
- , *Καιρὸς*, μτφρ. Κ. Κουρεμένος, Ἀθήνα 2000.
  - , *Ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ δημοκρατία καὶ ἡ σημασία της γιὰ μᾶς σήμερα*, Ἀθήνα 1986.

- Κυράτσος Δ., “Ἡ θέση τοῦ ἁγίου Ὄρους στὸν σύγχρονο κόσμος”, *Ἐποπτεία* 96, Δεκέμβριος 1984.
- Κωνσταντέλος Δ., *Byzantine Philanthropy and Social Welfare*, N.Y. 1991².
- Λαϊνᾶ Μ. (ἐπιμ.), *Ξένη ποίηση τοῦ 20οῦ αἰῶνα*, Ἀθήνα 1989.
- Λαμπάκης Στ., *Οἱ καταβάσεις στὸν κάτω κόσμος στὴ βυζαντινὴ καὶ στὴ μεταβυζαντινὴ λογοτεχνία*, Ἀθήνα 1982.
- Μουρέλος Γ., *Θέματα αισθητικῆς καὶ φιλοσοφίας τῆς τέχνης*, τ. Α΄, Ἀθήνα 1985.
- Μωϋσῆς μοναχός, “Λόγοι συγχρόνων Ἀγιορειτῶν”, *Ἐποπτεία* 96, Δεκέμβριος 1984.
- Νέλλας Π., *Ζῶον θεούμενον*, Ἀθήνα 1981².
- Παῖσιος ἀγιορείτης, *Ἐπιστολές*, Θεσσαλονίκη 1994.
- Παπαδιαμάντης Ἀλ., *Ἀλληλογραφία*, ἐπιμ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ἀθήνα 1992.
- Παπατσώνης Τ., *Ἐκλογή Α΄, Ursa Minor, Ἐκλογή Β΄*, Ἀθήνα 1988.
- Παππᾶς Γ. (ἐπιμ.), *Κείμενα γιὰ τὴν τέχνη*, μτφρ. Γ. Παππᾶς, Ἀθήνα 1993.
- Πατρῶνος Γ., *Ἡ ἱστορικὴ πορεία τοῦ Ἰησοῦ*, Ἀθήνα 1992².
- Πολίτης Ν., *Παραδόσεις*, τ. Α΄, Ἀθήνα 1904.
- Πορφύριος Καυσοκαλυβίτης, *Λόγοι περὶ πνευματικῆς ζωῆς*, Χανιά 2004.
- , *Τὸ Μυστικὸ εἶναι ἢ Εὐχαριστία*, ἐπιμ. Γ. Βαλσάμης, Ἀθήνα 2014.
- Σεφέρης Γ., *Ἀντιγραφές*, Ἀθήνα 1978².
- Σινόπουλος Τ., *Συλλογὴ I (1951–1964)*, Ἀθήνα 1976.
- Σολωμός Δ., ἐπιμ. Ν. Τωμαδάκης, Ἀθήνα 1953.
- Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, *Ἕννοιαι θεῶν ἐρώτων*, ἐπιμ.–μτφρ. Γ. Βαλσάμης, Ἀθήνα 2012.
- Τατάκης Β., *Ἡ βυζαντινὴ φιλοσοφία*, μτφρ. Ε. Καλπουρτζῆ, Ἀθήνα 1977.
- Χατζηφώτης Ἰ., *Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὸ Ἅγιον Ὄρος*, Κατερίνη 1989.
- Χρήστου Π., *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τ. Α΄–Ε΄, Θεσσαλονίκη 1976, 1978, 1987, 1989, 1992.

Συντμήσεις

- DK* = *Die fragmente der Vorsokratiker*, έπιμ. H. Diels – W. Kranz, Berlin 1903–1910
- DW* = Meister Eckhart, *Die deutschen Werke*, έπιμ. J. Quint, Stuttgart–Berlin 1936–
- LW* = Meister Eckhart, *Die lateinischen Werke*, όμάδα έπιμελητϊων, Stuttgart–Berlin 1936–
- O.P.* = Ordo Praedicatorum
- PG* = *Patrologia Graeca*
- PL* = *Patrologia Latina*
- ROC* = *Révue de l’Orient Chrétien*
- SC* = *Sources Chrétiennes*
- AMΠ* = Οικονόμου Μερ. (έπιμ.), *Άγγλική μεταφραστική ποίηση – από τόν Τζϊών Ντάν ως τόν Τζϊόφρεϋ Γουέσλεϋ (1600–1950)*, μτφρ. Μερ. Οικονόμου, Άθήνα 1976.
- ΕΣΝΘ* = *Έργα άγίου Συμεών τοϋ Νέου Θεολόγου*, έκδοση Όρθοδόξου Κυψέλης, Θεσσαλονίκη 1988–9
- ΘΗΕ* = *Θρησκευτική και Ήθική Έγκυκλοπαίδεια*, Άθήνα, 1962–1968
- Φ1* = *Φιλοκαλία τϊων ίερϊων νηπτικϊων*, τ. Α΄, έκδ. Άστήρ, Άθήνα 1982
- Φ2* = *Φιλοκαλία τϊων ίερϊων νηπτικϊων*, τ. Β΄, έκδ. Άστήρ, Άθήνα 1984
- Φ3* = *Φιλοκαλία τϊων ίερϊων νηπτικϊων*, τ. Γ΄, έκδ. Άστήρ, Άθήνα 1991
- άπ.* = άπόσπασμα, άπόφθεγμα
- χ. άρ.* = Χωρίς άρίθμηση σελίδων
- χ. έ.* = Χωρίς νά δηλώνεται έτος έκδοσης
- χ. τ.* = Χωρίς νά δηλώνεται τόπος έκδοσης
- χ. μτφρ.* = Χωρίς νά δηλώνεται μεταφραστής

Ἄν σοῦ φανεῖ χρήσιμο αὐτὸ τὸ βιβλίο,
ἀγόρασέ το στὴν ἔντυπη μορφή του.

ELPENOR

www.elpenor.org